

УДК 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34>

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти.

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Голова редакційної колегії Г. Семенюк, д-р філол. наук, проф.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	С. Гриценко, д-р філол. наук, проф. І. Корольов, д-р філол. наук, проф. (заст. гол. ред.); О. Лазер-Паньків, канд. філол. наук, доц. (відп. ред.); Р. Бальсис, д-р гуманіт. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); О. Боронь, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.; І. Даргінавічене, д-р гуманіт. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); А. Калнача, д-р філол. наук, проф. (Рига, Латвійська Республіка); Я. Квапіш, д-р філол. наук, доц. (Варшава, Республіка Польща); Н. Корольова, канд. філол. наук, доц.; О. Материнська, д-р філол. наук, проф.; Н. Мединська, д-р філол. наук, проф.; Н. Науменко, д-р філол. наук, проф.; Ж. Некрашевич-Коротка, д-р філол. наук, проф. (Познань, Республіка Польща); О. Ніка, д-р філол. наук, проф.; Е. Пендер, д-р філософії, доц. (Лідс, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії); Д. Поцюте-Абукавічене, д-р гуманіт. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); М. Станчене Даля, д-р гуманіт. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); Л. Шевченко, д-р філол. наук, проф. (Кельце, Республіка Польща)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут філології, 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ +38 (044) 239 33 02, 239 33 68; факс 239 31 13; (050) 950 66 64 e-mail: philologyjournal1958@gmail.com; litmov.bulletin@knu.ua
Затверджено	Вченою радою Навчально-наукового інституту філології 23 травня 2023 року (протокол № 10)
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України (категорія Б) зі спеціальності 035 Філологія Наказ МОН №320 від 7 квітня 2022 року
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 25423-15363ПР від 02.02.23
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2709-8494 (Online), ISSN 1728-2659 (Print)

LITERARY STUDIES

LINGUISTICS

FOLKLORE STUDIES

2(34)/2023

Established in 1958

УДК 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34>

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти.

Chairman of the editorial board H. Semeniuk Dr. Sci. (Philol.), Prof.

CHIEF EDITOR	S. Grytsenko, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
EDITORIAL BOARD	I. Korolyov, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (Deputy Chief Editor); O. Lazer-Pankiv, PhD (Philol.), Associate Prof. (Responsible Editor); R. Balsys, Dr. Sci. (Humanit.), Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); O. Boron, Dr. Sci. (Philol.), Senior Researcher; I. Darginavičienė, Dr. Sci. (Humanit.), Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); A. Kalnača, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (Riga, Republic of Latvia); J. Kwapisz, Dr. Sci. (Philol.), Associate Prof. (Warsaw, Republic of Poland); N. Korolova, PhD (Philol.), Associate Prof.; O. Materynska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; N. Medynska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; N. Naumenko, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; Z. Nekrashevich-Karotkaja, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (Poznań, Republic of Poland); O. Nika, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; E. Pender, PhD (Anc. Philos.), Associate Prof. (Leeds, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland); D. Pociūtė-Abukevičienė, Dr. Sci. (Humanit.), Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); M. Stančienė Dalia, Dr. Sci. (Humanit.), Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); L. Shevchenko, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (Kielce, Republic of Poland)
Address	Educational and Scientific Institute of Philology 14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ +38(044) 239 33 02, 239 33 68; tel./fax 239 31 13; (050) 950 66 64 e-mail: philologyjournal1958@gmail.com; litmov.bulletin@knu.ua
Approved by the	Academic Council of Educational and Scientific Institute of Philology May 23, 2023 (Minutes No 10)
The Journal is included	in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category B) in Philology Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine, №320, April 7, 2022
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine Certificate on state registration KB № 25423-15363ПР, February 2, 2023
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register # 1103 issued on 31.10.2002
Address	14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax 239 31 28

© Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2023

ЗМІСТ

Бернадська Ніна Еміграція як літературний сюжет у новітній українській прозі: художній досвід Тані Малярчук	5
Білик Наталія "Острів скарбів" Р. Л. Стівенсона: гра для дітей і дорослих.....	10
Василенко Вадим Зустріч із двійником: феномен двійництва у прозі Юрія Косача, Ігоря Костецького, Віктора Домонтовича	14
Гагара Вікторія Василь Голобородько – майстер некласичних віршових форм: віршознавчий аспект	21
Гайдєнє Анжеліка Інформаційна система ресурсів литовської мови "E. Kalba": від історії, пошукових можливостей до перспектив розвитку.....	25
Гарасим Ярослав Михайло Грушевський як історик українського фольклору	33
Демчук Наталія, Ковалик Наталія, Тимочко Леся Матеріально-структурні ознаки базового концепту <i>marché</i> у терміносистемі маркетингової діяльності французької мови.....	37
Железняк Микола, Іщенко Олександр Гасло "Вишиванка" в енциклопедичних виданнях України та зарубіжжя.....	42
Звонська Леся, Довбищенко Федір Paideia як засаднича ідея творів Ксенофонта "Кіропедія" та Геродіана "Історія..."	48
Івановська Олена Фольклорний ресурс національної культури як ідеологічна платформа пряможання українців у війні.....	54
Каліщук (Онищенко) Юлія Місяць в уявленнях і віруваннях носіїв українських східностепових говірок.....	59
Карпова Катерина Висвітлення поняття "Стійка мода" у ЗМІ: лінгвістичне тлумачення.....	65
Кожушний Олег Лінгвістичні схолії до українськомовного перекладу 4–5 Псалмів	72
Космеда Тетяна "Лінгвістика моди": трендові національно марковані метафори (на матеріалі мови газети).....	77
Ле Сяомен Зв'язок семантики сумніву й невизначеної референції.....	82
Михайлова Олена Сакральна функція святкового пирога в давніх римлян: ономаціологічний і культурологічний аспекти	86
Наумовська Олеся "Мене ваші і шаблі й піки не візьмуть, позагинаються!": концепт <i>ПЕРЕМОГА</i> в українській чарівній казці	90
Павлов Володимир Біблійні ремінісценції концепту " <i>Rizdvo</i> " в поезії Сергія Жадана	95
Письменна Юлія Репрезентація концепту <i>БАТЬКІВЩИНА</i> в українських медіатекстах	99
Радченко Ксенія Особливості етичного прояву моралі киян XIX століття (за п'єсами І. Нечуя-Левицького "На кожум'яках", "Голодному й опеньки – м'ясо").....	104
Романенко Олена Хаос війни та криза ідентичності: типологічні доміанти оповіді про травму в сучасній українській літературі.....	107
Сабадаш Діана, Луканюк Васирина Концепт <i>DEMOCRACY</i> у промовах світових лідерів у контексті російсько-української війни.....	112
Сандига Лілія, Полонська Ірина Неологізми у сфері туризму як відображення змін в англійській картині світу.....	118
Ткаченко Анастасія "Поетизм" як специфічний напрям у мистецтві та літературі	122
Ткачук Руслан Обґрунтування католицького вчення про першість Папи Римського українським полемістом Теодором Скуминовичем	126
Хуан Меймей Поезія Київського періоду Феофана Прокоповича: ідейно-тематичні та жанрові засади	134
Чернишова Світлана Діалоги ідентичностей у романі Луїса Альберто Урреа "Будинок розбитих ангелів"	140
РЕЦЕНЗІЇ	
Шевченко Людмила Могутнє безсилля слова [Radke A. E. Laudes Ucrainae. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2023. – 360 p.].....	146
ПЕРЕКЛАДИ	
Довбищенко Федір Геродіан. Історія Римської держави після Марка Аврелія. Книга I (переклад із давньогрецької мови).....	148
Туренко Віталій Переклад "Апофтегм" Анахарсіса Скіфського	160

CONTENTS

Bernadska Nina Emigration as a literary plot in modern Ukrainian prose: artistic experience of Tania Maliarchuk.....	5
Bilyk Natalia "Treasure island" by R. L. Stevenson: a game for children and adults	10
Vasylenko Vadym Meeting with the double: the phenomenon of double in prose of Yuri Kosach, Ihor Kostetsky, Viktor Domontovych	14
Hahara Victoria Vasyl Holoborodko – a master of non-classical verse forms: versification analysis	21
Gaidienė Anželika Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema "E. Kalba": nuo kūrimo istorijos, paieškos galimybių iki plėtros perspektyvų	25
Harasym Yaroslav Mykhailo Hrushevsky as a historian of Ukrainian folklore	33
Demchuk Nataliia, Kovalyk Nataliia, Tymochko Lesia Material and structural features of the <i>marché</i> basic concept in the terminology system of marketing activities in the French language	37
Zhelezniak Mykola, Ishchenko Oleksandr The entry "Embroidered clothing" in encyclopedias of Ukraine and worldwide.....	42
Zvonska Lesia, Dovbyshchenko Fedir Paideia as a basic idea of Xenophon's "Cyropaedia" and Herodian's "History..."	48
Ivanovska Olena Folklore resource of national culture as an ideological platform of Ukrainians' straight standing in the war	54
Kalishchuk (Onyshchenko) Yuliia The moon in representations and beliefs of Ukrainian eastern steppe dialects	59
Karpova Kateryna Media coverage of sustainable fashion: a linguistic perspective	65
Kozhushnyi Oleh Linguistic scholia to the Ukrainian translation of the 4th–5th Psalms.....	72
Kosmeda Tetyana "Fashion linguistics": trendy nationally marked metaphors (based on the newspaper language).....	77
Le Xiaomeng Connection of the semantics of doubt and indefinite reference	82
Mykhailova Olena Sacred function of the festive pie among ancient Romans: onomasiological and culturological aspects	86
Naumovska Olesia "Your sabers and spades will not take me, they will bend!": the concept of VICTORY in Ukrainian fairy tales.....	90
Pavlov Volodymyr Biblical reminiscences of the concept " <i>Christmas</i> " in the poetry of Serhiy Zhadan.....	95
Pysmenna Iuliia Representation of the concept of HOMELAND in Ukrainian media texts.....	99
Radchenko Ksenia Peculiarities of the ethical morality manifestation by Kyivans in the 19 th century (based on the plays "On the Kozhumiaky" and "For hungry person honey mushrooms like meat" by I. Nechuy-Levytsky).....	104
Romanenko Olena Chaos of war and identity crisis: typological dominants of narratives about trauma in modern Ukrainian literature	107
Sabadash Diana, Lukaniuk Vasylyna Concept DEMOCRACY in the speeches of the world leaders in the context of Russian-Ukrainian war	112
Sandyha Liliia, Polonska Iryna Neologisms in tourism reflecting changes to English worldview	118
Tkachenko Anastasiia "Poetism" as a specific direction in art and literature	122
Tkachuk Ruslan The proving of the catholic doctrine of the primacy of the pope by the Ukrainian polemicist Theodore Skumynovych.....	126
Huang Meimei Poems of Kyiv period of Teophan Prokopovych: ideas, topics and genres	134
Chernyshova Svitlana Dialogues between identities in Luis Alberto Urrea's "The house of broken angels"	140

РЕЦЕНЗІЇ

Shevchenko Lyudmyla The powerful weakness of a word [Radke A. E. <i>Laudes Ucrainae</i> . – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2023. – 360 p.].....	146
---	-----

ПЕРЕКЛАДИ

Dovbyshchenko Fedir Herodian. The history of the Empire after Marcus Aurelius. Book I (a translation from ancient greek)	148
Turenko Vitalii Translation of "Apophthegms" of Anacharsis of Scythia	160

ЕМІГРАЦІЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ СЮЖЕТ У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ТАНІ МАЛЯРЧУК

Присвячено темі еміграції в сучасній українській літературі. Зазначено, що різноманітні її варіанти – мотиви від'їзду, дії, вчинки, психологія мігрантів, їхні досягнення та ілюзії художньо осмислювалися в новітній українській прозі, найчастіше – у жанрі роману (твори Ірен Роздобудько "Ранковий прибиральник", 2004, "Я знаю, що ти знаєш, що я знаю", 2011, В. Єшкілев "Пафос", 2002, Наталки Доляк "Гастарбайтерки", 2012, Наталки Сняданко "Фрау Мюллер не налаштована платити більше", 2013, Ірени Карпи "Добрі новини з Аральського моря", 2019, А. Чапая "Понаїхали", 2015, Ольги Слоновьовської "Загублені в часі", 2018, а також британської письменниці українського походження Марини Левицької "Два фургони", 2008, "Коротка історія тракторів по-українськи", 2013, та ін.). Аналогічну тематику і проблематику порушує Таня Малярчук в іншому жанровому форматі – в оповіданні "Жаби в морі" (2019), написаному німецькою й удостоєному австрійської літературної премії імені Інг'єборг Бахманн. Для цього авторка обирає "сюжет зовнішнього переміщення" (Олена Романенко), концентруючи увагу на долі двох самотніх, покинутих людей із різних світів – українського емігранта Петра й аристократичної віденської фрау. Письменниця поєднує в розгортанні сюжету конфлікти зовнішній (життя без паспорта у чужій країні, порушення закону, постійне бажання бути непоміченим, виконувати найбруднішу роботу) і внутрішній (рефлексії щодо власного життя), акцентує увагу на втраті звичної системи координат головним героєм – не лише на чужині, а й на батьківщині, де його ніхто не чекає – ні мама, ні кохана. Відтак за допомогою символу, винесеного і в заголовок твору (жаби в морі), інтертекстуальних елементів (алюзії на образ диму в поезії Лесі Українки, образи Наталки й Петра з драми І. Котляревського "Наталка Полтавка") авторка, відштовхуючись від теми еміграції, порушує буттєві, загальнолюдські проблеми: про сенс людського життя, про любов як найвище мірило людяності, про невідворотність часу, про право людини на вибір і відповідальність за нього.

Ключові слова: тема еміграції, Таня Малярчук, новітня українська проза.

Вступ. У відомому словнику Б. Грінченка зафіксоване слово "заробітчанин", і потрактоване воно цілком нейтрально: "работник, идуцій на заработки" [1, с. 90]. А 11-ти томний словник української мови пропонує уже два визначення слова "заробітчанин": перше, застаріле – той, хто ходить на заробітки, працює на поденних і строкових роботах; друге, розмовне – той, хто працює лише заради грошей, керуючись корисливими інтересами [11, с. 293]. Зрозуміло, що в радянському соціалістичному "раю" це поняття набувало негативних конотацій, проте в сучасній українській слововжиток останніх десятиліть воно стрімко ввірвалося й закріпилося. І це не дивно, бо з різних причин українці масово виїжджають на роботу за кордон, мріючи поліпшити своє матеріальне становище і повернутися до рідного краю. Проте найчастіше вони залишаються за кордоном, кидаючи виклик долі, змінюючи статус мігранта на емігранта. Скажімо, за офіційною інформацією (2018), за межами України працювало 10 мільйонів українців. Тож слово "заробітчанин" набуло буденного змісту в реаліях наших днів. Так, в укладеному С. Висоцьким, К. Коберник і М. Кригелем напівжартівливому словнику виразів, народжених у незалежній Україні, читаємо: "Заробітчани – кілька мільйонів українців, які нелегально реалізували американську мрію на суміжній європейській території. Еталон для інвесторів – не споживаючи мізерні вітчизняні блага, щорічно надсилають в Україну до \$5 млрд" [10]. Синонімом до нього виступає "гастарбайтер" – із негативним відтінком, оскільки в значеннєве коло цього поняття входить найменування людини, яка за невеликі гроші виконує низькокваліфіковану, часто важку та брудну роботу.

Мотиви від'їзду, дії, вчинки, психологія мігрантів / заробітчанин / гастарбайтерів не раз ставали об'єктом художнього осмислення в українській літературі. Культурний код цього явища закорінений у фольклорній традиції – у численних наймитських, бурлацьких, заробітчанських піснях. Уперше, як відомо, до теми еміграції звертається В. Стефаник, змалювавши болісний процес прощання з рідною землею в новелі "Камінний хрест". Її успішно підхоплюють Т. Бордуляк, Б. Лепкий, О. Маковей, А. Чайківський, Марко Черемшина, І. Франко.

Відтоді українство пережило (і переживає) кілька хвиль еміграції. У новітній українській літературі цією тематикою зацікавилися Ірен Роздобудько ("Ранковий прибиральник", 2004; "Я знаю, що ти знаєш, що я знаю", 2011), В. Єшкілев ("Пафос", 2002), Галина Тарасюк ("Янгол з України", 2006), А. Крим ("Нелегалка", 2006), Наталка Доляк ("Гастарбайтерки", 2012), Наталка Сняданко ("Фрау Мюллер не налаштована платити більше", 2013), А. Чапая ("Понаїхали", 2015), В. Махно ("Дім у Бейтінг Голлов", 2015), Ольга Слоновьовська ("Загублені в часі", 2018), Ірена Карпа ("Добрі новини з Аральського моря", 2019), а також британська письменниця українського походження Марина Левицька ("Два фургони", 2008, переклад Світлани Пиркало; "Коротка історія тракторів по-українськи", 2013, переклад О. Негребецького). Отож, не можна не погодитися з міркуванням О. Коцарева, який ще у 2016 р. зауважував: "І десять років тому, й раніше тільки лінивий не казав і не писав про те, як мало у вітчизняній літературі представлено цю надзвичайно важливу, драматичну та перспективну тематику. Вона ж бо стосується мало не кожної другої родини! Вона здатна так багато розповісти про наше суспільство, а разом із тим є достатньо екзистенційно зламною, щоб дати чималу поживу для естетичних пошуків" [2]. Ця думка суголосна твердженню М. Рябченко, яка роком раніше зазначала, що проблема заробітчанства глибоко не осмислювалася, натомість увага письменників зосереджувалася на загальнопсихологічних чи особистісних питаннях певного покоління [7, с. 195–203].

Методологія дослідження. Водночас тексти такої тематики стали предметом наукового осмислення в публікаціях згаданої М. Рябченко [7], Т. Ніколюк, Н. Шкляєвої [5], Т. Чонки [12], О. Сидоренко [8], О. Романенко [6], а Г. Скуртул захистила кандидатську дисертацію "Художнє осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ століття" (2015) [9]. Оглядаючи їх, можна зробити висновок, що об'єктом аналізу найчастіше ставали романи Марини Левицької "Два фургони", Наталки Сняданко "Фрау Мюллер не налаштована платити більше", Наталки Доляк "Гастарбайтерки", з малої прози – твір Галини Тарасюк "Янгол з України". Ганна

Скуртул робить вдалу спробу осмислити особливості художнього розгортання еміграційної тематики і проблематики в українській прозі останніх десятиліть, зокрема під кутом зору її жанрово-стильової специфіки, типології героїв. У поле зору дослідниці потрапляє сучасний еміграційний нарратив у його широкому трактуванні – як еміграційний дискурс українського зарубіжжя, материкова проза про еміграцію, зокрема заробітчанської тематики, а також проза еміграційної ризику, тобто відтворення складних соціально-економічних і психофізіологічних процесів, зумовлених внутрішньою еміграційною напругою [9, с. 6]. Уже Олена Романенко, використовуючи багатий досвід вивчення міграційного дискурсу в зарубіжній критиці, теоретично обґрунтовує його структурні і семантичні особливості як соціального явища, зображеного крізь призму особистісної історії [6].

Такий сюжет запропонувала у 2019 р. українська письменниця Таня Малярчук, яка з 2011 р. живе у Відні, – це оповідання німецькою мовою "Жаби в морі" ("Frösche im Meer"), за яке вона отримала австрійську літературну премію імені Інґеборґ Бахманн. Цей твір ще науково не відрефлексований, а він викликає інтерес не лише своїм змістом, а й жанровою специфікою – як авторка використовує формат оповідання, щоб відтворити не лише окремі події, пов'язані з еміграцією, а й загальнолюдський аспект проблематики, зумовлений локальною темою. Отож, об'єктом дослідження є твір Тані Малярчук, а предметом – художні особливості осмислення теми еміграції письменницею. Для досягнення цієї мети використано як напрацювання сучасних науковців щодо феномену міграції / еміграції в новітній українській літературі, так і прийоми цілісного філологічного аналізу художнього тексту.

Результати дослідження. В основі сюжету – історія двох людей, різних за віком, соціальним статусом, національністю, яких об'єднала дивна, на перший погляд, дружба. Це український заробітчанин Петро і старенька віденська пані Гріль. Уже на початку твору оповідачка, використовуючи умовний спосіб, міркує про місце людини в житті, її досягнення, які часто вербалізуються у формі питань власних дітей: як ти став тим, ким став. Тим самим вона "руйнує" очікування читача, який сподівається в експозиції познайомитись із головними персонажами, дізнатись про час і місце дії. Натомість оповідачка іронічно натякає на прірву між мрією та дійсністю, між дитинством і зрілістю, і такий авторський прийом підказує, що в центрі оповіді опиниться не зовсім щаслива, нереалізована людина. І ця людина – українець Петро, який ось уже 17 років живе без паспорта у Відні. Однак про місцеперебування героя читач дізнається згодом, а поки мовиться про дунайські хвилі, які блискавично поглинули головний документ чоловіка, його паспорт. Інтригує авторка й назвою оповідання, бо, по-перше, само собою зрозуміло, що море – не місце для життєіснування жаб, по-друге, про цих холоднокровних письменниць поки не згадує. Перше відсилання до цього образу – старий віденський Жабиний парк на північних околицях міста, у якому Петро працює підмітальником, отримуючи мізерну платню (типовий образ гастарбайтера). Саме тут він зустрине стару жіночку, "дуже-дуже стару, може, за дев'яносто" [4] – фрау Гріль. Власне, історія знайомства і вкрай короткого спілкування цих людей окреслює основне тематичне коло оповідання, сюжет якого розгортається лінійно, у хронологічній послідовності, проте з численними ретардаціями, із яких читач дізнається про минуле персонажів. Так, хоча вік Петра не вказано, можна здогадатися, що це чоловік у віці десь під 40 років, можливо, – за 30, невисокий,

худий (ці деталі портрета письменниці оздоблює іронічно – "мітла пасувала йому ідеально"). Він народився в невеличкому українському селі (Таня Малярчук іронічно уточнює – "в центрі" його, бо село є, очевидно, таким, що вимирає, як і сотні українських сіл, звідки люди масово виїжджають – змушені виїжджати – на заробітки, тому народження "в центрі" не забезпечує людину від проблем). Ось і всі паспортні дані, ніби з документу, якого Петро свідомо позбувся. Проте для письменниці важливішою є "внутрішня" біографія героя, яку вона вимальовує через багато промовистих деталей. Так, родина Петра – не з багатих: у батьківському пропахлому їжею, незатишному будинку з роями чорних мурах у шпаринах діти ніколи не почували себе ситими, крім того, хлопець ріс без батька. У спогадах дорослого сина він постає крізь призму натуралістичної картини: щоб знищити набридливих мурах, батько поливав їхні голови солляркою. Проте важливіше інше – ті життєві принципи, які батько прищеплював дітям. Адже під час цього процесу винищення він "... приповідав, що в людей іноді також виростають непотрібні крила, але виживають лише ті, в кого сильні ноги і хто швидко бігає" [4]. І знову оповідачка не може втриматися від іронії: "Петрів батько мав сильні ноги, одного дня втік і не повернувся" [4]. Цей фрагмент із біографії героя (про родину, виховання у ній) доповнюється ще одним епізодом, обов'язковим етапом у житті людини – кохання та одруження. Читач ще на початку оповідання дізнався, що Петро самотній, і лише в розвитку дії чоловік згадує про реготунку Наталку, повнотілу, свідому своїх жіночих чар, легковажну ("... витанцювувала перед іншими хлопцями в сільському клубі..." [4]). Їхні стосунки нагадували гойдалку, такою провокативною та непослідовною була дівчина, яка врешті-решт сказала Петрові, як відрізала: "Господи, який же ти нудний!" [4]. Ця образа була такою глибокою, що Петро вирішує втекти із села. Мотив цього вчинку подвійний: довести Наталку власну значимість і тим самим продемонструвати справжнє вміння жити, бо в очах українців "виратися за кордон означало мати клепку і везіння" [4]. Авторка змальовує лише перші кроки заробітчанської одиссеї чоловіка, якого шахраї завербували на збір полуниць ранньою весною. Тож і далі Петрові не щастило: йому траплялася все менш низькооплачувана і непрестижна робота: продавця контрабандних ялинок із рідних Карпат, збирача сміття, нарешті – прибиральника у старовинному парку.

Життєва лінія фрау Гріль також, як того і вимагає жанр оповідання, накреслена пунктирно. Жінка мешкає в чепурному будиночку біля парку, нагадує "розгубленого привида", її тіло зістарилось разом із душею, яка заблукала в лабіринтах минулого й сучасного. Поведінка фрау Гріль сигналізує про деменцію: вона переконана, що в квартирі живуть жаби, такі полохливі "милі створіння", Петра сприймає за Ганса, чи то чоловіка, чи то коханого, який колись зрадив її.

Зустріч цих двох людей стала знаковою для обох, і з цього сюжетного епізоду тема заробітчанства переходить на інші реєстри звучання – з основної вона перетворюється на другорядну, а проблематика оповідання набуває загальнолюдського сенсу. Незважаючи на комфорт і добробут у чепурному будиночку біля парку, матеріальні статки і фінансове забезпечення, фрау Гріль самотня й нещасна, як і український заробітчанин Петро, за душею у якого порожньо – у прямому й переносному значенні цього слова. Лише у грудях живе чудовисько, яке "...миттю здійсмає свої дванадцять голів, і шаленіє, і випалює, і спустошує душу" [4] (виразна алюзія до

українських народних казок і билин, у яких діє Змії Горинич – багатоголовий дракон, який дихає вогнем із своїх трьох, шести, дев'яти або дванадцяти незнищених голів; у тексті Тані Мальярчук зацентровано, що цей фантастичний герой наділений максимальною кількістю голів – промовиста проекція на душу Петра). Це чудовисько – почуття провини й сорому за змарновані літа, за необдумані вчинки, за нездійсненні сподівання. Адже чоловік, який так рішуче позбувся паспорта, не витравив зі свого серця спогадів, які вряди-годи вриваються у його душу: дим у зимовому парку нагадував про рідне село, рідну домівку; слова фрау Гріль, звернені до Ганса, народжували спогади про Наталку, через яку чоловік опинився за кордоном, щоб довести дівчині свою значущість; недоглянута й голодна віденська пані викликала десятки питань про матір: як їй жилося у старості, хто піклувався про неї?

Саме згадки про матір найчастіше приходять до героя: виявляється, пам'ять роду неможливо легко зітерти, навіть бідне і скривджене дитинство зіграло самою присутністю найріднішої людини як найцінніший досвід і теплий спогад. І хоча для Петра це прості й буденні вміння – зварити борщ, доглянути за нігтями старої людини, і вони зігрівають його самотню душу, яка оживає тоді, коли цей український чоловік починає турбуватися про фрау Гріль. Так само на примітивному побутовому рівні він проводить паралелі між вимріяним західним і нібито упослідженим українським світом. І тоді виявляється, що не все так погано в рідних стінах: скажімо, його мама уникала хімічних засобів для чищення кухонного начиння, родина харчувалася натуральними продуктами – як дотепно зауважує оповідачка, у Відні "...ніколи не бачили картоплину з дірками від зубів городнього земледуха" [4].

Спілкування Петра з фрау Гріль повертає українському чоловікові самоповагу, бо в його душі оживають добро, щирість, бажання піклуватися про когось близького. Та весь парадокс у тому, що такою близькою людиною для Петра стає зовсім чужа жінка, яка для сусідів – несповна розуму, тому й загрозна для цілого будинку. Проте фрау Гріль нібито опікується її племінницею, яка лише залишила записку з телефонним номером і проханням дзвонити в екстреній ситуації. Проте такий час уже настав для віденської пані, бо вона не може виходити з квартири, не може обслуговувати себе, голодна, недоглянута, покинута. Власне, її і рятує Петро – людина "ніхто", а не нібито небайдужа племінниця С'юзі чи то нібито пильні сусіди. У цьому сюжетному повороті авторкою закладено глибокий підтекст, за допомогою якого вона протиставляє кордоцентризм української душі, українського характеру раціоналізму західного європейця. І письменниця ще раз у сюжеті оповідання – у його відкритому фіналі – використовує цей прийом (в епізоді, коли поліцейський разом із сусідкою-туркеню та племінницею С'юзі приходять до помешкання фрау Гріль і зовсім безпідставно звинувачують Петра у збоченстві), зобразивши контраст (знову у підтексті) між теплим і людським ставленням до безпорадної людини поважного віку як до власної матері й мораллю західного світу, у якому панують стереотипні уявлення про стосунки між людьми, зокрема між чоловіком і жінкою. Водночас письменниця не ідеалізує український характер, бо досить іронічно згадує про вимушені, але негідні вчинки українців за кордонами батьківщини, які засвідчують нехтування законом, що для західного європейця зовсім неприпустимо й дико (Петро позбувається паспорта, бо "...так буде легше домовитися з місцевою поліцією,

мовляв, без документів можна прикинутися біженцем" [4]; Петрові сусіди по кімнаті, теж українські заробітчани, навпаки, мали кожен по декілька паспортів, і це допомагало їм перетинати кордон; один із водіїв бусика, теж українець, обіцяв перевезти Петра "в багажнику додому через всі можливі кордони" [4]).

Так само з іронією авторка пише, що саме байдужа до долі тітки С'юзі називає Петра збоченцем і чудовиськом, проте для Петра така знищувальна характеристика не є страшною, адже він сам уже давно живе із "внутрішнім чудовиськом": у цьому зовні непримітному чоловікові без паспорта – одному із тисяч українських мігрантів, якому виїзд за кордон не подарував омріяного щасливого життя, а, навпаки, перетворив на людину "ніхто", "бліду тінь не на своєму місці, подув вітру, що розносить в парку обгортки від шоколадних батончиків" [4], – вирують такі пекельні муки, які нагадують дванадцять пащ отого чудовиська. Власне, ця метафора підкреслює дуже лапідарно, але об'ємно, як Петро міркує та оцінює своє невідале життя: від утечі за кордон – від нерозділеного кохання – до прибиральника у віденському парку. Останньою краплею в цьому внутрішньому двобої стає звістка про зруйнований батьківський будинок, про смерть матері, яку поховала ота, як думав Петро, осоружна й нікчемна Наталка, яку він колись кохав і яка виявилася "доволі приємною жінкою" за оцінкою Петрового товариша-заробітчанина. Отоді-то "Петро тихо заплакав, без сліз, щоб не налякати фрау Гріль. Вона нато-мість підійшла ближче і притулила Петрову голову до своїх грудей. Стареча рука гладила волосся, жуки дзижчали, жаби кумкали" [4]. Як слушно зауважила Юлія Кристева, "чужинець – людина, в якій під панцирем активіста чи невтомного 'працівника-іммігранта' зідрано шкіру" [3, с. 13].

Таня Мальярчук таку типово-нетипову історію українського мігранта оздоблює "жаб'ячим" мотивом. Парк, у якому працює Петро, називається Жабиним, як і невеличкий віденський палац на північних околицях міста, хоч ніхто у цій місцині жаб не бачив. Отож, прямий натяк на нелогічність назв або ж їх нерозгаданість, утаємниченість. Хворобливі марення-видіння фрау Гріль також пов'язані із жабами, й однозначно вони засвідчують її депрессию, можливо, викликану старістю, можливо, самотністю. Адже лише Петро підхопив цю вигадку поважної пані про "милих створінь" у її помешканні, і в її свідомості почали зривати реальні згадки про Ганса, про зраду, яка виявилася обопільною, про негідницю С'юзі, яка "з доброї милої дівчинки перетворилася на злу відьму"; ця старенька самотня жінка абсолютно адекватно реагує на піклування про неї Петра. Водночас її хвилює дитяче питання, чи жаби можуть жити в морі. Український заробітчанин, який так несподівано з'являється в житті старої пані, не лише піклується про неї, а й підтримує, намагаючись не відштовхнути ставленням до жінки як до психічно хворої, а, навпаки, підхоплює її фантазії, щоб заспокоїти, умиротворити її неспокійну душу. Особливо показовим у цьому плані є прикінцевий діалог: "Фрау Гріль кинулася до відчиненого вікна.

– Море суне, – прошепотіла вона, сповнена жаху, – скоро буде тут, треба позачиняти вікна, інакше загинуть мої жаби. Жаби не можуть жити в морі. ...

– Фрау Гріль, – сказав Петро, – прошу, залиште вікна відчиненими" [4]. У ньому – пряме відсилання до заголовку оповідання і його декодування (жаби не можуть жити в солоній морській воді), водночас у цьому обміні короткими

репліками вперше Петро не погоджується зі старою жінкою, немов хоче оцю нелогічність самотнього життя їх обох знищити, перекреслити, забути. Відтак образ (і мотив жаб) набуває символічного значення, асоціативно відсилає до українських приказок "як жаба на купині", "кожна жаба своє болото хвалить". Проте отієї купини, тобто осілості, рідного "горбика" серед "болота" життя в Петра немає, він утратив усе вдома, а на чужині не знайшов. Опозиція чуже / рідне підсилюється алюзією на поезію Лесі Українки "Дим": "Для нас у ріднім краю навіть дим / Солодкий та коханий...". Цей рядок своєю чергою запозичений із пісні першої Гомерової "Одісеї". Петро сумує за батьківщиною, і найменша деталь нагадує йому про рідну домівку – запах вугілля, морозу, опалих горіхів і навіть конячого гною. Цей чоловік, хоч і "розчинився серед чужинців", бо, власне, прагнув цього, приходить до несподіваного висновку, що батьківщина із її негараздами манить до себе, а упорядкована чужина так і не стала рідною.

В оповіданні прочитується й алюзія на "Наталку Полтавку" І. Котляревського, лише сучасні Петро та Наталка не нагадують ту ідеалізовану закохану пару, яка боролась за своє щастя і знайшла його. Таня Малярчук змальовує майже карикатурний образ дівчини, яка "гиготіла і знущально погойдувала пишними грудьми", яка відверто підкреслювала свою сексуальність. Такою вона залишилася в пам'яті розчарованого у жіноцтві Петра, проте його сусід по віденському помешканню по-іншому оцінив цю "повнотілу реготунку" як "доволі приємну жінку", ще й милосердну, бо саме вона поховала матір Петра.

Висновок. Отже, для оповіді про еміграцію Таня Малярчук використала, як визначає О. Романенко, "сюжет зовнішнього переміщення" [6, с. 201–204]. Водночас вимагає уточнення її висновок про те, що незалежно від жанру – новела чи роман – їхня структурна модель уніфікована за такими елементами: переміщення / перехід; зміна імені; зміна мови / освоєння нової мови, повернення мови; ностальгія; рефлексія як спосіб передачі переживань і формувань нової ідентичності; естетика пограниччя / пограничного існування [6, с. 200]. Як засвідчує здійснений аналіз, деякі структурні віхи письменниці опускає або ж трансформує: замість зміни імені – життя без паспорта, освоєння нової мови незадовільне (Петро із заздристю зауважив, що "туркенька говорить німецькою краще за нього"), отож, авторка підкреслює "невписаність" головного героя у чуже середовище. Також в оповіданні співіснують два конфлікти – внутрішній (ті чудовиська, які шаленіють у душі Петра, символізують його усвідомлення власної нереалізованості, помилковості рішень і вчинків) і зовнішній (головний герой переступив через закон, живучи без паспорта в чужій країні). Натомість в емігрантських сюжетах зазвичай зовнішній конфлікт переходить у внутрішній [6, с. 201]. Рефлексії Петра відтворено лапідарно – через символи, інтертекстуальні елементи, заголовок. Його спогади вимагають дешифрування читача, і все це продиктовано саме жанровими вимогами до оповідання. Так від заробітчанської теми авторка піднімається до тем і проблем буттєвих, загальнолюдських: про сенс людського життя, про любов як найвище мірило людяності, про "роки, які минають блискавично, коли не цінуєш власне життя" [4]. Це коло питань, яке цікавить кожного, незалежно від національності, віку, соціального статусу.

Список використаних джерел

1. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка = Словарь української мови. Передрук з вид. 1907–1909 р. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – 573 с.
2. Коцарев О. Понаїхали. Книжка заробітчанських пристрастей від Артема Чапая (+ уривок з роману) / О. Коцарев. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://texty.org.ua/articles/64657/Ponajihaly_Knyzhka_zarobitchanskykh_prystrastej_vid_Artema_Chapaja-64657/
3. Кристева Ю. Самі собі чужі / Ю. Кристева; пер. з фр. З. Борисюк. – Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2004. – 263 с.
4. Малярчук Таня: Жаби в морі / Т. Малярчук. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/chto-chitat-rasskaz-tatyany-malyarchuk.html?fbclid=IwAR1G3OF0SAe3tfzUGXc9j-GFdSytR455bk35LYtV-hL6w07ACuos8Anbp4>
5. Николук Т. В. Психотип трудового емігранта в сучасній українській прозі / Т. Николук, Н. Шкляєва // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Філологічні науки". – 2017. – Вип. 2. – С. 135–138.
6. Романенко О. Міграційний дискурс сучасної української літератури: теоретична модель і тематичні горизонти / О. Романенко // *Studia Ukrainika Posnaniensia*. – 2022. – Vol. X/1. – P. 193–212.
7. Рябченко М. Художнє осмислення заробітчанства в сучасній українській прозі / М. Рябченко // Літературознавчі студії. – 2015. – Вип. 43/2. – С. 195–203.
8. Сидоренко О. Свій / чужий простір у романі Марини Левицької "Два фургони" / О. Сидоренко // Філологічні науки. – 2019. – Вип. 30. – С. 53–56.
9. Скуртул Г. С. Художнє осмислення еміграції в українській прозі останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. С. Скуртул. – Київ, 2015. – 18 с.
10. Слова зі значенням. Вирази, які народилися в незалежній Україні. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/249221/slova-zi-znachenniam-vyrazy-yaki-narodylysia-v-nezalezhnii-ukrayini>
11. Словник української мови: у 11 т. – Київ: Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 744 с.
12. Чонка Т. Тема еміграції в сучасній українській літературі (за романами Ірен Роздобудько) / Т. Чонка // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2018. – Вип. 23. – С. 372–378.

References

1. Hrinchenko, B. D. (1958). *Slovar ukrainskogo yazyka = Slovar ukrainiskoi movy*. [Dictionary of the Ukrainian language]. Peredruk z vyd. 1907–1909 r. Kyiv: vyd-vo AN URSS. (In Ukr.).
2. Kotsarev, O. *Ponajihaly. Knyzhka zarobitchanskykh prystrastej vid Artema Chapaja* (+ uryvok z romanu). [We have arrived. The Book of Earning Passions by Artem Chapaj (+ an excerpt from the novel)]. – URL: https://texty.org.ua/articles/64657/Ponajihaly_Knyzhka_zarobitchanskykh_prystrastej_vid_Artema_Chapaja-64657/ (In Ukr.).
3. Krysteva, Yu. (2004). *Samy sobi chuzhy*. [They are strangers to themselves]; perek. z fr. Z. Borysiuk. Kyiv: vydavnytsvo Solomii Pavlycko "Osnovy". (In Ukr.).
4. Malyarchuk, Tania. *Zhaby v mory*. [Frogs in the sea]. – URL: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/chto-chitat-rasskaz-tatyany-malyarchuk.html?fbclid=IwAR1G3OF0SAe3tfzUGXc9j-GFdSytR455bk35LYtV-hL6w07ACuos8Anbp4> (In Ukr.).
5. Nykolyuk, T. V., Shklyayeva, N. V. (2017). *Psyhotyp trudovogo emigranta v suchasni ukrainskii prozi*. [The psychotype of the labor emigrant in modern Ukrainian prose]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelja. Seriya "Filologichni nauky"*. (2), pp.135–138. (In Ukr.).
6. Romanenko, Olena (2022). *Migratsiyni dyskurs suchasnoi ukrainskoi literatury: teoretychna model i tematychni horizonty*. [Migration discourse of modern Ukrainian literature: theoretical model and thematic horizons]. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. (X/1), pp.193–212. (In Ukr.).
7. Ryabchenko, Maryna (2015). *Khudozhnie osmyslennia zarobitchanstva v suchasni ukrainskii prozi*. [Artistic interpretation of wage-earning in modern Ukrainian prose]. *Literaturoznachni studii*, 43/2, pp.195–203. (In Ukr.).
8. Sydorenko, O. (2019). *Svii / chuzhyi u romani Maryny Levytskoi "Dva furgony"*. [Own / someone else's space in Maryna Levytska's novel "Two Vans"]. *Filologichni nauky*, 30, pp. 53–56. (In Ukr.).
9. Skurtul, Hanna Sergiivna. (2015). *Khudozhnie osmyslennia emigratsii v ukrainskii prozi ostannoii tretyny XX-pochatku XXI st.* [The fictional perception of emigration in Ukrainian prose during the period from the last third of the XX till the beginning of the XXI centuries]: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk. Kyiv. (In Ukr.).
10. *Slova zi znachenniam. Vyrazy, yaki narodylysia v nezalezhnii Ukraini*. [Words with meaning. Expressions that were born in independent Ukraine]. – URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/249221/slova-zi-znachenniam-vyrazy-yaki-narodylysia-v-nezalezhnii-ukrayini> (In Ukr.).
11. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t.* (1972). [Dictionary of the Ukrainian language]. Ed.: I.K. Bilodid (hol.), A.A. Buriachok ta in.] T.3. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
12. Chonka, Tetiana. (2018). *Tema emigratsii v suchasni ukrainskii literaturi (za romanamy Iren Rozdobudko)*. [The theme of emigration in modern Ukrainian literature (based on the novels of Irene Rozdobudko)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. (23), pp. 372–378. (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 06.03.23

Nina Bernadska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
ORCID: 0000-0001-9217-2229
e-mail: nbernadska@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EMIGRATION AS A LITERARY PLOT IN MODERN UKRAINIAN PROSE: ARTISTIC EXPERIENCE OF TANIA MALIARCHUK

The article is devoted to the topic of emigration in modern Ukrainian literature. It is noted that its various variants – motives for departure, actions, deeds, psychology of migrants, their achievements and illusions were artistically interpreted in the latest Ukrainian prose, most often in the novel genre (the works of Irene Rozdobudko "Morning cleaner", 2004, "I know, what do you know, what I know", 2011, V. Eshkilieva "Paphos", 2002, Nataalka Doliak "Gastarbaiterka", 2012, Nataalky Snyadanko "Frau Müller is not ready to pay more", Irena Karpa "Good news from the Aral Sea", 2019, A. Chapaia "We have arrived", 2015, Olga Slonivska "Lost in Time", 2018, as well as the British writer of Ukrainian origin, Maryna Levytska "Two vans", 2008, "A short history of tractors in Ukrainian", 2013, and others). Similar topics and issues are raised by Tanya Malyarchuk in another genre format – in the story "Frogs in the Sea" (2019), written in German and awarded the Austrian Ingeborg Bachmann Literary Prize. For this, the author chooses a "plot of external displacement" (Olena Romanenko), focusing on the fate of two lonely, abandoned people from different worlds – a Ukrainian emigrant Petro and an aristocratic Viennese Frau. In the development of the plot, the writer combines external (life without a passport in a foreign country, violation of the law, constant desire to be unnoticed, to do the dirtiest work) and internal (reflections on one's own life) conflicts, focuses on the loss of the usual coordinate system by the main character – not only in a foreign country, but also in the homeland, where no one is waiting for him – neither his mother nor his lover. Therefore, with the help of the symbol that was included in the title of the work (frogs in the sea), intertextual elements (allusions to the image of smoke in the poetry of Lesya Ukrainka, the images of Nataalka and Peter from I. Kotlyarevsky's drama Nataalka Poltavka) the author, starting from the theme of emigration, raises essential, common human problems: about the meaning of human life, about love as the highest measure of humanity, about the inevitability of time, about a person's right to choose and responsibility for it.

Keywords: theme of emigration, Tanya Maliarchuk, newest Ukrainian prose.

УДК 82.09+821.111+82-31(045)=161.2
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.02>

Наталія Білик, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0009-0009-8531-7712
e-mail: bilyknata@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ОСТРІВ СКАРБІВ" Р. Л. СТВЕНСОНА: ГРА ДЛЯ ДІТЕЙ І ДОРОСЛИХ

"Острів Скарбів" Стівенсона розглядається в контексті британського неоромантизму, який вплив характерний для пізнього вікторіанства культ маскулінності і створив особливий тип "універсального" з вікового погляду читача, а також пригодницьку літературу, йому адресовану. "Острів Скарбів" є одним із перших романів (*romances*), свідомо розрахованих на дітей і дорослих водночас. Проте його репутація шедевра хлопчачої літератури нерідко перешкоджає сприйняттю читачами його "дорослих" змістів, зокрема тих, що стосуються глибинних рівнів людської свідомості і складної природи людських характерів і поведінки. Взаємодія "дитячих" і "дорослих" шарів оприявнюється в ігровому вимірі роману, який у статті розглядається як хлопчача гра в піратів, як квест і як літературна / інтертекстуальна гра з читачем. Стівенсон розуміє природу художнього світу як поєднання уявного й реального за провідної ролі уявного, що в контексті нашої розвідки є важливим. Хлопчача гра в піратів розглядається на двох рівнях: на поверхневому як реальність, витворена з урахуванням кодів пригодницької літератури, і на глибинному як вираження юнацького прагнення пригод і реалізація хлопчачих мрій про море. Перший підкреслює виразні алюзії на "Кораловий острів" Баллантайна, на думку про другий наводять не настільки явні алюзії на "Оповідь Артура Гордона Піма" Едгара По. Сюжет роману будується як квест, що є звичним для такого типу сюжетів. Та ми виходимо з того, що "Острів Скарбів" є й чимось на кшталт морально-психологічного квесту, адже примушує і наратора, і читача за певними підказками шукати відповіді стосовно природи всіх персонажів, а не лише Джона Сільвера, а виразний інтертекстуальний пласт роману заохочує читачів його виявляти й інтерпретувати відповідно до свого життєвого та читачького досвіду.

Ключові слова: "Острів Скарбів" Р. Л. Стівенсона, література для дітей і дорослих, неоромантизм, пригодницька література, гра, квест, інтертекстуальність.

Вступ. Межа між дитячою й "дорослою" літературами є не завжди чіткою. Існує багато творів, які написані не для дітей, але сприймаються передусім як дитячі, загальновідомими прикладами таких творів є "Робінзон Крузо" Дефо й "Гулліверові мандрі" Свіфта, "Олівер Твіст" й інші ранні романи Діккенса; натомість дорослі залюбки читають дитячі книжки. Зі Стівенсоном "Островом Скарбів" (1881–1882) ситуація дещо інша: під час уважного прочитання часом важко визначити, читач якої вікової категорії є його цільовою аудиторією. Ця розвідка є спробою знайти відповідь на це питання шляхом аналізу певних форм і функцій гри в романі. Гра, як модель організації мистецького твору, не є чимось новим: ігровий первень є стилетвірним у рококо, він проявляється в реалізації барокового розуміння життя як театру, або у вужчих контекстах – на рівні, скажімо, нарації, гри з читачем. В "Острові Скарбів" гру варто розуміти передусім у буквальному сенсі: гри за певними правилами, які дають її учасникам можливості для самореалізації. Основа паттернів дитячої гри в романі Стівенсона – гри у піратів і робінзонів й квесту, що супроводжує пошук скарбів – паттерни, виведені з літературної традиції. Це перекидає місток до другої складової ігрового виміру роману, яка становить інтерес у контексті розвідки: до своєрідного "літературного квесту", який полягає в пошуку інтертекстуальних посилань і їхньому дешифруванні. Експліцитні алюзії на Баллантайна (пірати й робінзони) і По (пошук скарбів) стимулюють до пошуку імпліцитних алюзій, які ведуть у глибинні шари тексту, розширюють і поглиблюють його сприйняття.

Методологія дослідження. Сказане вище зумовлює інтертекстуальний та компаративний як основні методологічні підходи до аналізу тексту "Острова Скарбів".

Результати дослідження. Ф. Дж. Харві Дартон у відомій монографії "Історія дитячих книг в Англії: П'ять століть суспільного життя" (1932) стверджував, що чітко окреслені межі дитячої й дорослої читачьких аудиторій після успіху Стівенсонового "Острова Скарбів" стали розмитими. Ідеться не лише про роман Стівенсона, а й про англійську неоромантичну течію активізму загалом (окрім Стівенсона, вона об'єднує Кіплінга, Хаггарта, Конан

Дойля, Генлі та інших), яка заявила про себе цим твором. Здебільшого її представники втілили характерний для пізнього вікторіанства культ маскулінності й "вічної хлопчачості", який сформував специфічний тип читача: Харві Дартон його визначив як "батька й сина, свідомо зрощеного в одного читача" [7, с. 166]. Це слушне ствердження отримало розвиток: культ маскулінності й породжений ним "універсальний" у віковому сенсі читач розглядаються і в колоніальному дискурсі ("Усі діти, окрім імперіалістів, зростають", – ефектно починається одна зі статей на цю тему [5, с. 689]), і в жанрологічному: *romance*, свого часу витіснений *novel*, "мав оживити й маскулінізувати національну літературну культуру, яка стала розслабленою та фемінізованою під занадто сильним впливом реалізму" [7, с. 165], що перегукується з відомим закликотом Стівенсона "ударити в мужній барабан". Погоджуючись із тезою Харві Дартона про суголосність Стівенсонового роману культу "вічної хлопчачості", усе ж зазначимо, що з цієї перспективи він прочитується передусім на рівнях фабульному, характерологічному й пафосу. Спробуємо поглянути на "універсального" з погляду віку читача "Острова Скарбів" з іншої перспективи, яка не бере до уваги гендерний чинник у формуванні читачької аудиторії.

"Змішаного віку читач" сформувався до Стівенсона й неоромантизму, уже на середину XIX ст. він складав серцевину читачької аудиторії гостросюжетних романів капітана Маррієта, Фенімора Купера, багатьох інших письменників доби романтизму. Та не варто забувати, що "...існує суттєва різниця між пригодницькими історіями, написаними для дітей і дорослих. Рецепт останніх вимагає зустрічей з невідомим в умовах, які залучають секс (нехай і в сублімованому вигляді) і насильство. ...Література для дітей виключає секс... Проте зустріч із невідомим і досвід насильства поділяють пригодни для дорослих і юнацтва..." [4, с. 7–8]. Це спостереження є слушним, хоча, зрозуміло, воно не вичерпує всі відмінності між пригодницькими історіями для дітей і дорослих. "Острів Скарбів" Стівенсона повністю відповідає умовам дитячої пригодницької літератури. До того ж він уперше з'явився на сторінках дитячого журналу, був

написаний у "співавторстві" з хлопцем і головний його герой – дитина. А, як показує досвід, присутність у творі протагоніста-дитини нерідко провокує дорослих переадресувати його дітям. Утім, такий підхід не завжди діє: "Олівера Твіста" Діккенса діти читають, а його ж "Великі сподівання" так і лишилися твором для дорослих. Усе це, і ще багато іншого, призвело до того, що у сприйнятті "Острова Скарбів" Стівенсона рішуче домінує його "дитячий" первень. Справді, він є одним із "найдитячіших" серед романів англійського активізму, та водночас і одним із найскладніших: простота його видима.

Спробуємо простежити "дитячі" й "дорослі" змісти твору крізь гру у її буквальному розумінні, тим паче, що вона була надзвичайно важливою для письменника. Робота над "Островом Скарбів" і починалася з гри. Про це є спогад самого Стівенсона, дуже відомий. За словами письменника, однієї сірої днини пасербок попросив його "написати щось цікаве". Спостерігаючи за хлопцем, який знічев'я щось малював і креслив, Стівенсон приєднався до нього і вийшла "старанно й красиво розфарбована" мапа, яка буквально на очах почала перетворюватися на захопливу історію, згодом відтворену в "Острові Скарбів". Йому тільки й залишалося, як він каже, що взяти чистий аркуш і накидати список розділів [8, с. 81]. Закони дитячої гри, де все не по-справжньому, – пірати, корабельні аварії й навіть смерті, – реалізуються в художній структурі книги й на певному рівні визначають її сприйняття. Хлопчик може самотужки викрасти корабель у піратів і привести його до безпечної гавані, його човник ніколи не перекинеться, а вітер і течія сприятимуть задуму. У сюжетному оформленні цього "дитячого" ігрового рівня виразно промальовуються контури "Коралового острова" (1857) Р. М. Баллантайна – робінзонади й водночас піратської історії. Кораловий острів – це справжній рай з мальовничими рифами, пляжем, теплим морем, де троє хлопців тішається життям, допоки не з'являються пірати й до їхніх рук не потрапляє один із них; далі 15-літній герой заволодіває піратським кораблем і примудряється довести його до друзів. Та острів Скарбів із його малярійними болотами зовсім не схожий на Баллантайнів Кораловий острів, а хлопчача гра розгортається на похмурому, навіть зловісному тлі. І нехай, як у грі, більшість персонажів згруповані у два табори – "хороших" і "поганих", світ "Острова Скарбів" набагато складніший за це протистояння. На відміну від Стівенсоної, книга Баллантайна чітко зорієнтована передусім на юнацьку аудиторію й не містить вказівок на наявність глибших змістів, які провокують читача на їхні пошуки й дешифровку.

Спробуємо поглянути на хлопчачу гру в романі Стівенсона крізь призму твору набагато похмурішого – "Оповіді Едварда Гордона Піма" Е. По; цього письменника Стівенсон добре знав і тонко розумів. На відміну від алюзій на новелу "Золотий жук", алюзії на єдиний роман у творчому доробку По в романі Стівенсона не такі помітні. Звичайно, їх зближує жанр морського роману, утім уже на середину XIX ст. він став поширеним й надалі отримав розвиток в активістській течії неоромантизму. Підказку містить сцена з мертвим матросом у червоному ковпаку: "Щоразу, коли шхуна різко стрибала, пірат у червоному ковпаку підскакував на місці. Але... він не змінював пози і так само щирив зуби" [1, с. 135]. Ця "посмішка смерті" є нічим іншим, як ремінісценцією моторошної сцени з матросом-мерцем із червоною шапкою на голові, який у романі По пасажирам напівзатонулого корабля здалеку здався живою людиною, яка всміхалася й підбадьорливо, у такт хвилям, кивала їм головою, ніби обіцяючи порятунок.

Герой роману По мріє про море, та звернімо увагу, що саме збуджує його мрії: "Мені ввижалися корабельні аварії і голод; смерть або животіння в полоні у кровожерливих дикунів; життя в журбі та в сльозах на якій-небудь похмурій та голій скелі посеред неозорого і незбагненого океану..." [1, с. 48], – зізнається він. Наведені оповідачем ситуації є загалом характерними для морського роману. Та вже давно звернули увагу на те, що відіння Артура Гордона Піма дещо мазохічні, причому реалізуються вони в сюжеті роману практично в тій самій послідовності, що й виринали у його фантазіях. А це, як не раз зазначалося, дає підстави вважати, що оповідь Піма може сприйматися як реалізація палких жадань та інстинктивних прагнень, властивих людям певного складу, – з "екзальтованою вдачею", палкою, але "дещо трагічною" уявою й схильністю до меланхолії, як він сам визначає свій психотип [1, с. 20]. Така специфічна психологічна підоснова в романі Стівенсона відсутня. Та чи не може бути продуктом потужної дитячої уяви події, які відбуваються на острові, й реалізуються за зразками гри в піратів, робінзонів і пошуку скарбів? Тим паче, що всі свої подвиги Джим здійснює під час самотніх ескапад, без супроводу дорослих. Можемо йти далі цим напрямом: чи не могла бути вся "велика пригода" Джима витвором уяви хлопця, який живе на березі моря, але увесь час присвячує буденним справам, а у зрілому віці героя вона перетворюється на книгу. Таке прочитання, загалом, можливе, хоча, чим далі йдемо цим напрямом, тим майорітимуть історії, які стають наші припущення. Проте підводять до думки: Стівенсон провокує читача на моделювання різних ситуацій і конфігурацій "гра – реальність".

Джим Хокінс, на відміну від персонажа роману По, може вважатися втіленням морально-психологічного здоров'я, характерного для більшості молодих героїв англійського активізму. Їм притаманна "своєрідна духовно-психологічна консистенція, ...у якій особлива роль належить романтичній уяві та імажинарності, яка піднімає особистість на рівень реального світу або й над ним і не дозволяє йому зламатися й адаптуватися". Справжній художній твір "мислився Стівенсоном та іншими неоромантиками активізму як цілісний синкретичний образ світу, в якому поєднуються реальне й імажинарне, однак конструююча роль належить імажинарному, яке функціонально набуває значення кореляції ідеального" [3, с. 165]. Імажинарний світ дитини значною мірою конструюється грою й реалізується через гру. У моделюванні та відтворенні дитячого світосприйняття Стівенсон багато чим завдячує Діккенсу, передусім його романам "Девід Копперфілд" (1850) й особливо "Великі сподівання" (1860). Дитячі страхи Піпа, породжені зустріччю з Мегвічем, віддзеркалились в одному з піратів з кошмарів Джима, близьке сусідство зі злочинним світом витворило доволі похмурий колорит обох творів, приклади можна продовжувати. А головне їх зближує оповідь, яка веде протагоністом із двох перспектив – сюжетного "зараз", у якому перебуває він як дитина (Стівенсон її тримається послідовніше за Діккенса), і майбутнього, із якого він, але вже дорослий, розповідає про події минулого. Та ігровому первню як основі дитячого світосприйняття Діккенс значної уваги не приділив. Це блискуче зробив дещо пізніше Марк Твен у романі "Пригоди Тома Соєра" (1875).

Ще один ігровий рівень "Острова Скарбів" складає квест, що загалом є очікуваним: пошук скарбів часто тематизується через нього. Квест в англійській неоромантичній прозі достатньо ґрунтовно досліджений як у цілому, так і у Стівенсона зокрема. Сюжетно-композиційні

принципи, характерні для гри-квесту, у романі Стівенсона очевидні: до розгадування мапи й пошуків скарбів залучені майже всі персонажі, в усякому разі ті, хто бере участь у подіях на острові. Воднораз нараторові дитині доводиться дошукуватись відповідей на складні моральні питання, й успіх експедиції не в останню чергу залежить від того, наскільки вдало він пройде рівні цієї "дорослої" гри. До пошуку відповідей на ці й інші складні питання залучені й читачі, які мають самостійно оцінювати дії всіх персонажів, та й самого оповідача, не завжди однозначні з погляду моралі. Як ставитися, наприклад, до Джимових ескапад? У "дитячому" ігровому світі роману все скінчилося, як і мало скінчитися – добре, але з "дорослої" перспективи протагоніст розуміє моральну неоднозначність своїх вчинків. І як оцінити поведінку матері Джима, місіс Хокінс: тиха й боязлива, вона все ж наважується повернутися в дім із мертвим Біллі Бонсом, дарма, що туди можуть прийти й лиходії. Вона прискіпливо відраховує монети, аби не перевищити суму його боргу за проживання; час минає, б'є годинник, а вона й далі рахує й рахує, допоки разом із сином не потрапляє в халепу. Чи варто було ризикувати власним життям і, тим більше, життям дитини заради грошей? Що це було: бажання відновити справедливість чи жадібність, чи все разом? І що вона проявила при цьому: героїзм чи легковажність? А як розцінювати поведінку жителів села, які відмовилися її супроводжувати, натомість послали за представниками влади, – як боягузтво чи як вияв здорового глузду? [2, с. 26–29]. На думку Д. Р. Хамонда, наскрізною темою всіх Стівенсонових творів є "неоднозначність природи характеру людини й мінливість переконань, які впливають на поведінку й визначають реакції на непередбачувані ситуації" [6, с. 19]. В "Острові Скарбів" практично відсутні однопланові персонажі, навіть епізодичні герої є носіями суперечливих рис, а їхня поведінка будь-коли може виявитися непередбачуваною. Найбагатший матеріал для пошуку відповідей на загадки людської природи дає Джон Сільвер. В екранізаціях та інших адаптаціях він виглядає доволі прямолінійно і спрощено – основним лиходієм і зразком пірата (насправді ним є скоріше Біллі Бонс – пірат старих часів). Та й загалом, під час переходу до інших медіа – фільмів, мультфільмів, комп'ютерних ігор тощо, – зміст Стівенсонового твору завжди спрощується, що теж сприяє його репутації як суто дитячого.

Допитливому читачеві "Острів Скарбів" пропонує захопливу гру й на інтертекстуальному рівні, про що вже почасті йшлося. Він буквально просякнутий літературними алюзіями й ремінісценціями, – прозорими та прихованими, розгорнутими й ледь наміченими. "Кілька ремінісценцій По, Дефо й Вашингтона Ірвінга, матеріал з Джонсових "Піратів Карибського моря", назва "Сундук Мерця" – з книги Кінгслі "At Last", деякі спогади про греблю на каное у відкритому морі, і сама по собі карта, із її нескінченними, плідними вказівками – ось що складало весь мій матеріал", – писав Стівенсон в есеї "Моя перша книга" [8, с. 87]. Часто автор сам їх підказує й пояснює (зокрема у вірші "Незважаю на читачеві", який передусе роману, і особливо в щойно цитованому есеї, де йдеться про написання "Острова Скарбів"). Визначаючи "інтертекстуальний метод", запропонований Стівенсоном, як особливий, В. Форд Сміт у своєму дисертаційному дослідженні підкреслює, що "обговорення (в названому есеї. – Н. Б.) деталей, узятих з уже існуючих художніх творів, і взаємозв'язків між цими деталями і його власним нарративом, насправді може бути підтвердженням його 'унікальності' й 'оригінальності'. Однак іще

важливішим є те, що Стівенсон припускає, що його роман почасти є пастішем, накопиченням пейзажів, дійових осіб і сюжетів літературних попередників, і що його роль як автора, яку він виконує свідомо чи несвідомо, – інтегрувати власну оповідь у вже артикульований наратив... Стівенсон підкреслює, що це є актом творчих перемовин, а не простим посиленням чи імітацією" [7, с. 172–173]. Такий ітертекстуальний метод Стівенсона Форд Сміт почасти пояснює специфікою пригодницького жанру із його вже сформованими умовностями.

Розглянемо, наприклад, інтертекстуальні зв'язки Стівенсонового твору з "Робінзоном Крузо" Дефо. В образі Бена Гана, "робінзона" острова Скарбів, міститься алюзія не лише на героя Дефо, але й на його прототипа, Александра Селькірка. За спогадами Вудса Роджерса, врятований ним моряк був здичавілим, майже не міг говорити й не дуже відрізнявся від істот, шкури яких він на собі носив. В "Острові Скарбів" чимало деталей, часом зовсім дрібних, зміст яких розкривається через роман Дефо, і вони стають промовистими. Мрія Бена Ганна про сир (який виготовляв із молока кіз героїв Дефо) засвідчує небажання колишнього пірата працювати, що у Стівенсона є родовою ознакою всіх піратів, окрім Сільвера. Своє перебування на безлюдному острові Бен Ганн присвятив пошукам скарбів і всі сили витрачав на їхнє перенесення до нової схованки, тоді як колишній комерсант Робінзон розумів, що в ситуації ізольованості від суспільства гроші нічого не варті. Як і в романі Дефо, безлюдний острів у Стівенсона перетворюється на виправну колонію для злочинців, але навіщо їм залишили тютюн – лише щоб курити? Ні, Робінзон Крузо вилікувався ним від пропасниці, якою загрожують болота й низини острова Скарбів легковажним і безграмотним новим мешканцям [2, с. 22–23]. Перевезення речей на острів з корабля у кілька рейсів із детальною їхньою каталогізацією й аварією під час останньої поїздки теж наводить на згадку про роман Дефо, такі приклади можна множити. Інтертекстуальний складник розширює ігровий зміст роману, пропонуючи читачам щось на кшталт літературної вікторини: виявляти й інтерпретувати явні та приховані алюзії. Ця гра стосується скоріше "дорослого" сприйняття твору: не без гумору проведені паралелі й алюзії не можуть не потішити досвідченого читача.

Висновки. Тож гра у буквальному розумінні хлопчачої гри в піратів, робінзонів і пошуку скарбів визначає модель, за якою побудована фабула і за якою відбувається розподіл ролей між персонажами роману. У такому вигляді вона суголосна культурі "вічної хлопчачості", на ґрунті якого був сформований тип читача "батька й сина, зрощеного в одного читача" (за Харві Дартоном). "Інтертекстуальна гра" з читачем виводить "Острів Скарбів" за межі суто дитячої літератури, як і за межі його прочитання в координатах пізньовікторіанського "культу маскуліності", і перетворює на твір, адресований справді "універсальному" читачеві. Гра сприймається відповідно до читацького й життєвого досвіду, тим самим роман уникає адресації наперед визначеної вікової аудиторії. Звичайно, запропонований підхід – лише одне з можливих наближень до пояснення феномену охоплення різних вікових і соціальних груп читачів "Островом Скарбів" Р. Л. Стівенсона.

Список використаних джерел

1. Білик Н. Д. Роман і три оповідання Едгара По / Н. Д. Білик // Е. А. По. Оповідь Артура Гордона Піма. – Харків: Фоліо. 2017. – 284 с.
2. Білик Н. Д. Роман для дітей і дорослих / Н. Д. Білик // Р. Л. Стівенсон. Острів Скарбів. – Харків: Фоліо. 2023. – 256 с.
3. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – Київ: Мистецтво. 1985. – 365 с.

4. Blackburn W. *Mirror in the Sea: Treasure Island and the Internalization of Juvenile Romance* / William Blackburn // *Children's Literature Association Quarterly* : Johns Hopkins University Press – 1983. – Vol. 8. – № 3. – P. 7–12.

5. Deane B. *Imperial Boyhood: Piracy and the Play Ethic* / Bradley Deane // *Victorian Studies*: Indiana University Press. – 2011. – Vol. 53. – № 4. – P. 689–714.

6. Hammond J. R. *A Robert Louis Stevenson Companion. A Guide to the Novels, Essays and Short Stories* / J. R. Hammond. – Palgrave Macmillan, 1984. – 252 p.

7. Smith V. F. *Between Generations: Imagination, Collaboration, and the Nineteenth-Century Child* / Victoria Ford Smith. – A Thesis... for the Degree of Doctor of Philosophy. – Houston, Texas, 2010. – 403 p. – URL: <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/62128/3421206.PDF?sequence=1&isAllowed=y>

8. Stevenson R. L. *My First Book – Treasure Island* / Robert Louis Stevenson // *The Courier*: Syracuse University. – Fall 1986. – Vol. 21. – № 2. – P. 77–88. – URL: <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1200&context=libassoc>

References

1. Bilyk, N. D. (2017). *Roman i tri opovidannja Edgara Poe*. [A Novel and Three Stories by Edgar Poe]. In: Poe E.A. *Opovid Artura Gordona Pyma*. [The Narrative of Arthur Gordon Pym]. Kharkiv : Folio. [In Ukr.].

2. Bilyk, N. D. (2023). *Roman dla ditej i doroslyh*. [A Novel for Children and Adults]. In: Stevenson R.L. *Ostriv Skarbiv*. [Treasure Island]. Kharkiv : Folio. [In Ukr.].

3. Nalyvajko, D. S. (1985). *Iskusstvo: napravlenja, techenja, styli*. [The Art: Movements, Trends, Styles]. Kyiv : Mystetstvo. [In Russ.].

4. Blackburn, W. (1983). *Mirror in the Sea: Treasure Island and the Internalization of Juvenile Romance*. *Children's Literature Association Quarterly*, 8(3), p. 7–12.

5. Deane, B. (2011). *Imperial Boyhood: Piracy and the Play Ethic*. *Victorian Studies*, 53(4), p. 68–714.

6. Hammond, J. R. (1984). *A Robert Louis Stevenson Companion. A Guide to the Novels, Essays and Short Stories*. Palgrave Macmillan.

7. Smith, V. F. (2010). *Between Generations: Imagination, Collaboration, and the Nineteenth-Century Child*. A Thesis... for the Degree of Doctor of Philosophy. Houston, Texas. – URL: <https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/62128/3421206.PDF?sequence=1&isAllowed=y>

8. Stevenson, R. L. (1986). *My First Book – Treasure*. *The Courier*, 21(2), p. 77–88. – URL: <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1200&context=libassoc>

Надійшла до редколегії 31.03.23

Natalia Bilyk, PhD (Philol.), Associate Prof.

ORCID: 0009-0009-8531-7712

e-mail: bilyknata@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"TREASURE ISLAND" BY R. L. STEVENSON: A GAME FOR CHILDREN AND ADULTS

"Treasure Island" by R. L. Stevenson is presented in the context of British Neo-Romanticism, that embodied masculine culture, characteristic of the late Victorian period, and produced a special type of "everyage" reader, as well as adventure literature addressed to him. "Treasure Island" is one of the first novels (romances), which were intentionally written both for children and for adults. Still, its reputation of the masterpiece of boyhood fiction may prevent readership from capturing "adults" implications, that primarily exist at the deepest levels of human consciousness and relate to the complicated nature of human character and behavior. The interrelation of "children" and "adults" layers unfolds in the playful discourse of the novel, discussed in the paper as a boyhood adventure, as a quest, or as an intertextual game with its readers. Stevenson's conception of a fictional world as the fusion of the imaginative and of the real, where the imaginative plays a leading role, is of the utmost importance for the topic of the paper. Pirate boyhood game is revealed on two levels: at the surface level, as an objective reality created in accordance with the codes of adventure literature, and at the deeper level, as an expression of a youthful desire for adventures and fulfillment of a boyish sea dream. The former is emphasized by explicit allusions to Ballantain's "Coral Island", and the latter is prompted by not so visible allusions to Poe's "The Narrative of Arthur Gordon Pym". The plot of the novel is designed as a quest, but "Treasure Island" is also a moral or psychological quest of some kind, so both the narrator and the reader have to look for answers in shifts in all characters of the story and not only in Long John Silver. The abundance of intertextual interconnections urges the reader to participate in unraveling intertexts and interpreting them in line with general and individual reader experience.

Keywords: "Treasure Island" by R. L. Stevenson, literature for children and adults, Neo-Romanticism, literature of adventure, boyhood game, quest, intertextuality.

УДК 821.161.2-3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.03>

Вадим Василенко, канд. філол. наук, наук. співроб.

ORCID: 0000-0001-7685-9258

e-mail: vadyim.s.vasylenko@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ЗУСТРІЧ ІЗ ДВІЙНИКОМ: ФЕНОМЕН ДВІЙНИЦТВА У ПРОЗІ ЮРІЯ КОСАЧА, ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО, ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА

Дослідження присвячено художньому трактуванню феномена двійництва в українській еміграційній прозі, зокрема у творах Юрія Косача ("Голос здалека"), Ігоря Костецького ("Ціна людської назви"), Віктора Домонтовича ("Приборканий гайдамака"). Аналізуються особливості інтерпретації українськими письменниками-емігрантами понять двійництва і дійника, їхній ідейний зміст і автобіографічний підтекст. Основну увагу зосереджено на творенні системи персонажів-двійників, художніх прийомах, використаних письменниками для зображення двоїстості людини і світу, а також – ідейно-тематичних паралелях досліджуваних творів. Двійництво розглядається в цих творах як мотив, який реалізується через осмислення дуальності людини і світу, і як художній прийом, який впливає на організацію образної, сюжетної, композиційної системи твору. Зазначається, що феномен двійництва, хоча і має виразно романтичні риси, демонструє нові, оперті на модерністські художні засоби, зміни і пов'язаний із проблемою ідентичності. Художньо він виражений за допомогою таких засобів: переплетення "зовнішнього" і "внутрішнього" сюжетів, прийом сну, мотив "механічної людини" тощо. На рівні змісту він реалізується через звернення до теми табуованої, витісненої та репресованої пам'яті (в Юрія Косача), питання імені та біографії (в Ігоря Костецького), проблему нецілісності людської особистості (у Віктора Домонтовича). Стверджується, що феномен двійництва виявився доволі продуктивною художньою моделлю, яка дозволила виявити істотні суперечності людського характеру та мислення, усвідомити складність і неоднозначність світу й людини в ньому, їхню взаємопов'язаність і взаємозалежність.

Ключові слова: двійник, двійництво, розщеплена особистість, ідентичність, новела, еміграція.

Вступ. Двійництво як тема і мотив відоме з античної міфології та літератури, творів середньовічних містиків, поетів Ренесансу, але розширення його смислових меж, образно- і сюжетотворчих функцій відбулося в період романтизму. Принципи двоїстості, роздвоєння утверджуються в літературі романтизму як основні, а сама тема двійництва у творчості романтиків виходить на передній план і стає певним "кутом бачення" речей і явищ. Із завершенням романтичної епохи тема двійництва не зникає, а знаходить своє трактування в літературах реалізму (зокрема, через протиставлення романтичного ідеалу малопривабливій соціальній реальності), а згодом – модернізму. Увібравши в себе різні романтичні й реалістичні елементи, модерністська інтерпретація теми двійництва по-іншому розкрила її зміст (зокрема, через нові, почерпнуті із психоаналізу, кінематографу, інших видів мистецтва, засоби художнього вираження).

Як відлуння важливих історичних, духовно-психологічних і соціокультурних змін тема двійництва була однією з центральних у літературі українського модернізму й репрезентована в таких психологічно й соціально багатопланових творах, як "Чорна Пантера і Білий Ведмідь" (1918) В. Винниченка, "Я (Романтика)" (1924), "Санаторійна зона" (1924) М. Хвильового, "Смерть" (1927) Б. Антоненка-Давидовича, "Голос здалека" (1937) Ю. Косача, "Приборканий гайдамака" (1947) В. Домонтовича, "Ціна людської назви" (1946) І. Костецького й ін. Різні за жанровою, стильовою природою, ці твори сприймаються як певні індивідуально-авторські реакції на ті чи ті соціально-психологічні, суспільно-політичні конфлікти ХХ ст., а двійництво – як тема чи мотив – становить художній контрапункт таких конфліктів.

Пов'язана із проблемою національно-культурної самоідентифікації, тема двійництва особливо виразно простежується у творах 1920-х рр.: герої М. Хвильового, Б. Антоненка-Давидовича, М. Куліша та їхніх сучасників, перебуваючи в ситуації вибору між національним і соціальним, імперським і колоніальним, мрією й реальністю, фанатизмом і людяністю, переживають глибку внутрішню кризу, яка нерідко має фатальні наслідки.

Попри власну, внутрішньо вмотивовану, специфіку, еміграційна інтерпретація теми двійництва (зокрема,

виражена в прозі Ю. Косача, І. Костецького, В. Домонтовича – і цей перелік, імовірно, можна продовжити іменами таких письменників, як Т. Осьмачка, І. Багрянний та інших) – один із варіантів тих художніх моделей, що, започатковані в західноєвропейських літературах ще в добу романтизму, здобули власне продовження в українській літературі 1920-х рр. (її романтична основа базується, зокрема, на принципах проти- й зіставлення двох протилежних сутностей і негативному характері виявлення двійництва).

Ця розвідка покликана розкрити специфіку художнього моделювання двійника та з'ясувати суть двійництва (ідейну й естетичну) у творах трьох українських письменників-емігрантів: Ю. Косача, І. Костецького, В. Домонтовича. Вибір для аналізу феномену двійництва творів зазначених письменників продиктований і особливою взаємозв'язку (ідейного-тематичного, жанрово-стильового) між текстами (що зумовлено не в останню чергу виразними модерністськими тенденціями), і спробами репрезентації в текстах окремих епізодів із письменницьких біографій (реальних або символічних).

Методологія дослідження. Задіяно прийоми структурного й системного аналізу, а також елементи інтертекстуального аналізу, що дозволяють зрозуміти структурні схеми та системи образів досліджуваних творів і особливості зв'язку між ними.

Результати дослідження. Еміграційна інтерпретація теми двійництва – як елемент соціокультурного та психологічного образу доби, а також певний етап (чи лінія) у розвитку "зрілого" українського модернізму – внесла в цю тему власні інтонації, позначені комплексами відірваності, безґрунтяства, проблемами втрати індивідуального й національного "Я".

Пошук коріння

Роздвоєння як своєрідний *modus vivendi* Ю. Косача було однією з наскрізних тем його творчості, яку він опрацьовував у різних жанрових, стильових варіаціях. Ідея двійництва, до якої письменник звертається в новелі "Голос здалека" (зі збірки "Клубок Аріадни"), дозволяє через зовнішню подібність розкрити внутрішню розходження – зокрема, між людиною, свідомою власного "Я", та людиною без пам'яті, роду й імені, яка

© Василенко Вадим, 2023

втралила себе, хоча і намагається знайти та відновити втрачене. Почерпнутий із творів авторів-романтиків мотив зустрічі двійників – як двох розрізаних історій, пам'ятей, ідентичностей, що співіснують в одному "Я", або існують паралельно, як дві різні особи, пов'язані "кровними узами", – з одного боку, визначає символічний і психологічний зміст твору, а з другого, є способом символічної саморепрезентації письменника – того, що умовно можна назвати "символічною автобіографією" (художня історія зустрічі з двійником накладається на реальну проблему внутрішнього роздвоєння самого Ю. Косача).

Двійництво в Косачевій новелі ґрунтується на фізичній схожості "двох облич" (так задіюється протагонічна модель близнюків¹), а сам двійник з'являється як "інша сутність, яка існує відокремлено, може усвідомлюватися психологічним відчуттям, але не може існувати без оригіналу. Однак ця залежність не є субординацією, бо часто двійник починає домінувати, й узурпує риси особистості. Двійники можуть бути психологічно схожими, мати однакові погляди, бути братами чи сестрами, себто їх надприродний зв'язок виявляється часто родинним" [11, с. 4]. Зовнішня подібність обох Ч. (звернімо увагу на умовність обох імен – літери, якими автор позначає, а вірогідніше – шифрує прізвища двійників) у "Голосі здалека" – спадкова: це нащадки двох розрізаних гілок колись відомого роду, захищеного під криптонімом Ч. (імовірно, Чуйкевичів). Зустріч персоналізованих двійників набуває форми заміщення – коли одна особа чи подія постає іншою, або вивільненим, матеріалізованим образом внутрішнього "Я", – та осмислюється як подія негативна, яка руйнує цілісність і унікальність "Я". Історик і знавець генеалогії, Добродій Ч., так сприймає фізичну схожість свого двійника: "Та свідомість, що десь у світі є людина (а, може, їх більше), подібна до вас крихта в крихту, зовсім чужа вам, зовсім з іншого середовища, з іншими думками, з інших життєвих доріг (може, далеко щасливіша та вартісна в житті, ніж ви), та свідомість викликає в мене пересердя. Бо досі ви думали, що ви тільки один такий неповторний, єдиний. Це є маленьке ущерблення гордості, притаманної кожній людині, це, безумовно, великий погром особистості" [5, с. 53].

Основну увагу в новелі зосереджено на розмові, яка сприймається як діалог двох "Я", які дзеркально (симетрично) відображаються одне в одному, і водночас як форма "діалогу в діалозі": цей риторичний прийом передбачає присутність двох дуалістичних пар мовців, а отже – двох двійників. З одного боку – пов'язаних спільними зовнішністю, іменем і походженням Інженера Ч. (в минулому білогвардійського офіцера й солдата Французького іноземного легіону, який помирає від невиліковної недуги – дагомейської язви, що зжирає людину роками і не полишає ніякої надії на виздоровлення") та Добродія Ч. (історика, який вивчає генеалогію). А з другого – Інженера Ч. і того, кого він називає Голосом (ідеться про двійника умовного, не персоналізованого, позбавленого людської подобі: це безтілесний голос, видіння, сон, галюцинація, матеріально не оформлене "Я", що постає витором уяви та з'являється у спогадах про минуле). Оскільки автор не дає чіткої відповіді на питання: чи не є двійник лише відображенням власного "Я" оповідача, а вся розмова від початку й до кінця – передсмертним маренням людини, що доживає свої останні дні, – читач не може бути впевненим у достовірності подій.

Якщо ж погодитися з тим, що присутність двійника реальна, то важко не помітити, що Інженер Ч. й Добродій Ч. оповідають одне одному свої, на перший погляд, досить

різні історії, які, проте, поєднуються в спільну – символічну історію роду Ч. Ситуація двійництва становить основу драматичну колізію твору і не обмежується символічним зіставленням різних життєвих долі і характерів, а виникає з внутрішнього, ідеологічного за змістом, конфлікту двох "Я" (імперського й колоніального), причини якого криються в історії початку XVIII ст. – доби Мазепи й Орлика. І з цього погляду, історія, яку оповідає Добродієві Ч. смертельно хворий солдат-білогвардієць, – це символічно-узагальнене відображення колоніального минулого, "голос" української шляхти, яка ціною власних духовних і фізичних сил творила російську імперію, відбиток того епізоду (і української, і європейської) історії, який невдовзі було витіснено з неї (не випадково роль білогвардійського офіцера змінюється роллю солдата Французького іноземного легіону, а колонізована країна російської імперії – тропічними просторами заокеанських колоній). Драма політичних вигнанців із XX ст. – людей, позбавлених батьківщини, асоціюється з трагедією вирваних із ґрунту емігрантів початку XVIII ст., і суголосність долі пращурів і нащадків свідомо артикулюється, а родова й національна історії пов'язуються, як невіддільні одна від одної, у спільний "вузол".

Ідея роду, яка здається Добродієві Ч. "несамовитою, впертою концепцією для виправдання якогось важливого, важкого перелому, що трапився колись" із Інженером Ч., має доволі прагматичний, ідеологічно вивірених сенс: "знайти себе в минулому", що означає: пов'язати власну історію з історією роду, відшукати сенс свого існування. "Це знайти свою рівновагу, своє призначення, своє місце в космосі <...>. Всі нещастя людства походять із того, що люди не так часто знаходять свій зв'язок із минулим. Звідси вічний бунт людей, вічна блуканина в хащах і темряві. Звідси всі звихнені існування. Бо зважте, що для історії всесвіту, для історії духа наш фізичний вік є лиш миттю. Історія духа думає ерами, яких зміст виповнюють життя духових одиниць і збірнот, ерами, що на наше обчислення часу виповнюються кількома сторіччями. <...> ви уявіть собі, яким безмежно іншим був би наш світ, якби кожна людина найшла свій зв'язок із минулим!" [5, с. 59]. Утім, сподівання на те, що всі крапки над "і" буде розставлено, а загублену в часі таємницю розгадано, – не справджується: долю нащадка зденационого роду, неминучу та передчасну смерть від тропічної хвороби, визначено ще до зустрічі з ним: людина безсила змінити те, що відбувається поза її волю та впливом, – ця романтична настанова увиразнює ту внутрішню трагічність, яка стає суттю життя героя.

Репресовану родинну пам'ять у Косачевій новелі сподієно з містичним "знанням", здобутим уві сні, яке несе в собі Інженер Ч. Через сні, що з'являються йому як відголосся давно минулих подій (наприклад, битви під Полтавою, поразки гетьмана Мазепи, арешту Войнаровського російськими агентами в Гамбурзі), відбувається повернення до історії роду (і пам'ять, й історія тут носії передусім ідейного змісту). За "зовнішньою", об'єктивно-атрибутивною, історією зденационого нащадка козацько-старшинського роду приховується історія "внутрішня" – психологічні відкриття, що надають їй значно глибших змісту і значення. Рефлексує над тим, чим є українська історія, Ю. Косач немовби підводить до думки про те, що в цій історії "справжнє" знання – не задокументоване, закріплене письмово (яке можна переписати, підробити, знищити, як це не раз траплялося), а внутрішнє, екзистенційне, яке є результатом містичного осяяння, спалаху пам'яті.

¹ Значно масштабніше цю модель осмислив І. Костецький у своїй "драмі абсурду" "Близнята ще зустрінуться" (1948; 1963).

Волею незбагнених обставин нащадок давнього козацького роду відчуває, що живе не власним, а чужим життям і що пов'язаний із кимось зі своїх предків: із ним починають коїтися містичні речі, йому з'являються чужі сни, він згадує й аналізує не своє минуле. Сни про минуле, подібні до реконструкції історичних подій початку XVIII ст., просочуються з невідомості у дійсність, і з них Інженер Ч. виносить лише уривки – зорові образи, окремі голоси. Не втаємничений в історію, позбавлений знань про минуле, він не спроможний зрозуміти змісту побаченого та почутого, однак найважливіше – те, що зостається після пробудження, – почуття, які не зникають.

Такі випадки безумовно можуть траплятися, – стверджує Інженер Ч. – Я чув про них. Ви нараз відчуваєте, що живете під владою фатальної істоти, яка втілила у нас свої бажання, звички, свою життєву долю. Ви обурюєтесь проти цього, бо ж чому ви маєте жити й думати так, як думав або жив якийсь асирійський раб чи кондот'єр із п'ятнадцятого сторіччя? Чому ви маєте наслідувати його пристрасті та нахили, відпокутувати його колишні злочини та гріхи? Перевень ворохобні тут суттєвий. Ні, я цього не відчував у собі. Я чув оцей голос іздалека, не як щось накинене, чуже мені, я не ворохобився проти нього, не заперечував його, бо, ви розумієте, я відчув, що без нього не можу жити, що я самий суголосний йому, що він мені близький, рідний [5, с. 58].

Отже, Голос, що пробивається з минулого, аби змінити життя Інженера Ч. і прояснити його походження, – це оречевлене видіння, матеріалізована присутність когось із репресованих пращурів, що оселився всередині свого нащадка (так, як мертвий, що, оселяючись у живому, продовжує існувати в ньому як Інший), змушуючи відновити пам'ять про себе, звільнити себе з небуття – світу мертвих, позбавлених голосу.

Як очевидно, Ю. Косачу йшлося насамперед про втрату, глибоку й непоправну, що стосувалася не так конкретного, безіменного предка, родового імені чи спадку, як національної історії, культури, вітчизни загалом, – така втрата не лише впливає на само- і світосприйняття, а й стає певним способом буття. Тож символічний голос не почутого і нерозпізаного предка – це репресована, "викорінена" пам'ять (і родова, й національна), що потребує бути почутою і "впізнаною" (індивідуальна ідентичність, своєю чергою, утверджується через звернення до історії роду, родинних спогадів). Безперечно, Ю. Косачу залежало не лише і не так на тому, щоб прописати українсько-російський історичний і культурний конфлікт (тему доволі тривіальну в літературі між- і повоєнної доби), як на тому, щоб дати голос (хоч би й опосередковано, як на спиритичному сеансі) самим предкам – козацькій старшині, яка в народницькій (зразка XIX ст.) і в націоналістичній (між- і повоєнній) ідеологіях обросла міфологією зради, аби вони заговорили власним, а не "позиченим" голосом. Імовірно, Ю. Косачеві йшлося також про голоси власних предків, до того ж із обох, із чернігівської та полтавської ліній, які в XVII–XVIII ст. належали до провідної козацької верхівки, гетьманської старшини (як-от обидва пращури з косачівської і драгоманівської ліній: бунчуковий товариш Степан Косач і значковий товариш Степан Драгоман), і, подібно до інших, після ліквідації Гетьманщини скористалися з катерининської реформи, щоб улитися в новонавернене дворянство малоросійського ґатунку. Цей особистий, родовий мотив відчувається і цьому, і в інших творах Ю. Косача (зокрема, в його художній (ре)візії історії декабризму – повісті "Сонце в Чигирині" (1934), в основу якої лягла біографія його предка, декабриста Якова Драгоманова); значно ширше письменник розгортає його в сімейній сазі "Сузір'я Лебедя" (1983): прописуючи умовно-символічний родовід козацько-шляхетського роду Рославців (Косачів),

він згадує героїчну і драматичну історію своїх предків, а родова пам'ять стає наскрізною метафорою цього роману. Імовірно, цим же мотивом керувалася і Леся Українка, пишучи свою "Боярину" (1910; 1914) як драму "про неможливість лицарства в умовах несвободи" [3, с. 390].

Ідея протиборства двох душ, двох ідентичностей (національних, культурних, політичних), осмислена Ю. Косачем у його незавершеному романі про Миколу Гоголя "Сеньйор Ніколо" (1954), – розгортається й навколо іншої, не менш знакової постаті у драмі "Скорбна симфонія" (1946) – композитора Дмитра Бортнянського. Ця драма стала продовженням історії Бортнянського, до якої Ю. Косач звернувся ще раніше, у новелі "Уривок симфонії" (1943), присвяченій італійському періоду в біографії українського композитора. Як і в "Сеньйорі Ніколо", у драмі про Бортнянського Ю. Косач вибудовує конфлікт навколо опозицій імперія й колонія, митець і влада, Європа й Росія, і внутрішній світ його героя є відображенням розрваного цими опозиціями світу зовнішнього. Ситуації роздвоєності й протиборства двох "Я" Бортнянського Ю. Косач виражає різними засобами, зокрема, через два символічні жіночі образи – Чорної пані та Княжни Дараган, що відсилають до інших його творів (наприклад, його оповідання "Чорна пані", що дало назву збірці 1931 р., і роману "Володарка Понтиди" 1987 р.). Образ Чорної пані, що з'являється в одному з ранніх, символістських, із романтичними впливами, оповідань Ю. Косача, уособлює тілесне задоволення, розкіш богомного життя та є антиподом до іншого уявного персонажа – суворого й вимогливого доктора Ікс – утілення докору совісті, голосу сумління: обидва персонажі постають витворами уяви митця, частинами його розділеного "Я". Естетичний аспект двійництва тут, як і в інших творах Ю. Косача, виражено через принцип двосвіття і проблему мистецтва, прагнення не лише пізнати таємницю людини творчої, а й художньо зобразити її в усій складності та суперечності.

Ціна імені

У творчості І. Костецького феномен двійництва – один із засадничих, і до нього письменник повертається неодноразово та в різних образно-типологічних, жанрово-стильових формах. Новела "Ціна людської назви" як одна зі спроб художньої реалізації феномену двійництва порушує проблему цілісності людини й автентичності її існування. Заторкуючи питання реальної і вигаданої біографій, псевдоніму та самозванства, І. Костецький пов'язує ідею двоїстості із проблемою соціальної детермінованості індивіда, чия самосвідомість формується в суспільстві, яке змушує його вдягати різні соціальні маски, що приховують брехню та лицемірство, захищають від загроз зовнішнього світу або замінюють його справжнє "Я". Звичайно, можна задуматися над тим, як порушена письменником у цьому творі проблема імені пов'язана з його власною біографією, зокрема з фактом, що він відмовився від батькового російського прізвища, взявши материне – українське, аби так виразити власну українську ідентичність.

Проблема втрати людиною власного імені тематично споріднює "Ціну людської назви" І. Костецького з "Голосом здалека" Ю. Косача, хоч, на відміну від Косачевого твору, двійник в І. Костецького з'являється не "ззовні", як у Ю. Косача, а "зсередини"; сюжет зустрічі / зіткнення ним сприймається як подія не випадкова, а очікувана й зумовлена психічною структурою особистості героя. До того ж, як зазначає, порівнюючи біографічні перипетії та естетичні пріоритети обох письменників, І. Юрова, діючі особи творів обох письменників наділені принципово несхожістю: персонажі Ю. Косача полюбляють грати з

іменами та біографіями, тоді як персонажі І. Костецького прагнуть відшукати свою загублену ідентичність. Виходячи з цього, письменники по-різному вирішують проблему двійника: герой та антагоніст І. Костецького через вихідну подібність ідуть до протиставлення власних правд, натомість персонажі Ю. Косача прагнуть відшукати схожість, не зважаючи на первинний антагонізм [10, с. 69].

Загалом письменники не лише створили оригінальні моделі художньої репрезентації двійництва, а й, за словами О. Зварич, свідомо чи несвідомо

спроєктували у твори власні часткові 'Я', власні ідентичнісні кризи, власні зовнішні й внутрішні фрустратори. Тим самим вони дисоціювали себе, намагаючись подивитися збоку на проблеми, із якими зіткнулися в еміграції, заради того, щоб не загубитись і не загубити власне 'Я' десь у черговому таборі чи країні Ді-Пі [4, с. 63].

Ситуацію двійництва І. Костецький моделює, з одного боку, як умовно-символічну, укорінену в модерністську (з потужним романтичним струменем) поетику, а з другого – психологічну, яка сприймається як паралельне розгортання свідомості (зокрема, у формі сновидіння). Важливість ситуації двійництва підкреслюються тим, що двійників у творі кілька: так, старий Палій, що виступає як двійник Палія молодого, має і свого власного, так би мовити, персонального двійника Карпигу, який сприймається як іпостась одного творчого суб'єкта. До того ж ідеться і про дві форми двійництва: зовнішню та внутрішню (і це ускладнення, з урахуванням модерністської, авангардистської поетики твору, внеможливе однозначну інтерпретацію ситуації двійництва, а також чітке визначення типу двійника). Обидва герої-антиподи, зв'язані спільними іменем (Павло Палій), фахом (художники) і місцем народження (Схід України), належать до різних (між- і повоєнного) поколінь, дотримуються різних (академічної і авангардної) художніх технік, ведуть різні способи життя – відмінностей у їхніх біографіях, характерах і поведінці більше, ніж подібностей. Спільне ім'я – як вузол, що пов'язує двох, здавалось би, таких несхожих між собою людей, урешті втрачає для одного з них сенс і, спершу хапаючись за спроби зберегти його (навіть ціною підкупу), він зважується на те, щоб відмовитися від нього як прибраного і чужого та повернутися до власного, на довгий час забутого. Старий Палій, який колись відмовився від свого справжнього прізвища (Карпига) і носить псевдонім, прийшовши до молодого (про нього ми знаємо лиш те, що це – художник-колорист і "господар кімнати"), просить його зректися свого справжнього прізвища на користь прибраного – ця ситуація, окрім конфлікту ідентичностей (що набуває значно глибшого значення у протистоянні Павла Палія / Карпиги не зі своїм двійником, а зі самим собою), містить також – хай і не виражений безпосередньо, а винесений у підтекст – заклик до наслідування попередника, що захищає не власне, а чуже ім'я. Молодий Палій відмовляється від пропозиції, зокрема через те, що, як повідомляє його дружина, "ненавидить старше покоління" і, зрештою, як твердить він сам, це його ім'я за паспортом ("так мене батько охрестив"). Отже, справа, з якою приходиться до молодого Палія старий, виявляється від початку програшною. Абсурдна в усіх сенсах розмова двох Паліїв як зустріч двох поколінь, митців різних художніх напрямів (класицизму й авангардизму) виявляє хиткість позиції старого Палія, ставить під сумнів його історію і статус, змушує переглянути уявлення про себе як про реальну (автентичну) людину, а не образ.

Загалом поява молодого Палія здається не більше, ніж подразником, що виявляє неорганічність існування професора, несуголосність зовнішнього буття із внутрішнім і спонукає його до необхідності розв'язання

дилеми, яка постає перед ним: позбутися псевдоніма, маски і титулу або довести реальність власного існування, віднайти стійкість і нову біографію чи відійти в ніщо. Поява людини з однаковим іменем, хоча і може бути пояснена у площині реальній – існування справжнього Павла Палія, який доводить реальність свого існування записом у паспорті, та значення цього факту міститься в доволі своєрідній психологічній "ситуації" старого Палія. "Поява двійника ставить перед людиною питання про конкретність її реального існування. Виявляється, що просто "існувати", "бути" ще не є достатньою умовою буття людини як етичного індивідуума" [8, с. 373], – стверджував Д. Чижевський, аналізуючи "Двійника" (1846) Ф. Достоевського. І. Костецький доводить це твердження засобами нової, модерністської поетики й заходить далі, говорячи про неможливість повноцінного існування "Я", якщо воно прагне до автономності у зовнішньому світі, без деперсоналізації, роздвоєння чи маски. Двійник старого Палія, якою би не була його фізична реальність, постає як реальність психічна, що виростає з надр "враженої" Палієвої свідомості, пробуджуючи до життя його іншого двійника – Карпигу. Поява ще одного "Я" старого Палія поглиблює ситуацію розщеплення його особистості й посилює враження ненадійності оповідача, зануреного в сновидіння чи в галюцинацію.

Конфлікт, що відбувається між двома "Я" професора, з одного боку – визначного майстра з упізнаваним художнім почерком Павла Палія, а з другого – витісненого вглиб себе з усіма його нереалізованими задумами Павла Карпиги, сприймається як вираження "фундаментальної дуальності" людини. До того ж цей конфлікт заторкує важливу для письменника проблему, пов'язану з оригінальністю "мистецького обличчя", конфліктом "двох поколінь митців (художників), двох манер – академічної й модерної" [7, с. 355]. Подібно до того, як у Косачевому "Голосі здалека" про свої сни, у яких він чує власного двійника, означеного Голосом, один із Ч. розповідає іншому, перебуваючи в стані затьмарення свідомості, у "Ціні людської назви" "внутрішній" двійник старого Палія, найменований Карпигу, з'являється у сні, схожому на маячіння. Антагонізм двох "Я" Павла Палія-Карпиги, що балансує на межі двох способів життя – реального та вигаданого – й переживає стан розладу не лише із самим собою, а й із навколишнім світом, також відбувається вві сні, в якому той бачить себе людиною без імені, без "свого роду одягу", що розуміється як певна соціальна оболонка, отже – без статусу та біографії. До сну як до художнього прийому І. Костецький неодноразово звертався і в інших своїх творах (як-от у "Дійстві про велику людину" 1948 р.), а в "Ціні людської назви" він актуалізував одне з його символічних значень: сон сприймається як своєрідна видозмінена реальність, у якій панують інші уявлення про час і простір, проявляється інша сутність людини. Переходи від одного місця розвитку дії до іншого, "з реального розламаного світу у світ ще більш розламаного підсвідомості" [7, с. 355], показані через переплетення внутрішнього і зовнішнього сюжетів. Сюжет зовнішній розкривається через історію події, що відбувається в житті старого Палія, – взаємини "Я" з "Ти", а внутрішній – через зміни його свідомості. Якщо сюжет зовнішній виражений на рівні дії й діалогу (старий Палій відвідує молодого, провадить із ним розмову, а тоді, опинившись на вулиці, розмовляє з його дружиною), то внутрішній – через монолог ("потік свідомості") старого Палія із самим собою чи зі своїм іншим двійником – Карпигу: міркуючи про себе, старий Палій проектує себе як об'єкта, матеріалізуючи його в Іншому. Діалог

професора із самим собою (чи своїм "внутрішнім" двійником Карпигіою) такий же невиразний, зітканий із випадкових і часто беззмістовних реплік, фрагментів образів, як і його розмова з молодим Палієм (двійником "зовнішнім"), також подібна на марево. Зміст і структура професорового діалогу відображають специфіку його напівмаячного стану, а його мова є ланцюгом химерно переплетених уривчастих думок, фантазій і асоціацій, які передаються через освоєння письменником таких форм художнього вираження, як "потік свідомості", гра з мовою (прийоми подвоєння й повторення, обігрування слів і ситуацій), інтертекстуальність.

Долання старим Палієм ситуації двійництва й набуття цілісності сприймається у філософському плані як єдність зі світом, у психологічному – зі самим собою, а в соціальному – з іншими людьми. І. Костецький не дає відповіді на питання про те, якою буде нова ідентичність героя, але показує її конструювання через заперечення старої (зречення свого псевдоніму й колишнього життя, що з ним пов'язане): згадуючи про те, що він походить із "доброго лубенського роду", герой повертається до колишнього забутого імені, а отже – справжньої ідентичності. Так І. Костецький доводить думку про принципову незавершеність людської особистості і безперервність її творення.

Втрапа цілісності

Як і в його сучасників, у прозі В. Домонтовича феномен двійництва має подвійний сенс і, закорінений у біографії письменника, дозволяє глибше зрозуміти художньо-естетичну своєрідність його творчості. У написаних наприкінці 1940-х рр. оповіданнях "Помста" і "Приборканий гайдамака" В. Домонтович показав історичні події козацьких війн і гайдамацьких повстань як своєрідні віддзеркалення суспільно-політичних катаклізмів середини ХХ ст. Звичайно, звернення до періоду XVII–XVIII ст. і теми двійництва було зумовлено не лише авторським зацікавленням цими складними соціокультурними феноменами, а й прагненням торкнутись актуальних, передусім морально-етичних, проблем власного часу. До того ж, як зауважував обізнаний із життєвими колізіями та перипетіями письменника Ю. Шерех, ці твори

розгортають звичайну в Домонтовича тему місця людини в історичному процесі, але на додаток до цього вони гостро ставлять тему зради і карі, якої перед тим ми в Домонтовича не знаходимо. Можливо, що тут зіграли роль біографічні моменти. <...> В обох новелях злободенність і автобіографічність замасковані піднаголовком "Романтика" (і відповідними стилістичними засобами), але прискорений кровогін зляканого серця відчувається в них несхибно. Може, це поєднання літературної ситуації з власними переживаннями і робить ці новелі такими видатними [9, с. 84].

Тема роздвоєння особистості у В. Домонтовича виходить на передній план у "Приборканому гайдамаці", що має підзаголовок "Оповідання про Саву Чалого", і розкривається через двоїстість окремих учинків і суперечливість поведінки і мислення героя. Ці двоїстість і суперечливість зумовлені зіткненням двох морально-етичних і світоглядних систем (модерної і рустикальної, механістичної і природної), які символізовані постатями гетьмана-вигнанця Пилипа Орлика і гайдамацького отамана Сави Чалого, політика-раціоналіста європейського штибу та бунтаря-степовика. "Затерту" українськими романтиками й реалістами історію одного з гайдамацьких ватажків, який подався на службу до польської корони, за що і був покараний вчорашніми соратниками, В. Домонтович використовує як поле зустрічі різних соціальних груп, ідеологій і систем цінностей. Звичайно, значно більше можливостей показати зустріч і зіткнення різних суспільно-політичних, культурних, релігійних світів письменнику дав життєпис Вацлава

Ржевуського в оповіданні "Ой, поїхав Ревуха та по морю гуляти..." (1949): змінюючи вітчизну, культуру, релігію і соціальний статус, герой, мовби експериментуючи, приміряє, як нове вбрання, різні ідентичності й прагне віднайти "справжнє", загублене у віках коріння. Експериментальність, зосередженість на різних моделях поведінки, світо- і самосприйняття надають образу Ржевуського багатозначності, а обраний В. Домонтовичем підхід дає можливість показати життя героя в його багатомірному існуванні.

На відміну від Ржевуського, історія Сави Чалого розгортається як зіткнення відмінностей і протилежностей: імперського – колонізованого, сільського – шляхетського, хаотичного – упорядкованого, природного – механістичного, зради – вірності та ін. А відбувається це зіткнення завдяки інтертекстуальній стратегії, зорієнтованій на впізнанні асоціацій й алюзії, що відсилають до попередніх, романтичних, текстів про героя (про своєрідну ревізію "романтичного" сигналізує і винесене в підзаголовок слово "Романтика"). Оскільки алюзійність передбачає діалогічне прочитання "попереднього", то образний ряд, сюжет і хронотоп, пов'язані з поетикою двійництва, у В. Домонтовича набувають несподіваного, ускладненого, а іноді й парадоксального характеру. Роздвоєність, закладена в основу історії про Саву Чалого, не обмежується якимись ідейними чи ідеологічними мотивами, як і не ототожнюється з конкретними художніми прийомами: сюжетно вмотивована присутність двійника, а вірогідніше двох символічних відображень героя необхідна письменнику для того, щоб довести умовність тих морально-етичних догм та ідеологічних категорій, якими він, герой, керується.

Автор знайомить нас із своїм героєм у той момент, коли він, ані на мить не вагаючись, виносить смертний вирок своєму побратиму Онисиму, який за його спиною домовляється про замирення з ворогами, і його рішення тверде та неухильне. Спершу у світі гайдамацького отамана все здається визначеним і зрозумілим: є люди і пани, правда і кривда, злочин і кара. Але невдовзі, після зустрічі з Пилипом Орликом, цей, виявляється, завузький світ перевертається, а речі змінюють свої форми та змісти. Загалом Сава Чалий і Пилип Орлик, яких письменник зводить в одному просторі, "представляють два полюси: відповідно, аристократизм, європеїзм, урбанізм, раціональність, державний розрахунок – і рустикальність, простонародність, стихійність, неосвіченість... Названий ряд опозицій можна продовжувати, щоб увиразнити протистояння культури і стихії, раціонального й емоційного чинника" [1, с. 59]. Через опанування нової моделі поведінки та політичної науки – перетворення вчорашнього гайдамацького отамана в озброєного знаннями шляхтича – відбувається роздвоєння між двома особистостями Сави Чалого: "рустикального хлопа, який поставав проти панів-ляхів" (і, з цього погляду, його ідеологічним двійником стає Гнат Голий) і "геометром-полетикою, який діяв за механічним розрахунком машини" (в цьому світлі двійником героя є Пилип Орлик). Сава діє "немовби" за якимось планом, складеним Орликом, однак лише "немовби". Поборюючи під впливом гетьмана народний хаос на користь державному ладу, він приборкує гайдамацькі повстання, які перед тим сам розпалював, його соратники-гайдамаки стають ворогами, а вороги-поляки – соратниками. Проте військові перемоги над гайдамаками, звання полковника не надто змінюють спосіб мислення, психіку та цінності героя:

Ніби на наших очах одчайдушний гайдамака відходить від природного стану, але не в змозі злізти на ті цивілізаційні висоти, до яких спрямовує його Орлик. Наука про тяжіння,

механіка, закони фізики, що, відповідно укладені, мали бути водночас законами суспільства, – все це тягнеться в його голову і викликає ненависть проти цього механізованого світу, проти політичної машини [6, с. 41], – пояснював Б. Крупницький "болючий процес психічного перетворення" Сави Чалого як результат зіткнення двох систем: природної і механічної.

Прірва між двома соціальними і психологічними "Я" Сави Чалого поглиблюється, унеможливаючи цілісність його особистості, й невдовзі він утрачає розуміння, ким є і що робить насправді: він захисник покритих кривд чи кривдник, гайдамака чи шляхтич, розбудовує державу, наводячи в ній лад "залізною рукою", чи зраджує вітчизну? Не випадково Сава Чалий сприймає себе як "людину механічну" (звідси – образ машини, подібної до годинника, складна конструкція якого викликала в нього здивування), "людину-машину", що не керує сама собою. Мотив "механічної ляльки", пов'язаний із темою "механічної" чи "автоматичної людини", "людини-автомата", задіяний В. Домонтовичем для того, щоб підкреслити розрив "внутрішнього" і "зовнішнього" "Я" героя:

Здавалось йому: немов це він і не він. Ніби не він, а хтось інший за нього говорить і діє. І цей другий не людина, а машина, механізована лялька, геометрична постать, з трикутників, квадратів і кубів складена, восковий фарбований автомат, в який замість серця, в спорохнілій порожнечі, як в годинникові, бляшане пласке коліщатко вставлене. А він, справжній Савко, стежить за кожним вчинком, прислухається до кожного слова цього другого. І судить, і гудить, і головою хитає, і докірливо до цього іншого каже: "Та хіба ж це ти, Савку?". Ні, це не він, бо його душу людську, разом з Орликовим листом, в сталевій шкатулці у коронного гетьмана Потоцького замкнено [2, с. 287].

Письменник підкреслює роздвоєність почуттів і волі героя, який не був упевнений у собі, бо "ніколи не знав, чи то один Савко всередині його, чи то другий щось каже, чи робить", і намарність його спроб "зібрати" власне роздвоєне "Я":

Не було в нього певности. Не був він певен себе. Привиджувалося йому, що є два Савки, один, що ненавидить, другий, що любить. Один, той, рустикальний, колишній гайдамацький отаман, а другий новий, пан полковник коронної служби. Двоїлося. Двоїлося почуття. Двоївся і він сам. Світ роздвоювався на дві частини. Тривога охоплювала його, нудьга, од якої хотілося вити, як дикому звірю. Але коли це надходило до нього, він уже не знав порятунку [2, с. 292].

Зіткнення Сави Чалого з гайдамацьким ватажком Гнатом Голим, який символізує його витіснене рустикальне та гайдамацьке "Я", стає випробуванням на міцність "Я" нового. Проте ще до цієї зустрічі, подумки переживаючи своє роздвоєння, поруч із собою Сава відчуває присутність двійника, викликаного етичною суперечністю, нестійкістю його внутрішнього "Я" і внутрішньою боротьбою двох протилежних сутностей, одну з яких і уособлює його вбивця. І в цьому сенсі постріл, що обірвав життя героя, справді "можна сприйняти і як акт самогубства, і як вбивство, здійснене рукою прийдешнього месника" [1, с. 60]. Остання частина новели, як і належить твору з "кільцевим сюжетом", відсилає до першої: вбивство Сави Чалого Гнатом Голим повторює вбивство Савою Онисима, тож "Сава раз виступає як втілення кари, а в другий раз як караний" [9, с. 103].

Висновки. Феномен двійництва визначає художньо-естетичну й ідейну основи "Голосу здалека" Ю. Косача, "Ціни людської назви" І. Костецького, "Приборканого гайдамаки" В. Домонтовича, обумовлюючи й образні, сюжетно-композиційні (зокрема, виступає як один із способів розгортання образу героя) і смислові перегуки цих творів. Він увиразнює подібності художніх світоглядів

письменників (модерністського, з елементами романтичного, типу). Переосмислене в літературних (зокрема, з використанням модерністських художніх засобів і прийомів) і автобіографічних (через "поєднання літературної ситуації з власними переживаннями") контекстах, двійництво пов'язується із проблемою ідентичності (загроженої, "плинної", мінливої) і пошуком власного "Я".

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Ціна імені: проблеми національно-культурної тожсамості в українській еміграційній літературі сорокових років XX століття / В. Агеєва // Мандрівець. – 2012. – № 3. – С. 55–63.
2. Домонтович В. Приборканий гайдамака. Оповідання про Саву Чалого (З циклу Романтика) / В. Домонтович // Домонтович В. Проза. Три томи. Розмови Екегартів з Карлом Гоцці – та інші оповідання й нариси. – Б. м. [Мюнхен]: Сучасність, 1988. – Т. 3. – С. 263–295.
3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – третє вид. / О. Забужко. – Київ: Комора, 2018. – 656 с.
4. Зварич О. Художні моделі по-роз-двоєної ідентичності в новеллах "Голос здалека" Юрія Косача та "Ціна людської назви" Ігоря Костецького / О. Зварич // Наук. вісн. Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2015. – Вип. 8. – С. 57–64.
5. Косач Ю. Голос здалека / Ю. Косач // Проза про життя інших. Юрій Косач. Тексти і контексти / Упоряд. В. Агеєва. – Київ: Факт, 2003. – С. 49–64.
6. Крупницький Б. Пилип Орлик і Сава Чалий в історичній новелі / Б. Крупницький // Арка. Місячник. Журнал літератури, мистецтва і критики. – Мюнхен: Українська трибуна, 1948, ч. 1 (7). – С. 41–42.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. – 2-ге вид. перероб. і доп. / С. Павличко. – Київ: Либідь, 1999. – 447 с.
8. Чижевський Д. До проблеми двійника в Достоєвського // Д. Чижевський // Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. – Київ: Смолоскип, 2005. Т. 3. – С. 360–383.
9. Шерех Ю. Шостий у грони / Ю. Шерех // Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 77–114.
10. Юрова І. Творча особистість І. Костецького у літературному дискурсі II половини XX століття: монографія / І. Юрова. – Донецьк: Нора-Прес, 2006. – 270 с.
11. Herdman J. The Double in Nineteenth-Century Fiction / J. Herdman. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1990. – 185 p.

References

1. Aheieva, V. (2012). Tsina imeni: problemy natsionalno-kulturnoi tozh-samozi v ukrainskii emigratsiinii literaturii sороkovykh rokov XX stolittia [The price of a name: Problems of national and cultural identity in Ukrainian emigration literature of the 1940s]. *Mandrivets*. No 3, pp. 55–63. (In Ukr.).
2. Domontovych, V. (1988). Pryborkanyi haidamaka. Opovidannia pro Savu Chaloho (Z tsykladu Romantyka) [Tamed haydamak. The story of Sava Chalohy (From the Romance cycle)]. In: Domontovych, V. Proza. Try tomy. Tom tretii: Rozmovy Ekehartovi z Karlom Hottsi – ta inshi opovidannia i narysy. Red. i suprovod. st. Yu. Sheveliova. [Munich]: Suchasnist. (In Ukr.).
3. Zabuzhko, O. (2018). Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifologii. Vydannia tretie. [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies. Third edition]. Kyiv: Komora. (In Ukr.).
4. Zvarych, O. (2015). Khudozhni modeli po-roz-dvoienoi identychnosti v novelakh "Holos zdaleka" Yurii Kosacha ta "Tsina liudskoi nazvy" Ihoria Kostetskoho [Artistic models of double/split identity in the stories "The voice from afar" by Yuri Kosach and "The price of a human name" by Ihor Kostetskiy]. *Naukovui visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Philolohichni nauky. Literaturoznastvo*. Vol. 8, pp. 57–64. (In Ukr.).
5. Kosach, Yu. (2003). Holos zdaleka [The voice from afar]. In Proza pro zhyttia inshykh. Yurii Kosach. Teksty i konteksty. Uporiad. V. Aheieva. Kyiv: Fakt, pp. 49–64. (In Ukr.).
6. Krupnytskyi, B. (1948). Pylyp Orlyk i Sava Chalohy v istorychnii noveli [Pylyp Orlyk and Sava Chalohy in a historical novel]. *Arka. Misiachnyk. Zhurnal literatury, mystetstva i krytyky*. Munich: Ukrainka trybuna, vol. 1 (7), pp. 41–42. (In Ukr.).
7. Pavlychko, S. (1999). Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: Monohrafiia [The discourse of modernism in Ukrainian literature: Monograph]. Kyiv: Lybid. (In Ukr.).
8. Chyzyevskiy, D. (2005). Do problemy dviynka v Dostoievskoho [On the problem of the double in Dostoevsky]. In Chyzyevskiy D. Filosofski tvory: U 4 t. T. 3. Kyiv: Smoloskyp. (In Ukr.).
9. Sherekh, Yu. (1998). Shostyi u groni [Sixth in the grone]. In Sherekh, Yu. Poza knyzhkami i z knyzhok. Kyiv: Chas, pp. 77–114. (In Ukr.).
10. Yurova, I. (2006). Tvorcha osobystist I. Kostetskoho u literaturnomu dyskursi II polovyny XX stolittia. Monohrafiia [Creative personality of I. Kostetskiy in the literary discourse of the 2nd half of the 20th century. Monograph]. Donetsk: Nora-Pres. (In Ukr.).
11. Herdman, J. (1990). The Double in Nineteenth-Century Fiction. Basingstoke: Palgrave Macmillan. (In Eng.).

Надійшла до редколегії 02.03.23

Vadym Vasylenko, PhD (Philol.), Researcher
ORCID: 0000-0001-7685-9258
e-mail: vadym.s.vasylenko@gmail.com
Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

MEETING WITH THE DOUBLE: THE PHENOMENON OF DOUBLE IN PROSE OF YURI KOSACH, IHOR KOSTETSKY, VIKTOR DOMONTOVYCH

The paper is devoted to the study of the artistic interpretation of the phenomenon of duality in Ukrainian emigration prose, in particular in the works of Yuri Kosach ("The Voice from afar"), Ihor Kostetsky ("The price of a human name"), and Viktor Domontovych ("The tamed haydamak"). The peculiarities of interpretation by Ukrainian émigré writers of the concepts of duality and double, their ideological content and autobiographical overtones are analyzed. Attention is focused on the creation of a system of double characters, the main artistic techniques used by the authors to depict the duality of man and the world as well as inter-textual parallels of the studied texts. Duality is considered in these texts both as a certain motive realized through understanding the phenomenon of duality of a person and the world, and as an artistic device that affects the organization of the work system (figurative, plot, composition). It is noted that in the texts under study, the phenomenon of duality, although it has distinctly romantic features, demonstrates new changes based on modernist artistic means and associated with the problem of identity. It is artistically expressed by such means as the principle of "polar mirroring", the interweaving of "external" and "internal" plots, the sleep as an artistic technique, the motif of the "mechanic man", etc. In the content of the works, it is realized thought an appeal to the theme of taboo, isolated and repressed memory (by Yuri Kosach), the question of name and biography (by Ihor Kostetsky), the problem of the integrity of the human personality (by Viktor Domontovych). It is argued that the phenomenon of duality turned out to be a fairly productive artistic model, which made it possible to identify significant contradictions in the human character and thinking, to realize the complexity and ambiguity of the world and the person in it, their interconnectedness and interdependence.

Keywords: double, duality, split personality, identity, short story, emigration.

УДК 821.161.2-1*342.9.09:801.66:398Голобородько В.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.04>

Вікторія Гагара, асп.
ORCID: 0009-0007-1348-4058
e-mail: haharav19@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО – МАЙСТЕР НЕКЛАСИЧНИХ ВІРШОВИХ ФОРМ: ВІРШОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Проведено віршознавчий аналіз творчого доробку Василя Голобородька, зокрема вибраного його поезій "Яблуко добрих вістей". Ця тема є недослідженою в українському літературознавстві, хоча творчість Василя Голобородька і піддавалася дослідженню в інших аспектах, зокрема у фольклористичному – у дисертації Юлії Шутенко. Акцентується на аналізі неklasичних віршових форм у поетичній творчості автора. За однією із прийнятих класифікацій неklasичний вірш поділяється на дольник, тактовик та акцентний вірш, залежно від зміни кількості міжкіттових інтервалів. Ці форми мають різну продуктивність в українській поезії загалом та в творчості Василя Голобородька зокрема. Поліметричною суперформою неklasичного вірша є верлібр, найпродуктивнішим автором якого серед своїх сучасників був і є Василь Голобородько. Це пов'язується з такою рисою його творчості як фольклоризм. Серед наведених у статті прикладів поезії є зразки, що відсилають нас до фольклорних джерел його творчості, говірного народного вірша, що є джерелом для неklasичних віршових форми та, зокрема, верлібру. Разом із цим зустрічаємо у збірці також поодинокі цікаві зразки тактовика, дольника та акцентного вірша, які детально проаналізовано у статті, зокрема вірші "Весна", "Чистила мати картоплю", "Полотняні птахи", "Зголоднілим язика зав'язали на вузол...". Аналіз таких творів дає змогу простежити такі тенденції його творчості, як тягіння до невррегульованості, незначне переважання тактовиків у неверлібрових віршах, фольклоризм як провідний принцип як у верлібрах, так і в решті віршів, чергування експресивних та медитативних мотивів у поетичній творчості, відтворення в ритміці розмовного мовлення та говірного фольклорного вірша, передача в поезії унікальних особливостей української мови та густих насичених автентичних образів.

Ключові слова: Василь Голобородько, поезія, неklasичний вірш, дольник, тактовик, акцентний вірш, верлібр, збірка "Яблуко добрих вістей", фольклоризм, ритмічна невррегульованість, поліметрія.

Вступ. Коли ми говоримо про неklasичний вірш, то маємо на увазі тонічний вірш, де наголос, його кількість і періодичність відіграють найбільшу роль у ритмотворенні. Тонічний вірш в українському віршознавстві прийнято класифікувати за зміною кількості міжкіттових інтервалів на дольник, тактовик та акцентний вірш. І якщо ми заглибимося в сучасні дослідження українського вірша, то побачимо, що дольник як форма, що стоїть на помеж'ї тоніки і силаботоніки, зустрічається в чистому вигляді досить часто. Якщо ми почнемо шукати акцентний вірш як тонічний вірш найвищого порядку, то нам може також пощастити і знайдуться автори, у яких він є досить продуктивним як самостійний розмір. Пошуки ж тактовика для нас можуть рідше увінчатися успіхом, особливо, коли йдеться про чисті його форми, а тим паче якщо йдеться про рівнокіттовий тактовик. Окрім цього, досліджуючи творчість українських поетів у віршознавчому аспекті, виходимо на поліметричну суперформу неklasичного вірша, таку як верлібр.

Василь Голобородько – автор, поетична творчість якого здебільшого наскрізно тонічна, він – найпродуктивніший український поет-верлібрист свого часу. Це пов'язано з генезою його творчості, що черпає свої витoki з фольклору, зокрема, говірних і речитативних жанрів усної народної творчості. Багато сторінок його біографії говорять про це, взяти хоча б таку сторінку його життєпису, як здобуття ступеня магістра в Луганському педагогічному університеті імені Тараса Шевченка за дослідження семантики українських казок. І справді, багато з його верлібрів відсилають нас до усної народної творчості.

Дослідниця поезії Василя Голобородька в контексті фольклору Юлія Шутенко зазначає такі провідні принципи його творчості, як: "фольклоризм; насичений метафоризм; визнання існування сакрального; органічність творення; зосередження уваги на природі, людині, всесвітові, причому людина перебуває у єдності з іншими складовими світу: травою, водою, землею, сонцем тощо; недомовленість; вільне віршування" [5].

Для цієї статті досліджено видання віршів Василя Голобородька від видавництва "Абабагаламага" [2], де вміщені твори з різних збірок поета різних років, а отже

чудово ілюструють всю палітру ритмотекстів його творчості. Було проаналізовано 259 віршових творів. Ритмічна палітра поета простягається здебільшого у площині тонічних розмірів, зокрема, там присутні: верлібри (96,53 % творів), тактовики (1,54 % творів), дольники (1,16 % творів) та акцентний вірш і силаботонічний вірш, зокрема, ямб, (по 0,39 % творів).

Провідним розміром поета є верлібр, він займає чільне місце у його поетичному доробку, що є навіть творчим почерком митця, про що зазначає також і Юлія Шутенко, говорячи про "вільне віршування" [5]. Про це писали як дослідники, так і сам письменник у автобіографічній статті "Посівальником через усе життя" [3, с. 523]. Його дитинство на україномовному Донбасі (а народився він у 1945 р.!), його навчання в українській школі, те, що він застав усі українські традиції, не знищені ще російсько-радянською окупацією тих українських земель: колядки, посівання, весілля, проводи, похорони, вечірні співи селом, толоки під час будівництва нових хат – усе це відбилося на творчості поета, на виборі мотивів для його творів, виборі ритмомелодики, синтаксичного стилю, природному чутті мови, її дихання, наголосів і міжнаголосених інтервалів. Надалі Василь Голобородько починає збирати український фольклор, який на його очах винищується в українському селі. Образність – ось що спонукало його робити це в першу чергу, бо, як він каже: "у тих віршах, які я в той час знав головне із шкільної програми, образності я не знаходив" [3, с. 525].

Василь Голобородько бачив великий ресурс у мові, у її унікальності: "у цьому відіграють визначну роль гарматичні категорії, яких в інших мовах не існує: клична форма відмінків, дуаліс, демінутив тощо. Так хочеться відродити у своїх віршах ті рідко вживані форми!" [3, с. 527]. "Розуміючи мову отак, я написав кілька віршів," – пише поет [3, с. 527]. Проте аналізуючи його вірші, ми бачимо, що не кілька – цілий корпус поетичних текстів автора – з живою мовою, з рідних джерел. У своїх текстах він надихається фольклором і творить своє, оповідає нам легенду, казку поетичною мовою, насиченою образами, фіксує історичні миті своєї сучасності, з іронією, а подекуди і сатирично, і передає прийдешнім поколінням.

© Гагара Вікторія, 2023

Саме тому верлібр Василя Голобородька такий обґрунтований, виходить із фольклорної говірної традиції, продовжує говірний народний вірш і фіксує мовну унікальність.

Верлібр і справді можна вважати суперрозміром, який є поліметричною формою, синтезом різних розмірів у неврегульованому чергуванні, оскільки провідним в ньому є не єдиний розмір, а синтаксична обґрунтованість, образна насиченість, ідейно-емоційне забарвлення. Водночас, ритмічна цілісність верлібру часто є засобом додаткової експресії, надає йому структурованості, емоційного навантаження, служить для проведення асоціативних паралелей, інтертекстуальності й додаткового смислового прочитання. Так, ритміка верлібрів Василя Голобородька відсилає нас до фольклорних джерел його творчості, глибокого закорінення в народні образи, ритми, символи. Тут можна згадати такі тексти, як "Ніде нічого не трапляється" [2, с. 140], що нагадує авторські сентенції-прислів'я, присвячені абсурдності свого часу:

Ніхто не вартий доброго слова –
тільки той, про кого в газету пишуть.
Ніхто не живе правильно –
окрім нас, радянських людей.
Ніде так важко не живеться людині,
як за кордоном.

"Виправдання гіперголою" [2, с. 332], що нагадує нам історичні оповідання та легенди:

Оповідають: Семен Палій мав півтора сажні зросту,
оповідають: Семен Палій важив дванадцять пудів,
жоден кінь його не видержував,
оповідають: Семен Палій ставав чудодійно безсмертним,
наче місяць, старів і молодів.

"Із хроніки роду" [2, с. 298] нагадує нам літописання власного роду:

Одного дня
року 1929-го
мій дід і бабуся
відчули, що вони птахи...

"Яворовий лист" [2, с. 291], що нагадує чарівну казку про лісового господаря ведмедя:

Паду до ведмедя-деримеда:
"Баре, баре, – скажу, –
ти ходиш лісами-борами,
ти сильній за всіх,
ти й борти не боїшся видирати –
нагни мені високого явора..."

"Кривий танець" [2, с. 232], який звучить веснянками, а потім змінюється натяками на історичні пісні та думи:

На горі дівчата
– у вишиваних сорочках –
кривий танець ведуть,
весну веселу гукають...
...
А попід горою військо іде:
кривавим змієм витікає з-за рогу...

...
Так, долиною військо
козацьке іде, попереду гетьман,
замислений про Берестечко,
військо іде, жупани – як мак процвітає...

Попри верліброву спрямованість творчості автора, зауважуємо певну кількість тактовиків, дольників та акцентних ритмів, а також силаботоніки (всього разом 3,47 % творів). Тож хочемо зупинитися на детальнішому аналізі цих творів, оскільки саме тонічні неверліброві, або доверліброві, ритми становлять наш особливий науковий інтерес. Так, мусимо погодитися, їх у Василя Голобородька небагато, але тим вони й цікаві. Адже в цілком собі класичних силаботонічних поетів ми також із цікавістю вишукуємо тонічні ритми, це вміння будувати ритм на акцентах і балансуванні міжкіткових інтервалів, підпорядковане абсолютному поетичному слуху.

Варто зазначити тут, що тонічні та силаботонічні розміри, якими послуговується поет, не ізотонічні: якщо ямб – то це вільний ямб, у якому від 4 до 7 стоп у рядку, якщо це дольник – то тут буде нерівномірно чергуватися 3- і 4-іктовий дольник, якщо це тактовик – то іктив тут може бути від 2-х до 5-ти. Власне, це дуже красномовно підтверджує загальну верліброву (вільновіршову) рису творчості.

Візьмімо вірш "Весна" [2, с. 15], написаний різноіктовим дольником, де кількість іктив змінюється від 3 до 5-ти в різних рядках, подекуди пришвидшуючись так званим "прихованим" іктом, коли з'являється 4 міжнаголошені інтервали, що також в контексті існування поруч із 1- та 2-складовими інтервалами творить дольник (за класифікацією київської віршознавчої школи за керівництва Н. В. Костенко – наприклад, див. колективну монографію "Український дольник" [4]). Ритм "Весни" бурхливий, хвилеподібний, але тонічно упорядкований – адже дольник найменш тонічний, помежівний розмір, який ще тяжіє до силаботоніки й часом включає в себе форми, які є ізометричними силаботонічним трискладовикам (анapestу, наприклад, у цьому вірші):

ВЕСНА

Гай, здається, пісні солов'їв	-1-2-2-	Дк4
зеленавим вогнем підпалили.	2-2-2-1	Дк3 (Ан3)
Величезною щіткою терників	2-2-4-	Дк4
весна-дівка бугри побілила.	2-2-2-1	Дк3 (Ан3)
Мед тягучий озимини	-1-4-	Дк4
в прямокутниках тихих поля.	2-2-1-1	Дк3
Журавліні ключі в вишині	2-2-2-	Дк3 (Ан3)
відмикають широку волю.	2-2-1-1	Дк3
"Гай одягсь", – батько очі поклав	-1-0-1-2-	Тк5
заволожені з возу старого.	2-2-2-1	Дк3 (Ан3)
Під колеса пахучі лягла,	2-2-2-	Дк3 (Ан3)
ніби скатерть, широка дорога.	2-2-2-1	Дк3 (Ан3)
На тюльпаних із сонцем буграх,	2-2-2-	Дк3 (Ан3)
де похнюпились білі клени,	2-2-1-1	Дк3
чути, як в далину дівтора	-4-2-	Дк4
шелестить, як листочки зелені.	2-2-2-1	Дк3 (Ан3)
(1963)		

Як ми бачимо, дольник тут різноіктовий, вільний, але певною мірою (на 50 %, якщо точніше) тяжіє до класичного трискладовика, цілком врегульованого тристопного анапеста. "Весна" – сам мотив – весняний, пейзажний – змушує бунтувати в межах класичних силаботонічних канонів, де

таки перемагає дольник, вітер змін, ознака переходу із силаботоніки в тоніку. Важливим "бунтівним" структурним елементом тут є також хорейчна анакруза, що ламає класичний ритм із перших складів, утверджує загальну тонічність вірша й цілком відповідає його настроєвості.

Та не дольником єдиним, цікавим у творчості Василя Голобородька є те, що тактовикові ритми в контексті не-класичних розмірів переважають. Тактовик – це ритм здебільшого говірний, у творчості поета – притаманний медитативним, "зануреним у себе" віршам, з ліричними, авторськими відступами, принаймні таким він постає у віршах Василя Голобородька. Наприклад, наведемо два

прецікаві твори: "Чистила мати картоплю" [2, с. 18] – інверсивний, інтровертний, діалоговий, і "Полотняні птахи" [2, с. 19] – фольклоризований, пісенно-голосінний, емоційний та експресивний. Обидва білі вірші, тобто неримовані, але однозначно це не верлібри, адже збережена строфіка і тонічний ритм.

ЧИСТИЛА МАТИ КАРТОПЛЮ

Хлопчик на гармоньці грав, грав на гармоньці хлопчик.	-3-1- -2-1-1	Дк3 (Х4) Дк3
"А де мій тато?" – запитував хлопчик, хлопчик запитував: "А де мій тато?"	1-1-2-2-1 -2-3-1-1	Дк4 Тк4
Мати картоплю чистила, чистила мати картоплю, нахилилася, не знайде ніяк картоплину, картоплину ніяк не знайде, нахилилася.	-2-1-2 -2-2-1 2-4-1-2-1 2-2-2-2-2	Дк3 Дк3 (Д3) Дк5 Дк4 (Ан4)
"Он Миколці тато купив велосипеда, велосипеда купив тато Миколці, а мій тато чомусь не купує, не купує чомусь мій тато".	2-1-2-3-1 3-2-0-2-1 1-0-2-2-1 2-2-1-1	Тк4 Тк4 Тк4 Дк3
На гармоньці п'ять гудзиків білих, п'ять білих гудзиків на гармоньці. Мати ніяк не знайде картоплину, картоплину ніяк не знайде мати. (1963)	2-2-2-1 1-1-4-1 -2-2-2-1 2-2-2-0-1	Дк3 (Ан3) Дк4 Дк4 Тк4

ПОЛОТНЯНІ ПТАХИ

На подвір'ї випускала молодиця, ой-да, із рук полотняних птахів, а вони ж такі веселі, крилами тріпотіли, ой-да.	2-3-3-1 1-1-2-2- 2-1-2-1 -4-2-	Дк3 (Х6) Дк4 Дк3 Дк4
Вулицею ішла вдова Степаниха: як погляне, як погляне на подвір'я – аж похолола молодиця, аж птахи полотняні злякано затріпотіли.	-4-1-2-1 -2-3-3-1 -2-3-1 2-2-1-5-1	Дк5 Тк4 Тк3 Дк5
"Ой ти, Степанихо, ой ти, вдово, та хай тебе заздрість хоч із'їсть, а мій чоловік мене вірно любить, а мій чоловік мій буде".	-3-1-1-1 1-2-3- 1-2-2-1-1 1-2-0-1-	Дк4 (Х5) Тк3 Дк4 Тк4
Птахи полотняні крилами радісно стрепенули, попід вишні полетіли, ой-да. (1963)	1-2-1 -2-4-1 2-3-2-	Дк2 Дк4 Тк3

У кожному з цих віршів чистий тактовиковий ритм становить понад 25 %, у зв'язку з чим решту ритмічних домішок розглядаємо як ритмічні форми тактовика (орієнтуючись на класифікацію київської школи віршознавців за керівництва Н. В. Костенко, висвітлену у віршознавчих семінарах і конференціях, зокрема, у збірці "Український тонічний вірш: Дк, Тк, Акц, В.в. Тактовик: типологія форм", де, зокрема, Н. В. Костенко, посилаючись на іншу свою статтю, включає до тактовикових форм і повнонаголошені форми трискладовиків, якщо такі з'являються у вірші з провідним тактовиковим розміром, і дольникові форми як ритмічні форми тактовика [1, с. 14]. Це пов'язано саме з тим, що кожен наступний розмір чимдалі до чистої тоніки, ніби охоплює попередній розмір, робить його своєю ритмічною формою та підпорядковує загальному звучанню. Звичайно, з цим можна дискутувати, проте більшість віршознавців київської школи

погоджується з таким твердженням, зокрема і у своїх публічних дискусіях, вважаючи це як узгоджену відправну точку. Адже за наявності у віршованому тексті понад чверті чистого тонічного розміру вищого порядку (тактовика чи акцентного вірша) він звучить уже не як дольник. Генеза тактовика, яка полягає саме в "нарощенні" додаткового складу (Н. В. Костенко, М. Л. Гаспаров [1, с. 10]), якісно ритмічно відрізняє його від інших тонічних розмірів.

У поданих віршах також бачимо, що чистий тактовик проступає саме в діалогах, у наслідуванні розмовного мовлення або фольклорних анафорах та епіфорах, створюючи ефект "мовного зашпортування", перепони легкій невимушеній поетичній мові.

І ще один зразок, на якому б хотілося зупинитися – акцентний вірш. Для ілюстрації візьмемо поезію "Зголоднілим язика зав'язали на вузол..." [2, с. 132].

Зголоднілим язика зав'язали на вузол, найгаласливіші облизують тарілки, хто не співає пісню, їдучи на чистому возі, того обстрижено для огорожі на кілки.	2-3-2-2-1 3-3-4- -2-1-1-4-1-1 -2-5-3-	Тк4 Акц3 Дк7 Акц4
Були усі колись, як у лісі дерева, тепер увиваємося, щоб захиститися, у колючий дріт.	1-1-1-2-2-1 1-2-3-2-4-1- 1-1-2-1-2-1	Дк5 Акц6 Дк5

Були колись на всі боки світу дороги,
тепер, крім правильної, немає інших доріг.

Хто вас убиває? Хто вам щось забороняє?
І ми хором кричимо: брехня!
(1968)

1-1-4-1-2-

Дк6

-3-1-1-3-1

Дк5 (X7)

1-0-3-1-

Акц4

Цей вірш-виклик, вірш-маніфест дуже доречно написаний саме акцентним віршем, розміром експресії, рвучкого ритму, розміром боротьби і протистояння світу. Саме розхитаний акцентний вірш, різноіктковий і уривчастий, який до кінця рядка унормовується римою, дає змогу відчувати на слух всю внутрішню боротьбу, закладену поетом у віршовий рядок.

Проте творчість і вільний дух поета Василя Голобородька нечасто давався в пута чіткого тонічного чи будь-якого іншого ритму. Верлібр був тим ковтком свободи, що давав поету простір для творчості. У своїй статті "Вільний вірш поета" Микола Вінграновський, поціновувач і прихильник класичних ритмів, так відгукнувся про поета:

Верлібр прихопив і нашу поезію, як грип. Та грип приходить і відходить, а тут роками, десятиліттями, з дня у день, методично і вперто верлібр підминає під себе все, що не по ньому. [...] Я ніколи не писав би про верлібр, про цей немов підрядник з мов іноземних, якби не вірші Василя Голобородька... Тут починається те, чого ти давно чекав, на що сподівався, ревниво ловив себе на думці: а що як не буде, а що як не народиться, а що як не вийде?... І тут раптом: з кожного вірша на тебе спокійно дивиться поет. Стоїть і дивиться. А з-за його плеча, зіпершись піборіддям на його плече, виглядає його світ [3, с. 534].

Висновки. Отже, спостереження за неklasичним тонічним віршем у Василя Голобородька, творчість якого здебільшого складається із верлібрів – неримованих вільних віршів астрофічної будови, поліметричних за розміром, є цікавою з погляду таких тенденцій, як тягіння до нерегульованості, незначне переважання тактовиків у неверлібрових віршах, фольклоризм як провідний принцип як у верлібрах, так і в решті віршів, чергування експресивних і медитативних мотивів у поетичній творчості, відтворення в ритміці розмовного мовлення та говірного фольклорного вірша, передача в поезії унікальних особливостей української мови та густих насичених автентичних образів. У багатьох верлібрах, окрім ритмічної схожості їх до фольклорних зразків, знаходимо також тематичні покликання на різні жанри усної народної творчості. Окрім цього, в автора є небагато поезій, написаних тонічним віршем (дольником, тактовиком, акцентним віршем), які ми розглянули в цій статті та які становлять для нас особливий інтерес. Тенденції, які спостерігаємо в дольнику В. Голобородька, –

це бунтування поета в межах силаботонічної структури, ламання класичних канонів, свобода і розхитаність у межах різноіктового дольника, що корелюється і з ідейно-тематичною складовою поетичних творів. Тактовик поета – який, на наше здивування, становить більшість серед тонічних неверлібрових розмірів, – проявляється здебільшого як діалоговий розмір, що імітує розмовне мовлення та відображає ефект "мовного зашпортування". Поодинокий акцентний вірш є розміром експресивної лірики поета, він створює ритмічний ефект боротьби та протистояння світу. Такий детальний аналіз тонічного вірша Василя Голобородька дає можливість проаналізувати випадки, у яких поет вдається до тих чи інших розмірів, глибше розкрити його ритмічний ідіостиль, точніше зрозуміти особливості його лірики.

Список використаних джерел

1. Віршознавчий семінар. Український тонічний вірш: Дк, Тк, Акц, В. в. Тактовик: типологія форм: Збірник наукових праць / Упор. Н. В. Костенко та ін. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 160 с.
2. Голобородько Василь. Яблуко добрих вістей / В. Голобородько. Вибране. Серія "Українська поетична антологія". – Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га. 2023. – 351 с.
3. Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – Київ: Видавництво "Рось". – 687 с.
4. Український дольник: монографія / за ред. Н. В. Костенко. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 432 с.
5. Шутенко Юлія. Фольклорна традиція та авторське "Я" в поезії Василя Голобородька: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – Київ: нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 20 с. <http://surl.li/hqzpb>

References

1. *Virshoznavchyi seminar. Ukrainskiy tonichnyi virsh: Dk, Tk, Akts, V. v. Taktovyk: tipologhiia form* (2017) [Poetics Seminar. Ukrainian Tonic Verse: Syllable Count, Toncity, Accent, Verse Forms]. N. V. Kostenko & et al., Eds. Kyiv: Dmytro Buraho Publishing House. [In Ukr.].
2. Holoborodko, V. (2023). *Yabluko dobrykh vestei. Vybrane*. [Apple of Good News. Selected Works]. (Series "Ukrainian Poetic Anthology"). Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. [In Ukr.].
3. *Ukrainske slovo: khrestomatia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky 20 st.* [Ukrainian Word: Chrestomathy of Ukrainian Literature and Literary Criticism of the 20th Century]. Kyiv: Ros. [In Ukr.].
4. *Ukrainskyi dolnyk*. (2013). [Ukrainian Dolnyk]: Collective Monograph. N. V. Kostenko, Ed. Kyiv: Dmytro Buraho Publishing House. [In Ukr.].
5. Shutenko, Y. (2005). *Folklorna tradytsiia ta avtorske "ja" v poezii Vasylia Holoborodka*. [Folklore Tradition and Authorial Self in the Poetry of Vasyl Holoborodko]. Doctoral dissertation abstract in Philology. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv. <http://surl.li/hqzpb> [In Ukr.].

Надійшла до редколегії 02.05.23

Victoria Hahara, PhD Student
ORCID number: 0009-0007-1348-4058
e-mail: haharav19@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

VASYL HOLOBORODKO – A MASTER OF NON-CLASSICAL VERSE FORMS: VERSIFICATION ANALYSIS

The article explores the creative work of Vasyl Holoborodko, particularly his book of poems "An Apple of Good News". This topic has not been extensively researched in Ukrainian literary studies, although Holoborodko's work has been studied in other aspects, such as folklore, in Yulia Shutenko's dissertation. This article specifically focuses on the analysis of non-classical verse forms in the author's poetry. According to one accepted classification, non-classical verse is divided into dactylic, taktovyk's, and accentual verse, depending on the change in the number of intrastressed syllable intervals. These forms have different productivity in Ukrainian poetry in general and in the work of Vasyl Holoborodko in particular. The polymetric superform of the non-classical verse is the vers libre, and Vasyl Holoborodko is the most productive author of this form among his contemporaries. This is related to the feature of his work as folklore trend. Among the examples of poetry presented in the article, there are samples that refer to the folklore sources of his poetry, spoken folk verse, which is the source for non-classical verse forms, and particularly vers libre. Additionally, there are interesting examples of dactylic, taktovyk's, and accentual verse, which are analyzed in detail in the article, including the poems "Spring", "Mother was cleaning potatoes", "Linen Birds", and "Hungry tongues tied in a knot...". The analysis of these pieces of poetry allows us to trace the tendencies of his creative work, such as a tendency toward irregularity, a slight predominance of taktovyk verses in non-vers libre verses, folklore as a leading principle both in vers libre and in the rest of the poems, and the alternation of expressive and meditative motifs in poetic creation, the reproduction of conversational speech and folk verse rhythms in the poetry, the transmission of unique features of the Ukrainian language and authentic imagery. The article is a part of an author's larger study of non-classical verse in Ukrainian poetry of the second half of the 20th century.

Keywords: Vasyl Holoborodko, poetry, non-classical verse, dolnik, taktvyik, accentual verse, vers libre, poetry book "The Apple of Good News", folklorism, rhythmic irregularity, polymetry.

UDK (811.172+378.147):004.7
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.05>

Anželika Gaidienė, humanitarinių mokslų daktarė
ORCID: 0000-0001-8775-788X
e-mail: anzelika.gaidiene@iki.lt
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, Lietuva

LIETUVIŲ KALBOS IŠTEKLIŲ INFORMACINĖ SISTEMA „E. KALBA“: NUO KŪRIMO ISTORIJS, PAIEŠKOS GALIMYBIŲ IKI PLĖTROS PERSPEKTYVŲ

Šiame straipsnyje pristatoma Lietuvių kalbos institute kurta Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“ – supažindinama su „E. kalbos“ kūrimo istorija, aptariami sistemos privalumai, parodoma, kaip atlikti greitąją paiešką visuose arba pasirinktuose kalbos ištekliuose, kaip ieškoti dominančios informacijos naudojant pakaitos simbolius, glaustai pristatoma sistemos naudojimo statistika, galimos sistemos plėtros perspektyvos.

Nuo 2021 m. sistema nemokamai prieinama plačiai visuomenei ir specialistams adresu <https://ekalba.lt>. „E. kalboje“ galima rasti ir patogiai naršyti net 39 kalbos ištekliuose, kurie suskirstyti į tris grupes: 1) e. žodynus („Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, „Lietuvių kalbos žodynas“, „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas“, „Sinonimų žodynas“, „Lietuvių–anglų kalbų žodynas“, „Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“ ir kt.), 2) e. kartotekas („Lietuvių kalbos žodyno“ Pagrindinė ir Papildymų kartotekos, „Mįslių kartoteka“ ir kt.) ir duomenų bazes („Pavardžių duomenų bazė“ ir kt.) bei 3) e. paslaugas („Paieška Žodžių prasmų tinkle“, „E. sąvokos“, „E. pavadinimas“, „Nuomonių analizė“, „Žodžių darybos vedlys“, „Kalbos patarimai“, „Mokomieji kalbos žaidimai“ ir kt.).

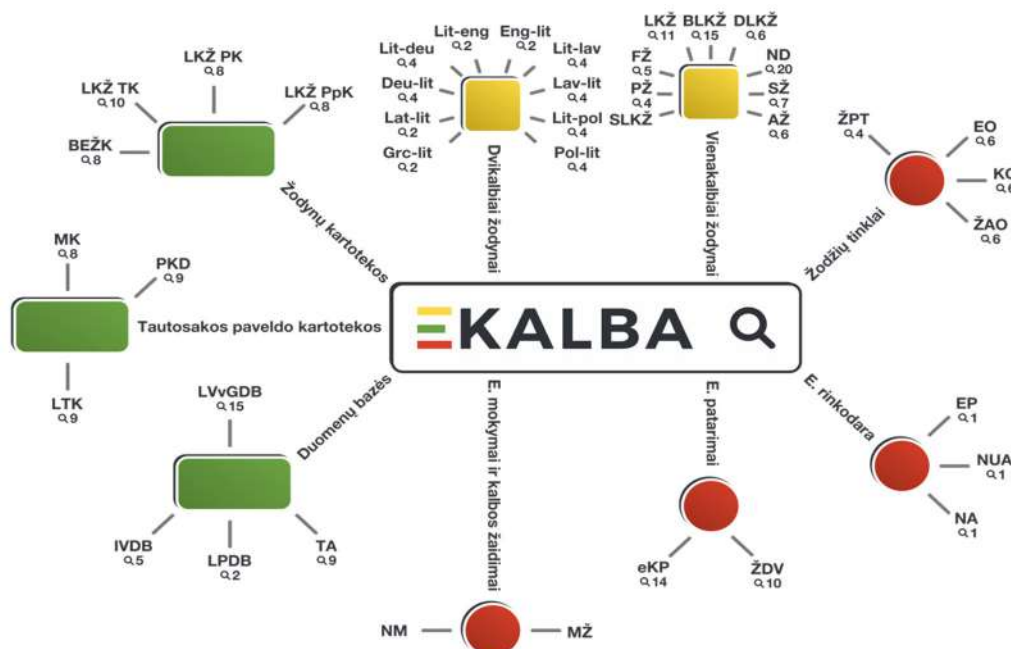
„E. kalba“ yra ne tik kalbinių išteklių lobynas, bet ir daugiakriteris paieškos įrankis – tam, kad būtų galima patogiai ieškoti dominančios informacijos, sukurta efektyvi ir įvairi paieška (greitoji, detalioji paieškos; paieška visuose ištekliuose ar kiekviename ištekliuje atskirai ir pan.). „E. kalboje“ veikia patogi paieškos rezultatų peržiūra – rezultatus galima parsisiųsti ir išsisaugoti PDF, XML formatais, rezultatais galima dalintis socialiniame tinkle „Facebook“. Sistema pritaikyta naudoti ir mobiliuosiuose įrenginiuose.

Esminiai žodžiai: Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“, skaitmeniniai ištekliai, kalbos technologijos, paieškos galimybės.

Įvadas. Nuo 2021 m. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“ (toliau – „E. kalba“) nemokamai prieinama plačiai visuomenei adresu <https://ekalba.lt>. Ši sistema kurta Lietuvių kalbos institute (plačiau žr. <http://iki.lt>) bendradarbiaujant su pažangiųjų informacinių technologijų specialistais (UAB „Proit“, UAB „Tilde“, UAB „Netcode“).

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – pristatyti Lietuvių kalbos išteklių informacinę sistemą „E. kalba“, parodyti jos naudojimosi galimybes.

„E. kalba“ yra skaitmeninių lietuvių kalbos išteklių, susijusių tarpusavyje, lobynas. „E. kalboje“ galima rasti ir patogiai naršyti net 39 kalbos ištekliuose, kurie suskirstyti į tris grupes: e. žodynus – vienakalbius ir dvikalbius (žr. 1 pav. geltonus kvadratus), e. kartotekas ir duomenų bazes – žodynų kartotekas, tautosakos paveldo kartotekas, duomenų bazes (žr. 1 pav. žalius stačiakampius) ir e. paslaugas – žodžių tinklus, e. rinkodarą, e. patarimus, e. mokymus ir kalbos žaidimus (žr. 1 pav. raudonus apskritimus).



1 pav. Lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos „E. kalba“ schema
(© Anželika Gaidienė, Marius Glebus, Aurelija Tamulionienė)

Vienas iš „E. kalbos“ privalumų yra ne tik suskaitmenintų kalbos išteklių gausa, bet ir tuose ištekliuose fiksuojamas duomenų kiekis, plg.: vienakalbiai žodynai sudaro daugiau nei 500000 antraštinį žodžių; el. kartotekos – daugiau nei 530000 antraštinį žodžių; žodžių tinklas – 24000 sinetų ir pan.

„E. kalba“ yra ne tik kalbinių išteklių lobynas, bet ir daugiakriteris paieškos įrankis. Tam, kad būtų galima patogiai ieškoti dominančios informacijos, „E. kalboje“ veikia efektyvi ir įvairi paieška, t. y. pagal įvairius kriterijus galima patogiai ir greitai ieškoti informacijos tiek visuose ištekliuose,

тік konkrečiame ištekliuje atskirai; galima informacijos ieškoti naudojant simbolius (*, ?). Taip pat „E. kalboje“ veikia patogi paieškos rezultatų peržiūra – rezultatus galima parsisiųsti ir išsisaugoti PDF, XML formatais, rezultatais galima dalintis socialiniame tinkle *Facebook*. Sistema pritaikyta naudoti ir mobiliuosiuose įrenginiuose. Sistemos kūrėjai – kalbininkai – gali patogiai dirbti vidiniame „E. kalbos“ portale – kelti naujus duomenis, taisyti esančius ir pan.

Apibendrinant galima teigti, kad „E. kalba“ atitinka tokius pagrindinius, naudotojams aktualius, kriterijus (dar žr. [4]):

- išsamumas – daugybė įvairių šaltinių ir kalbinių duomenų vienoje vietoje;
- atnaujinimas – kai kurie ištekliai nuolat pildomi, taisomi;
- patikimumas – sistema kurta mokslininkų ir kalbos technologijų specialistų;
- patogumas – paieška veikia vieno langelio principu, galima detalioji paieška;
- naujoviškumas – pažangios kalbos paslaugos, pavyzdžiui, „Nuomonių analizatorius“ naudoja pažangiausias technologijas, konkrečiai – giliojo neuroninio tinklo BiLSTM (angl. *Bidirectional Long Short-Term Memory*) architektūrą su BERT (angl. *Bidirectional Encoder Representations from Transformer*) žodžių vektorizacija ir kt.

Taigi „E. kalba“ kuria pridėdamąją mokslinę ir praktinę vertę – tarp gausybės kalbinių duomenų mokslininkai ras tyrimams naudingos medžiagos, o plačioji visuomenė galės naudotis sistema mokymo(si) procese, versle ar tiesiog kasdieniame gyvenime.

„E. kalba“ plačiai visuomenei ir mokslo bendruomenei pristatyta ne kartą. Apie „E. kalbą“ rašyta dr. Jurgitos Jaroslavienės ir dr. Ritos Miliūnaitės straipsnyje „Beribis lietuvių kalbos pasaulis skaitmeninių išteklių sistemoje „E. kalba“ [4]. „E. kalba“ pristatyta ir tarptautiniu mastu – dr. Jurgitos Jaroslavienės ir dr. Albinos Aukšoriūtės straipsnyje „Innovations and Challenges in the Digital Transformation of the Lithuanian Language Industry“ [3, p. 155–167]. Apie lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną plačiai rašyta dr. Ritos Miliūnaitės straipsnyje „Naujažodžių pateikimas ir paieškos galimybės lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne“ [6, p. 1–21]. Atskirai apie leksikografinius tarmių duomenis, randamus „E. kalboje“, rašyta dr. Jolitos Urbanavičienės straipsnyje „Leksikografiniai tarmių duomenys lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje „E. kalba“ [8, p. 109–121]. Daug naudingos informacijos apie Žodžių darybos vedlį pateikta dr. Daivos Murmulaitytės straipsnyje „Žodžių darybos vedlys plačiai visuomenei ir specialistams“ [7, p. 8–24].

Lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos „E. kalba“ kūrimo istorija. „E. kalba“ (anksčiau vadinta LKIS¹ pradėta kurti lietuvių kalbos institute 2012 m. pagal projektą „IRT sprendimų bei turinio, padedančių išsaugoti lietuvių kalbą viešojoje erdvėje, kūrimas bei galimybių naudotis jais sudarymas“. Šio projekto metu (2012–2015 m.):

- suskaitmeninti šeši vienakalbiai lietuvių kalbos žodynai: „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (vyriausiasis redaktorius dr. Stasys Keinys, 8-tas leidimas², 2021 m.), „Sinonimų žodynas“ (autorius dr. Antanas Lyberis, 2002 m.), „Antonimų žodynas“ (autorė dr. Irena Ermanytė, 2003 m.), „Frazeologijos žodynas“ (vyriausiasis redaktorius dr. Jonas Paulauskas, 2001 m.), „Palyginimų žodynas“ (autorė dr. Klementina Vosyltė, 2014 m.) ir „Sisteminis lietuvių kalbos žodynas“ (autorius dr. Jonas Paulauskas, 1987 m.);

- suskaitmeninta dešimt dvikalbių žodynų: lietuvių–anglų, anglų–lietuvių; lietuvių–latvių, latvių–lietuvių, lietuvių–lenkų, lenkų–lietuvių, lietuvių–vokiečių, vokiečių–lietuvių, lotynų–lietuvių, senosios graikų–lietuvių;

- suskaitmenintos (iš dalies) trys „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos: „Pagrindinė kartoteka“ (skelbiama dalies A ir G raidžių kortelių vaizdai ir jų metaduomenys), „Papildymų kartoteka“ (skelbiama A–N, P–S, T–Z raidžių kortelių vaizdai ir jų metaduomenys) ir „Tarmių kartoteka“ (skelbiami naujausi leksikografiniai tarmių duomenys);

- suskaitmenintos trys tautosakos paveldo kartotekos: „Pokario partizanų dainų kartoteka“ (suskaitmeninta daugiau kaip 4000 partizanų dainų), „Mįslių kartoteka“ (suskaitmeninta apie 80000 mįslių) ir „Liaudies tikėjimų kartoteka“ (suskaitmeninta daugiau kaip 8000 tekstų);

- integruotos keturios elektroninės lietuvių kalbos išteklių duomenų bazės: „Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė“, „Istorinių vietovardžių duomenų bazė“, „Pavardžių duomenų bazė“ ir „Tarmių archyvas“;

- atliktas lietuviško šrifto „Palemonas“ patobulinimas;
- sukurta vieša išteklių prieiga visuomenei.

Projektas vykdytas kartu su partneriais – lietuvių literatūros ir tautosakos institutu, Vilniaus universitetu ir tuometiniu Lietuvos edukologijos universitetu.

„E. kalbos“ plėtra vykdyta 2018–2021 m. pagal projektą „Lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos plėtra (E. KALBA)“. Įgyvendinus šį projektą:

- sukurtos septynios naujos visuomenei aktualios elektroninės paslaugos: žodžių tinklai („Paieška Žodžių prasmų tinkle“, „E. sąvokos“), e. rinkodara („E. pavadinimas“, „Naudotojų užklausų analizė“, „Nuomonių analizė“) ir e. patarimai („Žodžių darybos vedlys“, „Kalbos patarimai“);

- integruoti trys vienakalbiai žodynai: „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“ (vyriausioji redaktorė dr. Danutė Liutkevičienė; nuolat pildomas išteklis), „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas“ (sudarytoja dr. Rita Miliūnaitė; nuolat pildomas išteklis) ir „Lietuvių kalbos žodynas“ (20 tomų, rašytas 1902–2002 m.);

- sukurti įrankiai naujai integruotų žodynų ir e. paslaugų duomenims tvarkyti;

- atnaujinta paieškos sistema;

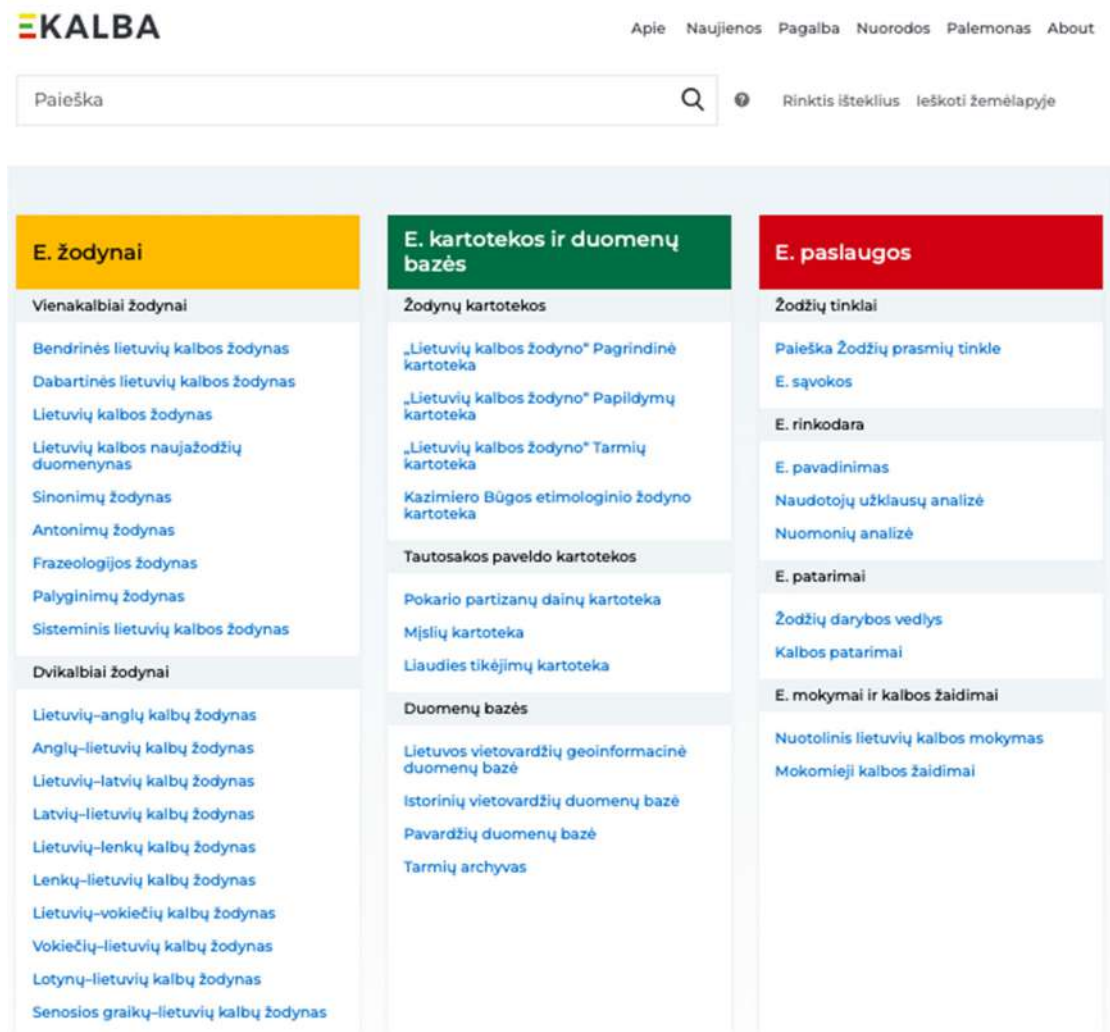
- sukurta nauja vieša išteklių prieiga visuomenei – <https://ekalba.lt> (žr. 2 pav.);

- svetainė pritaikyta mobiliesiems įrenginiams.

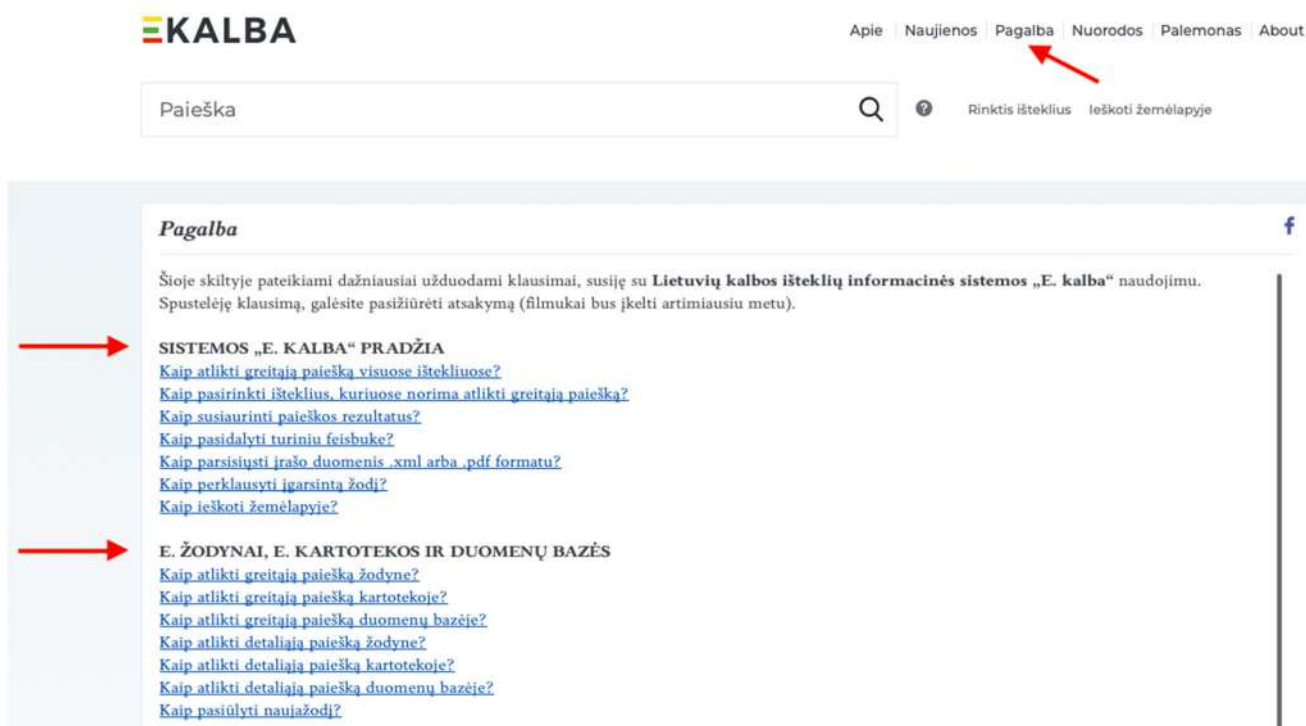
Viršutinėje „E. kalbos“ meniu juostoje (žr. 2 pav.) galima rasti svetainės lankytojams naudingos informacijos. Paspaudus *Apie* pateikiama informacija *Apie svetainę*, *Apie projektą*, *Naudojimosi taisyklės*. *Naujųjų skiltyje* skelbiama naujausia informacija, susijusi su išteklių atnaujinimu ar pan. *Pagalbos* skiltyje (žr. 3 pav.) pateikiami dažniausiai užduodami klausimai, susiję su „E. kalbos“ naudojimosi galimybėmis, pavyzdžiui, spustelėjus klausimą *Kaip atlikti greitąją paiešką visuose ištekliuose?*, atsiveria *Youtube* kanalo langas, kuriame rodomas mokomasis filmukas (žr. 4 pav.). Skiltyje *Nuorodos* galima rasti nuorodų į kitus skaitmeninius lietuvių kalbos išteklius. Paspaudus *Palemonas*, galima parsisiųsti originalų lietuvišką šriftą, skirtą plačiai visuomenei ir lituanistikos mokslo reikmėms. Skiltyje *About* pateikiama informacija apie sistemą anglų kalba.

¹ Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema.

² 2012–2015 m. LKIS versijoje buvo suskaitmenintas ir prieinamas 7-tas žodyno leidimas, o 2022 m. į „E. kalbą“ integruotas 8-tas žodyno leidimas.



2 pav. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“: pradžios puslapis



3 pav. Meniu punkto *Pagalba* fragmentas



E KALBA

Kaip atlikti greitąją paiešką visuose ištekliuose?



1. Kaip atlikti greitąją paiešką ištekliuose sistemoje E. KALBA?



20 views Premiered on 19 May 2021 E. KALBA Mokomasis filmukas, kaip atlikti greitąją paiešką ištekliuose Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje „E. kalba“ (<https://ekalba.lt/>).

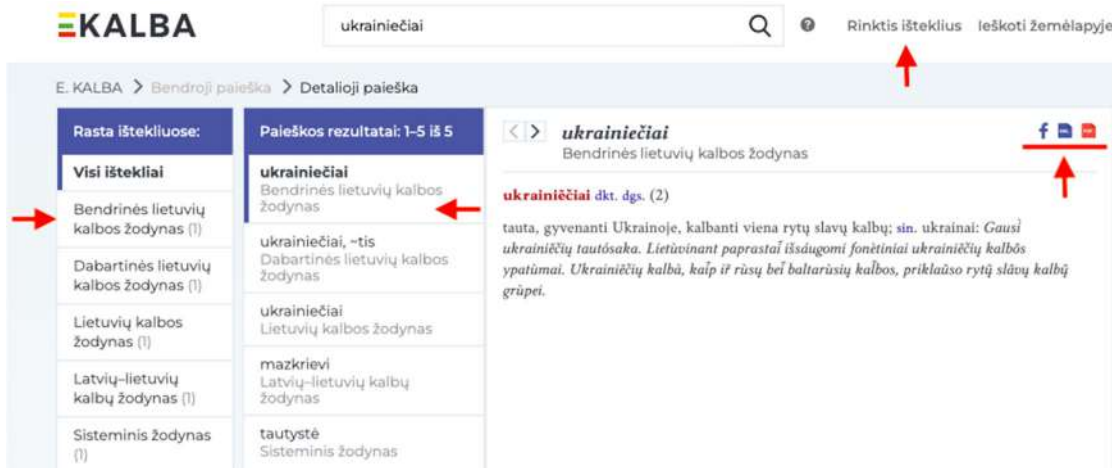
4 pav. Mokomasis filmukas *Kaip atlikti greitąją paiešką visuose ištekliuose?* (Youtube kanalas)

Paieška visuose ištekliuose arba greitoji paieška.

Paieška visuose „E. kalbos“ ištekliuose arba greitoji paieška veikia vieno langelio principu, t. y. į paieškos langelį įrašius ieškomą žodį (ar frazę), sistema pateikia rezultatus. Pavyzdžiui, įrašius žodį *ukrainiečiai* (žr. 5 pav.), pateikiamas išteklių, kuriuose rastas paieškos žodis, sąrašas (*Rasta ištekliuose*) ir penki paieškos rezultatai (*Paieškos rezultatai*). Paspaudus ant konkretaus išteklio, pavyzdžiui, „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“, arba iš karto ant konkretaus paieškos rezultato, pavyzdžiui, *ukrainiečiai* („Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“), pateikiamas dominančio žodžio leksikografinis straipsnis (žr. 5 pav.). Spaudžiant viršuje esančias rodykles pirmyn (>) ir atgal (<), galima naršyti paieškos rezultatus. Dominantį leksikografinį

straipsnį galima parsisiųsti XML, PDF formatais arba „E. kalbos“ įrašų dalintis socialiniame tinkle Facebook (žr. 5 pav. viršutinį dešinį kampą).

Svarbu atkreipti dėmesį, kad „E. kalboje“ išteklių surikiuoti prioritetine tvarka – pirmiausia pateikiami naujausi aiškinamieji norminamieji žodynai – „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“ (atspindintis dabartinę bendrinės lietuvių kalbos leksiką; nuolat pildomas, atnaujinamas) ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (atnaujintas 2021 m.), toliau „Lietuvių kalbos žodynas“ (apimantis XVI–XX a. lietuvių kalbos leksiką), „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas“ (apimantis nuo XX a. pab. viešąją vartoseną; nuolat pildomas, atnaujinamas) ir t. t. Taigi ir greitosios paieškos rezultatai rikiuojami prioritetiškai.



5 pav. Greitoji paieška: žodžio *ukrainiečiai* paieškos rezultatai

„E. kalboje“ galima atlikti greitąją paiešką ne tik visuose ištekliuose vienu metu, bet ir pasirinktuose ištekliuose. Norint ieškoti informacijos konkrečiuose ištekliuose, reikia paspausti *Rinktis išteklius* (žr. 5 pav.). Atsivėrusiame lange įrašyti ieškomą žodį ar frazę, varnele pažymėti dominančius išteklius ir atlikti paiešką (žr. 6 pav.).

„E. kalboje“ taip pat galima naršyti kiekviename ištekliuje atskirai. Pavyzdžiui, norint naršyti „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, reikia paspausti jo pavadinimą (žr. 7 pav.).

Paspaudus „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ pavadinimą patenkama į žodyno pasvėtainę (žr. 8 pav.), kurioje galima atlikti detaliąją paiešką pagal įvairius kriterijus, peržiūrėti žodžių sąrašą ir kt.

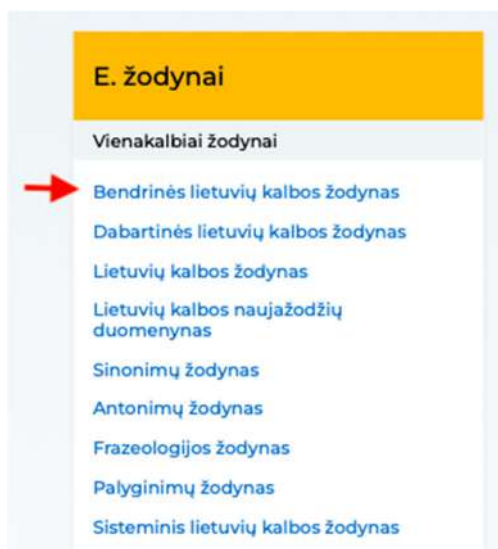
Rinktis išteklius

🔍

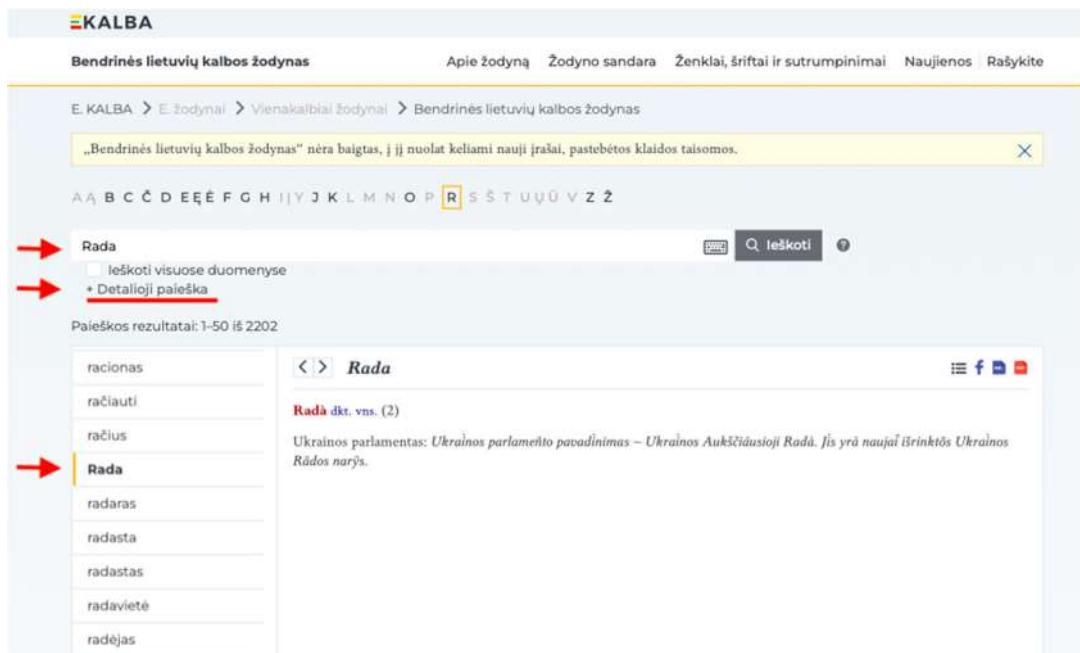
Rinktis išteklius: Pažymėti visus

<p>Vienakalbiai žodynai</p> <ul style="list-style-type: none"> <input checked="" type="checkbox"/> Bendrinės lietuvių kalbos žodynas <input type="checkbox"/> Dabartinės lietuvių kalbos žodynas <input checked="" type="checkbox"/> Lietuvių kalbos žodynas <input type="checkbox"/> Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas <input type="checkbox"/> Sinonimų žodynas <input type="checkbox"/> Antonimų žodynas <input type="checkbox"/> Frazeologijos žodynas <input type="checkbox"/> Palyginimų žodynas <input type="checkbox"/> Sisteminis žodynas <p>Dvikalbiai žodynai</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> Lietuvių–anglų kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Anglų–lietuvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Lietuvių–latvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Latvių–lietuvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Lietuvių–lenkų kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Lenkų–lietuvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Lotynų–lietuvių kalbų žodynas <input type="checkbox"/> Senosios graikų–lietuvių kalbų žodynas 	<p>Žodynų kartotekos</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> „Lietuvių kalbos žodyno“ Papildymų kartoteka <input type="checkbox"/> „Lietuvių kalbos žodyno“ Tarmių kartoteka <input type="checkbox"/> „Lietuvių kalbos žodyno“ Pagrindinė kartoteka <input type="checkbox"/> Kazimiero Būgos etimologinio žodyno kartoteka <p>Tautosakos paveldo kartotekos</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> Mįslių kartoteka <input type="checkbox"/> Liaudies tikėjimų kartoteka <input type="checkbox"/> Pokario partizanų dainų kartoteka <p>Duomenų bazės</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė <input type="checkbox"/> Istorinių vietovardžių duomenų bazė <input type="checkbox"/> Pavardžių duomenų bazė <input type="checkbox"/> Tarmių archyvas 	<p>Žodžių tinklai</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> Ontologijų sąvokos <p>E. patarimai</p> <ul style="list-style-type: none"> <input type="checkbox"/> Kalbos patarimai <input type="checkbox"/> Žodžių darybos vedlys
--	---	---

6 pav. Atsivėrusio lango „Rinktis išteklius“ pavyzdys



7 pav. Kaip patekti į „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ pasvetainę?



8 pav. „Bendrines lietuvių kalbos žodyno“ pasvėtainė: žodžio *Rada* paieškos rezultatas

Paieška naudojant simbolius. „E. kalboje“ ieškant dominančios informacijos galima pasinaudoti patarimais, t. y. paspausti klaustuko simbolį (žr. 9 pav.).

Iš 9 pav. matyti, kad paspaudus klaustuko simbolį, iššoka informacija, kaip naudojant žvaigždutę (*), klaustuką (?), kabutes ieškoti dominančios informacijos, pvz.:

1) gali būti ieškoma tiksliai tokio žodžio, koks įrašytas paieškos langelyje;

2) viršutinės kabutės (iš klaviatūros) naudojamos ieškant tikslios frazės, t. y. kelių žodžių junginio;

3) žvaigždutė (*) fragmento pradžioje, viduryje ar pabaigoje reiškia, kad toje vietoje galima bet kokia arba jokia raidžių seka;

4) klaustukas (?) naudojamas, kai jo vietoje gali būti bet kokia viena raidė.



9 pav. „E. kalbos“ langas: kaip atlikti paiešką naudojant simbolius

Pavyzdžiui, į paieškos langelį įrašius *ukrain**, gaunami tokie rezultatai: *Ukraina, ukrainai, ukrainas, ukrainiečiai, ukrainietybė, ukrainietis, ukrainietiška* ir kt.; įrašius **ynas*: *adresynas, agrastynas, agurkynas, ..., brūzgynas, daigynas, ..., duomenynas* ir kt.; įrašius *gal*a*: *galaktika, galanterija, galerija, galia* ir kt. Į paieškos langelį įrašius fragmentą su klaustuku, pvz., *k?lti*, gaunami tokie rezultatai: *kalti, kelti, kilti, kult* ir kt.; įrašius *sl?ti*: *šlapti, šlėkti, šlieti, šlioti, šlubti, šluoti* ir kt.; įrašius *?auti*: *gauti, kauti, mauti, rauti, šauti* ir kt.

„E. kalbos“ naudojimo statistika. „E. kalba“ ir joje pateikiami ištekliai itin aktualūs ir pravartūs visiems lietuvių kalbą vartojantiems ar norintiems jos išmokyti žmonėms,

taip pat mokslui ir švietimui, valstybės institucijoms ir verslui. Tai atsispindi ir analizuojant „E. kalbos“ naudojimo statistiką (žr. 10 pav.) – vidutiniškai per mėnesį sistema naudojami apie 26000 unikalių naudotojų, užmezgama apie 44000 seansų. Iš grafiko matyti (žr. 10 pav.), kad maždaug nuo 2022 m. spalio mėnesio „E. kalbos“ naudotojų skaičius kyla. Matyt, tai susiję su didesne „E. kalbos“ sklaida. Įdomu tai, kad analizuojant sistemos statistiką galima penkių minučių laikotarpiu matyti unikalų naudotojų skaičių. Pavyzdžiui, 10 pav. dešinėje pusėje (mėlynoje zonoje) matyti, kad naudojimo statistikos peržiūros metu unikalų naudotojų skaičius siekė 33.



10 pav. Google Analytics statistikos įrankis: „E. kalbos“ naudojimo statistika (2022 m. kovo 14 d. – 2023 m. kovo 14 d. laikotarpis)

Iš 11 pav. matyti, kad daugiausia prie „E. kalbos“ jungiamasi iš Lietuvos (288596 unikalūs naudotojai per metus), antroje vietoje – iš Jungtinės Karalystės (4098 unikalūs naudotojai per metus), trečioje ir ketvirtoje vietose – iš Jungtinių Amerikos Valstijų (2859 unikalūs naudotojai per metus) ir iš Vokietijos (2407 unikalūs naudotojai per metus). Iš kitų šalių – Norvegijos, Nyderlandų ir kt. –

jungiamasi kiek rečiau. Šalys, iš kurių dažniausiai jungiamasi prie „E. kalbos“, nėra atsitiktinės. „Užsienio reikalų ministerijos ir Migracijos departamento duomenimis, apie 461 tūkst. lietuvių gyvena užsienyje. Daugiausia Jungtinėje Karalystėje (33 proc.), Vokietijoje (13 proc.), Norvegijoje (13 proc.) ir Airijoje (10 proc.)“ [1].



11 pav. Google Analytics statistikos įrankis: „E. kalbos“ naudojimo statistika pagal šalis (2022 m. kovo 14 d. – 2023 m. kovo 14 d. laikotarpis)

Baigiamosios pastabos. „E. kalba“ – kas toliau? Kaip teigiama „Lietuvių kalbos plėtros skaitmeninėje terpėje ir kalbos technologijų pažangos 2021–2027 m. gairėse“ [5], „Vertinant nacionalinių kalbos technologijų ir duomenų infrastruktūrų aktualumą ir perspektyvas, būtina užtikrinti nuolatinę jų plėtrą [...]“. Europos kalbų lygybės (angl. *European Language Equality*, <https://european-language-equality.eu>) projekto metu (2021–2022 m.) atlikti tyrimai rodo, kad nuo 2012 m. Lietuvoje padaryta didžiulė pažanga plėtojant įvairius skaitmeninius kalbos išteklius, įrankius ir

paslaugas (plačiau žr. [2, p. 184–208]). Nepaisant to, kad esama sukurta nemažai lietuvių kalbos skaitmeninių išteklių, atsižvelgiant į kalbos technologijų ir visuomenės poreikius, būtina tokias sistemas kaip „E. kalba“ pildyti naujais skaitmeniniais ištekliais, vadinas, kurti ir atnaujinti vienakalbius ir dvikalbius žodynus, leksikonus, gausinti tekstynus, ontologijas, žodžių tinklus, kurti mašiniam vertimui reikalingus keliakalbius lygiagrečiuosius tekstynus, anotuotus garsynus ir kt.

„E. kalbos“ plėtra galėtų vykti keliomis kryptimis:

1) atnaujinamas kokybinis sistemos lygmuo – integruojami nauji ištekliai (pavyzdžiui, „Vietovardžių žodynas“), baigiami skaitmeninti jau įkelti ištekliai (pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos), plėtojami esantys ištekliai (pavyzdžiui, „Žodžių tinklas“, „E. sąvokos“), kuriamos naujos visuomenei ir specialistams aktualios e. paslaugos;

2) tobulinama sistema – kuriamos papildomos paieškos galimybės, išteklių tarpusavio sąsajos, modernizuojamas kalbinių duomenų archyvavimas, pastebėtų sistemos klaidų taisymas ir pan.;

3) sudaroma galimybė pernaudoti duomenis, t. y. užtikrinamas duomenų ir technologijų atvirumas;

4) plėtojamos integracijos su kitomis nacionalinėmis ir tarptautinėmis sistemomis;

5) atnaujinama techninė įranga ir rūpinamasi jos priežiūra.

Taigi „E. kalbos“ kūrėjai tikisi, kad vykdant sistemos plėtrą būtų prisidedama prie spartesnės kalbos technologijų pažangos.

Literatūros sąrašas

1. *Europos migracijos tinklas*. (2023). – URL: <https://123.emn.lt/#emigracija>
2. Gaidienė, A., Tamulionienė, A. (2022). European Language Equality in the Digital Age: the Case of Lithuania. *Acta Linguistica Lithuanica* 86, p. 184–208. – URL: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2164/2283>
3. Jaroslaviėnė, J., Auksoriūtė, A. (2020). Innovations and Challenges in the Digital Transformation of the Lithuanian Language Industry. *Language and Economy: Language Industries in a Multilingual Europe*. Tõnu Tender, Ludwig M. Eichinger (eds.), European Federation of National Institutions for Language (EFNIL), p. 155–167.
4. Jaroslaviėnė, J., Miliūnaitė, R. (2020). Beribis lietuvių kalbos pasaulis skaitmeninių išteklių sistemoje „E. kalba“. *lt*, 2020–11–21. – URL: <https://pasauliolietuvis.lt/beribis-lietuviu-kalbos-pasaulis-skaitmeniniu-istekliu-sistemoje-e-kalba/>
5. *Lietuvių kalbos plėtos skaitmeninėje terpėje ir kalbos technologijų pažangos 2021–2027 m. gairės*. (2020). – URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/71152ab0e0ee11eb74de75171d26d52>
6. Miliūnaitė, R. (2018). Naujažodžių pateikimas ir paieškos galimybės Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne. Bendrinė kalba 91, p. 1–21. – URL: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/91/Miliunaite_BK_91_straipsnis.pdf
7. Murmulaitytė, D. (2022). *Žodžių darybos vedlys* plačiamai visuomenei ir specialistams. *Lietuvių kalba*, 17, p. 8–24. – URL: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/31437/30396>
8. Urbanavičienė, J. (2022). Leksikografiniai tarmių duomenys lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje „E. kalba“. *Lietuvių kalba*, 17, p. 109–121. – URL: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/31442/30408>

Надійшла до редколегії 05.05.23

Anželika Gaidienė, Dr. Sci. (Human.)
ORCID: 0000-0001-8775-788X
e-mail: anzelika.gaidiene@lki.lt
Institute of the Lithuanian Language, Vilnius, Lithuania

LITHUANIAN LANGUAGE RESOURCES INFORMATION SYSTEM "E. KALBA": FROM THE HISTORY, SEARCH POSSIBILITIES TO DEVELOPMENT PERSPECTIVES

This article presents the Lithuanian Language Resources Information System "E. kalba" ("E-Language"), which was developed at the Institute of the Lithuanian Language. The article therefore introduces the history of the development of "E. kalba", discusses the advantages of the system, shows how to perform a quick search in all or selected language resources, how to search for information of interest using wildcards, and briefly presents the statistics on the use of the system. The paper concludes with an introduction to the possible development perspectives of the system.

From 2021, the system is freely available to the professionals and general public at <https://ekalba.lt>. The "E. kalba" provides access to 39 language resources, which are divided into three major groups: 1) e-dictionaries ("Dictionary of the Standard Lithuanian Language", "Dictionary of the Modern Lithuanian Language", "Dictionary of the Lithuanian Language", "Database of Lithuanian Language Neologisms", "Dictionary of Synonyms", "Lithuanian-English Dictionary", "German-Lithuanian Dictionary", etc.), 2) e-catalogues ("Main Catalogue of the Dictionary of the Lithuanian Language", "Catalogue of New Additions of the Dictionary of the Lithuanian Language", "Catalogue of Riddles", etc.), databases ("Database of Surnames", etc.), and 3) e-services ("WordNet search", "E-terms", "E-names", "Sentiment Analysis", "Word Formation Guide", "Language Advice", "Educational Language games", etc.).

In addition to being a treasure trove of linguistic resources, "E. kalba" is also a multi-criteria search tool, with an effective and sophisticated search mechanism (quick and detailed search, search across all resources or within each resource, etc.). "E. kalba" offers a user-friendly way to view search results – results can be downloaded and saved in PDF and XML formats, and results can be shared on "Facebook". The system is also mobile-friendly.

Keywords: Lithuanian Language Resources Information System "E. kalba", digital resources, language technologies, search possibilities.

Анжеліка Гайдєнє, д-р гуман. наук
ORCID: 0000-0001-8775-788X
e-mail: anzelika.gaidiene@lki.lt
Інститут литовської мови, Вільнюс, Литва

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА РЕСУРСІВ ЛИТОВСЬКОЇ МОВИ "E. KALBA": ВІД ІСТОРІЇ, ПОШУКОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДО ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ

Представлена Інформаційна система ресурсів литовської мови "E. kalba" ("E-мова"), яка була розроблена в Інституті литовської мови. Описується історія створення й розвитку системи "E. kalba", окремо розглядаються її переваги, демонструються пошукові можливості у всіх або обраних мовних ресурсах, пояснюється процес пошуку необхідної інформації за допомогою символіє підстановки, стисло наводиться статистичні відомості використання системи. Представлено огляд можливих перспектив розвитку інформаційної системи "E. kalba".

З 2021 р. інформаційна система є доступною та безкоштовною для фахівців і широкої громадськості за електронною адресою <https://ekalba.lt>. Вона надає доступ до 39 мовних ресурсів, що поділяються на три основні групи: 1) електронні словники ("Словник стандартної литовської мови", "Словник сучасної литовської мови", "Словник литовської мови", "База даних неологізмів литовської мови", "Словник синонімів", "Литовсько-англійський словник", "Німецько-литовський словник"), 2) електронні каталоги ("Основний каталог 'Словника литовської мови'", "Каталог нових додатків 'Словника литовської мови'", "Каталог загадок"), бази даних ("База даних прізвищ"), і 3) електронні сервіси ("Пошук в WordNet", "Електронні терміни", "Електронні назви", "Аналіз настрою", "Посібник зі словотвору", "Мовні поради", "Навчальні мовні ігри" тощо).

Інформаційна система "E. kalba" є не лише скарбницею мовних ресурсів, а й пошуковим інструментом з ефективним і складним механізмом пошуку (швидкий і детальний пошук, пошук у всіх ресурсах або в одному з них тощо). "E. kalba" пропонує зручний спосіб перегляду результатів пошуку – їх можна завантажити і зберегти у форматах PDF і XML, а також поділитися ними в соціальній мережі "Facebook". Інформаційна система пристосована також для мобільних пристроїв.

Ключові слова: Інформаційна система ресурсів литовської мови "E. kalba", цифрові ресурси, мовні технології, можливості пошуку.

УДК [930.2:39(=161.2)"18/19":001.89]М.Грушевський
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.06>

Ярослав Гарасим, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0002-1679-1287
e-mail: jaroslav.harasym@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Висвітлено наукові погляди Михайла Грушевського на проблему історизму української усної словесності та періодизацію народної пісенності. Представлено науково-критичну рецепцію історико-літературних стратегій автора, з'ясовано сутність головних дискусійних питань, адресованих рецензентами дослідникові. На основі аналізу фольклористичних томів "Історії української літератури" та окремих етнологічних праць ученого простежено формування методологічних засад М. Грушевського-фольклориста, встановлено їхню концептуалістичну належність до позитивістичного етапу української культурно-історичної школи, виявлено суголосність деяких його дослідницьких ідей і положень до французької школи генетичної соціології. Вивчення фольклористичного доробку одного з найавторитетніших істориків кінця XIX – початку XX ст. показало наукову продуктивність його концептуальних міркувань стосовно хронологізації фольклорних явищ і їхнього застосування в подальших фольклористичних студіях. У теоретичному аспекті розкрито проблему співвідношення фольклору й літератури для дослідницького розуміння М. Грушевського, яка розглядається у двох взаємопов'язаних площинах: 1) походження усної народної словесності та її специфіки; 2) питання про спільне вивчення фольклору й літератури. З'ясовано, що, послуговуючись назагал індуктивною методикою у потрактуванні фольклорної традиції, М. Грушевський критично поставився до крайнощів компаративізму й водночас із глибокою повагою сприйняв дослідницьку ефективність історико-порівняльного методу вивчення і з'ясування подібностей і запозичень, а також визначення національної специфіки усної української словесності. Як учений з історичним складом мислення дослідник проникає крізь пласти століть і тисячоліть, подає науково обґрунтовану хронологізацію етапів розвитку українського фольклору, викладає теорію походження словесності, намагається вистежити усну словесність перед розселенням слов'ян і після нього, вловлює відгомін творчості родоплеменних часів, досліджує та реконструює дружинну поезію.

Ключові слова: фольклор, історизм, періодизація, епос княжих часів, первісне громадянство, генетична соціологія.

Вступ. Свої фольклористичні ідеї М. Грушевський частково виразив в "Історії України-Руси", де він торкається усної народної словесності, і ґрунтовно, і широко, а передусім творчо – в "Історії української літератури", що побачила світ через публікацію окремих томів у перших десятиріччях минулого століття. Цю багатотомну працю вчений задумав, за влучним виразом Ярослави Мельник, як "епопею української словесності" [6, с. 184] від найсивішої минувшини дотепер. Структуру цієї корпусної праці складають книги й томи, приурочені аналізові фольклорного матеріалу: том перший і четвертий (у двох книгах). У цих студіях дослідник сформував унікальний історико-синтетичний образ усної народної словесності, проінтерпретованої як еволюційна історично складена система в її супроводі до поступових етапів розвитку мистецької літератури при ідейно-естетичній взаємодії обох "крил" української художньої словесності. Про фахового історика можна було б і не згадувати як про фольклориста, якщо б він спромігся на задогматизований посібник із фольклорної проблематики – своєрідну компіляцію дистильованих аксіоматичних тверджень. Проте це дев'ятикнижжя Михайла Грушевського, попри свій підсумково-узагальнюючий характер, є водночас оригінальним індивідуальним дослідженням, де виразно просвічується постать автора як вдумливого теоретика, який конструює свої погляди, інколи навмисно контроверсійно, аби краще стимулювати дальшу "тяглість" в осмисленні фольклору, розвивати перспективи становлення нашої фольклористичної думки.

Методологія дослідження. У процесі дослідження застосовано порівняльно-історичну, біографічну та герменевтичну методологію з акцентом на історико-генетичних принципах становлення фольклористичної науки у XX ст. Внесок М. Грушевського в розвиток теоретичних підвалин української фольклористики неможливо належно простежити без огляду науково-критичної літератури й аналізу її головних положень. Появу томів "Історії української літератури" М. Грушевського критика зустріла вже у 20-ті рр. Першочергово цікавими в цьому плані є відгуки на фольклористичні томи корпусу й на його монографію "Первісне громадянство: Генетична

соціологія" (1921). Серед рецензентів, які дали вельми позитивну оцінку цих праць, були такі знані авторитети, як академік Володимир Перетц і професор Микола Сумцов. У відгуку в журналі "Україна" (1925), кн. 4 (13) на уснословесознавчий перший том "Історії української літератури" В. Перетц зробив акцент на тому, що його "уложено по зовсім новій схемі і для пояснення величезного репертуару української пісенної та казкової традиції використано всі найновіші здобутки наукової думки" [7, с. 161], що розглянуто мистецьке слово у своєму розвитку, а потрактування дружинної поезії, поетичних текстів подружжя й еротики, а також образности – "це зовсім нові сторінки в історії студіювання усної поезії" [7, с. 161], виконані з подиву гідною спостережливістю над напрочуд влучно підібраним матеріалом. "Гарним здобутком української науки" охарактеризував монографію дослідника "Початки громадянства" М. Сумцов у третій книзі "України" за 1925 р. [8, с. 155]. М. Марковський у короткій рецензії на четвертий том "Історії української літератури" зазначав, що гармонійне поєднання хисту історика й літератора "надає працям М. С. Грушевського того живого нерву, якого звичайно бракує в багатьох історіях літератури" [5, с. 145]. Особливим ступенем наукової новизни, на думку рецензента, є обґрунтоване твердження автора про південну ґенезу білинного епосу і релігійної епіки, тим паче, що питання про українське походження останньої досі навіть не ставилось. З-посеред відгуків на "Історію української літератури" у міжвоєнний період, що з'являлися поза межами УРСР, найцікавіший і найбільш позитивний є відгук Леоніда Білецького, що його автор виголосив спочатку на присвяченій пам'яті М. Грушевського академії Українського університету в Празі, а згодом надрукував у варшавському часописі "Наша культура" за 1935 р. під заголовком "М. Грушевський як історик української літератури" [1]. Увесь текст рецензії пронизує своєрідний патос захоплення високим творчим здобутком одного з наших найбільших істориків.

Я хочу відзначити найоригінальніше, – пише Л. Білецький, – що дав нам великий інтелект ученого, що позоставив нам його розум. Цим найоригінальнішим є насамперед

© Гарасим Ярослав, 2023

виведення розвитку історії української літератури як літературного мистецтва з мистецтва народнього, з його мистецького синкретизму й народньої, пісенної творчості, що запліднювала українську народну творчість. Друге: в дальшому розвитку ці дві паралельні поетичні традиції йдуть поруч одна одної, переплітаються, одна на одну впливає, одна від одної запозичає її багатство, мотиви, образи, стиль, форму і т. д. Як дві рідні сестри – одна старша (народня поезія), друга – молодша, ростуть, розвивають, поступають усе наперед. Коли одна починає занепадати, підноситься друга й підсилює та відроджує до життя [1, с. 131].

Ще однією рисою, показовою для "Історії української літератури" Михайла Грушевського, є, як уважає рецензент, своєрідний історизм під час потрактування всієї словесності "в бік соціологічний". Проте цей соціологізм швидше за все більше декларовано, аніж застосовано до розгляду явищ словесності, бо вченому притаманна ґрунтовність зондажу, яка спонукає автора до всебічної інтерпретації твору, зокрема його артистичної форми. До найвдаліших сторінок видання Л. Білецький зачисляє перший фольклористичний том, що не має конкурентів серед інших праць подібного типу.

На мою думку, – стверджує він, – цей том остільки видатний, що його немає рівного ніде в науковій літературі... З неї визирає глибокий учений, оригінальний розум, повний творчої фантазії, оригінальним світоглядом, концепцією, самим процесом розроблення [1, с. 135].

Так всебічно охопити й так глибоко проаналізувати новаторство ідей свого авторитетного колеги міг лише учений напрочуд високого рангу, котрий мав за собою тривалий досвід рецепції наукових академічних шкіл, – лише Леонід Білецький.

1959 р. в Нью-Йорку з'являється ротопринтий варіант "Історії української літератури" М. Грушевського, передмову до якого написав Дмитро Чижевський. Він розщедрюється на найвищу оцінку рецензованої праці, водночас заохочуючи до вдумливого прочитання й перероблення передрукованої версії "одного з найвизначніших творів української науки 20-го віку" [9, с. XI]. Звертаючи увагу на методологію аналізованого історико-літературного корпусу, автор передмови особливо підкреслює майстерне застосування тут різних наукових методів, зосібна до неперевірених зразків зачисляє ґрунтовне дослідження історико-соціальних підвалів літератури. Однак, характеризуючи елементи компаративістичного, бібліографічного та філологічного методів, Д. Чижевський мислить їхнє застосування до потрактування літературних феноменів, а не фольклорних. До усної фольклорної словесності Д. Чижевський ставиться взагалі зі значним скепсисом, але йому не може не імпонувати той факт, що Михайло Грушевський ретельно вистежує ступінь історичної достовірності фольклорного матеріалу й зосереджується на впливах писемної словесності на усну. До неперевірених заслуг талановитого автора "Історії української літератури" вчений зараховує такий собі гіперметод Михайла Грушевського – його "європейськість".

Результати дослідження. Для свого часу, якщо підходити до цього питання конкретно-історично, фольклористичні погляди М. Грушевського були новим і перспективним словом у подальшому розвитку наукової доктрини культурно-історичної школи не лише їхнім декларативним проголошенням, а й прикладним застосуванням під час написання, фактично, об'єктивної історії українського фольклорного процесу. Тож для більш чіткої систематизації розгорнутого вчення М. Грушевського фольклориста, варто розглянути його в кількох проблемно-тематичних площинах:

1) теоретичне осмислення фольклору та обґрунтування методології свого дослідження;

2) періодизація фольклору;

3) наповнення власної хронологічної схеми вивченням таких історичних фаз цього фольклору: а) дохристиянської, язичницької, "докнижної" усної словесності; б) епосу княжої епохи і дещо пізніших історичних часів як взаємовпливу усної та писемної словесності.

У "Вступному слові" до всієї корпусної епопеї під загальною назвою "Історія української літератури" М. Грушевський проголошує, що він мав за мету уявити нашу словесність "за поміччю культурно-історичних дослідів та індукцій (курсив мій. – Я. Г.)" [3, с. 39]. Отже, є підстави домінують у його дослідженні історії літератури та фольклору вважати методологічну стратегію культурно-історичної школи, подекуди підсилену елементами антропологічної, міфологічно-порівняльної, і психологічної, а насамперед новітніми ідеями французької школи генетичної соціології.

1903 р. М. Грушевський спершу читав лекції з історії України в Парижі, а потім відвідав інші європейські наукові центри: Лондон, Лейпциг і Берлін. Саме тут дослідник тісніше познайомився з історико-соціологічною методикою так званої паризької школи генетичної соціології, методологічні засади якої на ґрунті позитивістичних надбань О. Конта і Г. Спенсера вдосконалили відомі гуманітарії Н. Дюркгейм, М. Вебер, Л. Леві-Брюль. Подальший розвиток методологічна доктрина генетичної соціології, в основу якої закладено головню теорію факторів, отримала у блискучій теоретичній монографії Михайла Грушевського "Початки громадянства: Генетична соціологія", на яку автор часто посилається і в пізніших томах "Історії української літератури". Когнітивна сутність "теорії факторів" полягає насамперед у концепції детермінації суспільного процесу біологічним, психологічним і економічним чинниками без гіперболізації чи абсолютизації жодного з них [4].

Фольклорист-теоретик ставить перед собою завдання виробити такий універсальний інструментарій дослідження, який допоміг би "відчути і зрозуміти все багатство почуття і гадки, краси і сили, яке вложено і заховано в нашій літературній спадщині", "глибоко ввійти в сю лабораторію нашої старої творчості", залучити себе і читачів своїх суджень у креативний процес "фонограм одшведших поколінь". Метафорична сполука "фонограми одшведших поколінь" як своєрідний еквівалент-поняття усної словесності свідчить про віру дослідника в можливість відчути, розшифрувати ці фонограми й цілковиту впевненість, що вони допоможуть віднайти потрібну інформацію про генерації, які відійшли чи то зовсім недавно, чи ще в доісторичні часи [2].

Михайло Грушевський переконаний, що лише відповідною методологією вивчений фольклор – "цей великий скарб нашого народу", "стане книгою буття нашого народу" [3, с. 368]. Без перебільшення наш найталановитіший історик, дослідник особливої історичної інтуїції, надзвичайно високо ставить пізнавальну вагу значної фактологічної інформативності явищ артистичної словесності. "Як ні одна інша сфера людської творчості, література вводить нас у розуміння життя далеких поколінь, його умов, переломлення цих умов в психіці, світогляді, настроях, діяльності і творчості" [3, с. 55]. Водночас маємо розуміти, що це не пряме дзеркальне відображення, а своєрідне духовне переломлення через людську особистість і сакральну сферу її діяльності та вражень від дійсності.

Отже, – продовжує міркувати Михайло Грушевський, – історія літератури має дати читачеві ключ до сього архіву людських документів, до цих фонограм одшведших поколінь: навчити розбирати голоси різних, ближчих і дальших, часів і знаходити в них відбиття людського життя й його

умов. Не тільки як факт соціального життя в різних стадіях розвитку чи то окремого народу, чи то цілих компонентів, груп і рас і нарешті – людства, пам'ятки словесної творчості мають значення найбільше, незрівняне, й історія літератури, взята з такого соціологічного становища, набирає величезне значення [3, с. 55].

Можна, звичайно, поставити абсолютно логічне запитання, чи не спихає таке широко закроене надзавдання історика словесності питання поетики та художності текстів на маргінес? М. Грушевський попри все визнає першорядну роль мистецької форми, проте все ж воліє надати їй лише певного автономного статусу у просторі "всевладного" історизму. Учений зазначає:

Розуміється, сим не позбавляється значення студіювання форми. Форма сама являється дуже важним культурно-історичним фактом, і оскільки йдеться про студіювання творів артистичних, питання форми не можуть бути легко-важні. Краса ж передусім се форма і в формі. Але схоластичне трактування сеї сторони, що займало історію літератури як дисципліну філологічну, не повинно ні на хвилю ослаблювати головного спеціального інтересу її як дисципліни соціологічної [3, с. 55].

Дослідник згодом таки подасть цікаві фрагменти тексту, що ілюструватимуть спостереження над особливостями поетики фольклорних творів, та обіцяного спеціального окремого розділу, присвяченого аналізу усної мистецької форми, на жаль, не напише а те, що наявне в "Історії української літератури", зосереджено здебільшого довкола питань історичної поетики розміру і стильових форм фольклорної пісенності.

У теоретичному аспекті цікавить М. Грушевського проблемний комплекс, що може бути окреслений як взаємовплив фольклору й літератури і представлений у двох тісно пов'язаних аспектах: 1) проблема ґенези усної народної словесності та її специфічних ознак; 2) питання про методологію спільного вивчення фольклорних і літературних явищ.

Автор "Історії української літератури" докладно аналізує ті чинники, які, на думку багатьох дослідників, відрізняють фольклор від літератури, прагнучи переглянути міркування гуманітаріїв про головну різницю між двома гілками словесності як однією (колективність при творенні фольклору, індивідуалізація літературних явищ та її відсутність в уснословесних феноменах), аби, нарешті, підійти до принципового висновку, що "розділяти різко ці дві категорії, писану і усну, немає ніякої рації. Між писаною й неписаною словесністю завжди існує зв'язок, часом дуже тісний і нерозривний – певна дифузія, ендосмос і екзосмос, переливання з одної сфери до другої" [3, с. 58]. Цей висновкові реляції потрібні вченому для належного обґрунтування розгляду фольклорних текстів у системному курсі історії літератури, що постає перед ним "як сума взаємовідносин обох категорій" [3, с. 59]. Безперечно, можна визнати слушність зауваг Михайла Грушевського, що і фольклор, і література, мають індивідуальний початок: існує якийсь заспівувач, найобдарованіша духовно людина у колективі, яка творить, а колектив повторює її імпровізацію. Нагадаємо, що теорію індивідуального походження усної народнопоетичної творчості радянська фольклористика дуже різко засуджувала як таку, що є буржуазною, елітарною та принизливою для колективу.

Історико-типологічні принципи вивчення і зрозуміння фольклору, тобто зіставлення певних типів творчості і конкретних історичних епох, що зароджувалися ще у його попередників, Михайло Грушевський утілює у чітку хронологізацію фольклорних явищ, подальшу розбудову схеми періодизації явищ усної народної словесності. Зрозуміло, що історик і фольклорист такого високого рангу робить це вельми обережно, у загальних і приблизних рисах,

здебільшого гіпотетично, хоча без сумніву володіє й вагомим доказовим фактажем. На його переконання, "у нас заховалось доволі багато останків старого, архаїчного, що цілком звідси певно, коли не текстуальне, то типологічне, походить з дуже старих часів" [3, с. 119].

Власний варіант концепції хронологізації фольклорного процесу він трактує як одну з гіпотез і пошуковий поштовх для прийдешніх поколінь дослідників – "історико-літературної братії", яка буде покликана уважно перевірити його припущення. Отож учений певним чином накреслює прогностичний напрям студій з окресленою тенденцією вдумливо проникати в найдавніші пласти фольклорної традиції, вважаючи, що вагомим результатом можна досягнути завдяки синкретизму спільних зусиль істориків літератури, фольклористів, соціологів, етнологів і "музиків", тобто музикознавців, скажімо, Філарета Колесси, чиї глибокі дослідження історичної поетики ритмічних структур надзвичайно цінує, а також зіставленням українського фольклору зі зразками колективної творчості сучасних примітивних народів.

Відправною точкою відліку у хронологічній схемі періодизації історії фольклору в Михайла Грушевського є період розселення народів на теренах України. Ця "точка" має тривалість 500 років – від IV ст. до IX. Отож виокремлено:

1) епоху старої родоплемінної доби й часів перед розселенням;

2) 500-ліття народної творчості в умовах розселення і хазяйства (хліборобства) від IV ст. до IX;

3) 500 років киево-галицької доби від IX до XIV віку (знайомство із християнством, пережитки поганства).

Можемо лише шкодувати, що хронологічну схему, так цікаво започатковану, у Михайла Грушевського не довершено. Четвертий том присвячений студіюванню епіки "пізніх княжих і переходових віків: приблизно від останніх десятиліть XII в. і до початку XVII в. – чотирьох століть, кругло рахуючи" [3, с. 9], а також періоду XVII–XVIII ст., у якому "в усній словесності лежала вага нашої творчості". Нова верства словесної (очевидно, усної) поетичної творчості XVII–XVIII ст. "становила довгий час – та й нині становить – головну окрасу української творчості" [3, с. 7].

Висновки. З методологічних роздумів ученого можна зробити такі висновки:

1. Толеруючи загалом майже всі академічні науки школи й методи, М. Грушевський мислить їхнє інтегральне застосування у підпорядкуванні головним засадам і принципам культурно-історичної школи.

2. Тими найвагомішими дослідницькими принципами є національна самобутність, вплив довкілля та соціокультурного оточення на формування її специфіки, а також історизм – глибокий зондаж у "хронологічні верстви".

3. Михайло Грушевський започатковує ґрунтовне вивчення українського епосу княжих часів і грандіозно широко розгортає цю проблему у двох книгах четвертого тому. Генетизм під час студіювання цього культурного історичного пласту виявляється у встановленні українського ґенотипу билинного епосу й духовних віршів (стихів) і пізніших північних напластувань над ними.

4. Осмислюючи складні й світоглядно неодноримісні архаїчні фольклорні явища дослідник чітко усвідомлює той високий ступінь когнітивної умовності, яким позначені уснословесознавчі студії доісторичного періоду, адже "перед нами тільки фольклорний матеріал XIX або початків XX віку, і все, що ми можемо вимірювати про його еволюцію і навершення в попередніх століттях, вимірюємо тільки в загальних рисах і більш гіпотетично, ніж певно!"

Список використаних джерел

1. Білецький Л. М. Грушевський як історик української літератури / Л. М. Білецький // Наша культура. – Варшава, 1935. – № 3. – С. 129–135.
2. Гарасим Я. Традиції культурно-історичної школи у науковим методи М. Грушевського-фольклориста / Я. Гарасим // Михайло Грушевський і Західна Україна: доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 234–236.
3. Грушевський М. Історія української літератури: У 6-ти т., 9-ти кн. / М. Грушевський. – Київ: Наук. думка, 1993. – Т. 1.
4. Грушевський М. Початки громадянства (генетична соціологія) // М. Грушевський. – Відень, 1921. – 328 с.
5. Марковський М. Михайло Грушевський. Історія української літератури, т. IV. 1925 / М. Марковський // Україна. – 1926. – Кн. 1 (16). – С. 143–147.
6. Мельник Я. М. Грушевський і літературно-критична думка в Галичині наприкінці XIX початку XX ст. / Я. Мельник // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 182–185.
7. Перетц В. М. Грушевський. Історія української літератури, часть первая, т. I, II, III / В. Перетц // Україна. – 1923. – Кн. 4 (13). – С. 161–163.
8. Сумцов М. Михайло Грушевський. Початки громадянства: (Генетична соціологія) / М. Сумцов. – Відень, 1921. – 328 с. // Україна. – 1925. – Кн. 3 (12). – С. 153–156.
9. Чижевський Д. Михайло Сергійович Грушевський як історик літератури / Д. Чижевський // Грушевський М. Історія української літератури. – Нью-Йорк, 1959. – Т. 1. – С. I–XI.

References

1. Biletskyi, L. (1935). M. Hrushevskiyi yak istoryk ukrainskoi literatury [Hrushevskiyi as Historian of Ukrainian Literature]. *Nasha kultura*. Varshava, №3. S.129–135. (In Ukr.)

Yaroslav Harasym, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
 ORCID: 0000-0002-1679-1287
 e-mail: jaroslav.harasym@gmail.com
 Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

2. Harasym, Ya. (1995). Tradycii kulturno-istorychnoi shkoly u naukovim metodi M. Hrushevskoho-folklorysta [Traditions of the cultural-historical school in the scientific method of M. Hrushevskiyi, a folklorist]. *Mykhailo Hrushevskiyi i Zakhidna Ukraina: dopovidi i povidomlennia naukovo konferentsii*. Lviv. S.234–236. (In Ukr.)

3. Hrushevskiyi, M. (1993). *Istoriia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian Literature]*: U 6-ty t., 9-ty kn. Kyiv. T.1. (In Ukr.)

4. Hrushevskiyi, M. (1921). *Pochatky hromadianstva (Genetychna sotsiolohiia) [Beginnings of Citizenship (Genetic sociology)]*. Wien. 328 s. (In Ukr.)

5. Markovskiyi, M. (1926). *Mykhailo Hrushevskiyi. Istoriia ukrainskoi literatury [Mykhailo Hrushevskiyi. History of Ukrainian Literature]*. t. IV. 1925. Ukraina. Kn. 1 (16).S. 143–147. (In Ukr.)

6. Melnyk, Ya. (1995). M. Hrushevskiyi i literaturno-krytychna dumka v Halychyni naprykintsi XIX pochatku XX st. [Hrushevskiyi and literary and critical thought in Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Mykhailo Hrushevskiyi i Zakhidna Ukraina: Dopovidi i povidomlennia naukovo konferentsii*. Lviv. S.182–185. (In Ukr.)

7. Peretts, V. (1923). M. Hrushevskiyi. Istoriia ukrainskoi literatury, chast pervaia [Hrushevskiyi. History of Ukrainian Literature, the first part]. t. I, II, III, 1923. *Ukraina*. Kn. 4 (13). S.161–163. (In Ukr.)

8. Sumtsov, M. (1925). *Mykhailo Hrushevskiyi. Pochatky hromadianstva: (Genetychna sotsiolohiia) [Mykhailo Hrushevskiyi. Beginnings of Citizenship: (Genetic sociology)]*. Viden, 1921. 328 s. Ukraina. Kn. 3 (12). S. 153–156. (In Ukr.)

9. Chyzhevskiyi, D. (1959) *Mykhailo Serhiiovych Hrushevskiyi yak istoryk literatury. Hrushevskiyi M. Istoriia ukrainskoi literatury [Mykhailo Serhiiovych Hrushevskiyi as Historian of Literature]*. Niu-York. T. 1. C. I–XI. (In Ukr.)

Надійшла до редколегії 28.04.23

MYKHAILO HRUSHEVSKY AS A HISTORIAN OF UKRAINIAN FOLKLORE

The article highlights Mykhailo Hrushevskiyi's scientific views on the problem of historicism of the Ukrainian oral literature and periodization of folk songs. The scientific and critical reception of the historical literary strategies of the author, the essence of the main discussion questions addressed by the reviewers is clarified to the researcher. Based on the analysis of folkloristic volumes "History of Ukrainian Literature" and separate ethnological works of the scientist trace the formation of the methodological foundations of M. Hrushevskiyi, a folklorist, established their conceptual affiliation to the positivist stage of Ukrainian cultural historical school, it was found that some of his research ideas corresponded to the provisions of the French school genetic sociology. The folkloristic development's study of one of the most authoritative historians of the late 19th and early 20th centuries showed the scientific productivity of his conceptual considerations regarding the chronology of folklore phenomena and their application in further folklore studies. In the theoretical aspect, the problem of the relation between folklore and literature in the research from the point of M. Hrushevskiyi is revealed, which is considered in two interwoven planes: 1) the origin of oral folk literature and its specifics; 2) the issue of common study of folklore and literature. It has been found that, using the inductive method in the interpretation of the folklore tradition, M. Hrushevskiyi had critical attitude towards the extremes of comparativism and at the same time he deeply respected the research effectiveness of the historical-comparative method of studying and clarifying similarities and borrowings, as well as determining the national specificity of oral Ukrainian literature. As a scientist with a historical mindset, the researcher penetrates through the layers of centuries and millennia, presents a scientifically based chronology of the stages of the development of Ukrainian folklore, explains the theory of the origin of literature, tries to trace the oral literature before the Slavs' settlement and after it, catches the echo of creativity of tribal times, researches and reconstructs army poetry.

Keywords: folklore, historicism, periodization, epic of princely times, primary citizenship, genetic sociology.

УДК 811.133.1:339.138
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.07>

Наталія Демчук, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-3452-5492
e-mail: nathalie.demchuk@gmail.com
Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Наталія Ковалик, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-7095-4553
e-mail: bonaro15a@gmail.com
Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна

Леся Тимочко
ORCID: 0000-0001-8732-729X
e-mail: lessia222@yahoo.com
Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна

МАТЕРІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ОЗНАКИ БАЗОВОГО КОНЦЕПТУ *MARCHÉ* У ТЕРМІНОСИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Маркетинг належить до галузевих терміносистем із певним чином організованою системою знаків, яка номінує сукупність концептів конкретного фрагменту мовної картини світу. Семантика терміносистеми маркетингової діяльності має певні особливості й володіє лексичним інструментарієм для забезпечення адекватної комунікації між підприємствами на ринку, між виробником і споживачем. Терміни, як елементи специфічної системи, мають характерні ознаки. Передовсім, це матеріально-структурна риса, що характеризує термін як мовний знак: слугує його матеріальною основою і водночас виступає одиницею номінації й частиною лексико-семантичної системи мови. Сприйняття того чи іншого предмета відбувається під впливом різних сенсомоторних факторів, категоріальних схем, запасу знань, іншими словами, концептуальної системи носіїв мови, наділеної їхніми стандартними уявленнями та персональною системою оцінювання. Одним із найбільш ефективних способів презентації термінологічних лексичних одиниць, який сприяє оптимальному розкриттю значення та їхнього реального застосування в мові, є фреймовий аналіз. Організація лексичного матеріалу у вигляді фрейму забезпечує поєднання мовних (значення лексем) і позамовних чинників. Фрейм є структурованою одиницею, всередині якої виокремлюють певні компоненти та відношення між ними; це когнітивна модель, яка передає знання й погляди щодо визначеної повторюваної ситуації. Виокремлення у фреймі маркетингової діяльності базових концептів допомагає вникнути у її сутність. Відтак, *marché* (m) "ринок" є одним із базових концептів, оскільки входить до складу повних або часткових семантичних парадигм, що функціонують як цілісна семантична одиниця, а їхня ієрархічна послідовність зумовлена логіко-середовищними чинниками. *Marché* (m) у всіх можливих його проявах є об'єктом маркетингової діяльності, тоді як концепт, представлений терміном *marché* – це номінативна одиниця, яка супроводжується багатьма похідними, що формують словотвірні гнізда та перебувають у відношеннях взаємозалежності.

Ключові слова: концепт, базовий термін, організація терміносистеми, маркетингова діяльність, фрейм.

Вступ. Мета статті полягає у виявленні базових концептів терміносистеми маркетингової діяльності французької мови, що сприяє дослідженню їхнього семантичного потенціалу.

Об'єктом цього дослідження є корпус термінів маркетингової діяльності (МД), а предметом – лінгвокогнітивні характеристики концепту *marché* (m) "ринок".

Методологія дослідження. Обсяг проаналізованого нами корпусу включає понад 8700 термінів, отриманих методом суцільної вибірки з численних навчально-методичних текстів (*Marketing. Aide-mémoire* (2008), *Mercatique. Programme nouveau* (2006), *Le marketing* (2010), французьких періодичних видань (*L'expansion* (2015–2016), *Courrier international*, *Le Monde diplomatique* (2021), а також чотирьох словників з економіки та маркетингу (*Pratique de l'économie et des sciences sociales de A à Z* (1996), *L'anglais du marketing* (2008), *Marketing et techniques commerciales* (1992), *Dictionnaire pratique du commerce* (2009)). Це дозволило дослідити функціонування термінів у маркетингу, які ми згрупували навколо базових концептів.

Вибір методів дослідження, обумовлений метою й завданнями роботи, базується на засадах комплексного застосування емпіричних загальнонаукових (спостереження, порівняння, узагальнення) і спеціальних лінгвістичних методів. Зокрема, гіпотетично-дедуктивний метод полягав у визначенні об'єкту дослідження – концептів і понять сфери маркетингу, тоді як метод суцільної вибірки зі спеціалізованих словників дав змогу проаналізувати їхню структурно-семантичну організацію.

Історія дослідження питання.

Слово "маркетинг" почало застосовуватися на початку ХХ ст. у США місцевими фермерами, які в пошуках ринків збуту для своєї продукції, намагались оволодіти ринком "Market Gettin". Згодом з цих двох слів утворився акронім *marketing* [1, с. 14].

Перша світова війна сприяла розвитку маркетингу, який допомагав у подальшому розвитку підприємств. Криза 1929 р. радикально змінила економічну ситуацію у світі. У Франції це була епоха створення перших народних магазинів (*Uniprix*, *Prisunic*, *Monoprix*), які досі є популярними серед покупців.

Після Другої світової війни розвиток виробничої політики спонукав підприємства до пошуку додаткових ідей задля зміцнення власної торгової марки. Підприємці рекламували товар і використовували ефективніші методи продажу. У 60-ті рр. девіз ринкової економіки визначала фраза видатного економіста ХХ ст. Пітера Друкера: "Виробляйте те, що можете продати, замість того, щоб намагатись продати те, що можете виробити". На цьому етапі виникають перші гіпермаркети та магазини гуртової торгівлі.

Сегментний маркетинг став наступним кроком виробничої політики; його кінцевою метою було отримання швидкого прибутку підприємствами шляхом приховування марки свого товару, що давало змогу збувати його за нижчою ціною, ніж у виробників-конкурентів.

Поступове врівноваження світової економіки у 80-х рр., загальне зниження рівня інфляції, повільне зменшення

безробіття сприяли підвищенню якості виробництва та поліпшенню сфери обслуговування. Маркетинг оптимальніше пристосовувався до потреб клієнтів (*marketing one-to-few* "один до декількох", *one-to-one* "один до одного") і скеровував дистриб'юторів орієнтуватися на іноземні ринки.

Кінець ХХ ст. відзначився квазіглобалізацією маркетингової політики, результатом чого було запровадження США "нової економіки" з використанням інтернету, телефонії, засобів масової інформації, створенням комерційних сайтів (*start-up*), впровадженням цифрових технологій у багатьох галузях (телебачення, фотографія, відео, інтернет, музика). Усе це вимагало формування нового підходу в маркетинговій політиці, функціонування численних ринків збуту товарів. Розроблялися також методи прямого маркетингу (*marketing relationnel, mercatique directe*), тобто можливість налагоджувати індивідуальні й постійні відносини підприємств зі споживачами без посередників. Це спонукало клієнта швидко реагувати на конкретну пропозицію (надсилати відповідь поштою, телефонувати за безкоштовним телефоном, отримати консультацію чи зустріч із торговим представником, здійснювати замовлення...) [10, с. 11].

Суть і категоріальний характер концепту *activité marketing* "маркетингова діяльність".

Результати аналізу масиву фактичного матеріалу дозволяють оцінити значне функціональне навантаження термінів МД: вони привертають увагу відвідувача супермаркету, читає реклама в транспорті чи інших громадських місцях, фахівця-маркетолога своєю комунікативною насиченістю, яка подекуди межує з інформаційною завуальованістю викладу. Процес конотації є результатом особливостей чуттєвого відображення, тобто розвитку безпосередніх зв'язків людини з довкіллям.

Неможливо не помітити суттєвої різниці між конотаціями термінів МД, де майже всі гніздоутворювальні терміни, запозичені зі сфери економіки (*commerce, marché, concurrent, vente*), мають нейтральну конотацію порівняно з позитивною або негативною конотацією, вираженою за допомогою різних мовних засобів (*affichage sauvage* "реклама у недозволенних місцях", *vente sous le manteau, vente sauvage* "нелегальна торгівля"; *client mort* "клієнт, який не проявляє особливої активності") [11].

Як зазначають лінгвісти, концепт є результатом взаємодії словникового значення з особистим і суспільним досвідом людини. Поняттєвою стороною концепту є мовна фіксація, його позначення, опис, означування структура, дефініція, порівняння з рядом концептів, які не існують ізольовано, тобто поза сферою функціонування. Відтак, науковий аналіз концепту, вербалізованого терміном *activité marketing*, вбачає інвентаризацію його складових (поняттєвої, образної та ціннісної) шляхом викремлення особливих ознак [6, с. 247–250].

Категоріальний характер концепту *activité marketing* розкривається крізь призму різнобічних термінів і термінологічних словосполучень функціонального характеру. Як результат, утворюються прості і складні семантичні ієрархії з такими базовими термінами: *marché* (m) "ринок", *entreprise* (f) "підприємство", *prix* (m) "ціна", *achat* (m) "купівля", *vente* (f) "продаж", *client* (m) "клієнт", *consommateur* (m) "споживач", *concurrent* (m) "конкурент", *demande* (f) "попит", *offre* (f) "пропозиція", *besoin* (m) "потреба", *attente* (f) "очікування", *produit* (m) "товар", *qualité* (f) "якість", *marque* (f) "марка", *communication* (f) "комунікація", *publicité* (f) "реклама", *distribution* (f) "дистрибуція" та ін. [11].

Кожен із них є складовою повних або часткових семантичних парадигм, що функціонують як цілісна семантична одиниця, а їхня ієрархічна послідовність зумовлена логіко-середовищними чинниками, як це видно у виразах: *supports de marketing* "засоби маркетингу", *satisfaction des besoins des consommateurs* "задоволення потреб споживачів", *produits et services* "товари і послуги", *besoins et désirs* "потреби і побажання", *client potentiel* "потенційний клієнт", *offre précise* "конкретна пропозиція", *connaissance des attentes* "інформація щодо очікувань", *composantes du marché* "складові ринку", *vente à distance* "дистанційний продаж" та ін. [11].

Відтак, словосполучення виступають регламентуючою і класифікуючою ознакою організації терміносистеми МД. Терміни як елементи цієї системи наділені матеріально-структурною рисою, що характеризує термін як мовний знак, який слугує його матеріальною основою та водночас є одиницею номінації й частиною лексико-семантичної системи мови.

Одре Банекс (*Audrey Baneux*) вважає, що "будь-яка термінологія зацікавлена у тому, аби зменшити або навіть усунути двозначність термінів, що гарантуватиме краще порозуміння між фахівцями" [4, с. 24–39]. Відповідно, за кожним семантичним компонентом стоїть фрейм, який описує роль, характеристики та зв'язки його елементів у контексті, сформульованому з урахуванням досвіду його користувачів. Концепти займають домінуюче місце у структурі фрейму, що дає можливість класифікувати всі термінологічні одиниці відповідно до різних етапів або маркетингових процесів.

Матеріально-структурні ознаки концепту "marché (m)".

Здійснений нами семантичний аналіз текстів і словників свідчить про те, що факт детальної вербалізації термінів зустрічається досить часто і відображає важливість тих чи інших концептів; паралельно існують конкретніші терміни, як-от *marché* (m), які не потребують додаткових пояснень.

На думку Лорана Готьє, їхнє визначення зроблене на основі необхідних і достатніх умов, що представляють як традицію, як норму [8], як видно з прикладу:

La création de Bourses du gaz et de l'électricité, sur lesquelles se forment des prix de marché, répond au deuxième principe fondateur du modèle néolibéral ... En France, l'entreprise de marchés nationaux soient progressivement intégrés à l'échelle européenne / Створення Біржі газу та електроенергії, на яких формуються ринкові ціни, відповідає другому основоположному принципу моделі неолібералізму... У Франції ринкова компанія Powertexth відкрила свою Біржу газу у 2008 р., раніше ніж було поступово інтегровано національні ринки у рамки європейського масштабу [12, с. 21].

Характерні риси, втілені у мовній формі *marché* (m), вказують на те, що ринок у всіх можливих його проявах, є об'єктом МД.

Елементом загальноомовної системи *marché* є денотативне значення: *lieu de rencontre de l'offre des vendeurs et de la demande des acheteurs dans le but de réaliser un échange* "сфера товарного обміну, де виникають і реалізуються відносини купівлі-продажу (між окремими особами, торговцями чи підприємствами) з метою просування сировини, товарів і послуг або цінних паперів" [5, с. 164; 3, с. 502]. Віднесення *marché* до системи загальної мови проявляється так, що у зв'язках із певними лексичними одиницями термін не змінює свого денотативного значення, наприклад: *faire bon marché de qqch*: *ne pas y attacher beaucoup de valeur* "не цінувати"; *(très) bon marché* або *à bon marché*: *à bas prix* "недорого"; *hors*

du marché: en dehors des lois de l'offre et de la demande "поза ринковою вартістю" [2, р. 365].

У терміносистемі МД *marché* (m) набуває додаткової смислової ознаки і вже в новій якості входить до складу ТСС: *attrait du marché* "привабливість ринку", *attente du marché* "очікування ринку", *conquête du marché* "завоювання ринку", *marché cible* "категорія суб'єктів, обрана для дослідження ринку" тощо. Концепт, представлений терміном *marché*, є номінативною одиницею, яка супроводжується багатьма похідними, що формують словотвірне гніздо й перебувають у відношеннях взаємозалежності і взаємовпливу, як-от: *hypermarché* (m), *télémarket* (m), *minimarket* (m).

Надання вужчого чи ширшого понятійного значення базовому терміну *marché* залежить від соціальних відносин і не має обмежень: з'ясувавши основні функції ринку, розглядаємо й додаткові:

- *ціноутворювальну*: *marché comptant* "ринок готівки", *marché des denrées alimentaires* "ринок продуктів харчування", *marché des changes* "валютний ринок"

- *інтегративну*: *marché mondial* "світовий ринок"

- *регулятивну*: *marché en expansion* "ринок зі зростаючим попитом", *marché rationné* "ринок з обмеженим попитом чи пропозицією"

- *функції розвитку*: *marché compétitif*, *marché concurrentiel* "ринок в умовах конкуренції", *marché éborgé* "перенасичений ринок" та інші [5, р. 322–323].

Лінгвокогнітивний підхід до дослідження терміносистеми МД забезпечує аналіз деяких структур даних, зокрема фреймів – шаблонних ментальних утворень, що зберігаються в мисленні мовців у вигляді готових стереотипних конструкцій. Змінивши окремі деталі в цих структурах, їх можна зробити зрозумілішими для більшого класу явищ і процесів.

Когнітивна структура концепту *marché*.

Виходячи з того, що фрейми можуть виявляти ієрархічну впорядкованість, вони виявляються універсальним і потужним інструментом опису. Фрейм можна описати як типову структуру, призначену для упорядкування, організації певних даних, певної інформації. Ключовим моментом у теорії фреймів Марвін Мінський вважає той факт, що людина, намагаючись пізнати ситуацію або по-новому поглянути на оточуючі предмети, вибирає з пам'яті певну структуру даних (образ), яку називають фреймом. Фрейм – це багато запитань, які виникають у тій чи іншій ситуації; на цій основі уточнюють перелік тем, які потрібно розглянути, й визначають методи, використання яких необхідне для досягнення мети [2, с. 7]. Відтак, фрейм є структурою

даних для представлення стереотипної ситуації і пов'язаний із різним типом інформації.

М. Мінський описує фреймову структуру у вигляді серії запитань методичного характеру з метою вивчення ймовірної ситуації, що дозволяє поглянути на звичні речі дещо з іншого погляду [2, с. 64].

Власне у маркетингу ми узагальнили кілька питань, відповідь на які може сприяти виявленню стереотипних ситуацій, а також ширшому розумінню певних явищ і процесів:

- Яка причина дії? (намір)
- Яка мета? (предмет)
- Кого (чого) стосується дія? (суб'єкти)
- За допомогою яких засобів її буде реалізовано? (інструменти).

Важливим етапом побудови фрейму є вивчення методів обробки інформації та її структурування. Саме за допомогою комунікативних навичок фахівці можуть прогнозувати зміну стану та положення зовнішніх об'єктів, розвиток подій і їхній зміст, а також забезпечувати зв'язок подій, зокрема й економічного характеру. Детальний аналіз лінгвістичного корпусу МД спонукає надавати більшого значення субконцептам, які згруповані навколо концепту "ринок". Відповідно до наведеної вище класифікації наводимо три субконцепти, узагальнених із погляду змісту й обсягу інформації:

- *Etude du marché* (дослідження ринку)
- *Acteurs des opérations du marché* (суб'єкти ринку)
- *Formes de leur interaction* (форми їхньої взаємодії).

Виокремлення концептів у фреймі МД дає наочне уявлення про той понятійний апарат, на якому базується багатовимірність взаємовідношень суб'єктів у цій сфері. Базовість концептів підтверджується тим фактом, що сутність діяльності в маркетингу важко зрозуміти не вникнувши у смисл таких концептів, як *дослідження ринку* (вивчення стану, динаміки макро- чи мікроринків, їхньої пропозиції, попиту); *суб'єктів ринку та середовища ринку* (людей або організацій – потенційних учасників ринкових відносин – покупців, продавців, конкурентів, постачальників, клієнтів); *складових маркетингової стратегії*, якими є 4Р – чотири складові змішаного маркетингу: Товар, Ціна, Комунікація, Дистрибуція [7, р. 10–12].

Когнітивна модель ринку.

Відповідно до попередньо визначеного опису когнітивного структурування фреймів на основі соціальної взаємодії та з погляду змісту й обсягу, ми використали інформацію організації цін на ринку газу та електроенергії для побудови когнітивної моделі ринку енергетики у Франції (рис. 1).

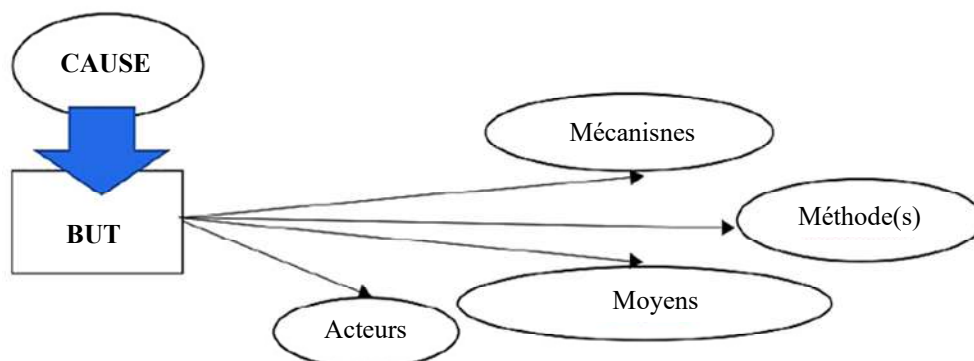


Рис. 1. Когнітивна модель ринку

Зроблений нами аналіз ґрунтується на описі дій, засобів і механізмів для реалізації конкретної мети, у цьому випадку – запобігти зростанню цін на газ та електроенергію, що непокоїть фахівців сектору енергетики у Франції, у якому виокремлюємо:

La Cause (Причина)? – La dérégulation des marchés du gaz et de l'électricité qui génère une augmentation structurelle des prix / Порушення функціонування ринку газу та електроенергії, що спричиняє структурне підвищення цін.

Le But (Мета)? – Faire instaurer un marché de l'électricité concurrentiel et compétitif / Створити конкурентний і конкурентоспроможний ринок енергетики.

Дана мета може бути досягнута лише за суттєвої участі діячів сектору енергетики.

Des Acteurs (Діячі):

- Les producteurs / Виробники (gazoducs, méthaniers, terminaux, parc nucléaire, centrales à gaz),
- Les fournisseurs / Постачальники (entreprises...)
- Les consommateurs / Споживачі (ménages, collectivités, non résidentiels...)
- Les investisseurs / Інвестори
- Les concurrents / Конкуренти
- Le marché / Ринок

Les Moyens (Засоби) виробництва електроенергії відповідно до рівня заощадливості:

- l'éolien / вітрова енергія
- le solaire / сонячна батарея
- l'hydraulique au fil de l'eau / річкова гідраліка
- le nucléaire / атомна енергетика
- les centrales thermiques / теплові електростанції.

Les Méthodes (Методи). Як методи використовують:

– Contrats spots (concernent les livraisons pour le lendemain ou pour quelques jours qui suivent et les achats en temps réel) / Спотові контракти (стосуються поставок на наступний день або протягом декількох днів та купівлі в режимі реального часу)

– Contrats "à terme" permettent une livraison différée à l'année, au trimestre, au mois ou à la semaine pour un prix conclu à l'avance / "Форвардні" контракти (допускають відстрочку поставок на рік, квартал, місяць або тиждень за заздалегідь визначеною ціною).

Les Mécanismes (Механізми). Механізми, що забезпечують функціонування ринку енергетики, визначаються відповідно до характеру діяльності його діячів і включають:

– Un tarif d'achat à un prix garanti / Тариф за гарантованою ціною.

– Un tarif plafonné par les pouvoirs publics / Тариф, обмежений державою.

– Des tarifs régulés "jaune" et "vert" / Регульовані тарифи, так звані "жовтий" (стосується лічильників із абонентською потужністю від 36 до 250 кВА) і "зелений" (призначений для заводів і компаній із потужністю понад 250 кВА) [13].

– La modification du calcul du tarif "bleu" / Зміна розрахунку "синього" тарифу шляхом введення показника, який відображає ціну електроенергії на європейській Біржі.

– La "tarification dynamique" / "Динамічна тарифікація" (біржові ціни передаються в режимі реального часу (погодинно); її накладають на постачальника, який має більше ніж 200 000 кінцевих споживачів).

– La fiscalité sur l'énergie prévoit / Оподаткування енергетики включає:

– la mise en place d'un chèque énergie à des ménages à faibles revenus / запровадження ваучера на споживання електроенергії для малозабезпечених родин,

– le versement d'une "indemnité inflation" / виплату "відшкодування на інфляцію" у розмірі 100 євро для людей із доходом менше 2000 євро нетто на місяць [12, p. 21].

Досить часто різні типи методів і механізмів використовуються в порівняльній методиці специфіки ринку і є оптимальним засобом для проведення тестування ринків (ефект рекламної чи то промоційної кампанії, експериментальний запуск нового продукту або послуги, географічної зони тощо).

Висновок. Зазначимо, що виявлення й побудова структури понять, які позначають концепти МД стало можливим завдяки розкриттю найважливішої ознаки концепту – поєднання теоретичної сторони із практичним досвідом.

Оцінка, яка є обов'язковою складовою мовного концепту, визначає участь суб'єктів та об'єктів, підставу, мотивування й характер діяльності.

За результатами проведеного аналізу корпусу лексики цієї спеціалізованої підмови виокремлено основні характеристики фрейму: спосіб організації знань, схему розуміння та структурну організацію мовленнєвих дій на основі певного практичного досвіду учасників спілкування.

За допомогою фреймової схеми визначені основні концептотвірні структурні складові, завдяки чому у статті сформовано типову модель концепту *маркетингова діяльність*, яка містить програму послідовних дій певних суб'єктів.

Як показано у прикладах, концепти, представлені терміном *marché* (m), становлять фундаментальну частину термінологічної системи маркетингової діяльності, а їхня специфічна системна ознака є соціально зумовленою й має здатність змінюватися та перетворюватися у якісно нову специфічну особливість – інтегральну системну рису.

Відтак, повніше вивчення природи та тонкощів організації системи термінів МД як специфічної категорії слів, об'єднаних складними взаємовідносинами, виникло у відповідь на реальні потреби сучасного життя та відображає важливі закономірності процесу формування нових понять і концептів і їхньої вербалізації.

Список використаних джерел

1. Гаркавенко С. С. Маркетинг / С. С. Гаркавенко. – Київ: Лібра, 2002. – 703 с.
2. Минский М. Фреймы для представления знаний ; под ред. Ф. М. Кулаковой / М. Минский. – Москва: Энергия, 1979. – 148 с.
3. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник / С. В. Мочерний та ін. – Львів: СВІТ, 2005. – Т. 1. – 611 с.
4. Baneyx Au. Construire une ontologie de la Pneumologie Aspects théoriques, modèles et expérimentations. – Paris: Université Pierre et Marie Curie-Paris VI, 2007. – 203 p.
5. Binon J. Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires / J. Binon, S. Verlinde, J.V. Dyck et d'autres. – Paris: Didier, 2000. – 710 p.
6. Charaudeau P. Le discours d'information médiatique / Patrick Charaudeau. – Paris: Nathan, 1997. – 286 p.
7. Demeure C. Marketing. Aide-memoire / Claude Demeure. – [6-e ed.]. – Paris: Dunod, 2008. – 400 p.
8. Gautier, L., Bach M. La terminologie du vin au prisme des corpus oraux de dégustation/présentation (français-allemand) : Entre émotions, culture et sensorialité // Etude de Linguistique Appliquée. – 2017. – 4 (№188). – P. 485–509.
9. Gilardi J.C. Dictionnaire de mercatique. Etudes, stratégies, actions commerciales / J.C. Gilardi, M. Koehl, J.L. Koehl. – Paris: Foucher, 1995. – 365 p.
10. Larmet-Demenay C. Mercatique. Reflexe STG / Carole Larmet-Demenay, Christine Frodeau, Lénaïck Prunoy. – Paris: Nathan, 2006. – 255 p.
11. L'anglais du marketing. Étudiants et professionnels / Yala Amina. – Levallois-Perret : Groupe Vocatis, 2008. – 260 p.
12. Le Monde diplomatique. – 2021. – Novembre 2021. – p. 21.
13. Tarif bleu jaune vert : les tarifs réglementés de l'électricité expliqués. <https://energie-reduc.com/tarifs/bleu-jaune-vert>

References

1. Harkavenko, S. S. (2002). *Makreting*. K.: Libra (In Ukr.).
2. Minsky, M. (1979). *Freyemy dla predstavleniya znaniy*. Moscow (In Russ.)

3. Mochernyi, S.V. et al. (2005). *Ekonomichnyi encyclopedychnyi slovnyk*. Т.1. А-Н. Lviv: Cvit (In Ukr.).
4. Baneix, Au. (2007). *Construire une ontologie de la Pneumologie Aspects théoriques, modèles et expérimentations*. Paris: Université Pierre et Marie Curie-Paris VI.
5. Binon, J., Verlinde, S., Dyck, J. V. et al. (2000). *Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires*. Paris: Didier.
6. Charaudeau P. (1997). *Le discours d'information médiatique*. Paris: Nathan.
7. Demeure, C. (2008). *Marketing. Aide-memoire*. [6-e ed.]. Paris: Dunod.
8. Gautier, L., Bach, M. (2017). *La terminologie du vin au prisme des corpus oraux de dégustation/présentation (français-allemand)*: Entre

- émotions, culture et sensorialité. *Etude de Linguistique Appliquée*, 2017/4 (n 188). p. 485–509.
9. Gilardi, J.C., Koehl M., Koehl J.L. (1995). *Dictionnaire de mercatique*. Études, stratégies, actions commerciales. Paris: Foucher.
10. Larmet-Demenay, C. et al. (2006). *Mercatique. Reflexe STG / Carole Larmet-Demenay, Christine Frodeau, Lénaïck Pruny*. Paris: Nathan.
11. Yala, A. (2008). *L'anglais du marketing*. Étudiants et professionnels. Levallois-Perret: Groupe Vocatis.
12. *Le Monde diplomatique*, 2021, novembre 2021, p. 21.
13. Tarif bleu jaune vert : les tarifs réglementés de l'électricité expliqués. <https://energie-reduc.com/tarifs/bleu-jaune-vert>

Надійшла до редколегії 01.03.23

Nataliia Demchuk, PhD (Philol.), Associate Prof.

ORCID: 0000-0002-3452-5492

e-mail: nathalie.demchuk@gmail.com

Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Nataliia Kovalyk, PhD (Philol.), Associate Prof.

ORCID: 0000-0001-7095-4553

e-mail: bonaro15a@gmail.com

Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine

Lesia Tymochko

ORCID: 0000-0001-8732-729X

e-mail: lessia222@yahoo.com

Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine

MATERIAL AND STRUCTURAL FEATURES OF THE *MARCHÉ* BASIC CONCEPT IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF MARKETING ACTIVITIES IN THE FRENCH LANGUAGE

Marketing belongs to specialized terminology systems with a system of signs organized in a certain way, which nominates a set of concepts of a specific fragment of the language world picture. The semantics of the terminology system of marketing activities has certain characteristics and possesses a lexical toolset to ensure adequate communication between enterprises on the market, between the producer and the consumer. Terms as elements of a specific system have characteristic features. First of all, it is the material and structural feature that characterizes the term as a linguistic sign: it serves as its material basis and at the same time acts as a unit of nomination and part of the lexical and semantic system of the language. Perception of this or that object occurs under the influence of various sensorimotor factors, categorical schemes, stock of knowledge, in other words, the conceptual system of native speakers endowed with their standard ideas and personal evaluation system. Frame analysis, which is used as one of the most effective ways of presenting terminological lexical units, contributes to the optimal disclosure of their meaning and real use in language. The organization of lexical material in the form of a frame provides a combination of linguistic (the meaning of lexemes) and extralinguistic factors. A frame is a structured unit, within which certain components and relations between them are distinguished; it is a cognitive model that conveys knowledge and views about a specific recurring situation. Singling out basic concepts in the frame of marketing activities makes it possible to understand its essence. Therefore, marché (m) "market" is one of the basic concepts, as it is a part of full or partial semantic paradigms that function as a whole semantic unit, and their hierarchical sequence is determined by logical and environmental factors. Marché (m) in all its possible manifestations is the object of marketing activities, while the concept represented by the term marché is a nominative unit, which is accompanied by several derivatives that form families of words and are in relations of interdependence.

Keywords: concept, basic term, terminology system organization, marketing activities, frame.

УДК 391:031(477+100)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.08>

Микола Железняк, канд. філол. наук
ORCID: 0000-0002-8290-6345
e-mail: mykola@esu.com.ua
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, Україна

Олександр Іщенко, канд. філол. наук
ORCID: 0000-0002-8910-111X
e-mail: ishchenko@nas.gov.ua
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, Україна

ГАСЛО "ВИШИВАНКА" В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ

Уперше схарактеризовано особливості подання інформації про вишиванку в українських і зарубіжних енциклопедіях, що є авторитетним, важливим джерелом, яке зберігає та поширює знання про народ, його історію, культуру, звичаї, традиції, мову тощо. У часи, коли інформаційний простір переповнений відомостями сумнівного характеру, укладені фаховими колективами енциклопедичні видання є об'єктивними, надійними, достовірними. Увага масового читача до цих видань залежить від рівня корисності й цікавості зміщеного в них контенту. Вишиванка як предмет нашого аналізу в цьому аспекті може бути показовою, адже вона – невід'ємний елемент українського народного одягу, має особливий смисловий зміст, символізм, сакраментальне значення, отже, дані про неї є релевантними для українців. Інформація такого ґатунку стає вкрай актуальною ще й для зарубіжного читача, що через російсько-українську війну почав відкривати для себе Україну, цікавитися її історією та культурою. З'ясовано, що в енциклопедіях – об'єктах нашого аналізу – відомості про досліджуване явище найчастіше зміщені у статтях про вишивку, тобто здебільшого не представлені окремим гаслом "Вишиванка". Це пояснюємо тим, що вишиванку в енциклопедіях трактують передусім як один із багатьох результатів мистецтва вишивання, інші її смисли та функції (оберегова, обрядова, патріотична тощо) залишають поза увагою або розкривають побіжно. Установлено також, що в Україні енциклопедичні знання про вишиванку зазвичай відірані від світового контексту. Це може сприяти формуванню в читача неправильного уявлення, що вишиванка – винятково українське історико-культурне явище. У всесвітньовідомих енциклопедіях засвідчено, що вишитий одяг характерний для багатьох народів, а українські вишивальні традиції не виокремлено як унікальний феномен.

Ключові слова: українська вишиванка, вишита сорочка, вишивка, енциклопедії, енциклопедичні словники, джерельна інформація.

Вступ. Одним із виявів самобутності українського народу, важливим носієм інформації про матеріальне й духовне життя є традиційний одяг. За словами М. Олійник, він – потужний візуальний маркер національної ідентичності [12, с. 5]. Його поряд із мовою та піснею зараховують до ознак національної ідентичності у свідомості українців [13, с. 156].

Український традиційний одяг – це "витвір народного мистецтва, де вишивка є невід'ємним атрибутом і символом української культури, регулятором етнокультурної інформації" [26, с. 120]. Вишиванка, тобто сорочка, орнаментована вишивкою, стала своєрідною візитівкою народного строю українців, його основним елементом, адже ніщо так не уособлює українське вбрання, як цей вид одягу. Власне, за твердженням науковців, сорочки завжди були "основним компонентом натільного одягу всіх верств населення слов'ян" [2, с. 9], тому вишиті сорочки закономірно набули в народі найбільшої популярності. За словами М. Селівачова, вишивка прикрашала "фартухи, деякі інші деталі одягу, проте найбільше вона застосовувалася в жіночих сорочках, а найпишніше – на рукавах, у вигляді композиції двох частин – на полику й підполиччі" [14, с. 1181].

У кінці XIX – на початку XX ст. народне мистецтво зазнало впливу міської культури, що призвело в деяких видах народної творчості до нівелювання давнього художньо-образного світобачення та формування нової стилістики художньої мови, відбулося переосмислення естетичних поглядів українців. З іншого боку, це посприяло відродженню й осучасненню народних промислів, що активно підтримали представники творчої інтелігенції (О. Сластіон, Олена Пчілка, С. Васильківський, В. Кричевський, М. Коцюбинський, І. Франко, О. Кульчицька й ін.), пробуджуючи інтерес широких кіл до народної образотворчості [9, с. 35–36]. Одним із конкретних виявів такої підтримки було видання у 1900 р. альбому "3 української старовини" [6].

У наш час унікальним явищем є святкування Дня української вишиванки, що переросло у Всесвітній день вишиванки, який віднедавна відзначають у третій четвер травня. Л. Іваневич справедливо зауважує, що "в сучасному суспільстві використання народного костюма, окремих його елементів під час свят, фестивалів, у повсякденному житті набуває нового соціального значення, виступаючи як ідентифікаційний маркер, сприяє розвитку етномоди, етнографічного туризму" [7, с. 8]. Справді, вишиванка стала незмінним атрибутом великих державних свят – Дня Незалежності України, Дня Конституції України, Дня української писемності та мови тощо. Вона ж – колоритний подарунок на день народження чи інші свята, "дрес-код на весіллях і гостинах" [1, с. 10]. Вишиванку одягають громадяни України незалежно від мови, віросповідання, політичних уподобань, що робить її "чинником єднання українців як усередині країни, так і світі" [23, с. 373]. У часи повномасштабної війни РФ проти України носіння вишитих сорочок громадянами інших держав стало виявом їхньої солідарності з українським народом.

Показово, що чинником єднання українців можна назвати вишивку загалом. Яскравим підтвердженням цього є той факт, що до Дня вишиванки, Дня Незалежності України чи інших державних свят різні народні колективи презентують вишиті рушники, встановлюючи національні чи регіональні рекорди за розміром полотен. Варто згадати й про проєкт "Наукою вишиваємо Україну", що розпочався в серпні 2022 р. задля об'єднання науковців у спільних прагненнях відродження та зміцнення України, його кінцевою метою є створення вишитої карти України силами наукової спільноти зі всіх регіонів держави.

Дослідження вишиванки мають давню традицію. Декорування народного одягу привертає увагу істориків, філософів, культурологів, філологів. Та найактивніше вишивку аналізують у студіях з етнографії, мистецтвознавства,

етнології. Українська вишиванка – об'єкт вивчення багатьох науковців, як-от: Л. Булгакова-Ситник, А. Варивончик, О. Васянович, О. Вільшанська, С. Долеско, Л. Іваневич, Т. Кара-Васильєва, О. Косміна, В. Костюкова, М. Олійник, Ю. Павленко, Н. Хома, Л. Цимбала, О. Шевченко, В. Шухевич та ін. Важливо зацентувати, що питання висвітлення й повноти інформації про українську вишиванку в енциклопедичних джерелах досі не були у фокусі уваги дослідників – це визначає новизну нашої статті.

Методологія дослідження. З'ясувати характер інформації про вишиванку в енциклопедичних виданнях є метою цього дослідження. Енциклопедії належать до пізнавальної літератури, призначеної для масового читача. Нині людство отримало вільний доступ до величезної кількості джерел знань, а отже, має змогу обирати їх. На жаль, серед них значна частина – контент із сумнівною інформацією: "сучасний інформаційний простір відзначається не лише великими обсягами відомостей із будь-якого питання й мобільністю їх пошуку, а й тим, що інформація поділилася на кілька категорій – достовірну (правдиву) й недостовірну (псевдодостовірну й фейкову)" [17, с. 25]. Це зумовлює нові виклики перед соціогуманітаристикою, зокрема загострює проблему, пов'язану зі зменшенням використання соціумом важливих для інтелектуального розвитку енциклопедичних знань. Один зі шляхів розв'язання цієї проблеми – подання в енциклопедіях не просто науково достовірної, а високоякісної інформації, цікавої та корисної для читача. Це й актуалізує увагу до енциклопедичних видань, зокрема тих, що висвітлюють явища, у яких відображено національну ідентичність народу.

Основний метод дослідження – описовий. Автори не лише відшукали в енциклопедіях довідковий матеріал про українську вишиванку, а й проаналізували характер статей на повноту поданої в них відповідної інформації. Матеріалом дослідження слугують українські галузеві, регіональні та загальні енциклопедії; залучено також авторитетні закордонні енциклопедичні видання. Використані джерела не становлять вичерпний перелік довідкової літератури, де можна віднайти інформацію про українську вишиванку, а лише утворюють вибірку, яка, на наш погляд, є достатньою для розкриття теми та формулювання коректних висновків.

Результати дослідження. У країнах Європи нині спостерігаємо зростання популярності національних енциклопедій, що відображає загальну тенденцію зацікавлення національними культурами, традиціями, мовами. Україна не є винятком, а з огляду на збільшення через війну уваги всього світу до українців, їхньої історії й культури вкрай важливими постають питання доступності до достовірної, якісної українознавчої інформації. Далі з'ясуємо інформативність енциклопедій як популярних джерел знань на прикладі аналізу висвітлення в них такого явища, як українська вишиванка.

Найперше нас зацікавили фольклористичні енциклопедії. Річ у тому, що впродовж 2018–2020 рр. вийшли друком одразу три видання з однаковою назвою – "Українська фольклористична енциклопедія" [УФЕ – 2018; УФЕ – 2019; УФЕ – 2020]. Щоправда, на наше здивування, з'ясувалося, що статей під назвою "Вишиванка" в жодному з них немає. Відсутні в цих виданнях й інші гасла на кшталт "Вишивання", "Вишивка", "Народний одяг" тощо, у яких міг би представитися матеріал про українську вишиванку. Очевидно, на думку укладачів, це пояснюється так: енциклопедії, про які йдеться, – вузькогалузеві, присвячені українській фольклористичній науці, а не фольклору як творчій діяльності народу. Та, гортаючи їхні сторінки,

бачимо різноманітні статті саме про явища української народної творчості. Імовірно, іншим аргументом відсутності такої статті може бути те, що народний одяг, зокрема вишивка, не належать до кола об'єктів фольклористики, а є прерогативою інших галузей народознавства – етнології, етнографії, мистецтвознавства тощо. Водночас знайомство з цими енциклопедіями дало змогу зафіксувати, що в одній із них [УФЕ – 2019] слово "вишиванка" трапляється в різних статтях. Тому логічно припустити, що окреме гасло про вишиванку було б у них цілком доречним. Хоча фольклор – це передусім усна народна творчість, а не мистецька діяльність на зразок гаптування, сучасні академічні енциклопедичні видання з відповідною назвою значно вигравали б за наявності довідок про знакові українські народні символи, що є "за-собою формування українцентричного нарративу в інформаційному просторі, транслюючи на загал цінності та сенси української світоглядної картини світу" [3, с. 27].

Із-поміж здобутків української народознавчої енциклопедистики, окрім названих, є й інші видання. Одне з них – "Мала енциклопедія українського народознавства", що містить статті, дотичні до нашої теми, – "Вишивка" і "Вбрання". До того ж головний редактор львівського видання "Української фольклористичної енциклопедії" В. Сокіл констатував, що ця мала енциклопедія була своєрідною апробацією для статей майбутньої на той час фольклористичної енциклопедії [15, с. 591]. Якщо у статті "Вбрання" про вишитий одяг згадано лише принагідно, зокрема зазначено, що оздоблення народних строїв вирізняється розмаїттям орнаментальних мотивів, різноманітністю технік: вишивання (в Україні їх нараховано понад 100), ткання, аплікація, мережка, мереживо, вирізування, то зміст статті "Вишивка" розкрито на прикладі якраз вишитого вбрання, а саме сорочок [МЕУН, с. 70–73].

Схожою за змістом, проте розлогішою є стаття "Вишивка" в енциклопедії "Мистецтво України". У ній вишивання висвітлено ширше, оскільки розглянуто не лише вишиванку, а й інші предмети вишивального мистецтва. Докладніше окреслено також регіональні відмінності вишивки. У цьому ж виданні є й невеличка стаття "Вишиванка", присвячена безпосередньо вишитим сорочкам:

Вишиванка – українська чоловіча або жіноча сорочка, оздоблена вишивкою. Орнаментация вишиванки тісно пов'язана з кроєм, який зумовлював розміщення вишивок. Візерунки геометричні, рослинні, зоо- та антропоморфні, їхній колорит, а також техніки вишивання залежали від традиційного оздоблення народного костюма в різних регіонах України. У ХХ ст. помітний процес нівелювання місцевих особливостей вишиванки. В Україні вишиванка оспівана в багатьох народних піснях [МУ, с. 328].

До речі, останнє речення цитати – це ще один істотний аргумент щодо необхідності вміщення у фольклористичних енциклопедіях статті про вишиванку. На гасло "Вишиванка" натрапляємо в словнику-довіднику "Знаки української культури" В. Жайворонка:

Вишиванка – певним чином розшита біла сорочка як предмет українського національного вбрання; вишивають сорочки на комірі, кінцях рукавів, пазусі, інколи на місцях з'єднання рукава і вздовж усього рукава; у різних місцях використовують різні нитки та їх поєднання, в Західній Україні – бісер; найкраще розвинене мистецтво вишивати чоловічі сорочки на Київщині та Полтавщині; до вишиванок ставилися як до святині, передавали від покоління до покоління, з роду в рід, берегли як реліквії; узори, вважали, мають оберегову силу; символічний образ вишиванки часто присутній у народних піснях про кохання, родинне життя; за традицією, дівчина, готуючи придане, мала вишити своєму нареченому сорочку: "Шовком шила, шовком шила, Золотом рубила, Та для того

козаченька, Що вірно любила" або хустинку: "Не жаль мені хустиночки, що я вишивала". "Я сорочку знайду вишиванку і надіну, як хлопчик, радий" (А. Малишко) [ЗУК, с. 88].

Попри те, що цей текст взято зі словника-довідника, він є істотно повнішим, змістовнішим, інформативнішим порівняно зі статтею з попередньої енциклопедії. Невеличку довідку про вишиванку вміщено ще в одному словникові – "Декоративно-ужиткове мистецтво": "Вишиванка – українська жіноча або чоловіча сорочка, оздоблена вишивкою. Характер та розміщення вишивки на В. пов'язаний з кроєм, технікою та орнаментальними мотивами, традиційними для певного регіону" [ДУМ, с. 107–108].

Певну інформацію про мистецтво вишивання вміщено в енциклопедії "Наукове товариство імені Шевченка". Йдеться про статтю "Вишивок колекція у Музеї НТШ" [НТШ]. Вона доволі розлога й інформує не лише про колекції вишивок, зібрані в музеї товариства, а й про вишивку загалом, її особливості, традиції, історичні факти. Відомостей про вишиванку небагато, оскільки вишиті сорочки – лише один із багатьох музейних зразків вишивки.

Подібну інформацію можна віднайти також у статті "Вишивка" в "Енциклопедії Сучасної України" – фундаментальній багатотомній праці Національної академії наук України. У ній ґрунтовно подано історію вишивки, схарактеризовано регіональні особливості колористики, розмаїття орнаментів; досліджено сучасну українську вишивку як вид народного мистецтва. У цій статті не зацентровано на вишитих сорочках, проте представлений матеріал засвідчує, що вишиванка – це не лише вишита сорочка, а вишитий одяг загалом – сорочки, запаски, кабати, камізели, хустки, бавниці та навіть головні убори [ЕСУ, с. 471–472].

Про вишивку вміщено цінні відомості в "Енциклопедії українознавства" – "першій багатотомній енциклопедії про Україну, український народ, його історію, звичаї, традиції, самобутність" [5, с. 14], яку створила в минулому столітті українська діаспора, що гуртувалася навколо Наукового товариства імені Шевченка. В енциклопедичній статті здійснено екскурс в історію української вишивки, окреслено її орнаментальні мотиви, своєрідність використання кольорів [ЕУ, с. 263]. Інформації про особливості вишитих сорочок не подано.

Відомим довідковим виданням, укладеним за межами України, є "Енциклопедія української діаспори" [ЕУД], ідейний задум якої полягає в "загальному висвітленні суспільно-громадської, політичної, наукової, суспільної, культурної, релігійної та інших сфер українців за межами країни" [8, с. 135]. Згідно з цим таке явище української культури, як вишиванка (поширене по всьому світу), мало би бути описане на сторінках цієї енциклопедії, однак у жодному з виданих томів немає такої статті.

"Українська радянська енциклопедія", що належить до видань загального типу, подає статтю "Вишивка". На відміну від інших енциклопедій, у ній, напевне, з метою поширення нарративу про близькість українців з іншими народами радянських республік, звернуто увагу на спільні риси української вишивки з російською, білоруською, молдовською тощо. Ця тенденція, очевидно, характерна для більшості видань радянського періоду. Як зауважують дослідники, у Російській імперії вишиванка, хоч і була поширена серед інших народів, усе ж вважалася винятково українським явищем [14, с. 1188]. Щоправда, в УРЕ саме про вишиванку в згаданій статті немає й натяку. У ній багато уваги приділено позаукраїнському контекстові вишивки з акцентуванням на тому, що цей вид народного декоративного мистецтва виник ще в першому тисячолітті до нашої ери в народів Вавилону, Стародавньої Греції, Риму, Китаю, Індії, Ірану:

"особливою пишністю відзначалася В. Візантії, яка справила великий вплив на цей вид мистецтва в середньовічній Європі" [УРЕ, с. 252]. Попри ідеологічний характер цієї радянської енциклопедії треба сказати, що загальне тло статті про вишивку є нейтральним, однак інформація українознавчого змісту доволі скромна. Відомо, що ще під час першої спроби створити таке видання (йдеться про УРЕ 1930–1934 рр. під едицією М. Скрипника) авторам, якими часто були представники академічних кіл, давали чіткі настанови пропагандистського характеру, яких треба було неухильно дотримуватися в написанні енциклопедичних статей: "редакторів, співробітників, авторів матеріалів необґрунтовано звинувачували в націоналізмі, часто-густо підкреслювали 'недостатній' ідеологічний, науковий рівень матеріалів, виявляли 'хибні' політичні акценти" [20, с. 95]. Тож, можливо, саме тому у статті про вишивку укладачі УРЕ не вказали автора (традиційно в загальних енциклопедіях, і в УРЕ зокрема, статті містять таку інформацію).

У виданні "Україна. Повна енциклопедія", що побудоване за тематичними розділами, а не статтями, укладеними за алфавітом, подано розлогу інформацію про вишивку, причому вишиванкою в тексті названо будь-який вишитий предмет, а вишиту сорочку – сорочкою-вишиванкою. Автори статті наголошують на тому, що "одним із найпоширеніших елементів українських сорочок-вишиванок і рушників є кетяг калини – символ рідної землі, дівочої краси, материнської любові та краплин крові невмирущого роду. На парубочих сорочках калина перепліталася з дубовим листям – символом незвичної сили і вічної краси" [УРЕ, с. 397].

Відомості про вишивку загалом і вишиванку зокрема представлені не лише в галузевих чи загальних, а й у регіональних енциклопедичних виданнях. Статтю "Вишивка" вміщено в "Тернопільському енциклопедичному словникові" [ТЕС, с. 266–267]. У ній акцентовано увагу на висвітленні місцевих особливостей вишивки на Тернопільщині, згадано відомих майстрів цього мистецтва. Щоправда, у матеріалі не виясковано саме питання про вишиті сорочки. Подібною є стаття в "Енциклопедії Коломиїщини", що присвячена одному з районів Івано-Франківської області [ЕК, с. 141–142].

Дещо про українські вишиванки дізнаємося і в енциклопедичних виданнях іноземними мовами. Так, в "Encyclopedia of Ukraine", що є англійською версією "Енциклопедії українознавства" й нині публікується як електронне видання "Internet Encyclopedia of Ukraine", подано статтю "Embroidery" ("Вишивка"), де згадано й про вишиті сорочки:

A traditional form of embroidery is used for the shirt (for both men and women). The basic part of the design on a woman's shirt is placed on the upper sleeve just below the shoulder. This is an elongated design, 10–15 cm in breadth, called the polyk or ustavka. In some areas another strip is added under it, which is called the pidpolichchia or morshchynka. The lower length of the sleeve may also be embroidered. Other parts of the shirt – such as the collar, the front, the cuffs, and the bottom hem – have narrower bands of embroidery, which complement or harmonize with the main motif on the sleeve. Shirts are beautifully embroidered throughout Ukraine [EoU].

У всесвітньо відомій енциклопедії "Britannica" у статті про вишивку немає жодних згадок про Україну [ЕВ]. Це свідчення того, що українська вишивка – лише один з епізодів вишивального мистецтва у світі, хоча українці сприймають її як національне самобутнє явище, народний атрибут і символ. Можна стверджувати, що стаття в "Britannica" є неповною, оскільки в ній відсутня українознавча інформація, між тим внесок українського народу

в розвиток світового вишивального мистецтва, безсумнівно, заслуговує на увагу.

Лінгвісти відзначають певні складнощі в перекладах творів української літератури, де вжито слово "вишиванка":

Реалія вишиванки в англійських перекладах *embroidered shirts* відтворена методом дескриптивної перифрази. Таке відтворення цієї реалії вповні передає її денотативну семантику, але не здатне донести до читача цільового тексту необхідних конотацій. Якщо читач перекладу не володіє українознавчим контекстом, то, зустрівши в тексті "вишивані сорочки" чи "сорочки з вишивкою", він не лише не затримається на них думкою, як це поза всяким сумнівом зробить читач оригіналу, але й не зможе відчутти атмосфери виразно українського карнавалу, яку автор створив у своєму романі вишиванки в англійських перекладах [11].

Огляд українських енциклопедичних статей, присвячених вишивці й вишиванці, дає підстави твердити, що вони мають спільну особливість – подають більшою чи меншою мірою ґрунтовний опис історії вишивки, технічні особливості, окреслюють регіональні відмінності предметів одягу чи побуту, що стають об'єктом вишивки тощо. Проте фактично всі вони оминають кілька аспектів. Перший із них – світовий контекст української вишивальної традиції. Оскільки вишите вбрання носить у різних куточках світу, то, відповідно, актуальним постає питання української вишиванки порівняно з аналогічним одягом інших народів. Це актуально на тлі наявної інформації про вишивку в іноземних енциклопедіях.

Другий аспект полягає в тому, що для українців вишиванка – не лише традиційне красиве вбрання, витвір народного мистецтва, а й одяг, що має особливі національно-культурні конотації. "Семантика вишитого одягу містить багато культурних кодів і сенсів, які формувалися в тяглоті розвитку української культури, набуваючи довершеності у графічних та колористичних обрисах" [3]. Це робить її явищем ширшого масштабу, ніж вишивка як декоративно-ужиткове мистецтво. У давні часи вишита сорочка мала сакральне значення, виконуючи функцію оберега (такою ж залишається вона у сприйнятті сучасних українців, особливо актуальна в часи російсько-української війни, коли воїнам-захисникам дарують вишиті сорочки як оберіг [12, с. 210]), чи була обрядовим вбранням, зокрема й святковим. Нині для неї характерне значно ширше коло асоціативних зв'язків: вишиванку сприймають як "ознаку національної самовизначеності й патріотизму" [24, с. 110], "символ незламності й сили духу українського народу" [4, с. 87], "маркер відданості етнічній спадщині" [22], "культурний код нації" [25, с. 247], "національну святиню, що символізує зв'язок поколінь" [18, с. 326], "національний символ (поруч із писанкою)" [14, с. 1188]. Усі ці функційно-символічні сенси зумовили феномен сучасної моди на українську вишиванку, що поширилася завдяки діаспорі далеко за межами країни. Вишивку нині можна побачити всюди – "і в святковій сукні, і в декорі панчішної продукції" [19, с. 174]. Її помічено навіть на захисних масках для обличчя (масове носіння їх набуло поширення у зв'язку з пандемією COVID-19), на яких вишивка є "засобом демонстрації макрокультурної ідентичності" [21].

Мода на вишитий одяг започаткована ще в XIX ст. завдяки його естетичному вигляду, стає традиційною та сприймається як "культурний перформанс" [10], що є одним із невербальних засобів масової комунікації. Всесвітній день вишиванки, обов'язковим атрибутом якого є вишиті сорочки (чи інші предмети одягу), – найкраща демонстрація цього перформансу, своєрідний національний флешмоб, покликаний надіслати світу меседжі: "Я – українець / українка", "Я – патріот / патріотка України", "Гордий / горда бути українцем / українкою" тощо.

Варто наголосити, що вишиванка для російськомовних українців – один із виразних способів маніфестації їхньої національної ідентичності. У 2014–2015 рр., коли Москва зробила перший крок до розв'язання повномасштабної війни проти України, у південних російськомовних регіонах набули поширення патріотичні паради вишиванок як протиставлення сепаратистським настроям. У Маріуполі такий захід проходив під гаслом "У вас танки, а в нас вишиванки" [12, с. 208]. Представники багатьох етнічних груп, що мешкають в Україні, також одягають вишиванки на знак поваги до української нації. Можна навести приклади й інших перформансів, коли у вишиванки вбирають пам'ятники національним героям, малюнками сорочок-вишиванок чи вишитих візерунків оздоблюють стіни багатоповерхівок тощо. Передісторія таких специфічних видів художньої творчості сягає давніх часів: наприклад, Н. Студенець зазначає, що на Закарпатті до ХХ ст. було традицією напередодні великих свят наносити розписи у вигляді вишиванок на зовнішні стіни хат [16].

Однак в енциклопедіях окреслений аспект, що полягає в особливих історико-етнокультурних сенсах вишиванки, фактично не розкрито. Про це свідчить не лише відсутність відповідних смислових акцентів в оглянутих енциклопедичних статтях, а й те, що більшість видань обмежується гаслом "Вишивка" й не виокремлює гасло "Вишиванка", вважаючи його частковим виявом першого поняття. Безсумнівно, це обмежує всю повноту значення й ролі вишиванки в культурному житті українців, а ще – зумовлює потребу в удосконаленні статей про вишиванку в енциклопедичному дискурсі.

Висновки. Інформацію про вишиванку подають енциклопедії різного типу – загальні, галузеві, регіональні. У цьому сенсі такі довідки в загальних і галузевих енциклопедичних виданнях дуже подібні, тоді як у регіональних засвідчено виразну краєзнавчу конотацію вишиванок.

У більшості енциклопедичних видань немає статей під назвою "Вишиванка". Натомість відомості про вишиті сорочки вміщено у статтях під гаслом "Вишивка" і присвячено одному з різновидів декоративно-ужиткового мистецтва. Зокрема, у нашій вибірці аналізованих джерел із наявною інформацією про вишиті сорочки лише три мають гасло "Вишиванка". Цю тенденцію пояснюємо так: вишиванка – це не лише вишита сорочка, а вишитий одяг загалом. Оскільки вишивальне мистецтво реалізоване передусім в одязі, то укладачі енциклопедій, імовірно, не вважають за доречне диверсифікувати цю тему на два гасла. Щоправда, така потреба виникає, якщо вишиванку розглядати на ширшому контекстуальному тлі.

В українських енциклопедіях інформацію про вишиванку представлено передусім у контексті народного мистецтва, причому увагу зосереджено на особливостях оздоблення – орнаментних сюжетах, кольорах, техніках виконання, регіональному розмаїтті тощо. Культурологічний аспект вишиванок, який промовисто віддзеркалює їхній культурний феномен, тобто описує функції вишиванки в українському суспільстві з погляду синхронії та діахронії, лишається фактично поза увагою.

Українські енциклопедії описують вишиванки переважно ізольовано від відповідних традицій інших народів, що свідчить про неповноту розкриття теми. Це може сприяти формуванню в читача уявлення про вишиванку як винятково українське історико-культурне явище. Натомість у відомих зарубіжних енциклопедіях вишитий одяг асоціюється з різними народами, де вишите вбрання має давні традиції, а про українську вишиванку, зазвичай, і не згадують.

Список використаних джерел

- Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття / В. К. Борисенко. – Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, 2016. – 256 с.
 - Варивончик А. В. Традиційна народна вишивка як складова українського одягу (ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / А. В. Варивончик; Київський національний університет культури і мистецтва. – Київ, 2011. – 16 с.
 - Денисюк Ж. З. Вишиванка як об'єкт україноцентричного наративу та національно-культурної ідентичності в інформаційному просторі / Ж. З. Денисюк // Мистецтвознавчі записки. – 2022. – Вип. 41. – С. 21–28.
 - Долеско С. В. Мистецтвознавчий трансфер українського народного вбрання у державних протокольних заходах / В. С. Долеско // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2021. – № 1. – С. 84–89.
 - З лабораторії творення "Енциклопедії українознавства" / Відп. ред. М. Г. Железняк. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – 352 с.
 - З української старовини: Альбом. – Київ: Мистецтво, 1991. – 316 с.
 - Іваневич Л. А. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості / Л. А. Іваневич; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. Хмельницький, 2021. – 800 с.
 - Іщенко О. С. Про "Енциклопедію української діаспори" / О. С. Іщенко, О. В. Савченко // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2015. – Вип. 12. – С. 132–135.
 - Кара-Васильєва Т. В. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках "великого стилю" / Т. В. Кара-Васильєва, З. А. Чегусова. – Київ: Либідь, 2005. – 280 с.
 - Карповець М. В. Перформативна теорія культури: повернення до суб'єкта / М. В. Карповець // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2018. – № 4. – С. 138–145.
 - Нечипоренко М. Ю. Шляхи збереження авторських імплікацій та національного колориту при відтворенні реалій із романів Ю. Андруховича англійською та польською мовами / М. Ю. Нечипоренко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 34. – С. 207–213.
 - Олійник М. В. Український одяг у системі міської культури Києва (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття) / М. В. Олійник; гол. ред. Г. А. Скрипник. – Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2017. – 312 с.
 - Покотило Г. М. Народний одяг як історична пам'ять етносу / Г. М. Покотило, З. О. Тканко // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали Другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю М. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 156–158.
 - Селівачов М. Р. Народне декоративне мистецтво. Художні промисли / М. Р. Селівачов // Історія Української культури: у 5 т. – Київ: Наук. думка, 2005. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 1153–1226.
 - Соکیل В. В. Почин української фольклористичної енциклопедії / В. В. Соکیل // Народознавчі зошити. – 2014. – № 117. – С. 590–619.
 - Студенець Н. В. Настінний розпис / Н. В. Студенець // Енциклопедія Сучасної України. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Т. 22. – С. 527–530.
 - Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі; за ред. І. М. Дзюби. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – С. 196.
 - Хома Н. М. Патріотична мода чи мода на патріотизм: одяг як спосіб самоідентифікації / Н. М. Хома // Вісн. Маріупольського держ. ун-ту. Історія. Політологія. – 2015. – Вип. 12. – С. 322–329.
 - Цимбала Л. І. Національні традиції у дизайні костюму: аспекти методики мистецтвознавчого аналізу / Л. І. Цимбала // Вісн. Львів. нац. академії мистецтв. – 2019. – Вип. 39. – С. 170–180.
 - Черниш Н. І. "Українська радянська енциклопедія" (1930–1934) та її редактор М. Скрипник: маловідомі сторінки історії видавничої справи / Н. І. Черниш // Енциклопедичний вісник України. – 2015. – Вип. 6–7. – С. 90–98.
 - Chomitzky K. J. Connected by a thread: Ukrainian embroidery and macro-cultural identity on COVID-19 face masks in Ukraine and Ukrainian diaspora in Canada: Thesis for the degree of Master of Arts in Media and Cultural Studies / K. J. Chomitzky. – Edmonton: University of Alberta, 2021. – 60 p.
 - Klymasz R. B. Crucial trends in modern Ukrainian embroidery / Klymasz R. B. // Material Culture Review. – 1987. – Vol. 26. – P. 1–5.
 - Matanova T. Embroidered Shirts as an Uniting Element of the Ukrainians / T. Matanova // Drinovsky Sbornik. – 2017. – Vol. 10. – P. 373–380.
 - Melnyk M. T. Traditional Ukrainian Costume in the context of National Liberation and Soviet Occupation in 1920s / M. T. Melnyk // Cherkasy University Bulletin: Historical Sciences. – 2019. – № 1. – P. 109–115.
 - Pavlenko Y. H. Embroidery in the Clothes of the Ukrainian Intellectual Society at the Turn of 19th – 20th Centuries / Y. H. Pavlenko // Mundo Eslavo. – 2020. – № 19. – P. 245–258.
 - Shevchenko O. V. Ukrainian folk embroidery as a way of identification and communicative interaction of the Ukrainian people in modern conditions / O. V. Shevchenko // National Academy of Culture and Arts Management Herald. – 2018. – № 3. – P. 120–123.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
ДУМ – Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник; за ред. Я. Запаса. – Львів: Афіша, 2000. – Т. 1. – 400 с.
- ЕК – Енциклопедія Коломиїщини: у 14-ти т.; за ред. М. В. Савчука. – Коломия: Вік, 2000. – Т. 3. – С. 141–142.
- ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України / Гол. редкол.: І. М. Дзюба (співгол.), А. І. Жуковський (співгол.) та ін.; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Т. 4. – С. 471–472.
- ЕУ – Енциклопедія українознавства: Словникова частина. / Гол. ред. В. М. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж, Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. 1. – С. 263.
- ЕУД – Енциклопедія української діаспори: у 7-ми т. – Нью-Йорк, Чикаго, Мельбурн, 1995–2012.
- ЗУК – Знаки української культури: словник-довідник / Укл. В. В. Жайворонюк. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
- МЕУН – Мала енциклопедія українського народознавства; за ред. С. П. Павлюка. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 832 с.
- МУ – Мистецтво України: Енциклопедія: у 5 т. / Відп. ред. А. В. Кудрицький. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1995. – Т. 1. – 399 с.
- НТШ – Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія / Відп. ред. О. А. Купчинський; НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Львів, 2016. – Т. 3. – 620 с.
- ТЕС – Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т. / Гол. ред. Г. І. Яворський. – Тернопіль: Збруч, 2004. – Т. 1. – С. 266–267.
- УПЕ – Україна. Повна енциклопедія / Ред. В. М. Складенко та ін. – Харків: Фоліо, 2006. – С. 397.
- УРЕ – Українська Радянська Енциклопедія. – 2-ге вид. / Гол. ред. М. П. Бажан. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1978. – Т. 2. – 542 с.
- УФЕ-2018 – Українська фольклористична енциклопедія / Гол. ред. В. В. Соکیل. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. – 800 с.
- УФЕ-2019 – Українська фольклористична енциклопедія / Гол. ред. Г. А. Скрипник. – Київ: Інститут мистецтвознавства і фольклористики ім. М. Рильського НАН України, 2019. – 840 с.
- УФЕ-2020 – Українська фольклористична енциклопедія: у 2-х т. / Упоряд. М. К. Дмитренко; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Київ: Сталь, 2018–2020.
- ЕВ – Encyclopaedia Britannica. – Chicago: Encyclopædia Britannica inc., 2023. – URL: <https://www.britannica.com/art/embroidery>.
- ЕоУ – Encyclopedia of Ukraine: In 5 Vols. / Ed. by V. Kubijovyc; Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), Canadian Institute of Ukrainian Studies, Canadian Foundation for Ukrainian Studies. – Toronto: University of Toronto Press, 1984. – Vol. 1. – 755 p.

References

- Borysenko, V. K. (2016). *Simeina obriadovist ukrainsiv 19 – pochatku 21 stolittia* [Family rituals of Ukrainians of the 20th and early 21st centuries]. Kyiv: Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
- Varyonchuk, A. V. (2011). *Tradytynna narodna vyshyvka yak skladova ukrainskoho odiahu (20 st)* [Traditional folk embroidery as a part of the Ukrainian clothes of the twentieth century] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv: Kyiv National University of Culture and Arts (in Ukr.).
- Denyshuk, Zh. Z. (2022). Vyshyvanka yak ob'iekt ukrainsotsentrychnoho naratyvu ta natsionalno-kulturnoi identychnosti v informatsiinomu prostori [Vyshyvanka as an object of Ukrainian-centric narrative and national-cultural identity in the information space]. *Mystetstvovnavchyi zapysky*, 41, 21–28. – URL: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.41.2022.262936> (in Ukr.).
- Dolesko, S. V. (2021). Mystetstvovnavchyi transfer ukrainskoho narodnoho vbrannia u derzhavnykh protokolnykh zakhodakh [Art transfer of Ukrainian folk clothes in state protocol events]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 1, 84–89. – URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2021.229560> (in Ukr.).
- Zhelezniak, M. H. (Ed.). (2018). *Z laboratorii tvorennia Entsyklopedii ukrainoznavstva* [From the backstage work on the Encyclopedia of Ukraine]. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. – URL: <https://doi.org/10.37068/b/9789660286665> (in Ukr.).
- Z ukrainskoi starovyny* (1991). Kyiv: Mystetstvo. (in Ukr.).
- Ivanevych, L. A. (2021). *Tradytynni odiah ukrainsiv Podillia (druga polovyna 19 – pochatok 21 st.): istoriia, klasyfikatsiia, konstruktivno-khudozhni ta rehionalno-lokalni osoblyvosti* [Traditional clothing of the Podillia's Ukrainians (second half of the 19th – beginning of the 21st century): history, classification, constructive-artistic and regional-local features]. Kyiv: Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
- Ishchenko, O. S., & Savchenko, O. V. (2015). Pro Entsyklopediiu ukrainskoi diaspory [About the Encyclopedia of Ukrainian Diaspora]. *Science Ukraine in the Global Information Space*, 12, 132–135 (in Ukr.).
- Kara-Vasylieva, T. V., & Chehusova, Z. A. (2005). *Dekorativne mystetstvo Ukrainy 20 stolittia. U poshukakh "velykoho stiliu"* [Decorative art of Ukraine of the 20th century. Looking for "big style"]. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
- Karpovets, M. V. (2018). Performativna teoriia kultury: povnennia do subiekta [The performative theory of culture: returning to the subject]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 4, 138–145. – URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153009> (in Ukr.).
- Nechyporenko, M. Yu. (2007). Shliakhy zberezhenia avtorskykh implikatsii ta natsionalnoho kolorytu pry vidtvorenni realii iz romaniv Yu. Andrukhovycha anhliskoiu ta polskoiu movamy [Ways of preserving the

author's implications and national flavor in the reproduction of realities from Y. Andruhovych's novels in English and Polish]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 34, 207–213 (in Ukr.).

12. Oliinyk, M. V. (2017). *Ukrainskyi odiah u systemi miskoi kultury Kyieva (druha polovyna 19 – pochatok 21 stolittia)* [Ukrainian clothing in the system of urban culture of Kyiv (second half of the 19th – beginning of the 21st century)]. Kyiv: Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

13. Pokotylo, H. M., & Tkanko, Z. O. (1993). Narodnyi odiah yak istorychna pamiat etnosu [National clothing and historical memory of the ethnos]. In *Kultura Podillia: istoria i suchasnist: Proceedings of the Conference dedicated to the 500th anniversary of the birth of M. Khmelnytskyi* (pp. 156–158). Khmelnytskyi.

14. Selivachov M. R. (2005). Narodne dekoratyvne mystetstvo. Khudozhni promysly [Folk decorative art. Art crafts]. In *Istoria Ukrainoi kultury*. (vol. 4, book 2). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

15. Sokil, V. V. (2014). Pochyn ukrainskoi folklorystychnoi entsyklopedii [On first steps of Ukrainian folkloristic encyclopedia]. *Narodoznavchi zoshyty*, 117, 590–619 (in Ukr.).

16. Studenets, N. V. (2020). Nastynnyi rozpys [National painting]. In I. Dziuba, A. Zhukovskiy (Eds.), *Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 22, pp. 527–530). Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

17. Dziuba, I. M. (Ed.). (2021). *Ukrainska elektronna entsyklopedystyka v sotsiohumanitarnomu vymiri* [Ukrainian electronic based encyclopedias in light of socio-humanities]. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. – URL: <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770> (in Ukr.).

18. Khoma, N. M. (2015). Patriotychna moda chy moda na patriotyzm: odiah yak sposib samoidentyfikatsii [Patriotic fashion or fashion for patriotism: clothes as a self-identification way]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Istoria. Politolohia*, 12, 322–329 (in Ukr.).

19. Tsybala, L. I. (2019). Natsionalni tradytsii u dyzaini kostiumu: aspekty metodyky mystetstvoznavchoho analizu. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 39, 170–180. – URL: <https://doi.org/10.37131/2524-0943-2019-39-12> (in Ukr.).

20. Chernysh, N. I. (2015). *Ukrainska radianska entsyklopediia (1930–1934)* ta yii redaktor M. Skrypnyk: malovidomi storinky vydavnychoi spravy [Ukrainian Soviet Encyclopedia (1930–1934) and its editor M. Skrypnyk: little-known pages of the publishing history]. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 6–7, 90–98. – URL: <https://doi.org/10.37068/evu.6-7.16> (in Ukr.).

21. Chomitzky, K. J. (2021). *Connected by a thread: Ukrainian embroidery and macro-cultural identity on COVID-19 face masks in Ukraine and Ukrainian diaspora in Canada* (Thesis for the degree of Master of Arts in Media and Cultural Studies). Edmonton: University of Alberta. – URL: <https://doi.org/10.7939/r3-5b75-h388>

22. Klymasz, R. B. (1987). Crucial trends in modern Ukrainian embroidery. *Material Culture Review*, 26, 1–5.

23. Matanova, T. (2017). Embroidered Shirts as an Uniting Element of the Ukrainians. *Drinovskiy Sbornik*, 10, 373–380. – URL: <https://doi.org/10.7546/DS.2017.10.35> (in Bulg.).

24. Melnyk, M. T. (2019). Traditional Ukrainian Costume in the context of National Liberation and Soviet Occupation in 1920s. *Cherkasy University*

Bulletin: Historical Sciences, 1, 109–115. – URL: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2019-1-109-115>

25. Pavlenko, Y. H. (2020). Embroidery in the clothes of the Ukrainian intellectual society at the turn of 19th – 20th centuries. *Mundo Eslovo*, 19, 245–258.

26. Shevchenko, O. V. (2018). Ukrainian folk embroidery as a way of identification and communicative interaction of the Ukrainian people in modern conditions. *National Academy of Culture and Arts Management Herald*, 3, 120–123. – URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2018.147300>

Sources of illustrative material

Zapasko, Ya. (Ed.). (2000). *Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo*. Slovnyk (vol. 1). Lviv: Afisha (in Ukr.).

Savchuk, M. V. (Ed.). (2000). *Entsyklopediia Kolomyishchyny* (vol. 3). Kolomyia: Vik (in Ukr.).

Dziuba, I. M., Zhukovskiy, A. I. (Eds.). (2005). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [The Encyclopedia of Modern Ukraine] (vol. 4). Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

Kubiyovych, V. M. (Ed.). (1955). *Entsyklopediia ukrainoznavstva* [Encyclopedia of Ukraine] (vol. 1). Paris, New-York: Shevchenko Scientific Society (in Ukr.).

Entsyklopediia ukrainskoi diaspori [The Encyclopedia of Ukrainian Diaspora]. (1995–2012). New-York, Chicago, Melbourne (in Ukr.).

Zhaivoronok, V. V. (Ed.). (2006). *Znaky ukrainskoi kultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian Culture: reference book]. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Pavliuk, S. P. (Ed.). (2007). *Mala entsyklopediia ukrainskoho narodoznavstva* [Concise Encyclopedia of Ukrainian Ethnology]. Lviv: The Ethnology Institute, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

Kudrytskyi, A. V. (Ed.). (1995). *Mystetstvo Ukrainy: Entsyklopediia* [Art of Ukraine: Encyclopedia]. Kyiv: M. Bazhan Ukrainian Encyclopedia Press (in Ukr.).

Kupchynskiy, O. A. (Ed.). (2016). *Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediia* [Shevchenko Scientific Society: Encyclopedia] (vol. 3). Lviv: Shevchenko Scientific Society (in Ukr.).

Yavorskyi, H. I. (Ed.). (2004). *Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ternopil encyclopedic dictionary] (vol. 1). Ternopil: Zbruch (in Ukr.).

Skliarenko, V. M., Iovleva, T. V., Myroshnikova, V. V., Pankova, M. O., Kyrkach-Osypova, L. D. (Eds.). (2006). *Ukraina. Povna entsyklopediia* [Ukraine. The complete encyclopedia]. Kharkiv: Folio (in Ukr.).

Bazhan, M. P. (Ed.). (1978). *Ukrainska Radianska Entsyklopediia* [Ukrainian Soviet Encyclopedia] (2-d ed., vol. 2). Kyiv: Main Editorial Office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia (in Ukr.).

Sokil, V. V. (Ed.). (2018). *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* [Ukrainian folkloristic encyclopedia]. Lviv: The Ethnology Institute, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

Skrypnyk, H. A. (2019). (Ed.). *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* [Ukrainian folkloristic encyclopedia]. Kyiv: Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

Dmytrenko, M. K. (2018–2020). (Ed.). *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* [Ukrainian folkloristic encyclopedia]. Kyiv: Stal (in Ukr.).

Encyclopaedia Britannica. (2023). Chicago: Encyclopædia Britannica inc. – URL: <https://www.britannica.com/art/embroidery>.

Kubijovyc, V. (Ed.). (1984). *Encyclopedia of Ukraine* (vol. 1). Toronto: University of Toronto Press.

Надійшла до редколегії 03.03.23

Mykola Zhelezniak, PhD (Philol.)

ORCID: 0000-0002-8290-6340

e-mail: mykola@esu.com.ua

Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Oleksandr Ishchenko, PhD (Philol.)

ORCID: 0000-0002-8910-111X

e-mail: ishchenko@nas.gov.ua

Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE ENTRY "EMBROIDERED CLOTHING" IN ENCYCLOPEDIAS OF UKRAINE AND WORLDWIDE

In the article, the nature of the information about Ukrainian embroidered clothing (like embroidered shirts) from encyclopedias is researched. The encyclopedic aspect of the study of embroidery is proposed for the first time. Encyclopedias are an important source base that preserves and disseminates knowledge about the people, their history, culture, language, etc. And at a time when the information space is full of misinformation, encyclopedias assembled by professional editorial teams are considered as a reliable source base. But whether these ones are able to attract the attention of a mass reader also depends upon how interesting and useful their content is. Embroidered clothing as the subject of our study can be indicative in the context of the raised issue, because it is an integral element of Ukrainian folk clothing, has a special meaning, symbolism, sacramental features, therefore, information about it is relevant for Ukrainians. And the fact that because of the Russian-Ukrainian war Ukraine is now being discovered by the world and being interested in its history and culture, information of this kind is also relevant for non-Ukrainian readers. In encyclopedias, information about embroidered clothing is most often included in entries about embroidery that is, usually not represented by an item "Vyshyvanka" (embroidered clothing / shirt). We suggest that in encyclopedias, embroidery is described primarily as an object of embroidery art. In encyclopedias, other aspects of embroidered clothing related to their non-artistic functions (protective, ceremonial, patriotic, etc.) are covered much less. We also studied out that Ukrainian encyclopedic content about embroidered clothing usually has a local context and lacks a global one. This fact can contribute to the formation of the reader's idea that embroidered shirts are an exclusively Ukrainian historical and cultural phenomenon. Although encyclopedias popular in the world show that embroidered clothes are characteristic of many populations. According to the top encyclopedias worldwide, embroidery traditions in Ukraine are not singled out as an original local phenomenon.

Keywords: Ukrainian embroidered clothing, embroidered shirt, vyshyvanka, embroidery, encyclopedias, encyclopedic lexicons, source information.

УДК [930.1(38)+811.143'42:801.8]:37.011
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.09>

Леся Звонська, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0001-5361-3554
e-mail: lesiazvonska@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Федір Довбищенко, д-р філософії (Філологія)
ORCID: 0009-0002-6820-1055
e-mail: fedir.dovbyshchenko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

PAIDEIA ЯК ЗАСАДНИЧА ІДЕЯ ТВОРІВ КСЕНОФОНТА "КІРОПЕДІЯ" ТА ГЕРОДІАНА "ІСТОРІЯ..."

Представлено результати дослідження основних позицій філософсько-етичного та політичного виміру концепції виховання (paideia) у творі Ксенофонта "Кіропедія" та Геродіана "Історія Римської держави після Марка Аврелія". Коротко обґрунтовано методологію дослідження античного біографічно-історіографічного тексту. Описано наративні стратегії репрезентації принципів виховання в обох творах у зіставному аспекті. Проаналізовано структуру комунікації та шляхи втілення авторської наративної стратегії крізь призму наскрізної ідеї обох творів: абсолютний вплив ролі виховання правителя на виховання суспільства. Розглянуто поняття paideia як ключовий сенсоутворюючий елемент обох творів; проілюстровано, яким чином тексти Ксенофонта та Геродіана представляють paideia як головну умову успішності правителя та його держави. Виявлено спільні та відмінні риси реалізації авторської наративної стратегії в обох творах. Прийоми реалізації авторської наративної стратегії у текстах Ксенофонта та Геродіана проілюстровано прикладами з оригінальних текстів із перекладом. На прикладі обох текстів показано тяглість традиції написання античної історіографічної біографії від класичної до елліністично-римської доби: подібність наративної побудови, наявність дворівневої комунікації (авторської та нараторської), сюжетної перипетії, розташування якої в обох текстах збігається з місцем золотого перетину. Доведено, що тексти Ксенофонта та Геродіана, відділені один від одного доволі значним відрізком часу у пів тисячоліття, переслідують однакову мету: показ неідеальності як окремої особистості, так і суспільства загалом, які відступили від принципів paideia. Описані у статті елементи наративної структури античних історіографічних текстів свідчать про її подібність до структури античної трагедії (за Аристотелем).

Ключові слова: давньогрецька історіографія, Ксенофонт, Геродіан, наративні стратегії, paideia.

Вступ. Необхідність вироблення комплексного підходу до дослідження античних історіографічних творів пов'язана, з одного боку, з наявністю усталеної традиції студіювати пам'ятки античної історіографії в межах окремих галузей гуманітарного знання (історії, філософії, політології, лінгвістики, літературознавства, риторики), а, з іншого боку, – із тим, що в наукових дослідженнях представлені полярні, взаємовиключні погляди як стосовно ідейного змісту творів Ксенофонта і Геродіана, так і щодо морально-етичної характеристики головних героїв цих праць, що зумовлює актуальність досліджуваної проблематики. Метою нашого дослідження є виявлення та аналіз наративних стратегій втілення концепції виховання в історіографічних творах "Виховання Кіра" Ксенофонта та "Історії Римської держави після Марка" Геродіана і порівняння їхнього функціонування. Об'єктом дослідження є наративні стратегії принципів виховання (paideia) у "Вихованні Кіра" Ксенофонта й "Історії..." Геродіана, а його предметом є структура комунікації та шляхи втілення авторської наративної стратегії в обох творах.

Вибір історіографічних текстів для компаративного аналізу – не випадковий. "Виховання Кіра" Ксенофонта й "Історія" Геродіана, попри часову дистанцію у близько 600 років, об'єднані не лише спільністю мови написання – аттичним діалектом давньогрецької мови, і приналежністю до історіографічного жанру. Paideia продовжувала бути одним із головних понять античного біографічного наративу як класичної, так і елліністично-римської доби [22], причому на це не вплинули політичні зміни, які відбулися за більш ніж пів століття в античній ойкумені. Принципи написання античного історіографічного наративу (фікціоналізованої біографії [5, с. 5]), сформовані у класичний період, залишилися незмінними і в добу римського панування.

Історія дослідження питання. Частина вчених розглядають "Кіропедію" як втілення сократичних поглядів,

а образ Кіра – як образ ідеального сократичного правителя (Г. Данціг, В. Азуле, Ф. Летублон, К. Надон, Б. Дью та ін.), тоді як інша група вчених вбачає у "Вихованні Кіра" критику головного героя (П. Карльє, В. Гір'їнс, М. Таміолак, С. Асірватам та ін.). Твір Геродіана сприймається частиною вчених як такий, що не має суттєвої історичної цінності й рясніє фактуальними помилками (Л. Блуа, К. Девенпорт і К. Маллан, Дж. Ендрюс, А. Доватур та ін.); водночас інша група вчених (Е. Урбано, А. Кемезис, Г. Сайдботтом та ін.) обстоює тезу про те, що цінність "Історії..." Геродіана полягає не в історичній об'єктивності, а в повчальному змісті. Така протилежність поглядів зумовлена певною однобічністю, "секторальністю" тлумачення творів Ксенофонта і Геродіана. Для одних вони цікаві як джерела фактуальної інформації, для других – як відображення філософської чи історичної концепції авторів, для третіх – як зразки риторичного мистецтва, для четвертих – як частини інтертекстуального дискурсу. Різноманітність і міждисциплінарність теоретичних напрацювань, покладених в основу аналізу текстів Ксенофонта та Геродіана, обумовлена нечіткістю жанрової класифікації, напівфікціональністю та дворівневою комунікативною структурою обох праць, властивою для фікціональних текстів.

Методологія дослідження. Античну історіографію досліджують у межах філології, історії, естетики, філософії, культурології, політології, релігієзнавства, міфології. У кожному випадку античні історіографічні твори розглядаються тенденційно, під кутом зору кожної з описаних галузей знання. Проте для античного слухача або читача давньогрецьких історіографічних творів не існувало такого кластерного поділу інформації відповідно до галузей знання. Історії та біографії античності сприймалися як "самодостатній акт нарації" [13, с. 271], а не лише як частина певної жанрової єдності. Методологічним підґрунтям нашого дослідження є теоретичні напрацювання

© Звонська Леся, Довбищенко Федір, 2023

рецептивної естетики та наратології. У межах рецептивної естетики визначалися місця в текстах Ксенофонта та Геродіана, які провокують лакуну у їхньому читацькому сприйнятті. Напрацювання наратології залучалися для аналізу авторської та нараторської комунікації до, у момент та після лакуни. Далі результати аналізу в межах рецептивної естетики та наратології порівнювалися з результатами аналізу сюжетної лінії обох творів.

Результати дослідження. Складність аналізу античного історіографічно-біографічного тексту полягає в тому, що його структура нагадує структуру фікціонального наративу з характерною для нього наявністю головного героя, на постаті якого заснована сюжетна лінія твору. Крім цього, засаднича ідея праць Ксенофонта та Геродіана – критичність *paideia* для долі правителя та його держави – реалізується в обох текстах за допомогою запозичення до історіографії наративної структури, притаманної античній трагедії з її невід'ємним елементом – перипетією.

Як у "Кіропедії", так і в "Історії..." Геродіана постать правителя оцінюється з погляду його причетності до правильного виховання (*paideia*). У деяких етико-філософських критичних працях про "Виховання Кіра" висувається теза про *paideia* як обов'язкову умову й водночас санкцію добродетельності, яка дає правителю право опікуватися підданими й диктувати їм свої закони. Ідеальний правитель виступає втіленням сократичних поглядів на природу влади і право на неї. З іншого боку, у літературі зустрічаємо й погляд, який декларує погане засвоєння Кіром сократичних "правил поведінки". Так, позитивна рецепція образу Кіра обходить увагою описаний у книзі VIII занепад його держави одразу після смерті протагоніста: якщо дотримуватися сократичних поглядів на виховання, у розбраті поміж власними дітьми, а отже – й у розпаді держави Кір мав би звинувачувати лише самого себе [16, с. 247].

Твір Геродіана також просякнутий ідеєю безпосереднього й потужного впливу правителя на підданих (причому мірилом добродетельності володаря в нього виступає Марк Аврелій [14.1.2.4]), тому обидві праці виглядають дуже вдалими матеріалом для порівняння. Відносини "правитель-піддани" у творах Ксенофонта та Геродіана можна охарактеризувати як *quails rex talis grex* [19, с. 166]. А. Брібарт зауважує, що ідея наслідування підданими свого правителя була започаткована Ксенофонтом [7, с. 130]. На думку В. Гігінса, назву твору Ксенофонта можна перекласти і як "Виховання Кіром", адже, знову ж таки, у руслі сократичних ідей народ бере приклад із правителя, якому притаманні певні чесноти [11, с. 54]. Дискусійним залишається питання про те, яка саме поведінка царя є першочерговим предметом наслідування підданими. В. Гігінс обстоював ідею про руйнівний вплив Кіра на перську систему виховання, описану на початку "Кіропедії": запроваджена царем меритократія не змогла замінити стару перську *paideia*, через що після смерті Кіра суспільство його держави зіштовхнулося із кризою етичних орієнтирів, адже новий меритократичний устрій будувався навколо особи правителя та з відходом останнього втратив будь-який сенс [11, с. 57–58]. Проте варто визнати, що для Ксенофонта цей устрій залишається досить тривким за життя царя, якого зобов'язані наслідувати піддані. Ідея "*qualis rex talis grex*" також експліцитно висловлена й у різних місцях твору Геродіана, який також визнає за правителем-відступником від *paideia* причину за деградацію суспільства.

Отже, у творі Ксенофонта йдеться радше про заміну усталеної системи цінностей на симулякр, так само нежиттєздатний, як і суспільство, яке намагається пристосуватися до нетривкого меритократичного устрою.

Безпосереднім приводом до запровадження таких тектонічних змін стало перебування Кіра в Мідії, де він мав можливість познайомитися з суспільним ладом, відмінним від традиційного перського й орієнтованим на служіння одній особі. Спроба перенесення мідійського устрою на перський ґрунт закінчилася невдало, оскільки, зруйнувавши стару систему цінностей, так і не спромоглася запропонувати нову, яка б не засновувалася на одній конкретній особистості [15, с. 891–894].

Геродіан же, на відміну від Ксенофонта, зображує занепад римського суспільства не як обвал, що настає через втрату ціннісних орієнтирів після смерті диктатора, а як поступальний процес, який поглиблюється з приходом до влади кожного нового імператора. Причому в Геродіановій праці висновки про розбещеність як правителя, так і суспільства експліцитні по всьому тексту, чого не можна сказати про працю Ксенофонта. Так, для Геродіана сирийці становили неабияку загрозу для Риму, оскільки були від природи розбещеними й насміхалися з виховання [14.V.5]. Дотримання таких поглядів притаманне не лише Геродіанові, а тогочасному римському суспільству в цілому [1, с. 314]. Фокус нарації Геродіана постійно тяжіє до збігу з поглядом сучасного йому суспільства (на чому переважно й ґрунтується вибір оціночних суджень у творі [17, с. 269]). На цій підставі можемо стверджувати, що метою написання твору Геродіана було збереження для "прийдешніх поколінь" [14.1.1] пам'яті про причини моральної, а відтак і політико-економічної деградації Риму [4, с. 193; 18].

Попри те, що протагоністів Ксенофонта та Геродіана важко назвати зразковими носіями *paideia*, читацька або слухацька аудиторія цих авторів мала, вочевидь, поділяти принципи еллінського виховання. Мета написання "Кіропедії" та "Історії..." радше не інформативна, а виховна. Тому не цілком доречно застосовувати до обох праць критерій "правдивості", адже достовірність фактуальності поступилася в них місцем виконанню нарративного завдання – виховання аудиторії. За Г. Сайдботтомом [20, с. 2821–2822], для Геродіана уявлення про історичну правду навмисне обмежувалося "достатньою правдивістю": достатньою, щоб показати, як правління залежить від виховання правителя. "Достатня правдивість" є не спонтанним нехтуванням фактуальною інформацією, а свідомо обраною складовою частиною нарративної стратегії, спрямованої на виховання [6]. Можна сказати, що "правдою" для Ксенофонта та Геродіана виступають не події, а продемонстрований розгортанням сюжетної лінії розвиток стосунків "правитель – *paideia*" [20, с. 2822], і в разі реалізації саме такої нарративної стратегії фікціональність творів не лише виправдана, а й бажана. Потенційній аудиторії творів Ксенофонта та Геродіана навряд були невідомими події, про які в них йдеться, й увага реципієнтів могла зосереджуватися на манері викладу та інтерпретації вчинків і постатей [13, с. 4]. Античний історіографічний твір не варто розглядати під сучасним кутом зору. Особливий інтерес становить його сприйняття сучасниками. Цим наратологічний підхід до дослідження античної історіографії відрізняється від джерелознавчого. Останній виникає тоді, коли події, про які йдеться, віддалені від моменту нарації на досить суттєвий проміжок часу, і гостро постає питання достовірності тих чи інших свідчень. Натомість, наратологічний підхід зосереджує увагу на прагматичній меті написання історії. У такому разі у фокусі дослідження опиняється авторська нарративна стратегія, її втілення в тексті, а також текстові повідомлення, які належать не лише до фактуального рівня.

Отже, "Кіропедія" й "Історія..." Геродіана, наближаючись до своєї структурою до античної трагедії та роману,

є показовими зразками давньогрецької історіографії з погляду її еволюції як жанру: історизм і краєзнавчо-просвітницька функції поступаються в них місцем нарративній стратегії, основним завданням якої є прищеплення аудиторії грецької *paideia* [21, с. 177].

Розглянемо приклади визначальної для деградації правителя ролі недотримання *paideia* у "Кіропедії" Ксенофонта та "Історії..." Геродіана, проаналізовані у працях [25; 26].

"На початку твору Ксенофонта "Кіропедія" описано систему виховання персів. Це елітарний привілей (бідні не мають туди доступу [24.1.2.15]) багатой знаті. Ця знать (решта населення просто працює) розділена на чотири вікові категорії: діти (до 16–17 років), ефеби (до 27 років), дорослі чоловіки (ще 25 років) і старійшини. Основна наука, яку опановують діти, – це наука справедливості [24.1.2.6–8]. Її перси вважають найважливішою. Звернімо увагу на тривалість юнацького виховання: до 17 років. І весь цей час, як випливає з тексту, діти опановують науку справедливості, звершуючи суд у скрутних ситуаціях, а наставники стежать, щоб ті поводитися пристойно. Така система виховання, на думку наратора, закладає основи гідної поведінки персів (недарма В. Азуле та К. Таплін вбачають у ній проекцію спартанської поліції" [3, с. 25; 23, с. 163]):

οἱ δὲ Περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμέλονται ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιοῦτο ἔσονται οἱ πόλιται οἷοι πονηροῦ τινος ἢ αἰσχροῦ ἔργου ἐφίεσθαι [24.1.2.3] перські ж закони заздалегідь дбають про те, аби громадяни не стали такими, щоб дозволити собі поганий або негідний учинок.

Отже, основа виховання перського громадянина, як ми вже переконалися, закладалася в дитячому віці (до 17 років) через пізнання науки справедливості. Далі починається не менш важливий етап – парубки ставали ефебами (з 17 до 27 років): головне, чого тепер вони мали навчатися, – це витривалість (яка відточувалася на полюваннях) і самовдосконалення у постійних змаганнях [24.1.2.9–12].

Здавалося б, Кір як спадкоємець престолу повинен пройти не лише описаний курс виховання, а й набагато глибший, – з огляду на відповідальність, яка покладається на нього в майбутньому. Проте вже у третьому розділі книги I одразу говориться про недотримання Кіром правил виховання – відбувається порушення нарааторської преінтенції:

Κῦρος γὰρ μέχρι μὲν δώδεκα ἐτῶν ἢ ὀλίγω πλέον ταύτη τῇ παιδείᾳ ἐπαιδεύθη, καὶ πάντων τῶν ἠλικῶν διαφέρων ἐφαίετο καὶ εἰς τὸ ταχὺ μανθάνειν ἃ δέοι καὶ εἰς τὸ καλῶς καὶ ἀνδρείως ἕκαστα ποιεῖν. ἐκ δὲ τούτου τοῦ χρόνου μετεπέμψατο Ἀστυάγης τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα καὶ τὸν παῖδα αὐτῆς: ἰδεῖν γὰρ ἐπεθύμει, ὅτι ἤκουεν αὐτὸν καλὸν κάγαθὸν εἶναι. [24.1.3.1] Кір до дванадцяти років або до трохи старшого віку виховувався таким способом, вирізнявся серед усіх своїх однолітків тим, що швидко вивчав, що було потрібно, і тим, що все робив із благородством і мужністю. А в цьому віці запросив Астіаг [дід Кіра, цар Мідії – Ф. Д.] до себе свою дочку та її сина: палко-бо він бажав його побачити, адже чув про його красу й добротність.

На момент від'їзду до діда Кірові виповнилося 12 років, тобто лишалось ще п'ять років виховання в державного вчителя. Проте, відбуваючи з Кіром до Мідії, Мандана, його мати, тим самим перериває процес виховання сина. У цьому полягає суперечність у сприйнятті нарааторського тексту фіктивним читачем (нарататором): преінтенційно, з огляду на попередній текст від нараатора, нараатор мусив очікувати продовження логіки ідеального виховання царенка, але вона порушується. Причому аргументацією такого порушення, яка ще більше "поглиблює" суперечність, виступає бажання Астіага побачити на власні очі красу і чесноти Кіра, і краса

тут згадується першою. Іншими словами, спостерігаємо віддання належного зовсім не тим якостям, які були метою перського виховання.

Далі текст демонструє історію поступового морального падіння Кіра, пов'язаного з тим, що близькі потуралі його примхам. Особливо показовим з цього погляду є історія з полюванням [24.1.4.14–15], де малолітній Кір домагається зміни поведінки свого діда Астіага від повної заборони до надання свободи дій. В епізоді з відбиттям збройного нападу на Мідію Кір не лише змушує старших дозволити йому брати участь у поході, а й сам без жодного на це права починає бій, ледь не погубивши при цьому власне (ба навіть не своє, перське, а мідійське) військо [24.1.4.20–24]. Усе це відбувається за мовчазної згоди Астіага, який спершу вдавано намагається корити Кіра за ці безглузді вчинки, а потім доходить до захоплення ними [24.1.4.25]. Попри очевидну поразку й без того жалюгідних виховних зусиль Астіага, у згаданих фрагментах нараатор перекоонує нараатора в тому, що в того принаймні на початках був намір провчити Кіра, але він змушений був скоритися громадській думці:

ἐν μὲν δὴ Μῆδοις ταῦτα ἐγεγένητο, καὶ οἱ τε ἅλλοι πάντες τὸν Κῦρον διὰ στόματος εἶχον καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν ᾧδαις, ὃ τε Ἀστυάγης καὶ πρόσθεν τιμῶν αὐτὸν τότε ὑπερεξεπέπληκτο ἐπ' αὐτῷ [24.1.4.25] таке відбувалося в мідійцях, і у всіх Кір був на устах у промовах і піснях; Астіаг же, який і раніше шанував його, тепер був ним вражений.

І ось якраз тепер текст повідомляє нам про від'їзд Кіра з Мідії; і нараатор, ніби перепошуючи за це, наводить історію з "коханцем". Її відмінність від попередніх історій про угоду Кіровій лестолюбності полягає в тому, що найприємнішу для себе нагороду – *лестоці* – царенко отримує вже не за те, що зробив "героїчний" учинок, і йому пощастило при цьому не загинути, а *без жодного приводу*. Це остаточно перекоонує Кіра у власній всемогутності й безкарності, що й доводиться його рішенням взяти на себе відповідальність і виступити проти асирійського царя [24.1.5.4–5]. Утім, перед абстрактним читачем постає логічне запитання: як Кір може керувати військом, не маючи за плечима жодного досвіду, – крім необдуманого божевільної атаки, яка ледь не закінчилася його загибеллю?

Мотивація дій Кіра розкривається в його промові до воїнів [24.1.5.7–14]. Надихнути їх на звершення подвигів він намагається, апелюючи до вузькоматеріальних інтересів і слави під прикриттям потреби захищати союзника (Мідію), як це зображувалося на початку розділу [24.1.5.2–4]. Подивімося, якими є його аргументи:

1) ἐγὼ γὰρ κατενόησα ὅτι οἱ πρόγονοι χείρονες μὲν ἡμῶν οὐδὲν ἐγένοντο: ἀσκοῦντες γοῦν κάκεινοι διετέλεσαν ἅπτερ ἔργα ἀρετῆς νομίζεταί: ὃ τι μέντοι προσεκτίσαντο τοιοῦτο ὄντες ἢ τῷ τῶν Περσῶν κοινῷ ἀγαθὸν ἢ αὐτοῖς, τοῦτ' οὐκέτι δύναμαι ἰδεῖν. [24.1.5.8] я усвідомлюю, що предки були нічим не гіршими за нас: адже й вони ревно прагнули звершити те, що вважається добротними справами; та я ніяк не можу побачити, що вони, будучи такими, надбали або для спільного перського блага, або для самих себе.

2) οἱ τε αὐτὰ τὰ πολεμικὰ ἀσκοῦντες οὐχ ὡς μαχόμενοι μηδέποτε παύσωνται, τοῦτ' ἐκπονοῦσιν, ἀλλὰ νομίζοντες καὶ οὗτοι τὰ πολεμικὰ ἀγαθὰ γενόμενοι **πολὺν μὲν ὄλβον, πολλὴν δὲ εὐδαιμονίαν, μεγάλας δὲ τιμὰς** καὶ ἑαυτοῖς καὶ πόλει περὶ αὐτῶν [24.1.5.9] так само ті, хто займається військовою справою, роблять це не для того, щоб ніколи не припинити, але й ті, хто здобув військовою доблесть, сподіваються надбати **великого багатства, процвітання і глибокої пошани** самим собі й державі.

3) ἀλλὰ θαρροῦντες ὀρῶμεθα, ἐπειδὴ καὶ ἐκποδῶν ἡμῖν γεγένηται τὸ δόξαί τῶν ἀλλοτρίων ἀδίκως ἐφίεσθαι. νῦν γὰρ ἔρχονται μὲν οἱ πολέμιοι ἄρχοντες ἀδίκων χειρῶν, καλοῦσι δὲ ἡμᾶς ἐπικούρους οἱ φίλοι: τί οὖν ἐστὶν ἢ τοῦ ἀλέξασθαι

δικαιότερον ἢ τοῦ τοῖς φίλοις ἀρήγειν κάλλιον; [24.1.5.13] але сміливо йдімо на ворога, адже ніяк не може здатися, що ми несправедливо прагнемо чужого. Зараз-бо йдуть на нас вороги, починаючи несправедливе насильство, а друзі кличуть нас на допомогу: що ж є справедливішим за відбиття нападу, і що є кращим за допомогу друзям?

Як бачимо, Кір навіть не намагається приховати свої справжні прагнення. Варто відзначити також упевненість, яка пронизує промову. Такої впевненості в царенка в Мідії не було, вона з'явилася тільки після зустрічі з "коханцем".

Завершальним фрагментом книги I твору є діалог Кіра з батьком [24.1.6]. Дія розгортається, коли перське військо на чолі з Кіром уже виступило в похід, і Камбіз, супроводжуючи сина до кордону, починає з ним розмову, темою якої є військова справа. Дивною є сама ситуація: вже почалася війна, і військо виступило в похід, а полководець тільки починає отримувати перші поради. Наведемо тут найяскравіші місця з цього діалогу Кіра з батьком:

πάνυ μὲν οὖν, ἔφη, ὦ πάτερ, ὡς πρὸς φίλους μοι ὄντας τοὺς θεοὺς οὕτω διάκειμαι. τί γάρ, ἔφη, ὦ παῖ, μέμνησαι ἐκεῖνα ἃ ποτε ἐδόκει ἡμῖν, ὡς ἄπερ δεδώκασιν οἱ θεοὶ μαθόντας ἀνθρώπους βέλτιον πράττειν ἢ ἀνεπιστήμονας αὐτῶν ὄντας καὶ ἐργαζομένους μάλλον ἀνύτειν ἢ ἀργοῦντας καὶ ἐπιμελουμένους ἀσφαλέστερον [ἀν] διάγειν ἢ ἀφυλακτοῦντας τούτων, -παρέχοντας οὖν τοιοῦτους ἑαυτοὺς οἴους δεῖ, οὕτως ἡμῖν ἐδόκει δεῖν καὶ αἰτεῖσθαι τάγαθὰ παρὰ τῶν θεῶν; [24.1.6.4–5] Цілком так, – каже, – батьку, я достеменно знаю, що боги мені як друзі. – Що ж, – каже батьку, – ти, сину, запам'ятав з того, що колись спало нам на думку, що боги дали всім людям краще життя, ніж неукам, і працюючим – більшого достягти, ніж неробам, а дбайливим – безпечніше проживати вік, ніж недбалим; якщо вони роблять себе саме такими, як належить, то й нам здавалося, що так потрібно робити, а тоді просити блага в богів?

σάφ' ἴσθι, λόγους δυνήσῃ τότε λέγειν ὅταν περὶ καὶ ἐνδείκνυσθαι μάλιστα δύνη καὶ εὖ ποιεῖν ἱκανὸς ὦν καὶ κακῶς [24.1.6.10] знай, що тоді зможеш виголошувати промови, коли справами доведеш, що здатен робити і добрі, і погані вчинки.

Як бачимо, Камбіз усвідомлює, що Кір просто некомпетентний, і починає пояснювати йому елементарні речі, які навіть не стосуються прямо військової справи; іншими словами, батьку бачить мотив сина (досягти слави в найлегший спосіб) і намагається зарадити проблемі. Усе це пояснюється Кірові, який стверджує: συνεδόκει οὖν καὶ ἐμοὶ ὑπερμέγεθες εἶναι ἔργον τὸ καλῶς ἄρχειν [24.1.6.8] і мені виле керування людьми здавалося величезною справою.

Подальше розгортання діалогу викриває повну некомпетентність Кіра у військовій справі: він учився тактики, не знаючи, як набирати, тренувати й забезпечувати військо, і взагалі не уявляє, що має робити полководець. До того ж, – видається, що практичні вміння полководця його не цікавлять. Він погоджується з батьковими настановами, але його метою є здобуття шани, а не військова перемога. Він кілька разів із нетерпінням перепитує батька, як можна цього досягти, коли тому йдеться про інше. Наприклад:

καὶ τοῖνυν κατανοῶν περὶ τούτων ἐν πάσιν ὁρᾶν μοι δοκῶ τὸ προτρέπον πείθεσθαι μάλιστα ὄν τὸν πειθόμενον ἐπαινεῖν τε καὶ τιμᾶν, τὸν δὲ ἀπειθοῦντα ἀτιμᾶζειν τε καὶ κολάζειν. καὶ ἐπὶ μὲν γε τὸ ἀνάγκη ἔπρεσθαι αὕτη, ὦ παῖ, ἡ ὁδὸς ἐστίν: ἐπὶ δὲ τὸ κρεῖττον τοῦτου πολὺ, τὸ ἐκόντας πείθεσθαι, ἄλλη ἐστὶ συντομωτέρα. ὄν γὰρ ἂν ἠγήσωνται περὶ τοῦ συμφέροντος ἑαυτοῖς φρονιμώτερον ἑαυτῶν εἶναι, τοῦτω οἱ ἀνθρώποι ὑπερηδέως πείθενται [24.1.6.20–21] – І, розмірковуючи про все, я вирішив, що для покори найбільше необхідно вихвалити й шанувати підлеглого, а непокірного соромити й карати. – І це, сину, – шлях до покори з примусу: набагато певнішим є інший – добровільний послух, і цей шлях коротший. Люди-бо з великим задоволенням слухаються того, кого вважають розумнішим у справах їхнього власного блага.

λέγεις σύ, ὦ πάτερ, εἰς τὸ πειθόμενους ἔχειν οὐδὲν εἶναι ἀνυσιμώτερον τοῦ φρονιμώτερον δοκεῖν εἶναι τῶν ἀρχομένων. λέγω γὰρ οὖν, ἔφη. καὶ πῶς δὴ τις ἂν, ὦ πάτερ, τοιαύτην δόξαν τάχιστα περὶ αὐτοῦ παρασχέσθαι δύναται; οὐκ ἔστιν ἔφη, ὦ παῖ, συντομωτέρα ὁδὸς <ἐπὶ τὸ> περὶ ὧν βούλει, δοκεῖν φρόνιμος εἶναι ἢ τὸ γενέσθαι περὶ τούτων φρόνιμον [24.1.6.22] – Ти, батьку, кажеш, що для досягнення покори нічого немає вдатнішого, ніж здаватися розумнішим за підлеглих? – Так я й кажу тобі. – А як же, батьку, можна **якнайшвидше надбати собі такої слави?** – Немає, дитино, коротшого шляху до того, чого ти прагнеш, – здаватися розумнішим, – ніж стати розумним. [25, с. 83–88; 26, с. 100–104].

У книзі III "Історії..." Геродіана привертає увагу центральний епізод – замах Плавтіана на імператорів [14.III.11–III.12]. Причини замаху повідомляються в 10 розділі цієї книги. Там наратор зосереджується на описі чвар синів Севера і стверджує, що останній намагався примирити їх, а старшою (Антонінові – Каракаллі) навіть підшукав дружину, аби той опам'ятався:

[...] ἠγάγετό τε αὐτῷ γυναῖκα, γάμῳ σωφρονίσει θέλων. **[ПЛАКУНА]** ἦν δὲ ἐκεῖνη θυγάτηρ τοῦ ἐπάρχοντος τῶν στρατοπέδων· Πλαυτιανὸς δὲ ἦν ὄνομα αὐτῷ· τοῦτον τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἡλικίας εὐτελῆ (τινὲς αὐτὸν καὶ πεφυγαδεῦσθαι ἔλεγον ἀλόντα ἐπὶ στάσει καὶ πολλοῖς ἀμαρτήμασιν), ὄντα δὲ πολίτην ἑαυτοῦ (Λίβυς γὰρ κάκεινος ἦν), ὡς μὲν τινες ἔλεγον, πρὸς γένους αὐτῷ ὑπάρχοντα, ὡς δ' ἕτεροι μάλλον διέβαλλον, ἀκμαζούσῃ τῇ ἡλικίᾳ γενόμενον παιδικᾶ, πλὴν ἄλλ' ὁ Σεβήρος ἐκ μικρᾶς καὶ εὐτελοῦς τύχης ἐς μεγάλην προήγαγεν ἐξουσίαν, πλοῦτῳ τε ὑπερβάλλοντι ἐκόσμησε, τῶν ἀναιρουμένων χαριζόμενος τὰς οὐσίας, οὐδὲν ἕτερον ἄλλ' ἢ μερισάμενος πρὸς αὐτὸν τὴν ἀρχὴν. ἦπερ ἐκεῖνος ἀποχρῶμενος οὕτε ὠμότητος οὕτε βίας ἐν πάσιν οἷς ἔπραττεν ἀπέιχετο, φοβερώτερος τῶν πῶποτε ἀρχόντων γενόμενος, τοῦτου τὴν θυγατέρα ζεύξας ὁ Σεβήρος τῷ υἱῷ τὸν οἶκον ἦνωσεν [14.III.10.5–7] [...] підшукав він йому й дружину, шлюбом прагнути його привести до поміркованості. **[ПЛАКУНА]** Вона була дочкою префекта преторію на ім'я Плавтіан: у молодості той був нищою людиною (хтось навіть каже, що він був вигнаний зі свого міста за заворушення і численні злочини). Був він співвітчизником Севера (і той був лівійцем); одні стверджують, що вони були родичами, а інші зауважували, що в юному віці вони дружили; як би там не було, Север з низького та нищого становища привів його до великої влади, наділив нечуваним багатством, віддаючи йому майно вбитих ним громадян, і ледь не зробив з нього співправителя. Користуючись своїм становищем, Плавтіан у вчинках не нехтував ані жорстокістю, ані насильством, справляючи більший страх, ніж будь-хто з тих, хто колись правив. Север, одруживши свого сина з його дочкою, розділив з ним дім.

У наведеному далі тексті з'ясовується походження дівчини, і виявляється, що батьку її (той самий Плавтіан) не є еталоном моральності: ἦπερ ἐκεῖνος ἀποχρῶμενος οὕτε ὠμότητος οὕτε βίας ἐν πάσιν οἷς ἔπραττεν ἀπέιχετο, φοβερώτερος τῶν πῶποτε ἀρχόντων γενόμενος [14.III.10.7]. Користуючись своїм становищем, Плавтіан у вчинках не нехтував ані жорстокістю, ані насильством, справляючи більший страх, ніж будь-хто з тих, хто колись правив.

Тут абстрактний читач наштовхується на лакуну, створену наратором: як можна повернути до поміркованості сина, одруживши його з дочкою такого батька? Короткий curriculum vitae Плавтіана, що наводиться поруч, свідчить про те, що Север привів до влади свій місцевий клан. Із цих позицій стають зрозумілими мотиви ненависті Антоніна до дружини: Плавтіан стає аж надто небезпечним конкурентом у боротьбі за престол після смерті Септимія Севера або, в усякому разі, зможе чинити суттєві перепони його, Каракаллі, одноосібній владі. В наступних двох розділах (11 та 12) книги III подається опис, по суті, внутрішньокланої боротьби, у якій Плавтіан зазнає поразки.

Робимо висновок, що наратор знову говорить неправду, як і в попередній книзі, застосовуючи водночас тактику

переакцентування. Зміст його повідомлення можна резюмувати так: "Доброчесний правитель Септимій Север намагався зробити все залежне, щоб настановити на путь істинну своїх синів, але через підступне оточення це йому не вдалося". Авторська ж комунікація дає нам зрозуміти, що доброчесність Севера дуже сумнівна, а одруження сина було нічим іншим, як спробою закріпити владу за новою династією (кланом *Leptis Magna*) [26, с. 174–175].

На матеріалі наведеного уривка можна простежити авторську позицію Геродіана – виразно грецьку, хоча сам автор міг і не бути греком [1, с. 28]. Для Геродіана важливо було культурно відмежуватися від вихідців із провінцій [9] і задекларувати отожднення себе з метрополією (як географічною, так і культурно-соціальною, для якої еталоном поведінки була *paideia*) [1, с. 246]. Наратор і наратори Геродіана перебувають в одному ціннісному просторі (на відміну від стратегії, обраної сучасником Геродіана Діоном Кассієм [12, с. 56]). Спільність культурного простору адресанта й адресатів повідомлення знімає потребу в надмірній фактуальності й достовірності викладу, і фікціональність праці є, таким чином, вдалим вибором для реалізації авторської наративної стратегії [10, с. 201].

Для Геродіана Марк Аврелій є безумовним взірцем державного діяча й носієм *paideia*. Відстань, на яку наступники Марка відступають від продемонстрованого ним етичного еталону, прямо пропорційна рівню занепаду Римської держави за їхнього правління [20, с. 2805]. У "Кіропедії" ж показано, як один правитель (Кір) покроково відступає від етичних засад перського виховання. В "Історії..." Геродіана поданий життєпис багатьох римських імператорів, причому як праця в цілому є ілюстрацією перетворення римського суспільства на негідне, так і кожна її книга є хронікою поетапної деградації нового імператора. За Г. Сайдботтомом, про певний перегук творів Ксенофонта та Геродіана свідчить уже хоча б подібність передсмертних послань Кіра та Марка Аврелія [20, с. 2806]. Книга I "Історії..." інтерпретується вченим як показ поетапного заперечення Комодом *paideia*, проте Кір немовби прирівнюється до Марка Аврелія, адже, в інтерпретації науковця, теж виступає позитивним мірилом для діянь наступників. На нашу думку, роль Марка Аврелія у творі Геродіана важко поставити під сумнів, а от роль Кіра в "Кіропедії", як було продемонстровано в цитованому уривку із твору, динамічніша: перський цар сам поступово віддаляється від традиційного для своєї країни виховання та етичних норм, ніби проходячи шлях навпаки. Етичним же еталоном для Ксенофонта, як показано в аналізі уривку, є радше Камбіз [24.1.6]. Отже, обидва твори побудовані навколо постаті етичного орієнтира (пара Камбіз – Марк Аврелій). Подібність наративних стратегій Ксенофонта та Геродіана ґрунтується ще й на тому, що ці автори є представниками софістики: Ксенофонт узагалі був одним із її родоначальників, а Геродіана сучасні дослідження трактують як представника другої софістики [2, с. 536]; ключовим же поняттям для софістів була *paideia*. Певна відмінність в описі деградації суспільств у Ксенофонта та Геродіана полягає в тому, що Геродіан змальовує безповоротну відмову від виховання, а Ксенофонт – його підміну дисфункціональним симулякром.

Як уже зазначалося, у Ксенофонта та Геродіана виховання правителя (або його відсутність) визначає не лише його власну долю, а й розвиток (або занепад) цілої держави, причому саме еллінські чесноти, у яких вихований доброчесний правитель, є запорукою успішного правління: "Г. Сайдботтом [20, с. 2812] резюмує, що *paideia* є тим вододілом, який відрізняє *basileia* або

aristokratia від *tyrannia* і допомагає імператорові не зустріти лиху долю (*tyche*)" [25, с. 41]. Для обох авторів *paideia* є етичним абсолютом [8, с. 49]; саме пріоритетність етики й відрізняє твори Ксенофонта й Геродіана від інших сучасних їм історіографічних праць (відповідно, Фукідіда й Діона Кассія), і тому для наших авторів риторичні засоби надзвичайно важливі для оформлення авторського повідомлення. За С. Асирватам [2, с. 541], ця риторичність і дозволяє обом творам ставати фікціональними, не перестаючи при цьому бути історіографічними.

На думку дослідниці, саме Геродіан приніс в античну історіографію ідею про підпорядкованість підданих впливу етичних орієнтирів правителя [2, с. 541]. Втім, епілог "Кіропедії" свідчить, що й цей твір за пів тисячоліття до Геродіана має на меті показати, яку шкоду для суспільства несе заточеність на цінності царя, і наскільки руйнівною для нього є втрата будь-яких ціннісних орієнтирів, пов'язана зі смертю самовладця. Обидва твори абсолютизують роль правителя, яка виявляється руйнівною для держави. Тому порівняння творів Ксенофонта та Геродіана під кутом зору рецептивної естетики та наратології виглядає ще цікавішим.

Отже, ідеальними реципієнтами творів Ксенофонта та Геродіана є саме представники елліністичної еліти, виховані в грецькій *paideia*, причому, на думку Г. Сайдботтома, не варто отожднювати цю еліту з римською [20, с. 2823]. Інтерпретація *paideia* як наріжного каменя існування суспільства є дуже притаманною для софістики ідеєю [20, с. 2825]: грецьке виховання наділяє необхідними для процвітання держави чеснотами царя (імператора), а через нього – і все суспільство [20, с. 2798, 2803]. Оскільки важко уявити, що елітарні кола, для яких писалися "Кіропедія" та "Історія...", не мали достатніх фонових знань стосовно історичної фактуальності, немає вагомих підстав критикувати твори Ксенофонта та Геродіана за недостовірність: як було доведено, вона не була метою, яку мали переслідувати ці автори.

Висновки. Отже, наративні стратегії обох творів, які реалізуються через конфлікт авторської та нараторської комунікацій і, разом з тим, через синхронізацію місця лакуни, моменту сюжетної перипетії й моменту золотого перетину, мають однакову мету: продемонструвати негідність суспільства, яке відступило від принципів виховання (*paideia*).

Список використаних джерел

1. Andrade N. J. Syrian Identity in the Greco-Roman World / Nathanael J. Andrade. – [S. l.] : Cambridge University Press, 2013.
2. Asirvatham S. Chapter 30. Historiography / S. Asirvatham // The Oxford Handbook to the Second Sophistic. – Oxford, 2017. – P. 530–546.
3. Azoulay V. Sparte et la Cyropédie : du bon usage de l'analogie / Vincent Azoulay // Ktéma : civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques. – 2007. – Т. 32, № 1. – С. 435–456. – URL: <https://doi.org/10.3406/ktema.2007.1072>.
4. Warmington B. Septimius Severus: The African Emperor / Brian Warmington, Anthony R. Birley // The International Journal of African Historical Studies. – 1989. – Т. 22, № 3. – С. 547. – URL: <https://doi.org/10.2307/220232>.
5. Borghart P. Biography and Fictionality in the Greek Literary Tradition / Pieter Borghart, Koen De Temmerman // Phrasis (Gent): Studies In Language And Literature. – 2010. – Т. I, № 51. – С. 3–10.
6. Swain S. G. W. Bowersock, Fiction as History. Nero to Julian (Sather Classical Lectures LVIII). Berkeley: University of California Press, 1994. Pp. xiv + 181. / Simon Swain // Journal of Roman Studies. – 1996. – Т. 86. – С. 216–217. – URL: <https://doi.org/10.1017/s0075435800057749>.
7. Breebaart A. B. From Victory To Peace: Some Aspects of Cyrus' State in Xenophon's Cyropaedia / A. B. Breebaart // Mnemosyne. – 1983. – Т. 36. № 1–2. – С. 117–134. – URL: <https://doi.org/10.1163/156852583x00061>.
8. Dovbyshchenko F. "The Theoretical Basics of Studying Ancient Historiographical Biography / F. Dovbyshchenko // Science and Education a New Dimension. – 2019. – Т. 6. – № VII. – С. 14–20.
9. Gascó la Calle F. La patria de Herodiano / F. Gascó la Calle // Habis. – 1982. – № 13. – С. 165–170.
10. Hidber T. Herodian / Th Hidber // In Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature: studies in ancient creek narrative 1. – Leiden-Boston, 2004. – P. 201–212.

11. Higgins W. E. Xenophon the Athenian: The problem of the individual and the society of the polis / W. E. Higgins. – Albany : State University of New York Press, 1977. – 183 c.
12. Kemezis A. M. Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans: Cassius Dio, Philostratus and Herodian / Adam M. Kemezis. – [Б. м.] : Cambridge University Press, 2014. – 354 c.
13. Herodian. Regnum post Marcum / Herodian. – Monachii [Munich, Germany] : K.G. Saur, 2005. – 183 c.
14. Newell W. R. Tyranny and the Science of Ruling in Xenophon's "Education of Cyrus" / W. R. Newell // *The Journal of Politics*. – 1983. – Т. 45, № 4. – С. 889–906. – URL: <https://doi.org/10.2307/2130417>.
15. Pelling C. Xenophon's Authorial Voice / Christopher Pelling // *The Cambridge Companion to Xenophon*. – [Б. м.], 2016. – С. 241–262. – URL: <https://doi.org/10.1017/9781107279308.015>.
16. Pitcher L. V. Herodian / L. V. Pitcher // *Space in Ancient Greek Literature*. – [Б. м.], 2012. – С. 269–282. – URL: https://doi.org/10.1163/9789004224384_016.
17. Ruggiero R. Machiavelli lettore di Erodiano / Raffaele Ruggiero // *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*. – 2013. – № 25. – С. 357–363. – URL: <https://doi.org/10.4000/crm.13105>.
18. Sage P. Dying in Style: Xenophon's Ideal Leader and the End of the 'Cyropaedia' / P. Sage // *The Classical Journal*. – 1994. – Т. 2. – № 90. – С. 161–174.
19. Sidebottom H. Herodian's Historical Methods and Understanding of History / Harry Sidebottom // *Sprache und Literatur. Einzelne Autoren seit der hadrianischen Zeit und Allgemeines zur Literatur des 2. und 3. Jahrhunderts (Forts.)* / ред. W. Haase. – Berlin, Boston, 1998. – URL: <https://doi.org/10.1515/9783110815139-001>.
20. Tamiolaki M. Xenophon's Cyropaedia: Tentative Answers to an Enigma / Melina Tamiolaki // *The Cambridge Companion to Xenophon*. – [Б. м.], 2016. – С. 174–194. – URL: <https://doi.org/10.1017/9781107279308.012>.
21. Todd J. Persian Paideia and Greek History. An Interpretation of the Cyropaedia of Xenophon / Todd J. – Pittsburgh, 1968.
22. Tuplin C. Xenophon, Sparta, and the Cyropaedia / C. Tuplin // *The Shadow of Sparta*. – London, 1994. – P. 127–181.
23. Xenophon. Xenophontis Institutio Cyri, edited by Wilhelm Gemoll, and J. Peters / Xenophon. – Lipsiae : B.G. Teubner, 1968.
24. Довбищенко Ф. Авторська нарративна стратегія у І книзі твору Ксенофонта "Виховання Кіра" / Ф. Довбищенко // *Studia Linguistica*. – 2018. – № 13. – С. 71–91. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://doi.org/10.17721/studling2018.13.71-91>.
25. Довбищенко Ф. Наративні стратегії давньогрецької історіографії (на матеріалі творів Ксенофонта та Геродіана) : дис. д-ра філос. / Ф. Довбищенко. – Київ, 2020. – 238 с.
6. Swain, S. (1996). G. W. Bowersock, Fiction as History. Nero to Julian (Sather Classical Lectures LVIII). Berkeley: University of California Press, 1994. *Journal of Roman Studies*, 86, 216–217. – URL: <https://doi.org/10.1017/S0075435800057749>.
7. Breebaart, A. B. (1983). From Victory To Peace: Some Aspects of Cyrus' State in Xenophon's Cyropaedia. *Mnemosyne*, 36(1-2), 117–134. – URL: <https://doi.org/10.1163/156852583x00061>.
8. Dovbyshchenko, F. (2019). The Theoretical Basics of Studying Ancient Historiographical Biography. *Science and Education a New Dimension*, 6(VII), 14–20.
9. Gascó la Calle, F. (1982). La patria de Herodiano. *Habis*, (13), 165–170.
10. Hidber, T. (2004). Herodian. *In Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature: studies in ancient greek narrative 1* (c. 201–212). Brill.
11. Higgins, W. E. (1977). *Xenophon the Athenian: The problem of the individual and the society of the polis*. State University of New York Press.
12. Kemezis, A. M. (2014). *Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans: Cassius Dio, Philostratus and Herodian*. Cambridge University Press.
13. Herodian. (2005). *Regnum post Marcum*. K.G. Saur.
14. Newell, W. R. (1983). Tyranny and the Science of Ruling in Xenophon's "Education of Cyrus". *The Journal of Politics*, 45(4), 889–906. – URL: <https://doi.org/10.2307/2130417>.
15. Pelling, C. (2016). Xenophon's Authorial Voice. *In The Cambridge Companion to Xenophon* (c. 241–262). Cambridge University Press. – URL: <https://doi.org/10.1017/9781107279308.015>.
16. Herodian. (2012). *In Space in Ancient Greek Literature* (c. 269–282). BRILL. – URL: https://doi.org/10.1163/9789004224384_016.
17. Ruggiero, R. (2013). Machiavelli lettore di Erodiano. *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, (25), 357–363. – URL: <https://doi.org/10.4000/crm.13105>.
18. Sage, P. (1994). Dying in Style: Xenophon's Ideal Leader and the End of the 'Cyropaedia'. *The Classical Journal*, 2(90), 161–174.
19. Sidebottom, H. (1998). Herodian's Historical Methods and Understanding of History. *In W. Haase (Ed.), Sprache und Literatur. Einzelne Autoren seit der hadrianischen Zeit und Allgemeines zur Literatur des 2. und 3. Jahrhunderts (Forts.)*. De Gruyter. – URL: <https://doi.org/10.1515/9783110815139-001>.
20. Tamiolaki, M. (2016). Xenophon's Cyropaedia: Tentative Answers to an Enigma. *The Cambridge Companion to Xenophon* (c. 174–194). Cambridge University Press. – URL: <https://doi.org/10.1017/9781107279308.012>.
21. Todd, J. (1968). *Persian Paideia and Greek History. An Interpretation of the Cyropaedia of Xenophon*.
22. Tuplin, C. (1994). Xenophon, Sparta, and the Cyropaedia. *In The Shadow of Sparta* (c. 127–181).
23. Xenophon. (1968). *Xenophontis Institutio Cyri, etited by Wilhelm Gemoll, and J. Peters*. B.G. Teubner.
24. Dovbyshchenko, F. (2018). Avtorska naratyvna stratehiia u I knyzi tvoriv Ksenofonta "Vykhovannia Kira". [Authorial narrative strategy in the book I of Xenophon's "Cyropaedia"]. *Studia Linguistica*, (13), 71–91. – URL: <https://doi.org/10.17721/studling2018.13.71-91>
25. Dovbyshchenko, F. (2020). Naratyvni stratehii davnohretskoi istoriohrafii (na materialii tvoriv Ksenofonta ta Herodiana). [Narrative strategies of the ancient Greek historiography (a case study of the works of Xenophon and Herodian)]. [Neopubl. Dys. d. filol.]. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka.

Надійшла до редколегії 28.04.23

Lesia Zvonska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
ORCID: 0000-0001-5361-3554
e-mail: lesiazvonska@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Fedir Dovbyshchenko, Dr. of Philosophy (Philol.)
ORCID: 0009-0002-6820-1055
e-mail: fedir.dovbyshchenko@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PAIDEIA AS A BASIC IDEA OF XENOPHON'S "CYROPAEDIA" AND HERODIAN'S "HISTORY..."

The results of the study of the main positions of the philosophical-ethical and political dimension of the concept of education (paideia) in Xenophon's "Cyropedia" and Herodian's "History of the Roman State after Marcus Aurelius" are presented. The research methodology of the ancient biographical and historiographical text is briefly substantiated. The narrative strategies of the representation of the principles of education in both works are described in a comparative aspect. The structure of communication and ways of implementing the author's narrative strategy are analyzed through the prism of the cross-cutting idea of both works: the absolute influence of the role of the education of the ruler on the education of society. The concept of paideia is considered as a key meaning-forming element of both works; it is illustrated how the texts of Xenophon and Herodian present paideia as the main condition for the success of the ruler and his state. Common and distinctive features of the implementation of the author's narrative strategy in both works were revealed. Techniques for implementing the author's narrative strategy in the texts of Xenophon and Herodian are illustrated with examples from the original texts with translation. The example of both texts shows the durability of the traditions of writing ancient historiographic biography from the classical to the Hellenistic-Roman era: the similarity of the narrative structure, the presence of two-level communication (author's and narrator's), plot vicissitudes, the location of which in both texts coincides with the place of the golden intersection. It is proved that the texts of Xenophon and Herodian, separated from each other by a rather significant period of time of half a millennium, pursue the same goal: showing the dysfunctionality of both an individual and society in general, which deviated from the principles of paideia. The elements of the narrative structure of ancient historiographical texts described in the article testify to its similarity to the structure of ancient tragedy (according to Aristotle).

Keywords: ancient Greek historiography, Xenophon, Herodian, narrative strategies, paideia.

УДК 398:316.722](=161.2):355.01(470+571:477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.10>

Олена Івановська, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОЛЬКЛОРНИЙ РЕСУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ПРЯМОСТОЯННЯ УКРАЇНЦІВ У ВІЙНІ

Присвячено вивченню сучасного стану фольклорного текстотворення та фольклоризму авторського тексту в умовах активної фази російсько-української війни. Ураховуючи попередні теоретичні напрацювання з проблематики, авторка статті долучає до мілітарного культурологічного дискурсу маловідомі дані, які можуть стати методологічним інструментом виявлення закономірностей фольклорної смислогенерації та творчої рецепції фольклорного елемента авторською суб'єктивністю задля встановлення конвенційних зв'язків між автором та аудиторією, для консолідації довкола національних концептів усіх учасників культурної комунікації. Об'єктом аналітики статті стали матеріали, отримані з соціальних Інтернет-мереж і платформи YouTube, тексти усних історій, які мають перспективи фольклоризуватися в межах певної фольклорної групи, та авторські художні тексти, джерелом яких стали фольклорні алюзії та ремінісценсії. Дослідниця зосереджується на предметі взаємодії авторської та колективної суб'єктивності, зауважує рівні стилізації авторської інтерпретації й можливих жанрові переходи, спричинені зміною функції варіанту, а також висновковує про втрату обрядової функції на користь психотерапевтичній і соціальній. Авторка статті екстраполює дані мотивовано-мотивного показника фольклорного репертуару світових воєн ХХ ст. (О. Кузьменко) на мотивемний ряд у його мотивній та аломотивній текстовій реалізації новотворів і виявляє збіги, що вказує на перспективу їхньої фольклоризації хоча б на рівні сімейних меморатів. Варіативність залишається визначальним маркером фольклоризації авторського твору: лише періодичний моніторинг цього контенту через поєднувальну фіксацію дозволить зробити остаточні висновки. У студії розглянуто можливості Інтернет-платформ не лише як "лабораторій" фольклорного текстотворення, а й як найшвидшого способу опосередкованої трансмісії і класичних фольклорних форм, і традиційних ідей – "будівельного матеріалу" новотворів.

Ключові слова: суб'єктивність, авторська суб'єктивність, фольклорний текст, фольклоризм, фольклоризація, стилізація, жанр, функція, традиція, варіант, актант культурної комунікації, комунікативна подія.

Вступ. Стан національної культури в період воєнного часу є драматичним і непердбачуваним. І якщо матеріальний її складник, попри руйнацію, піддається (за сучасних технологій) реставрації чи навіть реплікації, то цього ми зараз не можемо сказати про нематеріальну культурну спадщину (фольклор). Українцям в окупації нав'язується "культурна традиція" російського світу, насильницька депортація співгромадян на територію РФ, викрадення дітей – це штучне відлучення цілого покоління від автохтонної культури. Так Росія здійснює політику геноциду української нації, а проголошена Путіним денацифікація українців – то політика фактичної денационалізації українців. Упокорення українства, нівеляція національних культурних надбань або ж їхнє привласнення, заборона важливих для нас базових ідей, зафіксованих у текстах традиційної культури (наприклад, календарно-обрядового фольклору, фольклору спротиву, духовних пісень), фальшування історії, продукування культурних симулякрів і роспропаганда – це ті гуманітарні виклики, які необхідно подолати. Актуалізація фольклору у його класичних формах, постання новітніх варіантів давніх творів, апеляція авторської суб'єктивності до випробуваних історією традиційних форм, а головне, до вічних ідей – це ймовірний шлях оживлення національної культури, ці процеси маркують наш час і потребують аналітики на предмет їхньої ресурсної можливості протидіяти ворожій ідеологічній експансії.

Методологія дослідження. Мета пропонованої статті – простежити сучасний стан фольклорної творчості; з'ясувати актуальні способи реалізації фольклорного текстотворення, шляхи трансмісії фольклорного зразка; окреслити наукові перспективи аналітики зафіксованого мілітарного контенту; дослідити види фольклоризму авторського популярного твору. Отож, названі проблемні напрями є предметом студії. Об'єктом дослідження стали матеріали, отримані з соціальних Інтернет-мереж і платформи YouTube, тексти усних історій, які мають перспективи фольклоризуватися в межах певної фольклорної групи, та авторські художні тексти, джерелом яких стали фольклорні алюзії та ремінісценсії.

Проблематику, порушену в статті, почати розглядати вітчизняні гуманітарії (С. Грица, О. Астаф'єв, В. Бойко, Я. Закальська, О. Кирилюк, Р. Кирчів, Ю. Ковалів, О. Кузьменко й ін.), авторська аналітика фольклорного контенту має опертям наукові концепції зарубіжних дослідників: Д. Бен-Амоса, С. Бейар, К. Богданова, Р. Кайуа, Б. Малиновського й ін.

Продуктивним для досягнення пошукової мети є компаративний метод, що дозволяє не лише зіставляти фольклористичні, філософські, етнологічні, культурологічні та інші характеристики фольклорних зразків, а й віднаходити в них точки збігу, контекстні та загально-теоретичні узагальнення, а також, безперечно, – структурно-семіотичний, оскільки авторка обстоє концепцію фольклору як динамічної художньої системи, конститутивними категоріями якої є: суб'єктивність етносу, соціуму, індивіда; семіотика змісту; трансмісія традиційного смислу; наративність тексту.

Результати дослідження. Функціональну основу фольклору досить чітко сформулював Дан Бен-Амос: "Фольклор – не сукупність об'єктів, а процес; щоб бути точним – комунікативний процес" [6, с. 24]. Як комунікативний процес він конкретно виражається в жанрах, проте жанри включають і тип виконання, і словник, і участь аудиторії та виступають концептуальними категоріями комунікації. Аналіз фольклорного матеріалу Д. Бен-Амос супроводжує характеристиками так званої дескриптивної фольклористики, яка спирається на досягнення структурно-семіотичного підходу. Серед її цілей – пояснення спільного та відмінного у фольклорі як саморегульованих правил "із покликаннями на соціальну структуру, культурну космологію, символіку і загальні норми вербальної поведінки" [5, с. 37]. Приймаючи трактування фольклору як реального суспільного процесу, Д. Бен-Амос досліджував його крізь призму реального соціального життя за допомогою категорії ситуативного контексту (правил виконання, повідомлення). Отже, ступінь розуміння фольклорного тексту визначається саме інформативними можливостями ситуативного контексту, а його функція – перетворення реального матеріалу на

© Івановська Олена, 2023

форми вербальної творчості. Це збігається з нашим підходом у точці визнання можливості такого діяльнісного перетворення, яке реалізується як суб'єктність. Цілоком продуктивно вивчати сучасні фольклорні новотвори як результат освоєння мінливого соціально-політичного контексту, швидкоплинної комунікативної події, тобто короткотермінового "артистичного спілкування малої групи" [6, с. 13], а варіанти ретраслювання тексту – наступної комунікативної події: "Оповідач, його історія та аудиторія всі пов'язані як компоненти одного континуума – комунікативної події" [6, с. 10]. І хоча з моменту введення в науковий обіг цієї терміносполуки (70-х рр. ХХ ст.) вона дещо втратила в популярності, зараз ми схильні її актуалізувати, оскільки маємо неспростовні докази її доцільності. Водночас, американський фольклорист заперечував важливість категорії "традиція" чи "традиційна ідея" як "локомотива" фольклорної смислогенерації. Вочевидь, така наукова позиція зумовлена специфікою поліетнічності американського етносу. Однак, для українського культурного простору – традиція – сутнісна риса національного фольклору, маркер фольклорного продукту й досі, особливої україноцентричної ваги вона набуває в часи великих потрясінь, якими, безсумнівно, є воєнне сьогодення.

У функціональній парадигмі досліджень фольклорного тексту він розглядається нами не лише як одиниця фольклору, а як засіб відображення різних видів реальності, оскільки побудований за допомогою елементів, згідно із правилами комунікативного спілкування. Усі тексти ми не піддавали літературному редагуванню, подекуди зустрічається просторіччя та обсценна лексика як природна негативна конотація респондента чи то на подію (війна), чи на загарбників і їхнього головнокомандувача. Текстовий простір мілітарної тематики є різножанровим, демонструє і традиційні форми (приміром, анекдот, бувальщина, коліскова), і новітні способи формалізації (наприклад, мем як креалізований текст, способом трансмісії якого є Інтернет) задля виконання традиційних функцій. Прикладом же поєднання такої текстогенерації може бути віршований зразок "Повітряна тривога, іди до Таганрога!", що має декілька варіантів своєї реалізації. За функцією добре відомий зразок – це психотерапевтичний спосіб применшити небезпеку, перевести напругу на рівень протистояння контрагентів, антропоморфізація уявного опонента (Повітряної тривоги) – художній чин опанувати, а то й взяти гору над опонентом. У класичному фольклорному репертуарі таким відповідником були антропоморфні образи хвороби чи природних стихій. Відсилання уявного ворога за межу свого тіла, дому, життєвого простору – традиційна мотивація широковживана в текстах народної магії. Переадресування уявного ворога на "сухі ліси", де "люди не ходять", де "півні не співають" в структурі Інтернет-зразка мають відповідником міфологічного інобуття – міста РФ (Таганрог, Пітер...) з епіцентром концентрації небезпеки – "бункер", а його мешканець – "кремлівський п**ар" – відповідно, він і є об'єктом "магічної практики". Отож, за структурою, за наявністю головних сюжетних компонентів аналізований зразок має всі підстави на номінацію жанром "замовляння". Однак, ми доволі умовно можемо цей текст так назвати, оскільки навряд чи кожен актант фольклорної події, хто поширював чи прирощував до наявного тексту індивідуальні смисли, надавав тексту магічного сенсу. Очевидно, що сакралізація, утаємничення вербальної формули, застосування магічних предметів як регламентарів народного замовляння в нашому прикладі відсутні, тому-то аналізований зразок є продуктом постфольклору, хоча функцію психологічної адаптації він

виконує. Показово, що у варіативному мережевому оприявленні він містить і ознаки жанру "листа щастя" ("хто не відправить цей текст десятьом своїм друзям, той не матиме щастя"), й обрядової лірики (колядки), отож демонструє ще одну специфічну рису динамічної фольклорної системи – контамінацію. Вона, зокрема, спостерігається в тексті на рівні формальної та змістової синергії замовляння, колядки та наказової формули авторського тексту пісні Людмили Горової, яка вже фольклоризувалася "Буде тобі, враже, як Залужний скаже!" [14]. Саме ця прикінцева "фраза-замок" у варіанті, презентованому бійцем ЗСУ в YouTube, зміщує смислові акценти магічного характеру в соціальну площину: доля українців залежить від міці й мудрості війська та його очільника:

Але ми зробимо все,
Щоб повітряна тривога
Перейшла до Таганрога,
До Москви і Курська,
До Смоленська і Тамбова,
До Ульяновська і Пскова,
І в Курган, і в Магадан,
І в далекий Тегеран... [14]

Ми бачимо, як шляхом градації розширюються межі умовного інобуття – потенційного об'єкта наступальної активності Збройних сил України. Така прогностика є особливою магічного текстотворення. Цей варіант має пісенну форму, його зачин корелює із традиційною колядкою:

Я колядник, хоч куди!
Маю гарні чобітки,
Маю добрий шарфчик,
Ще й тепленький козушок... [14]

Тобто, ми спостерігаємо стилізацію, де на рівні інклюзії – розширена замовляльна частина.

Іншим видом оживлення традиції є прирощування до класичних форм новітніх соціальних смислів. Наприклад, виконавиці народного співу Катя Карпа та Таня Осінь, учасниці платформи неформальної освіти у галузі традиційної музики "Рись", зберігаючи мелодику та інтонавання традиційного зразка, творчо підійшли до тексту і таким чином модифікували жанр протоваріанту. Так, русальна пісня, що традиційно виконувалася влітку, наприкінці Трійці (Троїці, Зелених свят, Русалій) і мала первинною функцією замикання сакрального часу і прощання з духами предків – за увяненнями українців духи померлих мають здатність в особливі періоди святочного календаря переміщуватися у соціальний світ, однак у профанний період становлять загрозу – у їхньому виконанні набула антивоєнних сенсів, тобто її можна розглядати як приклад фольклору спротиву.

Проведу я воріженьків до кордону,
Сама повернуся, молодая, аж додому
Проведу я воріженьків у чорен бор
Сама повернуся, молодая, аж до батька в двор.
Проведу я воріженьків аж до ямки
Сама повернуся, молодая, аж до мамки.
Джевелінам-Байрактарам ми годили,
Ой щоб до нас воріженьки не ходили [12]

Як бачимо, і димінутив "воріженьки" як художній спосіб мінімізувати потенційну загрозу антогоніста, і мотив провідів за межу (за кордон, часто знаходимо в сучасних новотворах – "за поребрик") є традиційними, а мортальна прогностика модифікованого зразка підсилена хтонічним локусом "до ямки". Отже, і у функціональному сенсі аналізований зразок цілеспрямований радше на досягнення психотерапевтичної та оберегової функції, де роль смислових вузлів виконують локуси "дім", "батька двор", а також образ "мамки" – гаранта життя та миру, а не календарно-обрядової пісні як супроводу ритуальної дії. Отож, свідоме ігнорування фольклористками часових

параметрів традиційного виконання русальної пісні (прем'єра – весна 2022 р.), які добре обізнані зі святочною українською традицією, доводить умисне смислове та функціональне зміщення нововарианту із формату календарної лірики в соціальну площину.

Подібну тенденцію ми спостерігаємо й на іншому прикладі їхньої творчості. Зокрема, декількома поетичними прийомами виконавиці й авторки версії народного жорстокого романсу "Вже надішли тієї цвєточкы" змінюють функцію твору, що спричинює зміну його жанру. У їхній інтерпретації протоварианту, де основна сюжетна колізія розгорталася довкола зрадженої ліричної героїні ("Піду в аптеку та й куплю яду, // Аптекаря яду не дає..."), набуває ознак лірики спротиву, а лірична ж героїня нововарианту еволюціонує: пасивна жертва → активна захисниця свого життєвого простору ("Як надішли прокляті орки // то їх пали, то убивай..."). Цікаво, що візуальний субтекст, який надає цілісності сприйняття твору, зберігає натяк на смислово домінуючу першоджерела та рефлексує в параметрах жорстокого романсу: міміка відсторонення, пересипання попелу, землеробський реманент як потенційне знаряддя самозахисту, паління цигарки – з одного боку як маркер жінки-емансипе, з іншого – символ магічної сили. Однак кожен адресат цього зразка зауважить, що така драматургія є позірною, навіть бурлесковою, оскільки елементи чорного гумору прочитуються і у відеотексті, й у вербальній частині твору: "У полі табір воєннопленних, // За табором завод стоїть, // Там переробка російських танків, // А збоку там вогонь горить" [13]. Авторки номінують свою інтерпретацію пісні "нова традиційна пісня". Ми приймаємо таку рубрикацію, оскільки жанрова парадигма фольклору не є статичною, а подібні зразки мають пройти випробування часом для їхньої остаточної жанрової ідентифікації.

Зауважимо, що такі творчі процеси не є поодинокими. Чимало виконавців народної пісні "перелицьовують" давні тексти на сучасний лад. Зокрема, відомий співак Олексій Заєць має чималий репертуар переробок, наприклад "Деся цигани під Херсоном" [10], "Розкажи ти, вражає росія..." [11] та ін. Чи матимуть такі тексти запит фольклорної аудиторії в повоєнний час – невідомо, чи мають шанс авторські переробки фольклоризуватися – покаже час. Проте нині кожен креативний українець по-своєму чинить супротив російській експансії, опираючись на багатотисячолітній культурний досвід попередніх поколінь.

Показово, що війна викликала до життя багато авторських музичних творів, джерелом натхнення яких стала традиційна культура. Фольклоризм сучасної авторської пісні вже опинявся в орбіті наукових студіювань фольклористів, наприклад, у своїй дисертації Оксана Кирилюк доречно робить висновки: "Фольклоризм художнього авторського тексту не завжди передбачає свідоме, цілеспрямоване орієнтування письменника на фольклор (екстравертний тип). Візіонерському ж типові творчого засвоєння фольклорного субстрату властива органічна здатність суб'єкта творчості вводити фольклорний матеріал як питома 'свій'" [2, с. 12]. На наше переконання, власне інтroversивний спосіб апеляції автора до фольклорного надбання сприяє більшій популярності його творчого продукту. Як ми зауважили вище, таким прикладом може бути пісня виконавиці та авторки музики Енджі Крейди "Враже" на слова Людмили Горової. У творі преважною закладається семантика, вочевидь, що функціонально твір теж зорієнтовано на народну традицію прокляття (прокльону), структура жанру якого має відкрити форму, на відміну від замовляння, яке традиційно увінчується "замком". Авторський текст не можна,

звичайно, втискувати у прокрустове ложе фольклорного жанру, хоча ознаки ретардації ми маємо: "Матір твою, враже, без дітей залишу // Батька твого, враже, смертю заспокою // Жінку твою, враже, висушу ганьбою...", а фіналізує текст формула "Слово моє кріпке, слово моє липке – буде тобі, враже так, як мати → дружина → дівчина → дитина → відьма скаже" [9]. Імовірно авторка інтуїтивно відчувала наближеність двох типів народної магічної практики до молитви. Оскільки традиційні й замовляння, і прокляття мають своїм адресатом не співрозмовника чи, як у нашому випадку, узагальнений образ ворога-окупанта, а вищу справедливість, дух предків, верхніх чи нижніх богів, то авторка надає тексту енергетичної синергії за рахунок поєднання ознак обох жанрів. Цей умовний адресат лише незримо присутній в комунікації, але на нього покладає надії щодо впливу на об'єкта (ворога) свого емоційного послання.

Останніх півтора року тримається вгорі музичних чартів "Трек про війну, написаний до війни" [7] авторства Alyona Alyona та Jerry Neil. Ось як згадує Jerry Neil джерело свого натхнення: "Туга за домом, біль за втраченими життями та думки про рідних так чи інакше об'єднують усіх українців прямо зараз. І це те, завдяки чому ми залишаємося людьми посеред жаху, який відбувається у прямому ефірі" [7]. Топос дому в національній традиції корелює з концептами рід (родина – родова пам'ять), віра (регулярні ритуальні практики), господар (покровитель місця – дух предків). Тому для української слухачької аудиторії так щемливо відпункне фольклоризм пісні, фактично, він виконує роль сигналу еднання задля збереження Дому: через актуалізацію віри перемоги добра над злом, світла над темрявою (знак "Великдень"), через уведення в авторський текст фольклорного мотиву "читала баба казки" тощо.

Будь ласка, відпустіть на Пасху
До сім'ї
Де мене знають без маски
На зорі
Де читала баба казки
Де в ціні любов, а не заслуги і поразки [8].

Подібною настроєвістю пройнятий хіп-хоп "Додому" [15] у виконанні гурту Калуш, авторства Володимира Самолюка та Олега Псюка. Станом на січень 2023 р. відео цього твору мало більше 55 млн переглядів на YouTube. Такого успіху твір досягнув, зокрема й завдяки фольклорним ремісцєнціям та алюзіям, як от: "рідна хата пахне пирогами з вишнями із печі", "баба з дідом в хаті крутили калачі", "з закритими очима знайду де мій двір" та ін.

Саме в моменти великих потрясінь людина, потенційний суб'єкт творчої діяльності, видобуває, на нашу думку, із глибин своєї пам'яті, персонального досвіду й досвіду своїх предків певні ідеологічні константи чи сталі форми, що є своєрідною матрицею її ідентичності, вони стають тим рятівним колом, який тримає кожного в категоріальній об'єкції "свій / чужий".

З цього приводу С. Бейард висловився: "Існують у будь-якому суспільстві, складаючи загальний його набуток, так звані традиційні ідеї: ...вони потужно впливають на суспільство, виявляючи свою ефективність у вигляді різноманітних соціальних проявів, які здатні до адаптації за найрізноманітніших обставин" [4, с. 9]. Матеріалом фольклористики, на відміну від інших гуманітарних царин, саме традиційні ідеї є предметом вивчення, саме такі ідеї отримують вираження в певних результатах (продуктах матеріальної та нематеріальної культури). Серед таких ідей: поняття про походження, природу буття й небуття, поняття про природне та надприродне, про цінності й систему зв'язків між

елементами аксіологічної шкали, поняття про моральне й аморальне, про красу й потворність тощо.

Особливої уваги заслуговують усні історії про персональне сприйняття війни. Чи ж можемо ми розглядати такий фактаж у межах фольклористики – науки про народну творчість? Таким запитанням ми задалися в ході роботи зі студентською аудиторією в межах навчальної дисципліни "Фіксація та едіція фольклорного продукту". Досвід польової роботи для студентів-фольклористів третього року навчання – справа звична, бо ж навчальна фольклорна практика за плечима, до того ж залюблені у свій фах молоді люди працюють із респондентами з власної ініціативи, щоб накопичити фактологічний матеріал для наукової роботи, чи ж для розширення індивідуального виконавського репертуару тощо. Незвичною є тематика запису оповідань-меморатів – початок повномасштабної російсько-української війни та персональні переживання людини цього унікального травматичного досвіду.

Зібраний фактаж мав своїм результатом публікування збірки "Голосами війни" [1]. По суті, контент є прикладом першої спроби фіксації інформації й потребує подальших спостережень для потвердження фольклоризації текстів (хоча б у межах локальної фольклорної аудиторії, наприклад, сім'ї), оскільки лише з'ява варіантів дасть остаточне право визначити його фольклорну природу. Щоправда, засадничим для фольклорного текстотворення є генерування традиційних смислів, оскільки фольклор, на думку К. Богданова, не може мислитися інакше, як набір текстів, об'єднаних спільним змістом. Кожен респондент відчув свою причетність до великої історії й до великої трагедії народу, оскільки видобуває зі своєї персональної пам'яті оповіді своїх родичів про життя і смерть, про війну і перемогу, про страждання і радість його подолання; такі родинні оповідання-меморати – немов пазли загальнолюдської панорами світового горя, про яке раніше читали, дивилися кінофільми, чули від старших людей, дізнавалися зі ЗМІ, а тепер відчули особисто. Тому, на наше велике переконання, накопичення такого текстового фактажу є першим кроком до осмислення великого корпусу новотворів на мілітарну тематику, який смислово корелює з випробуваними часом зразками воєнного фольклору Першої та Другої світових воєн. Дослідниця цієї проблематики Оксана Кузьменко ввела в науковий обіг мотивовано-мотивний показчик, де виокремлено чотири групи концептів, які є стрижневими для воєнного гіпернарративу: "1) універсально-екзистенційні (*війна, молитва, смерть*); 2) персональні (*ворог, мати*); 3) емотивні (*туга, сум, радість, страх*); 4) просторові (*дім, неволя, могила, Україна*)" [3, с. 588]. Екстраполюючи дані показки на усні історії, зібрані студентами, можемо переконатися в достовірності, по-перше, наукових висновків ученої, а відтак – по-друге, сучасні наративи мають усі підстави з часом фольклоризуватися. Важливим компонентом підготовленої студентами збірки є наявність аудіовідповідника графічного тексту, на який читач виходить через QR-код. Для фольклориста це важливий нюанс, оскільки й інтонація, і паузи (декодування метафори мовчання дозволяє глибше зондувати сенси мовленого), і гучність голосу, і сміх / плач – усі позатекстові одиниці вказують досліднику, зокрема, і на функцію певного зразка. Отож, можемо констатувати, що домінантною функцією всіх історій є психотерапевтична: вимовлені страхи чи журба полегшують психологічну напругу мовця; згадка смішного епізоду, дотепний ліричний відступ від основної сюжетної лінії – спосіб мінімізувати душевну травму. Що ж до уже згаданих і наявних мотивів, у студентських

записах превалюють і їхні аломотивні відповідники: "24 лютого", "повітряна тривога", "виїзд з Києва", "бабусина / дідова хата", "мудра мама", "домашній улюбленець".

Висновки. Фольклорна сфера є відносно самостійною системою національної культури, водночас, вона є елементом інших систем. Системність є найважливішою характеристикою фольклору, а її складники утворюють комплексну когерентну структуру, рівні якої визначаються взаємодією всіх елементів, де кожен рівень може представлятися у вигляді окремої системи. Водночас, попри свою нормативність, система фольклору у природних умовах існування є відкритою й такою, що розвивається; для неї властиві процеси дифузії, конверсії, трансформації. У складній поліелементній фольклорній системі узгоджуються в єдине ціле різні за природою і призначенням форми культурної діяльності саме через універсальність їхніх функцій. Український мілітарний дискурс, оприявлений роками російсько-української війни, є показовим в аспекті виявлення закономірностей фольклорного текстотворення та творчої рецепції фольклорного елемента авторською суб'єктністю задля актуалізації традиційних для української спільноти смислів, для встановлення конвенційних зв'язків між автором та аудиторією, для консолідації довкола національних концептів усіх учасників культурної комунікації.

Тому фольклоризм авторського тексту, безперечно, є одним із способів актуалізації і в собі, і в аудиторії адресатів свого культурного продукту отих спільних ідеологем, на яких тримається національна спільнота. У часи російсько-української війни відбувся своєрідний креативний бум, де полем розгортання національної концептосфери стали і малярство, і драматургія, і пісенне виконавство.

Однак бій за нематеріальну культурну спадщину – не на місяці, не на роки, а на десятиліття, а, можливо, і століття. Він не може завершитися з підписанням нападником своєї капітуляції. Бо тут, насамперед, ідеться про людський фактор, про фольклорну аудиторію – середовище, де виникає, актуалізується, переходить від покоління до покоління фольклорний твір, де здійснюється фольклорна комунікація. Отож, міграційні процеси, приведені в дію воєнними діями, призводять до руйнації природних культурних ареалів; у прифронтових регіонах, де йдеться насамперед про фізичне виживання людини, на периферію змістилися виконання систематичних культурних практик, або ж вони набули спорадичного характеру. Дослідження цих складних теоретичних питань, а також фіксація текстів-новотворів, записи нарацій про Велику війну, про реалії окупації, про бойові зв'язки українців, анекдотичні сюжети, у яких ми викриваємо нищити, рабську психологію та жадібність ворога, та інші зразки народної творчості, якими рясніють зокрема і соціальні мережі, – це першочергове завдання сьогодення. Збір, едіція та публікування фольклорних матеріалів, породжених війною, – це та щоденна праця фольклористів, етнологів, культурних антропологів, яка не чекає, яку треба робити негайно.

Список використаних джерел

1. Голосами війни: Збірка текстів, записаних студентами освітньої програми "фольклористика, українська мова і література та іноземна мова" за матеріалами навчального курсу "Фіксація та едіція фольклорного продукту" / відп. ред. Мицюк М. – Київ: ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.
2. Кирилюк О. С. Фольклоризм сучасної авторської пісні : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.07 – фольклористика / О. С. Кирилюк. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013.
3. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія / О. Кузьменко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. – 728 с.

4. Bayard S.P. The Materials of Folklore // JAF. – 1953. – Vol. LXVI. – № 259. – 28 p.
5. Ben-Amos D. Context of Folklore: Implications and Prospects // *Frontiers of Folklore* / Ed. R. Bascom. – Boulder, 1977. – 575 p.
6. Ben-Amos D. Toward a Definition of Folklore in Context // JAF. 1971. – Vol. XXXIV, № 331. – P. 27–48

Використані дані соціальних мереж

7. Jerry Heil. Трек про війну. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://gk-press.if.ua/bud-laska-vidpustit-na-pasku-alyona-alyona-ta-jerry-heil-prezentuvaly-pisnyu-pro-vijnyu/>
8. Alyona Alyona, Jerry Heil. Рідні мої. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=eZsIMJsyKdw>
9. Горова Л., Енджі Крейда. Враже. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=gHVyKtAV6U>
10. Заєць О. Десь цигани під Херсоном. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=BZZCXvIveqU>
11. Заєць О. Розкажи ти, вражає росія. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=y6ZwEJZARhg>
12. Карпа Т., Осін К. Проведу я воріженьків! – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=j-KBzSQwCD8>
13. Карпа Т., Осін К. Як надоїли прокляті орки. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=xZG8NKLSERM>
14. Повітряна тривога! Колядка. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=SQmXspO4cR0>
15. Самоліук В., Псюк О. Додому. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8uHcagjGMwc>

References

1. *Voices of the War*. (2022). A collection of texts written by students of the educational program "Folklore Studies, Ukrainian Language and Literature and Foreign Language" based on the materials of the training course "Fixation and Edition of a Folklore Product" / ref. ed. M. K. Mytsyuk. NNIF Taras Shevchenko NUK.

Olena Ivanovska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.

ORCID: 0000-0001-7102-8850

e-mail: honch@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOLKLORE RESOURCE OF NATIONAL CULTURE AS AN IDEOLOGICAL PLATFORM OF UKRAINIANS' STRAIGHT STANDING IN THE WAR

The article is devoted to the study of the current state of folklore text creation and author's text folklorism in the conditions of the russian-Ukrainian's war active phase. Considering the previous theoretical works on the issue, the author of the article adds obscure data to the military cultural discourse, which can become a methodological tool for identifying the patterns of folklore meaning generation and the creative reception of the folklore element by the author's subjection in order to establish conventional links between the author and the audience, for the consolidation of national concepts of all the participants of cultural communication. The object of analysis of the article are the materials obtained from social Internet networks and the YouTube platform, the texts of oral histories that have the potential to be folklorized within a definite folklore group, and the author's artistic texts, the source of which were folklore allusions and reminiscences. The researcher focuses on the subjects of the author's and collective subjectivity interaction, notes the levels of stylization of the author's interpretation and the possibilities of genre transitions caused by the change in the function of the variant, and also concludes about the loss of the ritual function in favour of the psychotherapeutic and social program. The author of the article extrapolates the data of the motif-motive index of the folklore repertoire of the 20th century world wars (O. Kuzmenko) to the motif series in its motivic and allomative textual realization of new works and reveals coincidences, which indicates the prospect of their folklorization at least at the level of family memorabilia. Variability remains a defining marker of folklorization of an author's work: only periodic monitoring of this content through repeated fixation will allow us to draw final conclusions. The studio presents the possibilities of the Internet platform not only as a "laboratory" of folklore text creation, but also as the highest method of mediated transmission of both classical folklore forms and traditional ideas – the "building material" of new formations.

Keywords: subjectivity, author's subjectivity, folklore text, folklorism, folklorization, stylization, genre, function, tradition, option, actant of cultural communication.

2. Kirilyuk, O. S. (2013). *Folklorism of modern author's song*. Abstract of the dissertation ... candidate degree of philological sciences. 10.01.07 – folkloristics. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv.

3. Kuzmenko, O. (2018). *The dramatic human existence in Ukrainian folklore: conceptual forms of expression (the period of the First and Second World Wars)*: monograph. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

4. Bayard, S. P. (1953). The Materials of Folklore. *JAF*, Vol. LXVI, No. 259.

5. Ben-Amos, D. (1977). Context of Folklore: Implications and Prospects. *Frontiers of Folklore* / Ed. R. Bascom. Boulder.

6. Ben-Amos, D. (1971). Toward a Definition of Folklore in Context. *JAF*. Vol. XXXIV, No. 331. P. 27–48.

Social media data used

7. Jerry Heil. *The track about the war...* – URL: <https://gk-press.if.ua/bud-laska-vidpustit-na-pasku-alyona-alyona-ta-jerry-heil-prezentuvaly-pisnyu-pro-vijnyu/>

8. Alyona Alyona, Jerry Heil. *My relatives*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eZsIMJsyKdw>

9. Horova L., Kreida A. *Impressive*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gHVyKtAV6U>

10. Zayets O. *Gypsies somewhere near Kherson*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BZZCXvIveqU>

11. Zayets O. *Tell me, hostile russia...* – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y6ZwEJZARhg>

12. Karpa T., Osin K. *I will guide the madmen!* – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j-KBzSQwCD8>

13. Karpa T., Osin K. *How the cursed orcs were milked*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xZG8NKLSERM>

14. *Air alert! Carol*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SQmXspO4cR0>

15. Samoliuk V., Psyuk O. *Home*. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8uHcagjGMwc>

Надійшла до редколегії 02.05.23

УДК 811.161.2'276/.282/.373:523.34
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.11>

Юлія Каліщук (Онищенко), асп.
ORCID: 0000-0001-7212-2638
e-mail: gulia.onischenko@ukr.net

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

МІСЯЦЬ В УЯВЛЕННЯХ І ВІРУВАННЯХ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК

На матеріалі східностепових говірок досліджено Місяць у віруваннях українського народу. У розгалужених коментарях інформантів зафіксовано прикмети, повір'я, замовляння, звичаї тощо, пов'язані з перебуванням небесного світила в різних фазах.

Проаналізовано семи на позначення Місяця, найближчого до Землі небесного тіла, супутника Землі, що світить відображеним сонячним світлом, його фаз, частин півмісяця та часу, коли місячно й видно від сьйва місяця. Засвідчено прикмети, які віщують хорошу чи погану погоду, що простежується за допомогою розташування умовного відра на кінчиках Місяця, мороз і навіть початок війни.

Виявлено однокомпонентні лексеми: *полуко^лцо*, *наро^стан'їє*, *уби^ван'їє*, *рос^те* (і варіант *рас^тот*'), *прибу^вайє*, *убу^ва* (і варіант *убу^вайє*), *у^ход'їт*, *уш^чер^бивс'а* та ін. та багатоконпонентні одиниці: *фази* *м'їс'ац'а*, *на молоді^лка*, *на с^лпвн'ї*, *на уш^черблен'а* (і варіант на *уш^черб*), *на 'убил'*, *на спад^м*, *три^четверт'ї*, *їа^кїї^лубу^вайє* (і варіант *уби^вайє*), *ве^ллика лу^лна*, *рас^туш^чїї^лм'їс'ац'* (і варіанти *рос^туш^ча лу^лна*, *рас^туш^ча лу^лна*, *рос^туш^чїї^лм'їс'ац'*, *рос^туш^чїї^лм'їс'ац'*, *рос^туч'її^лм'їс'ац'*, *ро^стуш^чїї^лм'їс'ац'*), *спа^дайуч'її^лм'їс'ац'*, *ш^чербатиї^лм'їс'ац'*, *їдуже важ^шкїї^лм'їс'ац'*, *прибу^вайуч'її^лм'їс'ац'*, *нарос^ттайуш^ча лу^лна* та ін. на позначення Місяця та його фаз, порівняння *м'їс'ац'* *їак мли^нное* *їако* *їако* (про повний).

Подано детальні характеристики особливостей молодого, зростаючого, повного та спадного Місяця. Найчастіше з-поміж усіх фаз у коментарях діалектоносіїв відзначено молодик, адже в цей період Місяць має цілющу силу, яка допомагає в лікуванні зубів, переляку в дитини, енурезу, виведенні бородавок, знайомстві з добрим парубком, поліпшенні матеріального становища в сім'ї тощо. Також саме на молодика спостережено звичаї щодо необхідності початку нових справ, саднання горюдини, планування дій, пов'язаних із доглядом за собою. На відміну від молодого, повний Місяць часто має негативний вплив на людину, адже він може бути причиною виникнення безсоння чи інших хвороб. Наголошено на необхідності затуляти на ніч вікна, аби уникнути потрапляння місячного сьйва на людину під час сну.

В аналізованому ареалі за допомогою метафоричного зображення Місяць постає у вигляді живої істоти: *уми^лвайц'а* *о^лтак*, *їеїшое^лм'їс'ац'* (з-за *їмар*), *ка^лзали* / *моло^лдик* *наро^лдивс'а*, *ка^лзали* / *м'їс'ац'* *наро^лдивс'а* та ін.

Ключові слова: діалект, українські східностепові говірки, астрономічна лексика, фази Місяця, сема.

Вступ. Сонячна система складається з безлічі небесних тіл, із-поміж яких вчені виділяють планети, супутники, астероїди, комети тощо. Місяць у цій складній системі класифікують як природний супутник Землі, що безпосередньо впливає на морські припливи та відпливи, самопочуття людей, життєдіяльність тварин і рослин. Важливого значення в давніх віруваннях слов'ян набували фази Місяця, які допомагали прогнозувати погоду та планувати сільськогосподарські роботи. Існує чимало прикмет, повір'їв і легенд, пов'язаних саме з ними. Окремі хвороби та негаразди в житті люди лікують за допомогою замовлянь на молодика, які передаються з покоління в покоління в кожній сім'ї.

Образ Місяця дуже часто персоніфікують у літературних творах, міфах, магичних ритуалах. Вважають, що нібито на ньому відображено сцену з біблійної оповіді про братів Каїна та Авеля. Астрономіації, і Місяць зокрема, неодноразово були предметом дослідження вітчизняних лінгвістів (О. М. Богуш [1], О. Ю. Карпенко [2], Л. Т. Масенко [3], І. Ю. Підгородецька [4], А. А. Плечко [5], Л. М. Синишин [7], А. Ф. Соломахін [8], О. М. Тріль [9–11], Н. В. Федорович [12], Л. С. Прокопович, М. В. Луца [6] та ін.).

Мета дослідження – опис Місяця, пов'язаних із ним понять, процесів, станів, фіксація окремих лікувальних замовлянь, словесних формул, текстів усної народної творчості у традиційних уявленнях діалектоносіїв (на матеріалі українських східностепових говірок Запорізької та Донецької областей).

Джерельною базою роботи є власноруч записані експедиційним шляхом матеріали у 28 н. пп. упродовж 2020–2023 рр. за спеціальним укладеним питальником.

Методологія дослідження. Використано описативний метод для систематизації й узагальнення спостережених номінативних одиниць і вичерпних коментарів до них. Із метою встановлення специфіки та характерних

ознак найменувань Місяця застосовано метод лінгвостілістичного спостереження. Потребу визначення частотності вживання номенів досягнуто завдяки методу кількісних підрахунків.

Результати дослідження. Під час аналізу особливостей найменувань небесного світила, його окремих частин, пов'язаних процесів, дій, які виконують мовці, зафіксовано назви на позначення Місяця, його фаз (молодик, зростаючий, перша чверть, три четверті, повний, спадний), стану, коли місячно чи безмісячно тощо.

Кінчики півмісяця репрезентовано іменниками *їроги* (н. пп.: 5, 9, 22) (і варіантами *їр'їж^шкї* – н. пп.: 3, 12, 19, 20; *їрож^шкї* – н. пп.: 1, 2, 4, 7–9, 10, 15, 16, 21, 24, 26, 27; *їрож^чкї* – н. п. 23), *кон'ци* (н. п. 13) (і варіантом *їкон'чїкї* – н. п. 25).

Настання дощової чи навпаки сухої погоди залежить від положення Місяця та вигаданого інформантами умовного відра на ньому, яке падає чи тримається, що зафіксовано такими прикметами:

- відро впало – буде дощ: *їак то^лнен'кїї / з^лнач'їт' дош^ч'а не^л буде / а їак'шо в'їн *їр'їж^шкї* у^лниз / з^лнач'їєт на дош^ч' / в'їд^лро не^л в^лдержїц'а / буде *їм'їс'ац'* дош^ч'о^лвїї (н. п. 3); *їак н'є в'їд'єржїц'а в'ад'ро / з^лнач'їєт' бїїт' дош^ч' (н. п. 4); їак'шо в'їд'єржїц'а за *їм'їс'ац'* / з^лнач'їт' дош^ч' / буде / в'їд'єржїц'а (н. п. 6); на то^лнен'кїї при'їмета / їак *їр'їзко о^лце* на ро^лїах в'їн напус'каїє / ко^лромїслом *їрбе* / то^л буде дош^ч' і з^лїїва *їц'їїїї^лм'їс'ац'* / а їак ко^лромїслом *їдєржє* у^лгору / то^л д'ї дож'д'а *їможє^лт' не^л бїт' (н. п. 9); моло^лдик / на *їн'ого* у^лїавно *їїшайєш* в'їд'єржїц'а / їак'шо це в'їд'єржїц'а / з^лнач'їт' / буде дош^ч' (н. п. 19); мо^лїло^л дїї *їм'їс'ац'* / їєсл'ї^л буде так рас^лпа *їожен'ї* / шо в'їд'єржїц'а впа^лде / то на дош^ч' // нїл'з'а в'їд'єржїц'а /***

тоді на дош'ч' / а йеслі в'їдро зач'єпиц'а / тоді дош'ч'а не^у буде (н. п. 20);

- відро тримається – буде сухо: йак'шо в'їдро м'она по'в'єсит' / то не^у буде дош'ч'а / а йеслі в'їдро не^у в'держуц'а / то буде дош'ч' (н. п. 2); йеслі моло дії м'іс'ац' рож'ками в'єрх / чут' так п'їдн'атиї / з'нач'ит' д'ерже в'їдро / то м'іс'ац' буде без^о дож'д'їє / а йеслі н'ї / тоді дож'д'ї в'єл'лик'ї / дож'д'о в'ї м'іс'ац' (н. п. 9); йак'шо на р'ї жок моло дого м'іс'ац'а по'в'єсит' в'їдро і воно^і буде в'їс'їт' / то в'єї пе'р'їод дож'д'у не^у буде // а йак'шо р'ї жок моло дого м'іс'ац'а на хиленїї так / шо вода з його вил'їц'а / то буде дож'д'о в'ї пе'р'їод (н. п. 12); кажут' / йак'шо ровно стоїат' / ну ко'ромисло / йак' в'їдра в'їшайеш не^у нач'є / то з'нач'ит' дож'д'а не^у буде / йак'шо накл'он:о / то буде дош'ч' // кон'ци накл'он'єни а'бо не^у накл'он'єни / і по'казує / буде дош'ч' ч'ї не^у буде (н. п. 13); там дивл'їц'а / йак' в'їн (місяць) по'вернутиї / йак' в'їдро с'тане на його / то м'іс'ац' не^у жди дож'д'а / а йеслі в'їдро опро'кинец'а / то з'нач'ит' буде дош'ч' // це ш'ч'є в'ї баб'ки пр'їм'єти бул'и / ста'рушки (н. п. 15); йак'шо м'іс'ац' в'єрх / то буде йасно / йак'шо в'їниз / то буде дош'ч' (н. п. 17); прик'мета / йак'шо м'іс'ац' / і на н'ом в'їдро м'ожна по'в'єсит' / з'нач'ит' дош'ч'у не^у буде // йак'шо в'їн пере'вернутиї / шо в'їдро не^у д'ержуц'а / тоді дош'ч' м'ожє бут' (н. п. 18); дивил'їс'а / йак' серпик / ку'ди рож'ками / в'єгору / йак'ш'ч'о рож'ками в'їдро о'д'їнец'а на рож'ки / то з'нач'ит' дош'ч'у не^у буде / а йак'шо в'їдро спов'зе із м'іс'ац'а / із серпика / то з'нач'ит' буде дош'ч' (н. п. 21); кажут' / йак'шо в'їдро м'ожна по'в'єсит' на нижн'її рожок і воно там у'д'ержуц'а / то з'нач'ит' дош'ч'у не^у буде / а йесл'ї не^у м'ожна / в'їдро там пере'кинец'а / з'нач'ит' буде дош'ч' (н. п. 27);

- відро тримається – буде дощ: на малад'їка / йак' в'ад'ро м'ожна па'в'єсит' на ето / з'нач'їт' б'їт' дож'д' / а йак' н'є в'єшайєц'а з'нач'їт' б'їт' су'хойє (н. п. 4); йак'шо рож'ки задрат'ї і по'ч'єпиц'а в'їдро / то буде дош'ч' (н. п. 5); кажут' / йак' в'ї д'єрце м'ожна по'в'єсит' / з'нач'їт' буде дош'ч' (н. п. 6); йа з'найу / шо йес'ї моло дії м'іс'ац' / йак'шо в'їн так г'арно стоїт' / шо в'ї н'ого м'ожна в'їдро по'в'єсити / то м'ожєт' буде дош'ч' // а йак'шо спов'зайє в'їдро / то не^у буде дош'ч'а (н. п. 9); бу'вайє йак' серп / йеслі в'їн заок'руглії / то гово'р'ат' ето на дож'д' / а йеслі ч'ут' на низ / ну пол'м'іс'ац' / в'їн т'їко нач'ї найєц'а / то гава'р'ат' / дож'д'а не^у буде // гава'р'ат' / в'їдро д'ержуц'а на м'іс'ац'ї / то з'нач'їт' буде дош'ч' / а йеслі на низ / то буде засуха (н. п. 10); ко'ли в'їдро не^у м'ожна поч'єп'їт' / то дош'ч'а не^у буде (н. п. 11); йа з'найу / йак'шо в'їдро м'ожна по'в'єсит' / то дош'ч' буде / буде дош'ч'їт' (н. п. 24).

Як бачимо, прикмети, згадані вище, мають різні тлумачення в досліджуваних ареалах.

Один з інформантів, спостерігаючи за Місяцем уночі, попереджав про початок війни: там два б'рата на м'іс'ац'ї і во'ни кол'ат' о'дин одного в'їлами / не^у м'їр'ац'а / буде воїна // це та ка прик'мета (н. п. 11).

На позначення сухої чи сльотливої погоди засвідчено такий коментар: йак'шо м'іс'ац' ле'ї жит' / ч'а бан стоїт' / це буде дош'ч' // йак'шо м'іс'ац' стоїт' / ч'а бан ле'ї жит' / це зна'ч'їт' дош'ч'а не^у буде / сухо буде (н. п. 5).

У спостереженнях мовців зауважено й цікаві прикмети, що віщують дощ: дн'їє два ч'ї три м'іс'ац' двої н'ї був / йак' т'єн' од його / з ро'гамі / це кажут' на дош'ч' так (н. п. 5); полн'її м'іс'ац' / йак' в'їн ум'ї в'айїц'а о'так / то буде дош'ч' (н. п. 10).

Молодий Місяць вважають провісником дощової погоди: моло дії / то на дош'ч' (н. п. 7), наявність кіл навколо нього свідчить про мороз наступного дня: на м'іс'ац'ї бу'вайут' о'ці кру'ї / кру'гом м'іс'ац'а / то на мо'роз // та'ке йє і на сон'ці / і на м'іс'ац'ї // на м'іс'ац'ї ми л'уб'їли в'їд'їє л'ац'а / о'собєно на полно'лун'їє / о'це ко'ли в'їє повна луна / дивил'їс'а / оч'ї / н'їс' / рот шу'кали (н. п. 21).

Семему місяць, найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображенням сонячним світлом маніфестовано номенами м'іс'ац' (н. пп.: 1–3, 5, 6, 9, 10, 12–23, 26, 27) (і варіантом м'єс'ац' – н. пп.: 4, 8, 24, 25), луна (н. пп.: 2–5, 7–9, 13, 14, 21, 23, 26, 28), сполученням слів м'іс'ац' на н'єб'ї (н. п. 18).

Загальні назви Місяця дуже часто пов'язані з його фазами, що ілюстровано в окремих коментарях респондентів: йак'шо повен / то луна // моло дик' / йак' наро'дивс'а (н. п. 3); йак' ма'лен'к'її / тон'їн'к'її / то м'іс'ац' / йак' в'єл'їка / то луна (н. п. 21); м'іс'ац' / а ко'ли к'руглє / то луна ка'зали (н. п. 21); йак'шо в'їдру в'їп'ї райїц'а / дуже в'єл'їк'її м'іс'ац' / в'їн та'к'її к'руглії бу'вайє / дуже в'аж'к'її / повн'її / то м'ожут' ска'зат' / шо луна // це ко'ли полно'лун'а і в'їн дуже б'лиз'ко набли'жайїц'а до зем'л'ї (н. п. 26).

Фази Місяця в досліджуваних говірках позначено лексемами фази м'іс'ац'а (н. п. 16), ч'єтвєрт' (н. п. 15) (і варіантами ч'єтвєр'т' – н. п. 4; ч'єрт' – н. п. 27), моло дик' (н. пп.: 2, 5–7, 9, 13, 16, 17, 19, 21, 26–28) (і варіантами мо'ло'д'їк' – н. п. 24; мала'д'їк' – н. п. 4; мала'дик' – н. пп.: 18, 25; демінутивами мо'лади'ч'ок' – н. п. 1; малад'їч'ок' – н. п. 4), на молودی'ка (н. пп.: 3, 6, 16, 27), серп (н. п. 10) (і варіантом серпик – н. пп.: 9, 21, 27), поло'вина (н. п. 6) (і варіантом поло'винка – н. п. 2), п'їв м'іс'ац'а (н. п. 6), с'к'їбоч'ка (н. п. 2), полуко'р'їц'о (н. п. 25), наро'с'тан'їє (н. п. 4), убу'ван'їє (н. п. 4), рос'тє (н. п. 25) (і варіантом рас'т'от' – н. п. 4), на с'повн'ї (н. п. 6), прибу'вайє (н. п. 26), убу'вайє (н. пп.: 26, 27) (і варіантом убу'ва – н. п. 27), у'ход'їт' (н. п. 4), на уш'ч'єрблєн'а (н. п. 9) (і варіантом на уш'ч'єрб – н. п. 9), на убул'ї (н. п. 9), на спад' (н. п. 16), три ч'єтвєрт'ї (н. п. 9), уш'ч'єр'б'їс'а (н. п. 9), йа'к'її убу'вайє (н. п. 12) (і варіантом убу'вайє – н. п. 22), композитивами ново'лун'а (н. п. 1) (і варіантами ново'лун'їє – н. п. 16; но'во'лун'їє – н. п. 14), повно'лун'їє (н. п. 1) (і варіантами полно'лун'їє – н. пп.: 2, 7, 9, 13–16, 21–23, 25, 27, 28; по'лно'лун'їє – н. п. 14; по'лно'лун'їє – н. п. 4; по'лна'лун'їє – н. п. 20; пална'лун'їє – н. пп.: 4, 8; полно'лун'а – н. п. 26; полно'лун'а – н. п. 21), атрибутивними словосполученнями повн'ї м'іс'ац' (н. пп.: 1, 2, 5–7, 9, 17, 22, 23, 26, 27) (і варіантами полн'її м'іс'ац' – н. пп.: 10, 14; повен м'іс'ац' – н. пп.: 6, 11; повна луна – н. пп.: 18, 21; полна луна – н. пп.: 2, 14, 25), в'єл'їка луна (н. п. 14), не^у повн'її м'іс'ац' (н. п. 27), перв'її м'іс'ац' (н. п. 5), моло дії м'іс'ац' (н. пп.: 3, 5, 7, 9–15, 21–23, 25–28) (і варіантами мо'ло'д'її м'іс'ац' – н. пп.: 2, 20; мала дії м'єс'ац' – н. п. 25; моло'ден'к'її м'іс'ац' – н. п. 17), нов'її м'іс'ац' (н. пп.: 9, 16, 26), ран'її м'іс'ац' (н. п. 14), к'руглії м'іс'ац' (н. пп.: 5, 26), в'єл'їк'її м'іс'ац' (н. п. 26), ста'р'її м'іс'ац' (н. пп.: 5, 14, 15) (і варіантом ста'ра луна – н. п. 14), уш'ч'єрбн'її м'іс'ац'

(н. пп.: 6, 27), *уби вайуш'ч'її м'їс'ац'* (н. п. 21) (і варіантами *уби вайуш'ч'її м'їс'ац'* – н. п. 17; *уби вайуш'ч'її м'ес'ац'* – н. п. 25; *убу вайуш'ч'її м'їс'ац'* – н. п. 21; *уби вайуш'ч'а лу'на* – н. пп.: 5, 9, 14, 18, 21; *уби вайуш'ч'а лу'на* – н. п. 18), *уга сайуш'ч'її м'їс'ац'* (н. п. 27), *рас туш'ч'її м'ес'ац'* (н. п. 4) (і варіантами *рос туш'ч'а лу'на* – н. пп.: 14, 18, 21; *рас туш'ч'а лу'на* – н. п. 18; *рос туш'ч'її м'їс'ац'* – н. п. 17; *рос туш'ч'її м'їс'ац'* – н. п. 6; *рос туч'її м'їс'ац'* – н. п. 5; *рос'с туш'ч'її м'їс'ац'* – н. п. 3), *спа дайуч'її м'їс'ац'* (н. п. 5), *тон'кії м'їс'ац'* (н. п. 26) (і варіантом *то'нен'кії м'їс'ац'* – н. пп.: 3, 9), *ш'ч'єр'батїї м'їс'ац'* (н. п. 12), *дуже важ'кії м'їс'ац'* (н. п. 26), *прибу'вайуч'її м'їс'ац'* (н. п. 21), *нарос тайуш'ч'а лу'на* (н. п. 16) та порівнянням *м'їс'ац' йак мли'нове колесо* (про повний) (н. п. 19).

Інформанти надають рекомендації щодо тонкощів розрізнення молодого та спадного Місяця, які полягають в умовному домальовуванні палиці до півкола, що дає можливість легко визначити його природу: *йак уз'нат' / м'їс'ац' моло'дїї ч'ї ста'рїї / о'це ж'к' ру'єлії м'їс'ац' / о'так д'їлиц'а / о'це ер / а о'це ес / тут рос'туч'її / а тут спа дайуч'її* (н. п. 5); *моло'дїї м'їс'ац' / це напри'м'єр / йеслі' вот пос'тавиш палочку на к'їн'ч'їки / буква ер / це з'нач'їт' моло'дїї ран'її м'їс'ац' / а йеслі' наобо' рот / то буква ес полу'ч'айц'а / це з'нач'їт' ста'рїї м'їс'ац'* (н. п. 14); узагальнення про його фази: *моло'дїї м'їс'ац' с од'ної сторо'ни / а ста'рїї / с дру'гої* (н. п. 15).

Деякі діалектосії характеризують фази Місяця:

- молодий: *моло'дик / йак о'це в'їн т'їки у'зєн'кії по'йавиц'а* (н. п. 6); *моло'дїї м'їс'ац' це та'кії серпиком* (н. п. 9); *йак'шо моло'дїї / зви'ч'аїні ро'жоч'ок / то ми каже'мо моло'дїї м'їс'ац'* (н. п. 23); *моло'дїї м'їс'ац' / коли та'кії п'росто серпик // а ш'ч'є кажут' / на молоди'ка* (н. п. 27); *коли моло'дїї / в'їн ш'ч'є не'повні ч'ї вже уга сайуш'ч'її / з'найїш / йак в'їн поту'хєн'ку с'ходе // нап'риклад / з л'ївої сторо'ни це моло'дик / йак серпиком / йак'шо с п'равої сторо'ни / о'це в'їн же так убу'ва / убу'вайє / шо вже теж ут'вор'їєц'а йак серпик / ну на н'ого вже не' кажут' моло'дик / бо в'їн уш'ч'єрб'її / так йо'го наз'ї вайут'* (н. п. 27); *моло'дик / це коли в'їн моло'дїї* (н. п. 28); *моло'дик / то'нен'ка нап'їв'к' ру'єла с муж'ка* (н. п. 28);

- зростаючий: *м'їс'ац' уже на с'повні / йак в'їн рос'те* (н. п. 6); *йеслі' напри'м'єр ста'рїї м'їс'ац' / ч'ут' / ч'ут' с' буквою ес / в'їн нач'їнає ув'єл'їч'ївац'а / з'нач'їт' рос'туш'ч'а лу'на* (н. п. 14); *моло'дїї м'їс'ац' / шо п'їт'ух во'ди нап'їєц'а // ка'да в'єд'ро по'в'єс'їш / шо в'їд'ро' буде в'їс'єт' / мала дїї м'ес'ац' / кон'ч'їк о'цеї і зогнутїї / то п'їт'ух во'ди нап'їєц'а // йеслі' в'їд'ро по'в'єс'їт' / то п'їт'ух во'ди нап'їєц'а / з'нач'їт' це мала дїї м'ес'ац' / полуко'л'цо // о'так вигл'ад'їт' мала дїк* (н. п. 25); *ч'єрт' м'їс'ац'а йє / не'повні м'їс'ац' // це з'нач'їт' у'же б'їл'ше / ч'їм п'їєм'їс'ац'а / ну ш'ч'є не'повні м'їс'ац'* (н. п. 27);

- повний: *йеслі' полна лу'на / це з'нач'їт' в'їн д'олжен бут' / полніи* (н. п. 14); *йак мли'нове колесо / можна ру'кою дос'тат'* (н. п. 19); *лу'на / йак'шо в'їн у'же повніи* (н. п. 23); *коли м'їс'ац' повніи / то каже'м полно'лун'їє* (н. п. 27);

- спадний: *уш'ч'єр'б'їєв'а м'їс'ац' / це коли три ч'єт'єрт'ї* (н. п. 9); *йеслі' с полно'лун'їєа в'їн уме'н'шайєц'а / то з'нач'їт' це ста'ра / уби вайуш'ч'а лу'на* (н. п. 14); *коли м'їс'ац' уби вайуш'ч'її / то ка'зали серпик // серпик / це коли моло'дїї в'їн у'же убу'вайє* (н. п. 21).

В аналізованій говірковій групі спостережено замовляння та прикмети на молодий Місяць, які використовують для:

1) знайомства з гарним парубком: *м'їс'ац' молоди'ч'ок / на то'б'ї золо'тїї хрест на с'пом'їа / а ме'н'ї на здо'ров'їа / св'їти у' темному лу'зі / пош'ли ме'н'ї в'їрного д'ру'га* (н. п. 3);

2) виведення бородавок у людей і тварин: *в мене о'це ко'рова / в неїї боро'давк'ї по'я'вилис' // баба Ма'рїєа каже / ти з'найїш / о'так с'ї даї п'їд ко'рову і с'к'їл'к'ї боро'давк' / на' тому зав'їа'ж'ї ка'жу / мати Божа / помо'жи ме'н'ї / с'ї'їли мо'їу ко'рову / з'н'їми з неїї неч'їст' о'ц'у* (н. п. 5); *а ко'лис' у ма'лого о'т'ї / з'найєте / гуски // ап'т'єкар' каже / йа те'бе ш'ч'ас нав'ч'у // о'то йак' буде моло'дик / вузлик'їв пона'тої і п'їд кам'їнец' / де не' ходє'те і поли'ваї // вузлики на ниточ'ку / і проїш'ло все* (н. п. 5).

Окремо зафіксовано дійства, за допомогою яких можна позбавитись бородавок: *йа вам роска'жу про м'їс'ац' / то бу'ло со'м'ноу / в мене була боро'давк'а // о'тут у' мене йєс'т' та'каїа к'рас'н'їкаїа' точ'їч'ка / ме'н'ї бу'ло рок'їв дев'їат' // боро'давк'а бу'ла ве'їлика / на'в'єрно з' добра горо'шинка // і мо'її мам'ї ска'зали / шоб п'їти / коли' буде новїї м'їс'ац' / серпик та'кії / п'їти на угол'дома / в'з'ат' с'о' бойу руш'ник і к'руж'ку во'ди / с'тати на р'їє хати / посмот'р'єт' на м'їс'ац' і три'раза нада'злит' / от' мама ме'н'ї в'руки нали'вала раз во'дич'ки / йа в милас'а / по'том вта'рої раз йа в милас'а і т'рєт'її раз // йа в'їтерлас' / б'їл'ш на м'їс'ац' не' дї'вилас' / і п'їш'ли ми в'хату с'пату // і в мене боро'давк'а та про'пала* (н. п. 9); *ви'в'азували гуски с'їро'вої ниткої на молоди'ка // бе'рєш с'їро'ву нитку / це та'ка нитка / не' то бу'мажна / не' то йак шп'а'гат та'кії // о'то не'їу ви'в'азували бо'родавки // о'то с'к'їки бо'родавок / о'так над' не'їу на молоди'ка ви'в'азуїут' // о'це так б'їл'а од'ної бо'родавки / раз'с і зав'а'зав пе'ї тел'ку / б'їл'а дру'гої / раз'с і зав'а'зав // с'к'їки там йїх / поза'в'азуєє // ну а то'д'ї ч'ї п'їд'пал'ували / чи в туа'л'єт' вики'дали* (н. п. 16);

3) лікування хворого зуба: *ну / о'це ж'так ме'н'ї су'с'їд'ка ка'зала / шо / з'нач'їт' / йак'шо ти бач'їш / шо м'їс'ац' мо'ло'дїї / т'їки наро'дивс'а / і ти ста'їєш / і йак ти по'бач'їла / і ни'куди / і з'разу ч'ї тайєш / тут ти за'помниш / не' нада' за'писуват' // м'їс'ац' / м'їс'ац' мо'ло'дїї / в тебе р'їє зо'ло'тїї / йак в тебе р'їє задзє'нит' / хаї в мене зуб забол'їт' // у його р'їє ни'коли не' задзє'нит'* (н. п. 2); *йа ш'ч'є коли бу'ла ма'лойу / при'їхала т'о'тушка і в неїї зуб забол'їє // во'на каже / буду'їїхат' / завтра / у город зуб л'їч'їт' // д'їд каже ни'куди не' нада' / с'їди // ос' при'воде чоло'в'їка / в'з'ав Та'т'ану за'руку / м'їс'ац' т'їки з'їш'єв' / і в'їн шос' / шепч'є / шепч'є / каже дер'жи о'так отк'рит'ї ла'дошки / пере'хрєс'т'їє і все / о'так заго'вор'їєв* (н. п. 5); *д'ад'ко ме'н'ї с'д'єлав та'ке / замо'лив / бо йа ч'ут' / дуба не' да'ла // у мене розбол'їєв'а зуб / йа не' ч'їувовала йо'го / шо в'їн бол'їт' // а в'їн зага'єє р'їє м'єн'ї / проч'їтає три'рази / Оч'є наш' / а по'а'том ч'єрєз кажд'їє раз п'їс'л'а'ц'ого / замов'л'ан'а / моло'дїї м'їс'ац' / про'с'їє в ста'рого / ч'ї бол'їт' / кост'ї в не'ж'ї'воє // в не'ж'ї'воє кост'ї не' бол'їт' / у ра'ба бож'їєго / ім'а наз'ї вайїш / хаї'зуби не' бол'їт' / а'м'їн' // і о'це три'раза / Оч'є наш' і о'п'ат' замов'л'ан'а / Оч'є наш' і о'п'ат' замов'л'ан'а* (н. п. 15).

Цікаво, що зубний біль замовляють і на повний Місяць: *йа йак ва'є'їтна с'тала / в мене с'тали'зуби*

бо л'іт' і од'на ж'іночка каже / приїди до мене / т'іки на повній м'ісац' / їа то б'і за мовлу зуби і перес'тали в мене бо л'іт' // во'на со б'і шепот'іла і зуби перес'тали бо л'іт' вопш'че в мене (н. п. 6);

4) лікування нетримання сечі: о'це ч'ерез' до рогу син жу'є / так у їй х'лопч'ик у п'ісував'са / так во'дили їо'го до баб'ки сна'чала на молоді'ці / а то'д'і їак поло'вина / п'ів м'ісац' / а то'д'і їак повен у же м'ісац' / во'на шос' шеп'тала і пере'с'тало (н. п. 6).

Носії говірки зауважують, що хвороби можна лікувати в різні фази Місяця: їес'т' л'еч'ат' на молоді'ка // на уш'ч'ерб в'с'ак'і хво'роби л'і'ч'ім' і на полно'лун'їе (н. п. 9), однак у період молодого Місяця краще утриматися від планування операцій, подібні дії краще реалізовувати на спадний: кажут' / шо на молоді' м'ісац' н'ел'з'а ро'бит' н'ї їаких опе'рац'її / н'ї'ч'ого / все це т'іл'ки на уби'вайуш'чу лу'ну (н. п. 14); на уби'вайуш'чу ро'бит' опе'рац'її / шоб ц'а бо'лезн' не' поно'вилас' (н. п. 14);

5) лікування дитячого переляку: з'найу / шо до бабок д'і'теї во'дили / їаї'цом ви'катували // сна'чала / кажут' / нада приї'ти на молоді'ка / то'д'і на спад' / то'д'і на нарост'тайуш'ч'ої лу'н'е // ну їак'шо з'лак'ана дит'ина / то ви'катували їаї'цом на о'ці' всі' фази м'ісац'а (н. п. 16).

Помічено негативний вплив на людину повного Місяця, що викликає появу нових хвороб (із-поміж яких часто безсоння) чи загострення вже наявних: на повній м'ісац' не'ї бажано див'їца / о'це так вилу'пес'а на н'ого ї' див'їса / пото'му шо у в'с'ак'их х'ворих л'удеї в'їн визи'вайе сво'їу ре'акц'їю / визи'вайе бе'з'он'а // а в н'екоторих л'удеї повній м'ісац' тиск викли'кає / в не'по'ди'нок' і це не' с'каз'ки // обост'раїе бо'л'ач'ки / о'соб'єно в полно'лун'їе (н. п. 27);

6) привертання достатку: їес'т'ї пока'зат' д'єн'ги / то'будут' г'рош'ї во'диц'а на молоді' м'ісац' // ї'ду на їармарку куп'їцом / ве'р'тайус' на' собол'є мала'д'їцом / зано'шу в дом клад / даї Бог с'к'їп'ки д'єн'єг / шоб н'їкуди било клас'т' // це ми в д'єц'тв'ї ка'зали так (н. п. 21); п'рос'ат' г'рош'ї на молоді' м'ісац' // кажут' / молоді' м'ісац' / даї г'рошеї / шос' / ко'лис' їа та'ке ч'ув' (н. п. 28).

Також спостережено повір'я на молодика задля збільшення матеріального становища: на мо'ло'д'ї м'ісац' нада м'єлоч'у в кар'ман'ї по'тру'сит' / це а'би г'рош'ї во'дилис'а (н. п. 2); нада торох'т'їт' м'єлоч'у на молоді'ка / шоб г'рош'ї були (н. п. 3); їак м'ісац' поїа'вивс'а' перш'ї / молоді'к / нада / шоб ко'п'їки в кар'ман'ї були / тр'ас'ти / шоб г'рош'ї во'дилис' (н. п. 5); молоді' м'ісац' / на н'ого нада по'казуват' д'єн'єж'ку / шоб д'єн'ги во'дилис' (н. п. 9); їак по'бач'ив / слу'ч'аїно' голову п'їд'н'ав / о'молоді'к / то ста'ралис' з'є'разу у'з'ац'а' ч'ї за г'рош'ї ру'ками / їак'шо в кар'ман'ї / ч'ї за с'ї'р'ож'ки золо'т'ї / за їа'к'їс' при'к'раси / шоб цеї м'ісац' був д'єн'єжн'ї / шоб д'єн'єж'ка при'ходила в дом (н. п. 16); на молоді'к / їак'ти їо'го перш'ї раз'є по'бач'їла / вс'ї'да' нада в кар'ман' за'л'їз'ти і шос' схва'тит' // нада / шоб у кар'ман'ї мо'н'єтка ле'їжала / то'д'ї вес' м'ісац' / буде'ш при'д'єн'га'х // їа о'це у цеї раз'є у кар'ман' хоп' / а в мене там кл'уч' ле'їжит' / хоч' за кл'уч' схва'тилас' (н. п. 17); їа ч'їла / шо в молоді' м'ісац' г'рош'ї по'казуй'ш / на в'їк'но' лож'иш там / де в'їн с'є'їт' / і в тебе'будут' при'бав'л'ац'а' д'єн'ги в коше'п'ку / і ч'їм б'їл'ш'ї ку'п'їри / тим луч'ше // і нада

об'їзат'єлно / шоб во'ни були в коше'п'ку і с'коше'п'ка виг'ла дали к'рупн'ї ку'п'їри (н. п. 22); їак'шо молоді' м'ісац' / т'реба' в'їнести м'єлоч' / пока'зат' м'ісац'у і попро'сит' / шоб був б'їл'ш'ї дос'таток (н. п. 23); на нові' м'ісац' г'рош'ї в ру'ці' при'да'в'ит' / шоб г'рош'ї були (н. п. 26).

Існують побутові справи, які варто здійснювати в період спадного Місяця: в'їкна мит' / нада на уби'вайуш'ч'її лу'н'ї // ко'лис' хату їак пост'ройїла і п'їсл'а штука'турки в'їкна мит' / од'не в'їк'но мила п'ївд'н'а / то'д'ї шос' пе'ре'ї било // ч'єрез' два дн'ї вс'ї остал'н'ї в'їкна за п'ївч'а'са по'мила // приї'шла до'дому ї'ка'жу мам'ї / шос' не'в'єро'їатне / од'не в'їк'но п'ївд'н'а мила і вс'ї остал'н'ї за п'ївд'н'а / а во'на ї'каже / їа'ка лу'на // ка'жу уби'вайуш'ч'а / а во'на ї'каже / то на уби'вайуш'чу нада ст'ї'рат' / уби'рат' / мит' у'се (н. п. 5), а от дії з догляду за собою варто планувати на час зростаючого чи молодого Місяця, що підтверджують такі коментарі: стр'їж'їца на молоді' м'ісац' (н. п. 3); ст'риетис'а кажут' / нада на рос'туч'її м'ісац' (н. п. 5); з'найу / хтос' ст'риг'са на молоді'ка / це їак'шо хоч'єш / шоб б'їстро'волоси рос'ли (н. п. 16); їа з'найу / шо на мала'дик там ч'о'гос' не'ї можна ро'бит' / на рас'туш'чу лу'ну шос'ї можна / на уби'вайуш'чу шос' не'ї можна // о'то л'ї'ч'їц'а / шос' п'їт' / мама прим'ї'чала (н. п. 18); на убу'вайуш'ч'її м'ісац' не'ї можна н'ї ст'риетис'а / не'ї можна дол'ги в'їд'а'вати (н. п. 21); на молоді' м'ісац'ї можна ст'риг'тис' / шоб здо'ров'ї волоси рос'ли // хара'шо їа'к'їс' омо'лаживайуш'ч'ї про'це'дури ро'бит' / там л'ї'цо / мас'ку нало'жит' / ота'кого п'їлана (н. п. 22).

Мовці пригадують звичаї, пов'язані з саджанням городини на молодий і зростаючий Місяць: на ро'с'туш'ч'її м'ісац' ка'пусту к'вас'ат' і сад'ат' (н. п. 3); на молоді'ка / на рос'туш'ч'її м'ісац' са'дит' нада (н. п. 6); мама прим'ї'чала / ка'зала / ро'с'аду нада са'дит' т'їки на рас'туш'чу лу'ну (н. п. 18); кажут' / шо на го'род'ї / їак'шо по'садиш на молоді'ка / то'буде хара'шо рос'ти / а їак'шо наобо'рот / на повній м'ісац' / то'д'ї во'но не'ї дуже рос'те // ну їа лун'ого календа'р'а не'ї при'д'ержуй'с' / са'д'у / ко'ли їе ч'ас (н. п. 19); на мала'дик са'д'їт' / п'єр'є'саживат' цє'їти / ра'саду (н. п. 25), із іншими господарськими справами: з'найу / шо і к'воч'ку са'дили / і сви'н'у до кну'р'а во'дили на молоді'ка (н. п. 16), натомість на спадний Місяць саджати небажано: на уш'ч'єрбн'ї м'ісац' не'ї сад'ат' (н. п. 6).

Спостережено і протилежний звичай: на молоді'к н'ї'ч'ого не'ї можна бу'ло са'дит' / то'му ш'ч'о н'ї'ч'ого не'ї виросте // не са'ди на молоді'ка / а т'їл'ки на прибу'вайуш'ч'її м'ісац' са'дит' т'реба бу'ло (н. п. 21).

Один із діалектоносіїв наголошує на особливостях врожаю залежно від місячного календаря: в садо'го'родн'їх пол'о'вих ро'ботах їес'т' кал'єнда'р'ї за ц'їми фазами // так / їак'шо хоч'єш наї'ти те / шо кор'єш'ками в зе'м'л'ї / то на та'к'ї'то м'ісац' / те / шо плодо'носе в'є'р'ху / то на та'к'ї'то (н. п. 16).

На молодий і на зростаючий Місяць прийнято починати нову добру справу, яка ознаменується швидким і якісним завершенням: на рос'туш'чу лу'ну нада ро'бит' / нов'ї д'ї'ла / уст'ройїц'а на ро'боту / пок'ласти г'рош'ї в банк (н. п. 14); на молоді'ка нач'ї'нали в'с'ак'ї та'к'ї хара'ш'ї д'ї'ла // до'пуст'їм / їа нач'ї'нала вс'ї'да в'а'зат' а'бо с'в'їтер / а'бо нос'ки //

ім'єно на новий м'іс'ац' / нові та к'і д'і ла / шоб у'дачно
їх завершит' / вс'ї да нач'ї нали на молодика
(н. п. 16); хара'шо шос' / нове ро'бит' на молодий
м'іс'ац' (н. п. 22).

У досліджуваному ареалі побутує думка про обов'язковість закритого вікна на ніч (фіранкою чи чимось іншим), шоб Місяць не світив на людину під час сну: нада закри'ват' / шоб м'іс'ац' не падав на тебе / на л'їце / на сп'л'ач'у л'у'дину (н. п. 2); не можна / шоб м'іс'ац' св'ї тив / лу'нат'іком / можут' бут' (н. п. 3); нада закри'ват' / шоб не св'ї тив (н. п. 4); нада закри'ват' в'їк'но / шоб м'іс'ац' на л'у'дину не св'ї тив / о'собено на д'ї теї / х'тозна ч'о'го (н. п. 5); на повній / кажут' / може'т' повл'ї йат' на голову // м'іс'ац' / шоб не г'ланув на д'ї тину / бо буде лу'нат'ік / нада ш'торки закри'ват' (н. п. 6); нада закри'ват' в'їк'на / шоб на тебе не св'ї тив м'іс'ац' // йа дуже не луб'лу / коли с'в'їте м'іс'ац' / а в мене не ма ш'тори (н. п. 9); коли с'в'їте м'іс'ац' / нада закри'ват' в'їк'но // йа са'ма закри'вайу / бо другий раз м'іс'ац' цеї с'в'їте пр'ам на мене / в'їк'но в мене так / кро'ват' сто'їт // йа ста'райус' закри'ват' в'їк'но / бо довго не можу зас'нут' // бе'спо'коїно / можеш за н'їч проси'па'ца / во'но с'в'їте / м'їшайе (н. п. 14); не можна / шоб м'іс'ац' св'ї тив на кро'ват' / шоб в'голову не попа'дав / бо па'гано спат' / буде'ш (н. п. 15); це ра'нїше ка'зали / шо лу'нат'іком с'тане'ш / йак'шо м'іс'ац' на тебе буде св'ї тит' // ну ш'час у'же та'кого не ма'є / йа вже та'кого не ч'ула дав'но (н. п. 19); нада / шоб м'іс'ац' не св'ї тив у'в'їк'но / тошо / може бут' лу'нат'іком а'бо не будеш с'пати // от йа / нап'риклад / на полно'лун'їе не можу с'пати / ме'нї т'реба закри'ват' у'се / в'їн на мене с'в'їте (н. п. 21); не можна / шоб м'іс'ац' св'ї тив на л'у'дину / д'ї тину / о'собено ко'ли це полно'лун'їе / бо в'їн кра'де у л'у'дини сон (н. п. 23); йак'шо нап'риклад полно'лун'їе / в'їк'на кра'ш'че за в'їсит' темним ч'им / шоб не'проби'валос'а в'хату (н. п. 27).

Втрату традиційних народних знань щодо згаданого явища помічено в іншій говірці: йесл'ї ч'єло'в'єк лу'нат'ік / це не об'ї зат'ел'но м'іс'ац' / должен св'ї тит' / це в'н'ого пато'лог'їя та'ка і все // а в'їк'на закри'вайут' не і'з'а того / а би м'іс'ац' не св'ї тив / а шоб менше загл'а дали / н'оч'у / пото'му шо в нас тут / може / ка'ждий про'ходить / д'ї виц'а / а ш'че в нас / тут фа'нар' / ш'че ї пер'в'ї е'таж (н. п. 9).

Побутує звичай на молодий Місяць залишати воду на ніч під зоряним небом, на ранок така вода вважається освяченою і має цілющий ефект: йа ч'ула / шо на молодий м'іс'ац' / на рос'туш'чу лу'ну нада с'тавит' / воду на н'їч п'їд з'в'озди // йа з'найу / шо в мене под'руга н'ї коли не / ходе св'а'тит' на Паску / воду / во'на вс'їг'да наби'райе в'їд'ро / во'на жи'ве в сво'їом / дом'ї // наби'райе в'їд'ро / ви'носе на о'город і там с'в'їтиц'а м'іс'ац' ч'и лу'на / і во'на ка'зала / шо це во'да вже ос'в'ач'єна // л'учше / ч'їм у'церкв'ї (н. п. 14).

Засвідчено метафоричні зображення Місяця чи його ототожнення з живими істотами: ум'вайіц'а о'так (н. п. 10); в'їшов м'іс'ац' (з-за хмар) (н. п. 14); ка'зали / молодик наро'дивс'а (н. п. 16); ка'зали / м'іс'ац' наро'дивс'а (н. п. 21); описові конструкції м'іс'ац' на неб'ї / зоре'н'ки с'айут' (н. п. 9).

Для називання часу, коли місячно, видно від с'яйва місяця, носії досліджуваних говірок послуговуються лексемами м'іс'ач'но (н. пп.: 1, 2, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 26,

28), йасно (н. п. 28), м'іс'ач'ній (н. пп.: 14–17, 19, 20, 24) (і варіантом м'єс'ач'ній – н. п. 25) та атрибутивними словосполученнями: м'іс'ач'на н'їч (н. п. 7), йас'на н'їч (н. п. 28), м'іс'ач'не с'а'їєо (н. п. 22).

У деяких населених пунктах у процесі характеристики місячної ночі місцеві жителі зазначають її особливості: м'іс'ач'но / йесл'ї лу'на ве'лика і во'но от'ней'ї видно (н. п. 14); м'іс'ач'но / йак'шо м'іс'ац' / повній / а йак'шо не'ма / то йо'го просто за х'марами не'видно (н. п. 17).

Зафіксовано і протилежне явище – безмісячну ніч, яку реалізовано семами бе'з'м'іс'ач'но (19), бе'з'лун'о (19).

Висновки. Отже, проаналізований матеріал з українських східностепових говірок дав підстави виявити значну кількість репрезентантів, їхніх варіантів і пов'язаних із ними прикмет, повір'їв, легенд, замовлянь, які відображають народні уявлення про Місяць. Найбільше уваги мовці надають найменуванням фаз Місяця, із-поміж яких трапляються однослівні та двослівні назви.

Особливого значення в досліджуваному ареалі набув молодик, адже саме з цієї фази Місяця пов'язана більшість народних звичаїв лікування окремих хвороб, поліпшення матеріального достатку в сім'ї, знайомства з добрим хлопцем тощо. Помічено, що починати нову справу, садити городину чи планувати дії, пов'язані з доглядом за собою, краще на молодий Місяць.

Окремо спостережено специфіку розрізнення молодого та спадного Місяця; подано характеристики молодого, зростаючого, повного і спадного тощо.

З усіх зафіксованих маніфестантів та їхніх варіантів (248 одиниць) засвідчено такі показники лексем у відсотках відповідно: н. п. 9 – 6,8 %, н. п. 14 – 6,4 %, н. пп.: 21, 26 – по 6 %, н. п. 27 – 5,5 %, н. п. 4 – 5,2 %, н. п. 5 – 4,8 %, н. пп.: 2, 16, 25 – по 4,5 %, н. п. 6 – 4 %, н. п. 18 – 3,6 %, н. п. 17 – 3,2 %, н. пп.: 1, 3, 7, 15, 22, 28 – по 2,9 %, н. пп.: 12, 13, 20, 23 – по 2,4 %, н. пп.: 10, 19 – по 2 %, н. пп.: 8, 24 – по 1,6 %, н. п. 11 – 0,8 %.

Перспектива подальших досліджень – уведення проаналізованого матеріалу в загальноукраїнський контекст, порівняння етнолінгвістичного матеріалу зі східностепових говірок з іншими ареалами України, виявлення його самобутності, а також вивчення інших лексико-семантичних груп лексики, пов'язаних із астро- та метеомінаціями, в українських східностепових говірках.

Перелік умовних скорочень

н. п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти

Список обстежених населених пунктів

1. с. Більманка Пологівського району Запорізької області;
2. смт Кам'янка (Куйбишеве) Пологівського району Запорізької області;
3. с. Трудове Пологівського району Запорізької області;
4. с. Гусарка Пологівського району Запорізької області;
5. с. Білоцерківка Пологівського району Запорізької області;
6. с. Благовіщенка Пологівського району Запорізької області;
7. с. Полкове Волноваського району Донецької області;
8. с. Темрюк (Старченкове) Маріупольського району Донецької області;
9. м. Маріуполь Донецької області;
10. с. Кальчинівка Маріупольського району Донецької області;
11. с. Виноградне Новоазовського району Донецької області;
12. м. Краматорськ Донецької області;
13. смт Нікольське (Володарськ) Маріупольського району Донецької області;
14. м. Мелітополь Запорізької області;
15. смт Талаківка Маріупольського району Донецької області;
16. с. Новоукраїнка (Гайчур) Пологівського району Запорізької області;

17. м. Запоріжжя;
18. м. Слов'янськ Краматорського району Донецької області;
19. с. Лукашеве Запорізького району Запорізької області;
20. с. Петрівка Перша Краматорського району Донецької області;
21. м. Гуляйполе Пологівського району Запорізької області;
22. смт Комиш-Зоря Пологівського району Запорізької області;
23. м. Бердянськ Запорізької області;
24. с. Дунаївка Приазовського району Запорізької області;
25. с. Дружне Пологівського району Запорізької області;
26. с. Веселе Мелітопольського району Запорізької області;
27. смт Нижня Кринка Донецького району Донецької області;
28. с. Максимільянівка Покровського району Донецької області.

Список використаних джерел

1. Богуш О. М. Українська астрономічна термінологія кінця XIX – першої третини XX ст.: генеза, структура, системна організація : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. М. Богуш. – Луцьк, 2015.
2. Карпенко О. Ю. Про космонімічний фрейм / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – 2009. – Вип. 12. – С. 51–63.
3. Масенко Л. Т. "Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле..." / Л. Т. Масенко // Культура слова : республ. міжвід. зб. – 1990. – Вип. 39. – С. 31–35.
4. Підгородецька І. Ю. Образно-символічний потенціал космонімів як засобів вербалізації краси природи (на матеріалі творів української дитячої літератури другої половини XIX – початку XX ст.) / І. Ю. Підгородецька // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2008. – Вип. 26. – С. 67–71.
5. Плечко А. А. Місяць у традиційних уявленнях поліщуків та його номінація в середньополіських говірках / А. А. Плечко // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – Вип. 22 (II). – С. 350–356.
6. Прокопович Л. С. Мовно-естетична репрезентація назв небесних світил сонце, місяць, зорі в сучасному поетичному дискурсі / Л. С. Прокопович, М. В. Луца // Молодий вчений. – 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 216–220.
7. Синишин Л. М. Астрономічна лексика української мови та її вичення в курсі української мови як іноземної / Л. М. Синишин // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 3. – С. 214–218.
8. Соломахин А. Ф. Структура, функціонування та розвиток астрономічної термінології української мови (друга половина XX – початок XXI ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. Ф. Соломахин. – Херсон, 2015.
9. Тріль О. М. Назви на позначення поняття "група зірок" у писемних пам'ятках з Полісся в контексті староукраїнської мови / О. М. Тріль // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – Вип. 22 (I). – С. 180–185.
10. Тріль О. М. Назви нічного світила в пам'ятках української мови / О. М. Тріль // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2009. – Вип. 18. – С. 104–112.
11. Тріль О. М. Назви сузір'їв в українській мові XVI–XVII століть / О. М. Тріль // Писемні пам'ятки : сучасне прочитання. – 2011. – С. 107–112.
12. Федорович Н. В. Українська народна астрономія : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.05 / Н. В. Федорович. – К., 2009.

Yuliia Kalishchuk (Onyshchenko), PhD Student
 ORCID: 0000-0001-7212-2638
 e-mail: gulia.onischenko@ukr.net
 Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

THE MOON IN REPRESENTATIONS AND BELIEFS OF UKRAINIAN EASTERN STEPPE DIALECTS

Based on the data of eastern-steppe dialects the article researches the role of the moon in the beliefs of the Ukrainian people. In the extensive comments of the interviewees, we recorded signs, beliefs, spells, customs, etc., associated with the stay of the heavenly body in different phases.

Semes were analyzed to the designation of the Moon, the closest celestial body to the Earth, the satellite of the Earth shining with reflected sunlight, its phases, the parts of the crescent, and the time when the moon is visible by the glow of the moon. Confirmed omens that portend good or bad weather, frost, and even the beginning of a war, can be traced by the location of a conditional bucket on the tips of the Moon.

One-component lexemes are identified: poluko^o tso, naro^s taniie, uby^l van[']ie, ros^{te} (and a variant of ras^{tot}), prybu^l vaie, ubu^l va (and a variant of ubu^l vaie), u^l khodit, usher^l byvsa, etc. and multi-component units: ^lphazy ^lmisatsa, na molody^l ka, na s^l povni, na ush^l cherblen:a (another variant na^l usherb), na^l ubyl, na spad, try^l chetverti, ya^l kyi ubu^l vaie (another option uby^l vaie), vey^l lyka lu^l na, ras^l tushchyi^l ^lmisats (another variant ros^l tushcha lu^l na, ras^l tushcha lu^l na, ros^l tushchyi^l ^lmisats, ros^l tushchii^l ^lmisats, ros^l tuchyi^l ^lmisats, roas^l tushchyi^l ^lmisats), spa^l daiuchy^l ^lmisats, shcher^l batyi^l ^lmisats, ^lduzhe vazhsh^l kyi^l ^lmisats, prybu^l vayuchy^l ^lmisats, naros^l tayushcha lu^l na ecton the designation of the Moon and its phases, comparison ^lmisats yak mly^l nove^l koleso (about the full Moon).

The properties and qualities of the young, growing, full, and waning Moon were presented in detail. Most often, among all phases in the dialect speakers' comments was a new moon, because during this period the Moon has a healing power that helps in the treatment of teeth, fright in a child, enuresis, removal of warts, meeting a good partner, improving the financial situation in the family, etc. Also, on the new moon, customs are observed regarding the need to start new things, plant a vegetable garden, and plan self-care-related actions. Unlike the young moon, the full moon often has a negative effect on a person, because it can cause insomnia or other diseases. It emphasizes the need to cover the windows at night to avoid the moonlight falling on a person during sleep.

In the analyzed area, with the help of a metaphorical image, the Moon appears in the form of a living being: umy^l vayits[']: a o^l tak, ^lvyishov^l ^lmisats (z-za khmar), ka^l zaly / molo^l dyk naro^l dyvsia, ka^l zaly / ^lmisats naro^l dyvsia etc.

Keywords: dialect, Ukrainian eastern-steppe dialects, astronomical vocabulary, phases of the Moon, sema.

References

1. Bohush, O. M. (2015). Ukrainiska astronomichna terminolohiia kintsia XIX – pershoi tretyny XX st.: geneza, struktura, systemna orhanizatsiia [Ukrainian astronomical terminology of the late nineteenth and first third of the twentieth century: genesis, structure, system organization] (Extended abstract of PhD dissertation). Lutsk (In Ukr.).
2. Karpenko, O. lu. (2009). Pro kosmonimichnyi freim [About the cosmic frame]. Zapysky z onomastyky. Iss. 12, pp. 51–63 (In Ukr.).
3. Masenko, L. T. (1990). "Chumatskyi Shliakh sribliastu kuriavu prostele..." ["The Milky Way will be covered with silver smoke..."]. Kultura slova : respubl. mizhvid. zb. Iss. 39, pp. 31–35 (In Ukr.).
4. Pidhorodetska, I. lu. (2008). Obrazno-symbolichnyi potentsial kosmonimiv yak zasobiv verbalizatsii krasny pryrody (na materialii tvoriv ukraïnskoï ditiachoi literatury druhoï polovyny XIX – pochatku XX st.) [The Figurative and Symbolic Potential of Cosmonyms as Means of Verbalizing the Beauty of Nature (based on the Works of Ukrainian Children's Literature of the second half of the XIX and early XX centuries)]. Lnhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Iss. 26, pp. 67–71 (In Ukr.).
5. Plechko, A. A. (2010). Misiats u tradytsiynikh uivlenniakh polishchukiv ta yoho nominatsiia v serednopolislyk hovirkakh [The month in traditional Polissya concepts and its nomination in Middle Polissya dialects]. Volyn – Zhytomyrshchyna : ist-filol. zb. z rehion. problem. Iss. 22 (II), pp. 350–356 (In Ukr.).
6. Prokopovych, L. S., Lutsa, M. V. (2017). Movno-estetychna reprezentatsiia nazv nebesnykh svityl sontse, misiats, zori v suchasnomu poetychnomu dyskursi [Linguistic and Aesthetic Representation of the Names of Heavenly Luminaries Sun, Moon, Stars in Modern Poetic Discourse]. Molodyi vchenyi. No. 4.3 (44.3), pp. 216–220 (In Ukr.).
7. Synyshyn, L. M. (2008). Astronimichna leksyka ukraïnskoï movy ta yii vyvchennia v kursy ukraïnskoï movy yak inozemnoi [Astronomical vocabulary of the Ukrainian language and its study in the course of Ukrainian as a foreign language]. Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoï movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. Iss. 3, pp. 214–218 (In Ukr.).
8. Solomakhin, A. F. (2015). Struktura, funktsionuvannia ta rozvytok astronomichnoi terminolohii ukraïnskoï movy (druga polovyna XX – pochatok XXI st.) [Structure, Functioning and Development of Astronomical Terminology of the Ukrainian Language (second half of the XX – beginning of the XXI century)]. (Extended abstract of PhD dissertation). Kherson (In Ukr.).
9. Tril, O. M. (2010). Nazvy na poznachennia poniattia "hrupa zirok" u pysemnykh pamiatkakh z Polissia v konteksti staroukraïnskoï movy [Names for the concept of "group of stars" in written monuments from Polissya in the context of the Old Ukrainian language]. Volyn – Zhytomyrshchyna : ist-filol. zb. z rehion. problem. Iss. 22 (I), pp. 180–185 (In Ukr.).
10. Tril, O. M. (2009). Nazvy nichnoho svityla v pamiatkakh ukraïnskoï movy [Names of the night luminary in the monuments of the Ukrainian language]. Volyn – Zhytomyrshchyna : ist-filol. zb. z rehion. problem. Iss. 18, pp. 104–112 (In Ukr.).
11. Tril, O. M. (2011). Nazvy suziriv v ukraïnskii movi XVI–XVII stolit [Names of constellations in the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries]. Pysemni pamiatky : suchasne prochyttannia, pp. 107–112 (In Ukr.).
12. Fedorovych, N. V. (2009). Ukrainiska narodna astronomiia [Ukrainian folk astronomy] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 01.03.23

УДК 811.111'373.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.12>

Kateryna Karpova, PhD (Philol.), Associate Prof.

ORCID: 0000-0002-0024-940X

e-mail: karpova_k@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MEDIA COVERAGE OF SUSTAINABLE FASHION: A LINGUISTIC PERSPECTIVE

Being one of the most exploitative and environmentally unfriendly industries in the world, modern fashion industry is gradually transforming from fast to slow, showing an urgent need for sustainability. Hence, conscious or sustainable fashion as a multidimensional and multifaceted phenomenon can be defined as an awareness about all the inputs and processes in garment making industry, including natural and human resources. Despite all increased media attention to sustainability and related issues, there is still a big gap between theoretical and practical research in the sphere of arts and humanities and other branches of science, such as economy, politics, engineering, building, education etc. Thus, the article analyzes media coverage of sustainability development and sustainable fashion through the prism of modern linguistics. The main purpose, objectives and language data have predetermined the use of general scientific methods (namely, deduction, data collection, interpretation and verification) as well as methods of linguistic research (namely, lexicosemantic and content analyses). The study involves 30 textual fragments selected via continuous sampling method from world-renowned fashion and style magazines, such as Cosmopolitan, Elle, Harper's Bazaar, Marie Claire, Vanity Fair, Vogue. Moreover, 20 visual images have been chosen with the same intent. Textual and visual content has been studied within the framework of Multimodal Discourse Analysis (MDA), aiming at synergy of two modes of communication, inter alia, verbal and non-verbal means of presenting information in media. As a result of the analysis it has been confirmed that journalists and columnists of high-end mass media on fashion are using their popularity, reputation and persuasive potential in order to establish a long-term pivot to sustainability in their readers' minds.

Keywords: sustainability, sustainable fashion, fast fashion, multimodal discourse analysis (MDA), media coverage, textual content, visual content.

Introduction. Recent publications on science and technology have provided a clear understanding of the way in which science functions in society as well as interdependence between science, technology, politics, economy and environment. In a rapidly changing global context, it is well acknowledged that a different, completely new way of thinking is required in order to address eco-challenges of humanity. Therefore, environmental problems facing the global community have gained a particular weight these days. Global community is mainly concentrated on such issues as global warming, ozone layer depletion, greenhouse effect, increasing solid waste, nuclear- water- and air pollution, decreasing green territories and natural habitat, extinction of plant and animal species, deforestation, unplanned urbanization as a result of overpopulation, etc. Yurttaú & Sülün [43] do stress the fact that technology or law is not sufficient in the solution of environmental problems by itself, behavior change of the people is also important. This situation depends on the attitudes and the values which are created to the environment. Thus, in recent years analysts observe acceleration of people's awareness towards ecological topics and sustainability issues respectively. In its broadest sense, sustainability can be defined as the ability to maintain or support a process continuously over time. Similarly, sustainability as a phenomenon presupposes that resources are limited, thereafter they should be used sensibly and sparingly. To put it simply, sustainability is about our children and grandchildren, and the world we will leave them. In accordance with Mollenkamp [31], the idea of sustainability is broken down into three pillars: economic, environmental and social, which are also known as profits, planet and people. In the present research we are primarily concerned with environmental sustainability.

Being hot topic all over the world, environmental sustainability is the responsibility to conserve natural resources and protect global ecosystems in order to support health and wellbeing of the humanity now and in the future. Because so many decisions that impact the environment are not fulfilled immediately, a pivotal element of environmental sustainability in this case is its forward-looking nature.

In our study we use the definition of "sustainable development" offered by the United Nations World Commission on Environment and Development. Chaired by

former Norwegian Prime Minister Gro Harlem Brundtland and thus referred to as the Brundtland Commission, it published the report "Our Common Future" (known as the Brundtland Report) in 1987. According to this report, the development can be called sustainable if it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs [38]. The publication of the Brundtland Report as well as its key ideas have become a milestone in triggering international awareness towards the importance of sustainable development on a global scale.

Literature review. Nowadays scientific investigation of sustainability-related concerns is gradually gaining grounds. Due to its immense popularity, the term "sustainability" has become ubiquitous, that is why it is so hard to argue with. The majority of academic inquiries is conducted within the framework of economics [2; 36], business [4; 35], architecture and engineering [8; 27], social sphere [20; 37], tourism sector [22; 30]. Polasky et al. [2019] highlight the rich potential for collaboration among economists, natural scientists, and other social scientists on sustainable development challenges. The path to sustainability is best viewed, in the opinion of Appelbaum et al. [2016], as an organizational change initiative for which the "how" and "why" must be considered. The idea of accessible personal reflections on sustainability within the hospitality industry, business, management community was put forward by Jones et al. [2016]. It was further developed by Oliveira & Pitarch-Garrado [2022], who thoroughly examined the level of sustainability and social concern in hospitality sector. Following their research, tourism is transforming the landscape and the local economy, and overcrowding is perceived as an economic activity that negatively affects sustainability. The concerns of the resident population about the impacts of tourism have served to identify priority strategies to improve the level of sustainability of the destinations [34].

Most notably, a huge array of academic surveys is devoted to integration of sustainability-related content as an inseparable part of environmentally-friendly society within environmental sciences and green technology [9; 16; 17; 19; 23; 24]. A newly-coined nomination *greenfluencer*, as pointed out by Kapoor [2023], is used to define a person as an agent of social change. Within the context of lexicology and

content analysis, a portmanteau *greenfluencer* (green + influencer) can be used in the following way (see example 1):

(1) More and more *greenfluencers* are showing us new and convenient ways to shift our focus, and tweak our minds to making different and better choices. Ever since I came across studies of the textile industry, and how unethical and polluting it is, I have made some big changes when shopping for clothes. Now, if I want or need something, I always check *Tise and Finn*. These apps have made it super easy to shop a wide range of barley used clothes, to a good price. Not to mention, if you have something special coming up you can always rent an outfit at *Fjong*.

The above-mentioned example provides a description of a neologism *greenfluencer* regarding fashion- and presumably wallet-friendly lifehacks as a part of eco-consciousness.

Besides, there is huge scope of investigations on sustainability and related concerns in the domain of education, e.g. Filho [2015; 2021], Iqbal & Piwowar-Sulej [2022], Menon & Suresh [2022], Speer et al. [2020], Wamsler [2020], etc. From Filho's point of view [2015], the "sustainability 2.0" age is meant to be a reflecting point for those concerned with, and doing research on sustainable development in higher education, as it postulates that we need to learn from the mistakes from the past in order not to repeat them.

It is a truism that sustainable development and fashion are closely intertwined within the phenomenon of sustainable fashion, which is increasingly being used and even overused these days. Even though it is quite popular in scientific circles, the notion still lacks a uniform clarification. Generally, it is an umbrella term for clothes produced and consumed in a way that can be sustained in the future, protecting in consequence both the environment and producing garments. That's why reducing CO₂ emissions, addressing overproduction, decreasing environmental pollution, supporting biodiversity and ensuring that garment workers are well-paid are crucial components of sustainability matrix. Considering criteria mentioned above, there are still too few companies who are involved in tackling all these environmentally-related issues. In addition, the majority of brands are currently claiming that there is always room for improvement. It simply means that shopping for items labelled "sustainable" is insufficient. To be called a "sustainable shopper", one should definitely rethink shopping habits and ways to consume shopping items, including garment, shoes, cosmetics etc.

At present, one may observe an influx of explorations devoted to the topics concerning sustainable fashion. Some research works have focused on the importance of sustainable fashion in the domain of apparel's design, production and recycling [1; 18]. In this regard, Aakko & Koskennurmi-Sivonen [2013] discuss the interdependence between the elements of sustainability and fashion design. In their opinion, sustainable fashion is an endeavor that draws together sustainable development and fashion. Until recently, these two concepts have been treated as an oxymoron, but today it is vitally important to make this pair a promise for the future [1, c. 13]. On the contrary, hardly any investigation has analyzed linguistic perspective of the issue [5; 17; 28], so this sphere of scientific study is not clear cut and needs further consideration. Consequently, the purpose of the research is to scrutinize the notion "sustainable fashion" through the prism of modern linguistics. The objectives of the present article lie in the following:

1. to clarify the terms "sustainability" and "sustainable fashion" within various social sciences;

2. to carry out a critical review of publications on the issue of sustainability and sustainable fashion;

3. to investigate theoretical underpinnings of multimodal discourse analysis (MDA) as a methodological approach;

4. to interpret media image of conscious fashion created by such trendy fashion and lifestyle magazines as *Cosmopolitan*, *Elle*, *Harper's Bazaar*, *Marie Claire*, *Vanity Fair*, *Vogue* incorporating MDA.

It should be stressed that our inquiry examines both linguistic means and non-linguistic, i.e. cultural and social realia, relying on scientific surveys carried out within ecolinguistics [5], pragmatics and media linguistics [15], corpus linguistics [17].

Research methods and materials. The present study exploits a mixed methods research (MMR) as a combination of research tools in answering research questions. The choice of methods employed in the article is based on its purpose and objectives as well as collected language data.

First and foremost, we employ such general scientific method as deduction. In deductive theories, hypotheses are of primary importance. They are formulated and then tested against data in order to ascertain their validity. Deductive theories are explanatory by nature, thus the relationship between data and theory is as follows: hypothesis – data. The paper addresses the following hypothesis: "The image of sustainable fashion in modern mass media is shown as a healthy and vital alternative, not a privilege".

The article also provides a brief overview of theoretical, methodological and academic examinations of such social phenomena as "sustainability", "sustainable development", "sustainable fashion".

Secondly, the research stands on multimodal discourse analysis (MDA), which touches upon multiple modes of communication, including plethora of texts, sounds, graphs, videos, gestures, poses etc. Suggested by Kress and Van Leeuwen [25], MDA aims to clarify not only how individual modes communicate but also how they interact and integrate verbal and non-verbal content with the purpose to create semiotic meaning. Following the ideas of Geenen et al. [2015], we designate MDA as a state-of-the-art multimodality method, which explicitly highlights an analytical orientation whereby language is conceptualized as only one of the many communicative modes through which meaning-making and social interaction are accomplished. It is worth mentioning that multimodal techniques have been employed to understand better a broad range of communicative phenomena, from language and literacy, to film, comics, corporate communication, and identity production. Subsequently, the myriad of recent explorations based on MDA has been really impressive [3; 6; 25; 26; 32].

It should be accentuated that we make use of the method of data collection, interpretation and finally verification. The corpus of analyzed data contains around 30 articles taken with the help of continuous sampling method from trendy magazines. Moreover, we have singled out 20 visual images applying the Multimodal Discourse Analysis. Both of them are vital to analyze samples of two modalities, i.e. textual and visual content, which are evidently overlapping.

Thirdly, such specifically linguistic methods as interpretation of lexicographic resources (to elaborate on the definitions of the nominations "sustainability", "sustainable fashion"; to find out the collocability of the adjective "sustainable"), lexico-semantic and content analyses (to analyze lexical means as well as interpret contextual meaning of sustainability-related vocabulary) are of considerable value in our study. Additionally, undertaking content analysis we take into account theoretical substantiations ascribed to Hameed et al. [2022], who define content analysis as a

method to explore the selected content for the identification or examination of a certain theme or concept.

Results and discussion.

1. MDA of textual content. Over the past decade fashion industry has become a significant contributor to climate change, plastic pollution, deforestation, animal suffering, destruction of natural habitats and other global environmental problems. That's is why urgent necessity for a more conscious or sustainable fashion has gained momentum.

It is commonly known that sustainable fashion first appeared in the mid of the XX century, when consumers became aware of the influence attire and its production had on the environment. Although the introduction of eco-fashion trend had a negative connotation at the very beginning, the situation changed anti-fur campaigns of the 80s, followed by an increasing interest to green fashion in the 90s.

As mentioned above, our linguistic investigation draws on textual and visual analysis of fashionable mazarines which tend to demonstrate a steady media shift from fast to slow fashion exploring some eco-friendly solutions in their media texts. The ultimate aim of them is to raise awareness of societal problems, reduce negative environmental impact, leave no carbon footprint and therefore promote sustainability in the domain of fashion industry.

These days a variety of terms in English, especially *circular, conscious, ethical, green, local, organic, slow, vegan*, has emerged to refer to fashionable trends and concerns that do not harm the nature. It must be taken into consideration that all these terms are not identical in their meaning and sphere of application. In this context, Belova [2022, c. 9] claims that each term focuses on particular stages of clothes production and wearing but all the concepts overlap. In other words, there is no single interpretation of the term due to its multi-aspectual nature. According to the most widespread dictionary definition [40], the English lexeme *sustainability* can embrace three approaches:

- the quality of being able to continue over a period of time;
- the quality of causing little or no damage to the environment and therefore able to continue for a long time;
- the idea that goods and services should be produced in ways that do not use resources that cannot be replaced and do not damage the environment.

Presumably, sustainability became a big idea after people began to realize that we were using up our natural resources, so you're most likely to come across the word when you're reading about recycling and energy use. If you hear someone talking about sustainability in the context of energy, they're probably talking about alternatives to oil or coal – both of which will run out in the future. A sustainable source of energy is something that's always there –like water or wind [41]. In modern English the noun *sustainability* proved to be very popular and quite long-lived owing to its intense combinability on the lexical level. As a rule, it may occur in attributive (*sustainability criterion, sustainability data, sustainability indicator, sustainability initiative, sustainability progress, sustainability project, sustainability regulations, sustainability standards*) or predicative (*agriculture sustainability, corporate sustainability, debt sustainability, ecological sustainability, energy sustainability, environmental sustainability, financial sustainability, fiscal sustainability, global sustainability, long-term sustainability*) functions.

For the time being, a massive media coverage of sustainability concerns is unprecedented. In compliance with Denisova [11, c. 15], fashion media need to appeal both

to emotion and reason when encouraging sustainable consumption. Considerate, mindful, limited buying should become a trendy choice, approved by society and leading to the increased self-confidence of buyers.

An influential American fashion magazine Vogue [7], for example, suggests its own matrix of sustainable fashion. In accordance with their ultimate guide to sustainable fashion, the following green slogans, which rely on imperative mood, have recently come into existence. It should be mentioned that using affirmative imperative clauses as a method of media coverage serves several purposes. On the one hand, it may be a sign of power and persuasion, but on the other – an effective tool for education and information on sustainable issues (see example 2):

(2)

- Buy less and buy better
- Invest in sustainable fashion brands
- Shop second-hand and vintage
- Try renting
- Avoid greenwashing
- Know your materials
- Ask who made your clothes
- Look for scientific targets
- Support brands who have a positive impact
- Watch out for harmful chemicals
- Reduce your water footprint
- Be conscious about vegan fashion
- Take care of your clothes
- Avoid microplastic pollution
- Ensure your clothes have a second life

Furthermore, eco-conscious initiatives promoted by an American monthly fashion and entertainment magazine Cosmopolitan (aka *cosmo consciousness*) have also become omnipresent. For instance, eco aware sun glasses by KAYU are handcrafted in sustainable bamboo; fashion brand FAITHFUL is produced entirely in Bali as its co-founders wanted to create close relationships with local community; fashion brand BAUKJEN as one of the highest-scoring companies in the fashion sector, whose aim is to lower environment impact and create a circular fashion business are only a handful of examples of the eco-friendliest brands advertised in Cosmo. Additionally, in recent years fashion rental services, which suggest an extremely broad palette of clothes, shoes, jewelry and accessories for rent, have become widely popular. Considering all the above, examples (3-5) illustrate a rising popularity of rental services for clothing. In these examples taken from various media the nomination "rental services" is on par with the nomination "sustainable option / choice":

(3) Many fashion rental companies present as the most sustainable option because they satisfy the need for new stuff without filling up your closet with clothes.

(4) Dress rental is fast becoming our go-to for special occasions. It's a great way to practice sustainable fashion, save on wardrobe space and on money – especially if you tend to buy a dress for a special occasion without wearing it again. Plus it's an affordable way to wear designer clothes.

(5) Consumers who decide to rent are increasingly savvy enough to realize that making sustainable choices is more than "just saving energy or saving water".

When it comes to conscious fashion, trendy magazine Harper's Bazaar, whose motto is *How to look good with a clear conscience*, is in the forefront in providing and maintaining green efforts. The textual as well as visual images created by this magazine prove to be a complete success regarding sustainable wardrobes. Harper's Bazaar has an extremely eclectic range of lexical means with positive connotation aimed at conceptualizing the opposition

fast VS slow fashion to create a favorable impression among its readers (see example 6):

(6) Now, more than ever, it's vital for brands and consumers to think more sustainably in order to look after our planet. Thankfully, many players in the fashion industry are paying more attention to the climate crisis and making greener choices as a result... Today's consumers are a discerning bunch and many of them are making educated choices and opting for sustainable fashion alternatives. And there is also a group of thoughtful designers who are looking at the bigger picture, and doing things differently.

Moreover, Harper's Bazaar as well as other trendy media is known for the guidelines on sustaining ethical wardrobe. Grammatically, these guidelines are also verbalized with the help of imperative syntax (see example 7):

(7)

- Go beyond the 30 wears test
- Be more informed
- Change your attitude to shopping
- Invest in trans-seasonal clothes
- Donate your unwanted clothes
- Look after your clothes so they last long
- Learn how to repair clothing yourself or find a good tailor
- Go for quality over quantity
- Adjust how you spend your money

It is worth mentioning that worldwide popularity of environmental issues has resulted in establishing global Earth Day with its imperative slogans *Get inspired! Take action! Be part of the green revolution!* In order to commemorate this annual event, the columnists of Harper's Bazaar conducted an interview with Livia Firth, the co-founder of Eco-Age and UN Leader of Change [10]. In the interview Firth postulates commonly known green narratives with the help of such verbal means as comparisons (*be more responsible, buy less*), imperative constructions with the modal verb *should* (*should buy less, should start slowing down, should remember*), clusters with negative connotation (*destroy our planet, sleepwalk into a huge train wreck*) and positive evaluative meaning (*citizens of this planet, we are together, we have so much power*):

(8) Shoppers can be more responsible in many different ways. We should buy less – thinking of ourselves as citizens of this planet instead of consumers – should start slowing down, and should remember the power we hold in voting with our wallet every single time we buy something. Behind every product we buy, there are millions of people in that supply chain. We are all co-dependent and we should respect that. Currently, we are all sleepwalking into a huge train wreck and destroying our planet. But we can change this, and it's up to each one of us, as together we have so much power.

One of the frameworks of our study substantiates the fact that modern press is looking for the chance to shift the fashion industry and its consumers away from fast fashion model toward sustainable practices in sourcing, production, distribution, marketing, consumption, disposal. Elle as one of the largest women's magazine is also striving to become more eco-aware promoting in such a way the underpinnings of sustainable fashion. Firstly, they strongly recommend to streamline one's wardrobe, which is good both for the soul and the environment, too. Secondly, they ardently support ecological education with the purpose to become more sustainable with people's fashion habits and desires.

It goes without saying that skyrocketing tendencies towards ethical manufacturing as well as second-hand goods' consumption have become a megatrend. Nistor and Balint [2022] support the idea that reflexive consumers not only wish to satisfy their material needs but also want to contribute to the wellbeing of others, i.e. the living planet. In this respect, second-hand products allow them to practise

recycling and to help extend the lifecycle of products. The conducted multimodal discourse analysis has revealed the following lexemes coined by means of affixation: *recycled, reused, resale, upcycled*. A recent American survey has proved that 90% of millennials and more iGens have no stigma towards buying second-hand. On the contrary, it is a good option for them especially being on a tight budget. Marie Claire along with Harper's Bazaar published a list of useful guidelines on how to shop more responsibly. In the example below, the underlined lexical units serve the purpose to verbalize sustainability-related vocabulary. Besides, instructive language, as mentioned above, functions as a powerful persuasive, informational and education tool (see example 9):

(9)

- Prioritize charity shops and thrift stores that source their garments locally or are transparent about their supply chains
- Avoid unsustainable hauls! Only buy garments you can see yourself wearing at least 30 times
- Choose sustainable materials, and try and avoid synthetic options that release microplastics when washed
- Buy second-hand clothing from sustainable brands. More and more of them are encouraging their customers to send their clothing back
- If your budget allows it, support ethical brands, too: this will help them change the industry for the better

Apart from being environmentally responsible using second-hand or recycled items, conscious fashion also concerns a clothing supply chain with reference to social responsibility. The media coverage of social responsibility is presented with the following positively-connoted lexis: *social sustainability, fair wage, fair labor standards, safe working conditions, transparency on workplace, do-gooder* etc. Notably, making an allusion to famous proverb *actions speak louder than words* Julia Gall, the columnist of Marie Claire, has devised an environmentally-friendly saying *when actions speak louder than clothes* to show their way towards ecological awareness and environmental responsibility alike.

2. MDA of visual content. It is a well-known fact that visual content as a medium to materialize multimodal phenomena is aimed at conveying specific social meanings about environmental protection and preservation. Nowadays media coverage promotes sustainability in fashion, being on a path towards radical transformations respectively. Hameed et al. [2022] make an emphasis on the fact that besides raising public awareness, the media can also be influential in promoting green initiatives around the globe. It helps us to understand what is being done in order to save Earth from climatic annihilations. Eventually, we begin our MDA of visual content by analyzing images from trendy magazines used to interpret and verify language data. On the one hand, present-day media conceptualization of conscious fashion as well as its special fashion vibe are shown on Fig. 1–3.

On the other hand, visual depiction of unethical, moreover excessive consumption, exemplified on the pages of some media resources, is presented below (see Fig. 4–6). Thereupon, Denisova [2021] reckons that magazine fashion coverage celebrates a fairytale, dreamy version of femininity, pushing the readers towards fast fashion that sells replicas of expensive pieces at low price and low quality. As Greco & Cock [2021] assume, despite what might be seen as an overwhelming consensus on the importance of sustainability in fashion, repeated warnings from different studies indicate that there are still "battles of ideas" (a term of Greco & Cock) in fashion sustainability.



Fig. 1.
Slow fashion



Fig. 2.
Slow fashion



Fig. 3.
Slow fashion



Fig. 4.
Fast fashion



Fig. 5.
Fast fashion



Fig. 6.
Fast fashion

As we can see from the figures above, there is a certain controversy and misalignment over the issue under investigation, so its further analysis is of utmost importance. Shortly after its advent, ethical fashion and consequently means of its verbal explication and visual portrayal became more vegan [5]. In addition, Belova [2022] argues that "veganization" of fashion falls into the imposed paradigm of veganism. The trend started with severe criticism of fur and leather in fashion. Now wool, cashmere, mohair and silk production are considered unethical, exploitative, and cruel. In an attempt to conceptualize the relations between

language and image applying MDA, modern eco-friendly fashion brands are trying to find ecological alternatives for animal-based materials in order to reduce environmental footprint. Fig. 7, for example, highlights the very idea of natural materials' development, offering an abundance of alternatives to wool. Fig. 8 depicts the H & M's latest collection promoted on pages of Elle, which opts for pinatex, a leather substitute made of discarded pineapple leaves. Similarly, Fig. 9 presents next-generation animal-free material as a green alternative to replace natural fabrics.



Fig. 7.
Image of eco wool



Fig. 8.
Image of eco leather



Fig. 9.
Image of eco fur

Another way to contribute to the advancement of sustainability is social responsibility. While fast fashion mostly relies on exploitation of planet and people, slow fashion on the contrary tends to integrate social and environmental concerns, mitigating in such a way eco-damage. The issue of social responsibility is widely discussed on the pages of Marie Claire, Vogue and Elle. The convergence of visual images below enables multimodality and multidimensionality because apart from using visual content it also employs various semiotic modes. In order to do so, we present it as a succession of visuals (Fig. 10–16), displaying how meaning is embedded in images, icons, postures. The symbols in graphical

format in combination with various colors and fonts are used as eye-catchers for the readers.

Summarizing the phenomenon of sustainability in fashion production and consumption, Jessica Davis from Harper's Bazaar in her article "How might we see fashion change in 2023" puts it:

(10) As sustainability moves to the forefront for fashion labels and shoppers alike, it's vital for us to expand our own knowledge. With this in mind, we are predicting the sustainability trends that will be on the top of the fashion industry's agenda in 2023.

So, in light of the ongoing public and media debate over fashionable industry, the aforementioned assumption looks like indisputable fact.

CLOTHES with
non-biodegradable
fabrics will
SIT IN LANDFILLS
for up to
200 YEARS.
Longer if
they're plastic.

Fig. 10.

Graphical image of fast fashion

ACRYLIC
clothing
can SHED
700,000
FIBERS in
a single
washing
machine
spin cycle

Fig. 11.

Graphical image of fast fashion

less than
1%
of MATERIAL
used to make
clothing is
RECYCLED

Fig. 12.

Graphical image of fast fashion

85%
of GARMENT
WORKERS in
Los Angeles
have experienced
WAGE THEFT,
including
wages as low as
\$5
PER HOUR.

Fig. 13.

Graphical image of fast fashion



Fig. 14.

Fast fashion impact



Fig. 15.

Fast fashion impact



Fig. 16.

Fast fashion impact

Conclusion. In present-day kaleidoscopic and fast-moving world, the issue of sustainability is increasingly developing and affecting other spheres of social, political, economic, cultural life. Steady proliferation of sustainability challenges is evident due to the fact that nowadays more and more people are trying to go green. *Embedding of organic or recycled fabrics is sorely needed as the humanity seeks to reduce pressure on natural resources in order to restore the balance between people and planet Earth with regards to fashion. Furthermore, innovative ecological initiatives in the sphere of fashion are primarily important nowadays in order to maintain more sustainable future both locally and globally.*

As discussed thus far, being a rapidly growing domain of linguistic research, Multimodal Discourse Analysis (MDA) rests on the combinability of verbal and non-verbal content. In the context of our investigation textual presentation (4.1) and visual explication (4.2) are studied with emphasis on their substitutability. Importantly, MDA is focused on exploration of media coverage of substantial verbal arsenal (imperative syntax, vocabulary with positive evaluative meaning, vocabulary with negative connotation, comparative degree of adjectives) and non-verbal variety (visual images, gestures, symbols, graphics) to conceptualize complex phenomenon "sustainable fashion" in modern English. The analysis highlights the opposition between fast and slow fashion, referring to the latter as *circular, conscious, eco, ethical, green, local, organic, vegan*. Used interchangeably, the above-mentioned terms aim to emphasize not only the idea of environmental protection but also social issues, including human rights, inequality, poor working conditions etc. Apparently, modern apparel and footwear brands are trying to minimize environmental footprint. The conducted analysis has fully confirmed the main hypotheses of the article: "The image of sustainable fashion in modern mass media is shown as a healthy and vital alternative, not a privilege". Finally, the study sets a foundation to further

more detailed analysis of sustainable fashion and related issues as opposed to fast fashion.

References

1. Aakko, M. & Koskennumi-Sivonen, R. (2013). Designing sustainable fashion: possibilities and challenges. *Research Journal of Textile and Apparel*. Vol. 17(1). pp. 13–25. – URL: <https://doi.org/10.1108/RJTA-17-01-2013-B002> (In English).
2. Alam, M. (2015). Resource allocation and service design in local government: a case study. *International Journal of Public Sector Management*. Vol. 28(1). pp. 29–41. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJPSM-01-2014-0013> (In English).
3. Alyeksyeyeva I., Chaiuk T., Borysovykh O., Karpova K. & Gayevska O. (2021). Celebrities and microcelebrities in quarantine: strategies of parasocial communication. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. Vol. 10(5). pp. 26–44. – URL: <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0121> (In English).
4. Appelbaum, S.H., Calcagno, R., Magarelli, S.M. & Saliba, M. (2016). A relationship between corporate sustainability and organizational change (Part One). *Industrial and Commercial Training*. Vol. 48(1). pp. 16–23. – URL: <https://doi.org/10.1108/ICT-07-2014-0045> (In English).
5. Belova, A. (2022). Sustainable fashion in the English language mirror. *Cognition, communication, discourse*. Issue 25. pp. 9–18. (in English).
6. Borymska, O. & Karpova, K. (2022). My cyber self: identity presentation on TikTok. *Current issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*. Issue 44. pp. 118–129. – URL: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2022.44.118-129> (In English).
7. Chan, E. (2021). Vogue's ultimate guide to sustainable fashion. Retrieved from <https://www.vogue.in/fashion/content/vogues-ultimate-guide-to-sustainable-fashion> (in English).
8. Crosbie, T., Dawood, N. & Dean, J. (2010). Energy profiling in the life-cycle assessment of buildings. *Management of Environmental Quality*. Vol. 21(1). pp. 20–31. – URL: <https://doi.org/10.1108/14777831011010838> (In English).
9. Dakhia, K. & Berezowska-Azzag, A. (2010). Urban institutional and ecological footprint: a new urban metabolism assessment tool for planning sustainable urban ecosystems. *Management of Environmental Quality*. Vol. 21(1). pp. 78–89. – URL: <https://doi.org/10.1108/14777831011010874> (In English).
10. Davis, J. (2022). Unstitched: Eco-Age's Livia Firth on working together for a greener future. Retrieved from – URL: <https://www.harpersbazaar.com/uk/fashion/what-to-wear/a39723812/livia-firth-sustainable-fashion/> (In English).
11. Denisova, A. (2021). *Fashion Media and Sustainability: Encouraging Ethical Consumption via Journalism and Influencers*. University of Westminster Press. (In English).
12. Filho, L.W. (2015). Sustainability 2.0 a new age of sustainable development in higher education. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. Vol. 16(1). – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-10-2014-0149> (In English).
13. Filho, L.W. (2021). COVID-19, sustainable development and higher education: towards a recovery path. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. Vol. 22(1). pp. 138–141. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-10-2020-0364> (In English).

14. Geenen, J., Norris, S. & Makboon, B. (2015). Multimodal discourse analysis. *The International encyclopedia of language and social interaction*. – URL: <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi095> (In English).
15. Greco, S. & Cock, B.de. (2021). Argumentative misalignments in the controversy surrounding fashion sustainability. *Journal of pragmatics*. Vol. 174. pp. 55–67. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.12.019> (In English).
16. Gurtu, A., Searcy, C. & Jaber, M.Y. (2017). Emissions from international transport in global supply chains. *Management Research Review*, Vol. 40(1). pp. 53–74. – URL: <https://doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0208> (In English).
17. Hameed, A., Jabeen, I. & Afzal, N. (2022). Towards an eco-friendly future: a corpus-based analysis of media discourse on "Saudi Green Initiative". *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. Vol. 7(1). pp. 84–119. (In English).
18. Henninger, C.E., Alevizou, P.J. & Oates, C.J. (2016). What is sustainable fashion? *Journal of Fashion Marketing and Management*. Vol. 20(4). pp. 400–416. – URL: <https://doi.org/10.1108/JFMM-07-2015-0052> (In English).
19. Hsu, J.L. & Lin, T.Y. (2015). Carbon reduction knowledge and environmental consciousness in Taiwan. *Management of Environmental Quality*, Vol. 26(1). pp. 37–52. – URL: <https://doi.org/10.1108/MEQ-08-2013-0094> (In English).
20. Imaz, M. & Sheinbaum, C. (2017). Science and technology in the framework of the sustainable development goals. *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*. Vol. 14(1). pp. 2–17. – URL: <https://doi.org/10.1108/WJSTSD-04-2016-0030> (In English).
21. Iqbal, Q. & Piwowar-Sulej, K. (2022). Sustainable leadership in higher education institutions: social innovation as a mechanism. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 23(8). pp. 1–20. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-04-2021-0162> (In English).
22. Jones, P., Hillier, D. & Comfort, D. (2016). Sustainability in the hospitality industry: Some personal reflections on corporate challenges and research agendas. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. Vol. 28(1). pp. 36–67. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2014-0572> (In English).
23. Kapoor, P.S., Balaji, M.S. & Jiang, Y. (2023). Greenfluencers as agents of social change: the effectiveness of sponsored messages in driving sustainable consumption. *European Journal of Marketing*. Vol. 57(2). pp. 533–561. – URL: <https://doi.org/10.1108/EJM-10-2021-0776> (In English).
24. Kim, Y. & Oh, K.W. (2020). Which consumer associations can build a sustainable fashion brand image? Evidence from fast fashion brands. *Sustainability*. Vol. 12(5). pp. 2–16. – URL: <https://doi.org/10.3390/su12051703> (In English).
25. Kress, G., & Leeuwen, T. v. (1996). *Regarding Images: The Grammar of Visual Design*. Oxon: Routledge (In English).
26. Maglie, R. B. & Centonze, L. (2021). Reframing language, disrupting aging: a corpus-assisted multimodal critical discourse study. *Working with Older People*. Vol. 25(3). pp. 253–264. – URL: <https://doi.org/10.1108/WWOP-06-2021-0032> (In English).
27. Mansson, S. (2019). Reviewing the role of sustainability professionals in construction. *Materials of 10th Nordic conference on construction economics and organization*. pp. 393–399. – URL: <https://doi.org/10.1108/S2516-285320190000002021> (In English).
28. Marcella-Hood, M. (2023). Augmenting sustainable fashion on Instagram. *Sustainability*. Vol. 15. pp. 1–17. – URL: <https://doi.org/10.3390/su15043609> (In English).
29. Menon, S. & Suresh, M. (2022). Development of assessment framework for environmental sustainability in higher education institutions. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 23(7). pp. 1445–1468. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2021-0310> (In English).
30. Mohd, S. N. (2015). Consumers' environmental behaviour towards staying at a green hotel: Moderation of green hotel knowledge. *Management of Environmental Quality*, Vol. 26(1). pp. 103–117. – URL: <https://doi.org/10.1108/MEQ-02-2014-0023> (In English).
31. Mollenkamp, D. T. (2022). What is sustainability? How sustainabilities work, benefits, and example. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/s/sustainability.asp> (In English).
32. Morales, B. C. (2018). The analysis of multimodal discourse: a comparison of methodological proposals. *Forma y funcion*. Vol. 31(2). pp. 145–174. – URL: <https://doi.org/10.15446/ff.v31n2.74660> (In English).
33. Nistor, L. & Balint, G. Second-hand clothing shoppers' motivations: An exploratory study among ethnic Hungarians from the Szeklerlandregion of Romania. *Sapientiae, Economics and Business*. Vol. 10. pp. 49–76. (In English).
34. Oliveira, P. de, & Pitarch-Garrido, M.D. (2022). Measuring the sustainability of tourist destinations based on the SDGs: the case of Algarve in Portugal: tourism agenda-2030. *Tourism Review*. Vol. 2(12). – URL: <https://doi.org/10.1108/TR-05-2022-0233> (In English).
35. Onyido, T. B. C., Boyd, D. & Thurairajah, N. (2016). Developing SMEs as environmental businesses. *Construction Innovation*. Vol. 16(1). pp. 30–45. – URL: <https://doi.org/10.1108/CI-05-2015-0026> (In English).
36. Polasky, S., Kling, C. L., Levin, S. A. (2019). Role of economics in analyzing the environment and sustainable development. *PNAS*. Vol. 116(12). pp. 5233–5238. – URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1901616116> (In English).
37. Ramanathan, U., Subramanian, N. & Parrott, G. (2017). Role of social media in retail network operations and marketing to enhance customer satisfaction. *International Journal of Operations & Production Management*. Vol. 37(1). pp. 105–123. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJOPM-03-2015-0153> (In English).
38. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Retrieved from – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (In English).
39. Speer, J. H., Sheets, V., Kruger, T. M., Aldrich, S. P. and McCreary, N. (2020). Sustainability survey to assess student perspectives. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 21 (6). pp. 1151–1167. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-06-2019-0197> (In English).
40. Sustainability. Retrieved from – URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainability> (In English).
41. Sustainability. Retrieved from – URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/sustainability> (In English).
42. Wamsler, C. (2020). Education for sustainability: Fostering a more conscious society and transformation towards sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. Vol. 21(1). pp. 112–130. – URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-04-2019-0152> (In English).
43. Yurttau, G.D. & Sülün, Y. (2010). What are the most important environmental problems according to the pre-service science teachers? *Procedia Social and Behavioral Sciences*. Vol. 2(2). pp. 3412–2416. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.525> (In English).

Надійшла до редколегії 15.03.23

Катерина Карпова, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-0024-940X

e-mail: karпова_k@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВИСВІТЛЕННЯ ПОНЯТТЯ "СТІЙКА МОДА" У ЗМІ: ЛІНГВІСТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ

Як одна з найбільших світових забруднювачів довкілля, індустрія моди сьогодні переживає радикальні метаморфози, поступово рухаючись у напрямі від швидкої до повільної, демонструючи, таким чином, тенденцію до стійкості. У межах нашого дослідження поняття "стійка мода" з усією багатоаспектною природою визначено як всебічну обізнаність стосовно процесів і наслідків виробництва, поширення, споживання й утилізації одягу та взуття з урахуванням природних і людських ресурсів. Незважаючи на зростаючий медійний і науковий інтерес до зазначеної проблематики, у галузі гуманітарних наук усе ще спостерігається значний брак теоретичних і практичних напрацювань порівняно з академічними здобутками у сфері економіки, політики, інженерної справи, будівництва, освіти, що зумовлює актуальність цієї статті. Відтак, пропонується наукова розвідка ґрунтується на вивченні поняття "стійка мода" в руслі сучасної лінгвістики. Основна мета, завдання та мовний матеріал обумовили вибір методологічної бази дослідження, а саме методи дедукції, збору, інтерпретації та верифікації метаданих, лексико-семантичного та контент аналізу. Матеріалом лінгвістичного аналізу слугують 30 текстових уривків і 20 візуальних фрагментів, отриманих методом суцільної вибірки з таких найбільш відомих модних видань, як *Costopolitan*, *Elle*, *Harper's Bazaar*, *Marie Claire*, *Vanity Fair*, *Vogue*. Розгляд текстового та візуального контенту, представленого у світових модних ЗМІ, здійснюється за допомогою мультимодального аналізу дискурсу (МАД), основна мета якого полягає у висвітленні особливостей вербальних і невербальних засобів представлення інформації за допомогою різноманітних семіотичних кодів. Унаслідок проведеного наукового експерименту доведено, що сучасні засоби масової інформації з операціями на власну популярність, репутаційний статус і здатність впливати на широкий загал, є основним джерелом формування громадської думки в контексті екосвідомості, бережливого ставлення до природи, збереження людського потенціалу й ресурсів шляхом популяризації свідомої моди.

Ключові слова: стійкість, стійка мода, швидка мода, мультимодальний аналіз дискурсу (МАД), висвітлення у ЗМІ, текстовий контент, візуальний контент.

УДК 82-97:27-535.7-23:81'255.4=030.811.16=161.2
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.13>

Олег Кожушний, канд. філол. наук, д-р філософії (Богослов'я), доц.
ORCID: 0000-0002-5104-3161
e-mail: olorch@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛІНГВІСТИЧНІ СХОЛІЇ ДО УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ 4–5 ПСАЛМІВ

*Псалтир є найвідомішою у світі збіркою релігійної поезії, яку активно використовують під час богослужінь представники всіх аврамічних релігій. З огляду на це, триває постійна робота богословів і філологів над тлумаченням і перекладами псалмів різними мовами і для різних цільових аудиторій. Незважаючи на появу поодиноких спроб перекладу Псалтиря сучасною українською літературною мовою, для вітчизняної науково-богословської спільноти залишається актуальним опрацювання біблійної поезії з погляду співвідношення єврейського і грецького текстів, а також їхнього адекватного відтворення українською мовою з урахуванням активного багатомовного використання слов'янського перекладу. Вказуючи практичний шлях для розв'язання цієї проблеми, автор пропонує до уваги власні лінгвістичні схолії до масоретського, грецького та слов'янського текстів 4–5 псалмів, а також пропонує варіант їхнього перекладу. Для роботи використовувалися оригінальні тексти за виданням *Biblia Hebraica Stuttgartensia* та *Septuaginta*, а також загальнозживаний нині текст Псалтиря церковнослов'янською мовою. З українськомовних перекладів дослідник орієнтується на богослужбовий Псалтир у Київському перекладі 1920 р., текст якого був відредагований у 1947 р. професорами Української Богословської Академії в Мюнхені, і Книгу Псалмів з перекладацького відділу Українського Біблійного товариства 2016 р., текст якої претендує на академічність і є останнім лінгвістичним словом з цієї теми в українській біблеїстиці.*

Ключові слова: Псалтир, слов'янський переклад, Септуагінта, масоретський текст, паралелізм, сучасний переклад.

Вступ. Запропонований нижче матеріал продовжує цикл статей, присвячених перекладу Псалтиря сучасною українською літературною мовою. У шістнадцятому томі фахового збірника наукових праць "Studia Linguistica" представлена перша стаття цього циклу, де окреслена актуальність для науково-богословської спільноти України всебічного опрацювання біблійної поезії і створення якісних перекладів останньої літературною українською мовою. Вказуючи практичний шлях для розв'язання цієї проблеми, автор запропонував до уваги власні лінгвістичні схолії до масоретського, грецького та слов'янського текстів найбільш уживаних із частотного погляду 50-го і 90-го псалмів, а також варіант їхнього перекладу. Проаналізувавши оригінальні тексти, особливу увагу дослідник приділив основному поетичному принципу біблійної поезії – паралелізму [1]. Проаналізовано також окремі лексеми, вислови та важкі для розуміння місця, які вже неодноразово ставали предметом фахової дискусії, і надані можливі варіанти їхнього перекладу [4, с. 71–85]. Результати роботи над текстами 1–3 псалмів опублікувалися у Віснику КНУ імені Тараса Шевченка "Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика" [5, с. 36–39].

Для роботи використовувалися оригінальні тексти за виданням *Biblia Hebraica Stuttgartensia* [11] і *Septuaginta* (ed. by Alfred Rahlfs) [13], а також загальнозживаний нині текст Псалтиря церковнослов'янською мовою. З українськомовних перекладів, насамперед автор орієнтується на богослужбовий Псалтир у Київському перекладі 1920 р., текст якого був відредагований у 1947 р. професорами Української Богословської Академії в Мюнхені [8], і Книгу Псалмів із перекладацького відділу Українського Біблійного товариства 2016 р. [7], текст якої претендує на академічність і є останнім лінгвістичним словом з цієї теми в українській біблеїстиці.

Результати дослідження. У цій статті автор продовжує ділитися своїми лінгвістичними схоліями, сфокусувавши нашу увагу на 4–5 псалмах.

Четвертий псалом продовжує тему третього, а саме: втеча царя Давида з Єрусалиму під час повстання проти

нього сина Авесалома, страждання, відчай через переслідування й нестачу у вірних йому людей продовольства, молитва й отримання захисту від Бога (2 Цар. 15–19 глави)¹. На противагу третьому, так званому "ранковому" псалму, четвертий – це "вечірня хвала", про що можна говорити з огляду на останній, дев'ятий його вірш:

9 В мирі я ляжу й відразу засну,

Бо Ти, Господи, єдиний оселив мене в безпеці.

Прокоментуймо відразу цей вірш. У першому рядку питання викликає лише прислівник *yahdav* (יָחַדָּב), який Септуагінта перекладає як *ἐπί τὸ αὐτὸ*, а слов'янський текст подає "вкупі"³. "Разом я ляжу й засну" – так, на нашу думку, єврейський оригінал наголошує на одночасності дії, яка є результатом мирного та впевненого налаштування людини. Таким розумінням зумовлено й наш переклад. Проблемою є переклад вислову *le'badad* (לְבַדָּד)⁴ у другому рядку, який іноді перекладають "мені єдиному" або "єдиного...мя", для чого немає достатніх лінгвістичних підстав, оскільки в тексті тут ідеться про Господа, а не про людину-псалмоспівця. Катὰ μόνας⁵ краще перекладати як "Сам по Собі", маючи на увазі Єдність Божої монади. Тому численні перекладачі погоджуються тут із лексемою "єдиний". *la'betah* (לְבֵטֵחַ)⁶ – "у безпеці" – саме цей варіант перекладу обираємо ми, спираючись на масоретський текст, оскільки він більше прозорий, ніж "оселяти на надії" і більше відповідає оригіналу, ніж "даєш мені жити безпечно".

La'menase'ah bi'neginot mizmor le'David – "Регентові. На негінот. Псалом Давида". Саме так перекладається перший вірш псалма, який не належить до основного тексту, а містить вказівку на авторство, спосіб виконання і звертається до регента хору. Цікавою є грецька фраза *εἰς τὸ τέλος*, яка так розуміє *la'menase'ah*, що й відтворюється слов'янською як "в кінці" і призводить до інтелектуального ступору всіх читців псалтиря цією мовою. Що таке "негінот"? Напевне, вид струнного інструменту, під супровід якого і виконувався цей псалом⁷. Наскільки слов'янська калькує Септуагінту і до яких непорозумінь це іноді призводить, бачимо з наступного надпису *mizmor le'David*, що з єврейської перекладається "псалом, що

¹ Для загальної обізнаності з тематикою псалма радимо читачеві познайомитися з 15–19 главами Другої книги Царств (Біблія).

² 03162 за "Єврейсько-руським словарем Стронга".

³ "В мире вкупе усну и почию...".

⁴ 00909-00910 за Стронгом.

⁵ "наодинці", "окремо", "сам по собі".

⁶ 00983 за Стронгом.

⁷ Букв.: "на струнних" (інструментах – К. О.).

належить Давиду". Септуагінта перекладає цей надпис, використовуючи давальний відмінок, що перегукується із граматиною біблійного івриту, де *le'* може передавати значення давального відмінка, а також значення належності. Слов'янська вдається до сліпого калькування, і ми отримуємо: "псалом Давиду", тоді виникає не одне запитання: хто тоді автор і якому Давиду адресовано псалом.

Другий вірш – це звернення Давида до Бога з проханням про допомогу.

*2 Коли я кличу, вислухай мене, Боже правди моєї.
В тісноті¹ Ти дав мені простір².*

Помилуй мене і вислухай молитву мою.

Для дієслова "вислухай" у першому рядку першого вірша актуальним було б вживання індикатива аориста, чого й дотримується Септуагінта, однак більшість перекладачів віддають перевагу імперативу презенса, який перегукується з останнім рядком. "Боже моєї правди", "Боже праведності моєї", "мій Боже справедливий", "Боже справедливості моєї" – усі ці варіанти мають право на існування і не суперечать один одному з погляду біблійної екзегези.

Починаючи з третього вірша, псалмоспівець дорікає своїм ворогам і веде із ними уявний діалог.

*3 Сини Людські! Допоки будете ганьбити славу
Мою?³*

Навіщо любите марноту і шукаєте неправди?

Тут маємо істотну відмінність між масоретським і грецькими текстами: "допоки будете твердосердими" (грец. *βαρυσκαρδίοι*) – "доколе тяжкосердий" (слов.) – "допоки ганьбитимете честь Мою" (евр.). Слово *shebodi* (שְׁבוּדִי)⁴ може перекладатися як "слава" і "честь". Написання займенника "Моя" з великої літери свідчить про те, що у християнській екзегетичній традиції тут ідеться про честь і славу Христа. Маємо тут цікавий зразок паралелізму, де другий рядок пояснює зміст першого: що значить "ганьбити славу Мою". Після цього рядка міститься позначка – *διὰ ψαλμοῦ* або *Selah* (Hebrew: הלו), яка, як справедливо зазначають дослідники, є "the most difficult word in the Hebrew Bible to translate. Selah is probably either a liturgical musical mark or an instruction on the reading of the text, something like stop and listen" [12, с. 1690–1691]. Отже, на сам текст ця позначка не впливає.

*4 Та знайте, що відділив Господь для Себе
праведного,*

Господь почує мене, коли взиватиму до Нього.

Для виваженого перекладу цього вірша нам потрібно з'ясувати значення двох лексем, які використовує Септуагінта: дієслова *θαυμαστός* і прикметника *ἅγιος*, що й зумовили появу дивної фрази: "яко удивив Господь преподобного Своего" (слов.). Річ у тім, що в масоретському тексті маємо дієслово *hifla* הִפִּיל, яке перекладається, як "відділив", "відрізнув", а Септуагінта, натомість, чомусь орієнтується на схоже дієслово зі значенням "робити дивним"⁵ – *קלף*. Ми навмисне відділили і віділили літеру "алеф", бо саме вона, на нашу думку, спричинила неправильне прочитання перекладачами оригінального тексту. Слово *hasid* (חַסִּיד)⁶ також неправильно подається як "святий" або "преподобний". "Вірний",

"богобоязливий", "відданий", "благочестивий", "милостивий" – усі ці епітети є ознаками "праведника". Саме цю лексему ми й використовуємо. Із погляду грецького синтаксису цікавим є використання в цьому вірші (як, до речі, і в другому) конструкції із субстантивованим інфінітивом, яка перекладається підрядним реченням часу. Узагалі ж, зміст цього вірша такий: Господь завжди вирізняє праведного з-поміж нечестивців і вислуховує його молитви.

*5 Тремтій і не грішіть! Роздумуйте в серцях
ваших*

на ложах ваших, і заспокойтеся.

На цей вірш існує чимало екзегетичних тлумачень, до яких ми докладно не вдаватимемося в цій розвідці. Однак, зазначимо, що зумовлені вони хибним, з нашого погляду, перекладом речення: "Гніваючись, не грішіть". Фраза є настільки популярною, що численні перекладачі просто не наважуються її скорегувати. Дієслово *rigzu* (רִגְזוּ)⁸ варто перекладати як "тремтій" або, з огляду на контекст, "тремтій від гніву". Це – перше й основне значення дієслова. Чому Септуагінта використовує лише друге значення дієслова, концентруючи свою увагу лише на афекті гніву, залишається незрозумілим. Насправді, у тексті мається на увазі стан людини, коли вона тремтить від гніву й роздратування, будучи безсилою щось вчинити супроти праведника. "Промовляйте в серцях ваших" – це, очевидно, гебраїзм, який закликає розмірковувати над почутим: псалмоспівець закликає своїх ворогів на самоті осмислити почуте, перебуваючи "на ложах" під час нічного сну, і, зрештою, "заспокоїтися", "замовкнути", відклавши свій безпідставний гнів. Залишається лише здогадуватися, що значить слов'янське "умилитеся на ложах ваших", яке так перекладає дієслово *καταύσω*. Використовуючи музичну термінологію, вірш є кульмінацією, принаймні, цієї частини псалма і виконується на *forte*. Недарма після нього стоїть музична пауза – села.

*6 Приносьте жертви праведні і надійтеся
на Господа.*

"Жертуйте жертви праведності" – так буквально перекладається цей вірш. Псалмоспівець продовжує вмовляти своїх опонентів, натякаючи їм, що їхня зовнішня обрядова жертвність не є фактом живої віри і плодом внутрішнього благочестя й тому не може називатися праведною. На цьому уявний діалог поета зі своїми антитепами завершується.

*7 Багато хто запитує: "Хто покаже нам благо?"
Яви нам світло лиця Твого, Господи!*

Цей надзвичайно глибокий за своїм змістом вірш містить дві лексеми, які привернули нашу увагу. Звичайно, за змістом псалма *τὰ ἑυαθὰ* або *ἑυαθὰ* – це, насамперед, той добробут, якого шукає широкий загаль, запитуючи: "Хто б дав нам побачити те, що буде для нас добром?". Ближче до контексту – це продовольство, якого так бракувало під час гоніння вірним Давидові людям. Ми ж, використовуючи лексему "благо", підносимо це запитання до рівня філософсько-богословської проблеми: *τί ἐστὶν ἀλήθειαν?* Що є істина і, відповідно, у чому справжнє

¹ Тобто, "в утиках".

² Букв.: "Ти мене розпросторив".

³ Букв.: "допоки честь моя – на ганьбу?".

⁴ 03519 за "Еврейско-русским словарём Стронга".

⁵ 06395 за Стронгом.

⁶ 06381 *Ibid.*

⁷ 02623 *Ibid.*

⁸ 07264 *Ibid.*

⁹ 02898 за Стронгом.

благо людини? Саме про це розмірковує автор і в наступному рядку висловлює переконання, що лише Господь, осяйнувши нас світлом Свого Лиця, може не лише дати правдиву відповідь на це запитання, а й задовольнити будь-яку природну людську потребу. *Nesa alenu* (נֶסָא אֱלֵנִי) – "випробуй на нас" – цю фразу з івриту перекладають по-різному: "піднеси над нами", "осяйни нас", "нехай світить на нас", найчастіше "яви нам", що, на нашу думку, є найбільш доречним. Грецький варіант чомусь використовує тут дієслово ἐστημεῖσθαι, яке, відповідно, перекладають: "позначилося на нас", "відзначив на нас", "знаменася на нас", що порушує логічний виклад думки автора, хоча може бути виправданим змістом наступного вірша.

Наступний вірш є найбільш проблемним у цьому псалмі, про що нам говорить конструбутий слов'янський переклад: "Дал еси веселіє в серці моєм: от плодів пшениці, вина і елєа своєго умножишася". Варто зазначити, що і масоретський текст, і Септуагінта є тут досить непрозорими², а тому іноді провакують перекладачів та екзегетів "додумувати" слова для кращого розуміння. Наприклад: "Ти послав у моє серце більшу радість, ніж коли є великий достаток пшениці та молодого вина" або "Ти наповнив більшою радістю серце моє, ніж радість тих, що мають багато зерна і нового вина" etc. Не буду суперечити, це – змістовні, але досить натягнуті варіанти. Насправді, зміст цього вірша тісно пов'язаний із біблійними реаліями, окресленими на початку цієї статті: цар Давид радіє з приводу того, що Господь врятував його людей від голоду, коли "примножив їм хліб і вино" (2 Цар. 17, 27–29). Саме від цього і слід відштовхуватися перекладачеві.

8 Ти наповнив радістю серце моє,
Відколи примножилися у них хліб і вино.

Отже, смислова канва 7–8 віршів така: 1 рядок 7 вірша – супутники Давида ставлять йому питання; 2 рядок 7 вірша – молитовне звернення Давида до Господа; 8 вірш – цар висловлює радість із того приводу, що його молитва почута й народ отримав поживу. Прокоментований нами на початку статті 9 вірш логічно завершує весь псалом.

La'menase'ah el ha-nehilot mizmor le'David – "Регентів. На нехіпот. Псалом Давида". Саме так перекладається перший вірш п'ятого псалма, який також належить до основного тексту, а містить вказівку на авторство, спосіб виконання і звертається до регента хору. Доповнюючи вже сказане раніше, зазначимо, що слово *ле-менацеах* знаходимо в заголовку 55 псалмів. У сучасному івриті воно вказує на "диригента", ми ж перекладаємо цю лексему – "регента". "На нехіпот" – וְטֶרַח תִּשָׁא קְלֶרֶוֹנוֹמוֹשִׁישׁ краще за все перекласти "на духових інструментах", уникаючи лексем "флейта" і "сопілка", які знаходимо в різних перекладах. Дивним виглядає слов'янський переклад – "о наслідствующем". Зрозуміло, що він відштовхується від значення дієслова κληρονομέω, однак це суперечить масоретському тексту і взагалі, на нашу думку, є прикладом хибної перекладацької інтуїції або, що більш вірогідно, зумовлене відсутністю в перекладачів відповідних словників і довідкових матеріалів. Ще більш дивно виглядає коментар на слов'янський переклад, який пропонує "Толковий Псалтир" Єфимія Зігабена [10, с. 27–28]. Принагідно хочу зауважити, що в заголовках псалмів дослідник знайде вісім різних позначок, які, швидше за все, вказують або на

спосіб виконання твору, або на його музичний жанр: мізмор, псалом, пісня, гімн виконуються то у супроводі струнних, то духових інструментів тощо. Як правильно зазначають дослідники, "філологічний аналіз відповідних псалмів у цьому випадку нічого не дає. Схожі за змістом і стилем псалми іноді мають різні надписи... Переклади цих термінів умовні...Музична сторона псалмів для нас втрачена разом із давніми музичними інструментами, хорами й музичними жанрами" [3, с. 21–22].

Зміст п'ятого псалма такий: 2–4 вірші – праведний Давид благає Господа вислухати його в утисках від нечестивих; 5–7 вірші – відповідь на запитання, чому Бог, Який "ненавидить усіх, що чинять беззаконня", має це зробити; 8–11 вірші – протиставлення Давида, що просить "вести його у правді Божій", повстанцям проти Бога; 12–13 вірші – порятунок несправедливо гнаного Давида звеселить усіх праведників.

2 Вислухай, Господи, слова мої, зглянься
на благаання моє.

"Розсуди помисли мої" [9, с. 33–34], "зрозумій думку мою" [3, с. 53], "розумей звання моє" [10, с. 28] – ці варіанти перекладу другої частини наведеного вірша зумовлені масоретським текстом, який варто розуміти так: не завжди я можу звернутися до Господа словами, тоді нехай Він увійде в мої думки і збагне, що в мене на серці. Маємо в рядку синтаксичний паралелізм зі значенням послідовного розвитку думки. "Зглянься на благаання моє" – цей варіант перекладу відображає Септуагінту і, загалом, не суперечить єврейському оригіналу.

3 Зваж (зверни увагу) на голос моління мого,
Царю мій і Боже мій, бо до Тебе молитимусь я,
Господи!

У 2–3 рядках привертає увагу синонімічний ряд дієслів зі значенням "звертати увагу, прислухатися", які вживаються в імперативі: "вислухай – зглянься – зваж" – так ми перекладаємо цей ряд, що не суперечить ні масоретському, ні грецькому текстам. Вжите в майбутньому часі троσεύχομαι підкреслює не те, що псалмоспівець зараз підносить хвалу, а те, що він вихвалятиме лише одного Бога. Так розуміють цей текст більшість тлумачів [3, с. 54; 10, с. 28].

4 Зранку Ти почувеш голос мій, зранку я стану
перед Тобою і чекавиму.

У цьому вірші маємо явище паралелізму із синонімічним значенням, а також вживання анафори [6, с. 66] – стилістичної фігури, яка утворюється повтором слова "зранку" (בֹּקֶר) на початку кожної фрази. Привертає увагу також дивний вислів слов'янського перекладача "і узириши мя". Останній хотів відтворити, напевне, грецьке дієслово ἐπιφωμαι – "пильно вдивлятися, виглядати", що має значення "очікувати". Однак обидва тексти подають форму дієслова, яка свідчить, що це – дія псалмоспівця.

5 Бо Ти не є Богом, що хоче беззаконня, і не
оселиться біля Тебе лукавий.

Тут питання викликає переклад двох лексем: дієслова "оселиться" та субстантивованого прикметника "лукавий". τωνηρεύομαι або га'у'р може перекладатися іменником "зло" або прикметником "той, який чинить лукаво"³. Ми залишаємо тут традиційну для слов'янського

¹ 05254 за Стронгом.

² Наприклад, залишається незрозумілим заплутаний синтаксис другого рядка, а також, чому лексема καίρος перекладається як "плід", тоді як вислів από καιρού взагалі можна перекласти як "невчасно"; звідки в грецькому тексті взялася лексема "елей"?

³ 07451 за Стронгом.

перекладу лексему *παροικέω* або *йегурха*¹ יגרה, слов'янський переклад подає як "преселитися (до Тебе)", від чого текст не стає більш зрозумілим. "Оселиться біля Тебе" – більш прийнятний, на нашу думку, варіант.

*6 Не встануть нечестиві перед очима Твоїми –
Ти зненавидів усіх, що чинять беззаконня.*

*7 Ти погубиш усіх, хто говорить неправду.
Кровожерливою та підступною людиною гидує
Господь.*

Із лексичного та синтаксичного поглядів масоретський і грецький тексти не містять у цих двох віршах істотних розбіжностей. Навіть слов'янський текст, за винятком фрази "мужа кровей", не становить проблеми. "Кровожерлива людина" або "вбивця" – з таким варіантом перекладу нині погоджується більшість фахівців. Крім того, три паралельні уривки тут немовби пояснюють і посилюють думку псалмоспівця про "нечестивих", якими буквально δελύσεται – "гидує Господь".

*8 Я ж з великої милости Твоєї увійду в дім Твій,
поклонюся до храму святого Твого у страхі
перед Тобою.*

*9 Господи, через ворогів моїх веди мене у правді
Твоїй, вирівняй переді мною дорогу Твою.*

Якщо компаративний аналіз єврейського та грецького текстів восьмого вірша не виявляє особливих розбіжностей, то в дев'ятому бачимо, як по-різному розставлені смислові акценти в оригіналах і в перекладах. Проаналізуємо слов'янський переклад, на який, очевидно, зорієнтовані більшість українських: "Господи, настави мя правдою Твоею. Враг моїх ради ісправи пред Тобою путь мой". По-перше, фраза "враг моїх ради" стосується першої половини вірша і лише тоді набуває змісту: "всупереч ворогам моїм" [3, с. 56], "незважаючи на ворогів моїх", "хоча вороги чекають у засідці" [9, с. 37] або ближче до тексту, як у нас, "через ворогів моїх". Можливий також варіант "заради (μυῖ) ворогів моїх". Так, принаймні, буде за словником Стронга². По-друге, з тексту очевидно, що саме псалмоспівець просить у Господа вирівняти перед ним Божу дорогу, а не навпаки. Рівний, тобто, позбавлений прихованих спокус шлях праведності, яким крокує людина, – ось про що благає духовний поет.

*10 Бо немає істини в їхніх устах, серце
їх лукаве, гріб відкритий – гортань їх,
а язика їхні облесливі.*

*11 Осуди їх, Боже, нехай впадуть від власних
намірів, через безліч нечестя їхнього відкинь їх,
бо вони збунтувалися проти Тебе, Господи.*

"Серце їх – руїна, погибель", – так можна перекласти частину десятого вірша, якщо відштовхнутися від масоретського варіанту (*haw-wō-wt*) – לִיבָּ.³ На жаль, запропонована Септуагінтою лексема *μάταιος* була перекладена слов'янською, як "суєтний". Звідси – "серце їх суєтно". Ми залишаємо тут лексему "лукавий", як це наведено в Київському Псалтирі 1920 р. Щодо останньої фрази 10 вірша, то тут маємо цікавий варіант перекладу єврейського тексту: "На їхніх язиках можна послизнутися" [3, с. 57]. "Впасти від власних задумів" або "полягти від замислів своїх" [9, с. 38], значить, "загинуть". Тому,

наприклад, Іван Хоменко і вживає цю лексему: "Нехай від власних замислів згинуть". Принаймні, слов'янський варіант "да отпадут от мислей своїх" не відображає оригінал. Так само, як і останнє речення 11 вірша: "яко прегорчиша тя, Господи". Невідомо чому, але з усіх значень дієслова *παράττικραίνω* перекладачі обрали не "повставати проти когось", а "засмучувати"⁴. Ось і вийшов такий недолугий переклад.

*12 І нехай звеселяться всі, що уповають
на Тебе, вони повіки радітимуть, а Ти
захищатимеш їх, і будуть хвалитися Тобою всі,
що люблять ім'я Твоє.*

*13 Бо Ти благословляєш праведника, Господи, і
благоволінням, наче щитом, оточуєш його.*

У 12 вірші нас цікавить лише фраза: "а Ти захищатимеш їх", яку слов'янський переклад подає так: "і вселилися в них". Невідомим залишається, звідки в Септуагінті з'явилося дієслово *κατασκήνω*, яке вплинуло на появу такого перекладу, але, на нашу думку, тут має рацію масоретський текст: *wə-tā-sêk⁵ qōṭi* – "і покриєш (їх)", тобто, "захистиш" Своїм благоволінням, про яке йдеться в останньому вірші. І знову маємо тут розбіжність у текстах, яка яскраво позначилася на слов'янському перекладі: "яко оружиєм благоволення вінчал єси нас". *ta'·tə·ren·nū⁶ :nṣṣṣ* – "Ти оточиш його" – так читаємо в єврейському тексті. Маємо цікаві міркування з цього приводу Шимшона Гірша, який проводить певну паралель між дієсловами "оточувати" та "відділяти" або "виділяти", згадуючи слово "корона", яка символізує виокремлення певної особи [9, с. 39]. Проте це все одно не дає відповіді на запитання, звідки виник текст Септуагінти: "вінчал нас" і як він стосується до попереднього тексту. До речі, Єфимій Зігабен, укладаючи свій "Тлумачний Псалтир", надає пояснення, спираючись на масоретський текст [10, с. 31]. І остання примітка для цього псалма: мається на увазі саме "щит Божого благовоління", який оточує людину, покриваючи її, а не просто "зброя". Як зазначають дослідники, такий щит робили на зріст людини, а іноді він являв собою переносну стіну, яка оточувала воїна з трьох боків [3, с. 58]. Отже, маємо у 13 вірші яскраве порівняння в поетичному тексті і, крім цього, явище паралелізму із синонімічним значенням.

На цьому ми можемо завершити наші лінгвістичні схоплі до 4–5 псалмів і запропонувати читачам познайомитися з перекладами аналізованих творів.

Псалом 4

*1 "Регентові. На струнних інструментах. Псалом
Давида"*

2 Коли я кличу, вислухай мене, Боже правди моєї.

В тісноті⁷ Ти дав мені простір⁸.

Помилуй мене і вислухай молитву мою.

*3 Сино Людські! Допоки будете ганьбити славу Мою?⁹
Навіщо любите марноту і шукаєте неправди?*

*4 Та знайте, що відділив Господь для Себе праведного,
Господь почує мене, коли взиватиму до Нього.*

*5 Тремтіть і не грішіть! Роздумуйте в серцях ваших
на ложах ваших, і заспокойтеся.*

6 Приносьте жертви праведні і надійтеся на Господа.

¹ 01481 за Стронгом.

² 04616 за Стронгом.

³ 01942 за Стронгом

⁴ Напевно, за принципом: "перше, що трапилося у словнику".

⁵ 05526 за Стронгом.

⁶ 05849 за Стронгом.

⁷ Тобто, "в утисках".

⁸ Букв.: "Ти мене розпросторив".

⁹ Букв.: "допоки честь моя – на ганьбу?"

7 Багато хто запитує: "Хто покаже нам благо?"
 Яви нам світло лица Твого, Господи!
 8 Ти наповниє радістю серце моє,
 Відколи примножилися у них хліб і вино.
 9 В мирі я ляжу й відрозу засну,
 Бо Ти, Господи, єдиний оселив мене в безпеці.

Псалом 5

1 Регентові. На духових інструментах. Псалом
 Давида.
 2 Вислухай, Господи, слова мої, зглянься на благання
 моє.
 3 Зваж на голос моління мого, Царю мій і Боже мій,
 бо до Тебе молитимусь я, Господи!
 4 Зранку Ти почуєш голос мій, зранку я стану перед
 Тобою і чекатиму.
 5 Бо Ти не є Богом, що хоче беззаконня, і не оселиться
 біля Тебе лукавий.
 6 Не встануть нечестиві перед очима Твоїми – Ти
 зненавидів усіх, що чинять беззаконня.
 7 Ти погубиш усіх, хто говорить неправду.
 Кровожерним і підступним гидує Господь.
 8 Я ж з великої милости Твоєї увійду в дім Твій,
 поклонюся до храму святого Твого у страхі перед
 Тобою.
 9 Господи, через ворогів моїх веди мене у правді
 Твоїй, вирівняй переді мною дорогу Твою.
 10 Бо немає істини в їхніх устах, серце їх лукаве,
 гріб відкритий – гортань їх, а язика їхні облесливі.
 11 Осуди їх, Боже, нехай впадуть від власних намірів,
 через безліч нечестя їхнього відкинь їх,
 бо вони збунтувалися проти Тебе, Господи.
 12 І нехай звеселяться всі, що уповають на Тебе,
 вони повіки радітимуть, а Ти захищатимеш їх,
 і будуть хвалитися Тобою всі, що люблять ім'я Твоє.
 13 Бо Ти благословляєш праведника, Господи,
 і благоволінням, наче щитом, оточуєш його.

Список використаних джерел

1. Десницький А. С. Поетика біблейського параллелізму / А. С. Десницький. – Москва: Біблейско-богословський інститут св. Апостола Андрія, 2007. – 554 с.
2. Еврейско-русский и греческо-русский словарь-указатель на канонические книги Священного Писания: с коммент. на основе словаря Дж. Стронга / сост. Ю. А. Цыганков. – Санкт-Петербург: Библия для всех, 2005. – 559 с.
3. Книга Псалмов ["Тегилім"]; пер. с иврита Меира Левинова. – Москва: Книжники; Лехаим, 2011. – 880 с.

4. Кожушний О. В. Лінгвістичні схоїї до українськомовного перекладу 50-го і 90-го псалмів / О. В. Кожушний // *Studia Linguistica*. Збірник наукових праць. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2020. – Вип. XVI. – С. 71–85.
5. Кожушний О. В. Лінгвістичні схоїї до українськомовного перекладу 1–3 псалмів / О. В. Кожушний // *Вісн. Київ. нац. ун-ту. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2022. – Вип. 2 (32). – С. 36–39.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ "Академія", 2007. – Т. 1.
7. Псалми. Притчі. Сучасний переклад з давньоєврейської мови. – Київ: Українське Біблійне Товариство, 2016. – 102 с.
8. Псалтир. Пісні-псалми Давида царя і пророка. – Видання УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії, 1989. – 158 с.
9. Терілім – Псалми. Коментар рабина Шимшона Рафаеля Гірша; пер. Гедалії Спинаделя, Дзвінки Матіаш. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. – Т. 1. – 416 с.
10. Толковая Псалтирь Ефимия Зигабена, изъясненная по свято-отеческим толкованиям; пер. с греческого. – К., 1882. – 420 с.
11. *Biblia Hebraica Stuttgartensia: A Reader's Edition* (Hebrew Edition). – Hendrickson Publishers, Inc.; Bilingual edition (January 1, 2015), 1800.
12. *The Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*. – Based on the 1906 edition originally published by Clarendon Press: Oxford, 2000.
13. *Septuaginta*. *Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* edidit Alfred Rahlfs. – Deutsche Bibelgesellschaft, 1979.

References

1. Desnitskii, A. S. (2007). *Poetika bibleiskoho parallelizma* [Desnitsky A.S. Poetics of biblical parallelism]. M.: Bibleisko-bohoslovskii institut sv. Apostola Andreia (In Russ.)
2. *Evrejsko-russkij i grechesko-russkij slovar'-ukazatel' na kanonicheskie knigi Svjashhennogo Pisanija* (2005). S komment. na osnove slovarja Dzh. Stronga / [sost. Cygankov Ju.A.]. SPb.: Biblija dlja vseh. (In Russ.)
3. *Kniga Psalмов* (2011). ["Tegilim"] / Perevod s ivrita Meira Levinova. M.: Knjnikii; Lehaim (Biblioteka evrejskikh tekstov. Pervioistochniki). (In Russ.)
4. Kozhushnyi, O.V. (2020). Lihvistychni skholii do ukrainskomovnoho perekladu 50-ho i 90-ho psalmiv [Linguistic scholia to Ukrainian translation of 50th and 90th psalms] *Studia Linguistica. Zbirnyk naukovykh prats*. Vol. XVI. K.: Vydav.-polihraf. tsentr "Kyivskiy universytet", p. 71–85. (In Ukr.)
5. Kozhushnyi, O.V. (2022) Lihvistychni skholii do ukrainskomovnoho perekladu 1-3 psalmiv. *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. Vol. 2 (32). K.: Vydav.-polihraf. Tsentr "Kyivskiy universytet", p. 36–39. (In Ukr.)
6. *Literaturoznavcha entsyklopediia*: u 2 t. (2007). Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs "Akademii", V. 1: A – L. (In Ukr.)
7. *Psalmy. Pritychi*. Suchasnyi pereklad z davnoievreiskoi movy. (2016). [Psalms. A Modern Translation from Ancient Greek]. K.: Ukrainske Bibliine Tovarystvo. (In Ukr.)
8. *Psalmyr. Pisni-psalmy Davyda tsaria i proroka*. (1989). [The psalms of David the king and the prophet]. Vydannia UAPT v Avstralii i Novii Zelandii. (In Ukr.)
9. *Tegilim – Psalmy*. (2020). Komentar rabyna Shymshona Rafaelia Hirsha. T. 1 / per. Hedalii Spynadeliia, Dzviniky Matiashe. K.: DUKh I LITERA. (In Ukr.)
10. *Tolkovaya Psaltir Efimiya Zigabena, izyashennaya po svyato-otcheskimi tolkovaniyam*. (1882) Per. s grecheskogo. K. (Reprintnoe izdanie). (In Russ.)
11. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. (1800). A Reader's Edition (Hebrew Edition) Hendrickson Publishers, Inc.; Bilingual edition (January 1, 2015).
12. *The Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*. (2000). Based on the 1906 edition originally published by Clarendon Press: Oxford.
13. *Septuaginta*. (1979). *Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* edidit Alfred Rahlfs. Deutsche Bibelgesellschaft.

Надійшла до редколегії 15.03.23

Oleh Kozhushnyi, PhD (Philol.), PhD (Theol.), Associate Prof.
 ORCID: 0000-0002-5104-3161
 e-mail: olorch@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LINGUISTIC SCHOLIA TO THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE 4th – 5th PSALMS

The Psalter is the most famous collection of religious poetry in the world, which is actively used during religious services by representatives of all Abrahamic religions. In view of this, the constant work of theologians and philologists on the interpretation and translation of psalms into different languages and for different intended audiences is going on. Despite the emergence of isolated attempts to translate the Psalter into the modern Ukrainian literary language, the study of biblical poetry from the point of view of the relationship between the Hebrew and Greek texts, as well as their adequate reproduction in the Ukrainian language, taking into account the active centuries-long use of the Slavic translation, remains relevant for the domestic scientific and theological community. Pointing out a practical way to solve this problem, the author proposes his own linguistic scholia to the Masoretic, Greek and Slavic texts of the 4-5 Psalms and also offers a version of their translation. The original texts from Biblia Hebraica Stuttgartensia and Septuaginta were used for the work, as well as the commonly used text of the Psalter in the Church Slavonic language. As for Ukrainian translators, the researcher focuses on the liturgical Psalter in the Kyiv translation of 1920, the text of which was edited in 1947 by professors of the Ukrainian Theological Academy in Munich, and the Book of Psalms from the translation department of the Ukrainian Bible Society in 2016: this text claims to be academic and is the latest linguistic word on this topic in Ukrainian biblical studies. The material presented in the article will be useful not only for the Ukrainian specialists in the biblical studies but also for philologists-translators, literary scholars – all those who are interested in hermeneutics and exegesis of the biblical texts.

Keywords: *Psalter, Slavic translation, Septuagint, masoretic text, parallelism, modern translation.*

УДК 811.161.2'373.612.2+81'276.1:070
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.14>

Тетяна Космеда, д-р філол. наук, проф., проф. титулярний (Республіка Польща)
ORCID: 0000-0001-8912-2888
e-mail: tkosmeda@gmail.com
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна

"ЛІНГВІСТИКА МОДИ": ТРЕНДОВІ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНІ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ГАЗЕТИ)

Соціопсихолінгвістичний феномен моди привертає значну увагу лінгвістів: можна простежити динамічний розвиток методологічних засад вивчення цього феномену, формування відповідної метамови, а також дослідницьких аспектів і домів, що дає змогу обґрунтувати появу "лінгвістики моди" як нового мовознавчого напрямку.

Одним із завдань "лінгвістики моди" є дослідження модних метафор у медіастилі як найбільш популярному в сучасному дискурсивному просторі.

Газетна мова вважається тим джерелом, яке засвідчує своєрідність поступу української мови, демонструє особливості її розвитку, а також тенденції до змін. Останніми роками публіцистичний стиль змінився, що пов'язано з екстралінгвістичними чинниками – демократизацією суспільства, вторгненням Росії, підвищенням престижу української мови, більшою представленістю української культури та історії тощо.

Основою масмедійних образів часто є метафора, яку вміло моделюють мовці, реалізуючи різноманітні формули, зокрема традиційні та новаторські, модні. Зараз можна спостерігати оновлення українського метафоричного фонду, яке загалом розширює межі національної метафорики, з урахуванням особливостей менталітету українців, на базі прецедентних виразів, а також прецедентних ситуацій для успішного створення мовної гри, моделювання оригінальних значень. У текстах публіцистичного стилю фіксуємо моду на так звані фітоніми, створені за українськими натурфілософськими принципами, як-от: "метафора гарбуза", "метафора часнику", "метафора квасолі". Отже, український медійний дискурс демонструє моду на національне, моду на мовну творчість, яка втілюється в українській лінгвокультурі.

Перспектива дослідження полягає у відстеженні та вивченні так званих модних тенденцій у мові, зокрема появи модних метафор, у можливостях створення національного фонду метафорики, а також у приділенні уваги розвитку лінгвістики моди та її термінології.

Ключові слова: дискурс, "лінгвістика моди", українська лінгвокультура, метафора, газетна мова, національний імідж, публіцистичний стиль, натурфілософія українців.

"Моду можна розуміти як найбільш поверхневий і найбільш глибинний із соціальних механізмів" [2, с. 169].

"Слово – це невід'ємна частина історії України, її культури, її персоналітету" [3, с. 5].

Вступ або формування "лінгвістики моди". У сучасному науковому лінгвістичному дискурсі вивчення феномена моди є багатоаспектним і пов'язане з багатьма питаннями. Розглядаючи функційні особливості лексики, фіксуємо "модні" та "немодні" в певний історичний період слова, назви, імена, навіть ті чи інші мови [6; 7; 8; 9; 10]. Можемо констатувати факт виникнення "модних" лінгвістичних напрямів, наприклад, нині це гендерна лінгвістика, медіалінгвістика й ін. Тож простежуємо розроблення методологічних засад вивчення особливостей відображення в мові та мовленні соціо-психо-лінгвістичного феномена мода й формування "лінгвістики моди" поряд з "лінгвістикою брехні", "лінгвістикою емоцій", "лінгво-метафорологією" та ін. "Лінгвістика моди" окреслює напрями, що презентовані, наприклад, модою на комунікативні стратегії і тактики – це, зокрема, способи моделювання фейку, а також на "ономастичну" моду, лексичну моду; це мода на фемінітиви, дискурсивна мода (дослідження популярних типів дискурсу), мода на алфавіти, графічна мода (дискусії щодо латинізації кирилиці), важливими є й питання вивчення терміносистеми "Мода", її термінорядів, новотворів та ін.

Вітаючи українців із Днем слов'янської писемності (2017), відомий політик, колишній Прем'єр-міністр уряду України В. Гройсман безапеляційно заявив, що "в моду знову входить українська мова": вона набуває впливу й затребувана в суспільстві, що, на його думку, повинно привести до модернізації української лінгвокультури загалом [18]. І з цим твердженням не можна не погодитися.

Модернізація української лінгвокультури продовжується і в період російсько-української війни, що й виявляється в моді на архаїчне, на актуалізацію українських національних вербальних стереотипів, образів, символів

і т. ін. Ця своєрідність української ментальності в період російсько-української повномасштабної війни лише інтенсифікувалася.

Мета цієї наукової студії – простежити а) особливості використання в українському мовленні усталених національно маркованих (фольклорних) слів і виразів, б) своєрідність їхньої трансформації, в) процес актуалізації фольклорних образів, г) своєрідність креативності носіїв української мови щодо моделювання мовної гри, оновленої метафоризації, розширення семантики і прагматики фольклоризмів у зв'язку з бажанням презентувати тяглість культурної традиції, самобутність української мови, її вітальність, що пов'язано й із виникненням моди на українську мову загалом. До аналізу залучаємо словники метафор і перифраз мови сучасної української преси [20], а також словник нових слів і виразів, укладений А. Нелюбою [21], і контексти з медійного дискурсу.

Серед дослідницьких методів виокремимо прийом спостереження, використаний для систематичного й цілеспрямованого сприйняття дослідницького матеріалу з метою осмислення його властивостей, індукції і дедукції – для переходу від загальних тверджень до висновків і, навпаки, для узагальнення результатів, формалізації – для встановлення відповідності виокремлених моделей й одиниць ілюстративного матеріалу, моделювання – для дослідницького абстрагування в поданні одиниць фактичного матеріалу на основі врахування ознак і закономірностей їхнього функціонування. Послідовно застосовано описовий метод як сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації мовних одиниць.

Публіцистичний (медійний) стиль як "модний" стиль XXI століття. Якщо розмірковувати про найбільш "авторитетний" (модний) стиль української мови, то з

© Космеда Тетяна, 2023

огляду на постулати сучасної лінгвістики таким вважають публіцистичний, або медійний. Учені переконані, що стилі української літературної мови нині не так виразно, як раніше, відрізняються один від одного: вони становлять цілісну, але взаємопроникну систему й дещо гібридизуються. Більш модним у лінгвістиці тепер став термін *дискурс*. Існує думка, що в сучасному мовленні відбувається власне синкретизація типів дискурсів. Як прозорливо зауважував І. Білодід ще 1973 р., "використання сучасної української літературної мови в найрізноманітніших суспільних сферах зумовило її функціонально-стильову диференціацію, що виявляється на всіх структурних рівнях, але особливо виразно на рівні лексичному. Вона, як і будь-яка інша розвинена літературна мова, становить систему функціональних стилів, що існують і розвиваються в постійній взаємодії та взаємопроникненні" (СУЛМ, 1973, с. 151). Однак наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. найбільш активно розвивається, як зауважувалося, публіцистичний чи медійний стиль, що тривалий час, як відомо, не мав належного поступу в Україні, зокрема, у ХІХ ст. у зв'язку із загальновідомими фактами: Валуєвський циркуляр (1863) заборонив українську мову, були ліквідовані українськомовні видання, а художні твори українські письменники писали російською, бо інакше їх не можна було б опублікувати. Згодом і Емський указ (1876) заборонив друкувати українською мовою будь-які твори, ввозити на територію Російської імперії з-за кордону книги, написані українською мовою, без спеціального дозволу, видавати українською оригінальні твори й робити переклади на неї з іноземних мов. Українська мова не могла мати статусу "модної". Хоч у царській Росії середини ХІХ ст. завдяки діяльності Миколи Гоголя й інших українських письменників, які писали російською, але водночас презентували дух української мови й культури, використовуючи передусім українські лексико-фразеологічні елементи, з'явився модний на той час "малоросійський стиль", що поширювався в лінгвопросторі Росії. Це питання натеper належно ще не опрацьоване. Наприкінці ХІХ ст. і майже до кінця ХХ ст. активно розвивався художній стиль української мови попри заборони, що здійснювалося завдяки діяльності кагорти представників українського красного письменства. Тривалий час існувала думка, що саме художній стиль фіксує всі зміни в розвитку мови, належно їх ілюструє. Насправді так і було. Проте нині саме публіцистичний, медійний стиль набув широкого розвитку. Він призначений для передавання масової інформації, обслуговує широку сферу суспільних відносин і використовується в газетах, суспільно-політичних журналах, на радіо, телебаченні, в інтернет-мовленні та ін. Цей стиль "має дуже широкий діапазон залежно від тих життєвих сфер, які обслуговує, від тих комунікативних форм мови, які в ньому можуть фігурувати, від тих відтінків емоційного забарвлення, якими він може бути насичений" [14, с. 15]. Назва "публіцистичний стиль" має різні варіації: його номінують і стилем масово-політичної інформації, і стилем політичної та ділової інформації, і стилем засобів масової інформації (ЗМІ), і стилем масової комунікації, газетним чи газетно-публіцистичним [14, с. 21], медійним, що свідчить про його гібридний характер і постійну динаміку, тому його й можна окреслити як *модний*. Медійний стиль, як відомо, виконує дві основні функції – повідомлення, або інформативності і впливу [16, с. 22]. Він передає інформацію з метою пропаганди певних ідей [13, с. 11]. Публіцистичний дискурс скерований на всебічне оцінювання довкілля, впливає на свідомість людей, зокрема й мовну, формує громадську думку, розвиває

погляди, демонструє прагнення людей, презентує їхню мовну свідомість. Це вагомий засіб агітації і пропаганди, що відображає "мовний смак епохи" й моделює цей смак. Метафора "мовний смак епохи" нині має відповідне термінологічне визначення, що пов'язується з поняттям комунікативної компетентності, оскільки комунікативна компетентність містить "*мовне чуття*" – систему неусвідомлених оцінок, що відображають мовні ідеали, і "*мовний смак*" – систему установок людини щодо мови й мовлення на відповідному етапі їхнього розвитку.

Метафора – основний засіб орнаменталіки в мові сучасної газети як різновиду медійного стилю (дискурсу). Публіцистичний, чи медійний дискурс виразно презентує образність, пропонує креалізовану орнаменталіку, насичену засобами вербалізації різних типів оцінки. Мова преси "органічно зв'язана з історією народу, долею його культури" [4, с. 8]. Тепер це насправді так. Проте, утілюючи "ідеал публіцистичного мовлення – гармонійне поєднання логічного, психологічного і мовного", необхідно враховувати той факт, що в "газеті образність має завдання сприяти увиразненню подачі фактів інформації. Тому структура образу повинна бути семантично прозорою, ясною і не відволікати уваги читачів від повідомлюваних фактів своєю підкресленою оригінальністю" [5, с. 23]. Основним орнаментальним засобом мови газети без конкуренції є метафора як "один з найпродуктивніших інструментів збагачення мови, (...) концептуалізації дійсності і формування суспільних поглядів" [15, с. 44]. Метафора флори (фітоморфна), тобто метафора, донорською зоною якої є концепт *рослина*, що співвідноситься з ландшафтною метафорою і належать до групи природоморфних метафор [15, с. 45–47], є продуктивною й регулярно моделлю метафоричних утворень у сучасному українському дискурсі газети. У давнину рослини вважали божественними, оскільки вони відігравали важливу роль у житті давньої людини [11, с. 204], особливо це зафіксовано в ментальності українців, що пов'язано з їхньою натурфілософією. "Рослинна символіка відображає землеробський спосіб життя українців, їхні звичаї, вірування, одвічний інтерес до великої таємниці безперервно-циклічного відтворення живого зела із зерна", бо часто рослини "бачилися людині носіями певної магічної сили, до того ж не позбавленої зв'язку з потойбіччям (бо проростання відбувається саме з-під землі), а отже, і з її власними предками" [12, с. 220]. Зрозуміло, що, використовуючись у мові газети, фітообрази слугують і для творення політичних метафор, порівн.: "Політика – це світ рослин", оскільки "багато політичних реалій в основі мають традиційні фітонімні символи" [1, с. 84].

Трендовість фітонімної метафори як різновиду національної метафори: "гарбузова метафора", "метафора часнику" й "метафора бобів". Спробуймо продемонструвати тенденції щодо моделювання трендової в сучасному медійному дискурсі фітоморфної метафори, яку розуміємо широко й відносимо до неї переносні назви, що утворені на основі актуалізації назв дерев і їхніх плодів, кущів і їхніх плодів, трав, квітів, овочів і фруктів, частин рослинності тощо.

Розглядаючи контекст "У Парламенті – 'Яблуко', під стінами гарбуз" [19, с. 105], простежуємо мовну гру, що виникла на основі протиставлення фітонімів: яблуко й гарбуз. *Яблуко* вжито у функції власної назви (номінація політичної партії), а *гарбуз* – у фольклорному значенні як символ відмови під час сватання. Метафора презентує іронію і зневажливе ставлення до Парламенту. Створено образ, що пов'язаний з етнокультурою українців.

Водночас простежуємо актуалізацію прецедентності, оскільки вербалізовано символіку народного обряду, створюється метафорична перифраза.

Наведемо й інший контекст:

На афіші мітингу було зазначено, що йдеться про "переворот свідомості". Це, власне, є продовженням теми, яку Саакашвілі заанонсував раніше: організація постійних тренінгів для жителів наметового містечка. До 7 листопада, початку пленарного тижня в парламенті, мітингувальникам робити особливо нічого. Тому організатори Майдану вирішили заповнити цей вакуум інтелектуальним вихованням свого активу. А напередодні під Радою влаштували перформанс: сходинки, що ведуть до перших під'їздів парламенту, **вкрили гарбузи** (УМ, № 131, 2017).

Виявляємо факт функціонування національно маркованої "гарбузової метафори". Загальновідомо, що гарбуз належить до яскравих стародавніх українських **багатогранних** символів, оскільки це символ (1) господаря, голови роду й самого роду як такого; (2) достатку, а його насіння – родючості; (3) "головного" на городі серед усієї городини; (4) "відмови" під час сватання, що вербалізовано у вигляді загальновідомого ідію, які виникли на основі обрядових формул (*давати гарбуза, діставати гарбуза, годувати гарбузами, наділяти гарбузом, скуштувати гарбузової каші* й ін.).

"Гарбузова метафора" може вживатися кілька разів в одному й тому самому контексті, що підсилює її виразність, пор.: "Виносьте владі гарбуз!" (назва статті) – про ситуацію, яка відбувалася в політиці України 2017 р.'. Зазначене інколи такий контекст:

Це Саакашвілі звернувся до українців із закликом **Винесіть владі гарбуза!**. 'Сьогодні вранці було вже 78 нечестивих гарбузів, але, думаю, що до кінця дня їх буде не менше 450. На цій площі точно буде найбільша в Україні кількість нечестивих гарбузів в одному місці, про що вже проінформовано Національний реєстр рекордів України. Тому **беріть гарбуз**, фотоапарат, приходьте і робіть історію з нами – **виносьте владі гарбуз!** – закликав Саакашвілі (жирний шрифт автор. – Т. К.) (УМ, № 131, 2017).

Простежуємо зіткнення прямого й переносного значення лексеми *гарбуз*, підібрано яскравий епітет – *нечестивий*.

"Гарбузова метафора" зафіксована в назві публікації "Гарбуз із присмаком 'Рошена'". "Рошен", як відомо, назва корпорації з виготовлення шоколадних виробів, що належить Петрові Порошенку, тому маємо тонкий натяк на те, що гарбуз подають саме Петру Порошенкові як тодішньому Президенту України, делікатно застерігаючи його від несхвалюваного народом політичного курсу.

Інші приклади вживання "гарбузової метафори" лексикографовані, пор.: "'Гарбуз' міністру-соціалісту" [19, с. 30]. У цьому разі негативний зміст лексеми *відмова* пом'якшено актуалізацією фольклорної ідіоми-евфемізму *подати гарбуза*. Ідеться про невтішні результати аграрної політики міністра О. Баранівського. А метафора "виборчий гарбуз" у значенні 'поразка на виборах' також функціонує в назві іншої статті (Заголовок статті; УТ, 03.11.2012) [20, с. 14].

"Гарбузову метафору" використано на основі актуалізації й іншої прецедентності. У цьому разі метафора базується вже на образі відомого вірша М. Стельмаха "Ходить гарбуз по городу", що вербалізує символічний національний образ "'головний' на городі серед усієї городини" (простежуємо ланцюжкову прецедентність). Крім того, моделюється іронічне прочитання національного символу 'господар, голова роду'. Заміна слів у виразі моделює мовну гру, що створює відповідну перифразу: "ходив гарбуз по заводу" [19, с. 192]. Ідеться про відвідини українських заводів високопосадовцями.

Образ *гарбуза* в цьому разі символізує можновладця, який, маючи великі повноваження, претендує на статус господаря, але не відповідає йому.

А. Нелюба зафіксував у своєму словнику оказіональне слово *згарбузований*, подавши модель його творення й визначивши відповідне значення, пор.: **"ЗГАРБУЗОВАНИЙ"** (← – *згарбузувати* ← *гарбуз* *ý/у* *у/ó*). Ознака за дією, пов'язаною з гарбузом (перетворення на гарбуз). *Наші партії ні на що не опираються, не опираються на народ, вони згарбузовані штучно, здебільшого на грошах, а мали б бути структуровані знизу*" (ЛУ, 24/07, с. 1) [21, с. 186].

У цьому разі метафора заґрунтована на актуалізації символічного значення 'достаток', оскільки гарбузове насіння, тобто гарбуз – це 'родючість': береться до уваги те, що гарбуз наповнено великою кількістю насіння. Семе 'значна кількість насіння' лежить в основі метафоризації, утворюючи смисл 'велика кількість грошей'. Маємо цікавий і складний образ: метафора утворюється на основі метонімії – подібності за формою: частина й ціле (гарбуз – ціле, а його насіння – частина складник цього цілого). На основі цієї метонімії метафоричності утворюється оригінальний і складний образ – 'штучно створений на основі використання грошей через підкупи, тобто нечесно'.

Ще один цікавий метафоричний фольклорний образ – образ часнику. У цьому разі актуалізовано звичай українців оборонятися від нечистіт саме часником, оскільки часник уважають українським оберегом, пор.: *опозиційний часник* – 'про дії опозиції, скеровані проти влади': "Утім, **опозиційний часник** під скатертиною довго не протримався, його було помічено і викинуто у смітник" [19, с. 66]. Оригінально змодельовано перифрастичну іронію, що базується на такій символіці:

Українці вважали, що перший часник виріс на тілі Іуди або із зубів Ірода. А згідно з північноросійською легендою, часник виник в результаті битви янголів і Диявола. Коли небесні охоронці вигнали свого супротивника в нижній світ, на землі залишилися два його смердючих сліди, що отруювали все живе. І тоді Бог направив на землю два промені. Вдарили вони в сліди, і на місці їх вирости цибуля і часник. Сказав тоді Бог: "Безсило зло там, де ростуть по моїй волі ці рослини" (...) Предки вірили, що часточка часнику в кишені здатна захистити від вроків і пристріту. Головку часнику воїни вішали на груди – як захист від ран. А для перемоги волхви радили вкласти три часникові зубці в чобіт. Його садили на могилах – щоб дух не повернувся в будинок, а тіло не перетворилося на вампіра. Напередодні поминальних днів, господині натирали ним вікна і дверні порogi, вішали в'язки біля сходів і навіть на домашню худобу. (...) Крім цього, часник був обов'язковим гостем на весільних обрядах. Його вплітали у вінок і косу нареченій і клали у взуття нареченому. Породіллі клали на груди часничини, а немовляти натирали ним стопи і грудку, вішали над колискою і вшивали в одяг. Перед тим, як хрестити дитину, мати з'їдала зубчик часнику і дихала його духом на дитя [22]. Символ часнику має потужний потенціал використання.

Фітонімна метафора, як бачимо, часто сприяє трансформуванню ідію, створенню мовної гри. Порівняймо вираз "бізнес на бобах" мотивований фольклорним образом бобів та обігруванням ідіоми *сидіти на бобах*, що значить – 'нічого не мати'. Ідеться про бізнес, що виник на безгрішші, із нічого. Цей вираз ужито в назві статті (К, № 16–17, 2013). Нагадаймо, що

біб пов'язаний з купальською обереговою символікою: "В нашім Купайлі кущик бобу, / Кинуло б відьму у хворобу, / В нашім Купайлі кущик м'яти, / Щоб не перейшла відьма хати". Давність культу бобових рослин засвідчують і народні казки. З літ. джерел: (...) Всипали йому такого бобу, що пару днів нікуди не ходив (І. Франко); На бобах сидіти – без нічого,

ні з чим бути, жити впроголодь. У народі кажуть: "Біб – то половина хлібови"; (...); біб, особливо сухий, сильно мульткий, тому у переносному значенні – символ дошкульності... [17].

Здійснений аналіз показує, що фітоморфні метафори часто використовуються саме в назвах статей. А це сильна текстова позиція, адже за постулатами психології завжди запам'ятовується початок і кінець тексту, що знову-таки засвідчує трендовість національного метафоричного образу. Національна фітоморфна метафора заснована передусім на фольклорному образі, фольклорній символіці, оскільки українці здавна демонструють особливу близькість до природи, адже історично вони землеробці, що зафіксовано на їхньому ментальному рівні. Більшість новітніх флорометафор презентують складний образ, оскільки актуалізують традиційну народну символіку, прецедентні тексти, відповідні прецедентні ситуації чи вирази, що своєрідно оновлюються, актуалізуються.

Висновки. Широка проблематика, пов'язана з висвітленням питань, що презентують моду на мову та моду в мові, дає змогу стверджувати факт зародження нового лінгвістичного напрямку, який можна образно номінувати "лінгвістикою моди". Зазначене підтверджується створенням системи образних лінгвістичних термінів із ключовим словом *мода*, тобто формується метамова "лінгвістики моди", напрацьовуються відповідні аспекти й ракурси, серед яких і модна метафорика.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. "модним" став публіцистичний, медійний дискурс, оскільки він нині найбільш затребуваний, а в ньому простежуємо актуальні тенденції, зокрема й щодо креативного моделювання національної метафори із залученням фітоморфних фольклорних образів, символів.

Мову газети вважають тим джерелом, що засвідчує своєрідність поступу української мови, демонструє особливості її розвитку, відповідні їй трендові зміни. Газету образно називають "історією сучасності", а мова газети яскрава, виразна, експресивна, приваблива, атракційна. Публіцистичний, чи медійний стиль формується на основі дискурсивної практики, що реалізується в мові газети.

Публіцистичний, чи медійний стиль формується на основі дискурсивної практики, що реалізується в мові газети. В останні роки він змінився, що пов'язано з екстралінгвістичними, зовнішніми чинниками, насамперед зі змінами, які відбулися в довіллі, – демократизація суспільства, вільна конкуренція, свобода слова, протистояння з росією^{*}, збільшення престижу української мови, презентація української культури, історії й ін.

Безперечно, образність газети базується на метафорі, яку вправно моделюють мовці, актуалізуючи різні моделі, серед яких традиційні й новаторські, трендові. До традиційних метафор належить метафора флори. Незважаючи на те, що механізми творення фітонімної метафори добре описані, однак мовці працюють над оновленням українського фонду метафори, нового прочитання фольклорної метафори, нових схем її творення, що розширює фонд національної метафоричності. Фольклорна фітонімна символіка базується на натурфілософії українців, їхній ментальності, актуалізуючи прецедентні вирази, прецедентні ситуації для вдалого творення мовної гри, моделювання оригінальних смислів. Це характерна риса сучасного українського публіцистичного дискурсу, який демонструє моду на національне, моду на лінгвістичну креативність, що характерне для української лінгвокультури.

Перспектива дослідження полягає в необхідності ретельно вивчати своєрідність моди в моделюванні національної метафори, створення національного фонду метафоричності.

Скорочення

К – "Контракты"

УМ – "Україна молода"

УТ – "Український Тиждень"

СУЛМ – Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія, за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка. 1973. – 438 с.

УМ – "Україна молода"

УТ – "Український Тиждень"

Contractions

К – "Kontrakty"

UM – "Ukraina moloda"

UT – "Ukrainskyi Tyzhden"

SULM – Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksyka i frazeologhiia, za red. I. K. Bilodida, Kyiv: Naukova dumka. 1973. 438 s.

UM – "Ukraina moloda"

UT – "Ukrainskyi Tyzhden"

Список використаних джерел

1. Андрейченко О. І. Метафоричне вираження концептосфери ПОЛІТИКА в сучасному публіцистичному дискурсі / О. І. Андрейченко // Социальные коммуникации. Сер. Филология. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4, част. 2. – С. 81–86.
2. Бодриар Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодриар. – Москва: Добросвет, 2000.
3. Дзюба І. М. Є поети для епох / І. М. Дзюба. – Київ: Либідь, 2011.
4. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до сер. 90-х рр. ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963.
5. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – Київ: Вища школа, 1967.
6. Космеда Т. Актуальні процеси мовлення чи "мовний смак" української сучасності / Т. Космеда // Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 44–55.
7. Космеда Т. Відображення мовної картини світу в історико-політичному дискурсі ХХ сторіччя (на матеріалі словника "Світова історія: ХХ сторіччя") / Т. Космеда // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – 2009. – Т. 22 (61), 1. – С. 42–47.
8. Космеда Т. Історико-політичний дискурс: особливості репрезентації ключових слів ХХ сторіччя (на матеріалі словника "Світова історія: ХХ століття") / Т. Космеда // Дискурсологія: язук, культура, общество: избр. раб. / Луган. нац. ун-т им. Тараса Шевченка. – 2011. – С. 148–160.
9. Космеда Т. Історико-політичний дискурс: особливості репрезентації ключових слів ХХ сторіччя (на матеріалі словника "Світова історія: ХХ століття") / Т. Космеда // Наукові записки Луган. нац. ун-ту. Сер. Філологічні науки : зб. наук. пр. Луган. нац. ун-т им. Тараса Шевченка. – 2009. – Т. 1. – Вип. 8. – С. 45–55.
10. Космеда Т. Ключові історико-політичні терміни мовної картини світу ХХ сторіччя (на матеріалі словника "Світова історія: ХХ століття") / Т. Космеда // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – 1 (221). – С. 6–9.
11. Кравець Л. В. Фітоморфні метафори в українській поезії ХХ ст. / Л. В. Кравець // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 6. – С. 204–209.
12. Мисик О. А. Особливості символізації значень флороназв у тропях осі псевдототожності в поетичних творах І. Калинця / О. А. Мисик // Наукові записки. Сер. Філологічна. – 2013. – Вип. 35. – С. 220–222.
13. Михайленко В. Публіцистичний стиль як засіб впливу на реципієнта / В. Михайленко / В. В. Різун (ред.) // Стиль і текст : наук. зб. – 2010. – Вип. 11. – С. 6–11.
14. Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. / М. Навальна. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011.
15. Одинецька Л. В. Роль метафори в засобах масової інформації. Журналіст, видавець і редактор: проблеми фахової діяльності / Л. В. Одинецька // Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій. 2017. – Вип. VI. – С. 44–47.
16. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття (1900–1941): стан і статус / Ю. Шевельов / Авт. вступ. сл. Л. Масенко. – Чернівці: Рута, 1998.

Джерела ілюстративного матеріалу

17. Біб. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://proridne.org/Українська%20міфологія/Біб.html> (23.02.2022).
18. Гройсман сообщил, что мода на украинский язык вновь вернулась. – Електронний ресурс. – Режим доступа: <https://fbc.ua/ru/news/kultura/groisman-zayavil-chto-moda-na-ukrainsku-yazuk-vernulas/> 4 грудня 2021 (30.01.2022)

* Правопис автора збережено.

19. Ільченко О. А. Вербалізоване 'обличчя' сучасного суспільства: словник метафоричних словосполучень української преси. – 2012. (2000–2010).
20. Словник медійних перифразів XXI століття / уклад.: Я. В. Козачок, В. М. Васильченко, І. А. Костюк [та ін.]. – Київ: НАУ, 2014.
21. Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник. / укладач А. Нелюба. – Харківське історико-філологічне товариство, 2012.
22. Часник – український оберіг (25.01.2022). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://vsviti.com.ua/ukraine/56694>

References

1. Andreichenko, O. I. (2011). Metaphorical expression of the POLITICS concept in modern journalistic discourse. *Social communications. Philology Series*, Vol. 24 (63), 4, part. 2, 81–86. (In Ukr.).
2. Bodriyar, Zh. (2000). Symbolic exchange and death. *Dobrosvet*. (In Russian).
3. Dziuba, I. M. (2011). There are poets for eras. *Lybid*. (In Ukr.).
4. Zhovtobriukh, M. A. (1963). The language of the Ukrainian press (until the mid-90s of the 19th century). Publishing House of the Ukrainian SSR Academy of Sciences. (In Ukr.).
5. Koval, A. P. (1967). Practical stylistics of the modern Ukrainian language. High school. (In Ukr.).
6. Kosmeda, T. (2014). Relevant speech processes or "linguistic taste" of Ukrainian modernity. *Linguistics*, 2, 44–55. (In Ukrainian).
7. Kosmeda, T. (2011). Historical-political discourse: peculiarities of the 20th century key words representation (based on the material of the dictionary "World History of the 20th Century"). *Discourse studies: language, culture, society: selected papers*. Taras Shevchenko Luhansk National University, 148–160. (In Ukr.).
8. Kosmeda, T. (2009). Historical-political discourse: peculiarities of the 20th century key words representation (based on the material of the dictionary "World History of the 20th Century"). *Scientific papers of Taras Shevchenko Luhansk National University. Philological sciences series: collection of papers [World presentation in humanitarian discourses of the 21st century]*. Taras Shevchenko Luhansk National University, vol. 8, vol. 1, 45–55. (In Ukr.).
9. Kosmeda, T. (2010). Key historical and political terms of the 20th century language worldview (based on the material of the dictionary "World History: 20th Century"). *Studying Ukrainian language and literature*, 1 (221), 6–9. (In Ukr.).
10. Kosmeda, T. (2009). Reflection of the language worldview in the historical and political discourse of the 20th century (based on the material of

the dictionary "World History: 20th Century"). *Scientific papers of V.I. Vernadskyi Taurida National University, Philology Series. Social communications*, Vol. 22 (61), 1, 42–47. (In Ukr.).

11. Kravets, L.V. (2010). Phytomorphic metaphors in Ukrainian poetry of the 20th century. *Scientific journal of M.P. Drahomanov National Pedagogical University, Series 10: Issues of the Ukrainian grammar and lexicology*. Collection of papers, Vol. 6, 204–209. (In Ukr.).
12. Mysyk, O.A. (2013). Symbolization peculiarities of the floral name meanings in the pseudo-identity plane stylistic devices in the poetic works by I. Kalinets. *Philology Series*, Vol. 35, 220–222. (In Ukr.).
13. Mykhaylenko, V. (2010). Journalistic style as a means of influencing the recipient. *Style and text: collection of papers*, Vol. 11 (6–11). Taras Shevchenko KNU, Institute of Journalism. (In Ukr.).
14. Navalna, M. (2011). Lexicon dynamics in Ukrainian periodicals of the early 21st century. Dmytro Buraho Publishing House. (In Ukr.).
15. Odynetska, L. V. (2017). The role of metaphor in mass media. Journalist, publisher and editor: professional activity issues. Collection of papers. *Topical issues of social communications theory*, Vol. VI, 44–47. (In Ukr.).
16. Shevelov, Yu. (1998). The Ukrainian language in the first half of the 20th century (1900–1941): state and status. Author's introduction by L. Masenko. *Ruta* (In Ukr.).
- Illustrative material sources**
17. Bib. <https://pridne.org/Українська%20міфологія/Біб.html> (23.02.2022). (In Ukr.).
18. Hroysman reported that the fashion for the Ukrainian language has returned again. – URL: <https://fbc.ua/ru/news/kultura/groisman-zayavil-chtomoda-na-ykrainskiu-yazuk-vernylas/> December 4, 2021 (January 30, 2022) (In Ukr.).
19. Ilchenko, O. A. (2012). The verbalized "face" of modern society: a dictionary of Ukrainian press metaphorical phrases (2000–2010). (In Ukr.).
20. Dictionary of the 21st century media paraphrases (2014) / editor: Ya. V. Kozachok, V. M. Vasylenko, I. A. Kostyuk [and others]. NAU. (In Ukr.).
21. Word innovations of independent Ukraine. 1991–2011: Dictionary. (2012) / compiled by A. Neliuba. HIFT. (In Ukr.).
22. Garlic is a Ukrainian talisman. (25.01.2022). – URL: <https://vsviti.com.ua/ukraine/56694> (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 15.05.23

Tetyana Kosmeda, Dr. Sci. (Philol.), Prof., Titular Professor (Republic of Poland)
 ORCID: 0000-0001-8912-2888
 e-mail: tkosmeda@gmail.com
 Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

"FASHION LINGUISTICS": TRENDY NATIONALLY MARKED METAPHORS (BASED ON THE NEWSPAPER LANGUAGE)

The socio-psycho-linguistic phenomenon of fashion draws considerable linguists' attention: one can trace the methodological foundations of this phenomenon study being dynamically developed, the formation of a corresponding metalanguage, as well as the formation of research aspects and domains, which makes it possible to justify the emergence of "fashion linguistics" as a new linguistic direction.

One of the tasks of "fashion linguistics" is the study of trendy metaphors in the media style as the most popular in today's discursive space.

The newspaper language is considered to be the source that attests to the distinctiveness of the Ukrainian language progress, demonstrates its development peculiarities, as well as its corresponding trend changes. In recent years, the journalistic style has changed, which is related to extralinguistic factors – democratization of society, Russia's invasion, increasing the Ukrainian language prestige, Ukrainian culture and history presentation, etc.

The newspaper images is based on a metaphor, which is skillfully modeled by speakers, realizing various formulas, including traditional and innovative, trendy ones. One can currently view the renewal of the Ukrainian metaphor fund, which generally expands the scope of national metaphors given the specificity of Ukrainians' mentality, the precedent expressions manifestation, as well as precedent situations for the successful creation of a language game, original meanings modeling. In journalistic style texts, we fix the fashion for so-called phytonyms, created in accordance with the Ukrainian natural philosophy principles, such as: "pumpkin metaphor", "garlic metaphor", "bean metaphor". Thus, Ukrainian media discourse demonstrates a fashion for national, a fashion for language creativity, which is embodied in Ukrainian linguistic culture.

The perspective of the research is in tracking and studying the so-called fashion trends in language, in particular fashionable metaphors, in the possibilities of creating a national fund of metaphors, as well as in paying attention to the development of the terminology of fashion linguistics.

Keywords: discourse, "fashion linguistics", Ukrainian linguistic culture, metaphor, newspaper language, national image, journalistic style, natural philosophy of Ukrainians.

УДК 81'371:165.412

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.15>

Сяомен Ле, асп.

ORCID: 0000-0002-3060-4281

e-mail: lexiaomeng0318@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗВ'ЯЗОК СЕМАНТИКИ СУМНІВУ Й НЕВИЗНАЧЕНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

Присвячено аналізу зв'язку між семантикою сумніву й невизначеною референцією. Референція як співвіднесення з реальністю здійснюється мовцем під час мовленнєвого акту. Якщо таке співвіднесення у свідомості людини неуспішне, ідеться про невизначеність об'єкта. Категорія невизначеності має яскраво суб'єктивний і комунікативний характер: невизначено-референтне значення передається у процесі конкретного мовленнєвого акту. Семантична категорія сумніву ускладнюється, з одного боку, перетинами з категорією визначеності/невизначеності, з іншого боку, семантика сумніву та невизначена референція реалізуються в конкретних мовленнєвих актах та мають очевидний суб'єктивний характер. Це пояснюється тим, що коли слово входить до мовленнєвого акту, воно може мати різне семантичне наповнення під дією багатьох чинників, як-от цілі адресанта, контекст і фонові знання учасників комунікації. Тому з позицій прагматики, що ґрунтується на відносинах між комунікаторами, виділяються три ситуації, у яких одночасно можуть реалізовуватися невизначена референція та семантика сумніву. Ці 3 ситуації: 1) мовець знає об'єкт неточно, слухач знає мовленнєвий об'єкт; 2) мовець знає об'єкт неточно, слухач не знає об'єкта референції; 3) мовець знає об'єкт, але не хоче з якихось причин, щоб слухач дізнався, що йдеться про цей об'єкт. У третій ситуації можливі два варіанти залежно від поінформованості слухача, зокрема: 1) слухач і мовець володіють загальними знаннями, водночас слухач є одним із інсайдерів події, описаної мовцем, тому він знає мовленнєвий об'єкт, і тоді формується ситуація визначеності; 2) слухач не знає або не точно знає мовленнєвий об'єкт, тоді виникає ситуація невизначеності. За допомогою мовних матеріалів із текстів сучасних засобів масової інформації ми виявили, що невизначене звернення й семантика сумніву підкреслюються за допомогою різних мовних засобів. На основі результатів аналізу мовного матеріалу ми вважаємо, що невизначена референція та семантика сумніву є двома різними сторонами одого й того ж самого явища, і вони доповнюють одне одного.

Ключові слова: семантика сумніву, теорія референції, невизначена референція, мовленнєвий акт.

Вступ. Стан сумніву кваліфікується як емоція та інтелектуальне почуття [6, с. 169–175]; як категорія, що належить до групи мотивів стану невпевненості [1, с. 224]; як невід'ємна частина категорії суб'єктивної модальності. Водночас, дослідження теорії референції охоплюють такі проблеми, як мовленнєві акти, теорія висловлювання, проблема актуалізації речення у висловлюванні, дейкис, анафоричні та кореферентні відносини у тексті, займенники, числівники власні імена, категорії предикативності та модифікації, нереферентно-синтаксичне вживання іменних груп, категорія визначеності та артикля [3, с. 7–271]. Проте недослідженими залишаються багато важливих питань що стосуються категорії сумніву в мові, зокрема не розглядалася взаємодія семантики сумніву та невизначеної референції.

Методологія дослідження. Актуальність дослідження. Аналіз взаємодії невизначеної референції та семантики сумніву відіграє визначальну роль у всебічному розумінні сумніву й допомагає нам розкрити його сутність.

Мета статті – дослідження сконцентровано навколо аналізу взаємодії невизначеної референції та семантики сумніву.

Матеріалом для аналізу стали тексти ЗМІ: "Українська правда", "Газета.ru", "Yabl.ua". Загалом було проаналізовано близько 100 контекстів, у яких актуалізуються вияви семантики сумніву. Для виділення специфічних ознак, які відображають синтез семантики сумніву та невизначеної референції, використовувалася методика когнітивного профілювання.

Результати дослідження. Коли люди висловлюють свої думки мовою, окрім логічних, вони також керуються емоційними, риторичними, контекстуальними й іншими чинниками. У процесі спілкування люди не просто будують речення, але за допомогою мовленнєвих актів досягають своєї мети, використовуючи певні дії, такі як інформування, прохання, рада, питання, наказ, попередження, обіцянка, подяка тощо [3, с. 19].

Сумнів як вираження особистісного ставлення у процесі осмислення фактів і явищ дійсності проявляється в конкретних мовленнєвих актах. Об'єктами сумніву може

бути надійність джерела інформації, справжність видимої дійсності тощо.

У лінгвістиці розуміння уявлення про референт стає досить складним. В основному, його складність полягає у входженні слова у мовленнєвий акт і наявність різного семантичного наповнення під дією багатьох факторів, таких як: цілі адресанта, контекст та фонові знання учасників комунікації.

Згідно з поглядами Г. Фреге, теорія референції тісно пов'язана з проблемами семантичного значення, водночас описується як відбувається співвіднесення лінгвістичного знака і його референта – об'єкта реальної дійсності. Зазначимо, що Фреге розглядає насамперед ізольоване слово, поза його зв'язком із контекстом, тож не отримують адекватне висвітлення ті аспекти значень, що пов'язані з впливом суб'єктивних чинників [5, с. 352–379].

Крок до прагматизації теорії референції зробив Л. Лінський, який пов'язував акт референції із суб'єктом, що говорить. Він вважав, що для розуміння референція важливі відношення, у які вступають мовні вирази в контексті мовленнєвого акту [10, с. 74–89].

О. Падучева визначає референцію так: "Референція – це співвідношення, загалом, з індивідуальними і щоразу новими об'єктами і ситуаціями" [3, с. 8]. Саме визначення референції, як співвідношення з реальністю, здійснюється під час мовленнєвого акту людиною, яка спілкується. Якщо таке співвідношення у свідомості людини є неуспішним, то маємо на увазі невизначеність об'єкта.

Отже, категорія невизначеності має виражений суб'єктивний і комунікативний характер: невизначено-референтне значення передається у процесі конкретного мовленнєвого акту. Як стверджує К. Елґін, що реалізацією референції є така поведінка мовця, як: сумнів, впевненість і так далі [7, с. 2–9]. На думку А. Кронфельда, що в конкретному контексті, коли використовується вираз, що містить референцію, або коли референція успішна, світова модальність мовця стає думкою слухача, а світова модальність слухача стає думками мовця [9, с. 199].

Семантична категорія сумніву ускладнюється, з одного боку, перетинами з категорією визначеності / невизначеності [4], а з іншого боку, семантика сумніву та

© Ле Сяомен, 2023

невизначена референція реалізуються у конкретних мовленнєвих актах і мають очевидний суб'єктивний характер. Таким чином, аналіз взаємодії невизначеної референції та семантики сумніву відіграє важливу роль у всебічному розумінні сумніву й допомагає нам розкрити його сутність.

Із прагматичного погляду, розглядаючи цю проблему, необхідно враховувати відношення між суб'єктами комунікації. Означені відношення реалізуються у двох аспектах: визначеність / невизначеність для того, хто говорить, і визначеність / невизначеність для слухача. Їх можна репрезентувати у вигляді схеми (рис. 1).

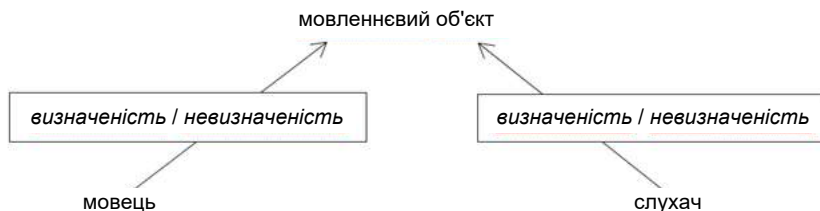


Рис. 1. Відношення мовця та слухача до мовленнєвого об'єкту

Якщо мовець і слухач знають мовленнєвий об'єкт у процесі мовленнєвого акту, тоді реалізується визначена референція. Водночас можливі три ситуації невизначеності: 1) мовець знає об'єкт неточно, слухач знає мовленнєвий об'єкт; 2) мовець знає об'єкт неточно, слухач не знає об'єкта референції; 3) мовець знає об'єкт, але не хоче із якихось причин, щоб слухач дізнався, що йдеться про цей об'єкт.

У третій ситуації можливі два варіанти залежно від поінформованості слухача, зокрема: 1) слухач і мовець володіють загальними знаннями, водночас слухач є одним із інсайдерів події, описаної мовцем, тому він знає мовленнєвий об'єкт, і тоді формується ситуація визначеності; 2) слухач не знає або не точно знає мовленнєвий об'єкт, тоді виникає ситуація невизначеності.

Отже, у всіх названих ситуаціях може відбуватися лише невизначена референція, коли один із суб'єктів,

мовець або слухач, не знає мовленнєвий об'єкт, і тоді необхідно проаналізувати відповідно до ситуації, хто з них не в змозі ідентифікувати об'єкт. У першій ситуації лише той, хто говорить, перебуває у стані сумніву, а у другій ситуації у стані сумніву перебувають і мовець, і слухач, тобто невизначене референтне значення постає у вираженні й описі об'єктів позамовної реальності тим, хто говорить у конкретній ситуації. Щодо сумніву, то це психологічний стан того, хто говорить при передачі інформації, або одержувача – під час отримання цієї інформації через її неповноту. У третій ситуації, через навмисно створене "закриття" інформації мовцем, лише слухач перебуває у стані сумніву, якщо він не знає або не точно знає мовленнєвий об'єкт. Аналіз конкретних мовленнєвих актів дав результат, який наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Типи референційних ситуацій невизначеності з погляду наявності / відсутності сумніву

Тип ситуації	Її варіанти	Визначеність / невизначеність	Семантика сумніву
1. І мовець, і слухач знають мовленнєвий об'єкт	Немає	визначеність для мовця і слухача	відсутня
2. Мовець знає об'єкт неточно, слухач знає мовленнєвий об'єкт	Немає	невизначеність лише для мовця	наявна в інтенціях мовця
3. Мовець знає об'єкт неточно, слухач не знає мовленнєвий об'єкт	Немає	невизначеність для мовця і слухача	наявна в інтенціях мовця і сприйнятті слухача
4. Мовець знає об'єкт, але не хоче з певних причин, щоб слухач дізнався, що йдеться про конкретний об'єкт	1) слухач знає мовленнєвий об'єкт	невизначеність для мовця і слухача	відсутня
	2) слухач не знає або не точно знає мовленнєвий об'єкт	невизначеність лише для слухача	сумнів у сприйнятті слухача

Другий тип найчастіше зустрічається у зв'язному мовленні й поширений у газетах, у текстах інтерв'ю, наприклад: 1. Під час інтерв'ю зі священником ПЦУ Володимиром Маглена відбувся такий діалог:

– А Ілон Маск для вас що-то значить? Релігія с наукой ведь всегда вступала в противоречия, разве нет?

– Как и Джобс. Я написал статью "Илон Маск и Бог". В сербской церкви есть икона ученого Николы Теслы. Оттуда все корни компании Маска и идут. Он был никем, но стал всем, потому что не заелся. Это неправда. Я понимаю, о чем ты. Но это стереотип. Очень много среди ученых людей верующих, церковных. Наука – тоже от Бога. (Українська правда. 21.01.2022) (тип 2).

53-річний священник ПЦУ Володимир Маглена разом із друзями-айтішниками працює над стартапом Padre Online (як він сам його іронічно називає). Його мета – навчити штучний інтелект так, щоб кожен зміг "відвести душу" онлайн. За стереотипом священник не повинен займатися технологією, тому в інтерв'ю

журналіст із газети "Українська правда" не міг визначитися, як священник ПЦУ Володимир Маглена ставиться до науки та її представника Ілона Маска, використовуючи неозначений займенник *что-то* для виявлення невизначеного референтного значення. Частка *разве* в цьому прикладі вживається в питальному реченні для вираження сумніву журналіста в істинності фрази "Релігія з наукою завжди суперечать одна одній", урахувавши, що як священник Володимир Маглена також досліджує нові технології.

Найчастіше у газетах і журналах можна зустріти третій і четвертий тип ситуації. Наприклад: 2. *В целом, население, наверно, от этой рокировки выиграет: кто-то впервые узнаёт про Кафку, Натали Саррот и обоих Мураками* (Газета.ру. 25.03.2021) (тип 3).

У цьому прикладі автор не володіє об'єктивною інформацією про стан справ у реальній дійсності, і він висуває гіпотезу – населення виграє. *Кто-то* вказує на бажання

автора специфікувати об'єкт за допомогою власної гіпотези. Значення такої ймовірності утворюється модальним словом *наверное*. У цьому контексті, висувачи гіпотезу, автор використовує слово *наверное* для висловлення власного сумніву і, більшою або меншою мірою, ступеня достовірності гіпотези.

3. Как показывает практика, профессии тебя не научат, если ты не станешь учиться сам. Режиссура – занятие электическое, в ней есть и живопись, и скульптура, и музыка, и философия. И когда ты занимаешься некоей абстрактной системой, которой кормят в университете, то из тебя **вряд ли что-нибудь** выйдет. (Yabl.ua. 10.23.2018) (тип 3).

У цьому контексті автор використовує неозначений займенник *что-нибудь*, з одного боку, автору невідомий референт, з іншого боку, займенник *что-нибудь* – це підклас неозначених займенників. Він виражає екзистенційну квантифікацію, тобто дозволяє згадувати об'єкт з того чи іншого класу, не індивідуалізуючи його – не встановлюючи референції до об'єкта. У цьому контексті *что-нибудь* представляє якусь професію, окрім режисури. Відмінність від попереднього прикладу в тому, що слово не висловлює більшу чи меншу довіряє наявним у нього відомостям, навіть висловлює свою невпевненість у сполученому, або повне його заперечення, тобто автор думає, що без своєї практики не може стати режисурою, якщо тільки навчається в університеті. У цьому контексті сумнів займає зону значень, гранично близьких до області повного заперечення.

4. Кроме того, следователи проведут процессуальную проверку в отношении организаторов выставки, состоящей из человеческих тел и органов. При этом большая часть комментариев в официальном Instagram-аккаунте выставки – положительные. Судя по отзывам, москвичи и гости столицы рады возможности посетить познавательную экспозицию. Они с недоумением прокомментировали заявления о неэтичности выставки. "**Какие-то** странные комментарии вижу в СМИ у **кого-то**: удивляются, **как будто** забыли, что у нас есть свои кунсткамера, мавзолей Ленина" (Газета.ру 24.03.2021) (тип 4).

У цьому прикладі невизначеність референції підкреслюється за допомогою неозначених займенників *какие-то*, *кто-то*, але мовцю відомий референт. Однак, оскільки мовець не згоден із коментарями, які він прочитав в інтернеті, із ввічливості або вважаючи цю інформацію неважливою, він не назвав автора коментарів. Поєднання *как будто* свідчить про вираження особистої думки мовця, про суб'єктивність припущення, водночас він вказує також із відтінком сумніву, невпевненості в достовірності повідомлення, що передається, через зміст цих коментарів.

5. Хэннити в течение нескольких последних месяцев указывал на то, что у действующего президента США проявляются когнитивные нарушения, и что его команда и сторонники сговариваются, чтобы скрыть ухудшение его состояния от широкой общественности. Гетц также **выразил сомнения** в хорошем состоянии здоровья Байдена. "Все в Вашингтоне знают, что каждый раз, когда [вице-президент США] Камала Харрис пожимает руку Джо Байдену, она проверяет его пульс", – пояснил конгрессмен. Американские эксперты сходятся во мнении, что глава Белого дома выглядит слабым, хрупким и у него проблемы с умственными способностями. "Теперь почти каждый день, когда он выступает с речью, он **как будто** борется с **чем-то**", – указывал ранее Хэннити (Газета.ру 20.03.2021) (тип 3).

Приклад, наведений вище, демонструє яскраво-особисте забарвлення ставлення мовця до повідомлення. У тексті автор використовує словосполучення *выразить сомнения* для висловлення власного сумніву щодо хорошого стану здоров'я Байдена, а також для спроби переконати читачів у тому, що фізичний стан президента Байдена незадовільний. З одного боку, у мовця

немає джерела точнішої інформації, він використовує неозначений займенник *что-то*, з іншого боку вираз *"Байден борется с чем-то"* демонструє, що мовцю не важливо, з чим саме, його єдиною метою є створення у читачів враження про погане здоров'я президента Байдена. Частка *как будто* використовується для надання висловлюванню ймовірного характеру, висловлення невпевненості, сумніву щодо стану здоров'я Байдена. Як бачимо, нині ЗМІ отримали унікальну можливість впливати на розум і почуття людей, на їхній склад мислення, критерії оцінок, мотивацію поведінки тощо [2, с. 58].

Спільним для двох вищенаведених прикладів (4, 5) є те, що мовці не мають інформації для формування власної когнітивної оцінки ситуації та її об'єкта, тому вони використовують *как-будто* для висловлення сумніву в істинності предикації. *Как будто* – це показник сумніву мовця в тому, що описувана ситуація існує в реальному часі. У прикладі 4 *как-будто* вживається як поєднання додаткової частини зі складнопідрядною, що вказує на зміст вираженого в головній частині з відтінком сумніву, невпевненості, і використовується лише за умови, що введена ним пропозиція має ознаку "невизначеність" [3, с. 271]. У прикладі 5 *как будто* використовується яка частка для надання висловлюванню ймовірного характеру, для вираження невпевненості, сумніву. Значення "визначеність – невизначеність для мовця", виражене займенником через *-то*, необхідно обговорювати в конкретних ситуаціях.

Отже, ми можемо виділити чотири типи комунікативних ситуацій залежно від того, як реалізується в них категорія сумніву й невизначеності. Якщо мовець і слухач знають мовленнєвий об'єкт у процесі мовленнєвого акту, тоді реалізується визначена референція. Водночас можливі три ситуації невизначеності: 1) мовець знає об'єкт неточно, слухач знає мовленнєвий об'єкт; 2) мовець знає об'єкт неточно, слухач не знає мовленнєвого об'єкта; 3) мовець знає об'єкт, але не хоче з якихось причин, щоб слухач дізнався, що йдеться про цей об'єкт.

У третій ситуації можливі два варіанти залежно від поінформованості слухача: 1) слухач і мовець мають загальні знання і слухач є одним із інсайдерів події, описаної мовцем, тому він знає мовленнєвий об'єкт, і тоді формується ситуація визначеності; 2) слухач не знає або не точно знає мовленнєвий об'єкт, тоді виконується ситуація невизначеності.

Висновки. Отже, спираючись на аналіз вищезазначених прикладів, ми вважаємо, що "сумнів" – це характеристика мовленнєвого висловлювання в суб'єктивному аспекті, а невизначеність – характеристика в об'єктивному аспекті. Невизначена референція та семантика сумніву – це два різні аспекти одного й того самого явища, які доповнюють одне одного.

Список використаних джерел

1. Гійом Г. Принципи теоретичної лінгвістики / Г. Гійом. – Москва: Прогрес, 1992. – 224 с.
2. Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофеева та ін. // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.
3. Падучева Є. В. Висловлювання та його співвіднесеність із дійсністю / Є. В. Падучева. – Москва: Наука, 1985. – С. 7–271.
4. Русіна Б. Модальна категорія невпевненості як засобу створення сюжетної двозначності (на матеріалі новели Генрі Джеймса "Поворот гвинта") / Б. Русіна. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2132>
5. Фере Г. Сенс і денотат / Г. Фере // Семіотика та інформатика. Опера selecta : Зб. наукових статей. – Москва, 1997. – Вип. 35. – С. 352–379.
6. Харитон Л. Репрезентація "сумнів у собі" у фреймі сумніву / Л. Харитон // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики, – 2011. – № 3. – С. 169–175. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Liudmyla_Kharyton.pdf

7. Elgin C.Z. *With reference to reference* / Foreword by Nelson Coodman. – Indianapolis: Cambr.: Hackett, 1983. – 17 p.
8. Kripke A. Speaker's Reference and Semantic Reference // *Midwest Studies in Philosophy*, – 1977. – № 2. – P. 255–276.
9. Kronfeld A. Reference and computation: An essay in applied philosophy of language. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1990. P. 2–199.
10. Linsky L. Reference and referents // *Philosophy and Ordinary Language Urbana*, University of Illinois Press, 1963. – P. 74–89.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Сайт журналу "Українська правда". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2021/03/10/7286053/>
12. Сайт журналу "Yabl.ua". – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://yabl.ua/2018/10/23/david-petrosyan-intervyu>

Reference

1. Hiyom, H. (1992). *Pryntsyipy teoretychnoyi linhvistyky [Principles of theoretical linguistics]*. Moscow: Prohes. [In Russ.].
2. Kudryavtseva, L. O., & Dyadechko, L. P., & Dorofeyeva, O. M., & Filatenko, I. O., & Chernenko H. A. (2005). Suchasni aspekty doslidzhennya mas-mediynoho dyskursu: ekspresiya – vplyv – manipulyatsiya [Modern aspects of mass media discourse research: expression – influence – manipulation]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, p. 58–66. [In Ukr.].
3. Paducheva, E.V. (1985). *Vyslovyuvannya ta yoho spivvidnesenist' iz diynsnytyu [The statement and its correlation with reality]*. Moscow: Nauka. [In Russ.].
4. Rusina, B. *Modal'na katehoriia nevpvnenosti yak zasobu stvorenniya syuzhetnoyi dvoznachnosti (na materialy novely Henri Dzheymsa "Povorot hvynta") [The modal category of uncertainty as a means of creating plot*

ambiguity (on the material of Henry James's novel "he Turn of the Screw")]. – URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2132> [In Ukr.].

5. Frege, G. (1997). Sens i denotat [*Meaning and denotation*]. *Semiotyka ta informatyka. Opera selecta: Zb. naukovykh. statey – Semiotics and informatics. Opera selecta: Collection of scientific articles*, 35, p. 352–379. [In Russ.].
6. Kharyton, L. (2011). Rerezentatsiia "sumniv u sobi" u freymi sumnivu [Representation of "self-doubts" in the frame of doubt]. *Aktual'ni problemy romano-hermans'koyi filolohiyi ta prykladnoyi linhvistyky*, 3, 169–175. – URL: http://chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Liudmyla_Kharyton.pdf [In Ukr.].
7. Elgin, C.Z., (1983). *With reference to reference* / Foreword by Nelson Coodman. Indianapolis: Cambr.: Hackett.
8. Kripke, A., (1977). Speaker's Reference and Semantic Reference. *Midwest Studies in Philosophy*, 2, p. 255–276.
9. Kronfeld, A., (1990). *Reference and computation: An essay in applied philosophy of language*. Cambr. etc.: Cambr. UP.
10. Linsky, L., (1963) *Reference and referents. Philosophy and Ordinary Language Urbana*, University of Illinois Press, p. 74–89
- Sources of illustrative material**
11. Sait zhurnal "Ukrayins'ka Pravda" [Site of journal "Ukrainian Pravda"]. www.pravda.com.ua. – URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2021/03/10/7286053/> [In Russ.].
12. Sait zhurnal "Yabl.ua" [Site of journal "Yabl.ua"]. yabl.ua. – URL: <https://yabl.ua/2018/10/23/david-petrosyan-intervyu> [In Russ.].

Надійшла до редколегії 14.03.23

Xiaomeng Le, PhD Student
ORCID: 0000-0002-3060-4281
e-mail: lexiaomeng0318@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONNECTION OF THE SEMANTICS OF DOUBT AND INDEFINITE REFERENCE

The article is devoted to the analysis of the connection between the semantics of doubt and indefinite reference. Reference as a correlation with reality is carried out by the speaker during the speech act. If such a correlation is unsuccessfully realized in the human mind, then we are talking about the uncertainty of the object. The category of uncertainty is highly subjective and communicative in nature: the meaning of the indefinite reference is transmitted in the process of a specific speech act. The semantic category of doubt is complicated, on the one hand, by connections with the category of certainty/uncertainty, on the other hand, the semantics of doubt and indefinite reference are implemented in specific speech acts and have an obviously subjective nature, which is explained by the fact that when a word enters the speech act, it can have a different semantic content under the influence of many factors, such as the goals of the addressee, the context and the background knowledge of the communication participants. Therefore, from the standpoint of pragmatics, based on the relationship between communicators, there are three situations in which indefinite reference and the semantics of doubt can be realized simultaneously. These 3 situations are: 1) the speaker knows the object inaccurately, the listener knows the object of speech; 2) the speaker knows the object inaccurately, the listener does not know the object of reference; 3) the speaker knows the object but, for whatever reason, does not want the listener to know that it is the object in question. In the third situation, depending on the listener's consciousness, two options are possible: 1) the listener and the speaker have common knowledge, with the listener being one of the insiders of the event described by the speaker, so he knows the speech object, and then a situation of certainty is formed; 2) the listener does not know or does not know exactly the speech object, then an uncertainty situation occurs. Based on raw data from the texts of modern mass media, we found out that indefinite reference and the semantics of doubt are emphasized with the help of different linguistic means. Given the results of the analysis of the linguistic data, we consider that indefinite reference and the semantics of doubt are two different sides of the same phenomenon, and they complement each other.

Keywords: semantics of doubt, theory of reference, indefinite reference, speech act.

УДК 81'373.231

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.16>

Олена Михайлова, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-3613-4858

e-mail: mikhailova_elena@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ СВЯТКОВОГО ПИРОГА В ДАВНІХ РИМЛЯН: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Представлено еволюційні зміни в сучасній культурі святкування, ознаки "десакралізації" традиційних святкових практик порівняно з давніми урочистими обрядами "служіння божеству", зокрема, властивими грекам і римлянам. Згідно з теорією ритуалу В. Тернера, визначено багаторівневу структуру (символьну, ціннісну, телеологічну й рольову) універсального феномену та важливу сакральну функцію, що забезпечує єдність усіх його складових. Окреслено обряд жертвоприношення як найважливіший святковий ритуал, метою якого було створити канал спілкування між небесним і земним, між богами й людьми. З'ясовано призначення різних видів тваринних і рослинних жертв, доведено існування зв'язку між видом офіри і культом божества, його зооморфними та фітоморфними атрибутами, що мало гарантувати вибір жертви за влодобаннями божества. Давні греки й римляни традиційно жертвували Зевсу / Юпітеру биків, Гері / Юноні – корів, Посейдону / Нептуну – коней, Деметрі / Церері – колосся злаків, а ті, у кого бракувало коштів для купівлі тварин, обирали тваринно-рослинні субститути кривавих жертв – пироги у формі анімалістичних фігурок.

Обґрунтовано сакральну функцію святкового бенкету після обряду жертвоприношення, коли спільне споживання їжі символізувало злагоду між богами і людьми, мало на меті заручитися підтримкою небожителів, забезпечити отримання божественної милості. Проаналізовано назви борошняних виробів, зокрема, пироги, що їх використовували давні римляни як безкровні жертви під час публічних жертвоприношень і святкових ритуалів у родинному колі. Зроблено висновок щодо метафронімії як основного способу номінації, представлено типові мовні формули присвяти й наведено приклади ежівання назв пирогів у творах таких відомих римських авторів, як Катон, Овідій, Горацій, Марціал та ін. Визначено дериваційну спільність назв святкових пирогів та узивань як різних видів офіри, що походять від латинського дієслова *libare* – жертвувати.

Ключові слова: свято, ритуал, жертвоприношення, обрядова їжа.

Вступ. Відчуття справжнього свята як величної події поступово зникає з нашого життя, усе частіше на противагу повсякденним справам ми обираємо святкове дозвілля. Збільшення кількості розважальних заходів, заміна одних дат іншими поступово нівелюють сакральну складову свята, роблять його емоційно нейтральним. Саме тому в наш стрімкий час особливого значення набуває міфопоетична основа свята, представлена в урочистих ритуалах. Це своєрідне поєднання теорії і практики святкування дозволяє зберегти культурну ідею в системі цінностей, традицій і вірувань людської спільноти, переосмислити динаміку сучасної "фестивальної культури" [1, с. 2], відповісти на питання про зміни в уявленнях сучасних європейців щодо святкових ритуалів і символів, порівнюючи їх із культурними традиціями минулих поколінь, зокрема, давніх греків і римлян.

Ще за часів античності свято було важливою формою суспільного життя, засобом формування колективних уявлень про божественні культури, історичні події, видатні постаті, закарбовані в часописі людства. Святкові урочистості віддзеркалювали тогочасний рівень розвитку культури, визначали належність учасників до спільної системи смислотворних цінностей, закріплених на обрядовому рівні. Пригадаємо, наприклад, опис важливої історичної події в оді Горація "Ad Meropem" ("До Мельпомени"), де римський поет згадує щорічний обряд жертвоприношення у храмі Юпітера Капітолійського: ...dum Capitolium scandet cum tacita virgine pontifex ...доки понтифік з мовчазною дівою буде підніматися на Капітолій. Для римлян цей урочистий ритуал знаменував початок нового року і сприймався як запорука непорушності та процвітання вічного міста.

Методологія дослідження. Мета нашого дослідження – визначити сакральну функцію жертвоприношення в урочистих святкових ритуалах давніх римлян, окреслити обрядове значення й різні види жертвних дарунків, зокрема, рослинного походження. Об'єктом дослідження є найбільш відомі назви жертвового пирога в римській кулінарній традиції, а предметом – способи номінації його видів у латинській мові.

Матеріалом дослідження слугували оригінальні описи страв і кулінарні рецепти борошняних виробів М. П. Катона у трактаті "De agri cultura" ("Про сільське господарство"), цитати з елегій П. Овідія Назона "Tristia, liber tertius" ("Сумні елегії", книга 3), епіграм Марціала, а також латинськомовні назви на позначення сирного пирога, представлені в зарубіжних лексикографічних джерелах і "Латинсько-російському словнику" Й. Х. Дворецького.

Актуальність теми наукової розвідки зумовлена відсутністю в українській лінгвістиці ономасіологічного дослідження лексичних одиниць з семантикою "кондитерські вироби" греко-латинського походження.

Свято і його ритуальна основа неодноразово ставали предметом дослідження науковців різних галузей: антропології, міфології, психології, соціології, культурології й ін. У переліку найбільш відомих праць, присвячених цьому універсальному феномену, ми маємо передовсім згадати таких відомих знавців давніх і сучасних міфів і ритуалів, як З. Фрейд, К. Юнг, А. ван Геннеп і В. Тернер. Так, відомий британський антрополог В. Тернер на підставі спостережень над життям і побутом народів Північної Африки на початку ХХ ст. розробив універсальну теорію ритуалу і його символів, які він називав "епіфеноменами або маскуваннями більш глибоких соціальних і психологічних процесів, що мають онтологічну цінність і певне відношення до стану людини як виду, який набуває розвитку" [6, с. 31–32]. Цікавим є і запропоноване В. Тернером визначення ритуалу як "стереотипної послідовності дій, що охоплюють жести, слова і об'єкти, відбуваються на спеціально підготовленому місці і призначені для впливу на надприродні сили або істот на користь виконавців" [6, с. 3]. Водночас, зауважує В. Тернер, ритуал має складну багаторівневу структуру – символічну, ціннісну, телеологічну, рольову. Отже, спираючись на теорію ритуалу, спробуємо окреслити сакральну функцію безкровної жертви в обряді жертвоприношення давніх римлян.

Результати дослідження. Методологічною основою нашого дослідження є онтологічне розуміння давнього свята як ритуалу "служіння божеству", заради якого

© Михайлова Олена, 2023

представники людської спільноти (міста, об'єднання, родини) залишали буденні справи і поринали в атмосферу святкового перформансу, де кожен ставав не стільки глядачем, скільки учасником. Сценарій і масштаб більшості божественних урочистостей у Давній Греції й Римі залежали від ієрархічної позиції божества (лат. *dii maiores / dii minores*), статусу культу (державний / родинний, публічний / приватний), історії святкування, культурних традицій тощо. До переліку різноманітних святкових подій належали: процесії, спортивні змагання, гладіаторські бої, театральні вистави, виступи поетів, музикантів і ораторів, філософські дискусії і навіть різноманітні конкурси тощо. Особливо важливим сакральним дійством під час святкувань вважався ритуал жертвоприношення (грец. *θυσία*, лат. *sacrificium*). За свідченням відомої української дослідниці давньогрецької культури М. Скржинської, іноді елліни взагалі вживали слово *θυσία* *жертвоприношення* замість загальноприйнятого *εορτή* *свято* [5, с. 13]. За усталеною традицією, обряд жертвоприношення відбувався, зазвичай на початку святкування. Урочиста процесія, що складалася з учасників і глядачів дійства, в атмосфері радісного піднесення, у супроводі музики і співів прямувала до вівтаря. Раби, які залучалися до ритуалу, вели жертвних тварин, учасники ходи несли також кошики з різноманітними дарунками природи, посудини з вином і водою для узливань, обрядовий посуд тощо. Ритуал жертвоприношення мав на меті "створити канал спілкування з надлюдськими істотами, отже богами, героями або пращурами" [4, с. 482]. Задля цього верховний жрець спочатку здійснював біля вівтаря узливання й куріння ладаном, потім обирав жертвних тварин для основного ритуалу. Щоб уникнути забруднення кров'ю, закланням жертв займалися рабипомічники, які потім спалювали нутрощі вбитих тварин на вівтарному вогнищі. Давні греки й римляни вірили, що в такий спосіб пригощають небожителів і надсилають їм запрошення приєднатися до святкування. Аромати улюблених богами узливань і пахощів, смаженого м'яса і святкової їжі, що піднімалися від вівтаря, забезпечували зв'язок між небесним і земним, надавали можливість не лише вшанувати божество, але й подякувати йому за допомогу, отримати бажане прощення або відповідь на складне життєве запитання. Жертвоприношення вважалося вдалим, якщо тварини під час ритуалу поводити себе спокійно, а огляд нутрощів після заклання підтверджував їхнє правильне розташування і здоровий стан. Римляни вірили, що невдоволені боги можуть відмовитися від запропонованої жертви, тоді тварина пручалася під час ритуалу або в неї виявлялися певні вади внутрішніх органів. Якщо обряд відбувся без порушень і боги сприйняли жертву, раби готували святковий бенкет, на якому, як вважали люди, вони разом з богами споживали смажене м'ясо жертвних тварин, додаючи до меню плоди, овочі, злаки, випічку, солодощі й ін. Подібне спільне споживання обрядової їжі символізувало злагоду між богами і людьми, було свідоцтвом божественної милості. Іноді учасникам ритуалу дозволялося "покласти у торбинку" шматки м'яса чи рослинну їжу для святкової трапези у родинному колі, що сприймалося римлянами як особлива винагорода [4, с. 482].

Для публічних жертвоприношень або особливих випадків у приватних ритуалах призначалася більш коштовна офіра, а саме різні види свійських тварин і птахів. Менше коштували "безкровні жертви" рослинно-тваринного походження – узливання (лат. *libatio*, *onis f*, *libamen*, *inis n*, *libamentum*, і *n*) вином, молоком, медом, а також суто рослинні офіри – дари ланів, лісів і садів (злаки,

фрукти, ягоди, горіхи, пахощі та спеції), деякі борошняні вироби. Обираючи той чи інший вид пожертви, обов'язково враховували вподобання божества, відомості про його культ, улюблені зооморфні та фітоморфні атрибути. Відомо, що давні елліни і римляни жертвували Зевсу / Юпітеру биків, Гері / Юноні – корів, Посейдону / Нептуну – коней, Деметрі / Церері – колосся злаків тощо. Для публічних урочистостей організатори ритуалу забезпечували не лише потрібну кількість тварин, що могла сягнути 100 голів великої рогатої худоби (грец. *ἑκατόμβη*, лат. *hecatombe*), але обирали найкращих тварин, без зовнішніх вад, новонароджених або молодого віку, відповідної статі, кольору, розміру тощо. За римською традицією, перед закланням голову жертвовної тварини поливали вином, а потім посипали священною сумішшю борошна з сіллю (лат. *mola salsa*). Жрець, перевернувши лезо ножа догори, проводив уздовж тіла тварини, що символізувало "освячення" жертви перед її вбивством. Для обряду використовували борошно грубого помелу, виготовленням якого займалися весталки. У деяких випадках з цієї солоної суміші готували коржі для безкровних офір, але більш традиційною випічкою для жертвовної трапези римляни вважали солодкі пироги.

Історія найдавніших виробів із борошна, зокрема хліба, коржів і пирогів, налічує декілька тисячоліть і закорінена у сакрально-міфологічному минулому людства. Культурологічна семантика окремих продуктів і страв, особливості поєднання компонентів і технологія приготування різних видів їжі (те, що ми називаємо зараз кулінарними рецептами), харчові табу і правила споживання окремих харчових продуктів – усе це відображено в кулінарних традиціях, що формують особливий гастрономічний код культури. Із плином часу харчові і смакові уподобання територіально об'єднаної й національно маркованої людської спільноти перетворюються на одиниці культурного коду, репрезентовані на мовному та позамовному рівнях.

Пиріг як "печений виріб із тіста з начинкою", що символізує святковість [3, с. 450] побутував і побутує не лише в давній римській кулінарній традиції, але й у багатьох сучасних етнокультурах, зокрема і в українській. Не змінилися також і смакові уподобання, українці так само, як давні елліни і римляни, обирають як улюблену начинку для пирогів солодкий сир. На підтвердження цієї гіпотези пропонуємо короткий екскурс у гастрономічну історію бездріжджового солодкого сирного пирога, поширеного у Європі під англійською назвою *cheesecake*. Більшість прихильників цього десерту називає країною його походження Давню Грецію, наприклад, американський ресторатор Дж. Марк у статті під назвою "The history of cheesecake" зазначає: "Давні греки у V ст. до н. е. створили найдавніший і найпростіший сирний пиріг (грец. *plakous тонкий шар*), до складу якого входила невелика кількість свіжого сиру, ретельно перемішаного з борошном і медом, пиріг випікали у глиняній сковорідці" [8].

Невипадково цей вид сирного пирога отримав у римлян запозичену з грецької мови назву *placenta*, ає *f* *плаский пиріг*, що вказує на особливий спосіб приготування тіста, коли його щільно розкачували, додаючи солодкий сир, а потім викладали в декілька тонких шарів. Латинізований кулінарний термін походить від грецького іменника *πλακοῦς*, *οἶντος* *коржик*, що є стягнутою формою від прикметника *πλακοῦς* *плаский*. Цей вид пирога і зараз вважається національною стравою італійців, румунів, молдаван і зберігає назву *plac/h/inda* греко-латинського походження. Завдяки смаковим якостям і особливій багатшаровій структурі цього сирного пирога, він набув

поширення не лише як кулінарний, але й анатомічний термін *placenta*, ає *f.* Автором медичного терміна-метафори називають італійського анатома Ріалдо Коломбо, який у XVI ст. увів в обіг атрибутивне сполучення *placenta uterina* – *матковий пиріг*, підкресливши в такий спосіб зовнішню подібність анатомічного органа до багатшарової структури круглого пирога.

Крім згаданого грецького солодкого пирога, давні римляни мали власний рецепт сирного пирога під назвою *лібум* (лат. *libum* /-us, і *n*; plur. *liba*). Саме цей вид пирогів був призначений для жертвоприношень і найчастіше згадувався як символ святкової події. Рецепт виготовлення *лібум* детально описує Катон у трактаті "De agri cultura":

Libum hoc modo facito. Casei P. (pondera) II bene disterat in mortario. Ubi bene distriverit, farinae siligineae libram aut, si voles tenerius esse, selibram similaginis eodem indito permiscetoque cum caseo bene. Ovum unum addito et una permisceto bene. Inde panem facito, folia subdito, in foco calido sub testu coquito leniter [9, 75]. Роби лібум так. 2 фунти сиру добре розітри у ступці. Коли усе добре розтерте, додай 1 фунт пшеничного борошна, або, якщо хочеш, щоб був ніжніший, пів фунта борошна дрібного помелу додай туди ж і перемішай добре з сиром. Додай одне яйце і разом добре змішай. Тоді сформує тісто (буханець), покладай листя знизу і повільно випікай під глиняною кришкою на помірному вогні.

Про ритуальне призначення римського сирного пирога свідчить його назва, що утворилася на ґрунті метонімії від дієслова *libo*, *avi*, *atum*, ає *жертвувати*, тому *лібум* у буквальному перекладі є "жертвований пиріг". Нагадаємо, що від цього самого дієслова походять і метонімічні назви іншого виду обрядових жертв, а саме узливань: *libatio*, *onis f*, *libamen*, *inis n*, *libamentum*, і *n* [2, с. 589]. Хоча нам дуже мало відомо про процедуру посвячення цього виду офіри, але особливе ставлення до процесу виготовлення *ліба* засвідчують настанови щодо суворого дотримання рецептури і правил приготування, високої якості інгредієнтів і кваліфікації кондитера. Відомо, що в Давньому Римі серед пекарів згадуються фахівці під назвою *libarius*, і *m* *майстер з виготовлення пирогів-ліба*. Можливо, це пов'язувалося з тим, що, крім традиційних пирогів круглястої форми, жертвні пироги випікали у формі анімалістичних фігурок, а це потребувало особливої вміння. *Ліба* такої форми вважалися в римлян субституатами кривавих жертв і призначалися для тих, у кого бракувало коштів для купівлі тварин [12, с. 521].

Римські автори (Вергілій, Овідій, Гораций) зазначають, що пиріг *лібум* був солодким, а саме з додаванням меду, що так любили небожителі, але інколи міг бути і солоним. Смакові якості жертвеного пирога залежали від уподобань бога або богині, яким він призначався: для богині Вести в тісто додавали просо, для Пріапа – молоко, для Лібера – мед. Ритуал жертвоприношення включав також спеціальну молитовну формулу посвяти, про яку згадує Овідій: *haec liba, Priape, quot annis exspectare sat est ось пироги, Пріапе, що ти очікуєш щорічно* [7]. Якщо офіра у формі живих істот призначалася, зазвичай для публічних святкувань, то принесення у жертву *ліба* могло відбуватися і в родинному колі. За давньою традицією, римляни на день народження пригощали солодкими пирогами свого Генія – особистого охоронця кожного вільного громадянина. Ось як про цей щорічний ритуал згадує Овідій у "Сумних елегіях":

*...fumida cingatur florentibus ara coronis,
micaque sollemni turis in igne sonet,
libaque dem proprie genitale notantia tempus,
conspiratque bonas ore favente preces [11, 3.13]*

*... вістар задимлений, щоб огортали квіти,
і фіміаму крихта, щоб тліла у вогні,
і ліба б я роздав на знак народження мого,
й отримав би богів прихильність, у молитвах
(переклад верлібром – О. М.)*

Цікавим для порівняння є віршований переклад цього уривка, запропонований відомим українським філологом-класиком А. Содоморою:

*Щоб у вінках, як личить у свято, вістар димився,
Щоб у священнім огні весело ладан тріщав?
Щоб привітав я тебе калачем – щорічним дарунком?
Щоб молитвами богів якнайщиріше благав?*

Особливо почесним для батька родини вважався 50-річний ювілей, символом якого були *quingagesima liba* – буквально *50-ті пироги*. У тісто замість меду могли додавати сіль як символ життєвої мудрості, набуті ювіляром. Сама назва свідчить про знаменну святкову дату й, можливо, про велику кількість випічки, що передбачало відносно невеликий розмір пирогів. Відомо, що в римській кулінарній традиції згадуються маленькі пиріжки з демінутивною назвою *libacunculus*, і *m*, похідною від іменника чоловічого роду *libus*, і *m* [2, с. 589].

Деякі подробиці святкового ритуалу, присвяченого ювілею, можемо знайти в епіграмі Марціала, де він згадує про свій березневий день народження ("Ad Kalendas Martias"):

*Natales mihi Martiae Kalendae
Lux formosior omnibus Kalendis
Qua mittunt mihi munus et puellae;
Quingagesima liba, septimamque
Vestris addimus hanc focus aceram [10, 10. 24]
Для мене, народженого у Березневі календи,
Вони є найпрекраснішими серед усіх календ.
І принесуть мені дівчата подарунк;
І ліба додамо на честь 50-річчя,
І сьому вже курильницю до ваших вістарів
(переклад верлібром – О. М.)*

У творах Ювенала зафіксований традиційний варіант посвяти під час святкового ритуалу: *Hence, quingagesima liba [7] ось, пироги на 50-річчя*. Відомо, що солодкі жертвні пироги призначалися також для інших родинних урочистостей, наприклад, дарувалися на весілля.

Про сакральні функції солодких сирних пирогів *libum* і *placenta* згадує також Гораций у листі до Фуска Арістія ("Ad Fuscum Aristium"), порівнюючи себе з рабом-утікачем, який, допомагаючи служителю культу, до переситу наївся солодких жертвних пирогів, отже йому не вистає звичайного хліба:

*Quid quaeris?... Vivo et regno, simul ista reliqui quae vos ad caelum fertis rumore secundo, utque sacerdotis fugitivus liba recusio, pane egeo jam mellitis potiore placentis [12, с. 194]
Навіщо запитуєш? Живу і царюю, я залишив саме те, що ви, волаючи, донесли аж до неба, і як утікач від жерця, я відмовляюся від ліба, я більше бажаю хліба, ніж медових пирогів.*

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити деякі висновки стосовно багаторівневої структури ритуалу жертвоприношення у святкуваннях давніх римлян. Згідно з визначенням В. Тернера, жертва символізує подарунок божеству, а сам обряд встановлює своєрідний "канал спілкування" між світом богів і людьми. Головною метою свята було вшанування божества й бажання висловити подяку за допомогу, але інколи людям було необхідно отримати прощення чи відповідь на складне запитання. Ритуал жертвоприношення вважався більш престижним і видовищним, якщо передбачав вбивство жертвеної тварини і пророкування за її нутрощами. Жертва могла бути і безкровною, наприклад, узливання, дарунки ланів, лісів і садів, борошняні вироби: хліб, коржики, пироги, печиво. У римській кулінарній традиції найважливішу роль

відігравали жертвні пироги, відомі під назвами *liba* і *placentae*, які були частиною щорічних жертвувань і присвячувались різним божествам, а також символізували важливі події в житті кожного римлянина, наприклад, святкування 50-річчя. Обидві назви утворені за допомогою метафониї – метафори, що виникла на основі метонімії. Метафорична латинська назва *libum* *жертвний пиріг* підкреслює асоціацію із сакральною функцією святкового пирога. Грецький кулінарним *placenta* *плаский пиріг* асоціюється із формою й багатшаровою структурою пирога. Сирний пиріг *libum* згодом втратив сакральне призначення, його назва перетворилася на загальну, почала вживатися в таких атрибутивних сполуках, як: *rustica liba* *селянські пироги*, *liba venalia* *пироги на продаж*.

Список використаних джерел

1. Бабушка Л. Д. Фестивалізація культуротворчості як глобалізаційний та альтерглобалізаційний проекти : автореф. дис... д-ра культурології / Л. Д. Бабушка. – Київ, 2021. – 36 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – Москва: Русский язык, 1976. – 1096 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Історія європейської цивілізації. Рим ; за ред. Умберто Еко ; пер. з італ. Л. Д. Ципоренко та ін. – Харків: Фоліо, 2015. – 1031 с.
5. Скржинская М. В. Древнегреческие праздники в Элладе и Северном Причерноморье / М. В. Скржинская. – Київ: Ін-т історії України, 2009. – 364 с.
6. Тернер В.В. Символ и ритуал / В. В. Тернер. – Москва: Наука, 1983. – 277 с.
7. Charlton T. Lewis, Charles Short. A Latin Dictionary. – 1999. – URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
8. Marks G. The history of cheesecake. – 2016. – URL: <https://www.juniorscheesecake.com/blog/2016/07/27/the-history-of-cheesecake/>
9. Catonis M. Porci Censoris. De agri cultura. – URL: <https://www.thelatinlibrary.com/cato/cato.agri.html>

10. Martialis M. Valerii. Epigrammata, liber 10, XXIV. – URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0506%3Abook%3D10%3Apoe%3D24>
11. Ovidii P. Nasonis. Tristia, liber 3, XIII. – URL: <https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.tristia3.shtml>
12. The works of Horace, with English Notes, by A.J. Maclean. – Boston: University Press John Wilson & Son, Cambridge. – 1895. – 582 p. – URL: <https://www.gutenberg.org/files/46938/46938-h/46938-h.htm>

References

1. Babushka, L. D. (2021). Festivaciya kulturotvorčnosti iak globalizacijnyj ta alterglobalizacijnyj proecty [Festivation of cultural creativity as globalization and alterglobalization projects]. Avtoref. dys. doct. kulturologiyi. Kyiv. 36 p. (In Ukr.)
2. Dvoretckij, Yo.Ch. (1976). Latinsko-russkij slovar' [Latin-Russian dictionary]. Moskva: Russkij yazyk. (In Russ.)
3. Zhajvoronok, V.V. (2006). Znaky ukrajynskoyi etnocultury: Slovnyk-dovydyk [Signs of the Ukrainian culture: reference dictionary]. Kyiv: Dovira. (In Ukr.)
4. Istorya jevropejskoyi tsivilizacijy. Rym / za red. Umberto Eco; per. z ital. L. D. Tsiporenko ta in. (2015). [History of European civilization. Rome]. Charkiv: Folio. (In Ukr.)
5. Skrzhymskaya, M.V. (2009). Drevnegrecheskiye prazdniki v Ellade i Severnom Prichernomor'ye [Ancient Greek holidays in Hellas and Northern Black Sea Region]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy. (In Russ.)
6. Terner, V.V. (1983). Symvol i ritual [Symbol and rite]. Moskva: Nauka. (In Russ.)
7. Lewis, T. Ch., Short Ch. (1999). A Latin Dictionary. – URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
8. Marks, G. (2016). The history of cheesecake. – URL: <https://www.juniorscheesecake.com/blog/2016/07/27/the-history-of-cheesecake/>
9. Cato, Marcus Porcius Censor. De agri cultura. – URL: <https://www.thelatinlibrary.com/cato/cato.agri.html>
10. Martialis, Marcus Valerius. Epigrammata, liber 10, XXIV. – URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0506%3Abook%3D10%3Apoe%3D24>
11. Ovidius, Publius Naso. Tristia, liber 3, XIII. – URL: <https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.tristia3.shtml>
12. The works of Horace, with English Notes, by A.J. Maclean. (1895). Boston: University Press John Wilson & Son, Cambridge. – URL: <https://www.gutenberg.org/files/46938/46938-h/46938-h.htm>

Надійшла до редколегії 07.03.23

Olena Mykhailova, PhD (Philol.), Associate Prof.
 ORCID: 0000-0002-3613-4858
 e-mail: mikhailova_elena@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SACRED FUNCTION OF THE FESTIVE PIE AMONG ANCIENT ROMANS: ONOMASIOLOGICAL AND CULTUROLOGICAL ASPECTS

The article represents evolutionary changes in modern culture of celebration, the traits of desacralization of traditional festive practices in comparison with the old ceremonial rites of "serving the deity" appropriate, in particular, to Greeks and Romans. In conformity with V. Turner's universal theory of rite its multilevel structure was determined (symbolic, valuable, teleological and role-playing) as well as important sacred function that insures the integrity of all components. The rite of sacrifice was described as the most important festive ritual aimed at the creation of the channel of communication between the heavenly and the earthly, between gods and people. The assignment of different species of animals and plants' sacrifice was determined the existence of link between the type of ophir and the deity's cult was proved, between its zoomorphic and phytomorphic attributes, which had to guarantee the choice of the victim at the deity's preference. Ancient Greeks and Romans traditionally sacrificed the bulls to Zeus / Jupiter, the cows to Hera / Juno, the horses to Poseidon / Neptune, the ear of cereals to Demeter / Ceres etc., and those who lacked the money to buy animals, had to choose animal and vegetable substitutes to bloody sacrifice – pies in the form of animalistic figures.

The sacred assignment of festive banquet after the sacrifice ritual was grounded, when joint consumption of food symbolized an accord between gods and people and was aimed at winning support of the celestials and to ensure receiving divine favour. Names of bakery product were analyzed, in particular, pies, that ancient Romans used as bloodless sacrifice during both public sacrifice ceremony and festive rituals in the family circle. Conclusion was made that metaphoronymy is major means of nomination, language formulas of dedication and examples of the use of pies' names in the works of such famous Roman authors as Cato, Ovid, Horace, Martial and others were illustrated. Derivative mutuality of the names of festive pies and the libation as various types of the ophir deriving from the Latin verb "libare" – to sacrifice – was determined.

Keywords: feast, ritual, sacrifice, ritual food.

УДК 801.81:398.21:2-187](477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.17>

Олеся Наумовська, д-р філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-9290-7843

e-mail: o.naumovska@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"МЕНЕ ВАШІ І ШАБЛІ Й ПІКИ НЕ ВІЗЬМУТЬ, ПОЗАГИНАЮТЬСЯ!": КОНЦЕПТ ПЕРЕМОГА В УКРАЇНСЬКІЙ ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ

Багатошаровість і еволюція народної прози є відображенням еволюції уявлень людини про себе і про світ, який її оточує. Фольклорний феномен "казка" кожного народу є тією матрицею, яка вимірює поведінкові ідеали народу-творця. При тому "королевою" субжанрової парадигми казкового епосу є казка чарівна, яка найвищою мірою відображає світоглядні орієнтири на різних етапах розвитку суспільства. З огляду на це в розвідці здійснено спробу осмислити концепт ПЕРЕМОГА в українській народній чарівній казці на рівнях: образ, мотив, символ. Розглянуто основні способи вираження здобуття перемоги добротворцем. Виокремлено три основні структури казкових сюжетів, в основі яких – перемога добротворця над злотворцем: герой діє один; на боротьбу зі злотворцем герой вирушає з іншими персонажами, які врешті виявляються або бездіяльними, або зрадниками; герой не діє (його функції виконує жінка). З'ясовано, що сюжетні структури, у яких герой діє один, демонструють два типи таких героїв: герой, який перемагає злотворця силою (силач, силач-кмітливець), і герой, який перемагає за допомогою кмітливості. У центрі дослідницької уваги – двобій / змагання; сила / кмітливість героя; магічний складник; атрибутика протагоніста; роль жіночих образів у здобутті героєм перемоги; поводження з переможеним ворогом (якщо той зостається живий); маніпуляції з рештками злотворця (якщо той гине); дії казкового героя щодо зрадників. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про домінування в українському казковому епосі рефлексії патріархату, оскільки перемогу над злотворцем у переважній кількості зразків (за певними винятками, що зберігають рудименти гінекократії) зобуває чоловічий персонаж, наділений якостями ідеального героя. Показниками історичної стабільності з'яви сюжетів є: характеристика образу протагоніста, спосіб здобуття героєм перемоги і поводження з тілом переможеного антагоніста. Хронологічно найдавнішими можна вважати сюжети, у яких чудесно народжений герой долає змія у двобойі та знищує його тіло, що є запорукою унеможливлення його майбутнього воскресіння чи переродження.

Ключові слова: фольклор, народна проза, казка, сюжет, образ, двобій, змагання, концепт, перемога.

Вступ. Проїшовши через тисячоліття, через різні епохи, які актуалізували різні, інколи протилежні, цінності й уявлення про добро і зло, про способи боротьби зі злом, ставлення до друзів і ворогів, народний епос – від міфу до анекдоту (а якщо брати сьогодення, то навіть і мему, сюжетика якого прихована за візуальною формою) – яскраво демонструє розуміння людством цих категорій як у різні епохи, так і в позачасі загалом. Іншими словами, багатошаровість і еволюція народної прози є відображенням еволюції уявлень людини про себе і про світ, який її оточує. І з-поміж усіх уснословесних жанрів казка стала наймасштабнішою і в синхронії, породивши численну кількість сюжетів і їхніх варіантів, і в діахронії, зберігаючи релікти архаїчних форм і продукуючи нові зразки, про що слушно зауважує В. Гнатюк: "Ніякі літературні твори не мали ніколи такого розповсюдження, як казка, а ні такого довгого життя" [3, с. 205]. Тож фольклорний феномен "казка" кожного народу є тією матрицею, яка вимірює поведінкові ідеали народу-творця. При тому "королевою" субжанрової парадигми казкового епосу є казка чарівна, яка найвищою мірою відображає світоглядні орієнтири на різних етапах розвитку суспільства.

Дослідження казкового епосу в Україні мають тривалу історію: від часу початку становлення фольклористики у XIX ст., коли розпочинається інтенсивне збирання казкового матеріалу вітчизняними фольклористами (зокрема, одним із перших видань казки стала книга Й. Бодяньського "Наські українські казки запорожця Іська Матиринки", видана в Москві в 1835 р. і лише на початку XX ст., у 1903 р., перевидана Науковим товариством ім. Шевченка за сприяння і з поясненнями І. Франка [2]), і донині, коли з'являються численні студії фольклористів, лінгвістів, психологів та ін. Найгрунтовнішими розвідками в українському казкознавстві є праці Л. Дунаєвської [4], класифікаційний підхід якої до системи казкових образів (добротворці, злотворці, знедолені) є визначальним у цій розвідці. Також пропонуване дослідження є логічним продовженням нашої студії "Добрий козак усе по волі ходить!": типологія героїчних образів чарівної казки" [11], присвяченій осмисленню парадигми героїчних образів

чарівної казки. Проте поза дослідницькою увагою залишилося вивчення художнього моделювання перемоги героя над злотворцем у просторі чарівної народної казки.

З огляду на це **актуально** натеper є спроба осмислити концепт ПЕРЕМОГА в українській народній чарівній казці на рівнях: мотив, образ, символ, – аби зрозуміти, як українство на етноментальному рівні трактує перемогу над ворогом.

Методологія дослідження. Отже, об'єктом дослідження є зразки української чарівної казки, побудовані на контрадкції добротворця та злотворця, а предметом – способи художнього вираження перемоги добротворця над злотворцем у казкових сюжетах. Відтак, для аналізу фактологічного матеріалу застосовано метод структурного аналізу; для класифікації та інтерпретації образів, мотивів і символів використано також описовий метод.

Результати дослідження. Сюжети чарівної казки, основа яких – конфлікт добротворця і злотворця, переважно зосереджені довкола двох основних тем: подолання добротворцем злотворця і випробування злотворцем добротворця, який сватає доньку злотворця (так званого "ворожого тестя" [4, с. 145]). Оскільки ці випробування не завершуються загибеллю чи втечею злотворця, сюжети із випробуванням добротворця "ворожим тестем" ми зараз не беремо до уваги, а зосередимось на тих, у яких героєва перемога знаменує остаточне подолання зла.

Аналіз казкового матеріалу засвідчив, що основними способами вираження здобуття перемоги добротворцем є двобій і змагання – на відміну від, наприклад, світового героїчного епосу, де герой, зазвичай б'ється з ворожим військом. При тому, якщо у світовому героїчному епосі герой найчастіше діє зі своїм військом, де він є найкращим, найсильнішим, найблагороднішим *з-поміж інших* (наприклад, французька "Пісня про Роланда", іспанська "Пісня про мого Сіда" та інші), то в казці такий мотив є доволі рідкісним (якщо не буквально одиничним): герой діє один, максимум – із допомогою чарівних помічників або ж вирушає на боротьбу зі злотворцем разом із двома-трьома іншими персонажами, які врешті виявляються або бездіяльними, або – найчастіше –

© Наумовська Олеся, 2023

зрадниками. Також для української казкової традиції властиві сюжети боротьби зі злотворцем, де герой не діє взагалі, а покладається на жінку. Відтак, у казкових сюжетах, основа яких – перемога добротворця над злотворцем, простежуються три основні структури:

- *герой діє один;*
- *на боротьбу зі злотворцем герой вирушає з іншими персонажами, які врешті виявляються або бездіяльними, або зрадниками;*
- *герой не діє (його функції виконує жінка).*

При тому казки, у яких герой діє один, демонструють два типи таких героїв:

- *герой, який діє силою ("силач", "силач-кмітливець");*
- *герой, який діє кмітливостю ("кмітливець" [11]).*

Яскравими взірцями казкових сюжетів, у яких герой діє силою, є казки "Покотигорошко", "Іван-Вітер", "Сто сімдесят і один богатир" ("Бух Копитович"), "Чабанець" та інші.

У таких казках неймовірна сила героя здебільшого пов'язана з його чудесним народженням (як у казках "Покотигорошко", "Іван-Вітер") у найархаїчніших сюжетах, які засвідчують тісніший зв'язок із міфом: так, Покотигорошко народжений з того, що мати ковтає горошину; Іван-Вітер – від того, що заточена в мури матір стає біля стіни, у шпаринку якої дме вітер (відтак, у цій казці герой має лише одного з батьків – матір, що є частотним мотивом міфу).

Дещо пізнішою за часом виникнення є казка "Сто сімдесят і один богатир" ("Бух Копитович"), де мотив чудесного народження не оприявлюється відкрито, однак трансформується через так званий закон зараження контагіозної магії у визначенні Джеймса Фрезера: герой народжений від зв'язку царівни з кучером батька, через якого немовля народжується фактично копитом, що символізує його кам'яну міць і силу:

Тоді вона взяла того хлопчика, кинула в траву, а він так і бухнув. От вона й сказала: "Будь ти по імені Бух, а по батькові Копитович". А дитина, що як і вилупилось, так балакало. І на йому нема шури, а усе тіло як копито [5, с. 39–40].

При тому, міфологічні ремінісценції зберігаються й на рівні мотиву самотності немовляти: хоча він і має двох батьків, однак відразу після народження вони покидають сина посеред поля.

Найпізнішим із цих трьох сюжетів можна вважати казку "Чабанець", де чудесне народження повністю змінене на соціальне походження: "Був собі чабанець, та такий, що ще змалку все вівці пас, більш нічого й не знав" [6, с. 150].

Готовність героя битися зі злотворцем простежується через мотиви демонстрації його сили, що виражається у:

1) стрімкому зростанні: герой "росте не по часах а по мінутах, і в ширину, і в вишину" [5, с. 40];

2) ненажерливості: наприклад, Покотигорошко дорогою до змія з'їдає вола, барана, кабана, а у змія перед боєм – 12 биків, баранів і кабанів. Його ж брати перед тим не послали такої кількості ритуальної їжі, тому бою змія з ними і не було: "Коли хочете свою сестру взяти, так з'їжте дванадцять волів, дванадцять баранів і дванадцять кабанів". Вони по малесенькому кусочку з'їли та й більше не захотіли. Він їх узав і під камінь підвернув" [6, с. 20];

3) або ж, навпаки, у вмінні переносити тривалий голод: наприклад, Бух Копитович просить батьків залишити йому трохи харчів спершу після народження, потім – через "місяць, чи два, чи три" і втретє – через півроку;

4) неймовірній фізичній силі, що виявляється змалечку або ж на рівні портретних характеристик (наприклад, у шестирічному віці "Два аршини з половиною у плечах і два з половиною висоти у того Буха Копитовича, і сили у нього тридцять три пуди з восьминою;

три пуди кулака одного" [5, с. 40], або на рівні поведінковому:

Віддав його цар до школи. Школярі читали по книжках, а він все напам'ять. Директор розсердився чогось і вдарив його. А він як дмухнув вітром, то й дахи купцям поперевертав". Дали знати цареві, що "ваш син весь город поперевертав"; Цар приїжджає до нього і каже: – Що ти робиш? – А я бавлюся. – Покинь те, і ходім додому. Забрали його додому. Посилають його в ліс по дрова. Іван-Вітер каже: – Зробіть мені ланцюг сорок тисяч саженой. Зробили. І він узав обкинув тим ланцюгом ліс і несе весь додому. Дивляться з города, щось іде так, як хмара, і дають знати цареві, що "ваш син несе цілий ліс" [8, с. 111]

або ж під час вибору майбутньої зброї: Покотигорошко просить коваля викувати йому велику булаву; Чабанцю

випав з неба камінь – у пудів вісім. Він було все грається тим каменем: причепить до батога та як кине угору, а сам спати ляже на цілий день: прокинеться – аж і камінь летить, та як упаде, то так було в землю і вгрузне. А то візьме покине серед степу сіряк, тим каменем навалить, то хай там три чоловіки або і більше, а не візьмуть [6, с. 150].

Герої таких казок завжди мають двобій зі злотворцем – зазвичай зооморфним змієм: "От Покотигорошко як дав змієві булавою, так змія став по коліна в землі; удав другий раз – убив змія" [6, с. 21]; "А в змія меч на три сажні залізний, як ударить він чабанця ним, так меч на шматки і розскачавсь. 'Держись же, – каже Чабанець, – тепер я тебе ударю'. Як шмагоне його тим камінцем, – змія тут і розпластавсь, і дим пішов" [6, с. 151]; "Іван-Вітер як потиснув його, то Козьолкові тільки поза пазурами посиніло. І як кинув його до землі; то той ледве встав" [8, с. 112]. По суті, перші два зразки постають двоєм двох сил космічного масштабу, подоланням первісного хаосу в образі змія, а отже – космогонічним актом.

Інколи ж казка демонструє мотиви міфологічних уявлень про те, що душа може тимчасово відлучатися з тіла, яке проте продовжує жити.

Донині в народів і племен, які перебувають на невисокому рівні цивілізаційного прогресу, існують вірування щодо мандрівних душ, пов'язані з небезпекою з боку чаклунів, які тимчасово відокремлюють свої душі від тіла і надсилають їх завдавати певну шкоду ворожому племені тощо. Такі вірування мають архаїчний ґрунт – вони виникли ще за часів первісно-общинного ладу і спричинені неспроможністю первісної людини до абстрактного мислення, а відтак, не будучи здатною осягнути життя в абстрактній формі, вона мислила його опредметизовано – як конкретну річ певної форми й розміру, яку можна осягнути органами чуттів, зламати, розбити або ж сховати в іншій речі тощо. У такому разі, за міфологічними уявленнями, життя / душа може відлучатися з тіла і продовжувати одушевляти його на відстані через симпатичний зв'язок за законами контагіозної магії. Так розвинулись вірування в те, що людина або будь-яка істота, чиє існування пов'язане з боротьбою чи будь-якими іншими загрозами, може прагнути відокремити своє життя / душу від тіла і сховати в якомусь безпечному місці: допоки неушкодженням залишається опредметчене життя / душа, до тих пір самій істоті гарантовано безсмертя: адже її життя перебуває поза тілом і ніщо не в силах її зруйнувати.

Рефлексії цих міфологічних уявлень містяться у сюжетах чарівної казки – при тому, у казках, які зберігають ці релікти, злотворець завжди має епітет Безсмертний (Кошій Безсмертний, Безсмертний змія Козьолок тощо).

Для віднайдення такої душі антагоніста-злотворця добротворець вдається до порад злотворцевої дружини, яка, зазвичай реалізується через образ полоненої змієм дівчини, яка випитує в нього місце схову душі / смерті, а

також – тотемних тварин, які дістають для героя сховану злотворцем опредмечену душу.

Так, у казці Іван-Вітер герой за порадою перевертає велетенський камінь, під яким захована смерть Безсмертного змія Козьолка й добуває звідти скриню:

Заєць вискочив зі скрині та й побіг. Але дивиться, а вже хорт несе того зайця. Розпорів він зайця, качка – ур-р-р-р! – і полетіла. Але дивиться – несе шуліка качку. Іван качку розпорів, вийняв яйце. І той безсмертний Козьолок вже зовсім з сили спав. Приходить Іван-Вітер до палацу і сидить з тою нацією. Коли приходить безсмертний Козьолок та й каже: – Ей, Іван-Вітер, почекай ще хоч зо дві години. – А, ні! Не почекаю! І взяв те яйце, розбив собі на голові, і вся сила пішла по нім. А той Козьолок відразу вмер. Тоді Іван-Вітер взяв його порубав і викинув собакам [8, с. 113].

Показово, що у всіх зразках фізичної перемоги героя над злотворцем після загибелі останнього його тіло повинно бути знищено, адже за первісними уявленнями збереження тіла є необхідною умовою для майбутнього оживлення, переродження, продовження посмертного існування в потойбіччі (внаслідок чого і виникли практики муміфікації, як, наприклад, у Давньому Єгипті, висушування тіл в Індонезії, власне і поховання в землю, що зберігає християнська традиція).

Так, Покотигорошко змія "посік-порубав, на попіл перев'яв" [6, с. 21], Бух-Копитович також посік-порубав змія, Іван-Вітер – "взяв його порубав і викинув собакам" [8, с. 113], у казці "Чабанець" змія "розпластавсь, і дим пішов" [6, с. 151].

Значно пізнішими вважаємо сюжети, у яких герой перемагає злотворця внаслідок своєї кмітливості, що можна простежити в таких казках, як "Іван Побиван", "Про Янка, який вмів гарно грати на сопілці" і подібних, характерною ознакою яких "...є повна відсутність контактної бою зі злотворцем та обов'язкова хитрість героя у змаганні з антагоністом" [11, с. 229]. Такі сюжети, на наше переконання, виникають в історичну добу зміни ціннісних орієнтирів: коли фізична сила як необхідна умова виживання починає поступатися розуму, змінюється і аксіологічна шкала відповідно до народного світогляду. На користь цієї гіпотези свідчать і характеристики образу добротворця, який вже не має ні чарівного народження, ні богатирської сили, ні богатирської зброї, ні чарівних помічників, а перемагає злотворця тільки хитрощами. Так само казки цього типу не акцентують на знищенні героєм тіла свого супротивника: наприклад, у казці "Про Янка, який вмів гарно грати на сопілці" герой вбиває змія, але поводження з тілами не деталізовано, а в казці "Іван Побиван" змія із матер'ю просто тікають геть.

Сюжети, у яких перемога добротворцю дістається у двобої, часто мають структуру вирушення на боротьбу зі злотворцем героя разом з іншими персонажами. Такими є, наприклад, казки "Іван Королевич", "Про того цара, що був під землею", "Білокоров", "Ведмідь-Іванко, Товчикамінь і Сучимотузок", "вашко – Ведмеже Вушко" й ін. Для більшості таких зразків властивий мотив чарівного народження героя, пов'язаний із давніми тотемістичними культами, що має або пряме вираження:

Раз пішла одна дівчина в ліс по горіхи. Там її здибав ведмідь та й забрав до свого барлогу. Стали вони жити разом. Ведмідь ходив скрізь по лісі і, як вертався додому, то приносив з собою тій дівчині їсти. Так вони й жили собі довгенько. І родилась у неї дитина, якій вона дала ім'я Ведмідь-Іванко ("Ведмідь-Іванко, Товчикамінь і Сучимотузок") [9, с. 301]; як ото колись баби зібрались у ліс по опеньки. Ходили-ходили, коли одна баба, Кулина, та й упала у ведмедачий барліг. Прийшов ведмідь і не розірвав її, а став із нею жити. Там і жила вона аж три годи. От у єї родився син.

Вона його прозвала Івашко – Ведмеже Вушко, – у його та були ведмедачі уші ("Івашко – Ведмеже Вушко") [1, с. 216], або ж, як і щодо попередньої структури, трансформуються через закон зараження контагіозної магії

У тата й мами була дочка. І нагуляла собі дитину. Народила хлопчика. Та віднесла його в ліс і лишила там, маленьку дитинку. А сама пішла додому. Надходить до цього хлопчика біла корова. Зачала корова на цього хлопчика дихати, вгрівати його. І лягла біла корова коло хлопчика, присунулася до него, і хлопчик зачав сосати її ("Білокоров") [13, с. 120];

Казка зачинається з одного бідного хлопця, котрий не мав ні вітця, ні матері, лише жив межи народом. Коли мав уже які шістнадцять-сімнадцять років, служив уже не лиш за те, що їв – їзда пообіцяв йому телицю, щоб служив ще у нього рік. Узяв телицю. Телиця побігала й отелилася. Теля зарівав, а корову ссав. І став сильним легінем, і почав називатися Іван-Королевич ("Іван – Коровин син") [7, с. 427].

Сюжети казок, у яких відсутній мотив чарівного народження героя, як-от "Про того цара, що був під землею", є, на нашу думку, усіченими варіантами архаїчніших першооснов або ж пізнішими утворами, базованими на популярному сюжеті.

Як і в аналізованих вище зразках, де герой діє один, демонстрація сили добротворців цієї категорії як маркера готовності до боротьби зі злотворцем виявляється ще в дитинстві через мотиви стрімкого зростання ("От той Івашко росте та й росте та як швидко" ("Івашко – Ведмеже Вушко") [1, с. 216]); "Ссав він три тижні і за той час уріс такий, ніби йому було десять років" ("Білокоров") [13, с. 120] і ненажерливості ("На третьому році Іванко, щоб спробувати свою силу, пішов та потрусив одну грушу, що росла тут недалеко біля барлогу. Як труснув він її, то з неї зразу падала додолу половина всіх груш. З'їв Іванко ті груші..." ("Ведмідь-Іванко, Товчикамінь і Сучимотузок") [9, с. 301]). Проте герої цього типу не містять ні портретних характеристик, що підкреслюють надзвичайну фізичну силу, ні поведінкових аномалій, ані богатирської зброї, що можна розцінювати як свідчення пізнішого часу з'яви подібних варіантів, що сформувалися в добу згасання міфологічних уявлень "титанічного" періоду.

Казки цього типу побудовані, зазвичай за схемою ланцюгової послідовності мотивів: 1) *вирушення героя "у світ" → 2) знайомство та побратимство героя з двома-трьома іншими персонажами → 3) з'ява злотворця і почергове його збиткування над кожним із побратимів за відсутності героя-добротворця → 4) схоплення героєм злотворця і втеча останнього за світовою вертикаллю до підземного світу (яма, нора тощо) → 5) мандрівка героя "на той світ" і перемога над злотворцем → 6) отримання атрибуту-маркера перемоги від злотворцевої полонянки → 7) зрада побратимів, які відмовляються витягнути героя із хтонічного світу → 8) допомога тотемної тварини → 9) повернення до профанного світу, доведення свого права на перемогу за допомогою атрибуту-маркера й одруження з порятованою ним колишньою злотворцевою полонянкою.*

Як бачимо з цієї схеми (рух добротворця по колу між світами і його функції на кожному з етапів), зразки цього типу не лише демонструють мотиву катабасису ("сходження, подорож вниз за вертикаллю, мандрівка до підземного світу задля отримання певного досвіду" [12, с. 153] як сюжетотвірну основу казки, а й потверджують висновки Джозефа Кемпбелла про мономіф як архетипний шаблон усіх міфів та продуктів людської творчості загалом: "Релігія, філософія, мистецтво, доісторичні та історичні форми організації суспільства, великі відкриття в науці й техніці, ба навіть сновидіння – все це постає з основоположного, магічного кола міфу" [10, с. 11].

До того ж, відсутність у тому чи іншому зразку певного елемента схеми свідчить про стадіально пізніший час творення зразка або ж про усічення архаїчної основи тексту. Наприклад, у казці "Про того царя, що був під землею" немає елементів 2, 3 і 4, оскільки функцію зрадників виконують не побратими царя, яких він зустрічає дорогою, а його військо на чолі з "главним енералом" [14, с. 189] (що вже само по собі є свідченням пізнішого часу творення тексту), а у казці "Івашко – Ведмеже Вушко" відсутні елементи 3, 5, 6, 7, оскільки злотворець – "такий дід старий, у його борода в аршин" перебуває у хатинці на курячих ніжках посеред лісу (ліс, як відомо, у казках постає уособленням медіального простору з тяжінням до потойбічного, що, по суті, еквівалентно вертикальному розташуванню підземних локусів потойбіччя), де він "сидить у ступі, залізним товкачем поганяє, а мітлюю слід замітає", а побратими добротворця (Дубовик і чоловік із такими довгими усами, що ними він ловив рибу) не стають зрадниками, оскільки гинуть від рук злотворця. Отже, аналізуючи цю казку, можна зробити припущення про усічення первинної основи і різночасові нашарування мотивів з чарівних казок інших типів.

Характерною особливістю цих казок є заміна образу злотворця з зооморфного світового змія, у якому, за висловом Л. Дунаєвської, тією чи іншою мірою сконденсовані всі основні риси казкових злотворців [4, с. 144], на антропоморфного антагоніста героя (Ліктиборода, дідо, Ногтиборода, старий дід з довгою сивою бородою аж по коліна й ін.), що, попри його належність до хтонічного ствіту, є ще одним свідченням стадіально пізнішого часу з'яви подібних сюжетів, оскільки людство у процесі історичного розвитку тяжіє до антропоморфізації художніх образів в уснословесній творчості. Ще одним фактором на користь цієї гіпотези є також функціонування антропоморфних побратимів героя (на відміну від зооморфних помічників у сюжетах, де герой діє один). Більше того, казка хоч і зберігає онімію цих побратимів (за винятком казки "Про того царя, що був під землею", як ми зазначали вище), яка вміщує вказівку на чудесні функції цих персонажів (Суньгора, Товчикаміль, Сучимотузок, Кривихаща й ін.), проте здебільшого вони не реалізують ці функції, а вводяться у сюжетну канву для відтінення героїчних характеристик героя з подальшим йому протиставленням як зрадників. До того ж, герой-добротворець після проходження ініціації в підземному світі набуває здатності провісництва – він немов наперед знає про майбутню зраду, тому спершу до мотузки, якою його побратими мають підняти його на землю, прив'язує спершу дівчину, а потім замість себе камінь чи якийсь інший предмет і пересвідчується у своїх здогадках, коли, дотягнувши мотузку до середини ями, побратими кидають її вниз.

Показово, що повернення добротворця до профанного світу відбувається шляхом його польоту на тотемній тварині (гриф, орел, змія), яка погоджується підняти його на "світ Божий" на знак вдячності за порятунок героєм її дітлахів у підземному гнізді ("Думає, як вийти на землю. Вернувся і йде тою дорогою, куди ходив Ногтиборода. Раз лиш пуститься догняний дощ. І чує Королевич на буці писк. Виліз на бука і дивиться – у гнізді трое змієнят плачуть. Він розгорнув плаща і закрив їх від вогняного дощу" ("Іван – Коровин син") [7, с. 431]), за умови скормлювання їй м'яса на шляху до верхнього світу, що є реліктом жертвопринесень тотемному божеству у казковому тексті. Притому це жертвопринесення реалізовується через мотиви або ж відрізання героєм своєї литки (яку на землі тотемна тварина випльовує і приліплює назад до ноги добротворця, що перегукується з мотивами

зрощення тіла героя за допомогою мертвої води з подальшим його оживленням живою водою як необхідною умовою воскресіння), або ж скормлювання тотемному божеству м'яса порізаного на шматки переможеного героєм злотворця – цей мотив, на нашу думку, корелює з мотивом спалення тіла злотворця в казках, де герой діє один, оскільки символізує повне знищення тіла ворога задля убезпечення від його майбутнього оживлення, переродження тощо. Знищення тіла ворога може бути частковим, як-от у казці "Ведмідь-Іванко, Товчикаміль і Сучимотузок", і реалізовуватись через мотив розтрощення змієвих голів і відрізання язиків, які виконують функцію маркера права героя на перемогу. У казці ж "Івашко – Ведмеже Вушко" мотив знищення тіла ворога взагалі відсутній, натомість герой отримує від злотворця "усе добро", злотворцеву "дочку собі заміж" і чарівне яйце як космогонічний символ ("...Як буде тобі чого треба, то на тобі оце яйце і скажи: "Ячку, відчинись і випади"; то що тобі треба, те воно й випаде" [1, с. 217]), що є ще одним підтвердженням гіпотези про усічення першооснови та контамінаційних процесів із сюжетами інших типів, які відбулися з цією казкою у діахронії.

Українська казкова проза також має сюжети, у яких героєві функції переносяться на жінку, яка замість свого нареченого / чоловіка перемагає злотворця. Сюжети цього типу не містять мотивів контактного бою зі злотворцем, а перемога здобувається шляхом змагань жіночого персонажа з антагоністом героя, що в архаїчніших сюжетах супроводжується мотивами вервечки чарівних перетворень (наприклад, у казці "Яйце-райце"), а в пізніших – поставлення перед злотворцем невиконуваних завдань (як у казці "Гайгай"). Попри те, що казка "Гайгай" містить нашарування пізнішої історичної доби (християнства), що простежується на рівні колористики (чорний колір злотворця як символу нечистої сили), прагнення злотворця забрати людські душі тощо, казки цього типу містять рудименти епохи матриархату, зображуючи домінуючу роль жінки, здатної до героїчного чину. Окрім того, у казках, де перемога антагоністом здобувається завдяки допомозі й заступництві жінки, тіло злотворця також знищується, однак не шляхом маніпуляцій людських персонажів, а через мотив самознищення антагоніста внаслідок програву жінці: "Прибігає змія до тієї річки, перекинулася зараз жукою, – давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона й не візьме його. Гонилась, гонилась – так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула" ("Яйце-райце"); "Гайгай, як побачив, що утратив діло, вдарив собою в землю й розсипався на порох" ("Гайгай"). Проте і в першому, і в другому зразках (чарівні перетворення жіночого персонажа; поставлення невиконуваних завдань злотворцю, що суголосно загадці як прадавній формі випробування мудрістю), на нашу думку, простежуються риси історично пізнішого типу, аніж ті, в яких герой, маючи чарівне народження, долає злотворця силою, репрезентуючи космогонічний акт – встановлення світопорядку внаслідок подолання первісного хаосу, уособленням якого є світовий образ змія.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про домінування в українському казковому епосі рефлексій патріархату, оскільки перемогу над злотворцем у переважній кількості зразків (за певними винятками, що зберігають рудименти гінеократії) здобуває чоловічий персонаж, наділений якостями ідеального героя. Показниками історичної стадіальності з'яви сюжетів є: характеристика образу протагоніста, спосіб здобуття героєм

перемоги та повождення з тілом переможеного антагоніста. Хронологічно найдавнішими можна вважати сюжети, у яких чудесно народжений герой долає змія у двобой і знищує його тіло, що є запорукою унеможливлення його майбутнього воскресіння чи переродження.

Список використаних джерел

1. Антологія українського міфу : у 3 т. / Зібрав та впоряд. В. Войтович, Тотемічні міфи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – Т. 2. – 595 с.
2. Бодяньський Й. Наські українські казки запорожця Іська Матиринки / Й. Бодяньський / Видав і пояснив др. Іван Франко. – Львів: Наклад Українсько-руської видавничої спілки; 3 друкарні Наукового товариства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1903. – 88 с.
3. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / В. Гнатюк. – Київ: Наук. думка, 1966. – 348 с.
4. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій : монографія. – 2-е вид., стер. / Л. Ф. Дунаєвська. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2009. – 303 с.
5. Етнографічний Збірник, видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка. Зібрав Володимир Лесевич. – У Львові, 1904. Накладом Товариства. – Т. XIV. – 339 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2016/02/Etnografichnyj_zbirnyk_Tom_14_Lviv,1904.pdf
6. З живого джерела. Українські народні казки в записках, переказах та публікаціях українських письменників / Упорядк., вступна стаття та примітки Лідії Дунаєвської. – Київ: Рад. школа, 1990. – 512 с.
7. Зачаровані казкою: Українські народні казки Закарпаття в записках П. В. Лінтура. – Ужгород: Карпати, 1984. – 521 с.
8. Золота книга казок. Українські народні казки / Упоряд., вступ. ст., приміт. Л. Дунаєвської. – Київ: Веселка, 1990. – 431 с.
9. Казки про богатирів і лицарів / Автор-упорядник Ю. П. Винничук. – Харків: Фоліо, 2001. – 464 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukrainskyi_narod/Kazky_pro_bohatyrii_ta_lytsariv.pdf
10. Кемпбелл Джозеф. Тисячолижий герой ; пер. з англ. Олександра Морозовського / Джозеф Кемпбелл. – Львів: Terra Incognita, 2020. – 416 с.
11. Наумовська О. В. "Добрий козак усе по волі ходить!": типологія героїчних образів чарівної казки / О. В. Наумовська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2016. – Вип. 42. – С. 227–231. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2016_42_56.
12. Наумовська О. В. Мотивема катобасису в міфологічних нарративах / О. В. Наумовська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2017. – Вип. 43. – С. 152–157. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2017_43_37
13. Українські народні казки: Казки Гуцульщини / Запис., упорядк. і літ. опрац. М. Зінчук. – Львів: Світ, 2004. – Кн. 2. – 312 с.
14. Чубинський Павло. Праці етнографічно-статистичної експедиції в західно-руський край, спорядженої Імператорським Російським географічним товариством. Південно-Західний відділ: Матеріали і дослідження, зібрані д. чл. П. П. Чубинським : у 7 т. / Упорядкування і текстологія Степана Мишанича. – Донецьк: Норд-Прес, 2008. – Т. 2. – 632 с.

References

1. Voitovych, V. (2006) *Antolohiia ukrainskoho mifu*. V. 2, Totemichni mify. [Anthology of Ukrainian myth. Totemic myths]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. (In Ukr.).
2. Bodianskyi, Y. (1903). *Naski ukrainski kazky zaporozhtsia Iska Matyrynky*. [Ukrainian fairy tales of the Cossack Isko Matyrynka]. Lviv: Naklad Ukpainsko-ruskoj vydavnychoi spilky; Z dpukarni Haukovoho tovarystva im. Shevchenka. (In Ukr.).
3. Hnatiuk, V. (1966). *Vybrani statyi pro narodnu tvorchist*. [Selected articles on folk art]. Kyiv: "Naukova dumka". (In Ukr.).
4. Dunaievska, L. F. (2009). *Ukrainska narodna proza (lehenda, kazka): evoliutsiia epichnykh tradytsii*. [Ukrainian folk prose (legend, fairy tale): the evolution of epic traditions]. Kyiv: Kyivskiy universytet. (In Ukr.).
5. Lesevych, Volodymyr (1904). *Etnografichnyi Zbirnyk, vydaie Etnografichna Komisiiia Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*. [Ethnographic Collection, published by the Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society]. V. XIV. Lviv. – URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2016/02/Etnografichnyj_zbirnyk_Tom_14_Lviv,1904.pdf (In Ukr.).
6. Dunaievska, L. F. (1990). *Z zhyvoho dzherela. Ukrainski narodni kazky v zapysakh, perekazakh ta publikatsiiah ukrainskykh pysmennykiv*. [From a living source. Ukrainian folk tales in records, retellings and publications by Ukrainian writers]. Kyiv: Radianska shkola. (In Ukr.).
7. Lintur, P. V. (1984). *Zacharovani kazkoi: Ukrainski narodni kazky Zakarpattia v zapysakh P. V. Lintura*. [Enchanted by a fairy tale: Ukrainian folk tales of Transcarpathia in the records of P.V. Lintur]. Uzhhorod: Karpaty. (In Ukr.).
8. Dunaievska, L. F. (1990). *Zolota knyha kazok. Ukrainski narodni kazky*. [The Golden Book of Fairy Tales. Ukrainian folk tales]. Kyiv: Veselka. (In Ukr.).
9. Vynnychuk Yu. P. (2001). *Kazky pro bohatyrii i lytsariv*. [Tales about heroes and knights]. Kharkiv: Folio. – URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukrainskyi_narod/Kazky_pro_bohatyrii_ta_lytsariv.pdf (In Ukr.).
10. Campbell, Joseph (2020). *Tysiaholozhnyi heroi* [The Hero with a Thousand Faces] Lviv: Terra Incognita. (In Ukr.).
11. Naumovska, O. V. (2016). "Dobryi kozak use po voli khodyt!": typolohiia heroichnykh obraziv charivnoi kazky. ["A good Cossack always walks by his own will!": typology of heroic images in fairy tales]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. # 42. P. 227–231. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2016_42_56 (In Ukr.).
12. Naumovska, O. V. (2017). Motyvema katabasysu v mfolohichnykh naratyvakh. [The Motif of Catabasis in Mythological Narratives]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, 43. P. 152–157. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2017_43_37 (In Ukr.).
13. Zinchuk, M. (2004). *Ukrainski narodni kazky: Kazky Hutsulshchyny*. [Ukrainian folk tales: Tales of the Hutsul region]. V. 2. Lviv: Svit. (In Ukr.).
14. Chubynskiy, Pavlo (2008). *Pratsi etnografichno-statystychnoi ekspedytsii v zakhidno-ruskyi kraj, sporiadzhenoj Imperatorskym Rosiiskym heohrafichnym tovarystvom*. Proceedings of an ethnographic and statistical expedition to the Western Russian region, organized by the Imperial Russian Geographical Society. Southwestern Department: Materials and research collected by Dr. P. P. Chubinskyj]. V. 2. Donetsk: Nord-Pr. (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 03.05.23

Olesia Naumovska, Dr. Sci. (Philol.), Associate Prof.
 ORCID: 0000-0002-9290-7843
 e-mail: o.naumovska@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"YOUR SABERS AND SPADES WILL NOT TAKE ME, THEY WILL BEND!": THE CONCEPT OF VICTORY IN UKRAINIAN FAIRY TALES

The multi-layeredness and evolution of folk prose is a reflection of the evolution of a person's ideas about themselves and the world around them. The folklore phenomenon "fairy tale" of each people is the matrix that measures the behavioral ideals of the creative people. At the same time, the "queen" of the subgenre paradigm of the fairy tale epic is the magical fairy tale, which to the highest degree reflects worldview orientations at various stages of the development of society. With this in mind, the research made an attempt to understand the concept of VICTORY in the Ukrainian folk fairy tale at the following levels: character, motif, symbol. The main ways of expressing victory by a "gooddoer" character are considered. Three main structures of fairy tales are distinguished, the basis of which is the victory of the "gooddoer" over the "evildoer": the hero acts alone; the hero goes to fight the "evildoer" with other characters, who in the end turn out to be either inactive or traitors; the hero does not act (his functions are performed by a woman). It is found that plot structures in which the hero acts alone demonstrate two types of such heroes: the hero who defeats the "evildoer" by force (strongman, quick-witted strongman), and the hero who wins with the help of cleverness. In the center of research attention is a duel / competition; strength / intelligence of the hero; magic ingredient; attributes of the protagonist; the role of female characters in the hero's victory; treatment of the defeated enemy (if he remains alive); manipulation of the remains of the "evildoer" (if he dies); actions of a fairy tale hero in relation to traitors. The conducted analysis allows us to come to a conclusion about the dominance in the Ukrainian fairy tale epic of reflections of the patriarchy, since the victory over the "evildoer" in the majority of examples (with certain exceptions that preserve the rudiments of gynocracy) is won by a male character endowed with the qualities of an ideal hero. Indicators of the historical staging of the phenomenon of plots are: the characteristics of the character protagonist, the way the hero wins and the treatment of the body of the defeated antagonist. Chronologically, the oldest can be considered the plots in which the miraculously born hero defeats a serpent in a duel and destroys its body, which is a guarantee of the impossibility of its future resurrection or rebirth.

Keywords: folklore, folk prose, fairy tale, plot, character, duel, competition, concept, victory.

УДК 821.161.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.18>Володимир Павлов, асп.
ORCID: 0000-0002-3319-9015
e-mail: pavlovvova333@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БІБЛІЙНІ РЕМІНІСЦЕНСІЇ КОНЦЕПТУ "РІЗДВО" В ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА

*Присвячено аналізу біблійних інтерпретацій концепту "Різдво" в ліричному доробку Сергія Жадана. Розглядається поняття *sacrum* в історичному й культурному контексті. Релігійність свята Різдва досліджується через історичну та етимологічну призму. Найважливішим елементом творчості Жадана є провідна лінія ідеальності неідеальних українців, які не зраджують своїй автентичності. А образ-символ Різдва використовується поетом як канва для підсилення ілюстрації природних процесів історичного та суспільно-національного стибу. Різдво трактується як початок чогось нового на глибокій і сакральній базі віри й любові в поезіях Сергія Жадана.*

Актуальність дослідження визначається викликами часу, а саме пробудженням сакральних аспектів культурно-національної свідомості українців на тлі боротьби з агресором на початку XXI ст.

Мета статті – проаналізувати особливості авторської інтерпретації біблійних тлумачень концепту "Різдво" у поезіях Сергія Жадана.

Методологічну базу дослідження складають описовий та аналітичний методи, за допомогою яких ми можемо дослідити різдвяні витлумачення Сергія Жадана через призму не лише світогляду поета, а й наукової бази з цього питання. Методологія рецептивної естетики дозволяє дослідити концепт "Різдво" не лише в сучасному трактуванні Сергія Жадана, а й у контексті нинішніх реалій воєнного часу, що є актуальним.

Результати дослідження презентовані в аналізі образів-символів у поезіях на різдвяну тематику через призму вивчення художніх засобів, символізму, сакральних елементів і тонічної структури поезії Сергія Жадана, що вкладається у єдину структуру та концепцію постмодерного сприйняття і трактування сакральних інтерпретацій автора.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: проаналізовано та вивчено сакральні мотиви в поезіях Сергія Жадана про Різдво, де було виокремлено образи Марії Магдалини, церкви, власне Різдва. Зокрема було вивчено художні засоби та прийоми передачі сакральних мотивів через образи-символи в поезіях. Було окремо досліджено тонічну структуру віршів Жадана як важливий художньо-структурний прийом при ілюстрації та акцентуалізації біблійних і сакральних мотивів автором.

*Ключові слова: концепт, Різдво, образ-символ, *sacrum*, народження, трансформація, традиції, релігія, біблійний глокалізм.*

Вступ. Поняття *sacrum* стає провідним у культурному й національному коді кожного українця. І сучасна українська постмодерна література все частіше демонструє власне трактування та рефлексії сакральних мотивів через призму сучасності. Зокрема, творчий доробок Сергія Жадана ще раз підтверджує тезу Леоніда Рудницького про те, що однією з головних ознак українського письменства від "ранніх початків дотепер є його релігійність" [7]. Рецепція біблійних мотивів у літературі – це і інтерпретація сюжетів із Біблії, і звернення до символічних образів чи ритуалів. Одним із цікавих прикладів переосмислення біблійних сюжетів є інтерпретація різдвяних мотивів і концепту Різдва у творчості Сергія Жадана, адже у його ліриці органічно та самотньо реалізовується концепт Різдва як сакральний і глибокий символ.

Методологія дослідження. Концептуальні ідеї цього дослідження орієнтовані на ідею *sacrum*, сформульовану у монографії Ігора Набитовича "Універсум *sacrum*" у художній прозі (від модернізму до постмодернізму) [8]. Відповідно до концепції І. Набитовича, *sacrum* – іманентна прикмета художнього твору, особливо у текстах, які тою чи іншою мірою відтворюють приховані смисли Старого чи Нового Заповіту. У цьому контексті лірика Сергія Жадана – цікавий приклад для сучасного українського літературознавства. По-перше – тому, що сповнена численних алузій на Святе Письмо, по-друге – тому, що є цікавим прикладом осмислення біблійних сюжетів на тлі драматичних соціальних колізій XXI століття.

Дуже чітко цю особливість охарактеризував Іван Дзюба у праці "Чорний романтик Сергій Жадан", вказавши, що "проростання Христа в людині (як і проростання в ній Батьківщини) ще не раз побачимо в Сергія Жадана. Сутність Христа, зрима й незрима, відчувається в усьому хаосі життя, в його незримій обезбоженості, і відповідні символи та атрибути, розширюваною трактовані, вгадуються навіть в індустріальному пейзажі" [3, 23] Дзюба означає це "вживлення сакрального в буденне" [3, 24], що особливо виразно постає, коли Жадан

звертається до класичних біблійних сюжетів, наприклад, до різдвяних. Прикметно, що переосмислення біблійних мотивів у ліриці Сергія Жадана – це ще й експеримент із формою вірша (адже це може бути як силабо-тонічне віршування, так і тонічне, або верліброві рядки). Саме тому інтелектуальною підтримкою цього дослідження стали літературознавчі студії Наталії Костенко та Ярини Ходарківської, задля вивчення своєрідності зображення образу Різдва чи то у силабо-тонічному вірші, чи то у тонічній поезії.

Мета статті – проаналізувати особливості авторської інтерпретації біблійних тлумачень концепту "Різдво" в поезіях Сергія Жадана. Методологічну базу дослідження складають описовий та аналітичний методи, а також ідеї рецептивної естетики, що дасть змогу проаналізувати індивідуально-авторські стратегії рецепції біблійних мотивів.

Результати дослідження. У цьому дослідженні ми будемо розглядати концепт "Різдво" крізь призму поняття *sacrum*, як сакральне та релігійне поняття в українській культурній і літературній спадщині. Відтак, ми звертаємось до наукових розвідок із психології – Зігмунда Фрейда та Карла Густава Юнга, із культурології та філософії – Ерста Кассінера, із літературознавства – Нортропа Фрая.

Sacrum – це генеративне джерело символічних ситуацій-основ та інших об'єктів для художньої літератури в контексті представлення як раціональних, так і ірраціональних досвідів переживання сакрального [8]. Ігор Набитович у своїй монографії вводить нове поняття "біблійний глокалізм як можливість побачити дещо інше, ніж дотепер, як тактичну, так і стратегічну перспективу літературознавчих досліджень проблеми взаємин Біблії й красного письменства, та як він протиставляється щодо культурної (вужче – літературної) традиції та інтертекстуальності" [8]. На думку І. Набитовича, можна трактувати концепт "Різдво" як сакральний глибокий образ, реалізований у літературному творі через художню

мову, символізм та опис різдвяних ритуалів. Зокрема, можна розглядати це поняття через тропи в ліричному творі та сюжет поезії. Щодо трактування концепту "Різдво" в поетичному доробку Сергія Жадана через ліричного героя варто дослідити, які саме переживання та глибокий зміст вкладені в образ ліричного героя тієї чи іншої поезії.

Розглядаючи "Різдво" як концепт-архетип, варто звернутися до розвідки Н. В. Плотнікової "Народження: концепт-архетип мікроконцептосфери святки" [9], де дослідниця аналізує концепт "Різдво" (народження) на історичному рівні "...основним мотивом свята Різдва було народження бога Сонця..." [9]. Та із прийняттям християнства образ Сонця замінює Ісус Христос. І за словами І. Огієнка, "Християнство заступило перше Свято народження сонця (Dies natalis solis) Святом Народження Христа..." [9]. Проте і в язичницькій парадигмі, і в християнській це свято в річному циклі розглядається як народження. Також цікавим є акцент на етимологічному аналізі українського слова Різдво – це "очевидно, результат фонетичного розвитку давнішого *рожьство 'народження, Різдво', пов'язаного з *родити* (*рожьство > *розство > *розтво > різдво)" [2]. В українській літературній спадщині до концепту "Різдво" зверталися безліч письменників і поетів. Зокрема, варто відзначити такі визначні твори, як "Ніч перед Різдрвом" М. Гоголя, "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського, "Різдво" Богдана-Ігора Антонича. І визначальним є те, що в художніх творах української літератури "Різдво" трактується як чарівне, глибоке, важливе та сакральне. Звернення до різдвяних традицій завжди супроводжується зверненням до стародавніх вірувань, потойбічних сил і християнства як бази цього свята. Наведемо слова Остапа Гриця: "Українське Різдво! Мабуть, немає в світі другого народу, в якого свято Христового Різдрства мало б такий життєрадісний характер, як у нас, українців. Ви вслухайтесь тільки в українські різдвяні коляди: скільки ж висловів радості тут!" [7]. Ця теза вичерпно ілюструє сакральне значення Різдрва для українців через призму народної творчості як першоджерела вербалізації поняття *сacrum*.

Творчий спадщині С. Жадана притаманна глибина й осмислена релігійність. Образи-символи, релігійна мова, синкретизм *концептів*, які автор вводить у свої твори "мазками", а часто – і прямою мовою, створюють своєрідний "жаданівський мікрокосм", де сучасне перегукується із глибинним, вічним і цінним для кожного українця.

Концепт "Різдво" реалізується також через призму історичних подій, через суспільний контекст, через образи-символи, протиставлення та біблійні мотиви в художній обробці автора.

Варто зазначити, що релігійні мотиви в Жадана органічно переплітаються з такими сферами життя як секс, побут, суспільство. Доречною ілюстрацією використання релігійних мотивів Сергієм Жаданом у його творчості є інтерв'ю автора виданню "Радіо Свобода": "Наївна дитяча віра в чудеса та забобони, яка, як мені здається, характеризує нас як народ щирий, довірливий, хоча й дещо непослідовний. Жодного протестантського прагматизму, одне слово, жодної аскези. Свячення пасок і вітання прекрасного жіноцтва з 8 березня. Щось у цьому є" [6].

У словах С. Жадана віддзеркалюється вся сутність українського соціального буття, про яке він пише. У поезіях автора немає романтизації образів. Навпаки – він показує реалістичні будні, з граничним натуралізмом. А сакральний час і простір лише увиразнюють грубу реальність буденності. Біблійний контекст, однак, не можна назвати таким, що є антитезою реальності, навпаки – у

ліриці Сергія Жадана це два тісно переплетені простори. А ліричний герой вступає своєрідним медіатором, який ці два простори поєднує, вміє бачити ту тонку грань, яка з'єднує світ профанного і сакрального. До речі, цікаво, що часто таким медіатором виступає жінка, наприклад, Марія Магдалина – суперечливий жіночий біблійний образ. Його влучно ілюструє Ліна Костенко:

"То ж не була вузесенька стежина,
Там цілі юрми сунули туди.
І плакала Марія Магдалина,
що не подав ніхто йому води" [5].

У ліриці Сергія Жадана образ Марії Магдалини постає, зокрема, й у контексті різдвяних сюжетів. У поезії "Ось тобі, Магдалино, різдвяної ночі..." розкривається саме той провокаційний образ Магдалини-повії: "Ось і тобі, Магдалино, різдвяної ночі нічого не світить, скільки не стій на розі. Де вони, ті рішучі і ті охочі – чоловіки, що приходили в радості і тривозі. На Різдво, Магдалино, ніхто не хоче любові, на Різдво всі хочуть радості і надії" [6]. Автор підкреслює, що Магдалина потребує зцілення, дива: "А таких, як ми з тобою, не пускають навіть до церкви. Бо за такими, як ми, в церквах мироточать ікони" [6].

Різдво у цій поезії для всіх одне, але для кожного воно своє: "До церков на Різдво приходять громадяни та патріоти. А на вокзалах сплять алкоголіки та атеїсти" [5].

Концепт "Різдво" С. Жадан розкриває як потребу "радості і любові". Проте та жінка, яку протиставляє поет Магдалині, "...вірять, їй простіше...". Тому можна зауважити такий аспект, як віра, рівність усіх перед спокоєм і надією, яку приносить Різдво. Важливі та опорні елементи у процесі ілюстрації сакральних мотивів виражаються в поезії засобами сповільнення – скорочення рядка, притаманній тонічній структурі вірша:

"...Де вони, ті рішучі і ті охочі – ..."
"...на Різдво всі хочуть радості і надії..."
"...А на вокзалах сплять алкоголіки та атеїсти..."

Саме за допомогою прийому скорочення рядка в тонічній поезії Жадана, яка не вимагає чіткого дотримання віршованого розміру, як у силабо-тонічній структурі вірша, автор виділяє сподівання недосконало-чесних представників української нації, які тримають віру у собі, які не завжди ходять до церкви, але є більш духовними та чесними за перших. Ідеться про ілюстрацію своєрідного протиставлення показово віруючих та істинно віруючих – таких, як Марія Магдалина.

У поезії "І тень січневої Палестини..." Сергій Жадан робить спробу розтлумачити мотиви народження Ісуса Христа, згадуючи пастухів,

"що гляділи худобу,
побачили навч його подобу,
щоби кожен міг говорити напевне –
все це робилось для мене" [6].

Визначним у цій поезії у контексті народження Сина Божого є образ-символ церкви: "Церква – викладена, мов із каміння, з передбачення й розуміння, містить в собі найпростіші душі, просушує голоси пастуші. Щоби вкласти в щоденну мову цю химерну світобудову неправдоподібного і простого – все це саме для того" [5].

Саме в цьому фрагменті викладене бачення церкви в мікрокосмі Сергія Жадана. Він не говорить про праведників, які у його інтерпретації зовсім не відповідають класичному тлумаченню. Поет не згадує святих. А говорить про передбачення й розуміння, про найпростіші душі, про світобудову – такі прості та близькі кожному речі. Певно, у цьому і вбачається сакральне в парадигмі символізму у Жадана. Тут ми можемо спостерігати прийом ампліфікації – сповільнення чи подовження

рядка шляхом використання однотипних мовних одиниць. Такий прийом дозволяє поєднувати частини поезії в одне циклічне ціле, підкреслюючи сповільненням ритму наступного рядка, важливість попередньої тези: "...неправдоподібного і простого – все це саме для того..."

Поезія "Це ось наше місто – стоїть на сході країни" дуже влучно продовжує та поглиблює тему попереднього вірша. Оскільки саме

"На Різдво ми виходимо із будинків, б'ємо вітрини.

Проводжаємо свого царя на захід, до Вифлеєма.

Кажемо йому: царю, час рушати зі сходу" [5].

Притаманна С. Жадану манера використовувати дисонанси – поєднати священне Різдво та биті вітрини – розкриває драматичне протистояння реальності та сакрального світу різдвяної містерії, що виразно озвучено у цій поезії: "...цей малий народився, аби ми всі зрозуміли, що нам так чи інакше разом вигрібати" [6].

І це все розгортається на тлі Різдва – початку чогось нового зі змістом сакрального, адже:

"Хай наша віра буде ламана, як ключиця,

але так чи інакше – іншої нас не навчили.

В місті тепер стільки радості і тривоги.

В місті добре працюють давні порядки.

Іде Цар зі Сходу, питає у всіх дороги.

Іде, топче сніги, співає колядки" [6].

У просторі війни і зламаніх доль знаходиться місце для любові і радості, й вони пов'язані зі світом сакрального. Різдво тут трактується як беззаперечна опора на сакральне, справжнє, живе та автентичне, що дає опору у просторі бруталної дійсності. Це дуже цікаво трансформується у ритмічній структурі віршів із різдвяними мотивами. Жадан вдається до прийому ампліфікації – нагромадження деталей (переважно – переліку осіб, які спостерігаються за різдвяними діями, чи деталей реальності, предметів побуту тощо). Відтак реальність немов розширюється, й поряд зі звичайними людьми опиняються дійові особи різдвяної містерії, час розширюється й до сучасності додається сакральний контекст вічного біблійного часу. Така трансформація досягається й ще за рахунок оповідної інтонації, притаманної ліриці Сергія Жадана (зокрема, тонічному віршеві). І це ще виразнішим робить контраст між грубою реальністю війни та сакральним простором і часом Різдва.

Поезія "Прифронтове місто напередодні Різдва..." чітко ілюструє, що життя триватиме навіть у місті, побіля якого звучать гармати. І доки смерть стоятиме у полі, вона говоритиме, що "На вашу любов...не вистачає зла". І тут уже Сергій Жадан не говорить про віру. У поезії порушується питання самобутності та простоти, життя та смерті, вибору та честі. Останні рядки поезії, як завжди, підсумовують упорядкований потік свідомості автора:

"...Іх тут стільки стоїть – радісних і сумних.

Але доки вона теж стоїть поміж них,

доки вона співає разом із ними –

з усіма радісними, усіма сумними –

смерті немає, немає нещастя і лих" [6].

Сергій Жадан підкреслює, що поки смерть співає колядки – триває Різдво: "Горять вогні, засинають тварини, тривають зими" [6].

Концепт "Різдво" в цій поезії трактується як перепочинок, новий початок, який ґрунтується на любові. Тут ми можемо спостерігати поєднання ампліфікації та сповільнення. Поет скорочує рядки, щоб зробити акцент на головному художньому посиленні поетичного твору: "...Горять вогні, засинають тварини, тривають зими..." – життя

триває, доки є Різдво в календарі, у традиціях, у серцях звичайних людей.

Висновки. Релігійні інтерпретації Сергія Жадана – це особливий мікрокосм, де є місце лише справжнім, спраглим і простим людям. Образи пересічних людей, які нічого не знають про сутність релігій та релігійних дійств, Марії Магдалини, до якої апелює ліричний герой – усе це засвідчує неідеальність справжньої віри, а також її необхідність у жорсткому світі сучасності. Образ міста та людей в ньому, які вірять і люблять, незважаючи ні на що, підкреслює самобутність і глибину сакральних смислів самого Різдва. Концепт "Різдво" в поезіях автора – це канва, на якій розгортається справжнє життя: без прикрас і штучності. Тонічний вірш Сергія Жадана містить прийомом, які підкреслюють основну думку поетичних творів, дозволяють розставити акценти, звернути увагу на протиставлення та підкреслити важливі елементи вірша шляхом використання ампліфікацій, прийомів сповільнення та речитативу. Такий вірш має ускладнену ритмічно-інтонаційну динаміку, в ньому можуть відлунувати народно-розмовні чи фольклорні наспівні інтонації, особливо вільний внутрішній ритм, який утворюється чергуванням наголосів, а цілісність досягається у тому числі завдяки складному інтонуванню строф. Це особливо цікаво з огляду, що у цих поезіях протиставляється світ профанного драматичного життя пересічних людей та сакральне дійство – Різдво. Різдва сюжет у ліриці Сергія Жадана зазнає цікавих постфігуративних трансформацій. Це метафоризація сакрального дійства, яке дає надію усім, хто опинився у вирі буденності чи війни. Різдво як *sacrum* у Жадана зберігає семантичну близькість із Святим Письмом. Однак поет переносить різдвяну містерію у реальність сучасного світу, світ повсякдення, простір війни, а тому Різдво набуває глибшого семантичного наповнення. Поет немов порівнює біблійні події та сучасну, приземлену реальність. Однак десакралізація Різдва не відбувається. Навпаки Різдво "у прифронтових містах" затьмарене близькістю до смерті, а священні церковні ритуали сприймаються по-особливому гостро.

Різдва мотив у ліриці Сергія Жадана співвідноситься із реаліями кінця ХХ – початку ХХІ ст., тому семантичне поле концепту "Різдво" доповнюється морально-етичною і соціальною проблематикою, хронотоп біблійного переказу переплітається із драматичними подіями сучасності, а ліричні герої поезій про Різдво перетворюються на пересічних осіб, які живуть у драматичні часи, однак не втрачають при цьому людяності й прагнуть Любові навіть у епоху дегуманізації. Це ще виразнішим робить антитезу "Життя – Смерть", яка поєднує Різдво як дійство у біблійних текстах та ліриці Сергія Жадана.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ "Перун", 2007. – VIII. – 1728 с.
2. Грицай Остап. Христом рождається! Шляхом літературних відгуків / О. Грицай. – Мюнхен: Вид. "Новітньої бібліотеки" 1946, ч. 36.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 5. – 632 с.
4. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1965. – 424 с.
5. Інтерв'ю Сергія Жадана. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30337474.html>
6. Костенко Н. В. Метрика і ритміка альтернативної української поезії 80–90-х років / Н. В. Костенко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. – 2005. – Вип. 10. – 297 с.
7. Набитович Ігор. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія / І. Набитович. – Дрогобич ; Люблін: Просвіт, 2008. – 600 с.
8. Плотнікова Н. В. Народження: концепт-архетип мікроконцептосфери святих / Н. В. Плотнікова // Лінгвістичні дослідження. – 2016. – Вип. 42. – 162 с.

9. Ходаківська Я. Вірш Сергія Жадана: ритміка тактовика / Я. Ходаківська // Віршознавчий семінар "Український тонічний вірш: Дк, Тк, Акц, В. в. Тактовик: типологія форм": збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго 2017. – 105 с.

References

1. Busel, V. T. (2007). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K.; Irpin: VTF "Perun". [In Ukr].
2. Hrytsai, Ostep. (1946). *Hrystom rozdaïetsa! Shliahom literaturnykh vigukiv*. [Christ is born! Through literary reviews]. Munich: Ed. "Newest Library", Part 36 [In Ukr].
3. Melnychuk, O. S. (2006). *Etymologichnyi slovnyk ukraïnskoi movy*. [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Linguistics named after O. O. Potebnya. K.: Naukova dumka. V. 5. [In Ukr].
4. Metropolitan, Hilarion. (1965). *Dohrystyïanski viruvannia ukraïnskogo narodu*. [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Winnipeg. [In Ukr].

5. Sergiy Zhadan (2019). *Interviu Sergia Zhadana* [Interview of Serhiy Zhadan]. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30337474.html> [In Ukr].

6. Kostenko, N. V. (2005). *Metrika i lirika alternatyvnoi ukraïnskoi poezii 80–90-h rokiv* [Metrics and rhythms of alternative Ukrainian poetry of the 80s–90s]. *Actual problems of Slavic philology*. Series: Linguistics and literary studies, 10. [In Ukr].

7. Nabytovych, Ihor. (2008). *Universum sacrum'u v hudozhnij prozi (vid modernizmu do postmodernizmu)*. [The Universe of the sacred in fictional prose: from modernism to postmodernism]: monograph. Drohobych; Lublin: Prosvit. [In Ukr].

8. Plotnikova, N.V. (2016). *Narodzhennia: kontsept-arhetyp mikrokontseptosfery sviatykh* [Birth: the concept-archetype of the microconceptsphere of the holiday]. *Lingvistychni doslidzhennia*, 42. [In Ukr].

9. Khodakivska, Ya. (2017). *Virsh Sergia Zhadana: rytmyka taktovyka [Serhiy Zhadan's poem: the rhythm of the bar]*. In: *Poetry seminar "Ukrainian tonic verse: Dk, Tk, Akts, V. V. Taktovyk: typology of forms*. Kyiv: Dmytro Buraho Publishing House [In Ukr].

Надійшла до редколегії 21.04.23

Volodymyr Pavlov, PhD Student

ORCID: 0000-0002-3319-9015

e-mail: pavlovvova333@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BIBLICAL REMINISCENCES OF THE CONCEPT "CHRISTMAS" IN THE POETRY OF SERHIY ZHADAN

The article is devoted to the analysis of biblical reminiscences of the concept "Christmas" in Serhiy Zhadan's lyric work. The concept of sacrum is considered in the historical and cultural context. The religiosity of the Christmas holiday is explored through a historical and etymological prism. The most important element of Zhadan's work is the leading line of ideality of imperfect Ukrainians who do not betray their authenticity. And the image-symbol of Christmas is used by the poet as a canvas to strengthen the illustration of natural processes of a historical and socio-national nature. Christmas is interpreted as the beginning of something new on the deep and sacred basis of faith and love in Serhiy Zhadan's poetry.

The relevance of the study is determined by the challenges of the time, namely the awakening of the sacred aspects of the cultural and national consciousness of Ukrainians against the background of the struggle against the aggressor at the beginning of the 21st century. The purpose of the article is to analyze the features of the author's interpretation of biblical reminiscences of the concept "Christmas" in Serhiy Zhadan's poetry. The methodological basis of the research is the descriptive and analytical method, with the help of which we can investigate Serhiy Zhadan's Christmas reminiscences through the prism of not only the poet's worldview, but also the scientific base on this issue. The methodology of receptive aesthetics allows to explore the concept of "Christmas" not only in the modern interpretation of Serhiy Zhadan, but also in the context of modern realities of wartime, which is relevant. The results of the research are presented in the analysis of images-symbols in Christmas-themed poems through the prism of the study of artistic means, symbolism, sacred elements and the tonic structure of Serhiy Zhadan's poems, which is included in the unified structure and concept of the postmodern perception and interpretation of the author's sacred reminiscences.

The conducted research allows us to draw the following conclusions: the sacred motifs in Serhiy Zhadan's poems about Christmas were analyzed and studied, where the images of Mary Magdalene, the church, and Christmas itself were singled out. In particular, artistic means and methods of conveying sacred motifs through images-symbols in poetry were analyzed. The tonal structure of Zhadan's poems was separately analyzed as an important artistic and structural technique in the author's illustration and accentuation of biblical and sacred motifs.

Keywords: concept, Christmas, image-symbol, sacrum, birth, transformation, traditions, religion, biblical globalism.

УДК 821.161.2-92:[165.195:159.947]
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.19>

Юлія Письменна, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-2542-7751
E-mail: pysmennaju@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ БАТЬКІВЩИНА В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Вивчається репрезентація концепту батьківщина в українських публіцистичних текстах періоду перших місяців від початку збройної агресії. Батьківщина розглядається як універсальна людська цінність, яка водночас тісно пов'язана з позамовною дійсністю, зокрема з історичним етапом і соціально-політичними обставинами розвитку певної держави або території, яку група людей визначає як свою батьківщину. Аналізується семантичне наповнення та конотативний потенціал концепту як відображення в мовному матеріалі суспільно значущих ідей, що засвідчують його розвиток в актуальних суспільно-історичних обставинах, в умовах необхідності захисту української державності й національної ідентичності.

Встановлено, що концепт батьківщина маніфестується в мові через лексеми батьківщина, вітчизна, Україна. Мовний матеріал засвідчує широкий асоціативний ряд концепту, що актуалізує різні його аспекти. В аналізованих медіатекстах концепт БАТЬКІВЩИНА реалізується через такі складові його концептосфери, як вітчизняна війна, війна за незалежність, здатність до опору, свобода та права людини, демократичність, етнічна своєрідність, українська історія, мова та культура. Боротьба за власну державу та її незалежність призводить до переосмислення змістового наповнення концепту, пошуків нових аспектів національної самоідентифікації, що виявляється, зокрема в системі протиставлень: Україна – радянське минуле, Україна – країна-агресор, Україна – Європа. Із концептом БАТЬКІВЩИНА тісно пов'язаний концепт ПАТРІОТИЗМ, який розглядається у громадянському, культурному, економічному аспектах та актуалізується через волонтерство, стійкість, сміливість, небайдужість і добросусідство. Еволюція концепту в суспільній свідомості та його відображення в мові на матеріалі медіатекстів пізнішого періоду становить перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: концепт, БАТЬКІВЩИНА/ВІТЧИЗНА, свобода.

Вступ. Концепт БАТЬКІВЩИНА входить до кола універсальних людських цінностей, які реалізуються як в індивідуальному, так і в соціальному контекстах, формують ідентичність особистості, почуття належності та зв'язків з іншими людьми. В українській лінгвістиці дослідженнями теоретичних аспектів і мовної реалізації культурних концептів займалися В. Кононенко (2004), В. Жайворонок (2006), І. Голубовська (2004), К. Голобородько (2011), А. Приходько (2008). Вивчення концепту БАТЬКІВЩИНА / УКРАЇНА на матеріалі авторських текстів представлено у працях Ю. Барабаш (2004), Е. Боевої (2014), С. Євтушенко (2014), А. Варинської (2006) та ін. Семантичний обсяг концепту та його конотативний потенціал може значно відрізнятись в різних мовах, оскільки тісно пов'язаний із позамовною дійсністю, зокрема, з історичним етапом і соціально-політичними обставинами розвитку певної держави або території, яку група людей визначає як свою батьківщину. Можна передбачити значні зміни в семантичному наповненні та аксіологічному концепту БАТЬКІВЩИНА в українській мові, що сталися від початку збройної агресії в Україні, зумовлені необхідністю захисту української державності та національної ідентичності, власних сімей і домівок.

Методологія дослідження. Актуальність дослідження визначається опрацюванням публіцистичного мовного матеріалу, що репрезентує актуалізований зміст концепту БАТЬКІВЩИНА. Метою дослідження є виявлення основних семантичних складових концепту БАТЬКІВЩИНА, ключових слів і конотативів, вивчення концепту через систему опозицій. Матеріалом вивчення стали авторські колонки представників української журналістики, бізнесу, влади, громадських і культурних діячів, волонтерів, опубліковані в період із 23 лютого до 30 травня 2022 р. на інтернет-порталі "Українська правда". Проаналізовано близько 120 публікацій про війну в Україні, які відображають стан громадянського суспільства, зміни в суспільній свідомості, порушують широке коло питань, пов'язаних із концептом БАТЬКІВЩИНА. Для виділення специфічних ознак, які синтезують концепт БАТЬКІВЩИНА використано концептуальний і контекстуальний аналіз, методика когнітивного профілювання [5, 11].

Результати дослідження. Головними лексемами, які об'єктивують концепт БАТЬКІВЩИНА в українській

мові, є *батьківщина* та *вітчизна*. Варто зазначити, що обидві лексеми мають обмежене коло функціонування, переважно в усталених зворотах *захищати батьківщину / вітчизну*.

Захист Батьківщини – це наше природне право і наш громадянський обов'язок. Ми сильні, коли ми разом. Тепер настав час об'єднати наші зусилля для того, щоб обстоювати незалежність, територіальну цілісність та суверенітет Української Держави (Святослав Шевчук, Отець і Глава Української греко-католицької церкви. 23.02. 2022).

Лексема *вітчизна* реалізується, зокрема у визначенні війни в Україні як *вітчизняної війни*.

Використання назви "вітчизняна війна" є, з українського погляду, насамперед поновленням історичної справедливості, пропорційною відповіддю на один із базових концептів російської пропаганди – сакралізація перемоги Радянського Союзу у Другій світовій війні, яку в Росії прийнято називати Великою Вітчизняною війною, спотворюючи історичні факти й ігноруючи етап 1939–1941 рр., коли СРСР виступав агресором, здійснюючи разом із Гітлером переділ Європи. Ідея великої перемоги та боротьби з новопроголошеним українським фашизмом поряд із субституцією Росії як батьківщини – Радянським Союзом як великої батьківщини відкрила широке поле для спекуляцій і виправдання агресії, оскільки фактично позбавляє країни колишньої радянської зони впливу права на власну батьківщину.

Суттєва потреба назвати речі своїми іменами: це не агресія Росії до України, а вітчизняна війна української нації з Росією. Ця війна вітчизняна, бо воює вся країна, від Львова до Харкова, від Чернігова до Києва. 24 лютого почався новий розділ в українській історії. Але вже зараз назвемо його так, як його годиться назвати: українська вітчизняна війна, в якій воює вся українська нація (Ярослав Грицак, історик, публіцист, професор УКУ. 02.03.2022).

Іншою поширеною в українських медіа назвою війни в Україні є *війна за незалежність*. Незалежність як фактичне існування української держави є однією з ідентифікуючих ознак змістового наповнення концепту ВІТЧИЗНА.

Виразний і безкомпромісний рух українців до свободи та самоідентифікації зіткнувся із закономірним та невідворотним, як з історичної, так і зі світоглядної точки зору явищем – війною за незалежність, яка розпочалася вже більше двох місяців тому, триває вісім років та ведеться

століттями. Наша небачена мужність та хоробрість, міць та дух лікує українське суспільство від отриманих в минулому тоталітарних та колоніальних травм ("Війна, яка нас змінила (?) Тарас Хавунка, юрист, керівник Львівського регуляторного хабу", 12.05.2022).

Дехто хоче назвати цю війну вітчизняною, щоб підкреслити її масовий характер. Але не треба цього робити. Не варто повторювати російські пропагандистські бренди, які вже не відмити від совка, георгіївських стрічок, мемів, що Росія використовує, аби мобілізувати на боротьбу проти всього українського Путін так і не зміг придумати притомний "казус белі" для нападу на Україну. Врешті, він облишив безглузді спроби розповісти про якісь "українські теракти", і в своєму зверненні назвав справжню причину атаки: незалежність України. І це справді так: саме наша свобода стоїть на перешкоді планів Путіна відновити російську імперію неволі. Тому нинішня війна – це війна за незалежність. Наша війна водночас є продовженням століть боротьби за свободу і є унікальною за своїм масовим характером. Не вперше в історії ми стаємо народом – військом, розгортаючи опір всоюди і всіма силами. І військові, і кожен українець спинає ворога своїми силами! Тому варто назватися Народною війною за незалежність (Володимир В'ятрович, історик, народний депутат. 03.03.2022).

Батьківщина – це Україна. Головним виразником концепту Батьківщина виступає назва рідної держави – Україна. Боротьба за власну державу та її незалежність призводить до переосмислення змістового наповнення концепту УКРАЇНА, пошуків нових аспектів національної самоідентифікації, що реалізується, зокрема в системі протиставлень: Україна – радянське минуле, Україна – Росія, Україна – Європа.

Опозиція Україна – радянське минуле. Ідеалізація радянського минулого як невід'ємна частина російської пропаганди, де немає місця жертвам тоталітарного режиму та злочинам комунізму – один із міфів, який послідовно розвінчується з початку історії незалежної України в пошуках власної ідентичності. Паралелізм нинішніх подій та історичних фактів знаходить численні рефлексії натепер. Військова агресія знищила можливості різночитання історії й політичні концепції, які базувалися на толерантному ставленні до радянського минулого, актуалізувала теми українського голодомору 1932–1933 рр., сталінських репресій, винищення інтелігенції.

"Історично-істерична" лекція про "штучність" України як держави, погрози зі стиснутими зубами навчити нас декомунізації яскраво показали – наші досягнення у сфері політики національної пам'яті, а також відкриття кривавих комуністичних архівів із вільним доступом до них кожного українця стали однією з вагомих причин наступу на наші землі.

З 2015 року, на відміну від Росії, Білорусі та інших тоталітарних країн экс-"Союзу", в Україні можна легко отримати документи періоду Радянського союзу – починаючи від справ на репресованих бабусь, дідусів, завершуючи особовими справами НКВДців та секретними директивами Компартії. Вчора стало зрозуміло – Путін дуже боїться того, що останніми роками українцям відкрилася правда про "казковий СРСР". Саме історія про "казковий СРСР" та "один народ" в його рамках завжди була ключовою для окупації мізків людей. Але зусилля істориків, журналістів, архівістів, громадських діячів чинять велику перешкоду. А отже, за логікою очільника Кремля, час усе це зупинити ("Прощання з СРСР – це вже питання національної безпеки". Дарина Рогачук. 22.02.2022).

Усе це призвело до пришвидшення процесу декомунізації, який розпочався у 2014 . після заборони діяльності комуністичної партії в Україні та пропаганди комуністичного минулого. З початком війни декомунізація набрала обертов у південних і східних регіонах України, які традиційно вважалися анклавом проросійських сил.

Тоталітаризм – ніколи знов. Почну з найсвіжішого – Леніна. У Генієській відновили пам'ятник Леніну. Чому росія так хапається за цих "леніних" і "сталінів"? Бо тоталітаризм –

дуже зручна форма, росії подобається. Але ми з вами маємо засвоїти цей урок: ніколи знову тоталітаризму, ніколи знову нехтування людьми! Навіть якщо ти "суперважливий" чиновник, ти маєш нормально говорити з надокучливим співгромадянином, тому що ти любиш і поважаєш людей. Якщо навіть хтось дуже погано себе поводить, усе одно має бути мінімальний рівень людяності й поваги, за який ніколи не спустилася, незалежно від посади ("Українці не святі, але ця війна – чистилище, в якому кожен має шанс стати чеснішим". Антон Дробович, голова Українського інституту національної пам'яті, кандидат філософських наук. 10.05.2022).

Громада, яка ще торік толерувала повернення проспекту Петра Григоренка колишньої назви – Жукова, місяць тому дозволила знести пам'ятник йому.

А політики, які раніше не гребували "радянськими" символами, аби догодити електорату, повністю змінили своє ставлення до "пабедобесія" ("Як виростають цінності: у Харкові замість 'пабедобесія' – червоний мак". Олександра Щукіна, представниця Руху ЧЕСНО у Харкові. 12.05.2022).

Опозиція Україна – Росія. Одним із головних наративів російської пропаганди, який обґрунтовує військову агресію, є відсутність суб'єктності України як державного утворення, заперечення існування культурної, історичної, національної, мовної ідентичності українців. З початку війни усвідомлення наступу на національну самобутність і культуру разом із військовим наступом, спричинює зростання патріотизму – як громадянського, так і культурного, економічного, переосмислення етнічної самобутності як основи існування держави.

Промови Путіна та дії Росії були спрямовані на багато глибші цілі, ніж звичайне вбивство та знущання. Путін дав чітко зрозуміти: він не вважає Україну справжньою країною, а кожен українець, який поділяє думку незалежності України та її самобутної культури – справжній "нацист" під контролем американців, тому їх потрібно знищити. Метою Путіна завжди є позбавити людей права визначати, хто вони є, їхнє майбутнє та значення. Він хоче тримати під контролем не лише те, хто живе та помирає, а й саму реальність ("Україна – наше минуле і наше майбутнє". Пітер Померанцев, журналіст, письменник. 08.04.2022).

Четвертого квітня на російському сайті РІА Новості вийшла стаття про те, як росіяни планують "денацифікувати" Україну. Не буду переповідати цю цілковито фашистську маячню. Хіба нагадаю, що на думку ворожої пропаганди практично весь народ і нашу країну як таку треба просто повністю знищити.

А глава МЗС Латвії Едгарс Ринкевичс уже назвав цей текст "звичайним фашизмом" ("Як політехнолог Кучми і Януковича вчить росіян ненавидіти нацистів-українців". Віта Думанська, лідерка руху ЧЕСНО. 06.04.2022).

Роспропаганда, вищі посадові особи РФ включно з путіним роками розповідали про утиски російської мови в Україні. Щойно росія приходить на нашу територію, вона береться викорінювати мову, українські книжки, підручники, стирати пам'ять про українську історію.

Щойно окупанти прийшли в наші міста, вони почали ставити пам'ятники Леніну та знищувати меморіальні знаки українським героям. Роспропаганда роками кричала про утиски російської там, де українська просто існувала. Все українське є мішенню і підлягає викорінненню. ("Проекція. Росіяни переносять свою сутність на нас". Олександр Солонько, PR-фахівець, політичний аналітик. 23.04.2022).

Наступ на національну ідентичність і свободу спричинює нульову толерантність не лише до усього радянського, а й усього російського як загрози існування Україні, що реалізується і на побутовому рівні, зокрема в масовому переході на українську мову раніше російськомовних громадян, пріоритетність української культури та літератури, перейменування вулиць і станцій метрополітену, відмова від російської продукції тощо.

Усвідомимо кришталево ясно: вони знищать ВСЕ, до чого дотягнуться їхні руки. Не сумніваймося: знищать. Якщо не знищать, то викрадуть і привласнять. Це їхня мета: знищити нас як окрему націю і культуру. А "довести"

світові, що нас немає і не було, звісно, простіше, коли нема доказів (артефактів) нашого існування.

Тому немає напівтонів. Щоб ми могли вижити як культура і нація, наріжним каменем політики держави має бути утвердження й зміцнення нашої ідентичності, нашої культури і нашої мови. Поряд з Міноборони, покликаним вборонити нас і нашу культуру фізично, має вирости значення Мінкультури та інституцій, котрі зберігають й розвивають наш дух.

І головне – жодного сантименту до імперської та російської спадщини. Жодного співіснування культур. Жодних пушкінів і толстих (кому є дорожчими за Сквороду, – їдьте в Росію й вклоняйтесь). (Сергій Стуканов, керівник аналітичного відділу Центру контент-аналізу. 09.05.2022).

У відповідь на російські офіційні наративи, що Україна – це антиросія, зіпсована Заходом, заперечення ідентичності, в Україні відбувається процес осмислення українського минулого як європейського, затвердження ідентичності та формування погляду на себе самих поза російськими впливами й авторитарними ідеологемами.

Ми позбуваємося усього "радянського" і починаємо гучніше говорити про те, що українці – це європейці, а Україна – частина цивілізованого демократичного світу. Фактично форпост, який боронить вільний світ від авторитаризму. ("Від розколу до згуртованості: який шлях подолали українці за останні роки та місяці". Юлія Тищенко. 19.05.2022).

Історична самоідентифікація. Колективне усвідомлення настання нового історичного етапу. Менші брати, схожість, одна слов'янська родина – всі ці міфи є остаточно спростованими. Так ніколи не було, не є і не буде.

Символи. Ми всі воємою під синьо-жовтим стягом. Тризуб в нашій вільній ДНК. Це ключові символи. Також, ми знаємо, що наш стяг вкроплений кров'ю стає чорно-червоним. Це фізичне та історичне пізнання. Наші символи єдині, як і ми сьогодні.

Зміни назв вулиць, площ, станцій метро та всього, що віддає руским міром та культурой. Тут додаткові слова та пояснення будуть зайвими.

Боротьба з прихованими проявами пропаганди через повну заборону російської музики, кінематографу та культурного продукту. Окрім цього, нам потрібно продовжувати стимулювати на державному рівні створення та популяризацію власного тематичного продукту. Як показує гіркий досвід – це питання національної безпеки. (Війна, яка нас змінила (?) Тарас Хавунка, юрист, керівник "Львівського регуляторного хабу". 12.05.2022).

"Купуйте українське, виробляйте українське, споживайте українське" – набувають нового, саме життєво важливого сенсу. Мова про виживання.

Під час війни ми зрозуміли, як кожен з нас може вплинути на перебіг подій. Наблизити нашу перемогу над росією може військовий на фронті, боєць ТРО, лікар, який лікує поранених, волонтер, який збирає кошти, купує та привозить все необхідне для армії та населення.

Зараз як ніколи наш народ став одним цілим механізмом, оскільки все, що ми робимо в тилу допомагає нашій армії, економіці та країні в цілому. ("Економічний патріотизм: як придбана чашка кави наближає перемогу України". Дмитро Вербицький, head of RM компанії Green Candle. 26.04.2022).

Опозиція Україна – Європа. Євроінтеграційні прагнення України, орієнтація на західноєвропейський стандарт демократії, реформи та державний розвиток останніх років переосмислюються в контексті війни. Трагічні військові події виключно укріплюють переконання у правильності обраного вектору. Західна демократія протиставляється російській диктатурі з її зневагою до базових людських цінностей. Якщо до війни в українському суспільстві спостерігалася певна амбівалентність політичних поглядів у напрямі із західних до східних регіонів країни, то військові події з'єднали українське суспільство, позбавивши будь-яких ілюзій, навіяних інформаційним впливом.

Поміж тим, значний відрізок незалежності українське суспільство було розколоти. У нас одночасно "жили" декілька

дискурсів, два з яких домінували: один – реформаторський, орієнтований на європейську демократичну Україну; інший – пострадянський, який експлуатував романтизовану ностальгію за епохою СРСР. Така амбівалентність добре проглядалася на електоральній карті. Західна частина країни, до Дніпра, дивилася у бік Європи, східна – орієнтувалася переважно на північного сусіда. Розколотість сильно гальмувала модернізацію країни, адже це дозволяло спекулювати на історії, культурі, наближенні до РФ. Подекуди громадяни прагнули до взаємосуперечливих речей. Хотіли зберегти державний патерналізм, але й намагалися створити умови для приватної ініціативи та розвитку бізнесу. Напівтони, на шарування пропаганди, історичні маніпуляції залишилися у минулому після перших ракетних обстрілів наших міст. Це видно з опитування групи "Рейтинг" та інших соціологічних служб. Прагнення безпеки та спільне бачення майбутнього, у якому немає місця трактуванню України як російської зони впливу, колонії, сателіта, об'єднало і згуртувало українців. Ми виграли битву з минулим у нашій свідомості. ("Від розколу до згуртованості: який шлях подолали українці за останні роки та місяці". Юлія Тищенко. 19.05.2022).

Європейська підтримка у військовій, економічній і гуманітарній сферах, централізована допомога з боку ЄС у розв'язанні міграційної кризи, потужний волонтерський рух у країнах ЄС поєднується з допомогою в життєво необхідних і вразливих соціальних сферах. Особливо вагомим значення набула всебічна підтримка України з боку Польщі, безпрецедентний обсяг якої разом із самовідданістю польських волонтерів змінила рівень довіри між державами, відкривши новий етап польсько-українських відносин. Коментуючи нещодавній візит Анжея Дуди до Києва та виступ в українському парламенті, під час якого він цитував Івана Франка, оглядачі відзначають:

Військова, політична й економічна підтримка, яку Польща надає Україні, а також солідарність з українським народом і допомога українським біженцям у Польщі є рідко настільки очевидною, що сильно впливає на сферу емоцій в обох країнах і величезним способом збільшує довіру один до одного, творячи таким чином політично-соціальну легітимізацію для нових політичних проєктів обох народів на майбутнє.

Право на опір, право на революцію, якщо влада порушує фундаментальні права людини і громадянина чи просто засадничі норми конституції, однаково присутні не лише в українській, а й у польській політичній культурі.

Адже як польська, так і українська політична культура ґрунтуються на ідеалізмі і тісно пов'язані між собою, що є результатом кількох сотень років співжиття русинів і поляків на одному політично-культурному просторі.

Мабуть, ніщо так не відрізняє наші народи від росіян, як саме ставлення до права на опір: позитивне у нас, негативне – у них.

Заразом цитування Франка показує, що ця канонічна постать української культури – великий патріот, який сперечається з поляками, але заразом був до них приязно налаштований та занурений у польську культуру, інтелігент з європейськими поглядами, сповнений ідеалів гуманізму, а не націоналізму – має повагу поляків (Лукаш Адамський, доктор історії та політичний аналітик. 23.05.2022).

Війна в Україні водночас продемонструвала і слабкі місця в самому Європейському Союзі, зокрема недалекоглядність і корумпованість політичних еліт країн Старої Європи, провальність політики умиротворення агресора, обмеження в наданні озброєнь, зрештою, нехтування базовими цінностями свободи й рівності, недоторканності людського життя, послідовний вибір на користь економічних інтересів, і – як результат – послаблення позицій України в загрози війни.

Війна в Європі насправді почалася не 24 лютого 2022 року.

Вона почалася у лютому 2014, коли у кримських містах з'явилися зелені чоловічки. Уже тоді стало цілком зрозуміло, що ООН перетворилася на бюрократичну машину, яку неможливо запустити, а реформа Радбезу була потрібна ще вчора. Що нейтралітет і підписані "гарантії безпеки"

у підсумку закінчуються тим, що частину твоєї території просто можуть привласнити.

У цивілізованого світу було цілих вісім років з моменту анексії Криму аби зробити висновки. Але вони не були зроблені.

Уроків історії XX століття виявилось недостатньо для того, щоб людству знову не довелося проходити через пекло великої війни.

Світ мирився із російською пропагандою, яка роками руйнувала мозок росіянам – Russia Today до останнього працювала в європейських країнах.

Ще до останнього Німеччина розраховувала на те, що буде добудований та запущений Північний Потік.

І так, мусимо зізнатися – у неформальних розмовах європейські дипломати чи чиновники пропонували нам забути про Крим, "бо Путін його ніколи не поверне". ("Ода до радості". Як Європа та світ складають український іспит. Севгіль Мусаєва, головний редактор УП. 12.03.2022).

Багато західних політиків тісно пов'язані з російськими клептократами, і саме це було замислом Путіна. Боюсь, що вони не до кінця розуміють, що Путін та Росія становлять загрозу не лише для України, але й для цілого світу. Їх, зрештою, більше турбуватимуть короткотермінові питання вартості витрат на життя, ніж довготермінове питання ціни за право бути вільними. Україна зараз платить страшну ціну за свободу для нас всіх, і ця ціна зростатиме. Сама думка про те, що нам доведеться жити у світі, в якому Путін виграв, видається нестерпною. Якщо Україна не переможе, це означатиме триумф брехні, масових вбивств, зґвалтувань, насильницьких депортацій, пограбувань – тобто абсолютного зла ("Україна – кордон між західною свободою та російським рабством". Генрі Марш, нейрохірург, письменник. 19.04.2022).

Україна – це свобода. Складовою концепту України виступає свобода, якою користуються її громадяни на відміну від авторитаризму країни-агресора. Історичне несприйняття будь-яких форм тоталітаризму, обмежень волевиявлення та свободи висловлення, права на протест знаходить вираження не лише у феномені українських революцій, але й корелює із системою загальнолюдських цінностей. Свобода політична і свобода індивідуальна зрештою осмислюються як різні площини людської гідності, яка ставиться вище за життя, оскільки складає головну цінність людського життя.

"Українці та росіяни – один народ" – це ключова фраза російської пропаганди, яка нібито має пояснювати причини та перебіг цієї війни.

Якщо ми один народ – значить, не має права на існування незалежна українська держава, а отже мають бути знищені ті українці, які не визнають своєї тожості з росіянами.

Тому, на протиположній тезі, ми маємо максимально підкреслювати та плекати різницю. В мові, культурі, історії, нинішній політиці.

Найяскравішим виявом відмінностей між українцями та росіянами в недавній історії є масові акції протесту, які ми назвали Майданами ("Через Майдани до свободи". Володимир В'ятрович, історик, народний депутат України. 11.05.2022).

Ми ж боремося не за територію і не за багатства, за ідеали та цінності. Не за географію чи гаманці, а за горезвісну свободу. Ту саму свободу мислити, відчувати, бути собою ("Бій за себе. Чому ця війна не має аналогів і змінить нас назавжди". Юрій Марченко, головний редактор platfor.ma, 08.03.2022).

Коли минув шок перших днів після початку нової, кривавішої фази російської агресії, мені захотілося озирнутися й подякувати всім, хто був зі мною в тому житті, до 24 лютого цього року, хто допомагав робити його цікавішим, кориснішим, змістовнішим і насиченішим. І першою на гадку спала моя країна, моя Україна.

Україна – це країна індивідуалістів. У кожного українця – своя Україна. Кожен цінує свою країну за щось особливе й важливе саме для нього. Це може бути розмаїття розкішної української природи чи родючі чорноземи, на яких зростає 10 відсотків світового об'єму пшениці.

Для мене ж Україна – передовсім простір особистої свободи. Це країна, що з 1991 року подарувала мені понад 30 років життя й роботи без цензури, без тиску, без політичного нагяду. Навіть сьогодні, в час російської агресії та постійних обстрілів, які щодня забирають життя військових та цивільних українців, уряд не запроваджує воєнної цензури й не диктує людям, що їм казати чи думати. Так, зведення про події на фронті подаються дуже дозовано. Нам довелося засвоїти нові правила поведіння з інформацією. Але навіть під час війни українська держава залишається демократичною за своєю суттю, намагаючись не обмежувати свобод громадян – і свободи слова також (Андрій Курков промова 13.05.2022, Нью-Йорк, лекція пам'яті Артура Міллера).

Патріотизм і героїзм. Зважаючи на визначення війни як вітчизняної, патріотизм і героїзм стали явищем загальнонародним і буденним водночас. Значна частина публікації присвячена осмисленню корупції як невід'ємної частини української політичної системи довоєнного періоду і небезпеки олігархату – не лише як гальмівного і нищівного устрою для економіки і розвитку країни, а й джерела колабораціонізму на найвищому рівні у контексті справжнього народного патріотизму [9].

Вчора на війні загинув мій колега та майже ровесник Олександр Махов. Йому було 36 років. Щогодини я намагаюся дізнатися, що відбувається на "Азовсталі". Волині, Редису, більшості з наших героїв там теж 30–35 років.

Вчора я розмовляла з мамою пораненого азовця, 26-річного Святослава, якому не можуть витягнути осколки з ніг, бо у госпіталі просто немає інструментів.

Вони всі – діти 90-х, епохи приватизації, злету Суркісів, Медведчуків, Ахметових та інших зірок вітчизняної олігархії. Їхніх систем та схем привілеїв і понять.

І в той час, коли воїни захищають країну, віддаючи життя, ці люди продовжують ділити, вирішувати питання, опікуються своїм матеріальним становищем та намагаються "врятувати бізнес". Сьогодні еліту країни, до якої ви себе до останнього відносили, визначають лише дії, а не активи та вже "заборонені партії", які ви весь час "підготовували". І еліта – вже не ви. Бо поки ви рятуете свої годинники, хлопці, які за віком можуть бути вашими онуками, рятують країну. Бо коли ви думаєте вже про компенсацію грошей за пошкоджене майно, на ваших активах все ще точаться бої та проливається кров ("Поки 'суркіси' рятують свої 'годинники', наші воїни рятують країну".

Севгіль Мусаєва, головний редактор УП, 02.05.2022)

Опираючись на демократизм української політичної системи, на кожних виборах до влади проходили безпечні популярні й політичні найманці з риторикою плюралізму політичних позицій і необхідності врахувати побажання усіх регіонів. Початок військових дій оголив завуальований колабораціонізм проросійської колони в Україні, який значною мірою спирався на інтереси великого бізнесу – так званого олігархату.

Росія до війни готувалась давно. Після розпаду СРСР спецслужби працювали кількома шляхами, зокрема за допомогою колаборантів та через пропаганду.

Ключові завдання для спецслужб в нашій державі були такими: максимальна русифікація України й укорінення в державі маріонеткової влади.

Раніше, коли народ обирав не того, кого хотів кремль, або підтримував не ту політику, яку очікували в Москві, росія намагалася вплинути на ситуацію, зокрема фальшувала результати виборів. Українці, щоб захистити свій вибір, виходили на Майдан. Так само, коли маріонетковий уряд Януковича відвернувся від євроінтеграції, а на головній площі столиці побили студентів, розпочалася Революція Гідності.

Коли росія втратила над нашою владою контроль, ми встигли за цей час заборонити проросійські політичні сили – Компартію, Партію регіонів. Але політики створювали нові політичні проекти, які й далі працювали на завдання кремля. Росія до війни готувалась давно. Після розпаду СРСР спецслужби працювали кількома шляхами, зокрема за допомогою колаборантів та через пропаганду ("Привид

нацизму в Україні: як кремлівська влада десятиліттями працювала з колаборантами". Віта Думанська, лідерка руху ЧЕСНО, 13.04.2022).

Цьому протиставляється справжній патріотизм українського народу, на плечі якого, зрештою, ліг основний тягар війни. Патріотизм реалізується через волонтерство, стійкість, сміливість, посилий вклад кожного громадянина в боротьбу проти збройної агресії, мережевість організації допомоги, і, насамперед, людський фактор – небайдужість і добросусідство.

Але треба розуміти, що в ситуації, коли кількість тих, хто потребує допомоги, різко зросла, забезпечити усі потреби не здатна жодна організація. Одним із рішень є добросусідство. Кожен з нас може допомогти нужденним у своєму будинку, дворі чи районі... Проте єдине, що має значення, поки ми ще не перемогли – це робити максимум, щоб наблизити перемогу. І в цьому сенсі у кожного з нас є свій фронт ("Режим Бога: п'ять уроків від волонтерського руху за час повномасштабної війни". Анна Бондаренко, заступниця та керівниця Української Волонтерської Служби. 22.04.2022)

Ми довго роззиралися в пошуках української еліти, весь час розчаровано киваючи на депутатів, олігархів чи медійних персон, а виявилось, що еліта ходить у нас просто під носом. Це прості люди, які кожен в своєму містечку й селі тримають на власних плечах життєдіяльність і оборону. Ці люди є фундаментом нашої країни, її золотим резервом, справжньою елітою. І, врешті-решт, це наші вояки, які ніколи не були особливо обласканими державою, перебивалися на зйомних квартирах і за свої гроші докуповували елементи спорядження, але в потрібний момент стали стіною за Україну ("Українська еліта". Андрій Любка, письменник, член Українського ПЕН, 10.04.2022)

На підставі проведеного аналізу ми можемо виділити складові концепту БАТЬКІВЩИНА, які актуалізуються в публіцистичних текстах і репрезентують суспільно значущі ідеї щодо осмислення концепту в контексті збройної агресії в Україні, які реалізуються, зокрема, крізь систему опозицій. До них належать осмислення збройної агресії в Україні як вітчизняної війни або війни за незалежність, демократичність української держави, здатність до опору, боротьба за свободу та права людини, відстоювання національної ідентичності, мови й культури. Зміни в осмисленні концепту в суспільній свідомості, їхня актуалізація у фактах мови, і подальше вивчення на матеріалі медіатекстів становить перспективи дослідження.

Iuliia Pysmenna, PhD (Philol.), Associate Prof.
ORCID: 0000-0002-2542-7751
e-mail: pysmennaju@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – Київ: ВД "Києво-Могилянська академія", 2004. – 181 с.
2. Боева Е. Актуалізація концепту Україна у творчості Тараса Шевченка / Е. Боева // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 3. – С. 45–50.
3. Варинська А. Репрезентація мегаконцепту "Україна" у творчості Миколи Хвильового / А. Варинська // Науковий вісник ХДУ. Серія Лінгвістика : 36. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. IV. – С. 134–137.
4. Голобородько К. Ю. Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся : автореф. дис... д-ра філол. наук / К. Ю. Голобородько. – Х., 2011.
5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. – 2-е вид., випр. і доп. : монографія / І. О. Голубовська. – Київ: Логос, 2004. – 284 с.
6. Євтушенко С. Концепт Батьківщини у творчості слов'янських поетів на межі XIX-XX століть / С. Євтушенко // Синопис: текст, контекст, медія. – 2014. – № 1. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_1_7
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : монографія / В. І. Кононенко. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
9. Маркова О. Експлікація концепту ПАТРИОТИЗМ у мові друкованих ЗМІ України XXI століття : автореф. дис... канд. філол. наук / О. Маркова. – Дніпро, 2018.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно- дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
11. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 318 s.

References

1. Barabash, Yu. (2004). *Taras Shevchenko: imperativ Ukrainy. Istorio- y natsiosofska paradyhma*. K.: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia". (In Ukr.).
2. Boieva, E. (2014). Aktualizatsiia konseptu Ukraina u tvorchosti Tarasa Shevchenka. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. Vyp. 3. P. 45–50. (In Ukr.).
3. Varynska, A. (2006). Reprezentatsiia mehakonseptu "Ukraina" u tvorchosti Mykoly Khvylovoho. *Naukovyi visnyk KhDU*. Ser.: Lnhvistyka: Zb. nauk. prats. Kherson. Vyp. IV. P. 134–137. (In Ukr.).
4. Holoborodko, K. Yu. (2011). *Kontseptosfera movotvorchosti Olexandra Olesia*. Avtoref. dys... doktora filol. nauk, Kharkiv. (In Ukr.).
5. Golubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnih kartin svitu: monografiya 2-e vid., vipr. i dop. K.: Logos*. (In Ukr.).
6. Yevtushenko, S. (2014). *Kontsept Batkivshchyny u tvorchosti slovianskykh poetiv na mezhi KhKh-KhKh stolit. Synopsys: tekst, kontekst, media*. № 1. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_1_7 (In Ukr.).
7. Zhajvoronok, V. V. (2006). *Znaki ukraiyinskoyi etnokulturi: slovník-dovidnik*. Kyiv: Dovira. (In Ukr.).
8. Kononenko, V. I. (2004). *Koncepti ukraiyinskogo diskursu*: APN Ukrayini, Prikarpatskij nacionalnij un-t im. Vasylia Stefanika. K.: Ivano-Frankivsk: Plaj. (In Ukr.).
9. Markova, O. (2018). *Eksplikatsiia konseptu PATRIOTYZM u movi drukovanykh ZMI Ukrainy XXI stolittia*. Avtoref. dys... kand. filol. nauk, Dniπρο. (In Ukr.).
10. Prykhodko, A.M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnií paradyhmi lnhvistyky*. Zaporizhzhia. (In Ukr.).
11. Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (In Pol.).

Надійшла до редколегії 14.03.23

REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HOMELAND IN UKRAINIAN MEDIA TEXTS

The representation of the concept of the homeland in Ukrainian journalistic texts of the period of the first months after the beginning of armed aggression is studied. The concept's semantic content and connotative potential are analyzed as a reflection in the linguistic material of socially significant ideas that testify to its development in the current socio-historical circumstances in need to protect Ukrainian statehood and national identity. The homeland is considered a universal human value, which at the same time is closely connected with extra-linguistic reality, in particular with the historical stage and socio-political circumstances of the development of a specific state or territory, which a group of people defines as their homeland.

The concept of FATHERLAND is closely related to the idea of PATRIOTISM, which is considered in civil, cultural, and economic aspects and actualized through volunteering, resilience, courage, caring and good neighborliness. It has been established that the concept of homeland is manifested in the language through the lexemes homeland, homeland, Ukraine. The linguistic material testifies to a wide associative range of the idea, which actualizes its various aspects. In the analyzed media texts, the FATHERLAND concept is realized through such components of its conceptual sphere as the national war, the war for independence, the ability to resist, freedom and human rights, democracy, ethnic identity, Ukrainian history, language, and culture. The struggle for one's state and its independence leads to a rethinking of the content of the concept, the search for new aspects of national self-identification, which is manifested, in particular, in the system of oppositions: Ukraine – the Soviet past, Ukraine – the aggressor country, Ukraine – Europe. The evolution of the concept in the public consciousness and its reflection in language on the material of media texts of the later period constitute prospects for further research.

Keywords: concept, HOMELAND / FATHERLAND, freedom.

УДК 821.161.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.20>Ксенія Радченко, асп.
ORCID: 0009-0007-5004-2689
e-mail: radche985@gmail.com

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНОГО ПРОЯВУ МОРАЛІ КИЯН ХІХ СТОЛІТТЯ (ЗА П'ЄСАМИ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО "НА КОЖУМ'ЯКАХ", "ГОЛОДНОМУ Й ОПЕНЬКИ – М'ЯСО")

Аналізується бінарна позиція народної та міщанської моралі, етичні особливості поведінки героїв-киян у ХІХ ст. на прикладі драматичних творів "На Кожум'яках" і "Голодному й опеньки – м'ясо" класика української літератури І. Нечуя-Левицького. Київські міські локуси в комедіях І. Нечуя-Левицького є засобом історичного, реалістично-побутового зображення пейзажу міста. П'єси поєднали тенденції до об'єктивності, локальності й конкретності – соціальної, етнографічної, географічної (місця Києва: Кожум'яки, Глибочиця, Поділ, Липки тощо) і моральної з прагненням автора до реалістичного опису різних сторін київського життя, зображення київського міського світу в рельєфно-пластичних образах драматургії, висміюючи зарозумілість, хитрість і честолюбство окремих представників київського соціуму. Досліджено спосіб, у який класик української прози через сценічні засоби передав атмосферу тогочасного Києва, показав звичаї, мораль та етику киян. Завдяки гумористичному опису деяких персонажів автор показав моральні недоліки в житті міста. Із реалістичною повнотою І. Нечуй-Левицький відтворив українські типи київських міщан, які мають забезпечене матеріальне становище порівняно із дрібними чиновниками, що, так само, нехтують заповідями моралі та намагаються за рахунок міщан влаштувати своє життя чи віддати борги, як Свирид Гостреховстий. Як і представники "простого люду" – кияни без чинів і великих статків, міщани та дрібні чиновники міста не цураються простих народних прислів'їв, але амбітні й демонструють власну гордість. Ми інтерпретуємо дві п'єси І. Нечуя-Левицького, у яких через вчинки та репліки персонажів відображено грані моралі й етичні позиції різних представників київського міського соціуму: чиновників, міщан і простого люду в Києві. Ці два драматичні твори ще не досліджувалися в українському літературознавстві з позиції опису тогочасного життя міста.

Ключові слова: творчість І. Нечуя-Левицького, драматургія, літературознавство, мораль, соціальне буття людини, місто, міський текст, Київ, київський текст, кияни.

Вступ. Драматичні твори І. Нечуя-Левицького позначені художньою виразністю зображених типажів киян: міщанства, дрібних чиновників, торговців і представників інших соціальних верств, прагненням сценічними засобами передати атмосферу Києва, показати етику, звичаї, наміри українців-киян і через гумор висміяти моральні недоліки деяких представників міського соціуму. Метою дослідження є аналіз бінарної позиції народної та міщанської моралі киян як етичного зрізу життя киян у драматургії І. Нечуя-Левицького. Предметом дослідження є особливості етичного прояву моралі киян ХІХ ст. у п'єсах І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках" і "Голодному опеньки – м'ясо". Об'єктом дослідження виступає двоїстість позицій народної й міщанської моралі киян. У такому формулюванні літературознавчі дослідження ще не відбувалися.

Методологія дослідження. У статті використано методи аналізу, синтезу, культурно-історичний, психологічний та інтертекстуальний.

Результати дослідження. Стаття інтерпретує п'єси І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках", "Голодному опеньки – м'ясо", де через вчинки та репліки персонажів відображені народна та міщанська грані моралі киян: життєдіяльність і дрібязковість чиновників, міщан й інших представників соціальних верств Києва. Київські міські локуси комедій І. Нечуя-Левицького є засобами історичного й реалістично-побутового зображення життя міста. У п'єсах поєдналися тенденції до об'єктивності, локальності й конкретності – соціальної, етнографічної, географічної (місцини Києва: Кожум'яки, Глибочиця, Поділ, Липки тощо) і моральної із прагненням автора до реалістичного опису різних сторін київського життя, зображення народно-міщанського світу в рельєфно-пластичних образах драми, висміюючи пихатість, хитрість, честолюбство й зарозумілість окремих представників київського міського соціуму.

Український театр відіграв значну роль у розвитку національної свідомості України у ХІХ ст. Класик української літератури, І. Нечуй-Левицький, вважаючи за найважливіші прикмети українського театру сценічну правдивість і тісний зв'язок із народом, не оминув жанру

драматургії, поповнивши свій літературний доробок двома реалістичними п'єсами з київського міського побуту: комедіями "На Кожум'яках" (1895) і "Голодному й опеньки – м'ясо" (1887). Оповідачі анекдотів та історій із життя ("коміки", якими цікавився І. Нечуй-Левицький) були попередниками українських артистів К. Соленика та М. Щепкіна, що здобули собі славу в українських нечисленних на той час п'єсах, творах М. Гоголя та О. Шаховського. Як зазначив Д. Чижевський, український театр мав довгу історичну традицію: він походив із інтермедій барокового українсько-церковнослов'янського театру (вертепних драм). Український бароковий театр творився, як і саме бароко, мало не два століття – ХVІІ і ХVІІІ, даючи можливість спостерігати процес, що має свої початки, розвиток і закріплення характерних тенденцій. Далі з'явилися п'єси І. Котляревського та В. Гоголя [5, с. 49]. І. Нечуй-Левицький у власних драматичних творах звернувся до теми київського міщанства, його моральної й етологічної сторони, що реалістично відобразив через міщанську комедію "На Кожум'яках" і комедію-водевіль "Голодному й опеньки – м'ясо".

П'єса І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках" згодом творчо перероблена М. Старицьким й отримала відомішу назву – "За двома зайцями". Ця переробка набула більшої сценічності та досі живе в українському національному театрі. Дія п'єси "На Кожум'яках" відбувається у відомій історичній місцині Києва – Кожум'яки. Це поселення ремісників-кожум'як і гончарів, цехи яких існували там із часів давньої Русі аж до початку ХІХ ст. У творі згадані такі київські місцевості, як: Поділ, Кожум'яки, Глибочиця, Хрещатик, Липки, Старий Київ, Печерськ, гора Щекавіка, Кисилівка і Старогородська, річка Либідь, як от: "По обидва боки сцени гори: Кисилівка і Старогородська" [1, с. 45].

Місцевості Києва у комедіях І. Нечуя-Левицького є засобами історичного, реалістичного й побутового змалювання міського ландшафту. Письменник часто конкретизує місце дії в п'єсі, що є важливим елементом занурення у світ описуваних подій глядачем або читачем, особливо обізнаним із розташуванням тих чи інших місцин Києва: Кожум'яки, Глибочиця, Поділ, Липки тощо.

© Радченко Ксенія, 2023

П'єси І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках" і "Голодному й опеньки – м'ясо" містять реалістичні деталізовані характеристики типів київських міщан, торговців і дрібних чиновників, їхніх звичаїв, етики, моралі та психології. Персонажі "київських" комедій І. Нечуя-Левицького мають достатню пиху, честолюбства та знають собі ціну. Дослідник В. Погребенник слушно зауважив, що "кожум'яцька простота як вияв української національної стихії імпує автору на відміну від новомодної панської поведінки 'цилюрників' і скороспілих пансіонерок (Євфросина Рябко) із їхньою зросійщеною мовою" [4, с. 219].

Бінарність позиції народної та міщанської моралі відображено у творі "На Кожум'яках" зокрема в діалозі Гострохвостого з київською торговкою яблуками Горпиною. Горпина впевнено відповідає на закиди пройди Гострохвостого, який сватався до її доньки Оленки перед заручинами з багатю Оленчиною двоюрідною сестрою Євфросиною:

Горпина: Він думає, як убрався у рукавички та в шляпу, то вже має право знущатись над нами, бідними! То це ті великорозумні, що говорять по-писаному? Ти думаєш, що я така дурна, як Рябко, як Євфросина! Я за свою дочку готова очі видерти, готова тут галасу наробити на всю улицю! ...*Гострохвостий:* Мене та ляти публічно! Наробити такого скандалу на цілий Київ! Мені, Свиридові Івановичу Гострохвостому, наговорити такого чортювання? Брешеш, стара! Вона з ума зійшла! Візьміть її та одвезіть в Кирилівське і заперіть трьома замками. ...*Горпина:* Мене одвезти в Кирилівське? Мене, Горпину Корніївну Сквичиху, чесну хазяйку й матір, одвезти в Кирилівське й заперти трьома замками! Не дідждш, поганий [3, с. 110].

Цирульник Гострохвостий із п'єси "На Кожум'яках" та дрібний чиновник із казенної палати Василь Солонкевич ("Голодному й опеньки – м'ясо") діють майже однаково, удумавши одружитися з багатшими за них міщанками та отримати матеріальний зиск:

Гострохвостий: Євфросина, здається, вхопить мене в свої пазури; але ж ті пазури в золоті! А тут доконче треба поправити свої діла, бо лусне цилюрня незабаром. Старого Рябка струсну, то так і посипляться карбованці. Тоді я покидаю свої бритви ік чортовому батькові через голову в Дніпро та й буду купцем. Але ж Оленка, серце моє, любка моя! Коли б хоч глядіти, хоч подивитись! – розмірковує Свирид Гострохвостий [3, с. 99].

За народним звичаєм Горпина дає з'їсти жемню землі Гострохвостому і просить присягнути, що не згубить її Оленки, проте він насміхається з неї: "*Гострохвостий (регочить):* Чи ви, Горпино Корніївно, при своєму умі! Батькові своєму понесіть, нехай покуштує, яка земля на смак" [3, с. 111]. Сам Гострохвостий так думає про себе: "Се надивав лихо кожум'яцьке!" Проте він боїться розголосу, тому міркує так: "Коли б ще яка чортяка не вгляділа та не розбрехала на весь Подол, коли ще сама Сквичиха завтра не розбреше на весь Київ" [3, с. 116].

Пихатий і недалекоглядний Гострохвостий переоцінює себе, унаслідок чого потрапляє в халепу, йому фактично відмовляє Євфросина та Берко з Вольком ведуть його попід руки з двору колишньої нареченої позватися до суду через несплату боргу.

У Києві на Глибочиці відбувається комедійна дія *в одвілю на дві дії* І. Нечуя-Левицького "Голодному й опеньки – м'ясо". Річка Глибочиця дала назву місцевості Києва на Подолі та відома з часів давньої Русі. Вона протікала територією сучасної вулиці Глибочицької, між вулицями Верхній і Нижній Вал. Поблизу Житнього ринку до неї впадав струмок Киянка, що витікав із місцевості Кожум'яки. Наприкінці XVIII ст. старе русло нижньої течії Глибочиці було випрямлено, обваловано задля захисту довколишньої забудови від повені (звідси – назви вулиць

Верхній і Нижній Вал), одержало найменування Канава, Канал або Помийник, оскільки сюди викидалися відходи гончарного, дігтярного і кожум'яцького виробництв [2, с. 1].

Марта Сидорівна Мочульська з п'єси "Голодному й опеньки – м'ясо", міщанка, немолода панна 35 років, яка володіє різницею та хатою, подібно до честолюбного Гострохвостого, що хотів розбагатіти через шлюб з Євфросиною, прагне одружитися із Василем Тихоновичем Солонкевичем, 25 років, дрібним чиновником із казенної палати, щоб стати чиновницею:

Мочульська: Невже оце я буду чиновницею? ...Ото, хвалити Бога, дожилась-таки до свого. Тепер про мене заговорить уся Глибочиця. ...Овва! При зачинених дверях буде вінчатись чиновниця. Звелю поодчиняти навстіж усі троє дверей в церкві, ще й цвинтар. Я б коло Лева на майдані повінчалася, якби можна, – честолюбно наголошує Марта [3, с. 149].

Зазначений у п'єсі І. Нечуя-Левицьким пам'ятник леву, розташований на Контрактовій площі Подолу є одним із найдавніших фонтанів Києва (1748–1749), сконструйований І. Григоровичем-Барським у стилі бароко [7, с. 26–28].

Водночас друг Солонкевича, молодий дрібний київський чиновник Петро Іванович Скрипчинський виступає у творі сватом і звідником. Солонкевич кличе Марту заміж і "відбиває" її у Трохима Дармостука, немолодого київського міщанина, щоби не платити міщанці за квартиру та щодня безкоштовно харчуватися:

Скрипчинський: Поніс нас чорт у ті канцелярії! Якби ми оце були мужиками, мали б клаптичок землі, мали б воли, мали б хліб. *Солонкевич:* Мали б сіль, мали б кашу... *Скрипчинський:* Мали б сало... *Скрипчинський:* Хіба кидаймо оці голодні віщундири та поженимось на репанних мужичках... А знаєш, бра, що мені в голову прийшло: хочеш, щоб ніколи за квартиру не платити і обід мати дурнісінько? Женись ти з Мартою Сидорівною. *Солонкевич:* Чи ти ба! (Роззявляє рота й витріщає очі). А справді непогань було б, тільки вона гладка, та стара, та погана. А як же з Лесею? Вона обідиться, буде, бідна, плакати. *Скрипчинський:* Е, дурниця! Будуть гроші в кишені, знайдемо десять Лесь ще кращих [3, с. 135].

Трохим Дармостук теж прагнув породнитися з Мочульською через її статки: "Хоч і поганенька на виду моя сусіда, але товстенька та й грошовита. Має різниці. Варто було б удівцеві на старість притулитись до цієї різниці" [3, с. 124].

Мову драматичних творів Київських текстів І. Нечуя-Левицького насичено народними піснями, прислів'ями та мовними зворотами, які свідчать про *літературний фольклоризм* п'єс та українське народне мовлення серед мешканців тодішнього Києва. Прикладом цього є звертання однієї з бублейниць до Горпини у комедії "На Кожум'яках": "Ви, Горпино Корніївно, наше сонце, а ми ваші ясні зорі" [3, с. 118]. "Левицький так само, як і Марко Вовчок, нав'язує свій стиль до стилю народної поезії, – слушно зауважив Д. Чижевський, – найбільше вміння Левицького виявлялося в характеристиці дійових осіб через їхню мову. Мова його справді народна і найбільш жіноча" [6, с. 28–29].

Обидві комедії з київського міського побуту класика української літератури насичені багатьма українськими народними піснями: "Не щербечи, соловеюку", "Дивітеся, чоловіки, які в мене черевики", "І лід тріщить, і комар пищить" (комедія "На Кожум'яках"), "Якби мені зранку горілочка чарку", "Прийшов чорний до білої", "У середу родилася", "На городі квітки в'ються" (комедія "Голодному й опеньки – м'ясо") тощо. Вони виступають як своєрідний фон на якому відбувається спілкування дійових осіб в динаміці їхньої поведінки.

Крім того весь текст комедій густо пересипаний народними прислів'ями та приказками. Власне народна приказка: голодному й опеньки – м'ясо, промовлена

Скрипчинським, і стала назвою одного з творів Київських текстів І. Нечуя-Левицького. У п'єсі "На Кожум'яках" вжито народне примовляння, коли Гострохвостий приказує до чарки: "А звідкіль ти? – З Ромна! – А білет є? – Нема. – В тюрму шельму! (Разом вливає чарку в рот). До однієї міщанки: Чого ж ви сидите та не кидаєте в тюрму безбілетних бродяг? *Міщанка*: Я не лихого роду" [3, с. 121]. Народна пісня "Хлопче молодче, який ти ледащо" є характеристикою головного героя комедії "На Кожум'яках" – Свирида Гострохвостого. Прояв народної моралі у водевілі знаходимо і в образах міщанки та швачки з київського магазину мод Фесі та її подружки Лесі, які проживають у флігелі міщанки Марти Мочульської: "Погратись, поскакати можна, та й годі, бо ми не вінчані", – зазначають героїні твору [3, с. 136].

Прізвища дійових осіб також є досить промовистими: Трохим Дармостук, що сватається до міщанки Марти Мочульської й носить їй подарунко, проте вона обирає іншого ("Голодному й опеньки – м'ясо"); Свирид Гострохвостий ("На Кожум'яках"), який подібно до народного вислову "задирати хвоста" дуже пихатий: "Чи можна ж мені, Свиридові Івановичу, любити міщаночку, що з кошом ганяє по городу та кричить: "Сюди яблужок, сюди солодких". Пхе!.. Що мені Кожум'яки? Нащо мені здалися оці кожум'яцькі шевці? Завтра піду на Липки й посватаю разом десять Євфросин" [3, с. 124].

Висновки. Отже, у п'єсах Київського тексту І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках", "Голодному й опеньки – м'ясо" у діях, репліках персонажів відтворені грані народної та міщанської моралі киян, особливості етики в міщан, дрібних чиновників та інших представників соціальних верств Києва XIX ст. Із реалістичною повнотою І. Нечуй-Левицький відтворив українські типи київських міщан, які мають забезпечене фінансове становище порівняно з дрібними чиновниками, що так само нехтують приписами моралі та намагаються збагатитися за їхній рахунок чи розплатитися з боргами, як Свирид Гострохвостий.

Як і представники "простого люду", кияни без великих статків і чинів, міщани та дрібні чиновники Києва вживають прості народні вислови, проте честолюбні й виказують власну пиху, наприклад, Марта Мочульська ("Голодному й опеньки – м'ясо"), Свирид Гострохвостий ("На Кожум'яках"), що прагне вийти заміж за зубожілого Петра Скрипчинського, дрібного чиновника з казенної палати, щоби стати "чиновницею". Досліджувані нами

п'єси поєднують тенденцію до соціальної, етнографічної, географічної та моральної предметності із прагненням І. Нечуя-Левицького до реалістичного опису різноманітних сторін життя Києва, зображення народного та міщанського світів у рельєфних і пластичних образах драматургії із висміюванням пихатості, хитрості, честолюбства й зарозумілості деяких представників київського міського соціуму.

Список використаних джерел

1. Вулиці Києва. Довідник ; за ред. А. В. Кудрицького. – Київ: "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1995. – 352 с.
2. Екскурсія "Підземна річка Глибочиця" в місті Київ. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://oktv.ua/ua/ekskursija-pidzemna-richka-glybochycja>
3. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – Київ: Наук. думка, 1968. – Т. 9. – 588 с.
4. Погребенник В. Розвиток національно-державної ідеї у творчій українській літературі з найдавніших часів до наших днів / В. Погребенник // Українська література в системі українознавства. – Київ: НДІУ, – 2004. – С. 218–251.
5. Чижевський Д. Історія української літератури: від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – 51 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002800>
6. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі / Д. Чижевський. – К.: Просвіта, 1999. – С. 17–64. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy22.htm>
7. Шевченко В. Новий етап у реставраційній практиці України. Контрактова площа в Києві / В. Шевченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 1997. – № 1. – С. 26–28. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://shron3.chtyvo.org.ua/Pamiatky_Ukrainy/1997_N01_114.pdf?PHPSESSID=dqso234dunicc1v0q09irmq1

References

1. Kudrytskyi, A. V. (1995). *Vulytsi Kyyeva. Dovidnyk* [Streets of Kyiv. Handbook]. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia. (In Ukr.).
2. *Ekskursiya "Pidzemna richka Hlybochytysya" v misti Kyiv* [Excursion "Underground River Hlybochytysya" in the city of Kyiv]. – URL: <https://oktv.ua/ua/ekskursija-pidzemna-richka-glybochycja> (In Ukr.).
3. Nechuy-Levytskyi, I. S. (1968). *Zibrannya tvoriv: U 10 t.* [Collected works: In 10 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
4. Pogrebennyk, V. F. (2004). *Rozvytok natsional'no-derzhavnoyi ideyi u tvorakh ukraïns'koyi literatury z naydavnishykh chasiv do nashykh dniv* [The development of the national-state idea in the works of Ukrainian literature from the earliest times to our days]. Kyiv: NDIU. (In Ukr.).
5. Chyzhevsky, D. I. (1956). *Istoriya ukraïns'koyi literatury: vid pochatkiv do doby realizmu* [History of Ukrainian literature: from the beginning to the age of realism]. New York: UVAN in the USA. – URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002800> (In Ukr.).
6. Chyzhevsky, D. I. (1999). *Realizm v ukraïns'koyi literaturi* [Realism in Ukrainian literature]. Kyiv. – URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy22.htm> (In Ukr.).
7. Shevchenko, V. P. (1997). *Novyy etap u restavratsiyniy praktytsi Ukrayiny. Kontraktova ploshcha v Kyievi* [A new stage in the restoration practice of Ukraine. Contract Square in Kyiv]. *Pam'yatky Ukrainy: istoriya ta kul'tura*, 1, p. 26–28. – URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Pamiatky_Ukrainy/1997_N01_114.pdf?PHPSESSID=dqso234dunicc1v0q09irmq1 (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 21.04.23

Ksenia Radchenko, PhD Student

ORCID: 0009-0007-5004-2689

e-mail: radche985@gmail.com

Mykhailo Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF THE ETHICAL MORALITY MANIFESTATION BY KYIVANS IN THE 19th CENTURY (BASED ON THE PLAYS "ON THE KOZHUMYAKY" AND "FOR HUNGRY PERSON HONEY MUSHROOMS LIKE MEAT" BY I. NECHUY-LEVYTSKY)

The article analyzes the binary position of folk and bourgeois morality, the ethical features of the behavior of Kyivan residents in the 19th century, using the example of the dramatic works "On the Kozhumiaky" and "For hungry person honey mushrooms like meat", by classic of Ukrainian literature I. Nechuy-Levytsky. Kyiv city loci in the comedies of I. Nechuy-Levytsky are a means of historical, realistic and everyday depiction of the city landscape. The plays combined tendencies towards objectivity, locality and concreteness - social, ethnographic, geographical (places of Kyiv: Kozhumiaky, Hlybochytysia, Podil, Lypky, etc.) and moral with the author's desire for a realistic description of various aspects of Kyiv life, a depiction of Kyiv urban world in relief-plastic images of drama, ridiculing the arrogance, cunning and ambition of individual representatives of Kyiv society. The article examines the way in which the classic of Ukrainian prose conveyed the atmosphere of the city of Kyiv in the 19th century, showed the customs and ethics of Kyivans through stage means. Thanks to the humorous description of some characters, the author showed moral flaws in the life of the city. With realistic completeness, I. Nechuy-Levytsky recreated the Ukrainian types of Kyiv burghers, who have a secure financial position compared to petty officials, who, in turn, neglect the commandments of morality and try to arrange their lives at the expense of the burghers or pay off their debts, like Svyrid Hostrohovsky. Like the representatives of the "common people" – Kyivans without ranks and large fortunes, the townspeople and petty officials of the city do not shy away from simple folk proverbs, but are ambitious and demonstrate their own pride. We interpret two plays by I. Nechuy-Levytsky, in which, through the actions and lines of the characters, the facets of morality and ethical positions of various representatives of Kyiv city society are reflected: officials, townspeople, and ordinary people in Kyiv. These two dramatic works have not yet been studied in Ukrainian literary studies from the standpoint of describing the life of the city at that time.

Keywords: I. Nechuy-Levytsky's creativity, dramaturgy, literary studies, morality, human social existence, city, urban text, Kyiv, Kyiv text, Kyivans.

УДК 821.161.2-311.6'06.09:159.96:316.77
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.21>

Олена Романенко, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0003-0150-2494
e-mail: o.romanenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ХАОС ВІЙНИ ТА КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ: ТИПОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ОПОВІДІ ПРО ТРАВМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Представлено дослідження феномену оповіді про травму в сучасній українській літературі – на матеріалі творів, присвячених російсько-українській війні. У центрі уваги дослідження – два приклади: медіапроект "Ще один день: щоденники війни" та повість-казка Олександра Михеда "Котик, Півник, Шафка". Мета статті – проаналізувати атрибутивні ознаки оповіді про травматичні події, уточнити дефініцію "роман травми", проаналізувати жанрові особливості оповіді про травматичні події, які з'являються в сучасній українській літературі. Результати та висновки дослідження. Художні практики осмислення російсько-української війни формують у контексті двох тенденцій. Перша тенденція – неореалізм як особливий спосіб відтворити правду про травму, хаос війни, документальність і вражаючі факти. Друга – змалювання фундаментальних змін ідентичності персонажів. Це актуалізує жанр роману травми в сучасній українській літературі. Жанр роману травми можна описати як оповідь про події напередодні, під час чи після травматичних подій (війна, міграція, руйнування родини, насильство, геноцид та ін.). У таких творах розказана історія персонажа як свідка чи жертви травматичних подій, описано ексистенційний конфлікт між життям і смертю завдяки принципам я-оповіді, родинної історії, фрагментарній оповіді й ін. Документальність і художня вигадка, відтворені образи-символи, запозичені з масмедіа, що стали невіддільною частиною колективного травматичного досвіду. Це особливий тип осмислення травматичної події – у момент Катастрофи, коли криза ідентичності персонажів показана як подолання мовчання та створення індивідуальної історії, вписаної у колективну історію. На появу таких проєктів, як "Ще один день: щоденники війни", терапевтичної повісті-казки "Котик, Півник, Шафка" впливали екстралітературні чинники, зокрема масмедіа, і це визначає їхню типологічну своєрідність: у них поєднано колективне переживання травми з індивідуальними історіями про зміну ідентичності й долання наслідків травматичних переживань, формування мови перемоги.

Ключові слова: українська література, студії травми, постколоніальні студії, студії ідентичності, ідентичність, роман травми.

Вступ.

Ось чого навчили мене свого часу мої сараєвці: записуй. Спроби вести регулярний щоденник війни на якомусь етапі зазнають нищівної поразки, тому хай метою буде не розмірена хроніка, а позначення віх, вагомих інсайтів, особливих станів. Неминуче будуть блекаути, з часом все частіші й довші – від вигорання, від втрати близьких (фізичної чи ментальної), від вивченої банальності смерті. Ніхто з нас не вийде з цієї війни таким, як зайшов у неї. І людська ризома, в яку потім вrostатиметься, матиме геть іншу структуру. Тому треба записувати – щоб потім реконструювати своє колишнє й чи попроситися з ним поетапно і остаточно.

Це запис із фейсбук-сторінки Катерини Калитко від 16 травня 2022 р. – не перша сторінка в літописі російсько-української війни. Книжкова полицка, на якій з'являються оповіді про війну від 2014 р., поповнюється чи не щомісяця. І перед дослідниками української літератури стоять трагічно очевидні питання: Як аналізувати ці твори? Як класифікувати оповіді, основою яких є драматичний людський досвід? Які методологічні стратегії забезпечать науково обґрунтовану інтерпретацію? Як індивідуальний і колективний досвід трансформуються у творчих практиках сучасної української літератури?

Поставлені питання визначають фокус дослідження: 1) історико-літературний аспект – для дослідження окремих творів, присвячених російсько-українській війні, і їхніх жанрових особливостей; 2) теоретичний і методологічний аспект – орієнтований на осмислення питань, пов'язаних із сучасними теоріями жанру й методиками їхньої інтерпретації.

Творів, присвячених російсько-українській війні, в Україні написано дуже багато. Це й поезії – Катерини Калитко ("Люди з дієсловами", 2022), Сергія Жадана ("Життя Марії", 2015), Любові Якимчук ("Абрикоси Донбасу", 2015), Бориса Гуменюка ("Вірші з війни", 2014), Олени Гарасим'юк ("Тюремна пісня", 2020) та інші, і прозові твори – Сергія Жадана ("Інтернат", 2017), Артема Чеха ("Точка нуль", 2017), Тамари Горіха Зеня ("Доця", 2019), Мартина Бреста ("Пехота", 2017),

Олександр Терещенко ("Життя після 16.30", 2014), Ігор Михайлишин ("Фуга 119. В тональності полону", 2012) та інші бірки "77 лютого" (2022), Дар'я Бура та Євгенія Подобна "Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення" (2022), Євген Шишацький ("Мандрівка до потойбіччя", 2022) та інші ультимедійні проєкти "Ще один день: щоденники війни" (портал "Читомо") [9], "Слова і кулі" (портал "Читомо" і Pen Ukraine) [7] та ін.

Ганна Скоріна та Марина Рябченко налічують понад 1000 видань про російсько-українську війну й зазначають, що це – щоденники, художня проза, документальна проза, мелодрами, містика, фантастика, артбуки, фотобуки та мальовписи [2]. Складні аспекти змалювання драматичних подій російсько-української війни актуалізують питання розвитку прози, у якій документальний складник поєднується з актуальною тематикою та художнім вимислом, це трансформує ієрархію компонентів, які визначають жанрові особливості, зокрема, прозових творів. У них виділяється домінанта, яка підпорядковує всі інші компоненти, і це – травматичні події, пов'язані з переосмислення буття, трансформацією особистісних якостей персонажа, вимушеного переміщення чи картографії буття (понять Дім, Родина, Вітчизна й ін.). Відтак гіпотеза, яка можна сформулювати на основі цього міркування: у сучасній українській прозі актуалізується жанрова модифікація роману про травму. Об'єктом такого дослідження можуть стати проєкт "Ще один день: щоденники війни" і повість-казка Олександра Михеда "Котик, Півник, Шафка". Обидва приклади об'єднані унікальною ознакою – вони тісно пов'язані з медіапростором, документують і одночасно художньо осмислюють повсякдення російсько-української війни, поєднують колективний та індивідуальний досвід осмислення війни як трагічної і травматичної події. Предметом – атрибутивні ознаки оповіді про травматичні події, які дадуть можливість уточнити визначення поняття "роману травми", а також описати жанрові модифікації оповіді про травматичні події, які з'являються в сучасній українській літературі.

© Романенко Олена, 2023

Методологія дослідження заснована на ідеї комплексного методологічного підходу, що поєднує *close reading*, *trauma studies*, а також ідеї досліджень, присвячених ідентичності. Особливий наголос варто зробити на *trauma studies*, зокрема не лише ті, які репрезентують дослідження особливостей змалювання травматичних переживань, але і студіюють наслідки травматичних переживань під час чи після війни. Це і праці Кеті Карут / Cathy Caruth ("Незатребуваний досвід: травма, розповідь та історія") [10], Шошана Фелман і Дорі Лауб / Shoshana Felman and Dori Laub ("Свідчення: Кризи Свідчення в літературі, психоаналізі та історії", 1992) [12], Кейт Маклафлін / Kate McLoughlin ("Ветеранська поетика: британська література в епоху масових воєн, 1790–2015", 2018) [15], Юваль Ноа Харарі / Yuval Noah Harari ("Військові мемуари епохи Відродження: війна, історія та ідентичність, 1450–1600", 2004) [17], Томас Додмен / Thomas Dodman ("Якою була ностальгія: війна, імперія та час смертельних емоцій", 2018) [11], Роджер Лакхерст / Roger Luckhurst ("Питання травми", 2008) [14], Нейл Рамсуй та Андрес Енгберг-Педерсен / Neil Ramsey and Anders Engberg-Pedersen ("War and Trauma" // "War and Literary Studies", 2023) [16] та ін. Ці праці засвідчують еволюцію поглядів дослідників на війну як травматичну подію: від опису травми як індивідуального досвіду трагічних переживань – до відтворення травматичної події як суспільної трагедії, у якій взаємодіють індивід і маса. Звідси – поширення в дослідженнях таких термінів, як "колективна травма", "воєнна травма", "культурна травма", а також міркувань про те, "що колективна травма відрізняється від особистісної травми, оскільки вона виходить за межі індивідуальної пам'яті до колективних оповідей та спільних значень" [16, с. 48].

Утім, варто зауважити, що ідеї Кеті Карут і досі залишаються важливим, якщо йдеться про визначення атрибутів рис оповіді про травму, зокрема, втрати мови чи мовчання як реакції на пережиту трагедію, прагнення вербалізувати пережите (чи уникати вербалізації) через письмо чи оповідь, вийти за межі (не)висловленого і представити новий соціальний досвід, який неодмінно з'являється після травматичних подій. Цікаві ідеї щодо оповіді про травматичні оповіді фіксує польське літературознавство у працях Агнешки Матусяк [1], Бартоломея Крупи [13] та інших, акцентуючи на дискурсі героїзму, який виникає в оповідях про травматичні події, на дискурсі мілітарної жіночності чи мілітарної чоловічості тощо.

Вербалізація травматичної події, відтак, заснована на двох способах оповіді: оповіді як свідченні та оповіді як осмисленні. Свідчення ґрунтується на фактах і документально зафіксованих подіях, які можуть бути представлені у вигляді хроніки, репортажу, розслідування, документальної прози. Натомість оповідь як осмислення травматичної події втілюється через роздум або рефлексію, а відтак, стають психологічною прозою, екзистенційним роздумом, я-оповіддю, покликаною реконструювати події та одночасно осмислювати.

Ще одним важливим аспектом прози про травматичні події є час їх написання: під час катастрофи чи після катастрофи. Час увиразнює бачення травматичних подій, метафоризує поетичну мову, якою ці події описуватимуться, активізує комеморативні практики, скеровані на осмислення травматичні втрати. Натомість оповідь про травматичні події, створена під час катастрофи, змальовує людину в момент високого емоційного та екзистенційного напруження. Цей момент перелому тісно пов'язаний із втратою мови, тимчасового "оніміння" від травматичної події.

Травма нівелює попередній соціальний досвід особистості (пов'язаний з особистими переживаннями, розумінням Дому, Родини), особистість набуває нового соціального і травматичного досвіду – коли жертва чи свідок опиняються в епіцентрі руйнувань.

Тамара Гундорова осмислює роман травми у контексті постколоніальних студій та описує його як такий, що виростає передусім з аналізу травм, таких як рабство, вимушена міграція, расизм, геноцид, руйнування роду, розрив поколінь, душевне та фізичне насильство тощо. Часто в основі таких романів лежить свідчення про пережите лихо, а оповідь передає ситуацію крайнього напруження; такі твори нерідко занурені в містичні практики, адже пережите не підлягає раціональному витлумаченню. Травматичний наратив, здебільшого нелінійний, фрагментарний, проявляється через монструозні характери (образ монструозної жіночості), через тіло (рана або каліцтво) і мову (мовчання). Травматичний наратив спрямований на те, щоб через катарсис зняти напруження та допомогти відновити розірваний зв'язок роду, покоління, сім'ї, нації, раси [6, с. 33–34].

Утім, коли йдеться про травматичні події війни, жанрові ознаки роману травми можна уточнити і класифікувати так. Роман травми – це оповідь, яка описує події напередодні, під час чи після травматичних подій (війна, міграція, руйнування родини, насильство, геноцид) завдяки: 1) змалюванню персонажа як свідка чи жертви травматичних подій; 2) відтворенню екзистенційного конфлікту життя і смерті; 3) висвітленню через я-оповідь, родинну історію, фрагментарну оповідь та ін. Есхатологічна модель світу у романі травми може описуватися через: життя до травми, власне відтворення травматичної події (зокрема пов'язаної війни); осмислення (зокрема від філософського – до іронічного) травми, травматичності існування у процесі одужання та після одужання; дитинство як час, коли особистості нічого не відомо про можливий травматичний досвід, письмо (ведення щоденника, фіксування роздумів, рефлексій, листування) як спосіб звільнення від травми, родинна історія й досвід травми. Ці елементи оповіді в художньому творі можуть бути зафіксовані усі, а можуть – лише окремі. Власне, жанрові модифікації роману травми частково пов'язані з тим, як ці елементи оповіді поєднуються у практиках письма конкретного автора. Також важливим ядротворючими елементом роману травми є ідентичність, її трансформація у процесі переживання травматичної події. Адже травма змінює уявлення про себе та про Іншого, про Свій / Чужий простір.

Результати дослідження. Сформульована дефініція дає можливість описати ті жанрові модифікації, які з'явилися в українській літературі як результат осмислення російсько-української війни. Концептуальна модель сучасної української прози про війну засвідчує, з одного боку, **активізацію неореалізму** як особливого способу відтворити правду про травму, хаос війни, документальність і вражаючі факти, з іншого – спробу змалювати **фундаментальні зміни ідентичності персонажів**, які зачіпають як "свідомо розпізнавані складові частини", так і "нерозпізнавані елементи" (відповідно до концепції Реноса Пападопулоса) [5, с. 187–196]. Ренос Пападопулос вважає "нерозпізнавані елементи ідентичності" важливими її складовими, бо вони впливають на чуттєве сприйняття, ритм життя, звички, пов'язані з баченням себе, відчуття часу, відчуття простору, відчуття належності [5, с. 191–194]. У художньому творі ці складники можуть розгортатися як оповіді про емоції, щоденні буденні звички, спосіб сприйняття часу, відчуття Дому і Рідного Простору, сприйняття Родини, Родинної історії.

В українській прозі про війну ці фундаментальні зміни описані через відтворення автобіографічних переживань або родинних історій автора, трансформації ідентичності персонажа через зміни його уявлень про Свій / Чужий простір, Свою / Чужу родинну історію, символізацію травматичних подій (а також предметів, подій, пов'язаних із ними), формування і відтворення своєрідного словника війни як травматичної події.

Війна як соціальна катастрофа деформує цілісність ідентичності особистості, перетворюючи на фрагментарну, амбівалентну чи транзитну, постколоніальну ідентичність. І в цій історії трансформації ідентичності велику роль відіграє не лише правдивий опис травматичних подій, але й осмислення родинної історії – індивідуальної як історії окремого роду, і колективної – як історії Народу. Поєднання оповіді про російсько-українську війну й оповіді про травматичний руйнування Роду, індивідуальної родинної ідентичності, а ширше – про колоніальний і постколоніальний досвід (або, як пише Т. Гундорова "родову колоніальну травму" [6, с. 44]) – прикметна ознака української прози про травму російсько-української війни. Травматичні події увиразнюють минуле учасника травматичних подій, його ставлення до індивідуальної чи колективної історичної пам'яті, ідентичності як відповіді на питання "Хто я?". На перетині свідчень війни та архівних спогадів чи уявлень про минуле народжується новий соціальний досвід особистості. І цей досвід стане засновком ідентичності особистості, яка пережила травматичний досвід.

Унікальність українського досвіду осмислення російсько-української війни у тому, що багато творів написані не після Катастрофи, а під час Катастрофи. Варто зауважити, що на це впливає ще одна важлива обставина сучасної доби – медіапростір, який визначає, що будь-який досвід особи, травматична подія швидко стають публічними. Тому свідків війни, як і свідчень війни, – набагато більше, ніж у тих війнах, які відбувалися у XVIII чи XIX ст. Публічність як ознака сучасної події описана П'єром Нора, який вказує, що події завдяки медіа мають властивість "відразу розгортатись на публічній сцені, ніколи не бути без репортера-глядача, ні без глядача-репортера, розглядатись під час свого перебігу" [4, с. 29]. Крім того, трансформується уявлення про архів війни, який стає відкритим простором, у який свій внесок роблять усі свідки, емоційно залучені до переживання травматичних подій. Такий архів війни, наприклад, постав як проєкт "Читомо" – "Ще один день: щоденники війни" [9], сформований із коміксів, ілюстрацій, дописів із соціальних мереж, візуальних образів, мемів, художніх творів, які відображають свідчення і осмислення подій російсько-української війни як травматичної події, що для учасників проєкту розгорталася в реальному часі і просторі і стала онлайн-виставкою із 34 щоденників та аналітичних матеріалів, оприлюднених у межах програми #ZMINA_2_0 фонду ІЗОЛЯЦІЯ за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Уривки із творчих практик Олександра Михеда, Олени Захарченко, Дарини Гладун, Жені Полосіної, Анни Іваненко, Ярини Черногуз, Сергія Жадана, Максима Касянчука, Алевитини Кахідзе – з різних міст України, різним соціальним досвідом – від публічних постатей – до дітей, військових медиків – біженців, волонтерів – усі вони об'єднані спільним досвідом формування спільноти. Відповідно до досліджень травми – це спільнота, об'єднана спільним травматичним досвідом, об'єднана довкола участі і спогаду про участь у подіях російсько-української війни (зокрема, її другого етапу від 24 лютого 2022 р.), солідарна у сприйнятті і тлумаченні цього досвіду. Цікаво, що ця оповідь про травматичну подію розгорталася в реальному

часі, й її описує безпосередній свідок події. Така "історія висловлюється, проєктується, пишеться; вона – продукт мас-медій, але відразу дістає клейма пам'яттєвого; вона пронизана історичним виміром ще до того, як вийдуть на яв її наслідки, навіть до того, як стане історією необробленою та сирою" [4, с. 48].

Зміна уявлень про ідентичність, спричинена війною, у цих автобіографічних свідченнях, пов'язане з новим відчуттям простору – як усієї України, так і локального Дому як місця проживання та України як Дому. Травма вимушеного переміщення у проєкті "Ще один день: щоденники війни" увиразнює відчуття суспільної трагедії як великого лиха, що переживає нація. Консолідація різних свідків / учасників травматичної події вписує цю подію у їхній спільний досвід та біографію України. Одночасно цікава і прикметна деталь: такий щоденник, писаний через дописи в соціальних мережах і письмові щоденники, художні твори чи візуальні образи (малюнки, комікси, плакати), є новим способом вшанування спогаду про війну і новою формою фіксації свідчень і роздумів про війну. У цій способі важливу роль відіграє принцип "тут-і-зараз" (до речі, П'єр Нора інтерпретує як "історичне теперішнє", інший спосіб творення історії), а нарatively травми розгортається в реальному часі і просторі як масмедійна подія, до якої залучені широкі кола свідків і учасників, і одночасно кожен – у цій строкатій картині оповіді має власний унікальний травматичний епізод.

Як тоді можна визначити жанрові особливості проєкту "Ще один день: щоденники війни"? Це колективний документально-художній проєкт (із вербальним і візуальним складниками), заснований на засадах травматичної оповіді про спільне переживання свідками і учасниками травматичної події, який описує трансформацію ідентичності оповідачів через мотив втрати Дому, переміщення із Дому – як персонального помешкання, так і міста, країни.

Ішим цікавим прикладом оповіді про травматичні події є повість-казка "Котик, Півник, Шафка" Олександра Михеда. Це твір, у якому поєднано індивідуальний автобіографічний досвід українського письменника під час окупації Гостомеля (Київська область), а також колективний травматичний досвід, пов'язаний із історіями шафки із півником та кішки із Бородянки, які стали символами стійкості в російсько-українській війні. Їхні образи, візуалізовані Олександром Греховим, Діанною Коваленко українськими художниками, і поширені в соціальних мережах у вигляді мемів ("Ти як?" – "Тримаюся!").

Ці травматичні події перетворилися в повісті-казці О. Михеда на цілісний сюжет, де Котик, Півник, Шафка стають персонажами авторської казкової оповіді, вони оживлені в історії мешканців "зеленого-зеленого селища, високого-високого будинку на сьомому поверсі" [3, с. 5], у родині, яка складалася з бабусі Лізи, дядька Андрія, онуки Соні. Михед розширює оповідь, додаючи до неї опис травматичних подій Другої світової війни, яку пережили бабуся Ліза та її чоловік Петро ("...коли їм з Петрусем було по сім, їхнє дитинство зруйнувала Велика війна" [3, с. 17]). Час від часу спогад про Другу світову війну повертається до бабусі Лізи ("вир пам'яті схоплює її" [3, с. 23], "...Ліза раптом розуміє, що насправді нікуди їй не вдалося втекти від Війни. Та сама нав'язана червона орда, що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор, суне на маленьку Лізу" [3, с. 26]).

Події, описані у творі О. Михеда, так чи інакше пов'язані із кризою ідентичності. Вона виявляється, з одного боку, у тому, що казкові персонажі проживають перетворення (Шафка виявляється має окремий сховок, у якому

Соня пересиджує візит росіян, які увірвалися в дім її бабусі Лізи, Півник зізнається, що він не з Мальорки ("Ніколи й не було ніякої Мальорки, – з гордістю відповідає Півник" [3, с. 39]), Котик – стає хороброю кицькою. З іншого боку – кризу ідентичності переживають персонажі-люди: Соня виявляє в себе силу опору й гуртування усього будинку, у якому мешкає її бабуся, бабуся Ліза долає кризу ідентичності і травми від неможливості розказати комусь і собі спогади про Другу світову війну¹. Та головна трансформація відбувається з дядьком Андрієм, який із мовчазного персонажа перетворюється на Іншого:

Дядько Андрій першого ж дня записався до Територіальної оборони. Він з побратимам постійно десь поруч. Котик, Півник і Шафка дивуються, як війна проявляє людей, як спонукає спокутувати провини мирного життя. Андрій, що злився з килимом. Тепер злився зі своєю військовою формою і рідними пагорбами [3, с. 48–49].

У повісті-казці "Котик, Півник, Шафка" виявляються всі риси, притаманні оповіді про травму, зокрема додання кризи ідентичності, коли персонаж долає шлях від неможливості вербалізації пережитого досвіду, мовчання як втечі від реальності чи вимушеного акту – до озвучення, проговорювання пережитого досвіду, повернення чи зміна голосу. Так, Ліза нарешті починає сміливо дивитися в очі своїм страхам, Соня – спілкуватися і слухати усіх, хто її оточує, зокрема численних сусідів, із якими вони разом переживають окупацію, Андрій – усвідомлення власного призначення у новій війні й обороні країни. І це новий соціальний досвід, який змінює ідентичність персонажів. Показово, що важливу роль у зміні ідентичності відіграють – Дім і Мовчання. Дім, який вибудовують Ліза і Петро, у який заселяються Шафа, Півник і Котик, у якому спочатку незатишно Андрію, Соні, у який згодом вдираються окупанти, і зрештою – який не хоче полишати ніхто ("Ми скоро повернемось і будемо разом, де б не був наш Дім, – каже Котик" [3, с. 63]). Мовчання, яке спочатку приховувало таємниці Петра і Лізи – про їх враження і травми під час Другої світової війни, яке спочатку лежало поміж Андрієм і Сонею, Котиком, півником і Шафою, усіма іншими сусідами будинку, а зрештою було порушене під час окупації селища росіянами, згуртувало і змінило всіх персонажів оповіді. Власне, із мовчання й замовчування поступово виростає історія кожного з персонажів повісті-казки, а відтак кожен (і персонажі-люди, і казкові персонажі – символи українського опору в російсько-українській війні) отримують свою персональну історію. І вона розгортається довкола Дому. Дім – символічний простір, який можна трактувати відповідно до концепції Реноса Пападопулоса як

динамічну архетипну систему системний вузол, мережу, кластер, вмістилище складних і оповитих історіями взаємозв'язків між а) особистим простором, б) часом і в) відносинами. Це означає, що відчуття дому з'являється щоразу, коли протягом певного проміжку часу та в контексті конкретного простору встановлюються характерні відносини, утворюючи унікальний відносний простір-час [3, с. 177].

Цей простір-час акумулює відчуття приналежності – до широкого кола сім'ї і відчуття простору – як рідного, у якому виявляється унікальність ідентичності персонажа.

Ці ж ідеї виявляються й у тому, що оповідь про Котика, Півника і Шафи оживлюється фактично вдруге: спочатку – як медіаподія в соціальних мережах і ЗМІ після звільнення Бородянки (Київська область), а в художньому творі О. Михеда – як казкова оповідь у вигляді терапевтичної повісті-казки про травматичні події. Жанр

такої терапевтичної повісті-казки можна визначити як повчально-філософську оповідь із казковим сюжетним хронотопом, і тісно пов'язаним із реальними подіями (реальним часом і простором), це оповідь про щасливий порятунок, подолання страху і страждання, має притчевий характер та символічні образи, наприклад, реальні прототипи, позначення рисами, запозиченими й із фольклорної традиції, і з авторським індивідуальним тлумаченням. У такій оповіді екзистенційні переживання травматичної події-катастрофи описані через символізацію травматичного досвіду через образи тиші, мовчання і долання такого травматичного досвіду через оповідь, розмову, проговорювання, які дають персонажам щастя утіху², порятунок.

"Озвучення" історії предметів, які стали відомі всьому світу і близькі усім українцям, а також особистих історій, які хоч і відрізняються одна від одної, однак вплетені в цілісний сюжет щоденних записів про російсько-українську війну, виявляють цікаву тенденцію розвитку оповіді про травму. Обидві оповіді об'єднують тісний зв'язок із медіапростором, цифровим середовищем і соціальним медіа, які дуже швидко об'єднують окремих осіб, їхні фрагментарні історії стають цілісним сюжетом спільноти травми і формують відчуття співприсутності та співпричетності. Це, як пише Р. Пападопулос, можна означити терміном *family* – "неологізм, який поєднує у собі слова 'family' (родина), і 'friends' (друзі), позначаючи тих, кого людина вважає членами родини не через кровну спорідненість, а через близьку дружбу". Дослідник пов'язує це поняття з поняттям Андресона "уявні спільноти". Так, індивідуальні історії поєднуються з історіями Інших, і ці історії письменники й учасники і свідки травматичних подій переказують, витворюючи спільну мову, із символічними образами, символізованими сюжетами. Це дає можливість поєднати два дискурси: індивідуальний і колективний, дискурс замовчування й дискурс формування нової мови, зрозумілої всім, хто пережив травму, персональний і масмедійний, у межах яких формується мова Перемоги, подолання страху і травми, "мова відновлення" (Р. Пападопулос). У жанрі казки, як пише про це Дж. Р. Р. Толкін, утіха, яка дає можливість "на яку невловну мить угледіти Радість – радість поза стінами світу, пронизливу, наче горе" [5, с. 368], "нам випадає пронизливу мить радості. І сердечне поривання, що на часину виходить поза звичні межі, роздирає саме плетиво розповіді, дозволяючи пробитися крізь неї слабкому світлу" [5, с. 369]. У студіях травми – це, як пише Р. Пападопулос, простір, який виходить за межі історії травми, і виявляє ресурс стійкості тих, хто пережив травматичний досвід, адже "одна з нових сильних сторін, яку забезпечує розвиток, активований випробуваннями, – реальне усвідомлення власної ресурсності" [5, с. 400].

Висновки. Одна із провідних ознак, яка характеризує типологічні доміанти оповіді про травму в сучасній українській літературі, переплетення індивідуального й колективного травматичного досвіду в оповіді. Така оповідь заснована на засадах поєднання документальності та художньої вигадки, коли факти швидко поширюються в соціальних мережах і ЗМІ, символізуються в медіапросторі завдяки осмисленню через візуальні образи (наприклад, у плакатах О. Грехова) і швидко стають невіддільною частиною колективного травматичного переживання, суспільної трагедії, яка увиразнюється й у

¹ Важливою є сцена повернення голосу і спогаду, у якій Ліза не лише згадує "життя і виживання у Великій війні" [3, с. 58], але й уперше "робить твердий кроки, ніби, відмахуючись від примар минулого, каже вголос: – Я більше не ховатиму очей" [3, с. 58].

² Відповідно до концепції Дж. Р. Р. Толкіна, сформульованої у праці "Про чарівні історії" [8].

індивідуальних історіях, й у вигляді колективного медіа-проєкту ("Ще один день: щоденники війни") або авторської оповіді (повість-казка О. Михеда). Це особливий тип осмислення травматичної події – за принципом "історичного теперішнього" (П. Нора), "тут-і-зараз", у момент Катастрофи, із максимальним використанням фактів, документальності, а також оповіддю про трансформацію ідентичності персонажів через долання мовчання і створення ("озвучення") індивідуальної історії, вписаної в колективну історію. Варто ще наголосити на тому, що обидва аналізовані приклади тісно пов'язані з масмедіа. Перший завдяки залученню творчості відомих медійних осіб (О. Михеда, Д. Гладун, Я. Черногуз, С. Жадан) або історій, які набули поширення завдяки масмедіа (щоденник хлопчика з Маріуполя, другий – виявляє, як історії з масмедіапростору, привласнені всіма українцями через мем ("Ти як?" – "Тримаюся!")), подані кризь призму індивідуальних травматичних переживань стають художнім твором. Це не лише дає можливість передати драматизм і трагізм реальності російсько-української війни, але виявляє, як через реальні факти, фото, медіа, перекази, соціальні мережі й індивідуальні оповіді – усі власне екстралітературні чинники трансформуються літературні жанри. І це уможливорює появу терапевтичної повісті-казки чи колективного медіапроєкту як оригінальних способів оповіді травматичних подій і подолання їхніх наслідків задля увиразнення простору відновлення, у якому буде "життя, що берегтиме пам'ять про зло. Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу" [3, с. 66].

Список використаних джерел

1. Матусяк А. Вийти з мовчання. Декolonіальні змагання української культури та літератури XXI століття з постtotalітарною травмою; пер. з пол. А. Бондара / А. Матусяк. – Львів: Піраміда, 2020.
2. Мимрук О. Военна література – тепер це і є укрусчліт / О. Мимрук. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukruschlit/>
3. Михеда О. Котик, Півник, Шафка / О. Михеда. – Львів: ВСЛ, 2022.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять; пер. із фр. А. Репі / П. Нора. – Київ: Кліо, 2014.
5. Пападопулос Р. У чужому домі. Травма вимушеного переміщення: шлях до розуміння і одужання; пер. з англ. І. Бодак і Н. Яцюк / Р. Пападопулос. – Київ: Лабораторія, 2023.
6. Постколониалізм. Генерації. Культура.; за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. – Київ: Лаурус, 2014.
7. Слова і кулі. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://pen.org.ua/ukrainskij-pen-ta-chitomo-zapuskayut-proekt-pismennikiv-ta-zhurnalistiv-csho-stali-vijskovimi-i-volonterami>
8. Толкін Дж. Р. П. Сказання з Незбелечного Королівства; пер. з англ. К. Онішук і О. О'Лір / Р. П. Дж. Толкін. – Львів: Астролія, 2016.
9. Ще один день: щоденники війни. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://chytomo.com/special_project/shchodennyky-vijny/

Olena Romanenko, Dr. Sci. (Philol.), Prof.

ORCID: 0000-0003-0150-2494

e-mail: o.romanenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

10. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narratives and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995.
11. Dodman Th. *What Nostalgia Was: War, Empire, and the Time of a Deadly Emotion*. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 2018.
12. Felman Sh., Laub D. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. – NY: Routledge, 1992.
13. Krupa B. *Opowiedzieć Zagładę. Polska proza i historiografia wobec Holocaustu (1987–2003)*. – Kraków: Universitas, 2013.
14. Luckhurst R. *The Trauma Question*. – NY: Routledge, 2008.
15. McLoughlin K. *Veteran Poetics: British Literature in the Age of Mass Warfare, 1790–2015*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
16. *War and Literary Studies* / Ed. by A. Engberg-Pedersen, N. Ramsey. – London: Cambridge University Press, 2023.
17. Yuval N. H. *Renaissance Military Memoirs: War, History, and Identity, 1450–1600*. – Rochester, NY: Boydell, 2004.

References

1. Matusiak, A. (2020). *Vyity z movchannia. Dekolonialni zmahannia ukrainskoi kultury ta literatury 20 stolittia z posttotalitarnoiu travmoiu* [Break out of silence. Decolonial competitions of Ukrainian culture and literature of the 21st century with post-totalitarian trauma]. er. z pol. A. Bondara. L.: Piramida. [In Ukr.].
2. Mymruk, O. *Voienna literatura – teper tse i ye ukruschlit*. [Military literature – now this is ukruschlit]. <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukruschlit/> [In Ukr.].
3. Mykheda, O. (2023). *Kotyk, Pivnyk, Shafka*. [Kotyk, Pivnyk, Shafka]. [In Ukr.].
4. Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat*. [Present, nation, memory]. Per. z fr. A. Riepy. K: Klio. [In Ukrainian].
5. Papadopoulos, R. (2023) *U chuzhomu domi. Travma vymushenoho peremishchennia: shliakh do rozuminnia i oduzhannia* [In a strange house. The trauma of forced displacement: the path to understanding and recovery]. Per. z angl. I. Bodak i N. Yatsiuk. K.: Laboratoriia. [In Ukr.].
6. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura*. (2014). [Postcolonialism. Generations. Culture]. T. Hundorovi, A. Matusiak (eds.). Kyiv : Laurus. [In Ukr.].
7. *Slova i kuli* (2022). [Words and bullets]. – URL: <https://pen.org.ua/ukrainskij-pen-ta-chitomo-zapuskayut-proekt-pro-pismennikiv-ta-zhurnalistiv-csho-stali-vijskovimi-i-volonterami> [In Ukr.].
8. Tolkin, Dzh. R. R. (2016). *Skazania z Nezbepechnoho Korolivstva*. [Tales from the Unsafe Kingdom]. Per. z anhli. K. Onishchuk i O. OLir. L.: Astrolia. [In Ukr.].
9. *Shche odyn den: shchodennyky viiny* (2022). [Another Day: War Diaries]. – URL: https://chytomo.com/special_project/shchodennyky-vijny/ [In Ukr.].
10. Caruth, C. (1995). *Unclaimed Experience: Trauma, Narratives and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
11. Dodman, Th. (2018). *What Nostalgia Was: War, Empire, and the Time of a Deadly Emotion*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
12. Felman, Sh., Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. NY: Routledge.
13. Krupa, B. (2013). *Opowiedzieć Zagładę. Polska proza i historiografia wobec Holocaustu (1987 – 2003)*. Kraków: Universitas. [In Pol.].
14. Luckhurst, R. (2008). *The Trauma Question*. NY: Routledge.
15. McLoughlin, K. (2018). *Veteran Poetics: British Literature in the Age of Mass Warfare, 1790–2015*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. *War and Literary Studies* (2023). Ed. by A. Engberg-Pedersen, N. Ramsey. London: Cambridge University Press.
17. Yuval, N. H. (2004). *Renaissance Military Memoirs: War, History, and Identity, 1450–1600*. Rochester, NY: Boydell.

Надійшла до редколегії 06.05.23

CHAOS OF WAR AND IDENTITY CRISIS: TYPOLOGICAL DOMINANTS OF NARRATIVES ABOUT TRAUMA IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE

The article presents a study of the phenomenon of narratives about trauma in modern Ukrainian literature - based on works devoted to the Russian-Ukrainian war. The focus of the study is on two examples: the media project "Another Day: War Diaries" and Olexandr Mykheda's fairy tale "Cat, Rooster, Cupboard". The purpose of the article is to analyze the attributive features of a story about traumatic events, to clarify the definition of a "trauma novel", and to analyze the genre features of a story about traumatic events that appear in modern Ukrainian literature. Research results and conclusions. Artistic practices of understanding the Russian-Ukrainian war are formed in the context of two trends. The first tendency is neorealism as a special way to reproduce the truth of trauma, the chaos of war, documentary, and impressive facts. The second tendency is to depict fundamental changes in the identity of the characters. This actualizes the trauma novel genre in modern Ukrainian literature. The genre of the trauma novel can be described as a story about the events before, during, or after traumatic events (war, migration, family destruction, violence, genocide, etc.). In such works, the story of the character as a witness or victim of traumatic events is told, and the existential conflict between life and death is described thanks to the principles of self-narrative, family history, fragmentary narrative, etc. This is a special type of understanding of a traumatic event - at the moment of the Catastrophe when the identity crisis of the characters is shown as overcoming silence and creating an individual story inscribed in the collective history. The emergence of such projects as "One more day: war diaries", and the therapeutic story-tale "Cat, Rooster, Cupboard" was influenced by extra-literary factors, in particular mass media, and this determines their typological originality: they combine the collective experience of trauma with individual stories about changing identity and overcoming the consequences of traumatic experiences, forming the language of victory.

Keywords: Ukrainian literature, trauma studies, postcolonial studies, identity studies, identity, trauma novel.

УДК 81'42[808.51:327-051]355.48(477-651.2:470-051.1)"2022/..."
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.22>

Діана Сабадаш, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-8972-8003
e-mail: dianaplysak@gmail.com

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

Василина Луканюк, студ.
ORCID: 0009-0005-3971-6131
e-mail: lukanyuk2001@gmail.com

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

КОНЦЕПТ DEMOCRACY У ПРОМОВАХ СВІТОВИХ ЛІДЕРІВ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Відображено результати реконструкції концепту DEMOCRACY в лексикографічних джерелах і проаналізовано його актуалізацію у промовах Джо Байдена, Бориса Джонсона, Ліз Трасс, Урсули фон дер Ляєн і Володимира Зеленського у 2022 р. у ракурсі російсько-української війни. На основі компонентно-семантичного аналізу дефініцій лексеми democarcy у вісьмох англійських тлумачних словниках (Cambridge Dictionary, Oxford Learner's Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan Dictionary, Collins Online Dictionary, Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus, The Chambers Dictionary, Etymology Online Dictionary) було змодельовано польову структуру концепту, яка містить поля ядра (people's government, system of government), поля ближньої (country, equality, right to vote) і дальньої (freedom) периферії. Дослідження 12 відібраних промов (67 сторінок друкованого тексту) дозволило також виокремити поле дальньої периферії fight, яке актуалізується внаслідок об'єктивізації таких ознак концепту як democarcy under threat, union, protect / defend democarcy, protect / defend freedom унаслідок переосмислення концепту DEMOCRACY в контексті агресії Росії проти України. Було визначено, що у промовах світових лідерів 2022 р. концепт DEMOCRACY вербалізується за допомогою лексем democarcy, people, vote, elect, free, freedom, country, etc. Аналіз особливостей і частотності їхнього використання вказує на те, що лексема democarcy у співвідношенні з іншими вербалізаторами переважає в промовах американського президента, про що свідчить кількість її слововживань – 111, та Урсули фон дер Ляєн – 27 лексичних одиниць; лексеми people (65 слововживань) і country (64 слововживання) домінують у промовах Бориса Джонсона та Ліз Трасс; у промові Володимира Зеленського переважаючими вербалізаторами виступають free, freedom і people, що вказує на актуальну пріоритетність компонентів концепту для представників різних націй. Протиставлення концептів DEMOCRACY та AUTOCRACY для характеристики відповідно України та її народу і країни-агресора та її очільника відображають зміни у сприйнятті України та українців на світовій арені.

Ключові слова: концепт, DEMOCRACY, польова модель, дефініційний аналіз, компонентний аналіз, вербалізатор, російсько-українська війна.

Вступ. Тисячолітній розвиток людства ознаменований появою й еволюцією підходів до взаємодії суспільства і влади. Державний устрій відіграє одну із ключових ролей у процесі імплементації та збереження людських цінностей, принципів і переконань. На думку Н. Григорук, основою усталеної нині в розвинених країнах моделі ліберальної демократії виступають такі демократичні цінності, як "громадянство і громадянськість, свобода совісті, свобода слова, людська гідність, моральна автономія, приватність і невтручання в особисте життя, громадська асоціація та соціальний порядок" [1]. Зазначені цінності відображають ступінь розвитку суспільної свідомості та індивідуальної гідності, здатність людини усвідомлювати й захищати власні інтереси зі знанням справи та з урахуванням інтересів суспільства загалом. Демократія передбачає свідоме й активне залучення громадян до суспільного життя з метою піднесення людини, включення її до цивілізаційних процесів, і формування порядку, заснованого на свободі й відповідальності [1]. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. нівелювало основи демократії та стало загрозою демократичним цінностям глобального суспільства. Очевидне протистояння демократії та авторитаризму сколихнуло світову громадськість і спонукало світових лідерів до висловлення офіційної позиції для відстоювання та збереження демократичних цінностей. Концепт DEMOCRACY, який виступає ключовим у їхніх промовах, широко актуалізується та відображає основні вектори розвитку суспільства. Отже, актуальність дослідження визначається тим, що реконструкція концепту і порівняльний аналіз особливостей його вербалізації у промовах світових лідерів 2022 р. допоможе визначити ключові спільні й відмінні ціннісні орієнтири представників демократичних сил і можливі зміни в наповненні концепту зумовлені війною.

Метою розвідки є аналіз особливостей вербалізації концепту DEMOCRACY у промовах світових лідерів 2022 р. у контексті війни в Україні. Досягнення мети передбачає розкриття теоретичних і методологічних засад дослідження особливостей вербалізації концептів у дискурсі; представлення результатів реконструкції концепту DEMOCRACY у лексикографічних джерелах; аналіз особливостей вербалізації концепту DEMOCRACY у відібраних промовах у контексті війни в Україні; здійснення порівняльного аналізу особливостей вербалізації концепту у промовах Джо Байдена, Бориса Джонсона, Ліз Трасс, Урсули фон дер Ляєн, Володимира Зеленського (загалом 12 промов обсягом 67 сторінок друкованого тексту формату Times New Roman, 12).

Об'єкт дослідження становлять структура та наповнення концепту DEMOCRACY. Предметом дослідження є особливості вербалізації концепту у промовах Джо Байдена, Бориса Джонсона, Ліз Трасс, Урсули фон дер Ляєн і Володимира Зеленського у 2022 р. у контексті війни в Україні.

Новизна дослідження визначається тим, що в роботі вперше здійснено спробу проаналізувати особливості вербалізації концепту DEMOCRACY у промовах світових лідерів 2022 р. у контексті війни в Україні.

Аналіз останніх теоретичних праць продемонстрував, що існує багато трактувань поняття "концепт". Концепт пов'язують з індивідуальною інтерпретацією визначених смислів, розглядають як "ментальну репрезентацію досвіду", яка виникає внаслідок відображення об'єктивного світу у свідомості індивіда [6, 38]. Концепт існує як динамічна сутність, яка виникає завдяки інтерактивно-дискурсивній взаємодії суб'єктів і зумовлює зміст і мету цієї взаємодії [6, с. 39]. А. Загнітко визначає концепт як "одиницю мислення і / або людської психіки, що

відображає знання і досвід людини" [2, с. 98]. Зміст концепту на його думку складають дані про об'єкти та їхню структуру, їхні взаємозв'язки, тобто інформацію про об'єкти та явища у світі, якою людина оперує [2, с. 98]. А. Приходько описує концепт як "складно структурований феномен", понятійний компонент якого проходить етнопсихологічну оцінку та поєднується з лінгвокультурним началом [10, с. 21]. Основою концепту, на його думку, є понятійний компонент, який опирається на визначення лексеми назви концепту. Наступним іде перцептивно-образний прошарок, який представлений асоціаціями й образами, які породжуються у свідомості певними предметами чи явищами. Завершальною складовою виступає ціннісний компонент, який пов'язаний із духовними мотивами, які виникають у свідомості індивіда через його приналежність до певного етно- та лінгвокультурного соціуму [10, с. 22–27]. Отже, структура концепту моделюється за принципом нашарування. Структурі концепту притаманні три базові елементи – образ, інформаційний вміст та інтерпретаційне поле. Для побудови моделі концепту часто застосовують принцип польової організації, який опирається на значущість тих чи інших когнітивних ознак у самій структурі концепту. Такі ознаки розподіляються по полях і мікрополях, залежно від рівня їхнього прояву в контексті й періодичності застосування. У центрі цієї схеми перебуває ядро. Воно представлене чуттєво-наочним образом, який сформований на основі особистого досвіду та характеризується найбільш вираженими ознаками й частотністю вербалізації в контексті. На периферіях розміщені інформаційний вміст та інтерпретаційне поле концепту, які містять оцінки й інтерпретування різних ознак, розставлених у порядку від менш до більш абстрактних [9, с. 218–219].

Політичний дискурс є різновидом дискурсу, у якому розкриваються прагнення здобути, утримати та здійснювати політичний вплив. Його основною метою є необхідність адресанта висловити своє бачення ситуації та переконати у правильності цього бачення адресатів. За своєю суттю політичний дискурс, як і інші види дискурсу, є когнітивним явищем, оскільки він пов'язаний із репрезентацією та передачею знань [7, с. 35]. Застосування лінгвокогнітивного підходу в дослідженні політичного дискурсу забезпечує можливість виявити взаємозв'язок між лінгвістичною структурою тексту та способом мислення його автора, дозволяє проаналізувати процеси та фактори, що зумовлюють прийняття рішень [7, с. 43–44]. Політична промова як жанр політичного дискурсу характеризується логічністю, образністю, емоційністю, зв'язністю у викладенні думок, використанням лексики професійного вжитку, які зумовлюють способи та методи впливу на реципієнтів. Зазвичай у промові окреслюється актуальна суспільна проблема, розкриваються шляхи її розв'язання та підбиваються підсумки [5, с. 65]. Політики суттєву увагу приділяють підготовці змісту та форми промови, використанню мовленнєвих прийомів, стилістичних засобів і структурі виступу задля досягнення своїх цілей і здійснення ефективного впливу на слухача. Кожне звернення політичного діяча має певну мету, наприклад, формування певних поглядів у суспільстві, поштовх до розв'язання актуальних проблем шляхом впливу на емоційний та інтуїтивний аспекти сприйняття [8, с. 118].

Особливості втілення концепту DEMOCRACY в політичному дискурсі досліджували В. Ликіна [4] і Д. Каліщук [3]. В. Ликіна розглядала відмінності втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у промовах Терези Мей і Дональда Трампа з погляду когнітивно-риторичного підходу [4, с. 100]. Д. Каліщук досліджувала особливості вербалізації

концепту DEMOCRACY в дискурсах Дж. Буша мол. і Б. Обама [3, с. 12–13].

Методологія дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило вибір методів дослідження, а саме: компонентно-семантичного аналізу словникових дефініцій – з метою виокремлення семантичних складників лексеми *democracy* та розкриття поняттєвої складової і когнітивних ознак концепту DEMOCRACY; процедури когнітивного моделювання – для реконструкції базових полів концепту DEMOCRACY; контекстуально-ситуативного аналізу, дискурс-аналізу та порівняльного аналізу – для виокремлення і характеристики особливостей вербалізації концепту DEMOCRACY у політичному дискурсі; кількісного контент-аналізу – для визначення частотності використання виокремлених шляхом суцільної вибірки вербалізаторів досліджуваного концепту у проаналізованих промовах світових лідерів.

Результати дослідження. З метою реконструкції структури концепту DEMOCRACY було здійснено дефініційний аналіз лексеми *democracy* у вісьмох тлумачних словниках англійської мови, серед яких Cambridge Dictionary, Oxford Learner's Dictionaries, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan Dictionary, Collins Online Dictionary, Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus, The Chambers Dictionary, Etymology Online Dictionary. Лексема *democracy*, яка є також ім'ям концепту DEMOCRACY має такі значення:

- 1) a government held by the rule of majority [11; 13; 14; 15; 16; 17; 18];
- 2) a system of government in which people of a country vote to elect government representatives [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18];
- 3) a country with democratic system of government [12; 13; 15; 16; 17; 18];
- 4) a system, situation or organization providing equal treatment to anyone, and right to vote or make decisions [11; 12; 14; 15; 17];
- 5) the belief in freedom and equality between people or a system of government based on this belief [11].

Дефініційний аналіз дав можливість виділити такі поля концепту як *people's government*, *system of government*, які утворюють ядро концепту; *country*, *equality*, *right to vote* належать до ближньої периферії, оскільки мають зв'язок з основними визначеннями й розширюють спектр когнітивних ознак концепту, але належать до вторинної номінації; і поле *freedom*, яке належить до дальньої периферії, оскільки воно має асоціативні зв'язки з іншими полями, але окреслене лише в одному лексикографічному джерелі.

Результати компонентного аналізу показують, що основними вербалізаторами концепту DEMOCRACY є лексеми *democracy*, *people*, *vote*, *voting*, *elect*, *elections*, *country*, *free*, *freedom*.

Найбільша частота вживання лексеми *democracy* простежується у промовах Джо Байдена, і разом зі спільнокореновими похідними налічує 111 слововживань. Найчастіше *democracy* вживається з такими ознаками як **our** та **American**; лексичну одиницю *democracies* американський президент вживає, коли говорить про інші держави з демократичним політичним режимом.

Аналіз лексичної сполучуваності одиниці *democracy* з іншими словами дозволяє виокремити такі когнітивні ознаки концепту як **democracy under threat** та **protect / defend democracy / freedom**. Словосполучення, які актуалізують ці ознаки можна поділити на дві групи: ті, які безпосередньо описують її – *a struggle for*, *a battle for*, *to undermine*, *ongoing attack on democracy*, *real threat*,

destroying American democracy; і ті, які відображають заклик для збереження демократії – *to believe in; to put strengths of democracies into action; to stand up for; to stop the assault on American democracy; saving American democracy; to defend; to secure; to strengthen; to stand watch over our democracy; to preserve*.

У проаналізованих промовах Бориса Джонсона та Ліз Трасс частота вживання вербалізатора *democracy* складає 10 одиниць. В основному лексема *democracy* вживається з ознаками **free** та **freedom**, які об'єктивуються такими словосполученнями як *our fundamental belief in freedom, stand up for freedom and democracy, a fight for freedom and democracy, free democracies, your freedom, Ukrainian freedom, free media, free elections*.

Невід'ємною складовою демократії у промовах Бориса Джонсона є свобода. Піднімаючи тему свободи британський экс-прем'єр-міністр часто торкається теми України, підкріплюючи її прикладами свобод у демократичних країнах, що демонструє наступне висловлення: *"And it is precisely because we understand this danger in Britain and in Ukraine – precisely because we are democracies, and because we have a free media, the rule of law, free elections and robust parliaments"* [26].

У виступах президентки Єврокомісії Урсули фон дер Ляен одним із вербалізаторів концепту DEMOCRACY є лексема *democracies* і її спільнокореневі похідні (кількість слововживань – 27), які репрезентуються виразами: *our democracies; standing up for our democracies; power of democracies; democratic nation; strengthening our democracies; strong democracies; democratic partners; our democratic life, democratic institutions*. Демократія розкривається як прояв свободи чи волі, коли Урсула фон дер Ляен говорить про Україну: *longing for peace and freedom, torch of freedom, a free and independent Ukraine*. Деякі з цих словосполучень представлені в мікроконтексті *"In these days, independent Ukraine is facing its darkest hour. At the same time, the Ukrainian people are holding up the torch of freedom for all of us"* [29].

Під час аналізу промови президента України з перших слів стає зрозумілим, що домінуючим актуалізатором концепту буде лексема *freedom*. Разом із лексичною одиницею **free** налічується 13 слововживань. У виступі, виголошеному перед конгресом Сполучених Штатів, Володимир Зеленський звертається до американців, як до тих, хто високо цінує свободу та справедливість так, як це роблять українці. Американський та український народи тісно пов'язані у промові президента, оскільки Сполучені Штати є як взірцем демократії та свободи, так і найбільшими та найсильнішими союзниками України, що також обумовлює такі ознаки концепту як **union, allies, support**. Об'єднані зусилля та підтримка заради збереження демократичних цінностей так само зумовлюють ознаку **protect / defend democracy / freedom**. У мікроконтексті *"Our two nations are allies in this battle. And next year will be a turning point. The point, when Ukrainian courage and American resolve must guarantee the future of our common freedom. The freedom of people, who stand for their values"* [21] поле *freedom* актуалізується такими лексичними словосполученнями: *to protect freedom, to defend our freedom, our common freedom, the freedom of people, free people, free world*.

Те, що свобода є невід'ємною складовою демократії відзначає і Джо Байден. У нього вона актуалізується насамперед словосполученням *free and fair elections*, тобто можливість самостійно обирати правлячу верхівку на чесних виборах [20; 22; 24; 28]. Синонімом до *freedom* виступає лексема *liberty*.

Згідно з результатами проведеного аналізу, лексема *people* є також одним з основних вербалізаторів досліджуваного концепту. Ця лексична одиниця характеризується високою частотою вживання в досліджуваних промовах усіх лідерів: у промовах Джо Байдена – 87 слововживань, Ліз Трасс – 34, Бориса Джонсона – 31, Урсули фон дер Ляен – 25, Володимира Зеленського – 11. Населення країни має права й обов'язки, окрім вибору представників правлячої верхівки народ може впливати і на інші сфери політичного та соціального життя: усунення нелегітимного президента чи очільника уряду, висунення вимог щодо дотримання законодавства, захист територій. Президент США наділяє народ особливим статусом у формуванні та підтримці демократії: *"For that's what democracy is. It's a choice, a decision of the people, by the people and for the people"* [20].

Промовці замінюють *people* займенником *we*, а також вживають лексеми на позначення національної приналежності: Джо Байден використовує (*my fellow*) *Americans, citizens, nation*; прем'єр-міністри Великобританії – *British people, Ukrainian people* або *people of Ukraine*; президент України – *Ukrainians*.

У виступах очільниці Єврокомісії відділяємо вербалізатор *partners*. У досліджуваному матеріалі він актуалізується такими словосполученнями: *valuable partnerships, like-minded partners, key partners; democratic partners; other G7 partners, our partners in response and our partners and allies*. Це дає змогу встановити, що важливою ознакою демократії є **union** – єднання, об'єднані зусилля, праця й рух в одному напрямі не лише в політичній площині, а й у плані досягнення спільного результату: *"We should strive to expand this core of democracies. The most immediate way to do so is to deepen our ties and strengthen democracies on our continent. This starts with those countries that are already on the path to our Union"* [30].

Одним зі структурних полів реконструйованого концепту DEMOCRACY є COUNTRY і за результатами компонентного аналізу лексема *country* є також одним із вербалізаторів концепту. У досліджуваних промовах ця лексема відповідає визначенню – *a country with democratic system of government* або навпаки вживається на позначення протилежної демократії політичної системи – автократії. Наведемо приклад з однієї із промов Байдена з цим компонентом, де демократія (народовладдя) виражена одиницею *our*, а авторитаризм – *his*. *"It's not only Russia's actions in Ukraine that are reminding us of democracy's blessing. It's our own country – his own country, the Kremlin, is jailing protesters"* [24]. У промовах глави Білого дому ознака *country* актуалізується такими виразами: *our country, this country, my own country, a big complicated country, your country*, коли мова йде про Сполучені Штати та *their country* – про Україну. Кількість одиниць у досліджених текстах становить – 33. Синонімом до цієї лексеми-вербалізатора виступає лексема *state*.

У зверненнях британських очільників уряду вербалізатор *country* характеризується високою частотою вживання (64 слововживання) і пов'язаний із такими тематичними групами: Великобританія – *our country, great country, my country, this country*; Україна – *your country, innocent and wonderful country, beautiful country, sovereign European country, extraordinary country, this country*; інші європейські країни – *other European countries*.

У демократичних країнах органи влади обираються народом шляхом незалежного таємного голосування. Отримані дані компонентно-семантичного аналізу дефініцій дозволяють виділити лексеми *vote* та *elect* і їхні похідні

лексеми *voter, voting, voted, elected, election, elections* як вербалізатори концепту DEMOCRACY. У мікроконтексті "President Zelensky was **democratically elected**" [24] використання прислівника *democratically*, із метою характеристики виборного процесу, вказує на важливу складову демократії – свободу волевиявлення, і характеризує Україну як демократичну державу.

Кожен зі згаданих промовців у своїх виступах торкається теми російсько-української війни через протиставлення концептів DEMOCRACY та AUTOCRACY. У досліджуваних промовах спостерігаємо тенденцію до зображення України й українського народу як символів демократії. Вони протиставляються Росії та її очільнику як символам автократії, або ж авторитаризму. Американський лідер твердо висловлює свою позицію та протиставляє інтереси народу амбіціям однієї особи у мікроконтексті "**Autocracy is the opposite of democracy**. It means **the rule of one, one person, one interest, one ideology, one part**" [20].

Аналізуючи звернення прем'єр-міністрів Великобританії, знову спостерігаємо чітке протиставлення: "It is about **Ukrainian democracy** against **Putin's tyranny**" [26]. Окрім цього наводимо перелік антонімічних пар, де позитивні сторони спрямовані на опис демократичної форми, а негативні на авторитаризм: "It is about **freedom** versus **oppression**. It is about **right** versus **wrong**. It is about **good** versus **evil**" [26].

Знаходимо схоже представлення опозицію понять демократія – автократія, а також перелік рис на зображення обох у промовах президентки Урсули фон дер Ляєн: "It is a clash of **two worlds, two polar sets of values**. They are so right. This is a clash between **the rule of law and the rule of the gun**; between **democracies and autocracies**; between **a rules-based** and a world of naked **aggression**" [29]. Таке протиставлення уособлює зміну у сприйнятті України на світовій арені та формування чіткого образу європейської держави із визначеними демократичними цінностями й ідеалами, які народ України готовий захищати ціною життя.

Боротьба українців проти агресії Росії зумовила об'єктивациєю ще одного поля дальньої периферії концепту DEMOCRACY – fight (див. **Рис. 1**). В умовах сьогодення свобода, а відповідно і демократія виступають цінностями за які треба боротися, що актуалізується лексемою *fight* (боротьба, боротися), не тому що їм притаманні ознаки агресії та завоювання, а тому що очевидно стає потреба у силі для протистояння тиранії й бажанню підкорити/придушити волю людей, які складають повну протилежність концепту DEMOCRACY. Так бачить це президент України, протиставляючи тиранію/жорстокість агресора та життя мирних вільних людей: "So, here is the frontline – the **tyranny**, which has no lack of **cruelty** – **against** the lives of **free people**" [21].

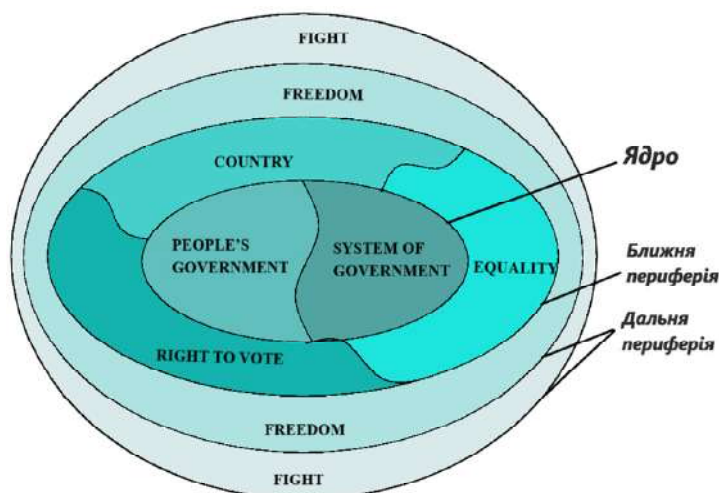


Рис. 1. Польова модель концепту DEMOCRACY

Ще одне підтвердження, що поле *fight* є одним зі структурних складових концепту DEMOCRACY знаходимо у промовах британців, де знову ж таки цитата адресована сміливим українцям, які борються не лише за власну безпеку, а й за безпеку, свободу й демократію у світі. "**The brave Ukrainian people** aren't just **fighting** for their security but for all our security. This is a **fight** for **freedom and democracy** around the world" [27].

Висновки. Компонентно-семантичний аналіз словникових дефініцій лексеми *democracy* дав можливість виділити такі поля концепту DEMOCRACY як *people's government, system of government* (ядро концепту); *country, equality, right to vote* (ближня периферія); і *freedom* (дальня периферія). У розглянутих промовах концепт DEMOCRACY вербалізується в основному лексемами *democracy, people, partners, country, vote, elect, freedom, free and fair elections*. У промовах Джо Байдена та Урсули фон дер Ляєн спостерігається найбільша частота вживання лексеми *democracy*. У проаналізованих промовах

Бориса Джонсона переважають вербалізатори *people* та *country*. У промові Володимира Зеленського домінуючими вербалізаторами виступають *free, freedom* та *people*. Об'єднані зусилля й підтримка заради захисту та збереження демократичних цінностей так само відповідають таким ознакам концепту DEMOCRACY у промовах світових лідерів як *democracy under threat, union, protect / defend democracy* та *protect / defend freedom*. Це зумовило об'єктивациєю ще одного поля дальньої периферії концепту DEMOCRACY – *fight*. В контексті теми Російсько-Української війни відбувається протиставлення концептів DEMOCRACY та AUTOCRACY через зображення України й українського народу як символів демократії, а Росії та її очільника – автократії / авторитаризму. Така поляризація відображає зміни у сприйнятті України та українського народу у світі та формування образу європейської держави з чіткими демократичними цінностями й ідеалами, які захищаються ціною життя.

Список використаних джерел

1. Григорук Н. А. Демократичні цінності суспільства / Н. А. Григорук // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : 36. тез III Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 травня 2021 р., м. Тернопіль). – Тернопіль: Вектор, 2021. – С. 80–83.
 2. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 2. – 350 с.
 3. Калішчук Д. М. Концептуальні стилі англійських політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обами) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. М. Калішчук. – Запоріжжя, 2017. – 20 с.
 4. Ликина В. В. Концепт **ДЕМОКРАТІЯ** в промові Терези Мей і Дональда Трампа: когнітивно-риторичний аспект / В. В. Ликина // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2021. – № 15. – С. 99–103.
 5. Лосева І. В. Мовностилістичні ознаки політичних промов / І. В. Лосева // Нова Філологія. – 2012. – № 50. – С. 64–66.
 6. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
 7. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – Київ: Світогляд, 2005. – 315 с.
 8. Назаренко М. М. Труднощі перекладу текстів політичних промов / М. М. Назаренко // Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2018. – № 7 (321). – С. 118–123.
 9. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. – 2015. – № 4 (305). – С. 212–222.
 10. Приходько А. Н. Концепти і концептосистеми : монографія / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.
 11. Cambridge Dictionary. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/democracy>
 12. Collins Online Dictionary. – URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/democracy>
 13. Etymonline – Online Etymology Dictionary. – URL: <https://www.etymonline.com/search?q=democracy>
 14. Longman Dictionary of Contemporary English. – URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/democracy>
 15. Macmillan Dictionary Free English Dictionary and Thesaurus. – URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/democracy>
 16. Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/democracy>
 17. Oxford Learner's Dictionaries. – URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/democracy?q=democracy>
 18. The Chambers Dictionary. – URL: <https://chambers.co.uk/search/?query=democracy&title=21st>
- Джерела ілюстративного матеріалу**
19. Boris Johnson's final speech as Prime Minister: 6 September 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/boris-johnsons-final-speech-as-prime-minister-6-september-2022>
 20. Full Transcript of President Biden's Speech on Democracy. – URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/02/us/politics/transcript-biden-speech-democracy.html>
 21. Full Transcript of Zelensky's Speech Before Congress. – URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/21/us/politics/zelensky-speech-transcript.html>
 22. January 6, 2022: Remarks on the Anniversary of the January 6th Assault on the US Capitol. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-6-2022-remarks-anniversary-january-6th-assault-us>
 23. Liz Truss First Downing Street Address as Prime Minister. – URL: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/liztrussfirstpmspeech.htm>
 24. March 26, 2022: Remarks in Support of the People of Ukraine. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-26-2022-remarks-support-people-ukraine>
 25. PM remarks at joint press conference with President Zelenskyy in Kyiv: 24 August 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-at-joint-press-conference-with-president-zelenskyy-in-kyiv-24-august-2022>
 26. Prime Minister Boris Johnson's address to the Ukrainian Parliament: 3 May 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-minister-boris-johnsons-address-to-the-ukrainian-parliament-3-may-2022>
 27. Prime Minister Liz Truss's speech to Conservative Party Conference 2022. – URL: <https://www.conservatives.com/news/2022/prime-minister-liz-truss-s-speech-to-conservative-party-conference-2022>
 28. September 1, 2022: Remarks on the Continued Battle for the Soul of the Nation. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-1-2022-remarks-continued-battle-soul-nation>
 29. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the Russian aggression against Ukraine. – URL: <https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/speech-by-president-von-der-leyen-at-the-european-parliament-plenary-on-the-russian-aggression-against-ukraine/>
 30. 2022 State of the Union Address by President von der Leyen. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_5493

References

1. Hryhoruk, N. A. (2021). Demokratychni tsinnosti suspilstva [Democratic values of society]. *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretynnyi analiz*

ta praktychny dosvid : zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Ternopil : Vektor, p. 80–83. (In Ukr.)

2. Zahnitko, A. P. (2012). *Slovyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]. Donetsk: DonNU. (In Ukr.)
 3. Kalishchuk, D. M. (2017). *Kontseptualni styli anhlomovnykh politykiv (na materialii politychnoho dyskursu prezidentiv Dzh. Busha mol., B. Obamy)* [Conceptual styles of English-speaking politicians (based on the material of the political discourse of presidents J. Bush Jr., B. Obama)]. Zaporizhzhia. (In Ukr.)
 4. Lykina, V. V. (2021). *Kontsept DEMOKRATIIA v promovakh Terezy Mei i Donalda Trampa: kohnityvno-rytorychny aspekt* [DEMOCRACY concept Theresa May's and Donald Trump's speeches: cognitive-rhetorical aspect]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 15, p. 99–103. (In Ukr.)
 5. Losieva, I. V. (2012). *Movnostylistychni oznaky politychnykh promov* [Linguistic features of political speeches]. *Nova Filolohiia*, 50, p. 64–66. (In Ukr.)
 6. Martyniuk, A. P. (2012). *Slovyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky* [Dictionary of the main terms of cognitive-discursive linguistics]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina. Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhyvosti politychnoi linhvistyky* [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv: Svitohliad. (In Ukr.)
 7. Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhyvosti politychnoi linhvistyky* [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv: Svitohliad. (In Ukr.)
 8. Nazarenko, M. M. (2018). *Trudnoshchi perekladu tekstiv politychnykh promov* [Difficulties in translating the texts of political speeches]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 7(321), p. 118–123. (In Ukr.)
 9. Poliuzhyn, M. (2015). *Poniattia, kontsept ta yoho struktura* [Notion, concept and its structure]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky*, 4(305), p. 212–222. (In Ukr.)
 10. Prihod'ko, A. N. (2013). *Kontsepty i kontseptosistemy: monografiia* [Concepts and concept systems]. Dnepropetrovsk: Belaja E. A. (In Rus.)
 11. Cambridge Dictionary. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/democracy>
 12. Collins Online Dictionary. – URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/democracy>
 13. Etymonline – Online Etymology Dictionary. – URL: <https://www.etymonline.com/search?q=democracy>
 14. Longman Dictionary of Contemporary English. – URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/democracy>
 15. Macmillan Dictionary Free English Dictionary and Thesaurus. – URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/democracy>
 16. Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/democracy>
 17. Oxford Learner's Dictionaries. – URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/democracy?q=democracy>
 18. The Chambers Dictionary. – URL: <https://chambers.co.uk/search/?query=democracy&title=21st>
- Sources of illustrative material**
19. Boris Johnson's final speech as Prime Minister: 6 September 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/boris-johnsons-final-speech-as-prime-minister-6-september-2022>
 20. Full Transcript of President Biden's Speech on Democracy. – URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/02/us/politics/transcript-biden-speech-democracy.html>
 21. Full Transcript of Zelensky's Speech Before Congress. – URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/21/us/politics/zelensky-speech-transcript.html>
 22. January 6, 2022: Remarks on the Anniversary of the January 6th Assault on the US Capitol. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-6-2022-remarks-anniversary-january-6th-assault-us>
 23. Liz Truss First Downing Street Address as Prime Minister. – URL: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/liztrussfirstpmspeech.htm>
 24. March 26, 2022: Remarks in Support of the People of Ukraine. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-26-2022-remarks-support-people-ukraine>
 25. PM remarks at joint press conference with President Zelenskyy in Kyiv: 24 August 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-at-joint-press-conference-with-president-zelenskyy-in-kyiv-24-august-2022>
 26. Prime Minister Boris Johnson's address to the Ukrainian Parliament: 3 May 2022. – URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-minister-boris-johnsons-address-to-the-ukrainian-parliament-3-may-2022>
 27. Prime Minister Liz Truss's speech to Conservative Party Conference 2022. – URL: <https://www.conservatives.com/news/2022/prime-minister-liz-truss-s-speech-to-conservative-party-conference-2022>
 28. September 1, 2022: Remarks on the Continued Battle for the Soul of the Nation. – URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-1-2022-remarks-continued-battle-soul-nation>
 29. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the Russian aggression against Ukraine. – URL: <https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/speech-by-president-von-der-leyen-at-the-european-parliament-plenary-on-the-russian-aggression-against-ukraine/>
 30. 2022 State of the Union Address by President von der Leyen. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_5493

Надійшла до редколегії 01.05.23

Diana Sabadash, PhD (Philol.), Associate Prof.
ORCID: 0000-0001-8972-8003
e-mail: dianaplysak@gmail.com
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Vasylyna Lukaniuk, Student
ORCID: 0009-0005-3971-6131
e-mail: lukanyuk2001@gmail.com
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

CONCEPT DEMOCRACY IN THE SPEECHES OF THE WORLD LEADERS IN THE CONTEXT OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article reflects the results of the reconstruction of the concept DEMOCRACY in lexicographic sources and analysis of its actualization in the speeches of Joe Biden, Boris Johnson, Liz Truss, Ursula von der Leyen, and Volodymyr Zelensky in 2022 from the perspective of the Russian-Ukrainian war. Based on the component-semantic analysis of the definitions of the lexeme democracy in eight English-language explanatory dictionaries (Cambridge Dictionary, Oxford Learner's Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan Dictionary, Collins Online Dictionary, Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus, The Chambers Dictionary, Etymology Online Dictionary) was modeled, which includes core fields (people's government ma system of government), near (country, equality, right to vote) and far (freedom) periphery fields. The study of twelve selected speeches (67 pages of printed text) also made it possible to single out one more field of the far periphery – fight, which is actualized as a result of the objectification of such features of the concept as democracy under threat, union, protect/defend democracy, protect/defend freedom as a result of rethinking the concept of DEMOCRACY in the context of Russia's aggression against Ukraine. It was determined that in the speeches of world leaders in 2022, the concept of DEMOCRACY is verbalized with the help of tokens democracy, people, vote, elect, free, freedom, country, etc. The analysis of the features and frequency of their use indicate that the lexeme democracy in relation to other verbalizers prevails in the speeches of the American president, as evidenced by the number of the word usage – 111 times and Ursula von der Leyen's – 27 times; lexemes people (65 word usages) and country (64 word usages) dominate the speeches of Boris Johnson and Liz Truss; in the speech of Volodymyr Zelensky, free, freedom and people are the predominant verbalizers, which indicates the current priorities in the concept components for representatives of different nations. Contrasting the concepts of DEMOCRACY and AUTOCRACY to characterize Ukraine and its people and the aggressor country and its leader, respectively, reflect changes in the perception of Ukraine and Ukrainians on the world stage.

Keywords: concept, DEMOCRACY, field model, definitional analysis, component analysis, verbalizer, Russian-Ukrainian war.

UDK 81.373.43

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.23>Liliia Sandhya, PhD (Philol.)
ORCID: 0000-0002-3124-664X
email: lilyflower1308@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Iryna Polonska, PhD (Philol.)
ORCID: 0000-0001-6633-9881
email: ipolonskaya@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NEOLOGISMS IN TOURISM REFLECTING CHANGES TO ENGLISH WORLDVIEW

The article is devoted to English neologisms in tourism and ways of their formation. Neologisms are defined as recently coined or existing words or word combinations which name new phenomena or concepts and which are moderately used by most members of a particular speech community. The study of neologisms in various spheres of functioning is always relevant, as it makes it possible to identify and analyze current changes in modern life. The research is focused on the neologisms which name new types of travel (apitourism, weather tourism, grief tourism, flashpacking), in particular, different types of post-COVID vacations (GOAT, revenge travel) have become very popular as many people were deprived of the chance to travel for a certain period of time. New types of holidaymakers (liveboards, babymooners, half-tourists), professions (disco nannies, director of first impressions), and the related phenomena (spread booking, ghost flights, air curtain, place lag) are analyzed in the framework of the current paper. The availability of budget travel, which has provided a variety of options for all kinds of travelers, brings both positive and negative consequences as it stimulates the local economy but can also damage the local ecosystems and be detrimental to the local population which is reflected in the neological coinages (extractive tourism, overtourism). The research focuses on the word-forming potential of neologisms in tourism as well, in particular, the analysis showed that most of the considered units were formed by compounding (48% of neologisms of the sample) and blending (44%). The least popular ways of forming neologisms in tourism are affixation (4% of neologisms in the sample), abbreviation and conversion (each method in 2% of neologisms in the sample). At the end of the article, general conclusions are presented, Table 1 'Word-formation types of neologisms in tourism' and suggestions for further neologism research are provided.

Keywords: neologism, compounding, blending, affixation, abbreviation, conversion.

'The world is a book, and those who do not travel read only one page.'
Saint Augustine

Introduction. Technological advancements, new communication channels, economic and political changes, the Covid pandemic, ecological initiatives, new culinary trends and types of vacations are all a reflection of modern people's lifestyles. The new trends are embodied in a wide range of neologisms that have been studied by different linguists, in particular, A. Lehrer [10] researched neologisms in the English language and focused on blending as a productive method of neological formation. P. Stekauer [16] and I. Plag [12] studied word-formation of neological coinages in the English language. A Ukrainian linguist K. Karpova investigated modern culinary neologisms in English [7]. L. Sandhya et al. researched English neologisms in different spheres of life, in particular, ecology, social media, economy, tourism [13]. The current research is our second study of neologisms in tourism as this sphere is booming nowadays.

Within the framework of current research we define neologisms as recently coined or existing words or word combinations which name new phenomena or concepts and which are moderately used by most members of a particular speech community [13, pp.129–130].

The aim of current research is to investigate the neologisms in the sphere of tourism as a complex notion, as well as their formation types.

Data and Methodology. As part of current research 54 neologisms denoting new kinds of holidays, traveler types, and the adjacent phenomena were chosen by means of sampling from such lexicographic sources as About Words – Cambridge Dictionaries Online Blog [CD], Buzzword Archive – Macmillan Dictionary [MD], Word Spy – Web Archive [WS]. The neologisms under consideration have also been selected from reliable Internet sites, namely <https://www.theguardian.com>, <https://www.ft.com>, <https://edition.cnn.com>, <https://www.nytimes.com>, <https://www.euronews.com> etc.

The research methods were chosen pursuant to the aim, objectives and the material of the research. Thus, the following linguistic methods were utilized: 1) semantic analysis (to

investigate the lexical meanings of the neologisms in tourism); 2) descriptive method (to describe the neologisms and examine their similarities and differences); 3) structural analysis (to investigate productive word-formation types of neologisms in tourism, in particular compounding, blending, affixation, abbreviation, and conversion); 4) statistical method (to calculate the neologisms in tourism and categorize them into word-formation groups).

Tourism serves as an instrument of social and cultural interaction which provides representatives of different cultures with an opportunity to exchange information about their cultures, lifestyle, languages, various social and economic achievements as well as to establish a friendly relationship with each other, thus promoting mutual understanding and peace between the nations. Tourism may be named a 'peace generator' as it allows people to learn more about each other, to cooperate with each other, and to learn to respect and value each other's cultures [17, pp. 2–3].

Moreover, the Covid pandemic, which started in 2019, deprived many people of the chance to travel for a relatively long time, therefore, nowadays numerous holidaymakers have embarked on vacations anew to offset a continuous period of armchair travelling, the activity being called **revenge travel** [CD]. However, the current travel mood worldwide lacks consistency as the coronavirus pandemic is not over in many countries, thus the buzzword 'post-pandemic travel' does not sound accurate. Some countries have lifted all travel barriers to entry for foreign visitors whereas others are still closed to tourists from abroad [11, 2022].

Unsurprisingly, a variety of new types of holidays are on the rise, **GOAT** [CD] (abbreviation) being one of them. The abbreviation stands for 'Greatest of All Trips' and denotes the most stunning, luxurious, and adventurous holiday one may imagine. A synonym **gratification travel** [CD] (compounding) is used to name a long-term costly vacation, usually to distant places.

Following the pandemic, many people have rethought their lifestyles and some of them have chosen to live on boats. **Liveboards** [CD] (conversion), **sea-dwellers** [6] (compounding), or **liveboard cruisers** [6] (compounding) nominate such individuals.

Unfortunately, not all people can afford the luxury of a carefree holiday, some travelers are supposed to spend some time of their day working online. This category of vacationers is called **half-tourists** [CD] (compounding). Moreover, sometimes, people are short of time, therefore they choose **midweekers** [CD] (double affixation), i.e. short vacations taken during workdays.

Travelling is no longer viewed as luxury by most people as with the advent of budget travel they have been granted an opportunity to travel much more often than they did before. Moreover, modern aviation allows vacationers to circumnavigate the globe in exactly 52 hours and 34 minutes [14]. The trend has both proponents and antagonists, as not only does tourism bring positive emotions and stimulate the local economy, but it can also cause a lot of disadvantages and even damage for the local population.

The neologism **extractive tourism** [CD] (compounding) was coined by an academic Vijay Kolunjivadi who believes that the ability to travel the world freely available to many people is producing a toxic effect on our planet, destroys the local ecosystems and the cultural heritage of the local population. For example, the Thailand authorities had to close world-famous Maya Bay in 2018 for 3 years in order to revitalize the local coral bay ecosystem severely damaged by long-standing **overtourism** (abbreviation). Or, for instance, in 2016 Venetians protested against the passage of big cruise ships into the city as they were guilty of ruining the ecosystem of the local lagoon. In Peru, for example, a limit was established to the number of visitors to the ruins of Machu Pichu to conserve them for future generations. Furthermore, the indigenous population may not afford accommodation in the area loved by tourists because of exorbitant prices which is also a negative aspect of **extractive tourism** for the local population [18, 2022].

The travelers who prefer to engage in self-development during their vacation time may choose **edu-vacation** [CD] (blending), i.e. a vacation during which they take some classes or cultural tours. There are also family vacations called **schoolcations** [CD] (blending) during which the children are studying online while combining rest with relaxation. On the other hand, holidaymakers whose aim is to educate or enlighten embark on **intellectual tourism** (compounding) [WS] or **edutourism** (blending) [WS]. On the other hand, annoying or clueless tourists who do stupid actions while traveling are named **tourons** (compounding *tourist+moron*) [WS].

One more travel blend **flexcation** (blending *flexible vacation*) [CD] involves teleworking some of the time and homeschooling children, which gives families an opportunity to have a longer vacation than usual and they are also able to choose the time of the year when children have to go to school.

There is one more new breed of travelers called **flashpackers** [3] (blending *flashy+backpackers*) who are slightly more generous backpackers unwilling to economize that much. Unlike traditional backpackers, the vacationers who choose **flashpacking** [3] (blending *flashy+backpacking*) value comfortable accommodation, e.g. **hometels** [CD] (blending *homely+hotels*), instead of hostels, delicious meals in nice restaurants. What is more, they prefer using more expensive transportation, i.e. more comfortable and costlier flights, taxis instead of cheaper means of transport. **Flashpackers'** trips are usually shorter than those of

backpackers and they are less flexible and more thoroughly planned in advance. Speaking about **flashpackers'** age, they tend to be more mature travelers who have a disposable income, however, there may be exceptions to the rule [3].

Some researchers believe that tourism and agriculture may engage in a symbiotic relationship or at least coexist in rural areas. The holidaymakers who are interested in agriculture and sustainable farming, can become **agritourists** (blending) [9] as **eco-organic tourism** [9] or **agro-ecotourism** [9] (compounding) will allow vacationers not only to participate in recreation activities in rural areas and learn more about the local culture, but also to boost their confidence in organic produce by understanding the agricultural processes better [9]. Synonymous neologisms denoting farm-friendly tourism are **tractourism** [WS] (blending *tractor+tourism*) and **haycation** [WS] (blending *hay+vacation*).

Agritourists may also want to learn more about bees and in this case they become **apitourists** [WS] (blending *apis* ('bee' in Latin)+*tourists*), the type of tourism known as **apitourism** [WS] (blending). The travelers will have a chance to come to an apiary to experience bees buzzing, and discover what is going on inside a beehive with the help of a beekeeper [WS].

Should **agritourists** be interested solely in apples, in particular, visiting apple orchards and purchasing apples and apple produce, they are referred to as **apple tourists** [WS] (compounding) and the tourism itself as **apple tourism** [WS] (compounding).

On the contrary, there is a type of vacationers who prefer architecture to agriculture, thus the neologisms **architourists** [WS] (blending), **architourism** [WS] (blending), and **architours** [WS] (blending).

The travelers who choose **extreme tourism** [WS] (compounding) prefer to visit dangerous places or participate in frightening activities, one of the latter being **tree bashing** [WS] (compounding), a slang used by sportspeople to denote skiing in the trees which divide mountain slopes.

The neologisms **narco-tourism** (blending) [WS] and **drug tourism** (compounding) [5] denote the act of travelling to a foreign country for the purpose of trying local drugs or local narcotic plants as the latter can be either unavailable, illegal or very expensive in a traveler's home country. Mexico, Laos, the state of Colorado in the US, Peru, the Netherlands, Uruguay, and the Czech Republic are the places in which taking certain drugs is legal [5].

Travelling to or living in slums or dangerous impoverished urban communities is called **poorism** [WS] (blending). The latter is not a new phenomenon itself as, for example, in England it began in the Victorian period when the rich upper class traveled to London's East End to explore how the lower class population lived. Nowadays, some vacationers have become tired of visiting luxurious resorts with their artificial nature and yearn to experience the authentic unfamiliar world. The Dhavari slums of Mumbai, India, the favelas of Rio de Janeiro, South African countries, Pakistan are among the most popular locations for **poorists** (blending) [15].

Another similar exotic kind of holidaymaking is **human safari** (compounding) [WS]. Travelers engage in expeditions aiming to observe the life of indigenous population and tribal communities. However, there is an ethical dilemma involving **poorism** and **human safari** and it is the aim the travelers pursue. On the one hand, such experiences may be exclusively voyeuristic, when holidaymakers want to entertain themselves only. On the other hand, there may be involvement, when some people decide to engage in

volunteering while travelling, thus the neologisms *voluntourists* [WS] (blending), *volunteercation* [WS] (blending) and *voluntourism* [WS] (blending) have been coined. Similarly, the people who engage in missionary work, particularly as part of their vacation, are called *vacationaries* [WS] (blending *vacation+missionaries*).

Sometimes the holidaymakers' choice of a location seems strange as they go off the beaten track to 'unglamorous' places. The neologism *peace tourism* [WS] (compounding) denotes travelling to the locations where military conflicts or wars have recently taken place. Holidaymakers who travel to the scenes of a recent tragedy in order to mourn the victims are called *grief tourists* [WS] (compounding). *Weather tourists* [WS] (compounding) travel to different countries to observe tornados, hurricanes, and other natural hazards, the phenomenon itself being called *weather tourism* [WS] (compounding).

Some travelers prefer surprises and spontaneity and thus choose to book a few different holidays just to cancel all of them except one at the last minute, which is called *spread booking* [CD] (compounding).

Expectant couples who enjoy travelling may choose a *babymoon* [MD] (blending *baby+honeymoon*) as their final twosome carefree holiday before embracing the new reality of parenthood with its sleepless nights. The trend has become popular due to the fact that nowadays it is considered to be absolutely safe for expecting women to fly up to their 36th week of pregnancy with no complications for the baby. Thus, *babymooners* [MD] (blending *baby+honeymooners*) are the people who have their last twosome vacation before embracing parenthood.

A new category of overnight employees called *disco nannies* [8] (compounding) describe the resort-based nannies that spend the night with the kids whose parents go to nightclubs and parties. The majority of *disco nannies* have college and university degrees, speak several languages and offer swimming and art lessons to the children they take care of. The Owner of Mykonos Best Nannies, an agency providing overnight nannies claims that some travelers book

them almost a year in advance and there was even one client who booked a nanny for her unborn baby [8].

There is also an interesting approach to defining neological coinages as a result of 'repackaging existing ideas as something new' by talented marketologists thus breathing fresh air into some old phenomena and making some things look more attractive anew [4]. Thus, elaborate names denoting existing jobs have appeared, *director of first impressions* [CD] (compounding) being one of them. The creative neologism denotes a receptionist or a guest-relation officer / coordinator / specialist whose job is to greet hotel guests and assist them in their requirements.

The neologism that has caused a lot of angry feelings among environmentalists is *ghost flight* [19] (compounding), i.e. a flight by commercial companies with very few or no passengers on board that carriers are forced to perform otherwise they may forfeit their slots at airports under the EU regulations. The latter stipulate that airlines must utilize 80 per cent of their slots or yield them to their competitors, although the coronavirus pandemic caused a certain reduction of the percentage. One more reason carriers operate empty flights is that if planes are grounded for a long period, they must be checked and cleared to continue flying, which costs airlines additional expenditures and prevents them from operating for a longer period of time. Being dubbed 'absurd and revolting' by Greenpeace, *ghost flights* produce a lot of carbon emissions into the atmosphere in vain [19].

If people travel to faraway destinations, they experience a new type of jet lag called *place lag* [CD] (compounding). Unlike jet lag, which is connected with the fatigue caused by arriving at a different time-zone location, *place lag* denotes a feeling of slight shock and surprise that people have when they come to a new and unusual place.

Amidst the Covid-19 pandemic, most airlines have started introducing certain measures to prevent virus from spreading and thus infecting more passengers aboard. In particular, there is a neologism *air curtain* [CD] (compounding), which denotes a flow of air surrounding a passenger during the flight which prevents viruses from extending to other passengers.

Table 1

Word-formation types of neologisms in tourism		
1. Compounding	2. Blending	3. Affixation
1. agro-ecotourism	1. agritourists	1. midweekers
2. air curtain	2. apitourism	2. overtourism
3. apple tourism	3. apitourists	4. Abbreviation
4. apple tourists	4. architourism	
5. director of first impressions	5. architourists	5. Conversion
6. disco nannies	6. architours	
7. drug tourism	7. babymoon	
8. eco-organic tourism	8. babymooners	
9. extractive tourism	9. edutourism	
10. extreme tourism	10. edu-vacation	
11. ghost flight	11. flashpackers	
12. gratification travel	12. flashpacking	
13. grief tourists	13. flexcation	
14. half-tourists	14. haycation	
15. human safari	15. hometels	
16. intellectual tourism	16. narco-tourism	
17. liveaboard cruisers	17. poorism	
18. peace tourism	18. poorists	
19. place lag	19. schoolcations	
20. revenge travel	20. tractourism	
21. sea-dwellers	21. vacationaries	
22. spread booking	22. volunteercation	
23. tourons	23. voluntourism	
24. tree bashing	24. voluntourists	
25. weather tourism		
26. weather tourists		

Conclusions. With the advent of budget travel tourism has stopped being the luxury affordable to the well-off only, which has generated a wide variety of options for all kinds of holidaymakers. This trend has both advantages and disadvantages as tourism brings positive emotions and stimulates the local economy, however, it can also damage the local ecosystems and be detrimental to the local population. New popular lifestyles, post Covid-19 reality, everyday stresses at work have caused the appearance of numerous neologisms in the sphere of tourism. The research demonstrates that the most productive formation methods of neologisms in tourism are compounding and blending. Only a few neologisms have been coined by means of affixation, abbreviation and conversion (see Table 1). In our future researches we will focus on other spheres in which English neologisms are born, namely social media, economic developments, social and cultural phenomena, ecological initiatives, new hobbies etc.

References

1. *About Words – Cambridge Dictionaries Online Blog* (n. d.). – URL: <https://dictionaryblog.cambridge.org>
2. *Buzzword Archive – Macmillan Dictionary* (n. d.). – URL: <https://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/babymoon.html>
3. Coleman, B. (2022). *Flashpacker vs Backpacker: What's the Difference?* – URL: <https://www.theflashpacker.net/backpacker-to-flashpacker/>
4. De Boynod, A. J. (2020). *From 'begpacker' to 'haycation': travel's new lexicon.* – URL: <https://www.ft.com/content/ae55e0ce-6dcc-4254-bbc3-29c9797b720f>
5. Ghansiyal, A. (2020). *7 Famous Drug Tourism Destinations In The World.* – URL: <https://travel.earth/drug-tourism-and-7-famous-drug-tourism-destinations/>

6. Howard, S. (2022). *'We feel truly alive': meet the 'liveaboards' sailing away to a new life.* – URL: <https://www.theguardian.com/travel/2022/aug/28/we-feel-truly-alive-meet-the-liveaboards-sailing-away-to-a-new-life>
7. Karpova, K. (2019). Structural and semantic characteristics of food-related neologisms in modern English. *Advanced Education*, 6(12), P. 206–211. – URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.144208>
8. Krueger, A. (2022). Ready for a Night Out? Hire a Disco Nanny. – URL: <https://www.nytimes.com/2022/08/27/style/babysitter-child-care-europe.html>
9. Kuo, N., Chen, Y., Huang, C. Linkages between organic agriculture and agro-ecotourism. (2006). *Renewable Agriculture and Food Systems*. – Vol. 21, No. 4. – P. 238–244. – URL: <https://www.jstor.org/stable/44490488>
10. Lehrer, A. (2006). *Neologisms. Encyclopedia of language and linguistics* / K. Brown (ed.). 2nd ed. P. 590–593. Oxford, England: Elsevier.
11. Marcus, L. (2022) *Revenge travel: How vacation vengeance became a thing.* – URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/revenge-travel-explainer/index.html>
12. Plag, I. (2003). *Word-formation in English* (2nd ed.). Cambridge University Press.
13. Sandyha, L., Oliinyk, I., Petrovskiy, M., Shevchenko, L., Sviatiuk, Yu. (2022). Selfie neologisms in social networks. *Amazonia Investiga*, Columbia. –11 (49). – P. 126–135. – URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.14>
14. Sehl, K. (2019). *What is Place Lag? – And how long does it take to traverse the Earth by plane?* – URL: <https://enroute.aircanada.com/en/aviation/place-lag/>
15. Seremetaki, A-M. (2021). *What do you know about poorism?* – URL: <https://www.voyagingtheworld.com/en/what-do-you-know-about-poorism/>
16. Stekauer, P. (2000). *English Word-formation: A History of Research, 1960–1995.* Gunter Narr Verlag.
17. Timalsina, R. (n.d.) *Peace tourism as a component of peacebuilding progress.* – URL: https://www.academia.edu/1176632/PEACE_TOURISM_AS_A_COMPONENT_OF_PEACEBUILDING_PROCESS
18. Walsh, D. (2022). What is 'extractive tourism' and what can we do about it? – URL: <https://www.euronews.com/travel/2022/02/14/what-is-extractive-tourism-and-what-can-we-do-about-it>
19. Webb, S. (2022). What are 'ghost flights' and why are they so controversial? – URL: <https://www.independent.co.uk/climate-change/infact/ghost-flights-eu-airlines-airports-climate-b1991531.html>
20. *Word Spy.* (2022). Web archive. – URL: <https://www.wordspy.com>

Надійшла до редколегії 05.03.23

Лілія Сандига, канд. філол. наук
ORCID: 0000-0002-3124-664X
e-mail: lilyflower1308@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ірина Полонська, канд. філол. наук
ORCID: 0000-0001-6633-9881
e-mail: ipolonskaya@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НЕОЛОГІЗМИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Присвячено англійським неологізмам, утвореним у сфері туризму, і способам їхнього формування. У дослідженні неологізми визначаються нами як нові лексеми та словосполучення або ж такі, що вже існували в мові й за ними встановилися нові значення, що позначають нові поняття та використовуються більшістю мовців певної спільноти. Дослідження неологізмів у різних сферах функціонування є завжди актуальним і цікавим, адже воно дає змогу виявити та проаналізувати актуальні зміни в сучасному житті. Отже, у цій неологічній розвідці вивчаються неологізми у сфері туризму, які називають нові види подорожей (*apitourism, weather tourism, grief tourism, flashpacking*), відпочивальників (*liveaboards, babymooners, half-tourists*), професії (*disco nannies, director of first impressions*), і суміжні явища (*spread booking, ghost flights, air curtain, place lag*). Також розглядаються нові види відпочинку, які з'явилися у постковідний період (*revenge travel, GOAT*). У межах цієї неологічній розвідки неологізми з туристичної сфери були виокремлені шляхом суцільної вибірки онлайн із лексикографічних джерел і відомих сайтів. У фокусі дослідження перебуває і словотвірний потенціал неологізмів із туристичної сфери. Аналіз неологічної вибірки продемонстрував, що більшість розглянутих одиниць утворена шляхом словоскладання (48 % неологізмів вибірки) і телескопії (44 %). Виявлено, що найменш популярними способами формування неологізмів у туристичній сфері є афіксація (4 % неологізмів вибірки), абрєвіація та конверсія (по 2 % неологізмів вибірки кожен спосіб).

Ключові слова: неологізм, словоскладання, телескопія, афіксація, абрєвіація, конверсія.

УДК 821.162.3-1.09+7.038.6(437.3)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.24>

Анастасія Ткаченко, ст. викл.
ORCID: 0000-0002-5550-3006
e-mail: nastenokt@gmail.com
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Національної академії Служби безпеки України, Київ, Україна

"ПОЕТИЗМ" ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ НАПРЯМ У МИСТЕЦТВІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Розглянуто літературно-мистецький напрямок "поетизм", справжній феномен чеської літератури першої половини ХХ ст., поняття, яке недостатньо потрактоване і висвітлене в українському літературознавстві; у вітчизняній славістиці бракує спеціальних досліджень цього явища в європейському мистецтві ХХ ст. "Поетизм" – найяскравіший прояв авангардизму на слов'янському ґрунті, який, на думку багатьох дослідників, став своєрідною "предтечею" сучасного постмодерного мистецтва. "Поетизм" має стати частиною людського життя, контрастом раціонального та функціонального конструктивізму. Його вирішальний, прославлений дуалізм авангардної концепції 20-х рр., дуалізм доцільної творчості й чистого мистецтва викликає обґрунтованість у відповідності питання. Мистецтво "поетизму" максимально наближалось до нової філософії життя, нового розуміння людської особистості. Визначено особливості літературного авангарду на чеських теренах, з'ясовано його витoki та прояви. Досліджено суспільно-політичне й історичне тло виникнення чеського мистецького авангарду, прояви "поетизму" в літературній творчості, зокрема в чеській поезії. Зроблено огляд теоретичних засад "поетизму", програмних маніфестів і документів, основних естетичних ознак специфічного напрямку в чеській літературі, розглянуто програму, суспільно-політичну й літературну діяльність мистецького угруповання "Дев'ятсил" – одного із найплотворніших угруповань чеського модерністського мистецтва. Саме в пошуці виражальних засобів, які б були адекватними тогочасному періоду, і проявився внесок митців із "Дев'ятсилу". Теорії угруповання намагалися наблизити "нове" мистецтво до різних соціальних верств населення. Отже, у 20-ті рр. ХХ ст. відбувся глобальний переворот у чеському мистецтві, зокрема в літературі. Блискучий розквіт "поетизму", розмаїття творчих індивідуальностей визначило духовну атмосферу епохи.

Ключові слова: "поетизм", художньо-естетичні засади авангардних течій, чеський мистецький авангард, постмодерне мистецтво, мистецьке угруповання "Дев'ятсил".

Вступ. Література ХХ ст. – це величезний, неосяжний культурний материк людської цивілізації. Успадкувавши традиції попередніх мистецьких поколінь, письменники цього періоду не лише закарбували історію людства впродовж ще 100 років, а й самі стали частиною цієї історії. Історії надій, сподівань, пошуків, прорахунків, помилок, втрат і розчарувань. Саме тому в літературі ХХ ст. поєднуються традиційне й новаторське, відбувається глибокий структурний переворот в естетичній свідомості та в художній практиці.

Потреба творчого розвитку мистецтва припадає на час, коли в суспільстві відбуваються певні радикальні зміни і художня творчість стає більш чи менш співзвучною з надіями та сподіваннями сучасності.

У час таких переворотів стають необхідними талант і колективний мистецький погляд, який визначає цілі угруповання, течії і напрями. Суттєве значення має різниця між первісною творчою діяльністю та її сучасними відголосками, але водночас ця відмінність несе в собі спільний сенс, значення, яке об'єднує і створює нове.

У час руйнування старих цінностей і нівелювання форм минулого, мистецтво шукало нові шляхи, нові методи, які б осягнули першопочатки сучасної епохи. Саме ці першопочатки стали основою нових надій, які відкривала перед людством перспектива безкласового суспільства. По-новому ставилися питання зв'язку життя з мистецтвом, значення мистецької творчості в суспільстві, її осмислення та функції.

"Усе має бути новим: життя, щастя, дні і ночі. Вже ніхто не приходять із пропозиціями щодо нового мистецтва, пропонуються плани нового бачення життя, нової організації світу, його освячення. Творчий доробок художника, поета, філософа, науковця пов'язується з працею робітника, землероба. Їхнє завдання одне – не реалізувати теорію, а втілити дух нового життя" – міркують Карел Тейґе з Анрі Барбюсом [1, с. 363].

Митці не мріяли збагатити музеї кількома досконалими творами мистецтва, вони прагнули формувати саме життя. Мистецтво мало спуститися з вершин до людей, у повсякденне життя. Усвідомлення зміни епох,

мінливості часу, визначення пріоритетності життя над мистецтвом – найголовніші ознаки чеського повоєнного авангарду. Усі ці зміни відбувалися в науці, філософії, культурі: Світ раніше довершений і незмінний, перетворювався у відкритий потік, у якому все біжить і вірує.

Найяскравішим проявом авангардизму на слов'янському ґрунті став поетизм, специфічний напрямок у чеській культурі 20-х рр. ХХ ст., який, на думку багатьох дослідників, став своєрідною "предтечею" сучасного постмодерного мистецтва.

Метою статті є визначення основних характерних ознак літературного напрямку, який отримав назву "поетизм", у контексті європейських і чеських авангардних течій.

Предметом дослідження є суспільно-політичне й історичне тло виникнення чеського мистецького авангарду і поетизм як його специфічне явище, прояви поетизму в літературній творчості, зокрема в чеській поезії 20–30-х рр. ХХ ст.

Поезія авангардизму, її ліризація – це джерело творчої енергії, у центрі якого возвелічення мистецтва. Ліризм не обмежувався лише поезією, він торкнувся і прози, охопив живопис, театр – можна сказати, що не залишилось жодної мистецької сфери діяльності, яка б не була відзначена його впливом.

"Поетизм" виникає як світоглядна основа "Дев'ятсилу" і має свою велику передісторію. Митці угруповання створюють зовсім нову ідейну й емоційну атмосферу періоду після Першої світової війни, основні риси якої навесні 1921 р. у програмній статті "Образи та прообрази" висвітлив відомий чеський теоретик мистецтва Карел Тейґе. У цій статті можна знайти пояснення початкового супротиву генерації до цивілістського культу техніки. Повоєнна генерація вперше усвідомила двозначність техногенної цивілізації й жахливі наслідки злочинів проти миру та безпеки людини. Мистецтво мало відтворити ідилічний прообраз нового світу, у якому існує кохання, людське братерство, мирне, спокійне життя. З цього погляду, звичайно, мистецтво довоєнного цивілізму та кубізму досить зосереджене на власних мистецьких проблемах, тим самим, байдуже до людської долі в цілому.

© Ткаченко Анастасія, 2023

Як джерело нової, змістової інспірації Карел Тейґе пропонує народне мистецтво, дитячі малюнки та мистецтво різних екзотичних країн. Зрозуміло, що ці, характерні для тогочасної доби, погляди викликали гостру полеміку.

Карелу Тейґе докоряли, що він недооцінює моральне й мистецьке значення довоєнного модерністського мистецтва, з іншого – модерного технологічного прогресу. Карел Тейґе відповів на докори тогочасної критичної думки статтею "З новою генерацією", надрукованої в "Червну".

По-новому сприймалося питання так званого екзотизму: індіанські тотеми, пластика й музика темношкірих, оспівування в поезії різних далеких міст, зокрема, Парижа, Нью-Йорка. Поняття "спільного світового об'єднання" [5, с. 476] було надзвичайно інтенсивним і конкретним: комедіанти з Техасу раптом з'являються на площі Тршебіче. Бажання подорожувати було спільним, всеосяжним, не йшлося про відчуження від своєї Батьківщини, люди лише хотіли досягнути нове бачення краси світу.

Завершальна стаття Карела Тейґе "Мистецтво сьогодні і завтра" містить багато викладених теоретичних положень поетистичної програми. Мистецтво не має бути орнаментом і декоративним життя: "Не має сенсу створювати мистецтво з життя і про життя, мистецтво має бути частиною самого життя... Тобто, мистецтво – це душевна гігієна, так само, як спорт – гігієна фізична" [5, с. 477]. Митцями угруповання було принципово переглянуто ставлення до техногенної цивілізації: творча діяльність, на їхню думку, розширювалася на всі позамистецькі сфери техніки й цивілізації. Як приклади досконалої модерної краси представлені фотографії пароплавів та автомобілів. Це, судячи зі всього, означає, що краса перестає бути привілеєм мистецтва, сфера естетичної оцінки розширилась на цілу тогочасну цивілізацію. Творцями нової краси ставали інженери й архітектори, бо краса є цілеспрямованою функцією.

Уперше гасло "поетизму" з'являється в лаконічному реченні: "Поетизм – мистецтво сьогодні" [4, с. 194] у студії Карела Тейґе "Живопис та поезія" на сторінках першого номеру часопису "Диск", який виходить взимку 1923 р. У своїй статті митець радикально змінює ставлення до кубізму й уточнює, що "сучасний образотворчий витвір, доки він справді сучасний, доки він справді цінний, базується на кубізмі" [4, с. 194]. Карел Тейґе шукає єдність живопису й поезії з оптичною поезією: "Вірш читається як сучасна картина. А сучасна картина як вірш" [4, с. 194]. У 1923 р. відомий мистецький критик займає посаду редактора часопису "Ставба", який за час його керування стає одним із репрезентативних центрів європейського архітектурного авангарду.

Вихідна думка естетики "Дев'єтсилу" про мистецтво як частину життя, мистецтво має бути на одному рівні з розвитком технологій і цивілізації. Техніка, як основа архітектури й нових, масових комунікативних засобів, почала впливати на щоденне життя людей, змінюючи характер їхнього світосприйняття й емоцій. Заперечується зовнішня тенденційність заради зреволюціонування самої суті мистецтва. Революція мистецька розуміється як продовження революції соціальної. У 1924 р. у журналі "Гост" виходить стаття Карела Тейґе "Поетизм", яку традиційно вважають першим маніфестом однойменного напрямку. Найхарактернішою особливістю цього маніфесту є знову ж таки прагнення вийти поза межі мистецтва, літератури, живопису, перебороти наслідки розподілу праці, які розділяють і перетворюють людську особистість на додаток гіпертрофованого органу економіки, виробництва, політики, письменництва, залежно від того, яке місце в цивілізації належить людині. Творці "поетизму" говорять про

подолання аномалії мистецького професіоналізму, вони прагнуть змінити мистецтво із предмету економічної спекуляції на людську справу, дар чи гру, зробити його доступним кожній людині.

Поетична конкретизація нового напрямку "поетизму" була в цілому справою незвалівської, сейфертової та бібловської творчості. "Дивовижний чарівник" і "Лист на велосипеді" – це власне перші маніфести "поетизму" *avant la lettre*. Незвал подає у "Папузі на мотоциклеті" та у "Фальшивому мар'яжі" свій теоретичний виклад мистецького напрямку, його думки звернені до конкретної форми нової поезії, джерелом якої є "нервово здоров'я ХХ ст." [1, с. 370]. За спостереженнями митця, образ поета має бути надзвичайно чутливим, він майже відмовляється від традиційного сюжету й зумовленої логіки, що керує первинними асоціаціями, які є "посередником стану відкритого гіпнозу між поетом і читачем" [1, с. 370], асоціаціями поетичної метафори з майже фізіологічною наполегливістю. Принцип своєрідності відкриття стає основним принципом цієї поетики. У "Фальшивому мар'яжі" Вітєзслав Незвал розкриває джерело поетичної уяви, спогадів з дитинства, зі сну, сексуальності, із тих сфер підсвідомості, які безпосередньо не контролюються інтелектом. Програма була детально сформульована і її втілення можна було знайти в перших "поетистичних" творах. Засновується філія "Дев'єтсил" у Брно, при празькому "Дев'єтсилі" створюються сценічні секції – "Освобожене дівадло". Чеський авангардизм переходить із періоду теоретичного пошуку в період практичної творчості. Розвиток теоретичних розробок продовжувався й надалі: виходить ряд теоретичних книжок: "Побудова та поезія", "Світ, який сміється", "Світ, який пахне" К. Тейґе, "Джаз" Буріана, перша критична книга "Від мистецтва до творчості".

У журналі "Творба" у 1927 р. набуває розвитку дискусія про "поетизм". І саме в цьому році починає виходити "Ред", який після програмного проголошення в першому номері хоче стати "збіркою конструктивізму та поетизму..." [1, с. 371]. "Ред" справді перетворювався на репрезентативний орган лівої авангарди, у якому повністю розкривається її творча та теоретична активність. У 1928 р. у "РеДу" друкуються маніфести "поетизму" Вітєзслава Незвала та Карела Тейґе. Автори протестують проти перетворення "поетизму" на мистецьку школу, на -ізм.

"Поетизм" за Незвалом "не хотів вигадувати нові світи, світ мав стати гуманним, світ наповнений живою поезією" [1, с. 371]. Тейґе робить нарис проекту поезії життя, головне завдання нового мистецького напрямку митець бачить у порушенні проблеми щастя, своєрідної естетичної гедоністичної філософії. Ця ознака пошуку "нового життєвого напрямку", підготовки соціалістичної людини "і в галузі фізичної, чуттєвої та інтелектуальної культури" [1, с. 371] є провідною у статті "Поезія, світ, людина", яка була надрукована у "Зодіаку" у 1930 р. Ця стаття є власне останнім, завершальним маніфестом "поетизму", який посилається на проблематику розвинутої пізніше Карелом Тейґе у книзі "Ярмарок мистецтва". Вітєзслав Незвал у цей період висловлюється проти обов'язкового вживання загальних творчих методів і у "Кварту" за 1930 р. наголошує на тому, що слову "ПОЕтизм" належить лише перші чотири букви. У вступі до другого номеру "Зв'єрокругу" митець вже відкрито показує свою зацікавленість сюрреалізмом.

У чому ж все таки була основа поетистичної програми, яка протягом цілого десятиліття впливала на мистецтво чеського авангардизму? Звичайно, у її естетичній чуттєвості, але не лише в ній. Незвал і Тейґе не відмовилися від своїх революційних вихідних пунктів,

вбачаючи в них лише вихідні пункти. Вищезгадані митці заперечували редукування людини на соціологічні чи ідеологічні величини, людина мала розуміти всю багатоманітність свого призначення. Людина, на думку митців, – конкретна особистість зі складною, багатшаровою структурою свідомості. І її зв'язок зі світом створювався за допомогою вражень, отриманих із дитинства, чуттєвої канви спогадів і великої кількості підсвідомих імпульсів. Ця особистість зі своїми здібностями, емпатією – обмежена, зруйнована тогочасною капіталістичною цивілізацією. Поезія мала стати доступною для кожного, щоб людина з її допомогою могла поновити втрачені моральні ресурси й реалізувати свої можливості.

"Поетизм" відтворює першу спробу антропологічної філософії, гедоністичної та оптимістичної філософії людини у світі, "який сміється і пахне" [1, с. 371–372]. Разом із теорією набуває розвитку й поетистична творчість. На думку К. Хватіка та З. Пешата, "поетизм" – це перший мистецький напрям у Чехії, який спирається на логічну, цілісну систему. Виникнення та розвиток "поетизму" пов'язані з розвитком європейських модерністичних течій перед Першою світовою війною, із італійським футуризмом, а також з кубофутуризмом, найвизначнішим представником якого є Гійом Аполлінер, і, звичайно, із європейським мистецьким авангардизмом повоєнного періоду. У ширшому значенні "поетизм" продовжує традиції так званих "проклятих поетів" – Е. По, Ш. Бодлера, А. Рембо й ін. Вирішальним був вплив творчості А. Рембо, а також Г. Аполлінера та його вільного руху уявлень, специфічної пунктуації, поезій-каліграм. Велике значення мала також французька постаполлінерівська поезія.

Цей швидкий та органічний розвиток специфічного напрямку в чеській культурі й літературі зумовлений, насамперед, хвилиною захоплення мистецтвом примітивних народів і мистецтвом наївного, безпосереднього погляду на світ, впливом дадаїзму, який під час війни із протесту проти абсурдності світу був створений за участі Т. Тцари. Дадаїзм проголошував заперечення довоєнного кубізму та футуризму, шлях до якого він знаходить у грі, абсурдності та провокації. Джерело вираження дадаїзму було, насамперед, у жартівливій формі, у грі слів, а також у механічному вживанні словесних значень, часто за допомогою непоетичних засобів, із яких випадково могли виникнути й часто виникали поетичні тексти.

Проте все ж таки чеський "поетизм" розвивався досить самобутньо. Його інспіратором довгий час залишався Г. Аполлінер і представники дещо старшого напрямку французької поезії, який на чеських теренах відобразився у творчості Карела Чапека (зокрема своїми перекладами письменник відтворює основні положення нового типу поезії). Поетистична творчість виросла з повоєнної пролетарської літератури. У збірці "Дев'ятсил", яка вийшла восени 1922 р., Вітезслав Незвал друкує свого "Дивовижного чарівника", Ідржіх Горжейші вірші з "Коралового намиста", а Ярослав Сейферт – звернення "Париж". Аналогічно симбіотичною є творчість так званих "самотніх" майбутніх поетистів.

Вір з четвертої пісні "Дивовижного чарівника" стає "Біблією поетизму". У збірці Сейферта "Лише кохання" звучать і взаємно диференціюються два типи віршів, про які відомий у всьому світі чеський журналіст, критик і письменник Юліус Фучик говорить, як про вірші світські й радянські. Прозаїк Владислав Ванчура у книзі "Довгий, широкий та пильний" видає епічну історію життя двох пролетарських хлопців ("Шлях до світу"). Подібний симбіоз прослідковується і у теоретичних розвідках. А саме, друга збірка В. Незвала "Пантоміма" (1924) і третя збірка

Я. Сейферта "На хвилях ТСФ" (1925) знаменують у мистецькій творчості остаточне формування нового напрямку.

Використання нових жанрів у мистецтві пов'язане також з експериментальною активною діяльністю поетистів, зокрема спробами комбінувати декілька видів мистецтва, створити так звану універсальну поезію. Отже виникають картинні поезії, книжкові фільмові сценарії тощо. Більшість із них, окрім картинних поезій, мали переважно експериментальний і творчий характер ("Скляна поезія" А. Черніка, фільмові лібретто І. Магена, зібрані у книзі "Гуска на мотузці"). "Поетизм" у прозі пов'язаний із ім'ям Владислава Ванчури. Поетистичне світовідчуття супроводжує велику кількість творів одного з найкращих чеських прозаїків, написаних протягом 20-х рр. ХХ ст. – історію життя пекаря Маргоула, апокаліптичне бачення війни та відродження нового життя "Поле для пашні та війни", чарівну поетичну гру, наповнену радістю – "Розважливе літо" й інші твори. Фантазія, гумор, а також ліризація прози за допомогою поетичного образу, який є так само важливим, як тема та ідея, і який заперечує описовість і натуралізм, є найвизначнішими ознаками, якими визначалася поетистична проза 20-х рр. минулого століття.

Ліризація прози за допомогою поетичної образності й жарту є характерною і для молодого представника "Дев'ятсилу" Карела Конрада, який у своїх напівфелетонах, напівліричних грах у "Робінзонаді" частково вживає і дадаїстичний жарт, і сатиру.

Зовсім протилежну поетику мають пізніше написані прозові твори Вітезслава Незвала, у них переважає автобіографічний характер. У прозі В. Незвала проявляються специфічні авторські методи: політематичність, прагнення до сугестативності почуттів. Найбільше ці риси виявилися в романі "Dolce far niente", який створює перехід від сюрреалістичної фази творчості В. Незвала, спираючись на підсвідомі джерела поетичних асоціацій дитячого світу.

Поява поетистів на арені чеського мистецтва був неоднозначно сприйнятою прихильниками марксистсько-ленінської ідеології. Станіслав-Костка Неуманн приймає розходження молодих митців із тогочасною формою пролетарської літератури частково з розумінням, а частково ні, він припускає, що поетисти роблять якісне буржуазне мистецтво. На відміну від нього, Юліус Фучик розуміє "поетизм", як загравання комуністичних митців із буржуазним світоглядом, письменник безкомпромісно полемізує щодо "поетизму" і його місця в тогочасному мистецтві. Йозеф Гора, навпаки, відчуває, що тут і мови не має про зраду революції, що критики "поетизму" з "Avantgardy" прагнуть спростити та прямолінійно ототожнити мистецтво й політику. Митець висловлює свої сподівання на те, що талант Незвала та Сейферта "буде ситий чарівними іграми і захоче чогось більш досконалого, аніж усі краси світу" [1, с. 372]. Передбачення Й. Гори збулися, але не повністю.

1926–1927 рр. є найбільш плідними роками чеського "поетизму". До Вітезслава Незвала та Ярослава Сейферта приєднується Константин Бібл. Він друкує свої збірки "Золотими ланцюгами" і "З пароплава, з якого привозять чай та каву". Вітезслав Незвал видає "Невеликий рожевий садок", "Поезії на листівках", "Написи на могилах", "Близнюки" та "Акробата"; Ярослав Сейферт – збірку "Соловейко погано співає"; Владислав Ванчура – "Розважливе літо".

Ян Веріх і Іржі Восковец представляють свою першу п'єсу "Vest pocket revue", Іржі Фрейка засновує власну сцену "Дада", з'являється Карел Конрад з "Робінзонодою" та з поетичною збіркою "Абетка кохання", а також

Адольф Гофмейстер та Еміль Франтішек Буріан, діяльність яких у "Дев'ятсилі" була пов'язана з іншими мистецькими сферами. Пізніше і Юліус Фучик, який спочатку заперечував "поетизм" як мистецький напрям, знаходить до нього свій шлях.

Незабаром свої перші твори видають поети, які у 30-х рр. ХХ ст. створюватимуть виразну антитезу до "поетизму". Серед них – Франтішек Галас зі своєю "Селією", Вілем Завада – "Панахида". Відголоски мистецького напрямку бачимо також у творах Владіміра Голана, для якого контакт із "поетизмом" був лише ефемерною справою.

Діяльність специфічного мистецького напрямку не обмежувалася творчістю лише чеських митців. Його вплив починає проникати і до Словаччини, зокрема йдеться про творчість Лаца Новомедого та Валентина Беняка.

Також не можна не згадати про вплив "поетизму" на розвиток театру. У 1926 р. виникає при театральній секції "Дев'ятсил" – "Освободжене дівадло", засноване молодими режисерами І.Фрейкою та І. Гонзлем.

"Освободжене дівадло" віддавало перевагу авангардним п'єсам, які б відповідали концепції антиілюзійного сценічного ліризму, і які б доповнювали уявлення про універсальну поезію. Навесні 1927 р. коли "Освободжене дівадло" залишають Еміль Франтішек Буріан і Іржі Фрейка, Ян Веріх і Іржі Восковец отримують можливість поставити свої вистави. Їхня "Vest rocket revue" – студентська п'єса, суміш свіжої клоунади, дадаїстичного гумору, пародії й ліризму. Обидва митці виступали у ролі клоунів, вистава отримала неочікуваний успіх, досягла 208 репріз.

Тісна співпраця та взаємний вплив окремих мистецьких сфер були найбільш характерними рисами дев'ятсилівської авангарди. Зокрема, тісним був зв'язок поезії з образотворчим мистецтвом. Початок творчого шляху художників, які на початку 20-х рр. минулого століття становили найактивнішу складову "Дев'ятсилу", був ознаменований впливом творчості Б. Кубішти у Тврдошіні. Офіційним вступом молодшої генерації до чеського образотворчого мистецтва стала перша "Весняна виставка" у травні 1922 р., на якій зібралися художники з "Дев'ятсилу" – Вахсман, Гофмейстер, Тейґе, Шіма й багато інших. Виставка була однозначно визнана маніфестом молодих митців, а їхній художній напрям позначався терміном "поетична наївність". Навесні 1923 р. художники організують другу "Весняну виставку", яка продовжила розвиток програми ліричної "наївності".

Маніфестацією нової образотворчої орієнтації "Дев'ятсилу" став "Ринок сучасного мистецтва", організований у Рудольфіні в листопаді 1923 р. Головним завданням цього маніфесту було зосередження всіх імпульсів художнього вираження, які після Першої світової війни не набули широкого розвитку на теренах Чеської республіки, а саме – дадаїзму, ліричного кубізму, пуризму та конструктивізму. Першою художньою реалізацією "поетизму" були картинні поезії, своєрідний колаж, репродуковані у "Disku" та у "Pásmu". Нові джерела живописної діяльності митці знаходять у пуризмі, ліричному кубізмі та магічному реалізмі. Серед провідних художніх особистостей можна визначити Й. Штирського, Тоєн, Ф. Музику.

На зміну "зрілому поетизму" приходять роки дебютували творами "поетистичного" напрямку, продовжують свій власний творчий шлях. Проте, в основному, у цей період поетистичне ядро становлять твори найвизначніших представників цього напрямку. Зокрема, поеми "Едісон" В. Незвала та "Новий Ікар" К. Бібла, збірка Я. Сейферта "Поштовий голуб". Саме цими творами завершується перший повноцінний етап чеського авангардизму. Цей поетистичний період зробив вагомий внесок у подальший розвиток чеської літератури й мистецтва загалом, створивши нову образність, нову модерну поетичну мову.

Список використаної літератури

1. Chvatík K. Poetismus / K. Chvatík, Z. Pěšat. – Praha: Čs spisovatel, 1967. – 381 s.
2. Česká literatura od počátku k dnešku / J. Lehár, A. Stich, J. Janáčková, J. Holý. – Praha: NLN, 1996–1998. – 1078 s.
3. Pěšat Z. Devětsil and Literature in Czech, Avant-garde Art, Architecture and Design of the 1920s and 30s. / Z. Pěšat. – London: Oxford, 1990. – 115 s.
4. Pěšat Z. Jaroslav Seifert / Z. Pěšat. – Praha: Čs. spisovatel, 1991. – 234 s.
5. Pěšat Z. Mezi proletářskou poezií a poetismem / Z. Pěšat. – Praha: Česká literatura, 2002. – 506 s.
6. Seifert J. Všecky krásy světa / J. Seifert. – Praha, ČSSR, 1992. – 544 s.

References

1. Chvatík, K., Pěšat, Z. (1967). *Poetism*. Prague: Cz. Writer. [In Czech].
2. Lehar, J., Stich, A., Janachkova, J., Holy, J. (1996-1998). *Czech literature from the beginning to today*. Prague: NLN. [In Czech].
3. Pěšat, Z. (1990). *Devětsil and Literature in Czech, Avant-garde Art, Architecture and Design of the 1920s and 30s*. London: Oxford. [In English].
4. Pěšat, Z. (1991). *Jaroslav Seifert*. Prague: Cz. writer. [In Czech].
5. Pěšat, Z. (2002). *Between proletarian poetry and poetism*. Prague: Czech literature. [In Czech].
6. Seifert, J. (1992). *All the beauties of the world*. Praha: CSS. [In Czech].

Надійшла до редколегії 29.03.23

Anastasiia Tkachenko, Senior Lecturer

ORCID: 0000-0002-5550-3006

e-mail: nastenokt@gmail.com

Educational and Scientific Humanitarian Institute, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

"POETISM" AS A SPECIFIC DIRECTION IN ART AND LITERATURE

The article examines the literary and artistic direction "poetism", a concept that is insufficiently interpreted and highlighted in Ukrainian literary studies; there is a lack of special studies of this phenomenon in European art of the 20th century in domestic Slavic studies. "Poetism" is the most vivid manifestation of avant-gardeism on the Slavic soil, which, according to many researchers, became a kind of "forerunner" of modern postmodern art. The peculiarities of the literary avant-garde on the Czech territory are determined, its origins and manifestations are clarified. The socio-political and historical background of the emergence of the Czech artistic avant-garde, manifestations of poeticism in literary creativity, in particular in Czech poetry, are studied. An overview of the theoretical foundations of poetics, program manifestos and documents was made, the program, socio-political and literary activities of the artistic group "Devětsil" were considered. Artists did not dream of enriching museums with a few perfect works, they wanted to shape life itself. Art had to descend from the heights to people, to everyday life, as a normal necessity of life. Awareness of the change of eras, the primacy of life over art are the most important features of the Czech post-war avant-garde. It is in lyricism that one feels the changeable worldview, through which representatives of the avant-garde sought to enrich both literature and culture in general. All these changes took place before the eyes of the contemporaries of the era in science, philosophy, and culture: the world, previously complete and unchanged, turned into an open stream in which everything runs and rages. Lyricism in art was marked by the awareness of the turning of the epochs and fully reconciled man with natural happiness. Lyricism filled Czech art with a fabulous atmosphere of playfulness, humor, comic and absurdity of the world. He did not create a new world, because more significant changes were needed for that, he recreated the features of a new direction.

Keywords: "poetism", artistic and aesthetic principles of avant-garde currents, Czech artistic avant-garde, postmodern art, artistic group "Devětsil".

УДК 2-285.4Скуминович:272-732.2-051(456.31)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.25>

Руслан Ткачук, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.
ORCID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ОБҐРУНТУВАННЯ КАТОЛИЦЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО ПЕРШІСТЬ ПАПИ РИМСЬКОГО УКРАЇНСЬКИМ ПОЛЕМІСТОМ ТЕОДОРОМ СКУМИНОВИЧЕМ

Розкрито наведені українським полемістом-католиком Теодором Скуминовичем у творі "Przyczyny porzucenia Disuniei przezaspetni pogodowi ruskietu rodane" (1643) докази примату Папи Римського у вселенській церкві. Доводячи верховенство Римської кафедри, письменник навів "аргумент від історії", що папа Сильвестр I, піднісши єпископа Візантія Митрофана до патріаршої гідності, заснував Константинопольський патріархат. У контексті історії Візантійської церкви, католицький книжник порушив питання законності використання патріархами Константинополя титулу "вселенський єпископ", яким єпископи Східних церков іменували папу Лева I на Халкідонському соборі (451). З огляду на це розкрито деталі суперечки папи Григорія Великого з патріархом Іоанном IV Постником щодо іменування предстоятеля Константинополя "вселенським єпископом". Доказом судового верховенства Риму Теодор Скуминович вважає історичні факти поставлення і зміщення первоієрархів Сходу. Зокрема, полеміст розповів про відновлення на єпископській кафедрі папою Юлієм I Афанасія Александрійського та Павла I. З "Полууставу" Віленського Святодухівського монастиря письменник навів розповідь про поставлення Папою Римським святого Іполита Римського єпископом Портуенським. Обґрунтовуючи першість Римської церкви, Теодор Скуминович спирався на факти анафемування єпископами Риму візантійських імператорів і першоїєрархів. Найяскравішим прикладом цьому була історія вигнання Іоанна Златоуста з Константинопольської кафедри. Наведено окремі деталі єпископського служіння Іоанна Златоуста, як от: зміст церковних реформ, відносини з імператорським двором і Теофілом Александрійським, а також апеляція до папи Інокентія I. У центрі уваги Теодора Скуминовича була виглошена папою Інокентієм I анафема на імператора Аркадія, Євдоксію та померлого на той час патріарха Арсакія. Аргументом на користь примату Папи Римського письменнику була історія повернення папою Миколаєм I на патріаршу кафедру в Константинополі патріарха Ігнатія. У розповіді про зміщення патріарха Фотія полеміст порушив питання авторитетності Четвертого Константинопольського собору (869), який на Заході вважається Восьмим вселенським собором. Іншими доказами верховенства Папи Римського книжнику слугували відомості з житій Максима Сповідника, Стефана Нового та Теодорита Студита.

Ключові слова: Теодор Скуминович, українська полемічна література, папа Сильвестр I, святий Митрофан, Іоанн IV Постник, папа Григорій Великий, титул "вселенський єпископ", Іоанн Златоуст, Теофіл Александрійський, патріарх Ігнатій, патріарх Фотій, Восьмий вселенський собор, історія Константинопольської церкви.

Вступ. Верховенство Папи Римського у вселенській церкві було найдискусійнішим питанням релігійної суперечки, яку вели між собою католицькі, уніїні та православні богослови наприкінці XVI – першої половини XVII ст. Занурившись в історію церкви нікейської і післянікейської доби, Теодор Скуминович виклав свої міркування на цю тему в розділі твору "Ze Graecia przedtym Biskupa Rzymskiego za głowę Cerkwie znała" [4, с. 33–48].

На початку своєї історії Константинопольська церква перебувала в єдності з Римом. Цей факт, зауважив Теодор Скуминович, був аксіомою навіть для православних книжників, через що доводити існування церковної унії в давнину ґрунтовними прикладами не було потреби. Змальовуючи "єдність і святу згоду" [4, с. 33], що панували між Римом і Константинополем в епоху утвердження християнства як державної релігії Римської імперії, полеміст писав, що вони мали одні догмати, визнавали одні собори й разом повставали проти виниклих ересей і одноголосно засуджували їх. Одним із твірних елементів тієї давньої унії Нового та Старого Рима був примат Папи Римського. За словами письменника, книги грецьких істориків виразно засвідчують, як Константинополь у розквіті своєї слави й могутності, визнавав старшинство у вселенській церкві за Апостольською столицею. Допоки Схід шанував Папу Римського як Христового намісника на землі та главу церкви та не вів владних змагань щодо першості в Пентархії, доти його щасливі дні минали в мирі й безпеці. У цей ідеалізований письменником "золотий час" церковної єдності, повернення до якого було нездійсненною мрією багатьох богословів Заходу і Сходу, духовенство Константинополя не знало синопії, ересей і було вільне від сплати хараджу.

Методологія дослідження. Дослідження проведене із застосуванням культурно-історичного, текстологічного й герменевтичного методів.

Результати дослідження. На доказ того, що Папа Римський вище патріарха Константинополя Теодор Скуминович навів багато "аргументів від історії" (*argumentum ad historiam*). Першим таким аргументом полеміст вважав доволі сумнівний факт заснування Константинопольського патріархату папою Сильвестром I. Свій ретроспективний погляд на його утворення письменник виклав у підрозділі "Biskup Rzymski ustanowił Patriarchostwo Konstantinopolskie" [4, с. 34–38]. Наслідуючи використовувану Оптатом Мілевійським у полеміці з Парменіаном Карфагенським стратегію заперечення претензій еретичних сект на ортодоксальність свого вчення з погляду історії та апостольського правонаступництва, Теодор Скуминович простежив початковий етап становлення Константинопольського патріархату. Суть цієї стратегії розкривала наведена з твору Оптата Мілевійського "Contra Parmenianum Donatistam" (бл. 384 р.) цитата, у якій той закликав донатистів перш ніж називати свою розкольніцьку спільноту "святою церквою", дослідити, чи її історія ведеться від апостольських часів: "Vestrae Cathedrae originem ostendite, qui vobis vultis sanctam Ecclesiam vendicare" [4, с. 34]. Руйнуючи так підвалини вчення Константинопольської церкви про першість її предстоятеля у християнському світі, Теодор Скуминович відсилав прибічників "дизунійної Греції" [4, с. 34] до вивчення своєї історії, а саме, як єпископство Візантія, що підпорядковувалось Іраклійській митрополії, отримало патріарший статус. Першим, кого з єпископів Візантія піднесено до патріаршої гідності був святий Митрофан. І ця знаменна подія, підкреслював полеміст, сталася в історії Константинопольської церкви завдяки папі Сильвестру I. Обґрунтовуючи думку про те, що фундамент Константинопольського патріархату заклав Папа Римський, письменник покликався на життя святого Сильвестра (день пам'яті 2 січня), свідчення Іоанна

Зонари й полемічний твір монахів Віленського монастиря Святої Трійці "Iedność Świąta Cerkwie Wschodniey u Zachodniey" [2, с. 5], у якому вміщено окремі історичні відомості з давніх книг Руської церкви про церковну унію Сходу і Заходу. Поєднавши зібрані незначні та неповні свідчення про перебування папи Сильвестра I в Візантію та повернення святителя Митрофана з Риму в ранзі архієпископа ("Erat eo tempore Byzantii episcopus Metrophanes, vir sanctissimus, filius Domitii (frater is fuit Probi imperatoris) qui ob Christianae religionis professionem, Roma Byzantium profectus, in episcopatus arisem evectus est" [6, с. 1111]), полеміст висноував такий аргумент "ex silentio": папа Сильвестр I приїздив на береги Босфору разом з Митрофаном, де поставив його у присутності вірян Візантійської церкви вище всіх інших архієпископів Греції: "Znac tedy że z Sylwestrem do Carogrodu przyiachawszy, od niego był publice ordynowany, u tak wysoce in gratiam Konstantina Wielkiego [...] nad wszystkie inne w Graecyey Arcybiskupy był wyniesiony. Co że tak iest spytać się Historij Słowiańskich Cerkiewnych starych, a te wyraźnie mówią: «Metrophan Ś. Patriarchą iest uczyniony pierwszym u do Konstantinopola przyrowadzony przez Rzymskiego Patryarchę Sylwestra»" [4, с. 35–36; 2, с. 5]. Зробивши невеликий екскурс в історію піднесення Константинопольської кафедри у християнській церкві, зростання значення якої було пов'язано з перенесенням до Візантії столиці Римської імперії, що невдовзі став "царицею всіх міст" [16, с. 30], Теодор Скуминович зауважив неправомірне вживання православними книжниками титулу "вселенський єпископ" відносно до предстоятеля Константинополя. Це звання, розповідав полеміст, не належало ні святителю Митрофану, ні його наступникам Олександру та Павлу, які також були поставлені Папою Римським. Наділяти таким титулом первоієрарха Константинополя письменник вважав історично й морально неправильним, а тому з огляду на передумови та обставини заснування Царгородського патріархату вимагав від книжників Руської церкви, яких у творі названо "облудниками", "покласти свої зарозумілі пера" в цьому питанні: "Obłudnikowi z oekumenictwem waszym, porzucicie na początek Patriarchiey, spuscicie wnet pewnie dumne pieroга" [4, с. 36]. Уперше, пояснював Теодор Скуминович, серед предстоятелів Константинополя іменував себе "вселенським єпископом" Іоанн IV Постник, який очолював кафедру майже через три століття після святителя Митрофана. Внесення Іоанном IV Постником до своєї титулатури цієї формули, що припускають деякі вчені не була його нововведенням і використовувалась також попередниками, як от Іоанном II Кападокійцем [9, с. 252], викликало обурення в папи Пелагія II, який завимагав від нього вгамувати пиху та відмовитись від почесного звання "вселенського єпископа", наданого патріархам Константинополя імператорами Левом I Макеллою і Юстиніаном, а також підтвердженого на Константинопольському соборі у 588 р. [17, с. 140]. Його наступник папа Григорій Двоєслов, що вбачав у цьому титулуванні патріарха Константинополя загрозу першості Римської кафедри, оскільки "вселенським єпископом" іменували папу Лева I на Халкідонському соборі (451), намагався вплинути на Іоанна IV Постника, пишучи листи до нього, імператора Маврикія та його дружини. Зберігся лист Григорія Двоєслова до візантійського імператора, в якому, твердив полеміст, той "ясно доводить" [4, с. 36], що подібне титулування первоієрархів несе загрозу падіння вселенської церкви. Свою думку Папа Римський обґрунтував тим, що в історії Константинопольської кафедри

були випадки, коли її архієпископи впадали у ересь, або ж були ересіархами, тож, якщо вони іменуватимуться "вселенськими єпископами", то існує ризик загибелі всієї церкви. Супліка Григорія Двоєслова імператору Маврикію на патріарха Іоанна IV Постника, а також висловлені в листі міркування характеризують його як проникливого стратега політики збереження авторитету Римської церкви. Крім того, їхня есхатологічна тональність несе в собі відбиток переживань та апокаліптичних очікувань тієї доби. Григорій Великий, як і багато освічених римлян, дивлячись на розграбування Рима лангобардами, спалах чуми, поширення голоду та стан хаосу, що охопив усю Європу, жив у передчутті кінця світу. Будучи майстерним дипломатом і водночас благочестивим ієрархом, він так описав той час: "Повсюди ми бачимо скороботу, повсюди чуємо скарги. Міста розграбовані, замки знесені, поля спустошені, земля розорена. Поселення безлюдні, в містах лишилось небагато жителів, але навіть ці невеликі залишки людей щоденно зменшуються. Бич небесного правосуддя не припиняє карати, тому що немає ніякого покаяння. Ми бачимо, як одних женуть у полон, інших калічать, третіх вбивають. Що ж, браття, може радувати нас в цьому житті? Якщо ми любимо такий світ, ми любимо не наші радощі, але наші рани. Ми бачимо, що сталось з тією країною, яка колись була володаркою світу. [...] Давайте ж від усього серця висловимо презирство нинішньому світу і будемо наслідувати справи благочестивих, як тільки можемо" [17, с. 136]. Одну з причин Божого гніву Григорій Двоєслов вбачав у моральній деградації духовенства та використанні Іоанном IV Постником титулу "вселенський єпископ", що було зверхністю відносно до інших первоієрахів і руйнувало дотепер сформовану доктрину про Пентархію. Такий крок предстоятеля Константинополя папа Григорій Великий вважав провісником приходу антихриста і під впливом бід, що охопили тогочасний Рим, порівнював з бунтом Люцифера проти Бога: "Великий жаль, що брат мій, гордуючись над всіма єпископами іншими, тільки самого себе силкується величати єпископом. Він наслідує того, хто, гордуючись хорами ангельськими, пробував себе виділити з них, кажучи: зйду на небо і поставлю престіл мій вище над зорі Божі, стану над хмарами і буду рівний Найвищому" [1, с. 79]. На протизвагу гордості і владолюбства Іоанна IV Постника Григорій Двоєслов, виявляючи смирення перед Богом і показуючи, що керувати церквою означає насамперед служити, титулував себе, як і Августин Блаженний, "рабом рабів Божих" (лат. "Servus servorum Dei") [17, с. 141].

"Правдивими пастирями всього світу" [4, с. 37] Теодор Скуминович називав єпископів Рима. На підтвердження своєї думки він підібрав цитати з вміщених у прологах і соборниках, що використовувалися в богослужіннях Руської церкви, житій папи Сильвестра I та Олексія, чоловіка Божого. Останній перекладний агіографічний твір мав широке поширення в українській книжності, через що полеміст спирався на його авторитет. Зокрема, Теодор Скуминович навів епізод життя, у якому розповідається, як правитель Римської імперії Аркадій та Гонорій, припавши до тіла святого, визнали себе грішними та папу Інокентія I, що стояв поруч з ними, іменували "отцем всього світу" [4, с. 37]. За словами письменника, предстоятелі Римської кафедри могли по праву підписуватись титулом "вселенський єпископ", оскільки їх такими визнавали як латинники, так і греки. Проте, ідеалізуючи образ папства, він пояснював уникнення вживання такого титулу з боку єпископів Рима тим, що вони пам'ятали про слова Ісуса Христа: "Більший же

з вас нехай буде вам слугою. Бо хто підносить себе, той принижений буде, а хто понижує себе, той піднесеться" [7, с. 1110] (Мт. 23:11–12): "Lubo by się słusznie powszechnemi nazywać u podpisywać mogli, ponieważ u Zachod u Graecia za takich ich zawsze przyznawali u przyznawaią, poglądaiąc iednak na tego pokorę, ktorego namiestnikami są na ziemi, takiego sobie tytułu sami nigdy nie dawali u nie daia; pomniąc na ZBAWICIELOWE napomnienie, naywiększymy w kościele Bożym będąc, naymniejszych się nazywaią: u koraż mniejsza w świecie kondicia od służebniczey bydz może? Papieżom zaś u slugi Chrystusowego tytuł widzi się bydz nad ich pokorę, u dla tego się sługami sług Bożych tytułuią" [4, с. 38].

Доказом главенства Рима у вселенському християнстві Теодор Скуминович вважав випадки в історії церкви, коли Апостольська столиця поставляла первоієрархів Сходу, а також приймала від них апеляції. Визнання на Сході судового верховенства єпископів Рима полеміст проілюстрував прикладами Афанасія Великого, константинопольського патріарха Павла I, святого Іполита Портуенського та Теодорита Кирського у підрозділі "Biskup Rzymski Patriarchi na Stolice ich wsadza, u do niego ze Wschodu Appellacia" [4, с. 38–40].

Сборники – збірники житійних творів святих, та інші церковні книги Київської митрополії, писав Теодор Скуминович, ряснюють розповідями про вигнання Афанасія Великого з Александрійської кафедри прибічниками Євсевія Нікомедійського та його апеляцію до папи Юлія I. Відомості про відновлення на єпископській кафедрі святителя Афанасія та решти усунених аріанами єпископів, що разом з ним прибули до Рима у справі оскарження рішень Антіохійського собору (341 р.), на якому було відредаговано Нікейський символ віри, полеміст навів з праці візантійського історика Іоанна Зонари "Annales" [6, с. 39–1414].

Зі згаданої хроніки Іоанна Зонари, Теодор Скуминович вміст у свій твір розлогу цитату, яка розповідає про те, як папа Юлій I повернув Константинопольську кафедру священномученику Павлу I. Ця історія мала місце за часів правління Констанція II. У 337 р. після 23-річного служіння святителя Александра архієпископом Константинополя було обрано Павла I. Більшість духовенства, опозицію яким складали аріани, підтримали на соборі кандидатуру Павла I. Імператор Констанцій II, що на той час перебував у Антіохії, сповідував аріанство, а тому після свого повернення в Константинополь скликав новий собор, на якому усунув Павла I з патріаршого престолу та домігся поставлення Євсевія Нікомедійського. Останній обіймав архієпископську кафедру усього впродовж 1/3-х років (339–341). Павло I разом з іншими православними єпископами подався у пошуках захисту до Рима, де папа Юлій I скликав собор, на якому його та Афанасія Александрійського було виправдано. Після смерті Євсевія Нікомедійського Павло I повернувся в Константинополь, проте Констанцій II не прийняв його, аж поки папа Юлій I та імператор Констант не написали гнівний лист, в якому зобов'язали його повернути на архієпископську кафедру Павла I та Афанасія Великого, через що той змушений був поступитися. Невдовзі Констант отримав вбиті аріани почали переслідувати православну віру, в результаті чого Афанасій змушений був залишити Александрію, а Павло I висланий у заслання, де і загинув мученицькою смертю [6, с. 1143]. Цю ж саму інформацію, зауважив Теодор Скуминович, подано і у сборниках Руської церкви, а саме: у житті святого Павла (день пам'яті – 6 (19) листопада) [4, с. 38–39].

Підтвердженню судового верховенства єпископа Рима в церкві слугувало Теодору Скуминовичу надруковане

у "Полууставі" Віленського Святодухівського братства житіє найосвіченішого і найпрацьовитішого богослова III століття Іполита Римського (день пам'яті 30 січня). Зокрема, у ньому, підкреслював полеміст, розповідалось про оскарження святим свого звільнення з єпископської кафедри в Аравії в папи Климента I, який поставив його єпископом Портуенським: "Hypopolit S. wygnany z Arabiey uciekł się do Klemensa Papieża, u był od niego Biskupem Portuenskim. Otem u w Polustawcu Wileńskim niedawno wydanym znajdziesz" [4, с. 39].

Збереглися незначні й неповні історичні дані про життя святого Іполита, які до того ж між собою відрізняються. Наприклад, Євсевій Кесарійський, що вперше навів відомості про Іполита у "Церковній історії" (Кн. VI. 20, 22), перерахував його твори та вказав, що святий був "єпископом іншої Церкви" [10, с. 147]. У пізніших церковних переказах (VII ст.) Іполита названо єпископом передмістя Рима Порто (морський порт Рима), через що у грецьких менологіях його титулюють "єпископом Рима" [15, с. 504]. Багато істориків на підставі мимовільної згадки Євсевія Кесарійського про Іполита разом з єпископом Бусри Аравійської Бериллом вважали його єпископом Адена, міста на південному заході Аравійського півострова, відомого як "Портус Романус". Проте, це припущення недостовірне, оскільки Аден не був єпископською єпархією, а святий Іполит жив в околицях Рима [15, с. 511]. Теодор Скуминович брав відомості про Іполита Римського з "Полууставу" Віленського православного братства, автори якого користувались історичними матеріалами, що неправильно представляють святого аравійським єпископом. Крім того, допущено й помилку, що святий Іполит звертався у справі свого відновлення на єпископській кафедрі Адену до папи Климента I, що жив століттям раніше і був четвертим Папою Римським. Неповні видається обґрунтованим і саме звернення Теодора Скуминовича в доведенні примату Папи Римського до статі святого Іполита. В історію церкви він увійшов як "перший антипапа" [8, с. 489], а його твори використовуються в запереченні догмату папської непогрішності. Зокрема, Іполит Римський вів доктринальну суперечку з папами Зеферином і Калікстом I, яких у книзі "Філософумена", або "Заперечення всіх ересей" звинувачено в невігластві, підриві церковної дисципліни та поширенні патріпасіанської ересі [15, с. 506–507; 8, с. 491–493].

З апеляцією до Папи Римського звертався і Теодорит Кирський, що ставши на захист христології константинопольського патріарха Несторія, виступив опонентом Кирила Александрійського, вчення якого спричинило виникнення ересі монофізитства. На Другому Ефеському соборі (449 р.) Діоскор Александрійський виправдав Євтихія, засудженого як ересарха на Константинопольському соборі (448 р.) та заочно відлучив від церкви Теодорита Кирського. Блаженний Теодорит, обурившись, що його не допустили до участі на соборі, на якому також було проігноровано позицію представників папи Лева I, подав апеляцію до Рима. У контексті доведення примату Папи Римського Теодор Скуминович навів фрагменти листів Теодорита Кирського до пресвітера Рената, папського легата на Другому Ефеському соборі, і самого папи Лева I. У них полеміста насамперед цікавили висловлювання Блаженного Теодорита про те, що Апостольська столиця має право урядувати всіма церквами і вона ніколи не була осквернена ересями [4, с. 4–41].

В обґрунтуванні верховенства влади Римської церкви Теодор Скуминович спирався також на факти анафемування єпископами Рима візантійських імператорів

та патріархів, розкриттю яких було присвячено підрозділ "Biskup Rzymiski Cesarze u Patriarchi przeklina, u wykliina, u z Patriarchostwa ruguie" [4, с. 40–44]. Найпоказовішим і в достатній мірі переконливим для Греції та Русі прикладом цього була історія вигнання Іоанна Златоуста з Константинопольської кафедри. Ця трагічна подія, що чорною плямою лягла на Константинопольську церкву, привела до жакликої смерті одного з найшанованіших святих Греції, яка сколихнула усю тогочасну церкву. Серед усіх східних отців церкви Іоанн Златоуст володів найбездоганнішою репутацією і є найцитованішим грецьким богословом [16, с. 610]. Ніхто з грецьких і латинських патристів не був таким величним екзегетом, амвонним проповідником і заступником вбогих і переслідуваних, як Іоанн Златоуст. Його проповіді, на відміну від інших богословів, не містять "безплідної філології, віровчительних абстракцій і пустодзвонної риторики" [16, с. 612], а проте сповнюють душі людей елеєм Євангелія та ревністю виконувати Божу волю. Вони нерідко виголошувались імпровізаційно і переривались бурхливими театральними оплесками слухачів, що засуджував Іоанн Златоуст, оскільки церква – місце прославлення Бога, а не язичницький театр. Біблія була для нього найціннішою книгою та насущним хлібом життя, яку він радив читати усім християнам [16, с. 613].

Від самого початку свого служіння на патріаршій кафедрі, на яку його було обрано у 397 р. завдяки наполяганням консула Євтропія [14, с. 199], Іоанн Златоуст чинив незвичайні для інших первоієрархів кроки. Почасти це було пов'язано з тим, що він від самого дитинства провадив суворе аскетичне життя, через що підірвав здоров'я. До Константинополя Іоанн Златоуст прибув цілковито хворим: міг їсти тільки рисовий суп і пити слабке підігріте вино, а тому, на відміну від своїх попередників, вів усамітнений спосіб життя і не брав участі у світських бенкетах. Не організовував святилища і урочистих прийомів для єпископів, що приїздили до нього на аудієнцію. Він настільки зменшив витрати на власне утримання й жив у бідних умовах, що багато відвідувачів сприймали це як особисту образу [12, с. 60]. Іоанн Златоуст цілковито присвятив себе пастирському служінню церкви, намагаючись зміцнити мораль константинопольського духовенства, про яке він говорив: "Усіх би їх погнати однією палкою" [9, с. 413]. Позбавлення сану ієрархів за симонію, боротьба з жадібністю та аморальністю вищого кліру викликали невдоволення серед багатьох єпископів і візантійських урядників, що обрали Іоанна Златоуста патріархом для того, щоб він був красивою декорацією та красномовним проповідником, що на свята влещуватиме їм вуха (2 Тим. 4:3–4), а не дорікатиме за вчинені беззаконня [9, с. 412–413].

Зневажаючи земне багатство й розкіш, Іоанн Златоуст виступив за очищення церкви від сріблості. Увесь свій дохід він витрачав на будівництво лікарень для бідних, підтримку хворих і нужденних [12, с. 60]. На "соборі під Дубом" одне з висунутих звинувачень святому, що були плітками і вигадками викритих у злодіяннях священнослужителів, полягало в розпродажі священного начиння і мармуру, призначеного для оздоблення церкви, на користь допомоги вбогим [14, с. 202]. Заступався Іоанн Златоуст і за несправедливо переслідуваних церковниками християн, чим нажив собі ворогів. Наприклад, у 401 р. до Константинополя з Єгипту прийшли монахи нітрійських скитів, яких Теофіл Александрийський, що у 398 р. рукопоклав Іоанна Златоуста на єпископа, звинуватив в орієнізмі і відлучив від церкви. Причиною цього було викриття їхніх настоятелів

(Діоскора, Аммонія, Євсевія і Євфимія ("Довгих братів" [12, с. 79]) грошоловства Теофіла Александрийського. Іоанн Златоуст погодився вислухати змучених далекою дорогою вигнанців, що прийшли до нього шукати захисту, і, не знайшовши у їхній вірі серйозних відхилень, крім неосвіченості, писав листи до Теофіла Александрийського з проханням прийняти їх назад, а після його відмови клопотався за скривджених монахів перед імператором Аркадієм. Це неабияк обурило Теофіла Александрийського, який поскаржився на Іоанна Златоустого святому Епіфанію Кіпрському, що, будучи вже в дуже похилому віці, вирушив до Константинополя зупинити поширення ересі орієнізму [14, с. 201–202]. Проте, розібравшись у ситуації, палестинський святий не став виголошувати анафему на "Довгих братів" і залишив Константинополь [12, с. 79–84].

Здобута святителем слава в народі Божого проповідника та добродія викликала заздрість і роздратування вищих сановників, оскільки його шанували більше, ніж перших осіб Візантії. Особливо можновладці були невдоволені його проповідями, у яких він нещадно викривав їхні моральні вади й оману багатством. Не терплячи лицемірства дружин заможних урядників, що хизувались у храмі своїми коштовностями та тілесною красою, Іоанн Златоуст порівнював їх із розфарбованими гробами, що всередині були повні нечистот [11, с. 134]. В одній з проповідей він сказав, що краще вже взагалі ходити нагими, ніж розкошувати так, як це роблять столичні модниці [14, с. 201]. Не мовчав святий і про гріховні вади та зловживання багатством імператриці Євдоксії. Їхні стосунки погіршились після того, як Євдоксія наказала прогнати з Великого палацу Іоанна Златоуста, що прийшов до неї із проханням переглянути її рішення про відібрання виноградника у вдови й дітей якогось Теоноста. У відповідь патріарх розпорядився воротареві, як імператриця йтиме до церкви, закрити перед нею двері зі словами: "Так наказав мені Іоанн" [12, с. 78]. На самому богослужінні у храмі Святої Софії він порівняв Євдоксію перед зібранням з нечестивою і злою дружиною ізраїльського царя Ахава Єзавелю, що намовила чоловіка вбити Навота для того, щоб той заволодів його виноградником (3 Цар. 21). Прповідь святителя, що справила великий вплив на слухачів, образила Євдоксію, що почувалась привселюдно приниженою [12, с. 76–78]. Об'єднавши зусилля з Теофілом Александрийським і частиною єпископів, які противились реформам Іоанна Златоуста, Євдоксія організувала неподалік Халкідону в резиденції колишнього претора Флавія Руфіна в Дубі собор, учасники якого одногосно позбавили його єпископського сану [12, с. 85]. Для того, щоб уникнути народних бунтів та заворушень, Іоанн Златоуст добровільно відбуд у місце свого першого вигнання Віфінію. Залишаючи Константинополь, святий закликав своїх прихильників зберегти мир у церкві й уникнути можливих із його усуненням розколів, оскільки патріархи змінюються, а церква залишається назавжди. Він також просив визнати законність поставлення нового первоієрарха і шанувати його церковний уряд [9, с. 419]. Утім, перше зазвання Іоанна Златоуста було недовгим. Невдоволення і протести, що охопили Константинополь, змусили Євдоксію вмовити імператора Аркадія припинити мученицьке скитання святого.

Недовзі після повернення Іоанна Златоуста Євдоксія здобула титул Августи й розпорядилась спорудити собі срібну статую на порфірній колоні. Її було вирішено поставити на свято Іоанна Хрестителя біля Софійського собору. Іоанн Златоуст сприйняв це як особистий виклик і вияв марновірства. Галас від народних гулянь і

веселощі на відкритті статуї Євдокії пронизували стіни собору Святої Софії та перешкоджали Іоанну Златоусту зосередитись на молитві й вести літургію. Обурюючись зануренню імператрицею візантійців в ідолопоклонство, святий у своїй проповіді сказав таке: "Знову біснеться Іродіада, знову норовиться, знову намагається отримати на полумиску голову Іоанна" [12, с. 91–92] (Мт. 14:8). Ці слова спровокували новий виток ворожнечі між Іоанном Златоустом і Євдоксією, що остаточно вирішила змістити його з єпископської кафедри. Уже на Різдво імператорський двір не прийшов на богослужіння у храм Святої Софії, а на Пасху (17 квітня 404 р.) Аркадій заборонив Іоанну Златоусту вести там великодню службу [14, с. 204]. Упродовж двох місяців святий перебував під домашнім арештом і, за словами історика Созомена, двічі зазнав замаху на своє життя. Урешті-решт, імператор Аркадій і Євдоксія вислали Іоанна Златоуста у заслання в невеличке вірменське поселення Кукуз, де був для його здоров'я згубний клімат. У місті Кукуз, яке святий називав "найзакинутішим куточком землі" [12, с. 104], він писав напутливі листи єпископам Східної та Західної церкви, а також оскаржив своє вихання в папі Інокентія I, який цілковито його підтримав і пригрозив піддати анафемі всіх його противників, якщо вони не повернуть йому Константинопольську кафедру. Для відновлення Іоанна Златоуста у єпископській гідності папа Інокентій I скликав собор, на якому постанови "собору під Дубом" було визнано недійсними. На початку 406 р. він вислав до Константинополя посольство, яке мало передати імператору Аркадію акти Римського собору та лист імператора Гонорія про поновлення Іоанна Златоуста в сані. Проте Аркадій наказав затримати посланців папи Інокентія I в Афінах і після того, як вони відмовились визнати законність поставлення на місце Іоанна Златоуста Атика, їх було заарештовано. З огляду на те, що до місця заслання Іоанна Златоуста прибувало багато пілігримів, щоб послухати його проповіді, Аркадій розпорядився перевести на той час вже виснаженого хворобами святиителя у грузинський Піфіунт. Під час конвоювання в Піфіунт, яке здійснювалось вартою з особливою жорстокістю, Іоанн Златоуст помер із такими останніми словами на устах: "Слава Богу за все" [12, с. 107–113]. Дізнавшись про смерть Іоанна Златоуста, папа Інокентій I, як і обіцяв, наклав на імператора Аркадія, Євдоксію та його наступника на патріаршому престолі Арсакія Тарсійського, який на той час помер, анафему. Фрагмент її тексту подав у своєму творі Теодор Скуминович.

Цитуючи слова виголошеної папою Інокентієм I анафемі, Теодор Скуминович найбільше був вражений тим, що вони, крім імператора Аркадія, його дружини Євдоксії та Теофіла Александрійського, стосувались померлого патріарха Арсакія, що був опонентом Іоанна Златоуста [9, с. 420]. Письменник із подивом для себе відкрив, що влада Папи Римського поширюється не лише на живих єпископів вселенської церкви, але й на померлих. Послуговуючись риторичними окликами, книжник увиразнив своє здивування від духовної влади Апостольського престолу накладати покарання на померлих архієреїв і зауважив волю Інокентія I, щоб Іоанн Златоуст був патріархом у Божому Царстві, натомість Арсакій – проклятим у цьому і майбутньому віці: "O srogie Anathema! O nie poięta mocy stolice Apostolskiej! Do Arsaciusza u umarłego ma prawo: "Y po śmierci zkładamy". Niechay Chrisostom u na ziemi u w niebie będzie Patriarchą, Arsacius u w tym wieku u przyszyłym, niech nie będzie Biskupem, ale u tu u tam przeklętym. Na deposityey zaś

Theophilowey mało było, przyłożył Innocentius przeklęstwo u zupełne od Chrześcijaństwa oddalenie" [4, с. 42].

Головою вселенської церкви, розповідав далі Теодор Скуминович, був Папа Римський і для константинопольського патріарха Міни. У вміщеному у "Пролозі" житті святиителя Міни (день пам'яті 25 серпня (7 вересня)) розповідається про те, як папа Агапіт I, перебуваючи в Константинополі усунув з патріаршої кафедри Анфіма I, що підтримував ересь монофізитства. На його місце Агапіт I особисто висвятив пресвітера Константинопольської церкви Міну, що обіймав престол впродовж 16-ти років у час правління Юстиніана – золотої доби Візантії, коли було побудовано найвеличніший храм християнства – Собор святої Софії.

Іншим доказом першості Римської церкви для Теодора Скуминовича була історія повернення на Константинопольську кафедру патріарха Ігнатія, що звертався з апеляцією у справі свого усунення до папи Миколая I. У своїй розповіді про причини зміщення Ігнатія письменник зазначив, що його несправедливо позбавив патріаршого престолу кесар Барда за те, що той дорікав йому за розлучення з дружиною та блудодіяння з вдовою свого сина. Борючись з аморальністю Барди, Ігнатій відмовив йому на свято Богоявлення у причасті. Їхні відносини остаточно зіпсувались, коли Ігнатій відмовився виконувати наказ Барди насильно постригти в черниці імператрицю Феодору – регентшу Михаїла III, яка у 846 р. розпорядилась поставити його патріархом [13, с. 82]. Після цього Варда несправедливо вислав Ігнатія у заслання на острів Тенеринф, що в Мармуровому морі, і на його місце призначив Фотія. На протигагу Іоанну Златоусту, що, залишаючи патріаршу кафедру, просив візантійський єпископат підтримати свого наступника для того, щоб зберегти єдність церкви, Ігнатій наказав не звершувати без нього жодних священнодійств, чим сприяв розколу [13, с. 88–89]. Освічений же Фотій, якого суспендований Ігнатієм Григорій Авеста впродовж п'яти днів провів через п'ять ступенів чернецтва і священства (монаха, чтеця, іподиякона, диякона і пресвітера), а на 6-й посвятив у патріархи, став одним із найвеличніших предстоятелів Константинопольської церкви [17, с. 173; 196; 394].

Теодор Скуминович писав, що Ігнатій повернувся на патріаршу кафедру завдяки папі Миколаю I, і, будучи відсторонений удруге, апелював до папи Адріана II, що на його захист скликав у Константинополі Восьмий вселенський собор. Наведені письменником історичні відомості неповні точні. Папа Миколай I, до якого першим звернувся Фотій із проханням визнати законність його поставлення патріархом, після отримання написаної від імені Ігнатія архимандритом Теогностом апеляції та вивчення причин їхньої суперечки став на бік останнього. Зокрема, у апеляційному листі Ігнатій просив папу Миколая I про таке: "Але ти, святійший володарю, яви мені велелюбне милосердя і скажи разом з великим Павлом: "Хто знемагає, з ким і я не знемагав би" [7, с. 1319] (2 Кор. 11:29); згадай про великих патріархів, твоїх попередників, Фабіана, Юлія I, Інокентія I, Лева I, коротко про всіх, хто боровся за істину проти неправди; поревнуй їм і явись месником за нас" [13, с. 92]. У 863 р. у Римі відбувся собор, на якому папа Миколай I, діючи як глава і суддя вселенської церкви, постановив позбавити Фотія патріаршої кафедри на користь Ігнатія. В актах Собору Фотій іменувався грабіжником і перелюбником, що узурпував престол Константинополя за життя Ігнатія. Зазначалось, що в разі його відмови виконати розпорядження Рима, він та його прибічники підпадуть під анафему та будуть довічно відлучені від євхаристії. Такий перебіг подій обурило Фотія

і він у 867 р. провів у Константинополі зустрічний собор, на якому анафемував папу Миколая I. Восени того ж року Фотія було зміщено з кафедри одразу після вбивства його покровителя імператора Михаїла III (24 серпня 867 р.) Васиєм I Македонянином. Новий правитель Візантії, шукаючи на Заході союзників у боротьбі проти арабів, відновив Ігнатія після 10-ти років вигнання на патріаршій кафедрі, яку він очолював до самої своєї смерті – 23 жовтня 877 р. Удруге Ігнатій патріарший престол не залишав, а тому Теодор Скуминович помиливсь, зауваживши, що той апелював щодо свого повторного звільнення з посади патріарха до папи Адріана II: "Ignatius S. Patriarcha Konstantinopolski od Bardy Pana Graeckiego, że go o Kazirodstwo u własney żony opuszczenie karał nie słusznie rugowany, uciekł się do Mikołaja Papieża który go u przywrócił. Wgnyany znowu appellował do Adriana II a ten u Synod w Konstantinopolu złożył, za Cesarza Wschodniego Bazylusza Macedona, na którym Photiusza wyklął, u S. Ignatiusza na Patriarchiey posadził. Ten Synod był osmy Generalny, przeciw Photiuszowi zebrany" [4, с. 43].

Четвертий Константинопольський собор (869 р.), на якому, за словами Теодора Скуминовича, Ігнатія було поставлено патріархом відбувся після того, як він вже два роки очолював Константинопольську кафедру. О. Лебедев твердив, що повернення Ігнатія на патріарший престол лягло тяжким тягарем на Візантійську церкву, яка занурилась в десятирічну смуту [13, с. 96]. Ідучи за католицькою історіографією, полеміст називав згаданий Собор, який зібрав папа Адріан II за підтримкою імператора Василя I Македонянина у храмі Святої Софії, Восьмим вселенським. Грецькі ж історики вселенським собором вважають зібрання, що відбулось після повернення Фотія у 879–880 рр. Зі свого боку, латинники його засуджують як "Pseudo-Synodus Photiana" [17, с. 198]. На користь правоти візантійських ("Theophanes Continuatus") і німецьких хроністів (Йоганн Функ "Chronologia"), яких критикував Теодор Скуминович за небажання визнати законність собору 869-го р., було багато суттєвих аргументів. Зокрема, на першому засіданні собору 869-го р. було присутньо всього лише 12 (за іншими свідченнями 18 [4, с. 197]) єпископів, тоді як на відкритті собору 879-го р. – понад 380 [4, с. 94–100]. Така низька підтримка патріарха Ігнатія, на боці якого були імператор Василій I Македонянин та папа Адріан II, частково була зумовлена й тим, що папські легати, що головували на соборі, допустили до участі лише тих єпископів, які підписали складений у Римі документ про відмову від обрядово-догматичних закидів латинникам, наведених Фотієм у своїй "Енцикліці до східних патріархів" [3, с. 722–742], та анафемування як Фотія, так і його прибічників. Для багатьох єпископів підпис запропонованої папою Адріаном II "формули собору" [13, с. 94–100] був принизливим і ставив у пряму залежність Константинопольську церкву від Рима. На останньому засіданні собору були присутні Василій I Македонянин з дітьми та 102 єпископи, які підписали прийняті на ньому рішення із правом їхнього перегляду Папою Римським. Досягнутий мир між Константинополем і Римом виявився недовгим. Його порушила відмова Ігнатія папі Іоанну VIII під погрозою усунення з патріаршої кафедри відкликати з Болгарії всіх грецьких єпископів і священників. У ході загострення юрисдикційних протиріч Сходу й Заходу Ігнатій помер і патріархом знову обрали Фотія, повернення якого підтримав Василій I Македонянин і більшість візантійського єпископату [17, с. 197–198].

Підтвердження першості єпископа Рима Теодор Скуминович знаходив в історії церковних соборів, проведення

яких було традиційною практикою боротьби з ересями, що з'являлися в давнину. Докази того, що всі правдиві собори відбувалися за участю Римської церкви полеміст навів у підрозділі твору: "Biskup Rzymski prawdziwe Synody składa, u bez niego te bydz nie mogą" [4, с. 44–45].

Яскравим прикладом того, що в особі Папи Римського зосереджена вся повнота церковної влади Теодор Скуминович вважав історію боротьби Максима Сповідника (день пам'яті 21 січня) з ересю монофелітства, що поширилась у Візантії. Окремі деталі протистояння святого з монофелітами письменник виклав у своєму творі за його життям, описаному у давньоруській менології "Пролог". В центрі оповіді полеміста була розмова Максима Сповідника з імператором Константином II і собор, який скликав папа Мартин I у 649 р. Зокрема, полеміст розповів про сміливість святого сказати у вічі правителю Римської імперії про те, що той сповідує ересь Аполлінарія Лаодикійського. Не побоявся святий навіть назвати Константа II "провісником антихриста" [4, с. 44–45]. Будучи посоромленим настоятелем монастиря у Хризополі, імператор пригрозив розглянути його справу на церковному соборі. Максим Сповідник же, запалившись ревністю за православну віру, пішов у Рим, аби папа Мартин I скликав правдивий собор для прокляття монофелітської ересі. Отже, підсумував Теодор Скуминович, Максим сповідник, що шанується Східною церквою як преподобний, вважав, що правдиві собори скликаються лише Папою Римським.

Іншою ілюстрацією думки про те, що авторитет єпископів Рима вище, ніж авторитет церковних соборів, Теодору Скуминовичу слугували відомості з біографії Стефана Нового (день пам'яті 11 грудня) і матеріали Сьомого вселенського собору. З укладеного Симеоном Мегафрастом життя Стефана Нового письменник розповів про те, як святий мудро аргументував свою відмову підписати орос собору, що відбувся в Ієрії на чолі з єпископом Ефеським Теодосієм (754 р.). Полемізуючи з візантійським духовенством щодо суті ідолопоклонства, Стефан Новий попросив, аби йому зачитали соборне обґрунтування заборони поклонятися іконам. Коли ж Константин Нікомедійський взяв до рук соборну книгу і прочитав її заголовок: "Постанова святого і вселенського Сьомого собору", то святий закричав сильним голосом, що це неправда. Стефан Новий обурювався, чому єпископи Константинопольської церкви сміють називати Ієрійський собор "святим", якщо на ньому було заборонено іменувати святими апостолів і мучеників. Так само, пояснював монах, немає підстав називати згаданий собор "вселенським", оскільки він відбувся без участі Папи Римського, що тільки один уповноважений керувати і розпоряджатися справами церкви [4, с. 45].

Думку Стефана Нового про законодавчий примат єпископів Рима Теодор Скуминович підтвердив цитатою з протоколу діянь 6-го засідання Другого Нікейського собору (787 р.), що визнається Римською і Константинопольською церквами Сьомим вселенським собором: "Toż poświadczył siódmy Synod powszechny, temi słowy: "Iako wielkim Generalnym Obrazoborców Synod nazwał się może, ponieważ nie miał w sobie Papieża, abo Kapłanów jego, ani przez posły, ani przez list, iako prawo Synodów potrzebuie". Owo bez wolej Papieskiej u Synody bydz, u Cerkiewne rzeczy sporządzać się nie mogą" [4, с. 45].

Насамкінець історичне верховенство Папи Римського над Східною церквою Теодор Скуминович засвідчив у підрозділі "Rzymski Biskup czym jest w Cerkwi, u że błądzić w Wierze nie może" [4, с. 45–48] висловлюваннями Теодора Студита про його правовий і духовний

статус. Письменник окремо навів у творі всі вибрані Мелетієм Смотрицьким ("Exēthesis abo Expostulatia" [5, с. 93]) з листа ігумена Студійського монастиря до папи Лева III титули, які характеризують повну і виняткову владу глави Римської церкви у християнстві. Так, звертаючись за допомогою до Рима у протистоянні з імператором Левом V Вірменином, що скликав у Константинополі іконоборчий собор (815 р.), на якому візантійський єпископат скасував законність рішень Другого Нікейського собору, Теодор Студит називав Папу Римського "Найсвятішим", "Найвищим Отцем Отців", "Рівним Ангелам", "Преблагословеним Апостольським Папою", "Божою головою над усіма головами", "від Бога поставленим пастирем овець Христових", "Ключником Царства Небесного", "Вершиною Благословіння", "Світільником усього світу", "Джерелом православної віри", "чистою і непорочною Апостольською головою", "Верховним Отцем", "першим Князем Священників", "Твердиною Віри, на якій збудовано вселенську Церкву", "Архіпастирем Церкви, яка є під небом" [4, с. 46; 5, с. 93]. Такі ж самі титули Папи Римського, зауважив полеміст, грек Теодор Студит вжив і у листі до Пасхалія I, котрого, крім того, ще названо "Петром, що прикрашає та очолює Петрову столицю" [4, с. 46].

Міркування про непомильність Римської церкви у вірі Теодор Скуминович обґрунтував іншою цитатою з листа Теодора Студита до імператора Михаїла II, що звільнив його з ув'язнення в Анатолії. Зокрема, від імені багатьох православних єпископів настоятель Студійського монастиря наставляв правителя Візантії у всіх сумнівах у вірі звертатись насамперед до "Римської столиці" [4, с. 46–47].

Висновки. Обґрунтувавши думку, що давня Константинопольська церква визнавала над собою главенство Папи Римського, Теодор Скуминович висловлював жаль, що тогочасна "мізерна Греція" [4, с. 47] не йшла шляхами своїх величких святих, якщо тільки для неї вони були прикладами для наслідування. Відпадиння Візантії від церковної єдності з Римом призвело до її великого нещастя. Якби, міркував письменник, Греція, озираючись на своїх визначних святих, подвижників і сповідників православної віри, виявляла Папі Римському належну пошану та послух, то її б стерегла Божя правиця так, як вона пильнує італійську землю, Сицилію та інші західні держави. Для полеміста найбільш ілюстративним прикладом того, як Бог захищає від ворогів вірних Апостольської столиці християн була Мальта. Книжник метафорично порівнював її з маленькою цяткою в морі, оточеною зі всіх боків ворогами. Однак, незважаючи на географічну близькість до окупованої маврами Північної Африки, Мальта квітла безсмертною славою і наганяла страх Божого заступництва на турків. І сквітнута їй надалі, оскільки не осквернилась схизмою. Мальтійських лицарів-госпітальєрів (військово-чернечий орден "Fratres hospitalis Sancti Johannis" [18, с. 185]), що прийшли на острів із Сирії та Родосу, письменник уподібнював Лоту, який, вийшовши з Содому у Сигор, уникнув Божої кари, що пролилась сіркою і вогнем з неба (Бут. 19:15–29). Так само, за словами полеміста, Бог вивів із Сирії і Родосу – місць підданих прокляття, над якими звершувався Божий суд, у Мальту озброєних Господнім хрестом мальтійських кавалерів (лицарі носили чорну туніку з білим хрестом), що побудували на острові фортеці, церкви, лікарні, школи та бібліотеки, завдяки чому він став непереможним і відомим у всій Європі [4, с. 47–48].

Список використаних джерел

1. АХІОС: таїнство людської природи. – Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. – 109 с.

2. Jedność Święta Cerkwie Wschodniej i Zachodniej, Od Początku Wiary Ś. Katolickiej Obfitie Rozkrzewiona. W Ruskie Kraie Od Przyjęcia Krztu Ś. Szczęśliwie Zawitała [...]. Przeciw skryptowi Synopsis nazwanemu, Rocznymi dziejami Ruskimi Okrzeszczonemu. Nowo Wystawiona Przez Bractwo Wileńskie Przenaświętszey Trojcy, W Jedności z Ś. Kościołem Rzymskim będące. – Wilno, 1632. – 50 s.

3. Photius Constantinopolitanus Patriarcha. Encyclica epistola ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes, Alexandrinum scilicet, et caeteros, in qua de capitibus quibusdam dubiis solutiones meditatur, et quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo / Photius. Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum, sive Graecorum. [...] Series graeca / Accurante J.-P. Migne. – Parisiis, 1900. – T. CII: Photii, Constantinopolitani Patriarchae. Opera omnia. – P. 722–742.

4. Skuminowicz T. Przyczyny porzucenia Disuniej przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey u Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza / Theodor Skuminowicz. – Wilno: W Drukarni Akademiej Societatis IESU, 1643. – 122 s.

5. Smotrycki M. Exēthesis abo Expostulatia to iest Rosprawa miedzy Apologią y Antidotem / Meletij Smotrycki. – Lwów, 1629. – 102 s.

6. Zonaras J. Annales / Zonara Joannes. Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum, sive Graecorum. [...] Series graeca / Accurante J.-P. Migne. – Parisiis, 1864. – T. CXXXIV: Joannes Zonaras. – 1416 p.

7. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту; пер.: Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття. – Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського патріархату, 2004. – 1407 с.

8. Болотов В. Лекции по истории древней церкви: в 4 т. / В. Болотов. – Минск: Харвест, 2008. – Т. I–II. – 575 с.

9. Болотов В. Лекции по истории древней церкви: в 4 т. / В. Болотов. – Минск: Харвест, 2008. – Т. III–IV. – 767 с.

10. Евсевий Кесарийский. Церковная история / Евсевий Памфил Кесарийский. – Київ: Андронум, 2021. – 248 с.

11. Златоуст І. Про жінок і красу / Іоанн Златоуст. *Повне зібрання творинь святих Іоана Золотоустого*. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2013. – Т. XII. – Кн. II. – 573 с.

12. Казенина-Пристанкова Е. Золотые уста. Жизнь и труды Иоанна Златоуста / Е. Казенина-Пристанкова. – Ровно: Живе слово, 2003. – 223 с.

13. Лебедев А. Очерки внутренней истории Византийско-Восточной церкви в IX, X, и XI веках: От конца иконоборческих споров в 842 г. до начала крестовых походов – 1096 г. / А. Лебедев. – Санкт-Петербург: "Издательство Олега Абышко", 2012. – 336 с.

14. Мейендорф И. Введение в святоотеческое богословие; пер. С англ. Л. Волохонской / Иоанн Мейендорф. – Киев: Храм прп. Аг апита Печерского, 2002. – 356 с.

15. Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб.: Свет на Востоке, 2010. – Т. II. – 589 с.

16. Шафф Ф. История Христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб.: Свет на Востоке, 2011. – Т. III. – 688 с.

17. Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб.: Свет на Востоке, 2013. – Т. IV. – 511 с.

18. Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб.: Свет на Востоке, 2015. – Т. V. – 574 с.

References

1. АХІОС: таїнство людської природи (2015). Kyiv: Vydavnychy viddil UPt's Kyjiv's'koho Patriarkhatu. (In Ukr.).

2. Jedność Święta Cerkwie Wschodniej i Zachodniej, Od Początku Wiary Ś. Katolickiej Obfitie Rozkrzewiona. W Ruskie Kraie Od Przyjęcia Krztu Ś. Szczęśliwie Zawitała [...]. Przeciw skryptowi Synopsis nazwanemu, Rocznymi dziejami Ruskimi Okrzeszczonemu. Nowo Wystawiona Przez Bractwo Wileńskie Przenaświętszey Trojcy, W Jedności z Ś. Kościołem Rzymskim będące (1632). Wilno. (In Pol.).

3. Photius Constantinopolitanus Patriarcha. (1900). *Encyclica epistola ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes, Alexandrinum scilicet, et caeteros, in qua de capitibus quibusdam dubiis solutiones meditatur, et quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo. Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum, sive Graecorum. [...] Series graeca. Parisiis. T. CII. (In Lat.).*

4. Skuminowicz T. (1643). *Przyczyny porzucenia Disuniej przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey u Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza*. Wilno. (In Pol.).

5. Smotrycki M. (1629). *Exēthesis abo Expostulatia to iest Rosprawa miedzy Apologią y Antidotem*. Lwów. (In Pol.).

6. Zonaras J. (1864). *Annales. Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum, sive Graecorum. [...] Series graeca. Parisiis. T. CXXXIV. (In Lat.).*

7. Bibliya. *Knyhy sviashchennoho pysannia Staroho ta Novoho zavitu* (2004). [The Bible. The books of sacred scripture of the Old and New testaments]. Per. Patriarkha Filareta (Denysenka) za Bibliyeyu rosiyskoyu movoyu, yaka bula perekladena z yevreyskoyi ta hretskoyi mov u druhii polovyni XIX stolittia. Kyiv. (In Ukr.).

8. Bolotov V. (2008). *Lektsiyi po istoriyi drevney tserkvi: v 4 tt.* [The lectures about the history of ancient church]. Minsk. T. I-II: Istoriya tserkvi v period do Konstantina Velykoho. (In Russ.).

9. Bolotov V. (2008). *Lektsiyi po istoriyi drevney tserkvi: v 4 tt.* [The lectures about the history of ancient church]. Minsk. T. III-IV: Istoriya tserkvi v period vselenskykh soborov. (In Russ.).

10. Evseyiy Kesariyskiy. (2021). *Tserkovnaya istoriya* [The church's history]. Kyiv. (In Russ.).

11. Zlatoust I. (2013). *Pro zhinok i krasu.* [About the women and beauty]. Povne zibrannia tvorin' sviatytelia Ioana Zoloustoho. Kyiv. T. XII. Kn. II. (In Ukr.).

12. Kazenyna-Prystanskova E. (2003). *Zolotyie usta. Zhyzn' i trudy Ioanna Zlatousta* [The golden lips. The life and the works of John Zlatoust]. Rovno. (In Russ.).

13. Lebedev A. (2012). *Ocherki vnutrenney istoriyi Vyzantiysko-Vostochnoy tserkvi v IX, X, i XI vekakh.* [The essays of inner history of Byzantine-East church in IX, X i XI centuries]. Sankt-Peterburh. (In Russ.).

14. Meyendorf I. (2002). *Vvedeniye v sviatootcheskoye bohosloviye* [The introduction in patristic theology]. Kyiv. (In Russ.).

15. Shaff F. (2012). *Istoriya khrystianskoy tserkvi.* [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. II: Donikeyskoye khristianstvo. (In Russ.).

16. Shaff F. (2011). *Istoriya Khrystianskoy tserkvi.* [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. III: Nikeyskoye y poslenikeyskoye khristianstvo. Ot Konstantina Velykoho do Hryhoriya Velykoho. (In Russ.).

17. Shaff F. (2013). *Istoriya khrystianskoy tserkvi.* [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. IV: Srednevekovoye khristianstvo. (In Russ.).

18. Shaff F. (2015). *Istoriya khrystianskoy tserkvi.* [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. V: Srednevekovoye khristianstvo. Ot Hryhoriya VII do Bonifatsiya VIII. Sankt-Peterburh. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 10.04.23

Ruslan Tkachuk, Dr. Sci. (Philol.), Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-0809-5115

e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE PROVING OF THE CATHOLIC DOCTRINE OF THE PRIMACY OF THE POPE BY THE UKRAINIAN POLEMICIST THEODORE SKUMYNOVYCH

The article reveals the arguments of the primacy of the Pope in the universal church given by the Ukrainian Catholic polemicist Theodore Skumynovych in the work "Przyczyny porzucenia Disuniej przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643). Justifying the supremacy of the Roman cathedra, the writer gave an "argument from history" that Pope Sylvester I, having elevated the bishop of Byzantium Mitrophan to the patriarchal title, founded the Patriarchate of Constantinople. In the context of the history of the Byzantine Church, the Catholic writer raised the question of the legality of the Patriarchs of Constantinople use of the title "oecumenicus episcopus", which the bishops of the Eastern Churches called Pope Leo I at the Council of Chalcedon (451). It is revealed the details of the dispute between Pope Gregory the Great and Patriarch John IV the Faster concerning the naming of the Patriarch of Constantinople as an "oecumenicus episcopus". Theodore Skumynovych considered the historical facts of the appointment and displacement of the first hierarchs of the East to be proof of the judicial supremacy of Rome. In particular, the polemicist talked about the restoration of Athanasius the Great and Paul I in the episcopal cathedra by Pope Julius I. From the "Poluustav" of the Vilnius Holy Spirit Monastery the writer cited the story of the appointment of St. Hippolytus of Rome by the Pope as bishop of Portuen. Proving the primacy of the Roman Church, Theodore Skumynovych relied on the facts of the anathematization of the Byzantine emperors and first hierarchs by the bishops of Rome. The most persuasive example of this was the story of the exile of John Chrysostom from the Constantinople's cathedra. The article provides some details of the episcopal ministry of John Chrysostom, such as: the gist of church reforms, relations with the imperial court and Theophilus of Alexandria and also the appeal to Pope Innocent I. The focus of Theodore Skumynovych's attention is the anathema pronounced by Pope Innocent I against Emperor Arcadius, Eudoxia and the dead at that time Patriarch Arsakiy. The return by Pope Nicholas I to the patriarchal cathedra in Constantinople of Patriarch Ignatius served to the polemicist as an argument in favor of the primacy of the Pope. In the story about the displacement of Patriarch Photius, the writer mentioned the Fourth Council of Constantinople (869), which in the Catholic Church is considered the Eighth Ecumenical Council. The other proofs of the supremacy of the Pope were the information from the lives of Maxim the Confessor, Stephen the New and Theodorit the Studite.

Keywords: Theodore Skumynovych, Ukrainian polemical literature, Pope Sylvester I, Saint Mitrophan, John IV the Faster, Pope Gregory the Great, the title of "universal bishop", John Chrysostom, Theophilus of Alexandria, Patriarch Ignatius, Patriarch Photius, the Eighth Ecumenical Council, history of the Church of Constantinople.

УДК 821.161.2-9.09 Прокопович Т
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.26>

Меймей Хуан, асп.
ORCID: 0000-0002-9526-0934
e-mail: 1872596662@qq.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЕЗІЯ КИЇВСЬКОГО ПЕРІОДУ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА: ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНІ ТА ЖАНРОВІ ЗАСАДИ

Досліджуються особливості поетичної спадщини Феофана Прокоповича в київський період його життя, зокрема її ідейно-тематичні та жанрові засади. Окреслено хронологічні межі київського періоду життя автора, проаналізовано їхній зв'язок із біографією письменника, уперше виокремлено два етапи в київському періоді. Перший етап схарактеризовано як такий, що позначений обстоюванням автором суто українських цінностей та інтересів. Другий етап характеризується еволюцією поезики Прокоповича в напрямі наближення до імперських позицій Петра I. Проаналізовано різноманітність поетичних жанрів, які використовує автор. Аргументується теза про те, що в розвитку поезії Ф. Прокопович представив новаторський напрям, для якого характерними є проста віршована форма, чіткий і зрозумілий художній стиль без суперечностей. Головними рисами поетичної спадщини київського періоду є звернення до різних жанрів і змінність суспільних поглядів автора, що вплинуло на його поезику. До першого етапу належать найраніші твори на українську тематику й ті, які присвячувалися художньо-історичним описам Русь-України як Вітчизни, авторським тлумаченням морально-етичних питань, описам внутрішніх емоцій і переживань ліричного героя. Поезія другого етапу позначена змінністю політичних поглядів Ф. Прокоповича після поразки гетьмана Івана Мазепи в Полтавській битві 1709 р. У поетичній творчості з'являються ідеї, які свідчать про зраду письменником українських інтересів і перехід на проросійські позиції. Акцентовано увагу на цих мистецьки довершених, але політично зрадливих творах. Новаторський та об'єктивний аналіз текстів, їхньої художньої вартості, ідейних позицій репрезентує феномен поетичної спадщини Прокоповича в київський період його життя. Київські тексти позначені художньою досконалістю, поєднанням класицистичного і барокового стилів, досконалістю і чіткістю, простотою й довершеністю форми, зверненням до різних жанрових різновидів. Схарактеризовано авторський експеримент із традиційними жанрами, їхня модернізація згідно з викликами Бароко.

Ключові слова: поезія, жанр, Класицизм, віршована форма, поезика, стиль, строфа, тема, ідея.

Вступ. Творча спадщина Феофана Прокоповича за своїм характером є бароково різноманітною за поглядом ідейно-тематичного спектру та багатожанровою. Зокрема, автор звертався до таких жанрів: вірш, драма, проповідь, епістолярій, філософський трактат, переклад. Важливий етап у розвитку поетичного доробку письменника припадає саме на київський період його життя, зокрема часи викладання в Києво-Могилянській академії. Аналіз системи жанрів та ідейно-тематичного спектру поезії Ф. Прокоповича дає можливість доповнити його творчий образ новими штрихами й деталями, визначити головні риси поетичного стилю автора та схарактеризувати класицистичні елементи в ньому.

Методологія дослідження. На сучасному етапі розвитку української медієвістики зростає інтерес до творчої спадщини Т. Прокоповича, що зумовлено неоднозначністю його постаті та поступовим переходом письменника з київських (русько-українських) на московські позиції. Крім того, науковий інтерес до спадщини автора визначається необхідністю по-новому прокоментувати художній світогляд Теофана, його мистецькі засади. Сучасна дослідниця Н. Левченко вивчає специфіку художнього сприйняття Святого Письма автором, що базувалося на його буквальному тлумаченні та наукових підходах: "Науковий підхід до питання тлумачення біблійних текстів він уважав основним критерієм осягнення істини, а риторику її основним засобом, у якому мета збігалася з об'єктом дослідження" [5, с. 291]. Також цей точний і буквальный підхід поєднувався з алегоричним методом, основою якого є символічне розуміння й інтерпретація Біблії. Це пояснюється бароковим світоглядом епохи, його домінуванням в усіх сферах життя, що, так само формувало увагу до символізму, метафоричності, алегоризму, підтексту. Водночас "Прокопович не виключає повністю алегоричного прочитання Святого Письма, але його історичний зміст залишається для нього первинним" [5, с. 295]. Н. Левченко маю рацію, наголошуючи, що письменник орієнтувався в першу чергу на розум, інтелектуальне й раціональне осягнення визначальних тез Біблії. Важливу роль у науковій тезі Д. Кирика, В. Нічик

про те, що вплив на світогляд художньої творчості Т. Прокоповича мало його розуміння віри й науки, роздуми про зв'язок теології та філософії: "Йому потрібна була така теологічна інтерпретація православ'я, яка б не лише допускала певну можливість розвитку науки, а й обґрунтовувала б пріоритет світського начала над церковним у суспільному і передусім державному житті" [4, с. 37]. Загалом більшість учених обстоює думку про те, що Ф. Прокопович утверджував ускладненість барокової поезики з її глибоким символізмом і алегоризмом. Він був прихильником стилю простого й чіткого представлення думок, що є характерним для світогляду Просвітництва:

Виступаючи за простоту, стислість, чіткість і ясність мови, Прокопович, перебуваючи на межі двох стилістичних епох, Бароко і Класицизму, своєю критикою першої з них дуже сприяв утвердженню другої. Він виступав проти надмірного захоплення алегоріями, символами та іншими інакомовленнями, проти нагромадження деталей, тонкощів, суперечностей, проти 'пихаті патетичності', 'трагічних тем, наповнених страхом і жахами' [4, с. 109].

Також погоджуємося з тезою В. Шевчука про Ф. Прокоповича як розробника засад і принципів індивідуальної поезики. Він представляв ідеї, споріднені із Класицизмом, певною мірою заперечуючи барокову художню концепцію: "Особливістю творчості Ф. Прокоповича було, зокрема, те, що він намагався очистити теорію поезії від надмірної барокової формалістики, доведеної в кінці XVII ст. до крайності, тобто Ф. Прокопович хотів повернути українську літературу до Класицизму" [8, с. 307]. Загалом у художньому світогляді Феофана Прокоповича відсутні барокові суперечності й ускладненість, натомість бачимо орієнтацію на класичні зразки:

Звернення Феофана до класичних зразків є для нього засобом критики сучасності, в якому найважливішим є саме момент критики: якщо Бароко було спробою поєднати й узгодити різноманітні елементи минулого, то позиція Прокоповича передбачає вибіркове ставлення до минулого, де він надає переваги класичним зразкам перед пізнішими надбаннями [3, с. 341].

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше системно проаналізовано київський період у творчості Ф. Прокоповича, акцентовано увагу на його реформаторських світоглядних і художніх засадах. На нашу думку, у розвитку поезії Ф. Прокопович представив новий напрям, обстоюючи відхід від традицій курйозного віршування, орієнтуючись на просту віршовану форму, простий, чіткий, зрозумілий стиль без суперечностей. Він представляв досконалий і навіть ідеальний стиль, характерний для поезики Класицизму. Ф. Прокопович утверджував значущість людського розуму в художньому осмисленні світу. Водночас його художній світогляд не є суто класицистичним, а закономірно позначений впливами епохи Бароко. Не особливо толеруючи барокову алегоріку й емблематику в поезії, Прокопович усе ж послуговувався рисами цього визначального стилю доби. До того ж, багато цих рис знайшли теоретичне обґрунтування у його працях і були реалізовані на практиці. Загалом протилежні концепції у Ф. Прокоповича репрезентують неоднозначність його творчості, синтез барокових елементів із раціоналістичним стилем. По суті Прокопович дискутує зі стилем Бароко, наголошуючи на його певних невідповідностях запитам і вимогам мистецтва, апелюючи до того, що стиль Бароко розвивається і змінюється, еволюціонує у стиль Класицизму. Його художній стиль тяжіє до ідей просвітницьких. Отже, у художньому світогляді письменника синтезувалися античні, барокові, класицистичні та просвітницькі елементи.

Метою дослідження є системний аналіз поетичної спадщини автора київського періоду його життя, зокрема, вивчення особливостей її жанрової системи та ідейно-тематичного спектру. Матеріалом для аналізу є поетичні твори Ф. Прокоповича, які були написані в часи його проживання в Києві.

Результати дослідження. Перший період творчості Феофана Прокоповича окреслюємо київським періодом його життя. Він тривав від початку творчої біографії письменника до 1715 р. А 1716 р. після переїзду автора до Петербурга розпочинається новий, світоглядно відмінний етап. У київському періоді виокремлюємо два етапи. Перший характеризується обстоюванням автором українських ідей і позицій. На другому етапі бачимо еволюцію поезики, що визначається насамперед зміною політичних уподобань автора, його переходом на проросійські позиції та відповідно творчість представляє художні тлумачення тогочасних суспільно-політичних подій. Традиційно саме ці тексти викликають особливий інтерес учених, оскільки потребують додаткових тлумачень.

Найбільш раннім поетичним твором письменника вважаємо вірш "Елегія, у якій блаженний Олексій розповідає історію свого добровільного вигнання". Дату його написання встановлюємо за часом навчання Ф. Прокоповича в Римській колегії Святого Атанасія. Цей вірш написаний латинською мовою і вперше був надрукований у виданні "Lucubrationes illustrissimi ac reverendissimi Theophanis Prokopowicz" 1733 р. Текст включено до складу поезики Ф. Прокоповича, підготовлений Г. Кониським "De arte poetica" (Могильов, 1786) і подано як зразок жанру пародії. Латинською мовою було опубліковано у виданні творів автора 1961 р. Українською мовою вірш переклав Ю. Мушак. Дослідник О. Грузинський у статті "Elegiae Alexii' Теофана Прокоповича" вважає вірш наслідуванням 3 і 4 елегій римського поета Овідія з книги 1 "Скорбні елегії" [1, с. 20-40]. Основою сюжету є середньовічний текст "Життя Олексія, чоловіка Божого" в латинській, так званій мюнхенській редакції. Вірш написаний від імені Олексія, який найщасливішою ніччю у своєму житті вважає ту, коли

*Саме був час залишити батьківську хату навіки,
Христе, до тебе любов це наказала мені* [7, с. 40].

Він апелює до своїх почуттів і пояснює власні дії: "Серед тривожних надій я на вигнання рішавсь" [7, с. 40].

Наголошує на тому, що "Пішов сам, без речей". Цей шлях він порівнює з виходом із в'язниці. Герой акцентує увагу на цінностях духовних, а не матеріальних. Він згадує про весілля, котре не відбулося та просить, аби ніхто не плакав

... над вигнанням моїм [7, с. 41].

Його довго не пускала в дорогу любов батька, але врешті знайшов ніч для втечі, довго міркуючи над цим:

*Тричі діткнувся я порога, і тричі тягар мого тіла
Ноги затримає мої, взуті належно у путь* [7, с. 42].

Після Риму герой тікає до Сирії. Він прагне волі, свободи, що відповідає ідеалу людини доби Бароко: "Вільний сам буду себе захищати" [7, с. 42].

Олексій без жодного жалю залишає береги Італії, мріючи про Сирію. Його звернення до сил природи має навіть характер ренесансний:

*Синього моря вітрове! Женить ви мене, поганяйте,
Бога прихильного це знаком хай буде мені.*

*Лиште мене, ви, вигнання на березі моря чужого,
Як лиш ця Божа земля зватися може чужа* [7, с. 43].

По суті цей твір представляє художнє, виражене в етичній формі, тлумачення духовного подвигу святого Олексія. Автор акцентує увагу на внутрішніх причинах, які спонукали героя піти цим шляхом. На нашу думку, цей твір не можна назвати цілком наслідувальним. Адже він репрезентує суто авторське бачення і тлумачення життя й духовного подвигу святого Олексія.

До ранніх творів Феофана Прокоповича належить також "Опис Києва", який уперше надруковано латинською мовою у виданні "De arte poetica" 1786 р., підготовленому Г. Кониським. Переклад українською мовою зробив В. Маслюк і вперше надрукував у виданні "Аполлонова лютина. Київські поети XVII–XVIII ст." 1982 р. Сам текст не датований, але відштовхуємося від того, що курс поезики в Києво-Могилянській академії Прокопович читав 1705 р. Тому вважаємо, що цього ж року було написано і сам твір. Це похвала й панегірик рідному місту. Насамперед автор описує красу Києва:

*В місті шумить плескіт вод Борисфена, де сходять
Люцифер,*

*Тягнеться місто до гір там, де волочить ніч день.
Гострі вершини оточують західні міста квартали,
Хвиля об берег б'є той, що до Аврори лежить* [7, с. 43].

Особливу увагу звертає Прокопович на Дніпро, називаючи його давньою назвою Босфор, що незмінно жене хвилі. Твір перейнятий пієтетом до річки, яку автор вважає своєрідним символом міста. Наголошує на його силі, могутності, неприступності для ворогів:

*Хвилі ріки Борисфена зі сходу сягають до міста,
З заходу мури міські, там захищає гора* [7, с. 44].

Описуючи місто, Теофан наголошує на його історичній місії, на вдалому географічному розташуванні:

*Місто звертає чоло на схід, спиною стає на захід,
Тут огорожа – ріка, там же – багато вершин* [7, с. 44].

Також до складу згаданої "Поетики" було включено інші вірші, зокрема, "До вчителів Луки Коначевича та Варлаама Скамницького". У творі критикується поведінка вчителів, які самі живуть у злиднях, але учням дарують гроші. Письменник вважає, що святий закон не дозволяє учням брати золото. І так

*Діється шкода при цьому подвійна, збиток стається
Вам при відході грошей, учням – коли їх беруть* [6, с. 30].

Автор обстоює чесні та відкриті стосунки між учителем і учнем, що було основою в Києво-Могилянській академії.

Також у "Поетиці" вміщено вірш Прокоповича "До читача, прихильного до книжки Квяткевича". Текст присвячений звеличенню книги та її користі для читача:

*Книжку проглянувши цю, не змарнуєш дозвілля, читачу, –
Схожа на квітку вона з плодом, захованим в ній* [6, с. 30].

Загалом про роль книги в житті особистості письменник згадує досить часто. Він утверджує значущість часу в людському бутті. Саме час здатний допомогти здолати довгу дорогу й розважити гостей. А книга в бутті, тобто в щоденному житті людини, зробить його світлим і радісним. Також письменник дає поради щодо того, як читати книги самостійно. Він радить читати всім, зокрема, цікаво про вагомість читання книг є його порада Папі Римському.

Поетичний твір "Епінікіон, сієсть пісьн побідная о тоєйжде преславной побіді" був написаний влітку 1709 р. уже після Полтавської битви. Вірш побачив світ у брошурі "Панегірикос, іли Слово похвальное о преславной над войсками свейскими побіді...", надрукованій у друкарні Києво-Печерської лаври латинською мовою. До складу брошури увійшло також "Слово похвальное", виголошене Феофаном Прокоповичем у присутності Петра I у Софійському соборі 24 липня 1709 р. латинською мовою. Твір Прокоповича "Епінікіон" був надрукований польською й латинською мовами. Фактично, із цього твору та виступу починається творчий злам автора, який завершився його переходом на бік російського самодержця Петра I і зміною політичних позицій. А згодом і переїздом Прокоповича до Росії. Жанр "Епінікіону" досить специфічний: він містить елементи класичної оди, бачимо прагнення автора використати її теоретичні засади для звеличення свого героя. Насамперед тут підноситься перемога російського війська під Полтавою, що відбулася 27 червня 1709 р. Фактичні деталі у творі майже відсутні. Текст більш загальний і має характер утвердження конкретних ідей, які обстоює письменник. Поетичний твір починається традиційним урочистим заспівом:

*Орган рифмотворческий воспіти довліет
Нашей нині радості, ниже что успіет
Вітійських устанет слово* [7, с. 30].

Автор наголошує на силі православної віри, яка тримає тих, хто її сповідує: "В полках же православних Бог непостижимий" [7, с. 31].

Виступає ортодоксальним прихильником саме православної традиції. Загалом бачимо тут тенденційне використання із суто політичною метою ідей релігійних і духовних. Твір засвідчує інтеграцію позицій Прокоповича в контекст інтересів саме російського православ'я та його зраду української національної церкви. Він славить Петра I як монарха державного, якому Росія повинна бути вдячна за служіння. Водночас автор забуває про гострі конфлікти українських гетьманів із ними, викликані прагненнями Московщини знищити Гетьманщину. Також спостерігаємо у творі монументальну й масштабну картину зіткнення сил ворожих. Це протистояння таке велике, як і Троянська війна. Опис битви нагадує античні описи битв, троянські батальні сцени й автор тут широко виявляє свій художній талант:

*Блисну огнем все поле; многія вскорі
Ізлетіша молнія; не таков во морі
Шум слишиться, егда вітр на вітр ударяет,
Ниже тако гром з темних облаков рикает,
Яко гримят армати, і гласом і страхом,
І уже день помрачи дим, змішен зо прахом* [7, с. 33].

Як наголошує І. Ісіченко,

протистояння російського війська та шведів з українськими союзниками вводиться автором у контекст священної війни, у якій московський цар має перемоги латинський Захід, викоринити унію ("лютую ехидну, піющую кров святих") і визволити православні народи Сходу. Згадки про фараона мають уподібнити перемогу росіян під Полтавою до визволення Мойсеєвого народу з єгипетського рабства. Так Полтавська битва постає епізодом у хрестовому поході [2, с. 402].

На думку Теофана Прокоповича, метою цього походу є *...все сокрушити*

*Темниці варварськія і ярем безмірній,
І от долгих узлищ ізвести род вірній,
Да же, вся побідня совершивше рати,*

Крест на стінах сіонських водрузиши златий [7, с. 33–34].

У трактуванні постаті гетьмана Івана Мазепи бачимо повний відступ письменника від національних українських інтересів. Його автор подає згідно з російською імперською доктриною, називаючи "отступник", "отечества враг велій", "змінник неістовий", "ізверг мерзкій", "плем'я ехиднино". Цілком протилежним у творі постає образ Петра I. Його Прокопович ідеалізує та гіперболізує, наділяючи всіма можливими позитивними рисами. Очевидно, текст твору писався з метою автора стати близьким соратником російського самодержця, заради чого він тлумачить історію неправдиво, перекидає факти для створення позитивного для Руси-України образу Петра I.

"Епінікіон" Ф. Прокоповича було написано церковнослов'янською мовою. Автор стилізував текст під форму давніх епічних поем. Він використав образ римського бога війни Марса, а також образ лева, що був дуже популярним у бароковій геральдиці. Останній у творі символізує та втілює Швецію. Твір написаний 13-складовим силабічним віршем.

Далі бачимо поступовий відхід автора від українських інтересів. Відкрито вперше зміна позиції прозвучала у вірші "Запорожець кающійся". Так почався другий етап ківського періоду творчості Прокоповича. Твір вперше був надрукований у виданні І. Чистовича "Феофан Прокопович і його час" 1868 р. Очевидно, датується тим самим роком, як і "Епінікіон". На цей час автор уже остаточно перейшов на політичні позиції Петра I. У творі йдеться про ту частину козацтва, яка підтримала Івана Мазепу. Письменник наголошує, що з часом ці люди усвідомили свою помилку, тому розкаялися і знову повернулися на Січ. Вірш написаний від імені козаків, які тепер звинувачують гетьманів і отаманів, по суті – Мазепу, е тому, що збили їх на неправильний шлях:

*Что мні ділать, я не знаю,
А безвістно погибаю:
Забріол в ліси непроходні,
В страни гладні і безводні;
Атамани і гетьмани,
Попал я в ваші обмани* [7, с. 34].

Це ніби їхній плач і страждання, адже вони прагнуть не збитися з дороги далі та не гнівити самодержця. Мовляв, зробили так з "малорозсудного серця" [7, с. 34], а тепер просять для себе розуму твердого, сподіваються, що Бог і цар милосердний не будуть на них гніватися. Прокопович був цілком свідомий таких своїх позицій, адже по суті вустами козаків викладено його політичні переконання. Фактично таку позицію письменника можна характеризувати як зрадливу відносно до українських інтересів. Водночас заслуговує на увагу мистецька досконалість тексту. Твір написано у формі розгорнутого ліричного монологу. Вірш містить три шестирядкові строфи, поєднані суміжною жіночою римою. Він написаний

силабічним розміром, восьмикладовий і містить цезуру після четвертого складу. Письменник традиційно виявляє блискучі знання з теорії літератури, які репрезентує на практиці.

Вірш "За Могилою Рябою" датується 1711 р. Протягом XVIII ст. текст поширювався у списках. Уперше був надрукований у виданні І. Чистовича. Твір присвячений одному з епізодів російсько-турецької війни 1710–1711 р., зокрема битві біля містечка Ряба Могила, що відбулася 9–10 липня 1711 р. Тоді на особисте запрошення Петра I Феофан Прокопович узяв участь у Прутському поході. Цей спільний похід із російським самодержцем остаточно й безповоротно визначив переорієнтацію українського письменника на інтереси російської держави та її самодержавства. Загалом текст повністю представляє інтереси і позиції російського царя та репрезентує зраду Руси-України.

В основу тексту покладено художній опис поразки російського війська в битві з турками, що відбулася 9–10 липня 1711 р. біля Рябої Могили в Молдові. Результатом цієї поразки стало підписання Прутського миру, відповідно до якого Московське царство зобов'язувалося повернути Туреччині Азов, ліквідувати свої фортеці біля берегів Дніпра й Азовського моря. Із погляду художньої довершеності твір цікавий, сповнений епічних картин, присвячених описам битв. Важливу роль відіграє міфологічний образ античного бога Марса. Спостерігається вплив поезики українських народних дум, відчутні ремінісценції з них:

*В день недільний ополудні
стался нам час вельми трудний,
Пришол турчин многолюдний.
Пошли назустріч козацькія,
пошли полки волоськія,
пошли загони донськія [7, с. 34].*

Ведучи мову про російсько-турецьку війну, автор характеризує її як війну цивілізацій, протистояння християнського та мусульманського світів. Він втілює їх у глибоко символічних образах Ісуса Христа й Магомета. Текст твору написано наближеною до живої української мови. Завдяки динамічному характеру вірш легко читається. Велике значення надає письменник опису битви:

*Зоря з моря виходила,
ажно поганська сила
в тил обозу зашуміла.
Всю ноч стуки, всю ноч крики,
всю ноч огонь превеликий:
всю ноч там Марс шел дикий [7, с. 35].*

Традиційні батальні сцени свідчать про талант автора представляти історичні факти в художньому світлі.

Вірш "Похвала Дніпрові" був написаний латинською мовою і надрукований мовою оригіналу 1733 р. у виданні "Lucubrationes illustrissimae ac reverendissimae Theophanis Prokorporowicz. Vratislaviae". Також твір увійшов до складу поезики Феофана Прокоповича, виданої Георгієм Кониським "De arte poetica". Українською мовою переклав В. Литвинов і надрукував у третьому томі "Філософських творів" Ф. Прокоповича. На нашу думку, твір був написаний ще до переїзду письменника до Петербурга, тому відносимо його до першого періоду творчості. Автор зосереджує увагу на описі головної річки Руси-України та прославляє її у віках:

Славен будь, отче великий, завжди повноводий, глибокий!

*Ти багатіший за інші річки усі разом, а може,
І найславніший [7, с. 36].*

Акцентується увага на природних властивостях річки, зокрема силі її течії, багатстві на рибу:

Сила Дніпра:

*Часто лютує швидка течія, і тоді у нестямі
Навіть столітні дуби вириває укупі з корінням;
З шалом круті береги підриває і валить у воду;
Грізно шумить, як зустрине якусь на шляху перепону [7, с. 37].*

Автор апелює до того, що Київ виник саме біля річки Дніпро, яка дала можливість розвинутися і стати центром держави:

*Добре про річку Дніпро-Борисфен наші предки сказали,
Що молоком він і медом наповнений, а не водою.
Годі й казати про те, скільки сіл, скільки міст і містечок
По берегах мальовничих твоїх розрослося усюди! [7, с. 37].*

Прокопович описує річку Дніпро як своєрідний символ Києва і Руси-України:

*О славо і гордосте наша одвіку!
Місто – держави могутньої мати й окраса вітчизни [7, с. 37].*

Говорить і про військово значення річки Дніпро, згадуючи про історичну роль у військових походах. Визначається та велика роль, яку річка відіграє в укріпленні й обороні Руси-України:

*Слід пригадати також, що в човни вояків посадивши,
Понтові, Чорному морю, погрози ти кидав, бувало,
Й страх наганяв там. Але Батьківщину свою
найчастіше
Краще за мури усякі борониш, і ворога злого,
Шлях заступивши, примушуєш геть відійти до кордонів [7, с. 37].*

Загалом, вірш цілком нейтральний із позицій суспільно-політичних. Для автора головним є утвердити високу історичну роль річки Дніпро в бутті Руси-України. Тут автор постає щирим патріотом своєї Вітчизни і Дніпра як її символу.

Також не датований, але, очевидно, створений у часи проживання Прокоповича в Києві, вірш "Польський кант". Українською мовою текст переклав М. Рогович за рукописним списком, який нині зберігається у фондах Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського. Уперше твір побачив світ на сторінках журналу "Вітчизна" 1969 р. Подібно до попереднього, вірш нейтральний із позицій суспільно-політичних. Це текст ліричний, спрямований на задоволення естетичних почуттів особистості. Автор репрезентує притаманні його художньому світогляду міркування щодо почуттів та емоцій, які переживає людська душа:

*– Чом, душе моя, сумує думка твоя,
Часто їх ще зітхає? Що смутить, не знаю.
– Чом мені радіти? Не можу зустріти,
Що би веселило. Мені все те мило.
– Що ж так сильно гнітить? Нам сонечко світить [7, с. 38].*

Спостерігаємо певні пошуки призначення людського життя й осмислення його сутності. У тих пошуках автор приділяє увагу мові серця, тому, чим воно живе і чим стурбоване: "– Серце чом палає? Що так допікає?" [7, с. 38].

Його душа стурбована через те, що відбувається в навколишньому світі:

*– Бачиш, мій коханий, як світ наш змішали
Долів головами, до неба ногами?
Зло неправда скаче, а правдонька плаче [7, с. 38].*

Особливо серце переживає за те, що в цьому світі "правди немає", адже "Правда тільки в слові безмежного Бога" [7, с. 38]. Тому фактично порятунком і виходом для

збентеженого серця, тобто особистості, Феофан Прокопович вважає звернення до Бога, читання Святого Письма.

Невідомою є дата написання поетичних творів "Жарт про Венеру, яка шукає свого Купідона" і "Також двовірші – поради-перестороги тому, хто згубне кохання собі запрошує". Вперше обидва твори були опубліковані з подачі В. Нічик і М. Рогович латинською мовою. Українською мовою їх переклав М. Рогович. На нашу думку, вірші були написані в Києві. Адже вони своїми нейтральними суспільно-політичними позиціями, міркуваннями про людські почуття й емоції перегукуються з попередніми аналізованими текстами. Тому є підстави припускати, що були створені приблизно в той же самий час. Це міг бути період пошуку автором сенсу людського життя і звертанням до естетичних функцій літератури як мистецтва слова.

Вірш "Жарт про Венеру, яка шукає свого Купідона" присвячений авторській інтерпретації античних образів богів Венери й Купідона. Перша всюди шукає свого сина Кіпріда, який ніби-то десь загубився. Вона зізнається, що, "юнак в серці моїм заховавсь" [7, с. 38]. Усвідомлює, що якщо зрадить його, то,

він ворог ще більший буде.

*Отже, мовчи краще, врізний втікачу, й пали мене легше!
Крашу криївку, ніж тут, мати не будеш ніде* [7, с. 38].

А "Також двовірші поради-перестороги тому, хто згубне кохання собі запрошує" присвячені застереженням автора тим, хто закохується. Письменник міркує над значенням слів "кохаю", "кохання", "коханий" і каже, що він цього не знає. Проте усвідомлює, що "хто закохавсь, полум'ям хутко згорить" [7, с. 39]. По суті це інтимна лірика, якої надзвичайно мало у творчості Прокоповича та до якої він звертався дуже рідко.

Також до переїзду Ф. Прокоповича у Петербург було написано вірш "Пісня світська". Він вийшов друком у третьому томі філософських творів автора 1981 р. Тут автор міркує про те, яким є щастя у світському житті. На думку автора, щаслива та людина, яка нікого не кохає. Адже, як він вважає, кохання завдає лише переживань, "воздыхань". Складається враження, що Ф. Прокопович пережив нещасливе чи не взаємне кохання, тому він закликає втікати від спокус любові та "кріпись, покамест от ней не скусился" [7, с. 39]. Він описує прикмети ран "безкровних", яких завдає кохання. Серед них називає постійний погляд на того, кого любиш, застерігає:

*Ах, отирайся страсті сей виновной,
В сладості которой будет яд!* [7, с. 39].

Проте, якщо вже спокусився цим спогляданням, то "свою вольность потерял" [7, с. 39]. Почуття кохання письменник вважає таким, яке позбавляє особистість індивідуальної свободи. Для самого автора воля набагато цінніша за кохання:

*Будь бережлив ти: над свою свободу
Волі дрожайшой лучше ніт* [7, с. 40].

Вважаємо, що в Києві було написано і вірш "Про папський вирок Галілеєві". Українською мовою його переклав В. Литвинов та опублікував у журналі "Вітчизна" 1969 р. Переклад було здійснено за рукописним списком твору, який зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Твір присвячено критиці папського престолу за невизнання наукових відкриттів. Прокопович, як апологет православного християнства, критикує Папу Римського за те, що він ганьбить безсоромно ім'я Галілея. Адже

*Справжня у нього земля, а твоя від початку фальшива.
Бог його зорі створив, ваші ж – лукавого плід* [7, с. 40].

Прокопович виступає прихильником вчення Галілея, яке не визнає Папа. Для нього Галілей є особистістю

сучасною й реформатором, натомість Папа постає як антиреформатор, той, хто гальмує розвиток науки:

*Варвара гідний закон твій про світобудову, гаркавцю,
А Галілеїв вогонь – нищить безжального його* [7, с. 40].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, поетична спадщина Феодана Прокоповича часів його проживання в Києві репрезентує оригінальну сторінку його творчого портрету. Своєрідність спадщини визначається широкою системою жанрів і змінністю суспільно-політичних поглядів автора. На основі аналізу текстів творів обґрунтовано авторську тезу про те, що поезія київського періоду життя письменника поділяється на два періоди. Перший починається найранішими творами і позначений суто українською тематикою, освітуванням Руси-України як Вітчизни. Другий період починається від 1709 р., після поразки гетьмана Івана Мазепи в Полтавській битві. Цей період у київському часі автора позначений кардинальною зміною суспільно-політичних позицій, поступовим і невідворотним переходом Прокоповича на проросійські позиції. Системне вивчення цих творів, їхньої художньої вартості і суспільних орієнтирів дає можливість повно представити та проаналізувати поетичну спадщину письменника. Поетичні тексти київського періоду позначені художньою досконалістю й розмаїттям жанрів. Автор експериментує із традиційними жанрами і надає їм нового звучання шляхом інтеграції в текст актуальної та сучасної тематики. Стиль Теофана прагне до класицистичної досконалості та чіткості. Він прагне простоти і водночас довершеності форми, розширяє жанрові межі та синтезує в одному творі різні стильові риси.

Список використаних джерел

1. Грузинський О. "Elegiae Alexii" Теофана Прокоповича / О. Грузинський // Записки Українського Наукового товариства в Києві. – 1909. – Кн. IV. – С. 20–40.
2. Ісиченко І., Архиепископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. / І. Ісиченко, Архиепископ. – Львів: Святогорець, 2011. – 568.
3. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті / С. Л. Йосипенко. – Київ: Український Центр духовної культури, 2008. – 392 с.
4. Кирик Д. П. Проблеми пізнання в творах Ф. Прокоповича / Д. П. Кирик, В. М. Нічик // Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах. – Київ: Наук. думка, 1979. – Т. 1. – С. 35–61.
5. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : монографія / Н. Левченко. – Харків: Майдан, 2018. – 392 с.
6. Слово многоцінне : у 4 кн. : хрестоматія укр. літ., створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI ст.) та в епоху Бароко (кінці XVI–XVIII ст.) / упоряд.: В. Шевчук, В. Яременко. – Київ: Аконіт, 2006. – Кн. 4. – 798 с.
7. Українська література XVIII ст. – Київ: Наук. думка, 1983. – 693 с.
8. Шевчук В. Теофан Прокопович. Життя і творчість / В. Шевчук // Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст. : у 2 кн. – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 306–318.

References

1. Hruzynskiy, O. (1909). "Elegiae Alexii" Teofana Prokopovicha ["Elegiae Alexii" by Teofan Prokopovich]. *Zapysky Ukrainkoho Naukovoho tovarystva v Kyievi, Kn. IV*, p. 20–40. (In Ukr.)
2. Isichenko, I. (2011). *Istoriia ukrainkoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII st.)* [History of Ukrainian literature: the Baroque era (17th–18th centuries)]. Lviv: Sviatohorets. (In Ukr.)
3. Iosypenko, S. L. (2008). *Do vyotokiv ukrainkoi modernosti: ukrainska rannomoderna dukhovna kultura v yevropeiskomu konteksti* [To the origins of Ukrainian modernity: Ukrainian early modern spiritual culture in the European context]. Kyiv: Ukrainkyi Tsentr dukhovnoi kultury. (In Ukr.)
4. Kyryk, D. P., & Nychyk, V. M. (1979). *Problemy piznannia v tvorakh F. Prokopovicha* [Problems of cognition in the works of F. Prokopovich]. *Prokopovich F. Filozofski tvory v trokh tomakh*, 3, p. 35–61. (In Ukr.)
5. Levchenko, N. M. (2018). *Bibliina hermenevtyka v davniy ukrainskii literatury* [Biblical hermeneutics in Old Ukrainian literature]. Kharkiv: Mайдan. (In Ukr.)
6. Shevchuk, V., & Yaremenko, V. (2006). *Slovo mnohotsinne: V 4 kn.: khrestomatia ukr. lit., stvorenoi riznymy movamy v epokhu Renesansu (druga polovyna XV–XVI st.) ta v epokhu Baroko (kinets XVI–XVIII st.)*. Kn. 4. *Literatura vysokoho Baroko (1632–1709)* [A valuable word: In 4 books: an

anthology of Ukrainian literature created in various languages during the Renaissance (second half of the 15th–16th centuries) and the Baroque era (end of the 16th–18th centuries). Book 4. High Baroque literature (1632–1709)]. Kyiv: Akonit. (In Ukr.).

7. Dzeverin, I. O., & Myshanych, O. V. (1983). *Ukrainska literatura XVIII st.* [Ukrainian literature of the 18th century]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).

8. Shevchuk, V. (2005). *Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI–XVIII st.: U 2 kn.* [Muza Roksolanska: Ukrainian literature of the 16th–18th centuries: in 2 books]. Kyiv: Lybid. (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 05.03.23

Meimei Huang, PhD Student
ORCID: 0000-0002-9526-0934
e-mail: 1872596662@qq.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POEMS OF KYIV PERIOD OF TEOPHAN PROKOPOVYCH: IDEAS, TOPICS AND GENRES

This paper explores the specificities of Theophan Prokopovich's poetic legacy during his time in Kyiv, focusing on its ideological, thematic, and genre foundations. The article outlines the chronological boundaries of Prokopovich's Kyiv period, analyzing their connection to the writer's biography, and for the first time, identifies two distinct stages within this period. The first stage is characterized by the author's staunch defense of Ukrainian values and interests. The second stage reflects the evolution of Prokopovich's poetics towards imperial positions under Peter I. The article analyzes the diverse range of poetic genres used by the author. The paper argues that Prokopovich introduced an innovative direction in his poetry, featuring a simple verse form and a clear, comprehensible artistic style devoid of contradictions. The key aspects of the poetic legacy from the Kyiv period include the exploration of various genres and the fluctuating social perspectives of the author, which significantly influenced his poetics. The first stage encompasses the earliest works on Ukrainian themes, artistic-historical descriptions of Rus-Ukraine as the homeland, the author's interpretations of moral and ethical questions, and depictions of the internal emotions and experiences of the lyrical protagonist. The poetry of the second stage is characterized by the variability of Prokopovich's political views following the defeat of Hetman Ivan Mazepa in the Battle of Poltava in 1709. The poetic works introduce ideas that testify to the author's betrayal of Ukrainian interests and his shift towards pro-Russian positions. Special attention is given to these artistically accomplished yet politically treacherous compositions. The article represents an innovative and objective analysis of the texts, their artistic value, and their ideological positions, shedding light on the phenomenon of Prokopovich's poetic legacy during his Kyiv period. The Kyiv texts are characterized by artistic excellence, combining classicistic and baroque styles, achieving perfection and clarity, simplicity, and formalism, as well as exploring various genre varieties. The author's experimental approach with traditional genres and their modernization in response to the challenges of the Baroque era is also discussed.

Keywords: poetry, genre, Classicism, verse form, poetics, style, stanza, theme, idea.

УДК 821.111[73]

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.27>Світлана Чернишова, канд. філол. наук, доц.
ORCID 0000-0003-0284-2001e-mail: sveta.chernyshova@gmail.com

Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна

ДІАЛОГИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У РОМАНІ ЛУІСА АЛЬБЕРТО УРРЕА "БУДИНОК РОЗБИТИХ АНГЕЛІВ"

Процеси імміграції спонукають людину передумувати своє минуле і вибудовувати майбутнє з урахуванням тих кардинальних змін, що спричинені зміною локусу. Ідентичності, які формуються на чужині, заґрунтовані на діалозі рідної і нової культур; смислові акценти цих перемовин трансформуються як із віком іммігрантів, так і зі зміною поколінь. Творчість письменників, які представляють кілька культур, належить до транскультурного модусу письма. У ньому відбувається оприсутнення різних нарративних форматів, перспектив персонажів, кількох мов, а також локусів. Усі це елементи дають можливість відійти від однозначних формулювань ідентичності та розкрити її амбівалентність. Транскультурний діалог між колективностями, репрезентований у творах письменників, які народилися чи виростили в одній культурі, а потім жили в іншій, доповнює і збагачує кожну з них. У романі Луїса Альберто Урреа "Будинок розбитих ангелів" ідентичності персонажів набувають різних осмислень залежно від їхнього походження і стосунку до рідної історії. У фокусі твору мексикано-американська родина, патріарх якої помирає від раку. Його порозуміння з усіма дітьми та молодшим братом визначає імпліцитний рівень художнього тексту. Тему подвійної ідентичності: мексиканської й американської розпрацьовано по-різному, залежно від покоління іммігрантів. Так, для першої генерації властиве прагнення довести своє право бути рівноправним членом американського суспільства, натомість представники другої хвилі намагаються розчинитися в новій спільноті й не надто задумуються над питаннями своєї належності. Особливе місце серед образів роману посідає Молодий Ангел, мати якого біла американка, а батько – мексиканець. Напруження, що існує між Молодим Ангелом та родиною батька від першого шлюбу, розв'язується наприкінці твору. Порозуміння між братами через звернення до образу батька символізує примирення між різними ідентичностями, які мають право найперше бути собою.

Ключові слова: Луїс Альберто Урреа, мексикано-американська література, роман "Будинок розбитих ангелів", ідентичність іммігрантів, міграція.

Вступ. У передмові до автобіографії "Біля озера пошуку дітей: таємниці мексиканського кордону" [23] Л. А. Урреа характеризує себе як бордерну особистість і роздумує: "Нещодавно хтось назвав мене голосом помежів'я. Так, можна сказати, що я – 'голос кордону', бо кордон розділяє моє ество. Моє серце оповиває колючий дріт" [23, с. 4]. Л. А. Урреа виростав у родині мексикано-американців: батько його був мексиканець, а мати – американка. Відтак подвійність його суб'єктності, що згодом стане основним мотивом художніх текстів (часто автобіографічних), обумовлена серед іншого і фактом походження. Творчість Л. А. Урреа транскультурна в тому розумінні, яке вкладає в цей термін сучасне літературознавство [6; 7; 9]. Транскультурний модус письма має кілька іманентних ознак: а) події відбуваються у кількох країнах, водночас жодна з них не зображена як екзотична, б) персонажі належать декільком культурам, в) оповідь ведеться з перспектив кількох культур, г) мовний рівень твору охоплює кілька (принаймні дві) мов і жанрів, д) описи ситуацій і реальності ускладнені через розмивання національних чи інших розмежувань [дет. див. б, с. 75].

Л. А. Урреа народився у Тіхуані 1955 р. Згодом родина переїхала в Сан-Дієго. У зазначеній вище автобіографії письменник згадує:

...батько виховував мене як стовідсоткового мексиканця, відмовлявся спілкуватися зі мною англійською, і прискіпливо слідкував за кордонами моєї мови, зауважував кожну помилку у вимові, граматиці чи слововживанні. Мама виховувала мене як стовідсоткового американця: відмовлялася говорити до мене іспанською і, гадаю, за все життя так і не вимовила правильно мого імені [23, с. 4].

Однак, як слушно зазначає дослідниця творчості письменника Кріста Тіппетт, Л. Урреа пише не лише про травми й болі минулого, а про те, "як ми сумуємо за тими, хто не з нами" [21].

Дослідник Маркус Гайде (Markus Heide), використовуючи теорію Марі Луїз Пратт про контактні зони, стверджує, що у творчості Л. А. Урреа, зокрема у його романі "У пошуках снігу", міжкультурна взаємодія оприсутнюється через три значимі просторові парадигми: конфліктні зони культури, засновані на статичних ідентичностях,

які наполягають на чітких етнічних кордонах; утопічний простір, що традиційно пов'язаний із уявленнями про Америку як про рай на Землі чи край "первозданної природи"; 'контактні зони', коли зустрічі між різними історично сталими суб'єктивностями набувають формату взаємодії і формують транскультурний простір. Остання парадигма забезпечує взаємопроникнення і розчинення фіксованих ідентичностей, відкриття їх для світу і світу для них. Транскультурна стратегія репрезентації дала змогу Л. А. Урреа, на думку М. Гайде, по-новому розкрити мексикано-американську колективність, що не зациклена на міфологізованій історії прабатьківщини Атцлану чи обрамлена мексикано-американським прикордонням, а натомість "намагається виразити у художній формі і текстувалізувати контактні історії, що впливали і впливають на різноманітні культури, які споконвіків взаємодіяли на південному-заході" [14, с. 117]. За твердженням М. Гайде, приховані історичні підтексти омовлені через перформативний нарратив (a performative narrative), який "залучає не лише читача, але й оповідача та персонажів до процесу розшифрування" [14, с. 117]. Ідеться про розшифрування замовчуваних пластів історій, про зв'язок доісторичного минулого з "профаним сьогоденням" [14, с. 118]. Інша іманентна риса творчості Л. А. Урреа полягає в одночасному представленні різних версій міжкультурного простору, що своєю чергою руйнує традиційний бордерний характер Південного Заходу. Натомість маємо транскультурний локус, де різні історії взаємодіють.

Методологія дослідження. Методологічна основа статті ґрунтується на підходах транскультуралізму. Звідси, звернімо увагу на деякі останні наукові осмислення. Відповідно до традиції західного наукового знання, коли кожна нова теорія виникає як певне заперечення попередньої, так само і сучасний формат транскультуралізму формується на критиці мультикультуралізму. Багато дослідників [дет. див.: 10; 12; 16; 19; 25; 27; 28] пропонують також термін пост-мультикультуралізм і визнають за необхідне збереження суспільної когерентності в межах національних спільнот, яку, на їхню думку, мультикультуралізм занедбав. Крім того, ідеться про те, що

© Чернишова Світлана, 2023

мультикультуралізм занадто звузив поняття самої культури як обрамленого певними параметрами, внутрішньо гомогенного утворення, яке пропагує "чисті" чи "автентичні" ідентичності [дет. див.: 2; 3; 20]. В анотації до доповіді про єдність спільнот у сучасній Британії, Сун Хав Лог констатує:

... наявні програми та ініціативи мультикультуралізму не змогли інтегрувати меншини у британське суспільство, а навпаки сприяли подальшій відокремленості спільнот, що не допомагає побудові цілісної колективності. Оберігаючи автентичність культур, мультикультуралізм веде до посилення етнокультурних відмінностей, що вочевидноється в суспільному, матеріальному та політичному житті різноманітних етнічних груп [17, с. 390].

Інша вже досить відома критика мультикультуралізму полягає в обмеженні індивідуальної свободи через дисциплінарну приналежність до спільноти. Отож, такі моменти уяснили необхідність нового рішення щодо майбутнього функціонування спільнот, яким і став транскультуралізм чи іноді ще маємо назву інтеркультуралізм. Наріжними для нього є: діалог та інтенсивна комунікація між спільнотами [15]; наголошування спільного, а не відмінного [28], що приводить до формування спільної культури [5]; визнання і опрацювання дуалізму (у межах якого існує розподіл на меншини та домінуючі групи), що спонукає до розпізнання легітимних інтересів, відчуттів страху та невпевненості серед представників маргіналізованих спільнот¹ [5]; і нарешті, наголошення на локальних, місцевих, близьких, прагматичних стосунках замість абстрактних макрорівневих, які пропагував мультикультуралізм [15].

У контексті транскультуралізму переосмислюється не лише ефективне функціонування сучасних спільнот, але й ідентичності. Зокрема, вагомими у цьому сенсі є праці [18; 8; 26], де транскультура "розглядається як модель свободи, де людина має можливість жити на межі своєї вродженої культури та тієї, що лежить за її межами" [8, с. 334]. Ідеться про відмову від вузьких меж ідентичності. Марія Шимчишин підсумовуючи теорії М. Епштейна та В. Велша зазначає:

Вагомої уваги заслуговує і співвіднесеність транскультуралізму з мультикультуралізмом. Сьогодні стає очевиднішим той факт, що на зміну ідеології мультикультуралізму, яка мала сильну прив'язку до поняття ідентичності (расової, національної, етнічної чи діаспорної), приходять транскультуралізм, що пропонує нестабільність та ризоматичність. Іншими словами транскультуралізм дозволяє подолати той культурний сепаратизм, замкнутість, стратифікацію та детермінованість ідентичності дискурсом автентичності, що стали базовими для мультикультуралізму. Культурний тоталітаризм, що ув'язнює індивідуума чи окрему спільноту в конкретній визначеній традиції, змінюється розумінням культури як дискурсу, що звільняє нас від будь-яких зашореностей чи прив'язок [1, с. 14].

Результати дослідження. Транскультурна ідентичність репрезентована і в романі "Будинок розбитих ангелів" [24], де розповідається про родину мексикано-американців, у якій кожен по-своєму знаходить свій шлях у американській реальності. Л. А. Урреа залучає елементи магічного реалізму і сплачує данину традиції південно-американського письма. З іншого боку, магічне мислення і його симбіоз із реальністю відкривають можливість для вербалізації амбівалентності простору як такого; для ілюстрації того, що неоднозначність і неосаяність людського буття в контексті багатозаровості історичного минулого не вкладається в логіку хронологічного опису й мова не здатна передати його. Людська потреба постійно підтримувати діалог із минулим виливається в пояснення себе через прожите. Важливо тут також наголосити, що йдеться власне про

формат діалогу/розмови. Діалог теперішнього з минулим порушує темпоральну послідовність оповіді. Внутрішні розмови, які веде з собою Великий Ангел, головний персонаж роману, мають вихід у реальність через репліки, які недоречні і почасти алогічні в контексті фізичного теперішнього. Вони вриваються в бесіди Великого Ангела з його інтенсивних внутрішніх перемовин із минулим. Незалапована пряма мова внутрішнього монологу трансформується у пряму мову головного персонажа в реальності:

Він знав, що його діти обговорювали його за спиною.

Великий ангел хоче бути як грінго, казали вони у своїх пересудах під час сімейних посиденьок, на яких перемивали кісточки усім, – давнє мексиканське мистецтво. Він знав про це, хоч ніхто йому і не розказував. *Він думає, що він кращий за нас.* 'Я кращий за тебе.' 'Перепрошую?' – спитала Перла [24, с. 10].

Трансгерсія між внутрішнім і зовнішнім режимом розмови ілюструє нівелювання поділу світу на тут і там, у свідомості головного персонажа усе перебуває у єдності одного часового континууму. Він дозволяє собі порушувати кордони світів, що маркує його закоріненість у магічне світосприйняття. Довільні переходи від флешбеків до реальності й навпаки визначальна риса роману Л. А. Урреа. Розповідач не клопочеться про те, чи встигають читачі за стрибками його досвіду, пам'яті, за зануреннями у найбільчі спогади й раптовим поверненням назад.

Початкова рефлексія роману сигналізує про намір Великого Ангела пояснити минуле для себе: "Щоранку, після того, як у нього діагностували рак, йому надочукали одні й ті ж думки. Вони були будильником для нього. Як може людина, у якої вже не залишилося часу, полагати те, що поламалося?" [24, с. 3]. У цей момент перед ним з'являється привид батька, який радить залишити все як є. Життя іде своїм ладом і коригувати його не потрібно. Однак травми минулого, жалі і болісні відчуття не відпускають Великого Ангела в інший світ. Час фізичної реальності прописаний через відлік кожної години останнього дня життя Великого Ангела. Розділи твору, після смерті матері, розпочинаються із зазначення конкретного часу. Так відлік закінчення життя прискорюється. Кожна година й навіть хвилина згущують в собі минуле, прожите ще раз у теперішньому. Водночас така деталізація часу створює напругу та переживання за те, чи встигне Великий Ангел примиритися й порозумітися з усіма навколо, чи відійде він у інший світ із розв'язаними конфліктами, яких у нього накопичилося чимало.

Події роману "Будинок поламаних ангелів" відбуваються головним чином у Сан-Дієго упродовж двох днів. У сконденсованому часі та просторі згущуються і набирають великої емоційної сили моменти минулого, які через їхню складність та травматичність окреслені лише уривчасто і натяково, бо описати їх і укласти у логічну форму мови не під силу. Великий Ангел, і його численна родина мешкають у Сан-Дієго. Він гордий тим, що досягнув успіху і прожив достойне життя в США, хоча починав як бідний іммігрант. Його родина ніколи не бачила як виглядають картки соціальної допомоги і все завдяки його упертості, самодисципліні й рішучості. Роман розпочинається з моменту, коли Великий Ангел де ла Круз готується одночасно до похорону матері, мами Америки, і святкування свого 75-річного ювілею. Ці дві підсумкові події пов'язані із внутрішнім станом персонажа, а саме: порозуміння з минулим і сучасним. Ретроспективні моменти представлені головно з позиції Великого Ангела. Він намагається зрозуміти, де помилювся й чому власне родина далека від його ідеалу. Хворий на рак, Великий

¹ Якщо порівняти з мультикультуралізмом, то він пропонує замовчування ієрархічного розподілу між спільнотами.

Ангел не бажає прощатися з життям, аж поки не проживе його ще раз через модус примирення.

Наратив роману сконцентрований на порозумінні між ним і всіма членами родини: найперше з його зведеним братом, Малим Ангелом, до якого з дитинства він мав амбівалентні почуття, а далі з дітьми, дружиною, і її сестрами. Усі ці зв'язки зумовлюють помережаність сюжету багатьма лініями, кожна з яких веде до одного енергетичного центру – Великого Ангела, патріарха родини. Властивий цей архетипний образ патріарха, який підводить підсумок життя і відновлює втрачені зв'язки з тими, кого (молодшого брата, прийомних синів) відкинув колись давно через їхню інакшість, через те, що вони жили за іншими стандартами, аніж він, стає у романі символом кінця тієї ідентичності, що збудована в силовому полі протистояння між мексиканською й американською самістю. Великий Ангел називає себе доном Корлеоне всіх мексикано-американців. "Великий Ангел був батьком і патріархом усього клану. Батьком для усіх, мексиканським Одіном" [24, с. 8].

Час оприсутнюється в романі на кількох семантичних рівнях. Перший – це час та ідентичність. Усе життя Великий Ангел боровся з "мексиканським часом" [24, с. 5]: його завжди дратувала непунктуальність мексиканців. І тому він ніколи і нікуди не запізував. За це на роботі його називали "німцем": "Він приходив на роботу найперший. Інші працівники лише заходили на зустріч, а він уже сидів за столом і навколо нього хмара одеколону 'Олд Спайз'" [24, с. 7].

Час історичний розкривається через моменти минулого родини де ла Круз, що крупинками розкидані по усій канві твору. Минуле оповідається стисло, без прямого емоційного навантаження на читача, але за емоційною скупістю у словах захована насправді велика трагедія тих, хто змушені покинути свій край.

Його дід (Великого Ангела – С. Ч.), дон Сегундо, прибув до Каліфорнії після Мексиканської революції, перетнувши кордон у Сонорі, у славнозвісному Ель Труерто, де снайпер поцілів йому в око. Він ніс на руках поранену дружину до Юми, щоб там їй допомогли хірурги грінго... Сегундо вкрав підводу і на ній добрався до Каліфорнії, де намагався вступити до армії і битися на полях Першої світової війни як американський солдат... Він почав ненавидіти німців ще коли військові радники з Баварії у страшних шпичастих шоломах навчали солдат Порфірію Діаза¹ стріляти з кулеметів повітряного охолодження по селу, де жили які² [24, с. 8].

Проте в армію його не взяли і він залишився в Лос-Анджелесі, де йому забороняли купатися у громадських басейнах через надто темний колір шкіри. Та Сегундо не здався: він вивчив англійську і навіть полюбив баскетбол. Ці скупі фактографічні штрихи з історії родини відсилають до великих трагедій в історії Мексики та мексиканців: революції, що змусила багатьох покинути домівки і втікати на північ, расової нетерпимості і дискримінації у США, намагання мігрантів змиритися з тим, що до них ставляться як до другосортних.

Далі розкривається нова сторінка родини де ла Круз, а через неї історія цілого народу. Депортація 1932 р., коли де ла Крузи "разом із двома мільйонами тих, кого відправили назад у товарних вагонах" [24, с. 9] стали мексиканцями знову. Тут же розповідач іронічно зазначає: "Напевно, США набридло полювати і депортувати китайців, тож вони взяли за мексиканців" [24, с. 9]. У цьому наче мимохідь кинутому зауваженні маємо роздратованість від того, що для американського уряду

боротьба з нелегальними мігрантами стає своєрідною грою, де час до часу вони змінюють об'єктів для полювання. Крім того, одне речення позначає значний період історичної реальності, який не описується розповідачем, а лише маркується як значимий. Історичними слідами рясніє текстова канва роману, адже детально описати всі болі і трагедії родинної саги неможливо. Тому часто зовнішній подразник відсилає до далекого спогаду. Як наприклад згадка про смерть Брауліо, який загинув під час вуличної бійки, підштовхує Великого Ангела позначити й Ірак, але лише одним реченням: "В Іраку усе кишло від мух" [24, с. 69]. Важливо, що тут маємо змішування наративної суб'єктності, адже спогад Великого Ангела з'єднується зі спогадом давно померлого Брауліо про участь у війні в Іраку.

Після повернення в Мексику, родина де ла Круз поселилася в маленькому містечку Ла Паз. Дон Антоніо був начальником поліцейського відділку, а мати Америка вигодовувала дітей і підтримувала господарство. Дона Антоніо "нащадки вважали Першим Ангелом – El Primer Angel" [24, с. 116]. Життя минало за клопотами й боротьбою з бідністю. Однак найбільшого удару завдала родині "біла американська жінка":

Дон Антоніо упродовж років постійно відлучався у якісь "таємничі поліцейські відрядження". Мама Америка знала, що насправді ті відвідини родички це були зустрічі з коханкою у Тіхуані. Але він плекав більші плани, далі, за кордон. У ті часи всі мексиканські чоловіки бажали мати американську машину і американську жінку. Він розповів їй, що щотижня покидав її, щоб провести час з коханкою [24, с. 142].

Батько покинув родину задля білої американки Бетті, із якою у нього народився син, Малий Ангел.

Великий Ангел на довгі роки затамував злість і жаль на батька. Проте згодом мама Америка з дітьми була змушена теж рухатися на північ через бідність і нужду. У ті часи існували цілі коридори для нелегальних мігрантів, якими вони легко добиралися до США. Тож мама з дітьми перебралася до омріяного північного раю. Тим часом дівчина, у яку був закоханий Великий Ангел, Перла, вийшла заміж за іншого, народила двох синів, Індіо і Брауліо, незабаром залишилася вдовою, бо чоловік втонув у водах поблизу Ла Паз. Коли Великий Ангел запросив Перлу переїхати до нього, то мусив усиновити ще двох дітей.

Жінка походила з бідної родини:

Перла не відвідувала школу. Ла Палома була її школою. Батько потонув під час риболовлі, а брат працював на далекобійному риболовецькому судні десь у Тихому океані. Отож усе лягло на її плечі та плечі її сестер, Лупіти та Глоріоси. А за усіма стежила сувора мати, Чіла [24, с. 139].

Перла погодилася покинути Мексику, щоб розпочати нове життя в Америці, хоча розуміла, що повернення назад не буде.

Вона з хлопцями попрямувала на північ. Її старший, Індіо, був ще дитиною, а Брауліо, зовсім малюк. Це був переїзд автобусом, який коштував усіх грошей, що у неї були... На південь від Енсенади поліція перегородила дорогу камінням, щоб зупинити автобус. Зайшовши в автобус, вони направили пістолети на пасажирів і почали ритися у сумках. Перла не мала грошей. Вони не звернули уваги на її синів. Просто запхнули руки їй в пазуху. Вона дивилася у вікно, стримувала дихання і подумки відштовхувала їх... [24, с. 38].

Зневажливе ставлення прикордонників до жінки це був лише початок її нових випробовувань.

Позаду них залишилася Мексика, рідний Ла Паз, де вони жили бідно, але все ж вдома. Очевидно, що для

¹ Порфірію Діас (повне ім'я: Хосе де ла Круз Порфірію Діас Морі, ісп. José de la Cruz Porfirio Díaz Mori; 15 вересня 1830 – 2 липня 1915) – президент Мексики (пізніше вважався диктатором), управляв Мексикою з 1876 до 1911 р. (за винятком чотирирічного періоду).

² Які (Yaqui, або Hiaki, або Yoeme) – плем'я північноамериканських індіанців, які живуть у регіоні пустелі Сонора, що включає північну частину мексиканського штату Сонора та південно-східну частину американського штату Арізона.

мігрантів, які прибули без копійки за душею, життя в новому краї було важким. Великий Ангел часто сам залишався без вечері, щоб нагодувати двох прийомних синів. Боротьба за виживання, приниження і розчарування пронизували буття мексиканців у новому краї:

У ті дні, коли Великий Ангел працював на двох, а іноді і на трьох роботах, бідна Перла страждала у напівтемній квартирі. Єдине чого вона хотіла, це – повернутися назад до Мексики. Вона не розуміла його запалу до Америки. Життя зовсім не було кращим тут. Вдома принаймні була своя спільнота, сміх. Навіть якась крихта надії... А тут на неї чатує самотність і голод, ще гірший, аніж у Мексиці, так, гірший, бо навколо неї люди перекочуються з боку на бік, наче поросята, навантажені їжею, одягом, алкогольними напоями, вишуканою білизною, цигарками, грошима, шоколадом і фруктами [24, с. 159].

Бідність, приниження породжували злість і розпач. Крім того, усиновлені діти не хотіли слухатися вітчима і це теж додавало складнощів до сімейного життя.

Родинні відносини склалися по-різному. Індію залишив сімейне гніздо, бо всі інші не сприймали зміну його сексуальної орієнтації. Одного разу він запросив усіх на вечірку, де відкрито продемонстрував, що належить до гомосексуальної спільноти. Лише наприкінці роману хлопець відважується зайти в будинок, де святкують ювілей вітчима. Це примирення між ним і Великим Ангелом належить до багатьох примирень, які відбуваються з головним персонажем перед смертю. Прийняття того, що колись він відкинув, є не лише передсмертним жестом, а й зміною формату мігрантської суб'єктності, яка стає все менш замкнутою та відкривається до світу.

В Америці сформувалася нова родина ідентичності де ла Круз, у якій поєдналися елементи різних культур і світобачень. В одній із розмов з братом, який помирає від раку, Малий Ангел запитує стверджує: "Можна сказати, що ми вже майже американці, чи не так? Маю на увазі, що ми пост-міграційна родина. Адже пройшло вже п'ятдесят років" [24, с. 104]. З іншого боку, він зазначає, що вважає себе мексиканцем або ж мексикано-американцем, бо ж батько його був із Мексики. Це викликає роздратування у Великого Ангела й давня опозиція між ними вибухає з новою силою. Адже з дитинства Малего Ангела називали 'грінго' у сім'ї, щоб позначити його відмінність, щоб постійно нагадувати і собі, й іншим, що його мати, 'розпущена білявка', викрала їхнього батька. Напруження між братами повільно і болісно переходить у поступове примирення, яке зрештою настає наприкінці роману. Постать батька, дона Антоніо, спочатку розриває родину, але згодом саме вона стає її об'єднувачим фактором.

Після довгих років відсутності в житті старшого брата приїзд Малего Ангела на похорон мачухи розворохобив злість і незагоєну рану: "Пам'ятаєш як мій батько чистив апельсини?" Малий ангел кивнув: "Так, я пам'ятаю нашого тата". Великий ангел зрозумів натяк: "Наш батько. Посипав перцем чилі апельсини". "І сіллю" [24, с. 105]. Пам'ять про батька, яка завжди емоційно роз'єднувала братів, зрештою стає тим мостом, який їх поєднує. У ширшому плані цей символічний акт порозуміння позначає примирення двох різних ідентичностей, що починають набувати амбівалентності й багатошаровості. Бінарності свій і чужий, мексиканець і грінго поєднуються у транскультурній парадигмі світу, де насправді кордонів і меж не існує. Люди провели і понакресливали їх, аби згодом з гіркотою зрозуміти, що розмежування призводить до конфліктів і смертей. Зрештою всі ангели родини, як вказує назва роману, є розбитими ангелами. Ця метафора імплікує думку про поступову розпороченість, певне

розпадання мексиканської ідентичності у США на міриади ідентичностей, що поглинають новий досвід і так набувають нових змістів.

Великий Ангел – символ міграції та мігрантів, які прибували в Новий світ з надією збудувати нове життя, почати все спочатку і досягти жаданої "американської мрії". Він не здається і не розчарується, а віддано працює. Упертість вдачі і бажання довести, що мексиканці це не ліниві невдахи, які живуть на соціальну допомогу, визнає його життєві орієнтири: "Комп'ютери – це не те, чим він не дуже хотів займатися. Насправді він навіть не любив їх. Але все полягало в тому, щоб мексиканець робив те, що американцям не під силу. Так, як і його батько перед ним, який грав на піаніно музику Рея Коніфа¹ і викрадав жінок з-під носа білих чоловіків" [24, с. 11]. Мета життя Великого Ангела розвінчання стереотипів про мексиканців, як тих, які "працюють із віниками чи чистять вбиральні, або ж одягають капелюхи під час польових робіт" [24, с. 12]. Ні, він не хотів бути бідним прохачем, "який нервово перебирає руками солом'яного капелюха, стоячи на порозі білого господаря" [24, с. 12]. Ці життєві мотиви і злість на американців привели його до посади головного менеджера комп'ютерного центру в газо- та електро-розподільчій компанії. Відтак, бунт проти усталеного уявлення про тих, які прибувають з Мексики, стимулює Великого Ангела і формує його позицію. Крім того, він неодноразово повторює і собі, і навколишнім, що він патріарх, він тримає родину разом і показує їй шлях. Адже саме тому його назвали на честь архангела Михаїла.

Наступний момент, який важливо відзначити, коли йдеться про ідентичність мігрантів у романі Л. У. Урреа, це – резистентність до цілковитої асиміляції у першому поколінні, але згодом друге покоління не надто заопікується збереженням спадщини. Збереження автентичної самості відбувається через дискурсивні практики мови та їжі. Дружина головного персонажа, Перла, так ніколи і не вивчила англійську. Вона розмовляє з дітьми іспанською. З іншого боку, Великий Ангел примусив себе вивчити напам'ять увесь англійський словник і часто змагався з батьком, хто запам'ятає більше нових і незвичайних 'американських слів' [24, с. 18]. Вони наліплювали папірці з написаними словами повсюди та повторювали їх до безтями: "І так із допомогою дієслів й іменників вони зводили свій міст до Каліфорнії" [24, с. 19]. Їхні ж нащадки не хочуть вчити іспанську чи розмовляти нею. Коли він прибуває на похорон матері, де зібралися усі покоління родини де ла Круз, то з жалем зауважує, що всі розмовляють англійською.

Сила волі і самодисципліна Великого Ангела приносять успіх, який, він сподівався, наслідуватимуть діти: "Великий Ангел мав намір доказати дещо американцям. Члени його сім'ї запрошені спостерігати і наслідувати, якщо хочуть" [24, с. 10]. Однак діти вирости і обрали свої життєві дороги, які спочатку гірко розчарували патріарха. Так, згадується Брауліо, син Великого Ангела, про якого заборонено говорити вдома: "Мертвий і ось уже десять років як в могилі. Син, який через свою відсутність, потрапив до лику святих родини" [21; 24].

Лало, син Великого ангела, поранений під час війни в Іраку. Він записався добровольцем, бо повірив, що в армії своїми вчинками заслужить легальний статус американця. Як пообіцяв йому один із військових: "Якщо ти готовий битися за свою націю, то нація готова битися за тебе" [24, с. 77]. Отримавши посвідку учасника війни, він і справді повірив у те, що це його квиток у майбутнє. Після поранення та повернення назад до США Лало

¹ Рей Коніф (англ. Ray Coniff, повне ім'я Джозеф Реймонд Коніф; 6 листопада 1916, Етлборо, Массачусетс – 12 жовтня 2002, Ескондідо, Каліфорнія) – американський музикант.

відвідував своїх друзів у Тіхуані і часто перевозив їх до омріяної Америки у своєму автомобілі. Одного разу молодий мексиканець попросив переправити його через кордон. "У ті давні дні при поверненні назад до США з'їзда просили показувати паспорти" [24, с. 79]. Отож Лало навчив хлопця, що і як відповідати на запитання прикордонних офіцерів. Позначивши машину різними американськими атрибутами: американським прапорцем спереду, старомодною американською музикою по радіо та пляшкою води "Маунтін дью", хлопці під'їхали до прикордонної будки. Усе шло за планом. На запитання офіцера вони злагоджено відповідали. Лише в останній момент, коли вже майже мали перетинати лінію кордону, хлопець-нелегал уточнив місце свого народження: "Детройт! Мічукан!" [24, с. 80]. Цього було достатньо для прикордонниці, щоб попросити їхні паспорти. І тут виявилось, що військова посвідка, якою так хизувався Лало і яка, як він вважав, гарантувала йому американське громадянство, виявилася зовсім безсилою. У той момент він зрозумів як цинічно його використала американська пропаганда і що насправді, хоч він і боровся за Америку, їй це байдуже. Лало депортували в Мексику. І лише, коли він дізнався від Індіо, що Великий Ангел смертельно хворий, то перетнув нелегально кордон, що допомагати доглядати за батьком. Лало називає себе чикано, що дратує старого тата, який хоче, щоб діти вважали себе мексиканцями. Відповідно, активізується ще одна ідентичність, тобто тих, хто називають себе чикано і досить радикально налаштовані щодо політики США.

На похорон прилетів із Сієтлу Малий Ангел, професор університету, який є своєрідною опозицією до Великого Ангела. Син батька родини від другого шлюбу:

Він (Малий ангел – С. Ч.) був приміткою до сім'ї, деталлю, яку кожен був змушений толерувати. Син американської жінки, яку в сім'ї називали легковажна грінга, яка забрала у дітей Великого Батька, донна Антоніо. Їм навіть не подобалося, що вона померла раніше. Адже їй вдалося поєднатися з Батьком на тому світі, аж поки не приїде мама Америка і не вирве його назад з американських обіймів [24, с. 28].

Оповідач зазначає про імена Ангелів: "Це нагадувало якийсь південно-американський роман – усі чоловіки в родині називалися однаково. Малий Ангел Габріель був третім ангелом, після Великого Ангела і донна Антоніо, Першого Ангела" [24, с. 116]. Малий Ангел Великий Ангел називав американцем, щоб вкотре підкреслити його інакшість у мексиканській родині. Неоднозначність позиції Малий Ангела, який є членом родини, але водночас постійно пам'ятає про свою часткову причетність до неї, допомагає сформувати нарративну позицію, через яку оприявнюється погляд збоку на відносини у сім'ї.

Від статусу Іншого, білого, сина американки, яка вкрала в мексиканської родини батька, Малий Ангел страждав усе життя. Він пригадує:

Іспанська! В родині ніколи не розмовляли з ним іспанською. Він пробував, але вони завжди відповідали англійською. Хоча вони добре знали, що він говорить іспанською так само, як і вони, і точно краще, аніж їхні діти. Кожен хотів щось довести, але ніхто з них не знав, що саме [24, с. 167].

У своїх рефлексіях-просекціях Малий Ангел з одного боку розуміє, що зведені брати і сестри завжди уявляли собі, що він живе розкішним життям, що його "різдвяні ранки це оргії блискучих іграшок, радіо і велосипедів" [24, с. 168]. Вони чомусь гадали, що він менше любив їхнього батька, аніж вони. Саме навколо батька, цього мексиканського Головного Ангела, який розірвав життя між двома дружинами, накопичується і вирує енергія ненависті і неперпимості, яка поступово перетворюється на примирення. Малий Ангел, обтяжений досвідом мексикано-американського життя, обирає мексикано-американську літературу як свій фах. Він сподівається, що розповіді

можуть налагодити діалог між колективностями. "Він вивчив, що якщо домінуюча культура розпізнає ці дрібні моменти, то побачить себе в іншому світлі" [24, с. 168]. Зрештою розповіді й історії зцілюють, вони заповнюють ті прогалини, які створили люди через свою упередженість і потямарення розуму злістю. Лише продуктивний діалог сприяє тому, що зрештою і Великий Ангел, і Малий Ангел розуміють, що любили батька кожен по-своєму і він любив їх теж так, як умів.

Приїзд на похорон матері Америки і перебування в рідному містечку спонукають Малий Ангела відрефлексувати свою версію батька, донна Антоніо. Він пригадує як разом із татом приходив у нічний клуб, де Антоніо грав на піаніно і співав пісні:

Малий ангел ніколи не розумів про що саме були ті пісні, але він точно знав, що означають подрапини від червоних налякованих нігтів на спині батька. Дон Антоніо, з ретельно напomadженим волоссям і витонченими делікатними вусиками, використовував чарівність Малий Ангела, щоб приваблювати офіціанток, жінок, які грали в боулінг, чи змучених пань, які шукали за нічну пристрасті. Він навчив Малий Ангела мистецтва створювати для жінок відчуття їхньої видимості. "Якщо ти зумієш показати жінці, що вона витвір мистецтва, то будеш кохатися з нею цювечора" [24, с. 34].

Саме таким залишився в пам'яті хлопчика його батько мексиканець.

Висновки. У романі Л. А. Урреа "Будинок розбитих ангелів" ідентичність мігрантів осмислено через історію кількох поколінь мексиканської родини, яка проживає у США. Кожна генерація знаходила своє місце в американському світі по-своєму: Перший Ангел, дон Антоніо, покинув родину й одружився з білою американкою. Його найстарший син, Великий Ангел, приїхав у Новий світ, щоб порятуватися від бідності та безперспективності. Він став успішним службовцем великої компанії. Діти ж Великого Ангела виростили у США і для них часто незрозумілі життєві принципи батька, який намагався довести грінго, що мексиканці не лише працюють на полях чи як прислуга. Примирення між усіма представниками роду, що настає наприкінці роману, імплікує думку про формування нової ідентичності, що поступово розчиняється в палітрі американського транскультурного простору.

Список використаних джерел

- Шимчишин М. Турбулентності ідентичності: від мозаїки мультикультуралізму до ризоми транскультуралізму / М. Шимчишин // Географії ідентичності в художній прозі початку XXI століття. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2020. – С. 11–21.
- Appiah K. A. *The Ethics of Identity*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. – 384 p.
- Benhabib S. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002. – 280 p.
- Benito Sánchez J., & Manzanar Calvo, A. M. *Literature and Ethnicity in the Cultural Borderlands // Rodopi Perspectives on Modern Literature*. – 28. – Amsterdam: Rodopi, 2002. – 203 p.
- Bouchard G. *What is Interculturalism?// McGill Law Journal*. – 2011. – № 56(2). – P. 435–468.
- Dagnino A. *Re-discovering Alessandro Spina's Transcultural/ality in The Young Maronite*. In B. Fischer (Ed.) // *Transcultural Literary Studies: Politics, Theory, and Literary Analysis*. – MDPI - Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 2016. – P. 73–83.
- Dagnino A. *Transculturalism and Transcultural Literature in the 21st Century // Transcultural Studies*. – 2012. – № 8 (1). – P. 1–14.
- Epstein M. N. *Transculture: A Broad Way between Globalism and Multiculturalism // American Journal of Economics & Sociology*. – 2009. – № 68. – P. 327–351.
- Fischer B. (Ed.). *Transcultural Literary Studies: Politics, Theory, and Literary Analysis*. – MDPI – Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 2017. – 140 p.
- Fleras A. *Beyond Multiculturalism: Managing Complex Diversities in a Postmulticultural Canada*. In S. Guo & L. Wong (Eds.) // *Revisiting Multiculturalism in Canada: Theories, Policies and Debates*. – Rotterdam: Sense Publishers, 2015. – P. 311–334.
- Goodman B. *The PEN Ten with Luis Alberto Urrea // PEN American: The Freedom to Write*. – March 8, 2018. <https://pen.org/pen-ten-luis-alberto-urrea/> (accessed 17 March 2023).

12. Gozdecka D. A., Ercan, S. A., & Kmak, M. From multiculturalism to post-multiculturalism: Trends and paradoxes // *Journal of Sociology*. – 2014. – № 50(1). – P. 51–64.
13. Hamilton A. T. Urrea, Luis Alberto. In *The Encyclopedia of Contemporary American Fiction 1980-2020*. – Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd., 2022. – P. 1–6. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781119543391.ch32>
14. Heide M. Learning from fossils: transcultural space in Luis Alberto Urrea's *In Search of Snow* // *Literature and Ethnicity in the Cultural Borderlands*. – Leiden, The Netherlands: Brill, 2002. – P. 115–125. doi: https://doi.org/10.1163/9789004334281_008
15. Joppke C. War of Words: Interculturalism v. Multiculturalism // *Comparative Migration Studies*. – 2018. – № 6(11). – P. 1–10.
16. Kymlicka W. The Essentialist Critique of Multiculturalism: Theories, Policies, Ethos. – Italy: European University Institute, 2014. – 31p.
17. Loh S. H. The continued relevance of multiculturalism: dissecting interculturalism and transculturalism // *Ethnic and Racial Studies*. – 2022. – № 45(3). – P. 385–406. doi: [10.1080/01419870.2021.1963459](https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1963459)
18. Ortiz F. *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. (H. de Onís, Trans.). – Knopf, 1947. – 408 p.
19. Phillips A. *Multiculturalism Without Culture*. – Princeton: Princeton University Press, 2007. – 216 p.
20. Scheffler S. Immigration and the Significance of Culture // *Philosophy & Public Affairs*. – 2007. – № 35(2). – P. 93–125.
21. Tippet K. Luis Alberto Urrea: what borders are really about and what we do with them // *On Being*. – 2018, July 12. – URL: <https://onbeing.org/programs/luis-alberto-urrea-what-borders-are-really-about-and-what-we-do-with-them-jul2018/>
22. Urrea L. A. *Across the Wire: Life and Hard Times on the Mexican Border*. – New York: Anchor Books, 1993. – 224 p.
23. Urrea L. A. *By the Lake of the Sleeping Children: The Secret Life of the Mexican Border*. – New York: Anchor, 1996. – 208 p.
24. Urrea L. A. *The House of Broken Angels*. – Little, Brown, 2018. – 327 p.
25. Vertovec S. Towards Post-multiculturalism? Changing Communities, Conditions and Contexts of Diversity // *International Social Science Journal*. – 2010. – № 61(199). – P. 83–95.
26. Welsch W. Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today. In M. Featherstone & S. Lash (Eds.) // *Spaces of Culture: City-Nation-World*. – Sage, 1999. – P. 194–213
27. Wong L. Multiculturalism and Ethnic Pluralism in Sociology: An Analysis of the Fragmentation Position Discourse // S. Guo & L. Wong (Eds.). *Revisiting Multiculturalism in Canada*. – Rotterdam: Sense Publishers, 2015. – P. 69–90.
28. Zapata-Barrero R. Interculturalism in the Post-Multicultural Debate: A Defence // *Comparative Migration Studies*. – 2017. – № 5(14). – P. 1–23.

References

1. Shymchyshyn, M. (2020). Turbulentnosti identychnosti: vid mozaiky multykulturalizmu do ryzomy transkulturalizmu. / Shymchyshyn M. *Heohrafiy identychnosti v khudozhnii prozi pochatku 21 stolittia* (p. 11–21). Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNU.
2. Appiah, K. A. (2005). *The Ethics of Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
3. Benhabib, S. (2002). *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
4. Benito Sánchez, J., & Manzanar Calvo, A. M. (2002). Literature and Ethnicity in the Cultural Borderlands. *Rodopi Perspectives on Modern Literature*, 28. Amsterdam: Rodopi.
5. Bouchard, G. (2011). What is Interculturalism? *McGill Law Journal*, 56(2), p. 435–468.
6. Dagnino, A. (2016). Re-discovering Alessandro Spina's Transcultural/ality in The Young Maronite. In B. Fischer (Ed.), *Transcultural*

- Literary Studies: Politics, Theory, and Literary Analysis* (pp. 73–83). MDPI – Multidisciplinary Digital Publishing Institute.
7. Dagnino, A. (2012). Transculturalism and Transcultural Literature in the 21st Century. *Transcultural Studies* 8 (1), p. 1–14.
8. Epstein, M. N. (2009). Transculture: A Broad Way between Globalism and Multiculturalism. *American Journal of Economics & Sociology*, 68, p. 327–351.
9. Fischer, B. (2016). (Ed.). *Transcultural Literary Studies: Politics, Theory, and Literary Analysis*. MDPI – Multidisciplinary Digital Publishing Institute.
10. Fleras, A. (2015). Beyond Multiculturalism: Managing Complex Diversities in a Postmulticultural Canada. In S. Guo & L. Wong (Eds.), *Revisiting Multiculturalism in Canada: Theories, Policies and Debates* (pp. 311–334). Rotterdam: Sense Publishers.
11. Goodman, Brianna. (2018). The PEN Ten with Luis Alberto Urrea. *PEN American: The Freedom to Write* (March 8, 2018). <https://pen.org/pen-ten-luis-alberto-urrea/> (accessed 17 March 2023).
12. Gozdecka, D. A., S. A. Ercan, and M. Kmak. 2014. "From Multiculturalism to Post-multiculturalism: Trends and Paradoxes". *Journal of Sociology*, 50 (1), p. 51–64.
13. Hamilton, A. T. (2022). Urrea, Luis Alberto. In *The Encyclopedia of Contemporary American Fiction 1980-2020* (pp. 1–6). Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781119543391.ch32>
14. Heide, M. (2002). Learning from fossils: transcultural space in Luis Alberto Urrea's *In Search of Snow*. In: *Literature and Ethnicity in the Cultural Borderlands*. Leiden, The Netherlands: Brill. P. 115–125. doi: https://doi.org/10.1163/9789004334281_008
15. Joppke, C. (2018). War of Words: Interculturalism v. Multiculturalism. *Comparative Migration Studies*, 6(11), p. 1–10.
16. Kymlicka, W. (2014). *The Essentialist Critique of Multiculturalism: Theories, Policies, Ethos*. Italy: European University Institute.
17. Loh, S. H. (2022). The continued relevance of multiculturalism: dissecting interculturalism and transculturalism. *Ethnic and Racial Studies*, 45(3), p. 385–406. doi: [10.1080/01419870.2021.1963459](https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1963459)
18. Ortiz, F. (1947). *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. (H. de Onís, Trans.). Knopf.
19. Phillips, A. (2007). *Multiculturalism Without Culture*. Princeton: Princeton University Press.
20. Scheffler, S. (2007). Immigration and the Significance of Culture. *Philosophy & Public Affairs*, 35(2), p. 93–125.
21. Tippet, K. (2018, July 12). Luis Alberto Urrea: what borders are really about and what we do with them. *On Being*. <https://onbeing.org/programs/luis-alberto-urrea-what-borders-are-really-about-and-what-we-do-with-them-jul2018/>
22. Urrea, L. A. (1993). *Across the Wire: Life and Hard Times on the Mexican Border*. New York: Anchor Books.
23. Urrea, L. A. (1996). *By the Lake of the Sleeping Children: The Secret Life of the Mexican Border*. New York: Anchor.
24. Urrea, L. A. (2018). *The House of Broken Angels*. Little, Brown.
25. Vertovec, S. (2010). Towards Post-multiculturalism? Changing Communities, Conditions and Contexts of Diversity. *International Social Science Journal*, 61(199), p. 83–95.
26. Welsch, W. (1999). Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today. In M. Featherstone & S. Lash (Eds.), *Spaces of Culture: City-Nation-World* (pp. 194–213). Sage.
27. Wong, L. (2015). Multiculturalism and Ethnic Pluralism in Sociology: An Analysis of the Fragmentation Position Discourse. In S. Guo & L. Wong (Eds.), *Revisiting Multiculturalism in Canada* (pp. 69–90). Rotterdam: Sense Publishers.
28. Zapata-Barrero, R. (2017). Interculturalism in the Post-Multicultural Debate: A Defence. *Comparative Migration Studies*, 5(14), p. 1–23.

Надійшла до редколегії 12.04.23

Svitlana Chernyshova, PhD (Philol.), Associate Prof.
ORCID 0000-0003-0284-2001
e-mail: sveta.chernyshova@gmail.com
Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

DIALOGUES BETWEEN IDENTITIES IN LUIS ALBERTO URREA'S THE HOUSE OF BROKEN ANGELS

In recent decades, there has been a noticeable increase in the prominence of writers who possess complex cultural orientations or participate in transnational exchanges. These authors reject the formerly narrow and restrictive identitarian labels, such as (im)migrant, colonial, postcolonial, ethnic, Commonwealth, or minority writers. They can no longer be confined to a single national framework, as they transcend such limitations. Transcultural writers have developed a transcultural sensibility. This sensibility is expressed through their writing, which encompasses palpable elements such as sensitivities, imaginaries, and outlooks that cannot be measured or quantified. However, these elements are discernible through the author's choice of themes, characters, voice, setting, and the use of dialogue, plot construction, or language. Writers who explore beyond their native cultures or homelands tend to resist conventional classifications. Their intricate and fluid nature defies attempts to categorize them, even with the most sophisticated methods, as their works seem to evade definition and elude any attempt to fit them into a particular category or box.

Luis Alberto Urrea's The House of Broken Angels explores various complexities of identities. Particularly of Mexican-Americans who are often caught between two cultures. The characters in the novel struggle to find a sense of belonging in either Mexican or American culture. They often feel like they are not fully accepted in either culture and must navigate the complexities of being in between. The main character Big Angel was born in Mexico but has lived in the United States for most of his life. As the plot evolves, he struggles to reconcile his Mexican heritage with his American identity.

The novel also discloses the complexities of family identity. The characters in the novel are part of a large, extended family, and their identity is deeply tied to their family history and traditions. The importance of family in Mexican culture and how it serves as a source of comfort and support for the characters is one of the main themes.

To conclude, we can argue that "The House of Broken Angels" explores various identities, including those of the Mexican-American, the immigrant, the family member, and the aging. The novel portrays the complexities of identity and the challenges faced by those who are caught between two cultures or who are marginalized in society.

Keywords: Luis Alberto Urrea, Mexican-American literature, "The House of Broken Angels", immigrant identity, migration.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 82-1:82.09:811.124'06:37.01

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.28>

Людмила Шевченко, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0001-7876-6733

e-mail: ludshvchenko@medievist.org.ua

Український медичний ліцей

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

МОГУТНЄ БЕЗСИЛЛЯ СЛОВА

[Radke A. E. *Laudes Ucrainae*. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2023. – 360 p.]

У збірці віршів, написаних латинською мовою, "Laudes Ucrainae – Хвала Україні" Анни Елізи Радке виразно заявлена громадянська позиція поетеси з Німеччини та її ставлення до російсько-української війни. Вірші були створені впродовж лютого–березня 2022 р., як негайна реакція на російську агресію; блискавичністю своєї появи і точністю формулювань вони перевершили багато тогочасних офіційних текстів.

Анна Еліза Радке народилася 1940 р. у Гамбурзі; за освітою – класичний філолог, вивчала також середньовічну латину, славистику, філософію, християнську лютеранську теологію; Dr. Phil., Magister Artium з філософії, професор кафедри класичної філології Марбурзького університету Філіпа. Перші переклади з латини класичних авторів, а трохи згодом – власні вірші латиною А. Е. Радке почала писати ще у студентські роки. Її різножанрова бібліографія включає, зокрема: збірки віршів латинською мовою – "Musa exsul" (1982), "Harmonica vitrea" (1992), "In reliquiis Troiae" (1995), "Ars paedagogica" (1998), "Cantica spiritualia", (2007), "Molossula" (2009), "Iubila natalicia" (тримовна збірка: латинською, німецькою, польською, 2009), "Finis amorum" (2012), "Dialogi" (латиномовні п'єси, 2015), "Io et Dio" (2021), "Laudes Ucrainae" (2022). Переклади з латинської мови: "Мій Марбурзький Гораций" (1990), "Катул" (1992), "Крихка ідилія" (еклоги Вергілія, 2013). Переклади з німецької латинською мовою: "Florilegium Eichendorffianum" (2010), "Aliquid de pumilionibus" (2015), "Quam mirabilis est Panama" (2017)¹. Латиномовні твори Анни Елізи Радке для дітей (переважно вірші)² – важлива частина педагогічної діяльності, спрямована на зародження інтересу до античної культури й латинської мови в дошкільнят і молодших школярів.

За словами Яни Ростропович, доктора класичної філології, професорки Опольського університету (Польща), у передмові до першого видання "Laudes Ucrainae" – немає мови, більш відповідної за латину, для опису цієї війни, що несе загрозу основним духовним і матеріальним надбанням, перевіряє на міцність нашу відданість демократичним принципам; адже латинська мова – спільна мова європейців упродовж багатьох століть, якою і нині народам світу передаються культурні й цивілізаційні цінності. Сама Анна Еліза Радке вкладає у вибір мови ще одне, надзвичайно важливе для неї і для нас значення: "Laudes Ucrainae – книга, яка латинською мовою своїх віршів покликає показати, що Україна належить до європейської культури, вона стоїть на міцному фундаменті греко-римської античності, латиномовних Середньовіччя та Відродження" (з анотації до другого видання); "(...)

я хотіла б своїми текстами (...) якомога чіткіше засвідчити приналежність України до європейської культурно-ціннісної спільноти, включивши її в контекст європейської літератури" (з післямови у другому виданні).

Хоча від написання перших віршів про російсько-українську війну минуло трохи більше року, збірка "Laudes Ucrainae" була видана вже двічі: вперше у квітні 2022, а в жовтні того ж року здана до друку її істотно доповнена версія (у квітневій збірці – 13 віршів на 31 сторінці, у жовтневій – 63 вірші на 360 сторінках). Перше видання – двомовне: поезії латинською мовою доповнені ілюстраціями Ришарда Валька й авторським перекладом німецькою, друге – полімовне: більшість віршів мають шість мовних версій: латинську, іспанську, німецьку, польську, французьку, українську. Латинська та німецька належать Анні Елізі Радке, переклад іншими комунікативними мовами здійснили колеги авторки, неолатиністи з різних європейських університетів: іспанською – Sandra Ramos, польською – Joanna Rostropowicz, французькою – Alaeno van Dievoet, українською – Людмила Шевченко. Значення такої шестимовної поетичної збірки на тему російсько-української війни важко переоцінити – як сказано у вірші "Ad Ludmillam (До Людмили)": *О, якби ж я могла віршем тирана убити! // Знала б закляття, які знищать його у двобой! // Слово проймає того, хто не увесь скам'янілий. // Музи мовчать між гармат, але підносять набої.*

Перший вірш, що дав назву збірці, починається словами: *Vere novo rursus splendescit caeruleus aether // Extensus pelli similis sine nubibus ullis // Aspice vexillum, quo fortis Ucraina superbit!* Вже ця перша рефлексія містить два посилання на всесвітньо відомі тексти: Псалми Давида та поезію Вергілія: 1) *extensus pelli similis* (Ps. 103; 2) – *extendens caelum sicut pellem*; 2) *At, quatenus mundus convexo pondere nutat* (Verg. Ecl. IV, 50–52). Загалом понад половину віршів у першій редакції збірки містять рядки чи назви-ремінісценції із класичної римської поезії та Святого Письма. У перевиданні змінюється співвідношення знаків античності, християнства й сучасності – остання впевнено домінує: мотиви, ремінісценції, цитати, образи християнства зустрічаємо в 14-х віршах; античність (алюзії, цитати, згадки про письменників, історичних діячів, міфічних персонажів) – у 23-ти віршах; сучасність, XIX–XXI ст. (імена і цитати політиків, письменників, спортсменів, згадки про відомі події) – у 27-х віршах. Отже, обидва видання збірки Анни Елізи Радке свідчать: новолатинським творам XXI ст., як і значно ранішим за них, властива виразна інтертекстуальність. Античні

¹ Index omnium operum Annae Elysi Radke: https://la.wikipedia.org/wiki/Anna_Elysi_Radke

² Nähe in der Distanz: Latein und Griechisch 2.0 https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/klassphil/Veranstaltungen/Kommende_Veranstaltungen/DAV_programm_2022_korr04_LR.pdf [25.09.2022]

мотиви легко розпізнати не лише в змісті, а й у формі: у збірці є вірші, написані гекзаметром, елегійний дистихом, ямбом; навіть за назвами легко вирізнити такі традиційні поетичні види як панегірик, генетліакон, утішання, інвектива. Завдяки цьому збірка має не лише естетичну цінність, а й може слугувати матеріалом наукових досліджень інтертекстуальності, використовуватися викладачами на заняттях з латинської мови – і не лише як ілюстративний матеріал під час вивчення граматики й синтаксису, а й для вивчення на пам'ять, декламування віршів мовою оригіналу, закріплення знань із міфології, розвитку асоціативного та критичного мислення.

Впізнавані сюжети й образи з античної та християнської культури найчастіше слугують увиразненню художнього змісту віршів, їхнього настрою, наприклад, іронії й докірливості в "Ad cancellarium (До канцлера)", осуду в "Ad matres militum Russicorum (До матерів російських солдатів)", чи захвату і надії в "David et Goliath (Давид і Голіаф)". Також антична міфологія допомагає авторці говорити на невимовно болючі теми військових злочинів: вірш "De Tereo altero (Про нового Терей)", чи "De Baltassare altero (Про другого Балтазара)".

Нечисленні вірші зі збірки, що не є класичними прикладами інтертексту, не менш, а можливо, навіть більш поетично витончені. Наприклад, "Carmen vernale (Пісня весни)":

Люди без дому. Житла безлюдні.
Змії залізні чаяться в траві.
І несподівано – щебет весняний.
Дрозде, здоров будь!
Та й ми ще живі!¹

Або "De assimilatione hominum et animalium in tempore belli (Про подібність людей і тварин у часи війни)":

(...) Тікали, немов лисенята у нору – в підвал,
Принишкли, мов сарни, чекали сигналу відбою.
Так схожі звірята у лісі і діти,

які

Заскочені в рідному місті страшною війною.

Щодо сюжету цього вірша, то Анна Еліза пише в післямові до другого видання: "Як поетка, на дитинство якої припала Друга світова війна, та ще й в Німеччині – з бомбардуваннями, внутрішніми переміщеннями (мама сама з двома малими дітьми!), бомбосховищами та

сиренами – я не могла уявити, що майже через 80 років спалахне інша війна в Європі, і що одна з моїх, можливо, останніх книг буде присвячена народу, який – на відміну від німців – безневинно потерпає, відстоюючи свою країну в загарбницькій війні, і який я хотіла б належно вшанувати своїми текстами". Почуття глибокої симпатії, співчуття, бажання допомогти переповнюють всю поетичну збірку, як, наприклад, у вірші "De ruinis Chioviae (Про руйнування в Києві)"²:

(...) Місто величне, тиран захотів тебе взяти,
Та не сприяють боги кровожерним потворам.
Києве любий, загояться рани глибокі,
І аж тоді уже келихи разом знімемо.
А доти – нічого, крім "Нумо іще будувати!"

Поетичну уяву авторки хвилюють різноманітні події цієї війни та причетні до неї особи. Як слушно зауважила в післямові до другого видання збірки сама Анна Еліза Радке: "Алюзії до архетипів і сюжетів грецької міфології та класичних текстів Катула, Вергілія, Овідія затіняють плинне в поточних воєнних подіях і дозволяють побачити їх у вічному світлі європейської історії та культури, надаючи героям значення, яке виходить за рамки щоденних новин". Вірші А. Е. Радке звернені до різних станів суспільства, найчастіше – до *bellatores* і *laboratores*: 1) про захисників Зміїного острова: [росіяни] *В шалі дурному усе зруйнували дощенту, // Навіть землі вони болю хотіли завдати. // Острів дивився услід їм зневажливо й мовчки. // Острів у серці поніс смерті справжніх солдатів* ("De insula Anguinea (Про Зміїний острів)"); 2) [український землероб] *Не злякався ракет, а роботу робив, // Щоб своїх і чужих годувати людей. // Плугом землю торкав, духом смерть подолав. // О, наскільки залізний вік кращий за цей!* ("De aurea aetate (Про Золотий вік)").

Мистецтво має властивість розраджувати і заспокоювати – як творця, так і тих, хто сприймає і цінує його роботу. Ця книга як "утішання поезією" потрібна не лише в Україні, а й загалом європейській культурі. В авторській післямові в другому виданні Анна Еліза Радке добре пояснює, чому: "Оскільки минущість і смертність людини ніде не відчутні так, як на війні, то і прагнення до безсмертя особливо велике саме під час війни, щоб надати безглузду вмиранню сенсу. І я спробувала це зробити через на позір безсиле (насправді – могутнє!) слово".

Надійшла до редколегії 18.04.23

Ljudmyla Shevchenko, PhD (Philol.), Associate Prof.

ORCID: 0000-0001-7876-6733

e-mail: ludshevchenko@medievalist.org.ua

Ukrainian Medical Lyceum of the Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

THE POWERFUL WEAKNESS OF A WORD

[Radke A. E. *Laudes Ucrainae*. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2023. – 360 p.]

¹ Тут і далі переклад віршів А. Е. Радке – Людмили Шевченко.

² Пародія на вірш Горация "Нумо пити...".

ПЕРЕКЛАДИ

УДК 930.1(38):[94(37)=030.143=161.2]

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.29>

Федір Довбищенко, д-р філософії (Філологія)

ORCID: 0009-0002-6820-1055

e-mail: fedor.dovbyshchenko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕРОДІАН. ІСТОРІЯ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІСЛЯ МАРКА АВРЕЛІЯ. КНИГА I (ПЕРЕКЛАД ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ)

Увазі науковців і широкого загалу пропонується переклад українською мовою книги I твору грекомовного історика доби римського панування Геродіана (III ст. н. е.) "Історія Римської держави після Марка Аврелія" (Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορίας βιβλία ὀκτώ), у якому описуються події в політичному житті Римської імперії зі 180 до 238 р. н. е., тобто від смерті Марка Аврелія до приходу до влади Гордіана III. Книга I охоплює правління імператора Комода (180–192 рр. н. е.). Переклад твору українською публікується вперше у двомовному вигляді. Науковий редактор перекладу – д-р філол. наук, професор кафедри загальної мовознавства, класичної філології та неоепліністики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леся Леонідівна Звонська. Джерело оригінального тексту: Lucarini, C.M. ed. (2005). *Herodiani Regnum post Marcum*. München: Saur.

Ключові слова: давньогрецька історіографія, Геродіан, український переклад.

[1,1] Οἱ πλείστοι τῶν περὶ συγκομιδῆν ἱστορίας ἀσχοληθέντων ἔργων τε πάλαι γεγονότων μνήμην ἀνανεώσασθαι σπουδασάντων, παιδείας κλέος αἰδίων μνήμενοι, ὡς ἂν μὴ σιωπήσαντες λάθοιεν εἰς τὸν πολλὸν ὄμιλον ἀριθμούμενοι, τῆς μὲν ἀληθείας ἐν ταῖς ἀφηγήσειν ὠλιγόωρησαν, οὐχ ἥιστα δὲ ἐπεμελήθησαν φράσεώς τε καὶ εὐφωνίας, θαρροῦντες ὡς, εἴ τι καὶ μυθῶδες λέγοιεν, τὸ μὲν ἤδη τῆς ἀκροάσεως αὐτοὶ καρπῶσονται, τὸ δ' ἀκριβὲς τῆς ἐξετάσεως οὐκ ἐλεγχθήσεται. 2 εἰς δ' οἱ πρὸς ἔχθραν ἢ μῖσος τυράνων, κολακείαν τε ἢ τιμὴν βασιλέων πόλεώς τε <καί> ἰδιωτῶν, εὐτελῆ καὶ μικρὰ ἔργα λόγων ἀρετῆ δόξῃ παρέδοσαν τῆς ἀληθείας μείζονι. 3 ἐγὼ δ' ἱστορίαν οὐ παρ' ἄλλων παραδεξάμενος ἀγνωστὸν τε καὶ ἀμάρτυρον, ὑπὸ νεαρᾷ δὲ τῆ τῶν ἐντευξομένων ἀνήμῃ, μετὰ πάσης [ἀληθοῦς] ἀκριβείας ἠθροισα ἐς συγγραφὴν, οὐκ ἀτερπῆ τὴν γνῶσιν καὶ τοῖς ὕστερον ἔσεσθαι προσδοκῆσας ἔργων μεγάλων τε καὶ πολλῶν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ γενομένων. 4 εἰ γοῦν τις παραβάλοι πάντα τὸν ἀπὸ τοῦ Σεβαστοῦ χρόνον, ἐξ οὐπερ ἡ Ῥωμαίων δυναστεία μετέπεσεν εἰς μοναρχίαν, οὐκ ἂν εὖροι ἐν ἔτεσι περὶ πού διακοσίοις μέχρι τῶν Μάρκου καιρῶν οὔτε βασιλείων οὔτως ἐπαλλήλους διαδοχὰς οὔτε πολέμων ἐμφυλίων τε καὶ ξένων τύχας ποικίλας ἐθνῶν τε κινήσεις καὶ πόλεων ἀνάσεις τῶν τε ἐν τῇ ἡμεδαπῇ καὶ ἐν πολλοῖς βαρβάροις, γῆς τε σεισμῶν καὶ ἀέρων φθορὰς τυράνων τε καὶ βασιλέων βίου παραδόξους πρότερον ἢ σπανίως ἢ μηδ' ὄλως μνημονευθέντας· 5 ὧν οἱ μὲν ἐπιμηκέστερον ἔσχον τὴν ἀρχήν, οἱ δὲ πρόσκαιρον τὴν δυναστείαν· εἰς δ' οἱ μέχρι προσηγορίας καὶ τιμῆς ἐφημέρου μόνως ἐλθόντες εὐθὺς κατελύθησαν. μερισθεῖσα γὰρ ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ἐν ἔτεσιν ἐξήκοντα ἐς πλείους δυνάστας, ἢ ὁ χρόνος ἀπῆται, πολλὰ καὶ ποικίλα ἤνεγκε καὶ θαύματος ἄξια. 6 τοῦτων γὰρ οἱ μὲν τὴν ἡλικίαν πρεσβύτεροι διὰ τὴν ἐμπειρίαν τῶν πραγμάτων ἐπιμελέστερον ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ὑπηκόων ἤρξαν, οἱ δὲ κομιδῆ νεοὶ ῥαθυμότερον βίωσαντες πολλὰ ἐκαινοτόμησαν· διόπερ εἰκότως ἐν ἡλικίαις τε καὶ ἐξουσίαις διαφόροις οὐχ ὅμοια γέγονε τὰ ἐπιτηδεύματα. ὡς δ' ἕκαστα τούτων πέπρακται, κατὰ χρόνου καὶ δυναστείας διηγῆσομαι.

[1,2] τῷ βασιλεύοντι Μάρκῳ θυγατέρες μὲν ἐγένοντο πλείους, ἄρρενες δὲ δύο. τῶν δὲ ἀρρένων τούτων ὁ μὲν ἕτερος κομιδῆ νέος τὸν βίον μετήλλαξε (Βηρίσιμος δ' ἦν ὄνομα αὐτῷ), τὸν δὲ περιόντα Κόμοδον τε καλούμενον ὁ πατὴρ μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀνεθρέψατο, πάντοθεν τοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ λόγοις δοκιμωτάτους ἐπὶ συντάξεισιν οὐκ εὐ καταφρονήτοις καλῶν, ὅπως συνόντες αἰετὶ παιδεύοιεν αὐτῷ τὸν υἱόν. 2 τὰς τε θυγατέρας ἐν ὥρᾳ γενομένας ἐξέδοτο ἀνδράσι τῆς συγκλήτου βουλῆς τοῖς ἀρίστοις, οὐ τοὺς γένους μακρὰς διαδοχὰς εὐπατρίδας οὐδὲ τοὺς πλοῦτου περιβολαῖς λαμπροῦς, κοσμίους δὲ τὸν τρόπον καὶ σῶφρονας τὸν βίον γαμβροῦς αὐτῷ γενέσθαι θέλων· ταῦτα γὰρ μόνα [ψυχῆς] ἴδια καὶ ἀναφαίρετα ἠγεῖτο κτήματα. 3 ἀρετῆς δὲ πάσης ἔμελεν αὐτῷ, λόγων τε ἀρχαιοτήτος ἦν ἐραστής, ὡς μηδενὸς μῆτε Ῥωμαίων

[1,1] Більшість із тих, хто працював над збором історій і повсякчас старався відновити пам'ять про діяння давнини, сподівалися на вічну славу освіченості, аби мовчазно не загубитися серед велелюдної юрби, і тому нехтували у своїх працях істинно, зате чимало дбали про стиль і милозвучність Вони покладались на те, ніби, навіть якщо оповідастимуть байки, то приємність для слуху принесе їм зиск, а за неточність викладу їм не викриють. 2 Є й такі, що через ворожість чи ненависть до тиранів, запопадливість або смирення перед імператорами, на угоду містам чи окремим особам надавали [подіям] в уяві більшої слави, ніж було насправді. 3 Я ж не переймав від інших маловідомі й бездоказові історії, а зі своєї пам'яті й з усією ретельністю зібрав у своєму творі діяння, про які оповідастиму, постановивши заздалегідь, що знання багатьох значних подій, які відбулися за короткий час, не буде неприємним для нащадків. 4 Тож, якщо зіставити весь відтинок часу, починаючи від Августа, відтоді як римський державний устрій став монархічним, то годі й відшукати за сливе 200 років аж до часів Марка нічого такого подібного, аби царство настільки часто переходило від одних наступників до інших, ані мінливих примх долі у війнах міжусобних і на чужині, ані переселень народів і завоювань міст на нашій землі й по численних варварських, ані землетрусів і отруєнь повітря, ані супротивних звичаям тиранів та імператорів, про яких у попередні часи згадувалось або зрідка, або взагалі й не згадувалось. 5 Деякі з них довше протрималися при владі, інші ж мали нетривале володарювання; є й такі, які, щойно досягли швидкоплинної прихильності й шани, образу були повалені. Адже влада над римлянами, розділена між більшою кількістю правителів, ніж того вимагав проміжок часу в шістьдесять років, принесла багато різноманітного й ігідного подиву. 6 З них старші за віком завдяки досвіду у справах дбайливіше владарювали над собою й підданими, зате молодики, ведучи цілком безтурботне життя, здійснили багато переворотів: через те, що, звісно, у різних літах і за різних можливостей різною буває і вдача. Як звершувалося кожне з цих діянь, я викладатиму в часовій послідовності й за правліннями.

[1,2] В імператора Марка було кілька дочок, а дітей чоловічої статі – двоє. З цих хлопчиків молодший пішов із життя зовсім юним (ім'я йому було Верісім); того ж, що вижив, на ім'я Комод, батько виховав з усією турботою, скликаючи звідуєль із провінцій найвидатніших у науках [мужів] за неабияку платню, щоб вони, постійно перебуваючи при синові, навчали його. 2 Коли надійшла пора донькам, він видав їх за найкращих мужів сенату, та не за шляхетних давністю родоводу, не відомих своїм багатством, але прагнув, аби зятями йому стали люди скромні вдачею й помірковані в житті: адже лише ці якості, притаманні їм невід'ємні від душі, він вважав набутком. 3 Всяке добродіяння було йому небаждужим; він був шанувальником давнього письменства, так що не поступався в цьому нікому з римлян ані

συμβουλευόντες αὐτῶ, καὶ ὧν ἀκούει παρῶν ὑπομιμνήσκοντες, ὑμῖν τε αὐτοῖς καὶ πᾶσιν ἄριστον ἀποδείξετε βασιλέα, τῆ τε ἐμῆ μνήμη χαριεῖσθε τὰ μέγιστα, οὕτω τε μόνως αἰδίων αὐτὴν ποιήσαι δυνήσεσθε." 7 τοσαῦτα εἰπόντα τὸν Μάρκον ἐπιπεσοῦσα λιποθυμία κατεσίγησεν· ὑπὸ δὲ ἀσθενείας τε καὶ ἀθυμίας αὐθις ὑπτίαζεν. οἶκτος δὲ πάντας ἐλάμβανε τοὺς παρόντας, ὡς μὴδὲ κατασχόντας αὐτῶν νινὰς εἰς οἰμωγὴν ἀναβοῆσαι. ὁ μὲν οὖν νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας ἐπιβιώσας μιάς ἀνεπαύσατο, πόθον τε τοῖς καθ' αὐτὸν ἀνθρώποις ἐγκαταλιπὼν ἀρετῆς τε αἰδίων μνήμην εἰς τὸν ἐσόμενον αἰῶνα. 8 τελευταῖαντος δὲ Μάρκου, ἐπειδὴ διεφοίτησεν ἡ φήμη, πᾶν τε τὸ παρὸν στρατιωτικὸν καὶ τὸ δημῶδες πλῆθος ὁμοίως πένθει κατειχέτο, οὐδὲ τις ἦν ἀνθρώπων τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὡς ἀδακρυτὴ τοιαυτὴν ἀγγελίαν ἐδέχετο. πάντες δ' ὥσπερ ἐκ μιάς φωνῆς, οἱ μὲν πατέρα χρηστὸν, οἱ δ' ἄγαθὸν βασιλέα, γενναῖον δὲ ἕτερον στρατηγόν, οἱ δὲ σῶφρονα καὶ κόσμιον ἄρχοντα ἀνεκάλουν, καὶ οὐδεὶς ἐψεύδετο.

[1,5] ὀλίγων δὲ διεληθουσῶν ἡμερῶν, ἐν ὅσαις περὶ τὴν κηδεῖαν τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν ἀπησχόλουν, ἔδοξε τοῖς φίλοις προαγαγεῖν τὸ μεираκίον εἰς τὸ στρατόπεδον, ὡς ἂν διαλεχθεῖη τε τοῖς στρατιώταις, καὶ χρήματα δωρησάμενος, ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς βασιλείαν διαδεχομένοις, μεγαλόφρονι ἐπιδόσει οἰκειώσῃται τὸ στράτευμα. 2 παρηγγέλη τε δὴ πᾶσιν ἐλθεῖν εἰς τὸ εἰωθὸς πεδίον αὐτοῦς ὑποδέχεσθαι. προελθὼν δὲ ὁ Κόμοδος τὰς τε βασιλείους θυσίας ἐπέτελε, καὶ βήματος αὐτῶ εἰς ὕψος ἀρθέντος ἐν μέσω τῶ στρατοπέδῳ, ἀνελθὼν ἐπ' αὐτὸ καὶ περιστράμενος τοὺς πατρῶους φίλους (πολλοὶ δὲ καὶ λόγιοι παρήσαν αὐτῶ) ἔλεξε τοιάδε: 3 "κοιὴν εἶναι μοι πρὸς ὑμᾶς τὴν ἐπὶ τοῖς καταλαβοῦσιν ἀληθῶνα καὶ μὴδὲν τι ἦτον ὑμᾶς ἐμοῦ δυσφορεῖν ἐμαυτὸν ἀκριβῶς πέπεικα. οὐδὲ γὰρ περιόντος μοι τοῦ πατρὸς πλεονεκτεῖν ὑμῶν ἤξιον. ἐκεῖνος γὰρ πάντας ἡμᾶς ὡς ἓνα ἠγάπα. ἔχαιρε γούν μᾶλλον συστρατιώτην με ἢ υἱὸν καλῶν· τὴν μὲν γὰρ [προσηγορίαν] ἠγεῖτο φύσεως, τὴν δ' ἀρετῆς κοινωνίαν. φέρων τέ με πολλάκις ἔτι νηπιὸν ἐντα ταῖς ὑμετέραις ἐνεχείρισε πίστει. 4 διόπερ καὶ ῥᾶστα πάσης οὐνάτας μεθέξειν πρὸς ὑμῶν ἠλπικα, τῶν μὲν πρεσβυτέρων τροφεῖά μοι ταῦτα ὀφειλόντων, τοὺς δ' ἠλικιώτας εἰκότως ἂν καὶ συμφοιτητὰς τῶν ἐν ὄπλοις ἔργων ἀποκαλοῖην· πάντας γὰρ ἡμᾶς ὡς ἓνα ὁ πατὴρ ἐφίλει τε καὶ πᾶσαν ἀρετὴν ἐπαίδευεν. 5 ἔδωκε δὲ μετ' ἐκεῖνον ἐμὲ βασιλέα ἡ τύχη, οὐκ ἐπέισακτον, ὥσπερ οἱ πρὸ ἐμοῦ προσκλήτω σεμνυόμενοι ἀρχῆ, ἀλλὰ μόνος τε ὑμῖν ἐγὼ ἐν τοῖς βασιλείοις ἀπεκυήθην, καὶ μὴ πειραθέντα με ἰδιωτικῶν σπαργάνων ἄμα τῶ τῆς γαστρὸς προελθεῖν ἢ βασιλείους ὑπεδέξατο πορφύρα, ὅμοι δὲ με εἶδεν ἥλιος ἀνθρώπων καὶ βασιλεία. 6 εἰκότως οὖν ταῦτα λογιζόμενοι στέργοιτε οὐ δοθέντα ὑμῖν ἀλλὰ γεννηθέντα αὐτοκράτορα. ὁ μὲν γὰρ πατὴρ εἰς οὐρανὸν ἀναπάτας ὀπαδὸς ἤδη καὶ σύνεδρός ἐστι θεῶν· ἡμῖν δὲ χρὴ μέλειν τῶν ἐν ἀνθρώποις καὶ τὰ ἐπὶ γῆς διοικεῖν. κατορθοῦν δὲ αὐτὰ καὶ βεβαίους ὑμέτερον ἔργον, εἰ τὰ τε τοῦ πολέμου λείψανα μετὰ πάσης ἀνδρείας ἀπαλείψαιτε καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν μέχρις ὤκεανου προαγάγοιτε. 7 ὑμῖν τε γὰρ ταῦτα δόξαν οἶσαι καὶ τὴν τοῦ κοινοῦ πατρὸς μνήμην χάρισιν ἀξίαις οὕτως ἀμείψασθε: ἕν ἐπακούειν τε τῶν λεγομένων καὶ τὰ πρᾶττόμενα ἐφορᾶν ἠγεῖσθε. εὐδαιμονοίημεν δ' ἂν τὰ δέοντα πράττοντες ὑπὸ τοιοῦτω μάρτυρι. καὶ τὰ μὲν πρότερον ὑμῖν ἀνδρείως κατορθωθέντα εἰς τὴν ἐκείνου σοφίαν τε καὶ στρατηγίαν τὴν ἀναφορὰν εἶχεν· ὅσα δ' ἂν σὺν ἐμοῖ βασιλεῖ νέω προθύμως ἐπιδείξησθε, <ἐκ> τούτων αὐτοὶ τὴν δόξαν πίστεως τε ἀγαθῆς καὶ ἀνδρείας <αὐτοῖ> ἀποίσεσθε. 8 τὸ τε ἐν ἡμῖν νέον σεμνότητος πληρώσετε τῆ τῶν ὑμετέρων ἔργων ἀνδραγαθία. τὸ βάρβαρον δὲ ἐν ἀρχῇ νέας ἡγεμονίας κολασθέν οὐτε εἰς τὸ παρὸν καταθαρσῆσαι τῆς ἡμετέρας ἠλικίας καταφρονῆσαν, τὰ μελλόντα φοβήσεται ὀφεί τῶν πεπειραμένων". τοσαῦτα ὁ Κόμοδος εἰπὼν καὶ μεγαλοφρόνως δωρεαῖς χρημάτων οἰκειωσάμενος τὸ στρατιωτικόν, εἰς τὴν βασιλείον ἐπανήλθεν αὐλήν.

[1,6] ὀλίγου μὲν οὖν νινὸς χρόνου πάντα ἐπράττετο τῆ γνώμη τῶν πατρῶων φίλων, οἱ πανημέριοι συνήσαν αὐτῶ τὰ βέλτιστα συμβουλευόντες, καὶ τοσοῦτον ἐνδιδόντες χρόνον, ὅσον ἐνόμιζον αὐτάρκη πρὸς σῶφρονα τοῦ σώματος ἐπιμέλειαν. παρεισδύντες δὲ τινες τῶν ἐπὶ τῆς αὐλῆς οἰκετῶν διαφθεῖρειν ἐπειρώντων νέον ἦθος βασιλείως, ὅσοι τε κόλακες τραπέζης [καί] τὸ εὐδαιμον γαστρὶ καὶ τοῖς αἰσχίστοις μετροῦσιν ὑπεριμνησκον αὐτὸν τῆς ἐν Ῥώμῃ τρυφῆς, θεάματά τε καὶ ἀκούσματα τερπνὰ διηγούμενοι τὴν τε τῶν ἐπιτηδεῖων δαψίλειαν καταριθμοῦντες διαβάλλοντές τε πᾶσαν τὴν

ὡς *ставити* межy прагненням, якщо влада є [твоя] служницею. Радячи йому таке і нагадуючи йому те, що він, присутній тут, і сам чує, ви зробите його найкращим імператором для вас самих і для всіх [загалом], і цим найбільше віддячите моїй пам'яті й лише так зможете зробити її вічною". 7 Коли Марк це сказав, він змовк, втративши свідомість, і знову знесилено і розпачливо вправ на ліжко. Усіх присутніх охопила туга, так що дехто з них не стримався і жалібно заголосив. А він, проживши ще одну ніч і один день, спочив, залишивши наблизившим скорботу і вічну пам'ять про свою добродетель на прийдешній вік. 8 Коли Марк помер, і звістка про це поширилася, все присутнє військо і народ однакове охопило горе, і не було такої людини в Римській державі, яка би прийняла таку звістку без сліз. Усі були суголосні: одні називали його хорошим батьком, другі – добродетельним імператором, треті – блискучим полководцем, четверті – мудрим і скромним правителем, і ніхто не говорив нещиро.

[1,5] Кількома днями пізніше, впродовж яких друзі цілковито займали сина похороном батька, здалося їм за краще привести юнака до військового табору, аби він послідував із солдатами й, обдарувавши їх грішми, як це прийнято у спадкоємцях імператорської влади, щедрими роздачами прихилив до себе військо. 2 Усім було сповіщено, аби вони прийшли для [імператорського] прийому на поле, де зазвичай збиралися. Комод, прибувши, звершив імператорські жертвоприношення і, коли для нього спорудили високий поміст посеред табору, зійшов на нього і, розмістивши довкола себе батькових друзів (а їх, учених людей, у нього було багато), сказав таке: 3 "Я щиро переконаний, що вас охопило спільне з моїм горем і зв'язку з раповими подіями; через те, що сталося, і ви страждаєте нітрохи не менше за мене. Адже й коли мій батько був живий, я не вважав себе вищим за вас. Він-бо любив усіх вас, як одного. Батько рідше називав мене товаришем по зброї, аніж сином, позаяк одне [ім'я] вважав природним, а інше – співпричетністю до добродетельності. Та й часто доручав він мене, ще дитям, вашій опіці. 4 Через це я сподіваюся в майбутньому дуже легко відчутти від вас успілку прихильності, адже старші [з вас] так опікувалися мною, а однолітків, безумовно, я би назвав і товаришами по навчанню військової справи: усіх-бо нас батько любив як одного і навчав усілякої добродетельності. 5 Після нього доля дала вам імператором мене, не чужинця, як мої попередники, що пишались набутою владою, але єдиного, народженого вам в імператорському палаці, і царська порфира одразу після виходу з материнського лона прийняла мене, що не звідва навіть простих пелен, і сонце побачило мене водночас людиною й імператором. 6 Звісно, враховуючи це, ви любитимете мене, не наданого вам, а вродженого правителя. Батько-бо, вознісшись на небеса, вже є супутником і спіраляком боже; нам же слід дбати про людське і керувати земними справами. Успішно доводити до кінця й укріплювати їх – ваша звитязя, якщо з усією відвагою довершите війну та розширите межі Римської держави до океану. 7 Це-бо принесе вам славу, і так вигідно вдячністю вшануєте пам'ять нашого спільного батька, який, як ви міркуєте, слухає те, що говорить, і стежить за тим, що чиниться. Ми мали б за частя чинити належне при такому свідкові. Своїми давнішими мужніми звершеннями ви заважаєте його мудрості та військовому талантові; а наскільки ревно ви підтримуватимете мене, нового імператора, стільки й самі здобудете слави шляхетної вірності та мужності. 8 Нашу ж молодість ви наповните величчя ваших подвигів. Варвари ж, покарані на початку нового правління, відтепер не наважуватимуться, погордувавши нашою молодістю, нам протистояти, а в майбутньому боятись вже пережитого". Сказавши таке і прихиливши військо щедрою роздачею грошей, Комод повернувся до імператорського палацу.

[1,6] Та недовго усе чинилося за задумом батькових друзів, які щодень були поруч з Комодом, радячи йому найкраще, і приділяти йому стільки часу, скільки вважали достатнім для розумної турботи за тілом. Деякі з придворних, які увійшли до нього в довіру, намагалися розбестити молоду вдачу імператора, – застільні підлабузники, що вимірюють частя шлунок і наймерзнішими речами, – нагадували йому про римську розкіш, розповідали про потішні видовища та музичні вистави, перелічували розмаїття страв, ганили всяку погоду на берегах

ἐπὶ ταῖς ὄχθαις τοῦ Ἴστρου ὤραν, μήτε ὀπώρας εὐφορον κρυεράν τε αἰεὶ καὶ συννεφεῖ. 2 "οὐ παύσῃ δέ, – ἔλεγον, – ὧ δέσποτα, πηγνύμενον τε καὶ ὀρυπτόμενον πίνων ὕδωρ; ἄλλοι δὲ ἀπολαύσουσι πηγνῶν τε θερμῶν καὶ ψυχρῶν νάματος ἀτμίδων τε καὶ ἀέρων, ὧν Ἴταλία μόνη εὐφορος;" τοιαῦτα δὴ τινα τῶ μεираκίῳ ὑποτυπούμενοι ἠγεῖρον αὐτοῦ τὰς ὀρέξεις ἐς τὴν ἡδονῶν ἐπιθυμίαν. 3 αἰφνιδίως δὲ καλέσας τοὺς φίλους ποθεινὴ ἔλεγε τὴν πατρίδα· ὁμολογεῖν δὲ τὰς αἰτίας τῆς αἰφνιδίου ὀρμῆς αἰδοῦμενος, δεδιέναι προσεποιεῖτο, μή τις ἐκεῖσε προκαταλάβοι τὴν βασιλείον ἐστῖαν τῶν εὐπατριδῶν <ῆ> πλουσίων, εἴθ' ὥσπερ ἐξ ὄχρουᾶς ἀκροπόλεως δύναμιν καὶ περιβολὴν συγκροτήσας ἐπιθητῆ τῆ ἀρχῆ. αὐτάρκτης δὲ ὁ δῆμος χορηγήσῃ πλήθος ἐπιλέκτων νεανίων. 4 τοιαῦτα τινα προφασίζομένου τοῦ μεираκίου οἱ μὲν ἄλλοι συνεστάλησαν τε τὴν ψυχὴν, καὶ σκυθρωπαῖς ταῖς ὄψεσιν εἰς γῆν ἔνευσαν. Πομπηγιανὸς δὲ, ὃς πρῶτος αὐτῶν τῶν ἀπάντων καὶ κατ' ἐπιγαμίαν προσήκων αὐτῶν (συνώκει γὰρ τῆ πρῆβυτάτῃ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κομόδου), "ποθεινὴ μὲν σε, – ἔφη, – τέκνον καὶ δέσποτα, τὴν πατρίδα ἐκός· καὶ γὰρ αὐτοὶ τῶν οἰκῶ ὁμοία ἐπιθυμία ἐαλώκαμεν. 5 ἀλλὰ τὰ ἐνταῦθα προυργαίτερα ὄντα καὶ μᾶλλον ἐπέγοντα ἐπέχει τὴν ἐπιθυμίαν. τῶν μὲν γὰρ ἐκεῖσε καὶ ὕστερον ἐπὶ πλείστον αἰῶνα ἀπολαύσεις, ἐκεῖ τε ἡ Ῥώμη, ὅπου ποτ' ἂν ὁ βασιλεὺς ἦ. τὸν δὲ πόλεμον ἀτελεῖ καταλιπεῖν μετὰ τοῦ ἀπρεποῦς καὶ ἐπισφαλές. θάρσος γὰρ ἐμβαλοῦμεν τοῖς βαρβάροις, οὐκ ἐπανόδου πόθον ἀλλὰ φυγὴν καὶ δέος ἡμῶν καταγνοῦσι. 6 καλὸν δὲ σοὶ χειρωσαμένῳ πάντας αὐτοὺς καὶ τῷ ὑπὸ τὴν ἄρκτον ὠκεανῶ τὴν ἀρχὴν ὀρίσαντι ἐπανελθεῖν οἴκαδε θριαμβεύοντι τε καὶ δεσμίως ἀπάγοντι καὶ αἰχμαλώτους βασιλεῖς τε καὶ σατράπας βαρβάρους. τούτοις γὰρ οἱ πρὸ σοῦ Ῥωμαῖοι μεγάλοι τε καὶ ἔνδοξοι γεγόνασι. δεδιέναι δὲ σε οὐ χρή, μή τις ἐκεῖ τοῖς πράγμασιν ἐπιθητῆ. οἱ τε γὰρ ἄριστοι τῆς βουλῆς ἐνταῦθα σὺν σοί, ἡ τε στρατιωτικὴ δύναμις παροῦσα πάσα τῆς σῆς ἀρχῆς προασπίζει· ταμιεῖά τε χρημάτων βασιλικῶν ἐνταῦθα πάντα· ἡ τε τοῦ πατρὸς μνήμη αἰώνιον σοὶ πίστιν καὶ εὖνοιαν παρὰ τῶν ἀρχομένων ἐβεβαίωσεν". 7 τοιαῦτα τινα εἰς προτροπὴν καὶ τὴν πρὸς τὰ κρείττονα ὁρμὴν ὁ Πομπηγιανὸς εἶπεν διέτρεψε πρὸς ὀλίγον τὸ μεираκίον. αἰδέσθεσις γὰρ ὁ Κόμοδος τὰ λεχθέντα, οὐδὲν τε οἶός τε ὧν εὐλόγως ἀποκρίνασθαι, τοὺς φίλους ἀπεπέμψαστο, φήσας ἀκριβέστερον καθ' αὐτὸν ἐπισκέψασθαι τὸ πρακτέον. 8 ἐγκειμένων δὲ τῶν περὶ αὐτὸν θεραπόντων οὐκέτι μὲν τοῖς φίλοις οὐδὲν ἐκοινώσαστο, ἐκπέμψας δὲ γράμματα, καὶ διανείμας οἷς ἐδοκίμασε τῆς ὄχθης τοῦ Ἴστρου τὴν πρόνοιαν προστάξας τε αὐτοῖς ἀνέχειν τὰς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομὰς, ἐπαγγέλλει τὴν ἔξοδον. οἱ μὲν οὖν διώκων τὰ ἐγκεχειρισμένα· οἱ καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ πλείστους τῶν βαρβάρων ὄπλοις ἐχειρώσαντο, τοὺς δὲ ἐπὶ μεγάλας συντάξασιν εἰς φιλίαν ἐπηγάγοντο ῥᾶστα πείσαντες. 9 φύσει γὰρ τὸ βάρβαρον φιλοχρημάτων, καὶ κινδύων καταφρονήσαντες ἢ δι' ἐπιδρομῆς καὶ ἐφόδου τὸ χρεῖωδες πρὸς τὸν βίον πορίζονται, ἢ μεγάλων μισθῶν τὴν εἰρήνην ἀντικαταλλάσσονται. ἄτερ ὁ Κόμοδος εἰδώς καὶ τὸ ἀμέριμον ὠνούμενος ἀφειδῶς τε ἔχων χρημάτων, πάντα ἐδίδου τὰ αἰτούμενα.

[1,7] τῆς δὲ ἐξόδου διαγγελθείσης κινήσις δὴ μεγίστη καταλαμβάνει τὸ στρατόπεδον, καὶ πάντες αὐτῷ συνατελεθεῖν ἤθελον, ὡς ἀπαλλαγεῖν μὲν τῆς ἐν τῇ πολεμῆς διατριβῆς, ἀπολαύσειαν δὲ τῆς ἐν Ῥώμῃ τρυφῆς. ἐπειδὴ δὲ διεφοίτησεν ἡ φήμη ἄγγελοι τε ἦκον κηρύττοντες τὴν τοῦ βασιλέως ἄφξιν, ὑπερήσθη τε ὁ Ῥωμαίων δῆμος καὶ χρηστάς εἶχεν ἐλπίδας νέου αὐτοκράτορος ἐπιδημῆς, πατρῶζιν τὸ μεираκίον ἠγούμενοι. 2 ἀνύσας δὲ τὴν ὁδοπορίαν ὁ Κόμοδος μετὰ νεανικῆς σπουδῆς καὶ διαδραμῶν τὰς ἐν μέσῳ πόλεις, ὑποδεχθεὶς τε πανταχοῦ βασιλικῶν καὶ δήμοις ἐορτάζουσιν ἐπιφανεῖς, ἀσπαστός τε καὶ ποθεινὸς πᾶσιν ὤφθη. 3 ὡς δὲ πλησίον ἐγένετο τῆς Ῥώμης, πᾶσα τε ἡ σύγκλητος βουλή καὶ πανδημεὶ ὅσοι τὴν Ῥώμην κατώκουν ἄνθρωποι, μὴ κατασχόντες αὐτῶν ἄλλ' ἕκαστος φθάσαι θέλων, δαφνηφόροι τε καὶ πάντα ἐπιφερόμενοι ἄνθη τότε ἀκαίχασαν, ὡς ἕκαστος οἶός τε ἦν, πόρρω τε τῆς πόλεως ὑπήντων, θεασόμενοι τὸν νέον καὶ εὐγενῆ βασιλέα. 4 ἐπὶ τοῦτον γὰρ αὐτὸν ἀληθεῖ ψυχῆς διαθέσει ἅτε παρ' αὐτοῖς γεννηθέντα τε καὶ τραφέντα καὶ ἀνωθεν ἐκ τριγονίας βασιλέα τε καὶ εὐπατρίδην ὄντα Ῥωμαῖον. τὸ μὲν γὰρ πρὸς πατρὸς αὐτῷ γένος ἐστῶν τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐπισημῶν ἦν· Φαυστίνα δ' ἡ μήτηρ βασιλίσα γεγέννητο θυγάτηρ τε οὔσα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς ἐπικληθέντος, καὶ Ἀδριανοῦ ἔκγονος [κατὰ θηλυγονίαν]· ἀνήνεγκε δὲ τὸ γένος αὐτῆ ἐπὶ Τραϊανὸν πρὸς ἀπαγωγῆν. 5 γένους μὲν οὖν ὁ Κόμοδος οὕτως εἶχε, πρὸς δὲ τῆς ἡλικίας ἀκμῆ καὶ τὴν ὄψιν ἦν ἀξιοθέατος σώματός τε συμμετρία καὶ κάλλει προσώπου μετ' ἀνδρείας. ὀφθαλμῶν τε γὰρ

Ἴστρου, ἡκ ἡσπρητοῦ, ἀεὶ κρύου καὶ κρύου. 2 "Чи не набридло тобі, – казали вони, – володарю, пути крижану й добуту з-під землі воду? Інші ж насолоджуватимуться гарячими джерелами, прохолодними потоками, благодатними випарами та повітрям, якими багата одна тільки Італія". Змальовуючи таке-ось юнакові, вони пробуджували в ньому прагнення до насолоди. 3 Тож, несподівано скликавши друзів, він сказав їм, що скучив за батьківщиною; соромлячись, проте, визнати причини наглого порыву, удавав, що ніби боїться, аби хтось із тамтешніх патрициїв чи багатіїв не випередив його та не захопив імператорський палац, а потім, наче з неприступної фортеці, не зібрав військо й прибічників та не прибрав до рук владу: народ-бо зміг би надати [для такої справи] багато претендентів. 4 Тоді, як він так-ось виправдовувався, всі інші засмутились в душі і понуро вступили свій погляд у землю. Помпеян же, який був з усіх найстаршим і доводився йому пошлюбним родичем (бо був у шлюбі з найстаршою із сестер Комода), сказав: "З одного боку, природно, дитино і царю, що ти тужиш за батьківщиною: ми й самі охоплені подібно тугою за усім, що вдома. 5 Але тутешні справи, важливіші та нагальніші, стримують це прагнення. Тим, що там, ти ще потім насолоджуватимешся довгий вік; Рим же є там, де б не був імператор. Покинути незакінчену війну – негідно й ризиковано. Ми дамо привід варварам нахабніти, і вони признають за нами не потяг повернутися додому, а втечу і страх. 6 Для тебе було б добре, перемігши всіх їх і розширивши межі імперії до північного океану, повернутися додому з тріумфом, ведучи за собою бранців та полонених варварських царів і сатрапів. Такими-бо ділами римляни, твої попередники, стали великими і славними. Боятися ж, аби хтось там не посягнув на твою владу, тобі не слід. Адже й найкращі мужі сенату тут з тобою; і все наявне військо охороняє твою владу; й імператорська скарбниця вся тут; а пам'ять про твого батька укріпила у підданих вічну вірність і прихильність до тебе". 7 Сказавши дещо таке для підбадьорення і захоплення до кращих справ, Помпеян ненадовго стримав юнака. Комод, присоромлений сказаним і неспроможний нічого до ладу відповісти, розпустив друзів, сказавши, що має наодинці обміркувати, що йому слід чинити. 8 Та за наполяганням своїх прислужників він уже нічого не розповів друзям, а, розіславши листи й виділивши кого вважав за потрібне для охорони берегів Істру з наказом стримувати набіги варварів, оголосив, що вирушає в дорогу. Відтак вони виконували те, що їм було доручено: за короткий час вони здолали більшість варварів зброєю, а деяких великим підкупом легко переконали і схилили до союзу. 9 Варвари-бо від природи жадібні до грошей і, нехтуючи небезпеками, або набігами й нападами добувають собі необхідне для життя, або погоджуються на мир в обмін на велику платню. Знаючи це і купуючи собі безжурність (він-бо мав предостатньо грошей), Комод давав їм усе, що вони просили.

[1,7] Після оголошення відходу табір охопив вельми великий рух, бо всі хотіли відбутися разом з ним, аби позбутися докучливого життя на ворожій землі й натомість насолодитися римською розкішшю. Коли поширилася звістка і прибули вісники, сповіщаючи про приїзд імператора, римський народ зрадів, позаяк і покладав хороші сподівання на присутність нового імператора, вважаючи, що юнак наслідуватиме батька. 2 З молодечим постіхом звершивши подорож і швидко пройшовши через міста, що були на шляху, Комод, будучи скрізь прийнятним по-царськи і показуючи себе святочному народові, усім видався милним і бажаним. 3 Коли він наблизився до Риму, весь сенат і весь люд, що його населяє, не стримуючись, але волюючи випередити один одного, увінчані лавровими вінками і несучи всі на ту пору розквітлі квіти, хто як був годен, виїшли йому назустріч іще далеко перед містом, аби побачити нового і благородного імператора. 4 Вони щиросердно ждали його, бо серед них народився і зріс він – римський імператор і патрициї у третьому поколінні. По батькові він походив з роду видатних сенаторів; мати ж Фаустина народилася імператрицею, будучи дочкою Антоніна, названого Благочестивим, і була нащадком Адріана по жіночій лінії, а її рід брав початок від прадіда Траяна. 5 Такий у Комода був рід; до цвіту юності додавалася ще й гідна погляду зовнішність, пропорційність статури і мужне обличчя. Привітний і палкий погляд; волосся, настільки природно золотисте й витке, що, коли його освітлювало сонце, воно сяяло мов

έξουσίας, έπεβούλευε τή άρχή, και τοίς τε υίοίς αύτοϋ νεανίας ούσιν έγγειρίσαι πείθει τον Κόμοδον <τήν> πρόνοιαν τών Ίλλυρικών στρατευμάτων, αύτός τε πλείστα χρήματα ήθροίζεν εις τό έπίδοσκόο λαμπραίς άποστήσαι τό στρατιωτικόν. οι δε παίδες αύτοϋ λανθάνοντες συνεκρότουσιν δύναμιν, ως άν του Περεννίου κατεργασαμένου τον Κόμοδον έπιθοίντο τή άρχή. 2 έγνώσθη δ' ή έπιβουλή παραδόξω τρόπω. Ιερών άγώνα τελοϋσι Ρωμαίοι Δι Καπετωλίω, θεάματά τε <μούσης> και Ισχύος πάντα άθροίζεται ως εις βασιλίδα πόλιν πανηγυρίζουσιν. θεατής δε και άθλοθέτης συν τοίς λοιποίς ιερεϋσιν, οϋς εκ περιόδων χρόνον ή τάξις καλεί, ο βασιλεύς γίγνεται. 3 κατελθόντος δη του Κομόδοϋ έπι τήν άκράσιν τών ένδόξων άγωνιστών, και αύτοϋ μόν προκαθίσαντος έν τή βασιλείω έδρα, πληρωθέντος δε του θεάτρον μετά πάσης εύκοσμίας, τών τε έν άζιώσσειν <έν> έξαιρέτοις έδραις και ως έκάστοις διετέτακτο ίδρυμένων, πριν τι λέγεσθαι ή πράττεσθαι έπι τής σκηνής άνήρ φιλοσόφου φέρων σχήμα (βάκτρον γάρ ήν αύτοϋ μετά χείρας, ήμιγύμνω τε αύτϋ έκκρεμής πήρα) εισδραμών και στας έν μέση τή σκηνή τών τε χειρός νεύματι τών δημόν κατασιγάσας 4 "οϋ πανηγυρίζει σοι καιρός, - έφη, - Κόμοδε, νϋν, οϋδε θεάις και έορταίς σχολάζειν. έπίκειται γάρ σου τοίς αύχέσι τό του Περεννίου ξίφος, και ει μη φυλάξη κίνδυνον οϋκ έπαιρωμένον άλλ' ήδη παρόντα, λήσεις άπολόμοεος. αύτός τε γάρ ένταϋθα δύναμιν έπι σοι και χρήματα άθροίζει, οι τε παίδες αύτϋ τήν Ίλλυρικήν στρατιάν άναπειθουσιν. ει δε μη φθασεις, διαφθερείς". 5 ταϋτα ειπόντος αύτοϋ, είτε υπό τινος δαιμονίου τυχής έπειχέντος, είτε και τολημήσαντος ίνα δοξάν άρηται πρότερον άγνωστος και άσημος ών, είτε έλπίσαντος άμοιβής μεγαλοδώρου τεύξεσθαι παρά του βασιλέως, άφασια τον Κόμοδον καταλαμβάνει. και πάντες ύπώπτειον μόν τα λεχθέντα, πιστεύον δε οϋ προσεποιούντο. κελεύει δε αύτον συλληφθήναι ο Περένιος, οίτα τε μεμνηότα και ψευδή λέγοντα πυρι παραδοθήναι. ο μόν δη άκαίρου παρρησίας τοιαύτην ύπέσχε δίκην· 6 οι μέντοι περι τον Κόμοδον, όσοι τε εύνοειν προσεποιούντο, και πάλοι μόν άπεχθώς πρός τον Περέννιον διακείμενοι (βαρύς γάρ και άφόρητος ήν ύπεροψία και ύβρει), τότε καιρόν εύκαιρον έχοντες, διαβάλλειν έπειρώντο, έχρην τε άρα τον Κόμοδον τήν έπιβουλήν εκφυγειν και τον Περέννιον συν τοίς παισι διολέσθαι κακώς. 7 ήλθον γάρ μετ' οϋ πολϋ στρατιώται τινες λαθόντες τον του Περεννίου παιίδα, και νομισματα εκόμισαν εκτετυπωμένα τήν εκείνου εικόνα. λαθόντες δε καιτοι έπαρχον όντα τον Περέννιον και δειξαντες τϋ Κομόδω τα νομισματα διδάξαντές τε τής έπιβουλής τα λανθάνοντα αύτοι μόν έτυχον μεγάλων δωρεών· 8 άγνωστον δε ταϋτα του Περεννίου μηδέν τε τι τοιοϋτον προσδεχομένου νύκτωρ ο Κόμοδος πέμψας άποτέμνει τήν κεφαλήν· και τήν ταχίστην, όπως τήν τών πραπτομένων γνώσιν φθάσωσιν, εκτέμπει τους πορευομένους φήμης όξυτέρω δρόμω έπιστήναι τε δυνησομένους τϋ παιδι του Περεννίου τα έπι τής Ρώμης άγνωστον, γραμμάτα τε φιλικά ποιήσας και <έπι> μείζοσι φήσας καλείν έλπίσιν αύτον ήκειν κελεύει. 9 ο δε μήτε <τι> τής παρασκευής πω και τών βεβουλευμένων μήτε τι τών κατά τον πατέρα ειδώς, τών άγγέλων ειπόντων ταϋτα και τον πατέρα έντέταλτο ρήμασι, μηδέν δε έπεσταλκέναι τοίς βασιλείοις άρκούμενον γράμμασι, πιστεύσας ο νεανίας, άσχαλλών μόν και δυσφορών ότι δη άτελή κατέλιπε τα βεβουλευμένα, όμως δε θαρρών τή του πατρός ως έτι συνεστώση δύναμει, ποιείται τήν έξοδον. 10 γενόμεον δε αύτον κατά τήν Ιταλίαν, οίς τουτο έντέταλτο, διεχρήσαντο. τοιοϋτο μόν δη τέλος εκείνους κατέλαβεν· ο δε Κόμοδος δύο τους έπάρχους καταστήσας άσφαλέστερον ψήθη μη ένι πιστεύειν τοσαύτην έξουσίαν, μερισθεΐσαν δε αύτην άσθενεστέραν έσεσθαι ήλπισε <πεισαι> πρός τήν βασιλείας έπιθυμίαν.

[1,10] χρόνου δε οϋ πολλοϋ διαγενομένου έτέρα τις έπιβουλή τοιαύτη κατ' αύτοϋ συνεσκεύασθη. Μάτερνος ήν τις στρατιώτης μόν πρότερον, πολλά δε και δεινά τολημήσας, τήν τε τάξιν λιτών και πείσας έτέρους από τών αυτών έργων συναποδράναι, χείρα πολλήν κακούργων έν όλίγω άθροίσας χρόνω, τα μόν πρώτα κώμαις τε και άγροίς έπιτρέχων έλήστευεν, έπει δε πολλών χρημάτων έγκρατής έγένετο, μεϊζόν τι πλήθος ήθροισε κακούργων μεγάλαις τε δωρεών ύποσχέσει και τών άλικομένων κοινωνία, ως μηκέτι ληστών αλλά πολεμίων έχειν άξίωμα. 2 πόλεσι γάρ ήδη μεγίσταις έπετίθεντο, και τα έν αύταις δεσμωτήρια βία ρήγγυντες, τους έφ' οίαισδη καθειρχθέντας αίτιαίς δεσμών έλευθέρους άφιέντες άδειάν τε ύπισχυόμενοι, εύεργεσίαις ές τήν συμμαχίαν προσήγοντο· πάσαν τε κατατρέχοντες τήν Κελτών και Ιβήρων χώραν, πόλεσι τε ταίς

заможним, зажадав влади і переконав Комода вручити своїм си- нам, ще юнакам, опіку над іллірійськими військами, сам же зібрав велику суму грошей на те, аби щедрами роздачами схилити війську до непокори владі. Сини ж його таємно збирали військову силу, щоб захопити владу, коли Перенній уб'є Комода. 2 Змову було викрито у дивовижний спосіб. Римляни влаштовують священні ієри на честь Юпітера Капітолійського, і всі те- атральні видовища та батальні дійства відбуваються на свято в імператорському місті. Глядачем і розпорядником зма- гань з рештою священнослужителів, які по черзі виконують цей обов'язок, є імператор. 3 І ось коли ж Комад прибув послу- хати знаменитих учасників змагання і сів попереду на царсь- кому місці, театр заповнився у цілковитому ладі, а почесні запрошені розсілися за призначеними для кожного місцями, перш ніж щось почало говоритися чи відбуватися на сцені, чо- ловік, одягнений, як філософ (у руці в нього був ціпок, а на са- мому, напівголому, висіла торба), забігши на сцену, став посеред неї і, жестом змусивши всіх замовчати, сказав: 4 "Нев- пору тобі, Комоде, зараз ані святкувати, ані баїдикувати у спогляданні видовищ і справлянні урочистостей. Над твоєю шиєю завис меч Переннія, і, якщо ти не вбережешся від небез- пеки, яка вже не загрожує, а насувається, ти її не помітиш, як загинеш. Він-бо тут збирає проти тебе військову силу і гроші, а його сини схиляють на свій бік іллірійське військо. Якщо ти не поспішиш, ти загинеш". 5 Коли він це сказав чи то з волі лихої долі, чи то наважившись на таке, аби здобути славу, будучи раніше незнаним і незначним, чи то сподіваючись заслужити натомість в імператора щедрі винагороду, Комад онімів. І всі підозрювали, що сказане – правда, та удавали, що не вірять. Перенній же наказав схопити того чоловіка і спалити як бже- вельного і брехуна. Таку кару поніс він за недоречну відвертість; 6 а тим часом люди з оточення Комода, які віддавна ненавиділи Переннія, але удавали, що прихильні до нього, (він-бо був тяж- ким і нестерпним через свою зверхність і пиху), намагалися об- мовити його, отримавши таку нагоду; врешті, Комодові судилося уникнути змови, а Переннієві разом із синами – погано закінчити. 7 Невдовзі таємно від сина Переннія прибули якись воїни і привезли з собою монети з викарбуваним на них його зо- браженням. Непомічені префектом Переннієм, вони показали Комодові монети та розповіли йому про таємні подробиці змови, за що були щедро обдаровані. 8 А до Переннія, який ні- чого не знав і не очікував нічого подібного, Комад прислав уночі слуг і наказав відрубати голову; потому якнайшвидше, аби впе- редити вість про скоєне, імператор написав дружнього ли- ста сину Переннія, де зазначав, що кличе його з великими сподіваннями, та наказав прибути, і вислав людей, які могли долати відстань швидше за погolos і постати перед ним, до- пок він ще нічого не дізнався про події в Римі. 9 Коли вісники сповістили його і сказали, що батько те саме передав на сло- вах, але не послав нічого на додачу до імператорського листа, юнак, не знаючи ні про те, що готувалось і замислювалось, ні про те, що сталося з батьком, повірив і, хоча був засмучений і роздратований тим, що мусить полишити свої наміри, та все ще покладаючись на батькову силу, від'їхав. 10 Коли він з'явився в Італії, люди, яким це було наказано, убили його. Такий кінець спіткав їх; Комад же признав двох префектів, вважаючи на- дійнішим наділити такими повноваженнями не одного і сподіва- ючись, що, розподілені, вони менше прагнутимуть до захоплення державної влади.

[1,10] Минило небагато часу, і проти нього була підготована ще й друга подібна змова. Був дехто на ім'я Матерн, в мину- лому солдат, який, проте, зухвало вчинив багато жакливого, а потім, покинувши військо і переконавши інших утекти з ним зі служби, зібрав за короткий час великий загін проїдисвітів і спе- ршу займався грабунком, здійснюючи набіги на села і поля, а згодом, зібравши чимало грошей, згуртував іще більшу ватагу розбійників, пообіцявши їм великі дари і поділ награбованого; дійшло до того, що їх уже боялися не як грабіжників, а як воро- гів. 2 Вони-бо вже бралися й за великі міста і, силою відчиняючи тамтешні тюрми, випускали на волю ув'язнених за будь-якими звинуваченнями й, запевняючи їх у безкарності, щедрами пода- чками затагували до себе в союзники; спустошуючи всю Галлію та Іспанію і здійснюючи набіги на найбільші міста, почасти

μεγίσταις ἐπιόντες, καὶ μέρη μὲν ἐμπιπράντες, τὰ δὲ λοιπὰ <δι> ἄρπαγῆς ποιούμενοι ἀνεχώρουν. 3 ὡς δὲ ταῦτα ἐδηλώθη τῷ Κομόδῳ, μετὰ πάσης ὀργῆς τε καὶ ἀπειλῆς ἐπιστέλλει τοῖς τῶν ἔθνων ἡγουμένοις ῥαθυμίαν ἐγκαλῶν καὶ κελεύει στρατὸν ἐπ’ αὐτοὺς ἀθροισθῆναι. μαθόντες δὲ ἑκείνοι δύνανται ἀγρομένην ἐπ’ αὐτοὺς, τῶν μὲν χωρίων ἃ ἐπόρθουν ἀπέστησαν, λαθόντες δὲ διὰ ταχεΐας καὶ ἀβάτου ὁδοπορίας κατ’ ὀλίγους εἰς τὴν Ἰταλίαν παρεδύοντο, καὶ περὶ βασιλείας ἤδη καὶ μειζόνων πραγμάτων ὁ Μάτερνος ἐβουλεύετο. ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ τὰ προπετραγμένα πάσης ἐλπίδος μειζόνως ἦν προχωρήσαντα, ὥσθι δεῖν μέγα τι δράσας κατορθῶσαι, ἢ ἐπεὶ περὶ ἀπάξ ἐν κινδύνῳ καθιστήκει, μὴ ἀσήμῳς μὴ δ’ ἀδόξως τελευτήσαι. 4 ἐπεὶ δὲ αὐτῷ μὴ τοσαύτην ὑπάρχειν δύνανται ἡγεῖτο ὡς ἐξ ἀντιτάσεως ἰσορροπῶν καὶ φανεράς ἐφόδου συστήναι πρὸς τὸν Κόμοδον (τὸ τε γὰρ πλῆθος τοῦ Ῥωμαίων δήμου ἐλογίζετο εὖνουν ἐπὶ τῷ Κομόδῳ ὑπάρχον, τὴν τε περὶ αὐτὸν τῶν δορυφόρων εὖνοιαν), τέχνη καὶ σοφία ἤλπισε περιεσεσθαι. καὶ μηχανάται τοιόνδε τι: 5 ἦρος ἀρχῆς ἐκάστου ἔτους ὠρισμένης ἡμέρας μητρὶ θεῶν πομπὴν τελοῦσι Ῥωμαῖοι: καὶ πάντα ὅσα παρ’ ἐκάστοις πλοῦτου σύμβολα κειμήλια τε βασιλέων ὕλης τε ἢ τέχνης θαύματα, τῆς θεοῦ προπομπεύει. ἀνετός τε πάσι δέδοται ἐξουσία παντοδαπῆς παιδείας, ἕκαστός τε ὁ βούλεται σχῆμα ὑποκρίνεταί: οὐδ’ ἔστιν οὕτως μέγα ἢ ἐξαιρετὸν ἀξίωμα, ὃ μὴ παντὶ τῷ βουλομένῳ ἀμφισθεντὶ ὑπάρχει παῖξαι τε καὶ κρύψαι τὴν ἀλήθειαν, ὡς μὴ ῥαδίως διαγνώσκει τὸν τε ὄντα καὶ τὸν μιμούμενον. 6 ἔδοξε δὲ τῷ Μάτερνῳ καιρὸς ἐπιτήδειος εἶναι εἰς τὸ τὴν ἐπιβουλήν λαθεῖν. ἤλπισε γὰρ αὐτός τε ἀναλαβῶν τὸ τῶν δορυφόρων σχῆμα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ὀπλίσις ὁμοίως ἀναμίξας τε τῷ πλήθει τῶν αἰχμοφόρων καὶ τῆς πομπῆς νομισθεὶς μέρος, μηδὲν δὲ προφυλαττομένου αἰφνιδίως ἐπιπεσῶν τὸν Κόμοδον διαχρήσεσθαι. 7 ἄλλα προδοσίας γενομένης ὑπὸ τινῶν τῶν σὺν αὐτῷ προκατελθόντων εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπιβουλήν κατεπιόντων (φθόνος γὰρ αὐτοὺς ἐς τοῦτο παρῶξεν, εἰ δὴ ἔμελλον ἀντὶ <σουλ>ληστοῦ δεσποτῆν ἔξειν καὶ βασιλεῖα), πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἐορτὴν αὐτός τε ὁ Μάτερνος συλληφθεὶς τὴν κεφαλὴν ἀπετημήθη, καὶ οἱ συνωμοταὶ ἀξίως ὑπέσχοντο δίκας. ὃ δὲ Κόμοδος θύσας τε τῇ θεῷ καὶ χριστήρια ὁμολογήσας τὴν ἐορτὴν ἐπετέλει, παρέπεμπε τε τὴν θεὸν χαίρων. καὶ σωτήρια τοῦ βασιλέως ὁ δῆμος μετὰ τῆς ἐορτῆς ἐπανηγύριζεν.

[1,11] ἠρησκέουσι δὲ μάλιστα τὴν θεὸν τήνδε Ῥωμαῖοι ἐξ αἰτίας τοιαύτης, ὡς ἱστορία παρελήφαμεν, ἥς ἐπιμνησθῆναι ἔδοξε διὰ τὴν παρ’ Ἑλλήνων τισὶν ἀγνώσιαν. αὐτὸ μὲν τὸ ἀγαλλομα διοπτεῖται εἶναι λέγουσιν, οὔτε δὲ τὴν ὕλην οὔτε τεχνιτῶν ὅστις ἐποίησεν ἐγνωσμένον οὐδὲ ψαυστὸν χειρὸς ἀνθρωπίνης. τοῦτο δὲ πάλαι μὲν ἐξ οὐρανοῦ κατενεχθῆναι λόγος εἰς τινὰ τῆς Φρυγίας χώραν (Πεσσινούδης δὲ ὄνομα αὐτῷ, τὴν δὲ προσηγορίαν λαβεῖν τὸν τόπον ἐκ τοῦ πεσοντός ἀγάλλματος ἐξ οὐρανοῦ) καὶ πρῶτον ἐκείσε ὀφθῆναι. 2 ὡς δὲ παρ’ ἑτέροις εὖρομεν, Ἰλῳ τῷ Φρυγί καὶ Ταντάλῳ τῷ Λυδῷ πόλεμον ἐκεῖ γενέσθαι λέγουσιν, οἱ μὲν περὶ ὄρων, οἱ δὲ περὶ τῆς Γανυμήδους ἀρπαγῆς ἰσορροπῶν δὲ ἐπὶ πολὺ τῆς μάχης γενομένης ἐκατέρωθεν πεσεῖν ἰκανοὺς, καὶ τὴν συμφορὰν ὄνομα δοῦναι τῷ χωρίῳ. ἐνθα καὶ τὸν Γανυμήδην ἀρπασθέντα ἀφανῆ γενέσθαι λόγος, ἀνθελκόντων αὐτὸν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τοῦ ἑραστοῦ, ἀφανοῦς δὲ γενομένου τοῦ σώματος ἐκθειασθῆναι τὸ πᾶθος τοῦ μισρακίου ἐς μῦθον καὶ τὴν Διὸς ἀρπαγῆν. ἐν δὲ τῷ προειρημένῳ Πεσσινούτῳ πάλαι μὲν Φρύγες ὠργιάζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραρρέοντι, ἀφ’ οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῇ θεῷ τομίαι ἱερῶμένοι. 3 ἐπεὶ δὲ Ῥωμαίων ἤξετο τὰ πράγματα, φασὶν αὐτοῖς χρησθῆναι μενεῖν τε τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς μέγα προχωρήσειν, εἰ τὴν Πεσσινουτίαν θεὸν μεταγάγοιεν ὡς αὐτοὺς. πέμψαντες δὲ πρέσβεις ἐς Φρύγας τὸ ἀγαλλομα ἦσαν: ἔτυχον δὲ ῥαδίως συγγένειαν προβαλλόμενοι καὶ τὴν ἀπ’ Αἰνείου τοῦ Φρυγῆος εἰς αὐτοὺς διαδοχὴν καταλέγοντες. κομισθέντες δὲ ἐπὶ πᾶθος τὸ ἀγαλλομα καὶ γενόμενον ἐν ταῖς τοῦ Θύμβριδος ἐκβολαῖς (ταύταις γὰρ ἀντὶ λιμένων ἐχρῶντο οἱ Ῥωμαῖοι) ἔστησε θεῖα δυνάμει τὸ σκάφος. 4 ἐπὶ πολὺ δὲ πανδημῆ τῶν Ῥωμαίων τὴν ναῦν ἐφελκόντων, ἀντεχούσης τῆς ἰλῦος οὐ πρότερον ἢ ναῦς ἀνέδραμε, πρὶν ἢ τὴν ἱερειαν ἐνεχθῆναι [τῆς θεοῦ ἦτις] τῆς Ἑστίας [ἦν]. ταύτην ἔδει παρθενεύεσθαι, αἰτίαν δὲ διαφθορᾶς εἶχεν. μέλλουσα δὲ κριθῆσεσθαι, ἰκετεύει τὸν δῆμον ἐπιτρέψαι τῇ Πεσσινουτίᾳ θεῷ τὴν κρίσιν: καὶ λυσαμένη τὴν ζώνην ἐπαφῆκε τῇ πρῶτῃ τῆς νεῶς προσευξαμένη, εἰ παρθένος εἶη καὶ ἀγνή, πεισθῆναι τὸ σκάφος. 5 ῥαδίως δὲ τῆς ζώνης ἐξηρητημένη ἢ ναῦς ἠκολούθησεν: ὁμοῦ δὲ τὸ ἐναργὲς τῆς θεοῦ καὶ

σπαλιούχῃ ἴχ, ἀ ρεστυ – ροζεραβουούχῃ, वोиι відходили. 3 Коли про це доповіли Комодові, він з величезним гнівом і погрозами розіслав листи намісникам провінцій, дорікаючи їм за лежковажність, з наказом зібрати проти них [злодіїв] війська. Ті ж, дізнавшись, що проти них лагодиться сила, покинули спустошені ними місцини й непомітно найкоротшими та непрохідними шляхами почали прослизати в Італію; Матерн же почав думати про імператорську владу та великі справи. Оскільки вже здійснене ним підживило сподівання на більше, він вирішив, що потрібно вчинити щось величне, досягти успіху або, якщо раптом вскочить у якусь халепу, загинути знаменито й небезславно. Позаяк же він вважав, що в нього недостатньо війська, аби відкрито та на рівних протистояти Комодові (він розумів, що більшість римського народу залишається вірними підданними Комода, як і його преторіанці), тому сподівався отримати перевагу завдяки розуму й хитрощам. І замислив він наступне: 5 на початку весни кожного року у визначений день римляни влаштовують урочисту ходу на честь Матері богів, і все, що в них є символами багатства, царські скарби чи дивовижні витвори ремесла й мистецтва, вони несуть перед боговинею. Усім надається необмежена можливість усяляких витівок, і кожен ховається в шати, які йому до вподоби; і немає такого високого чи почесного звання, під яким би кожному охочому, хто переважся, не дозволено було критися і ховати істину, так що непросто відрізнути справжнього від удаваного. 6 Матернові видалося, що це – слухна пора непомітно вчинити замахи. Він сподівався, сам убравшись списоносцем і так само спорядивши своїх поплічників, змішатись із загном [охорони] й прикинутися, що є частиною процесії, а відтак раптово напасти на Комода, який нічого такого не очікував, і вбити його. 7 Але через зраду, бо деякі з його соратників раніше проникли до міста і видали змову (їх до цього спонукала заздрість, адже він збирався постати над ними вже не ватажком розбійників, а імператором), – тому-то перш ніж настало свято, сам Матерн був схоплений і обезголовлений, а співучасники змови зазнали належної кари. Комод же, здійснивши жертвоприношення богині й склавши дари вдячності, продовжував святкувати й радісно супроводжував її. Народ же разом із святом урочисто відзначає порятунок імператора.

[1,11] Римляни ж, як ми довідуємося з історії, дуже шанують цю богиню з такої-ось причини, пригадати яку видалося доречним через те, що дехто з греків необізнаний з нею. Сама статуя, як кажуть, була послана вишини Зевсом, проте невідомо було, ані з якої деревини вона була виготовлена, ані хто з митців її виконав; її не торкалася людська рука. За переказом же, вона колись давно впала з неба в одній місцині у Фригії (а назва її Пессинунт, таке-бо найменування місцевість отримала від "статуї, що впала з неба"), і там її вперше побачили. 2 Як ми довідалися від інших, розповідають, що там відбувалася війна між Ілом Фригійським і Танталом Лідійським, як одні стверджують – через кордони, інші ж – через викрадення Ганімеда; а що битва до того тривала на рівних, з обох сторін загинуло чимало воїнів, тож ця подія дала назву місцині. Також кажуть, що щез викрадений Ганімед: коли брат і коханець почали його тягнути кожен у свій бік, тіло його зникло; цей випадок з юнаком був відтворений у міфі, звідси й оповідь про викрадення його Зевсом. А у згаданому вже Пессинунті колись давно фригійці справляли кастрованих жерців богині. 3. Коли ж держава римлян розширилася, як оповідають, було їм провіщено, що вона стоятиме і ще до того процвітатиме, якщо вони перевезуть до себе пессинунтську богиню. Відправивши послів до фригійців, римляни попросили статую собі; їм це легко вдалося, адже вони наводили як доказ спорідненість і перелічували спадковість поколінь, починаючи від Енея Фригійського. Доставлена кораблем статуя, з'явившись у гирлі Тибру (його-бо римляни використовували замість гавані), зупинила судно божественною силою. 4 Відтак римляни довели всім людям намагання тягнути корабель; а той через опір мулу доти не пішов угору річкою, доки не привели жрицю цієї богині, Гестії, якій слід було зберігати цноту; жрицю ж цю звинувачували у порочності. Коли їй мали судити, вона почала благати народ доручити суд над нею пессинунтській богині; знявши з себе пояс і прив'язавши його до носа корабля, вона молилася, аби судно їй підкорилось, якщо вона – діва й непорочна. 5

τὸ σεμνὸν τῆς παρθένου Ῥωμαῖοι ἐθαύμασαν. τοσαῦτα μὲν δὴ <περὶ> τῆς Πεσσινουντίας θεοῦ φιλοτιμότερον ἱστορήσθω, οὐκ ἄχαριν ἔξοντα γνῶσιν τοῖς τὰ Ῥωμαίων οὐκ ἀκριβοῦσιν. ὁ δὲ Κόμοδος ἐφυγῶν τὴν Ματέρνου ἐπιβουλήν πλειόνι τε περὶ αὐτὸν ἐχρήτο φρουρὰ καὶ σπτανίως τοῖς δήμοις ἐπεφαίνετο, τὰ πλείιστα ἐν προαστείοις καὶ τοῖς ἀπωτέρω τῆς πόλεως βασιλικαῖς κτήμασιν διατρίβων καὶ ἑαυτὸν δικαστηρίων ἀπειργῶν καὶ βασιλικῶν πράξεων.

[1,12] συνέβη δὲ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ λοιμῶδη νόσον κατασχέειν τὴν Ἰταλίαν· μάλιστα δὲ τὸ πάθος <ἐν> τῇ Ῥωμαίων πόλει ἤκμασεν ἅτε πολυανθρώπων τε οὕτης φύσει καὶ τοὺς πανταχόθεν ὑποδεχομένη, πολλὴ τὴν φθορὰ ἐγένετο ὑποζυγίων ἅμα καὶ ἀνθρώπων. 2 τότε ὁ Κόμοδος συμβουλευσάντων αὐτῷ τινῶν ἰατρῶν εἰς τὴν Λαύρεντον ἀνεχώρησεν· εὐψυχέστερον γάρ ὄν τὸ χωρίον καὶ μεγίστοις κατάσκιον δαφνηφόροις ἄλλεσιν (ὄθεν καὶ τὸ ὄνομα τῷ χωρίῳ) σωτήριον εἶναι ἐδόκει, καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀέρος φθορὰν ἀντέχειν ἐλέγετο εὐωδία τε τῆς τῶν δαφνῶν ἀποφορᾶς καὶ τῆς τῶν δένδρων ἠδέϊα σκιά. ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ τὴν πόλιν κελουόντων τῶν ἰατρῶν μύρου εὐωδεστάτου τὰς τε ὁσφρήσεις καὶ τὰ ὕτα ἐνεπίπτασαν, θυμιάμασι τε καὶ ἄρωμασι συνεχῶς ἐχρῶντο, φασκόντων τινῶν τὴν εὐωδίαν φθάσαντα ἐμπιπλάνασι τοὺς πόρους τῶν αἰσθήσεων καὶ κωλύειν δέχεσθαι τὸ φθορῶδες τοῦ ἀέρος, ἢ εἰ καὶ τι προεμπέσει, κατεργάζεσθαι δυνάμει κρείττονι. πλὴν οὐδὲν ἔγγον ἢ νόσον ἐπὶ πλείστον ἤκμασεν, πολλῆς ἀνθρώπων φθορᾶς γενόμενης πάντων τε ζῶων <τῶν> τοῖς ἀνθρώπων συνοίκων. 3 ἐπέσχε δὲ κατ' αὐτὸ καὶ λιμὸς τὴν πόλιν ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Κλεάνδρος τις ἦν, τὸ μὲν γένος Φρυγί, τῶν δημοσίων εἰσθότων ὑπὸ κήρυκι πιπράσκεισθαι. οἰκίτης δὲ βασιλικὸς γενόμενος συναυξήεις τε τῷ Κομόδῳ εἰς τοσοῦτον ὑπ' αὐτοῦ τιμῆς καὶ ἐξουσίας προήχθη, ὡς τὴν τε τοῦ σώματος φρουρὰν καὶ τὴν τοῦ θαλάμου ἐξουσίαν τὴν τε τῶν βασιλικῶν στρατιωτῶν ἀρχὴν ἐχειρισθῆναι. ὑπὸ δὲ πλοῦτου καὶ τρυφῆς ἀνεπίεσθη καὶ πρὸς βασιλείας ἐπιθυμίαν. 4 ἀθροίζων δὲ χρήματα καὶ πλείστον σίτον συνωνούμενος καὶ ἀποκλείων, ἤλπιζεν ὑπάξεσθαι τὸν τε δῆμον καὶ τὸ στρατόπεδον, εἰ πρῶτον ἐν σπᾶνει τῶν ἐπιτηδείων καταστήσας ἐπιδόσει λαμπραῖς ἀλόντας πόθῳ τοῦ χρεώδους προσαγάγοιτο. μέγιστον δὲ γυμνάσιον κατασκευάσας λουτρὸν δημόσιον ἀνήκεν αὐτοῖς, ὁ μὲν οὖν οὕτως τὸν δῆμον ἐθελέαζεν. 5 οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀπεχθῶς ἔχοντες πρὸς αὐτὸν καὶ τῶν δεινῶν τὰς αἰτίας εἰς ἐκεῖνον ἀναφέροντες μισοῦντές <τε> αὐτοῦ τὸ ἀκόρεστον τῆς τοῦ πλοῦτου ἐπιθυμίας, τὰ μὲν πρῶτα ἐν τοῖς θεάτροις συνιστάμενοι κατὰ πλήθη κακῶς ἠγόρευον, καὶ τὸ τελευταῖον, διάγοντες ἐν προαστείῳ τοῦ Κομόδου, ἐπελθόντες πανδημεί βέβων καὶ τὸν Κλεάνδρον εἰς θάνατον ἤτουν. 6 ταραχῆς δ' οὕσης περὶ τὸ προάστειον τοῦ τε Κομόδου ἐν τοῖς ἀνακαχωρηκόσι τόποις ἠδοῦναι σχολάζοντος ἀγνοοῦντός τε τὰ θρυλοῦμενα, ἐπέειπε ὁ Κλεάνδρος ἀγγέλλεσθαι τι τῶν πρᾶπτομένων ἐκώλυνεν αὐτῷ, αἰφνιδίως, οὐ προσδοκῶντος τοῦ δήμου, ἐπιφαίνονται ὠπλισμένοι κελεύσαντος τοῦ Κλεάνδρου πάντες οἱ βασιλικοὶ ἵππεις τοὺς τε ἐντυγχάνοντας ἔβαλλον καὶ ἐτίρωσκον. 7 ὁ δὲ δῆμος οὐδ' ἀντιστῆναι οἶός τε ἦν, ἄνοπλοι πρὸς ὠπλισμένους καὶ πεζοὶ πρὸς ἵππεις· τροπῆς δὲ γενομένης ἔφευγον εἰς τὴν πόλιν. ἐφθείρετο δὲ ὁ δῆμος οὐ μόνον βαλλόμενος ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν οὐδὲ πατούμενος ὑπὸ τῶν ἵππων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑθουόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἵππων ἐπάλληλοι πίπτοντες πολλοὶ ἀπώλοντο. 8 μέχρι μὲν οὖν τῶν τῆς Ῥώμης πυλῶν ἀκωλύτως οἱ ἵππεις διώκοντες τοὺς ἐπιπίπτοντας ἀφειδῶς ἀνήρουν. ἐπεὶ δὲ οἱ ἐν τῇ πόλει μείναντες αἰσθόμενοι τὸ κατειληφθὸς πάθος, ἀποκλείσαντες τὰς τῶν οἰκῶν εἰσόδους εἰς τε τὰ δωματία ἀναβάντες, λίθοις καὶ κεράμοις ἔβαλλον τοὺς ἵππεις, οἱ δὲ ἐπασχον ἅπερ δεδράκεσαν, οὐδενὸς μὲν αὐτοῖς συστάδην μαχομένου, τοῦ δὲ πλήθους ἐξ ἀσφαλοῦς ἤδη βάλλοντος αὐτοῦς, πιρωσκόμενοι τοῖνυ καὶ μὴ φέροντες ἐς φυγὴν ἐτρέπησαν, πολλοὶ δὲ αὐτῶν διεφθείροντο· 9 ὑπὸ τε τῆς τῶν λίθων συνεχῆς βολῆς οἱ ἵπποι κυλινδουμένοι τοῖς λίθοις ἐπιβαίνοντες ὠλίσθανον καὶ τοὺς ἐπιβάτας ἀπωθοῦντο. πολλῶν δὲ ἐκατέρωθεν πιπτόντων ἐπεβοήθουν τῷ δήμῳ καὶ οἱ τῆς πόλεως πεζοὶ στρατιῶται μίσει τῶν ἵππέων.

[1,13] ὄντος δὲ πολέμου ἐμφυλίου ἄλλος μὲν οὐδεὶς ἀγγεῖλαι τὰ πρᾶπτόμενα τῷ Κομόδῳ ἐβούλετο δεῖε τῆς Κλεάνδρου ἐξουσίας, ἢ δὲ πρεσβυτάτη τῶν Κομόδου ἀδελφῶν (Φαδίλλα ἦν ὄνομα αὐτῆ) εἰσδραμοῦσα πρὸς τὸν βασιλέα (ῥαδία δὲ ἡ εἰσοδος αὐτῆ καὶ ἀκώλυτος ἅτε ἀδελφῆ) λυσαμένη τὰς τρίχας ῥίψασά τε εἰς τὴν γῆν ἑαυτὴν, οὐδὲν ἄλλ' ἢ πένθους σχῆμα δεῖξασα 2 "οὐ μὲν – ἐφη

Прив'язаний же поясом корабель легко пишов за нею, і римляни здивувалися водночас очевидному доказу існування богині та святості дієи. Хаї такої розповіді про пессинунтську богиню буде достатньо, аби для необізнаних у римських справах оз знання стало приемним. Комод же, врятувавшись від змови Матерна, оточив себе більшою охороною й рідко з'являвся народові, проводячи більшу частину часу на околицях Риму й в імператорських маєтках подалі від міста, відсторонюючись як від вершення суду, так і від державних справ.

[1,12] Сталось так, що в цей же час чума охопила Італію, найбільше ж пошесть розлютувалася в місті римлян, бо воно за своєю природою велелюдне і звидусіль приймає [населення], і якась велика моровиця косила як худобу, так і людей. 2 Тоді Комод за порадою деяких лікарів переїхав до Лаврента: ця-бо місцина, прохолодніша і вкрита величезними лавровими гаями (звідси й її назва), уважалася цілющою; подейкували, що оті лаврові випари перешкоджають дії зараженого повітря завдяки духмяним пахощам і приемній тіні дерев. Та й мешканці Риму за приписом лікарів наповнювали ніздрі та вуха пахучим миром, безперестанку кадрили фіміам і запашині трави, позаяк деякі казали, що пахощі перешкоджають проходу органів чуття і не дають проникати отруйному повітрю, а якщо щось таки потрапить, буде знищене сильнішим засобом. Але хвороба все одно вельми довго лютувала з тою ж силою, і загинуло багато як людей, так і свійських тварин. 3 Тоді ж і голод охопив місто з таких причин. Був дехто Клеандр, родом фригієць, з отих, яких зазвичай прилюдно продають за оголошенням оповісника. Ставши імператорським рабом і зростаючи разом із Комодом, він був досяг такої честі і могутності, що йому було доручено охорону імператора, управління його покоями, а також командування імператорськими військами. І от, через багатство і розкіш він піддався й прагненню до захоплення влади. 4 Відтак, збираючи гроші, скуповуючи безмір хліба і ховаючи його під замками, він сподівався ввести в оману народ і війська, спершу спричинивши брак продовольства, а потім – щедрими роздачами прихиливши до себе скутих потребою в найнеобхіднішому. Побудувавши величезний гімнасій і громадські лазні, Клеандр передає їх народу. Ось так він намагався здобути його прихильність. 5 Римляни ж, які ставилися до нього вороже і вважали його винуватцем страшних подій, ненавидячи його ненаситність у прагненні до багатства, спершу збиралися групами в театрі й просто про нього лихословили, урешті ж, коли Комод перебував у передмісті, вони приїшли до нього всі разом і волаючи благали його, аби він скарав Клеандра на смерть. 6 У передмістях відбувалися заворушення, Комод же у віддалених місцях проводив час у втіхах і не знав, про що гомоніли, оскільки Клеандр забороняв, аби йому про це повідомляли; раптом, коли народ цього не очікував, за наказом Клеандра вискочила озброєна вся імператорська кіннота й почала топтати та калічити всякого, хто траплявся на шляху. 7 Народ ніяк не міг простояти їм, беззбройний проти озброєних і піший проти кінних; люди почали тікати назад до міста. Вони гинули не лише від того, що їх збивали з ніг солдати і топтали коні; багато хто загинув і через велику штовханину, падаючи в натовпі один на одного. 8 Аж до воріт Риму вершники переслідували і безжалюно вбивали всіх, хто траплявся їм на шляху. Коли ж ті, які залишилися в місті, дізналися, яка сталася біда, зачинили двері своїх будинків, позалізали на дахи і звідти почали кидати у вершників камінням і покрівлю, тих спіткало те, що вони самі вчинили: адже з ними ніхто не бився у ближньому бою, а натовп закидав їх камінням із неприступних місць, вершники отримували поранення і, не витримуючи, повернули до втечі, і багато з них загинули; 9 оскільки каміння кидали безперервно, коні, наступаючи на каміні, що котилися їм під ноги, послизалися та скидали з себе вершників. Убитих було багато з двох сторін, а народові допомагали й римські піхотинці, які ненавиділи вершників.

[1,13] Поки йшла [ця] міжусобна війна, ніхто не наважувався доповідати Комодові про події через страх перед могутністю Клеандра; найстарша ж із Комодових сестер (ім'я її було Фаділла), вбівши до імператорських покоїв (вихід для неї як для сестри імператора був безперешкодним), розпустила волосся й кинулась долі, не показуючи своїм виглядом нічого, окрім смутку, і

– ὡ βασιλεῦ, μένων ἐπὶ ἡσυχίᾳ τῶν πραττομένων ἀγνοία, <ἐν> ἐσχάτῳ καθέστηκες κινδύνῳ· ἡμεῖς δέ, τὸ σὸν γένος, ὅσον οὐδέπω ἀπολούμεθα. οἴχεται δέ σοι ὁ τε δῆμος Ῥωμαίων καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατιωτικοῦ. ἃ δὲ πρὸς μηδενὸς βαρβάρων πείσεσθαι προσεδοκῶμεν, ταῦτα δρῶσιν ἡμᾶς οἱ οἰκείοι, καὶ οὐς μάλιστα εὐηργέτησας, τούτους ἔχθρους ἔχεις. 3 Κλεάνδρος ἐπὶ σὲ τὸν τε δῆμον καὶ τὸ στρατιωτικὸν ὤπλισεν· ἐκ δὲ διαφόρου καὶ ἐναντίας γνώμης οἱ μὲν μισοῦντες αὐτόν, [ὁ δῆμος] οἱ δὲ ἀλλήλους ἐμφυλίου αἵματος τὴν πόλιν ἐπλήρωσαν. τὰ δ' ἑκατέρου τοῦ πλήθους δεῖνὰ ἡμᾶς προσλήπεται, εἰ μὴ τὴν ταχίστην πρὸς θάνατον ἐκδώσεις <τὸν> πονηρὸν οἰκέτην, ὀλέθρου τοσοῦτου τοῖς μὲν αἴπῳ ἦδη γεγονότα, ἡμῖν δὲ ἐσόμενον ὅσον οὐδέπω". 4 τοιαῦτα τινα εἰπούσα ῥησάμενη τε τὴν ἐσθῆτα, καὶ τῶν παρόντων τινές (ἐθάρρησαν γὰρ τοῖς τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως λόγοις) τὸν Κόμοδον ἐτάραξαν. ἐκπλαγεῖς δὲ ἐκεῖνος τὸν τε ἐπικείμενον κίνδυνον οὐ μέλλοντα ἀλλὰ παρόντα ἦδη φοβηθεῖς, μεταπέμπεται τὸν Κλεάνδρον, οὐδὲν μὲν τι εἰδὸτα τῶν ἀπηγγελμένων, οἰόμενον δέ. ἐλθόντα οὖν αὐτὸν συλληφθῆναι κελεύει καὶ τὴν κεφαλὴν ἀποτειμῶν δόρατι τε ἐπιμηκεί ἐγκαταπέψας ἐκπέμπει τερπνόν καὶ ποθεινὸν τῷ δῆμῳ θέαμα. 5 ἔσθη γὰρ οὕτως τὸ δεινόν, καὶ ἐκατέρωι πολемоῦντες ἐπαύσαντο, οἱ μὲν στρατιώται ἀνηρημένον ἰδόντες ὑπὲρ οὗ ἐμάχοντο, δεῖε τε τῆς τοῦ βασιλέως ὀργῆς (συνέισαν γὰρ ἐξηπατήσθαι καὶ τὰ δρασθέντα παρὰ γνώμην αὐτοῦ τετολημκέναι), ὁ δὲ δῆμος κεκόρεστο τιμωρίαν παρὰ τοῦ τὰ δεῖνὰ δρᾶσαντος εἰληφῶς. 6 προσανείλον δὲ καὶ τοὺς παῖδας τοῦ Κλεάνδρου (δύο δὲ ἦσαν ἄρρενες αὐτῶ), πάντας τε ὄσους ἦδεσαν ἐκείνῳ φίλους διεχρήσαντο· σύροντές τε τὰ σώματα καὶ πᾶσαν ἔβριον ἐνυβρίσαντες, τέλος λελωθμένα εἰς τοὺς ὀχετοὺς φέροντες ἔρριψαν. τοιοῦτῳ μὲν δὴ τέλει Κλεάνδρος τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐχρήσαντο, φιλοτιμούμενης, ὡς ἂν τις εἴποι, τῆς φύσεως ἐν ἐνὶ δεῖξαι, ὅτι ἐκ τῆς ἐσχάτης εὐτελείας εἰς τὸ μέγιστον ὕψος ἄραι καὶ πάλιν τὸν ἀρθένα ῥῖμαι ὀλίγη καὶ ἀνέλπιστος δύναται τύχης ῥοπή. 7 ὁ δὲ Κόμοδος δεδῶκε μὲν τὴν τοῦ δήμου κίνησιν, μὴ τι καὶ περὶ αὐτὸν νεωτερίειεν, ὅμως δὲ παρορμησάντων αὐτὸν τῶν οἰκείων κατελθὼν εἰς τὸ ἄστυ μετὰ πάσης εὐφημίας τε καὶ παραπομπῆς τοῦ δήμου ὑποδεχθεὶς εἰς τὴν βασιλείον ἐπανήλθεν αὐλήν. πειραθείς δὲ τοσοῦτων κινδύνων ἀπίστως προσεφέρετο πᾶσιν ἀφειδῶς τε φρονεῦν καὶ πᾶσαις διαβολαῖς ῥαδίως πιστεύων μηδὲ τινα προσίεμενος τῶν λόγου ἀξίων· ἀλλὰ τῆς μὲν περὶ τὰ καλὰ σπουδῆς ἀπήγεν ἑαυτόν, δεδούλωτο δὲ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν ἐπάλληλοι καὶ ἀκόλαστοι σώματος ἦδοναι. 8 καὶ σῶφρων μὲν πᾶς καὶ παιδείας κἂν ἔτι μετριῶς μεμνημένος τῆς αὐλῆς ὡς ἐπίβουλος ἐδιώκετο, γελωτοποιοῖ δὲ καὶ τῶν αἰσχίστων ὑποκριτῶν εἶχον αὐτὸν ὑποχείριον. ἀρμάτων τε ἠνοχείας καὶ θηρίων ἐξ ἀντιστάσεως μάχας ἐπαιδεύετο, τῶν μὲν κολάκων εἰς ἀνδρείας δόξαν αὐτὰ ὑμνοῦντων, τοῦ δὲ ἀπρεπέστερον μετιόντος ἢ βασιλεῖ σῶφρονι ἤρμοζε.

[1,14] ἐγένοντο δὲ τινες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ καὶ διοσημεῖαι. ἀστέρες γὰρ ἡμέριοι συνεχῶς ἐβλέποντο ἑτέροί τε εἰς μήκος κεχαλασμένοι ὡς ἐν μέσῳ ἀέρι κρέμασθαι δοκεῖ· ζῶν τε παντοῖα καὶ τὴν ἑαυτῶν φύσιν μὴ τηροῦντα σχήμασί τε ἀλλοδαποῖς καὶ μέρεσι σώματος ἀναρμόστοις πολλάκις ἀπεκικήθη. 2 τὸ μέγιστον δὲ δεινόν, ὃ καὶ τὸν παρόντα καιρὸν ἐλύπησε καὶ πρὸς τὸ μέλλον οἰωνίσματι καὶ φάλλῳ συμβόλῳ χρωμένους πάντας ἐτάραξεν· οὔτε γὰρ ὄμβρου προὔπαρξαντος οὔτε νεφῶν ἀθροισθέντων, σεισμοῦ δὲ ὀλίγου προγενομένου γῆς, εἴτε σκηπτοῦ νύκτωρ κατενεχθέντος, εἴτε καὶ τυρός ποθεν ἐκ τοῦ σεισμοῦ διαρρύντος, πᾶν τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος κατεφλέχθη, μέγιστον καὶ κάλλιστον γενόμενον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων. 3 πλοσιώτατον δὲ ἦν πάντων ἱερῶν, δι' ἀφάλειαν ἀναθήμασι κεκοσμημένον χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου· ἕκαστος δέ, ἃ ἔχεν, ἐκεῖσε ἐθησαυρίζετο. ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκείνης νυκτὸς πολλοὺς ἐκ πλοσιῶν πένητας ἐποίησεν· ὅθεν ὠλοφύροντο κοινῇ μὲν πάντες τὰ δημόσια, ἕκαστος δὲ τὰ ἴδια αὐτοῦ. 4 καταφλέξαν δὲ τὸ πῦρ τὸν τε νεῶν καὶ πάντα τὸν περίβολον, ἐπενεμήθη καὶ τὰ πλεῖστα τῆς πόλεως καὶ κάλλιστα ἔργα· ὅτε καὶ τῆς Ἑστίας τοῦ νεῶ καταφλεχθέντος ὑπὸ τοῦ τυρός γυμνωθὲν ὤφθη τὸ τῆς Παλλάδος ἄγαλμα, ὃ σέβουσι τε καὶ κρύπτουσι Ῥωμαῖοι κρημίσθεν ἀπὸ Τροίας, ὡς λόγος· ὁ τότε πρῶτον καὶ μετὰ τὴν ἀπ' Ἰλίου εἰς Ἰταλίαν ἄφιξι ἐῖδον οἱ καθ' ἡμᾶς ἀνθρώποι. 5 ἀρπάσασαι γὰρ τὸ ἄγαλμα αἱ τῆς Ἑστίας ἱερεῖαι παρθένοι διὰ μέσης τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως αὐλήν μετεκόμισαν. κατεφλέχθη δὲ καὶ ἄλλα πλεῖστα τῆς πόλεως μέρη καὶ κάλλιστα, ἱκανῶν τε ἡμερῶν πάντα ἐπιὸν τὸ πῦρ ἐπεβόσκετο, οὐδὲ πρότερον ἐπαύσατο, πρὶν ἢ

мовила: 2 "Ти, імператоре, перебуваючи у спокої й невіданні про те, що відбувається, наражаєшся на крайню небезпеку; ми ж, твої рідні, ось-ось загинемо. Від тебе-бо відвернулися римський народ і більшість війська. Те, на що, як ми вважали, не наважитися ходен із варварів, чинять наші свояки, і, зробивши для них безліч добрих справ, ти отримав у їх особі ворогів. 3 Клеандр озброїв проти тебе народ і військо; через те ж, що настрої різні та протилежні: одні (народ) ненавидять його, інші (весь загін кінноти) – люблять, – вони, озброєні, вбиваючи один одного, сповнили місто братньою кров'ю. Нещастя обох сторін досягнуть і нас, якщо ти не віддаси якомога скоріш на смерть негідного домочадця, який для одних став винуватцем стількох смертей, а для нас – ось-ось буде таким". 4 Сказавши щось таке і розірвавши на собі одяг, вона і дехто з присутніх (вони-бо посмілювалися від слів сестри імператора) збентежили Комода. Вражений і наляканий небезпекою, яка не насувалася, а була вже наявною, він послав по Клеандра, який нічого не знав про сповіщене, але дещо підозрював. Коли той прийшов, Комод наказав його схопити; відрубавши йому голову і насадивши на довгий спис, він виставив її як приємне і бажане для народу видовище. 5 Так-ось припинилося це жахіття, і обидві сторони перестали воювати: воїни, побачивши вбитим того, за кого вони билися, боялися гніву імператора (вони розуміли, що жорстоко одурені й наважилися на скоєне проти його волі), народ же доскоху насолодився карою того, хто вчинив стільки жаклих злочинів. 6 Зверх того вони вбили і дітей Клеандра (а у нього було двоє синів), а також усіх його друзів, яких знали; протягли тіла по землі й усіляко поглумившись над ними, вони врешті кинули їх до стічних каналів. Такий був кінець Клеандра та його полічників; як би то мовити, заздрісна природа на одному прикладі показала, як незначний несподіваний поворот долі може підняти з крайньої нищості до найбільших висот, а потім знову скинути дотолу звеличеного. 7 Комод же побоювався народних заворушень, аби була не замислила заколот і проти нього, та все ж за намовою домашніх повернувся до міста, був прийнятий народом, що супроводжував його з пишними славослів'ями, і увійшов до імператорського палацу. Після випробувань такими великими небезпеками він нікому не довіряв і безжально вбивав, легко віряючи наклепам, і не допускав до себе нікого гідного поваги; натомість же відкидав усілякий потяг до благородних занять, а вдень і вночі всю його душу зневолювали безперервні та нестримні тілесні насолоди. 8 І всякий мудрий, освічений чи навіть просто поміркований придворний переслідувався як змовник, а сміховинні й озоружні лицеміри мали над Комодом владу. Він учився їздити на колісницях і боротися зі звірями, причому його підлабузники оспівували це як мужні подвиги, а сам він віддавався цим заняттям у значно більш негожий спосіб, аніж це личило мудрому правителю.

[1,14] У цей же час з'явилися і деякі небесні знамення. Удень постійно можна було спостерігати зірки, і деякі з них видовжувались до такої міри, що здавалося, ніби вони звисають у повітрі; і різноманітні тварини, зраджуючи своїй природі, часто народжувалися з чужорідною формою та неспівмірними частинами тіла. 2 Найжахливішою ж подією, яка засмутила всіх провидців щодо теперішнього і збентежила щодо майбутнього знаменнями і поганими знаками, була така: хоч не йшов перед тим дощ і не збиралися хмари, але спершу стався невеликий землетрус, а потім або тому, що вночі вдарила блискавка, або тому, що внаслідок землетрусу звідкись вирвався вогонь, згоріло все святолице Миру, найбільша і найпрекрасніша з тогочасних споруд у місті. 3 Це був найбагатший з усіх храмів, через його безпеченість він був наповнений золотими та срібними жертвоними дарами; а кожен там зберігав коштовності, що мав. Але тієї ночі вогонь багатих із багатів зробив бідними, тому всі разом тужили за спільним майном, а кожен – за своїм власним. 4 Коли вогонь знищив храм і всю огорожу, він перекинувся й на інші численні та прекрасні споруди в місті: коли згорів храм Вести, відкрилася поглядом оголеною статуя Паллади, що її привезено, за переказом, із Трої, римляни шанують і ховають від очей; тоді вперше після перевезення з Трої до Італії її побачили сучасні люди. 5 Тож непорочні жриці Вести підхопили статую і перенесли її серединою священної дороги до імператорського палацу. Згоріло й багато інших прекрасних куточків міста, і немало днів вогонь поглинав усе, що

κατενεχθέντες ὄμβροι ἐπέσχον αὐτοῦ τὴν ὄρμην. 6 ὅθεν καὶ τὸ πᾶν ἔργον ἐξεθείσθη πιστευόντων [κατ' ἐκεῖνο καιροῦ] τῶν τότε ἀνθρώπων ὅτι γνώμη θεῶν καὶ δυνάμει ἥρξαστο τε τὸ πῦρ καὶ ἐπαύσατο. συνεβάλλοντο δὲ τινες [ἐκ τῶν κατειληφόντων] πολλέων σημεῖον εἶναι τὴν τοῦ νεῦ τῆς Εἰρήνης ἀπώλειαν. τὰ γοῦν ἀκολουθήσαντα, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐροῦμεν, ἐκ τῆς ἀποβάσεως τὴν προϋπάρχουσαν φήμην ἐπιστάσαντο. 7 πολλῶν δὲ καὶ δεινῶν συνεχῶς κατειληφόντων τὴν πόλιν οὐκέτι ὁ Ῥωμαίων δῆμος μετ' εὐνοίας τὸν Κόμοδον ἐπέβλεπεν, ἀλλὰ καὶ τὰς αἰτίας τῶν ἀλλεπαλλήλων συμφορῶν εἰς τοὺς ἐκείνου ἀκρίτους φόνους καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ βίου ἀνέφερον ἁμαρτήματα. οὐδὲ γὰρ ἐλάνθανε τὰ πρᾶττόμενα πάντας, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς λανθάνειν ἤθελεν· ἃ δὲ πρᾶττον οἴκοι διεβάλλετο, ταῦτα καὶ δημοσίᾳ δεῖξαι ἐτόλμησεν· 8 εἰς τοσοῦτόν τε μανίας καὶ παροινίας προὐχώρησεν, ὡς πρῶτον μὲν τὴν πατρῶαν προσηγορίαν παραιτήσασθαι, ἀντὶ δὲ Κομόδου καὶ Μάρκου υἱοῦ Ἡρακλέα τε καὶ Διὸς υἱὸν αὐτὸν κελεύσας καλεῖσθαι ἀποδυσάμενός τε τὸ Ῥωμαίων καὶ βασιλείον σχῆμα λεοντῆν ἐπεστρώσαντο καὶ ῥόπαλον μετὰ χεῖρας ἔφερον· ἀμφιέννυτο τε ἀλουργεῖς καὶ χρυσοφεῖς ἐσθῆτας, ὡς εἶναι καταγέλαστον αὐτὸν ὑφ' ἐνὶ σχήματι καὶ θηλειῶν πολυτέλειαν καὶ ἡρώων ἰσχὺν μιμοῦμενον. 9 τοιοῦτος μὲν δὴ προϊὼν ἐφαίνετο, ἤλλαξε δὲ καὶ τῶν ἐνιαυσίων μηνῶν τὰ ὄνοματα, ὅσα μὲν ἀρχαῖα καταλύσας, πάντας δὲ ταῖς ἑαυτοῦ προσηγορίας ὀνομάσας, ὧν αἱ πλεῖστοι εἰς Ἡρακλέα δῆθεν ὡς ἀνδρειότατον ἀνεφέροντο. ἔστησε δὲ καὶ ἀνδριάντας αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἀντικρῦ τοῦ τῆς συγκλήτου συνεδρίου τόξον διηκυκλημένον· ἐβούλετο γὰρ δὴ καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶ φόβον ἀπειλεῖν.

[1,15] τὸν μὲν οὖν ἀνδριάντα μετὰ τὴν ἐκείνου τελευταίην καθελούσα ἡ σύγκλητος Ἐλευθερίας εἰκόνα ἴδρυσεν· ὁ δὲ Κόμοδος μὲν κατέκλιτο ἐαυτοῦ δημοσίᾳ θέας ἐπετέλεσεν, ὑποσχόμενος τὰ τε θηρία πάντα ἰδίᾳ χεῖρὶ κατακτενεῖν καὶ τοῖς ἀνδρειότατοις τῶν νεανιῶν μονομαχήσειν. διαδραμούσης δὲ τῆς φήμης συνέθεον ἐκ τε τῆς Ἰταλίας πάσης καὶ τῶν ὁμόρων ἐθνῶν, θεασόμενοι ἃ μὴ πρότερον μῆτε ἐωράκεσαν μῆτε ἠκηκόεσαν. καὶ γὰρ διηγγέλλετο αὐτοῦ τῆς χειρὸς τὸ εὐστοχόν, καὶ ὅτι ἔμελεν αὐτῷ ἀκοντίζοντι καὶ τοξεύοντι μὴ πταίειν. 2 συνῆσαν δὲ παιδεύοντες αὐτὸν Παρθαίων οἱ τοξικὴν ἀκριβοῦντες καὶ Μαυρουσίων οἱ ἀκοντίζοντες ἄριστοι, οὓς πάντας εὐχειρῶς ὑπερέβαλλεν. ἐπεὶ δὲ κατέλαβον αἱ τῆς θέας ἡμέραι, τὸ μὲν ἀμφιθέατρον πεπλήρωτο, τῷ δὲ Κομόδῳ περιδρομὸς κύκλῳ κατεσκεύαστο, ὡς μὴ συστάδην τοῖς θηρίοις μαχόμενος κινδυνεύοι, ἄνωθεν δὲ καὶ ἐξ ἀσφαλοῦς ἀκοντίζων εὐστοχίας μάλλον ἢ ἀνδρείας παρέχοιτο δεῖξιν. 3 ἐλάφους μὲν οὖν καὶ δορκάδας ὅσα τε κερασφόρα πλην ταύρων, συνθέων αὐτοῖς καὶ καταδιώκων ἔβαλλε φθάνων τε αὐτῶν τὸν δρόμον καὶ πληγαῖς καιροῖς ἀναιρῶν· λέοντας δὲ καὶ παρδάλεις ὅσα τε ζῶα γενναῖα περιθέων ἄνωθεν κατηκόντιζεν. οὐδὲ τις εἶδεν ἀκόντιον δεῦτερον οὐδὲ τραῦμα ἄλλο πλην τοῦ θανατηφόρου· 4 ἅμα γὰρ τῆ τοῦ ζώου ὄρμη κατὰ τοῦ μετώπου ἢ κατὰ καρδίαν ἔφερε τὴν πληγὴν, καὶ οὐδέποτε σκοπὸν ἄλλον ἔσχεν οὐδὲ ἐπ' ἄλλο μέρος ἦλθε· τὸ ἀκόντιον τοῦ σώματος, ὡς μὴ ἅμα τε τρώσει καὶ φονεύσει. τὰ δὲ πανταχόθεν ζῶα ἠθροίζοντο αὐτῷ. τότε γοῦν εἶδομεν ὅσα ἐν γραφαῖς ἑθαυμάζομεν· 5 ἀπὸ τε γὰρ Ἰνδῶν καὶ Αἰθιοπῶν, εἴ τι πρότερον ἄγνωστον ἦν, μεσημβρίας τε καὶ τῆς ἀρκτῶος γῆς ζῶα πάντα φονεύων Ῥωμαίους ἔδειξε. τὸ δ' εὐστοχόν τῆς χειρὸς αὐτοῦ πάντες ἐξεπλήττοντο. λαβῶν οὖν ποτὲ βέλη ὧν αἱ ἀκμαῖ ἦσαν μνηοειδεῖς, ταῖς Μαυρουσιαῖς στρουθοῖς ὀξύτατα φερομέναις καὶ ποδῶν τάχει καὶ κολπῶσει πετρῶν ἐπαφειῖς τὰ βέλη κατ' ἄκρου τοῦ τραχήλου ἔκαρπτοίμει, ὡς καὶ τῶν κεφαλῶν ἀφηρημένας ὀρμῆ τοῦ βέλουσ ἐπι περιεῖν αὐτὰς ὡς μηδὲν παθούσας. 6 παραδίωξας δὲ ποτὲ ὀξύτατῳ δρόμῳ τὸν ἔκκαλούμενον καταλαβούσης φθάσας τῷ ἀκοντίῳ μέλλουσαν δῆξεσθαι, τὴν μὲν ἀπέκτεινε τὸν δὲ ἐρρύσατο, φθάσας τῆ τοῦ δόρατος αἰχμῆ τὴν τῶν ὀδόντων ἀκμῆν. λέοντων δὲ ποτὲ ἐξ ὑπογαίων ἑκατὸν ἅμα ἀφεθέντων ἰσχυροῖς ἀκοντίοις πάντας ἀπέκτεινεν, ὡς ἐπὶ πολὺν κειμένων τῶν πτωμάτων δι' αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ σχολῆς πάντας ἀριμύθισαι καὶ μὴδ' ἐν ἰδεῖν περιπτόν ἀκόντιον. 7 μέχρι μὲν οὖν τούτων, εἰ καὶ βασιλείας τὰ πρᾶττόμενα ἦν ἀλλότρια, πληθὺν ἀνδρείας καὶ εὐστοχίας παρὰ τοῖς δημῶδεσιν εἶχε τινα χάριν. ἐπεὶ δὲ καὶ γυμνὸς εἰς τὸ ἀμφιθέατρον εἰσῆλθεν ὄπλα τε ἀναλαβῶν ἐμονομάχει, τότε σκυθρωπὸν εἶδεν ὁ δῆμος θέαμα, τὸν εὐγενῆ Ῥωμαίων βασιλέα μετὰ τοσαῦτα τρόπαια πατρὸς τε καὶ προγόνων οὐκ ἐπὶ βαρβάρους ὄπλα λαμβάνοντα τὰ στρατιωτικὰ ἢ Ῥωμαίων ἀρχῆ πρέποντα, καθυβρίζοντα δὲ τὸ ἀξίωμα αἰσχίστου καὶ μεμιασμένῳ σχήματι. 8 ὁ μὲν οὖν μονομαχῶν ῥαδίως τῶν ἀνταγωνιστῶν

τραππλόσασθαι ἵσχυον αὐτοῦ τὴν ὄρμη. 6 ὅθεν καὶ τὸ πᾶν ἔργον ἐξεθείσθη πιστευόντων [κατ' ἐκεῖνο καιροῦ] τῶν τότε ἀνθρώπων ὅτι γνώμη θεῶν καὶ δυνάμει ἥρξαστο τε τὸ πῦρ καὶ ἐπαύσατο. συνεβάλλοντο δὲ τινες [ἐκ τῶν κατειληφόντων] πολλέων σημεῖον εἶναι τὴν τοῦ νεῦ τῆς Εἰρήνης ἀπώλειαν. τὰ γοῦν ἀκολουθήσαντα, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐροῦμεν, ἐκ τῆς ἀποβάσεως τὴν προϋπάρχουσαν φήμην ἐπιστάσαντο. 7 πολλῶν δὲ καὶ δεινῶν συνεχῶς κατειληφόντων τὴν πόλιν οὐκέτι ὁ Ῥωμαίων δῆμος μετ' εὐνοίας τὸν Κόμοδον ἐπέβλεπεν, ἀλλὰ καὶ τὰς αἰτίας τῶν ἀλλεπαλλήλων συμφορῶν εἰς τοὺς ἐκείνου ἀκρίτους φόνους καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ βίου ἀνέφερον ἁμαρτήματα. οὐδὲ γὰρ ἐλάνθανε τὰ πρᾶττόμενα πάντας, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς λανθάνειν ἤθελεν· ἃ δὲ πρᾶττον οἴκοι διεβάλλετο, ταῦτα καὶ δημοσίᾳ δεῖξαι ἐτόλμησεν· 8 εἰς τοσοῦτόν τε μανίας καὶ παροινίας προὐχώρησεν, ὡς πρῶτον μὲν τὴν πατρῶαν προσηγορίαν παραιτήσασθαι, ἀντὶ δὲ Κομόδου καὶ Μάρκου υἱοῦ Ἡρακλέα τε καὶ Διὸς υἱὸν αὐτὸν κελεύσας καλεῖσθαι ἀποδυσάμενός τε τὸ Ῥωμαίων καὶ βασιλείον σχῆμα λεοντῆν ἐπεστρώσαντο καὶ ῥόπαλον μετὰ χεῖρας ἔφερον· ἀμφιέννυτο τε ἀλουργεῖς καὶ χρυσοφεῖς ἐσθῆτας, ὡς εἶναι καταγέλαστον αὐτὸν ὑφ' ἐνὶ σχήματι καὶ θηλειῶν πολυτέλειαν καὶ ἡρώων ἰσχὺν μιμοῦμενον. 9 τοιοῦτος μὲν δὴ προϊὼν ἐφαίνετο, ἤλλαξε δὲ καὶ τῶν ἐνιαυσίων μηνῶν τὰ ὄνοματα, ὅσα μὲν ἀρχαῖα καταλύσας, πάντας δὲ ταῖς ἑαυτοῦ προσηγορίας ὀνομάσας, ὧν αἱ πλεῖστοι εἰς Ἡρακλέα δῆθεν ὡς ἀνδρειότατον ἀνεφέροντο. ἔστησε δὲ καὶ ἀνδριάντας αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἀντικρῦ τοῦ τῆς συγκλήτου συνεδρίου τόξον διηκυκλημένον· ἐβούλετο γὰρ δὴ καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶ φόβον ἀπειλεῖν.

[1,15] Поваливши цю статую після його смерті, сенат установив зображення Свободи; Комод же, вже не стримуючись, влаштував прилюдні видовища, пообіцявши, що власноруч убиватиме різноманітних диких звірів і битиметься сам на сам із найвідважнішими з юнаків. Коли ж чутка про це поширилася, почали з'явджатися люди з усієї Італії і з сусідніх країн, аби подивитися на те, чого раніше ніколи не бачили і не чули. Адже розповідали про вправність Комодової руки і про те, що він не хибитиме, кидаючи дротик чи пускаючи стріли. 2 З ним були і навчали його парфянські наставники, найвправніші у стрільбі з лука, і найкращі у метанні списа мавританці, а всіх їх він перешував вправністю. Коли настали дні видовищ, амфітеатр заповнився людьми, а для Комода спорудили кільцеву огорожу, щоб він не наражався на небезпеку, б'ючись упритул зі звірми, а, вражаючи їх згори і з безпечного місця, виявляв радше влучність, аніж мужність. 3 Оленів, косуль та інших рогатих тварин, окрім биків, він вражав, бігаючи за ними, переслідуючи їх, випереджаючи їх біг і завдаючи їм смертельних ударів; левів же, леопардів та інших благородних тварин він, оббігши навколо, убивав списом згори. І ніхто не побачив ані другого списа, ані рани іншої, ніж смертоносна; 4 як тільки тварина нападдала, Комод ударяв її в чоло чи в серце і ніколи не мав іншої цілі, а спис ніколи не влучав у іншу частину тіла так, щоб, поранивши, не вбити. Для нього звидісіль звозили тварин. І тоді ми побачили те, чому дивувалися лише на малюнках: 5 він, убиваючи, показав римлянам усіх тварин з Індії та Єфіопії, з південних і північних країв, які, може, й були до того невідомими. Усіх вражала влучність його руки. Іноді він брав списи з місяцеподібними наконечниками й обезголовлював мавританських страусів, що бігли дуже швидко завдяки прудкості ніг і вигину крил, поціпляючи списом у верхню частину шиї, так, що, обезголовлені через стрімкість лету списів, птахи ще продовжували бігти, наче нічого не відчувши. 6 Коли якось леопард нагнав на швидкому бігу того, хто його випустив, і вже змирювався розірвати його, Комод, діставши звіра списом, убив, а того врятував, випередивши наконечником списа гостроту зубів. Бувало, що з підземелля випускали одразу сто левів; він усіх їх убивав таким же числом списів, а позаяк трупи лежали ще до того, їх неквапно рахували і не бачили жодного зайвого списа. 7 Спочатку, якщо Комодові вчинки й були негідними імператорської влади, він користувався певною прихильністю народу завдяки мужності та влучності. Та коли вже він увійшов до амфітеатру голим і, взявши зброю, почав битися сам на сам, тоді народ побачив похмурі видовища: благородний римський імператор після таких трофеїв батька та предків не проти варварів береться за солдатську чи належну владі над римлянами зброю, а над власною честю глумиться в наймерзенніший і найбрудніший спосіб. 8 Він легко перемагав у двобої супротивників, і доходило до

περιεγίγεται καὶ μέχρι τραυμάτων προεχώρει ὑπεικόντων ἀπάντων καὶ τὸν βασιλέα οὐ τὸν μονομάχον ἐνοοούντων. εἰς τοσοῦτον δὲ προεχώρησε μανίας, ὡς μηκέτι βούλεσθαι μηδὲ τὴν βασιλείου οἰκίαν ἐστῖαν· ἀλλὰ γὰρ μετοικισθῆναι ἐβούλετο εἰς τὸ τῶν μονομάχων καταγίγιον. ἐαυτὸν δὲ οὐκέτι Ἡρακλέα, ἀλλὰ τῶν μονομαχοῦντων ἐνδόξου τινὸς προτετελευτηκότος ὀνόματι καλεῖσθαι προσέταξε. 9 τοῦ δὲ μεγίστου ἀγάλματος κολοσσιαίου, ὅπερ σέβουσι Ῥωμαῖοι εἰκόνα φέρον ἡλίου, τὴν κεφαλὴν ἀποτεμῶν ἰδρῶσατο <τὴν> ἐαυτοῦ, ὑπογράφας τῇ βάσει [οὐχ] ἄς εἰώθασι βασιλικὰς καὶ πατρῶας προσηγορίας, ἀντὶ δὲ Γερμανικοῦ "μονομάχου χιλίου νικησαντος".

[1,16] ἔδει δὲ ἄρα ποτὲ κάκεινον παύσασθαι μεμνήοντα καὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχὴν τυραννομένην. νέου μὲν γὰρ ἔτους τῆς εἰσιούσης ἔμελλεν ἡμέρας <ἀρχὴ ἔσεσθαι> σέβουσι τε τὴν ἑορτὴν Ῥωμαῖοι εἰς θεὸν ἀρχαιότατον, τῆς Ἰταλίας ἐπιχώριον, ἀναφέροντες. φασι γὰρ αὐτοῦ καὶ Κρόνον ὑπὸ Διὸς ἐκβληθέντα τῆς ἀρχῆς κατελθόντα εἰς γῆν γενέσθαι ξένον, δεδιότα δὲ τὴν τοῦ παιδὸς δυναστείαν παρ' αὐτῷ κρυπτόμενον λαθεῖν· ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα δοθῆναι τῷ χώρῳ [τῆς Ἰταλίας] Λατίον τε κληθῆναι, ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς εἰς τὴν ἐπιχώριον παραχθέν. 2 διὰ ταῦτα τοι καὶ μέχρι νῦν Ἰταλιῶται τὰ μὲν Κρόνια προεορτάζουσι θεῶ τῶ λαθόντι, τὴν δὲ τοῦ ἔτους ἀρχὴν ἱερομνήναν ἄγουσι τῷ τῆς Ἰταλίας θεῷ. διπρόσωπον δὲ αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα ἴδρυται, ἐπειδὴ εἰς αὐτὸν ὁ ἐνιαυτὸς ἀρχεῖται τε καὶ παύεται. ταύτης δὲ τῆς ἑορτῆς προσιοῦσης, ἐν ἧ μάλιστα Ῥωμαῖοι δεξιοῦνται τε ἀλλήλους καὶ προσαγορεύουσι νομιμάχους τε ἀντιδόσεσι καὶ κοινωνία τῶν γῆς καὶ θαλάσσης καλῶν εὐφραίνουσιν αὐτοὺς (ἀρχαί τε ἐπώνυμοι τότε πρῶτον τὴν ἐνδοξον καὶ ἐνιαύσιον πορφύραν περιτίθενται), πάντων ἑορταζόντων ὁ Κόμοδος ἐβούλετο οὐκ ἐκ τῆς βασιλείου, ὡς ἔθος, προελθεῖν οἰκίας, ἀλλ' ἐκ τοῦ τῶν μονομάχων καταγίγιου, ἀντὶ δὲ τῆς εὐπαρξίης καὶ βασιλικῆς πορφύρας ὅπλα τε αὐτὸς φέρων καὶ συμπροιόντων τῶν λοιπῶν μονομάχων ὀφθῆναι τοῖς Ῥωμαίοις. 3 ἐπεὶ δὲ τὴν γνῶμην αὐτοῦ ταύτην ἀνῆγεκε πρὸς Μαρκίαν, ἣν εἶχε τῶν παλλακίδων τιμωτάτην, [ἦ] οὐδὲν τι ἀπέειχε γαμετῆς γυναικὸς, ἀλλὰ πάντα ὑπέβηκεν ὅσα Σεβαστῆ πλὴν τοῦ πυρός, ἦ, μαθοῦσα τὴν παράλογον οὕτω καὶ ἀπρεπῆ βουλήσιν αὐτοῦ τὰ πρῶτα ἐλιπάρει καὶ προστίπτουσα μετὰ δακρύων ἔδειξε μῆτε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καθυβρίσαι μηδ' ἐαυτὴν ἐπιδόντα μονομάχους καὶ ἀπεινωσμένους ἀνθρώπους κινδυνεῦσαι. 4 ἐπεὶ δὲ πολλὰ ἰκετεύουσα οὐκ ἐτύγγανεν αὐτοῦ, ἦ μὲν δακρύουσα ἀπέστη, ὁ δὲ Κόμοδος μεταπεμψάμενος Λαίτον τε τὸν ἑπαρχὸν τῶν στρατοπέδων Ἐκλεκτόν τε τὸν τοῦ θαλάμου προσετώτα ἐκέλευεν αὐτῷ <πάντα> παρασκευασθῆναι ὡς διανυκτερεύσων ἐν τῷ τῶν μονομάχων καταγίγιω κάκειθεν προελευσόμενος ἐπὶ τὰς θυσίας τῆς ἱερομηνίας, ὡς Ῥωμαίοις ἔνοπλος ὀφθεῖν. οἱ δὲ ἰκέτευσον καὶ πείθειν ἐπειρώοντο μηδὲν ἀνάξιον τῆς βασιλείας ποιεῖν.

[1,17] ὁ δὲ Κόμοδος ἀσχάλλων τοὺς μὲν ἀπεπέμψατο, αὐτὸς δὲ ἐπανελθὼν εἰς τὸ δῶμάτιον ὡς δὴ καθευδῆσων (καὶ γὰρ μεσημβρίας εἰώθει τοῦτο ποιεῖν), λαβῶν γραμματεῖον τοῦτων δὴ τῶν ἐκ φιλόφρων εἰς λεπτότητα ἠσκημένων ἐπαλλήλων τε ἀνακλάσει ἀμφοτέρωθεν ἐπτυγμένων γράφει, ὅσους χρῆ τῆς νυκτὸς φονευθῆναι. 2 ὡν πρώτη μὲν ἦν Μαρκία, εἶποντο δὲ Λαίτος τε καὶ Ἐκλεκτος, ἐπὶ δὲ τούτοις πλὴθος τῶν τῆς συγκλήτου πρωτεύοντων. τοὺς μὲν γὰρ προσβυτέρους καὶ λοιποὺς πατρῶους φίλους ἀποσκευάσασθαι πάντας ἤθελεν, αἰδούμενος ἔχειν αἰσχυρῶν ἔργων σεμνοῦς ἐπόπτας· τῶν δὲ πλουσίων τὰς οὐσίας χαρίσασθαι ἐβούλετο μερίσαι τε εἰς τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς μονομαχοῦντας, τοὺς μὲν ἵνα φυλάττειον αὐτὸν, τοὺς δὲ ἵνα τέρπειον. 3 γράψας δὴ <τὸ> γραμματεῖον τίθησιν ἐπὶ τοῦ σκίμποδος, οἰηθεὶς μηδένα ἐκέλευσε εἰσελεύσεσθαι. ἦν δὲ τι παιδίον πάνυ νήπιον, τοῦτων δὴ τῶν γυμνῶν μὲν ἐσθῆτος χρυσοῦ δὲ καὶ λίθους πολυτίμοις κεκοσμημένων, οἷς αἰετὶ χαίρουσι Ῥωμαίων οἱ τρυφώντες. ὑπερηγάπα δὲ ὁ Κόμοδος αὐτὸ ὡς συγκαθευδεῖν πολλὰς Φιλοκόμοδος τε ἐκαλεῖτο, δεικνυούσης καὶ τῆς προσηγορίας τὴν στοργὴν τὴν εἰς τὸν παῖδα τοῦ βασιλέως. 4 τὸ δὲ παιδίον τοῦτο ἄλλως ἄθυρον, προελθόντος τοῦ Κομόδου ἐπὶ τὰ συνήθη λουτρά τε καὶ κραιπάλας, εἰσδραμὸν εἰς τὸν θάλαμον ὡσπερ εἰώθει, τὸ γραμματεῖον ἐπὶ τοῦ σκίμποδος κείμενον ἀνελόμενον, ἵνα δὴ παίζειν ἔχοι, πρῶσι τοῦ οἴκου. κατὰ δὲ τὴν δαίμονα συνήνητο τῇ Μαρκίᾳ. ἦ δὲ (καὶ αὐτὴ γὰρ ἔσπεργε τὸ παιδίον) περιπτύξασα καὶ φιλοῦσα αὐτὸ τὸ γραμματεῖον ἀφαιρεῖται, δεδοκυῖα μὴ τι τῶν ἀναγκαίων ὑπὸ νηπιότητος ἀγνοοῦν παῖζον διαφθεῖρη. γνωρίσασα δὲ τὴν τοῦ Κομόδου χεῖρα, ταύτη καὶ μᾶλλον ἐσπούδαζε διεξελθεῖν τὴν

καλιῖτε, бо всі поступалися йому, розуміючи, що перед ними не глadiator, а імператор. До того дійшов він у своєму божевіллі, що не хотів уже жити в імператорській оселі: натомість, він забажав переселитися до глadiatorської казарми. Себе ж він наказав іменувати вже не Герakлом, а іменем якогось загублого раніше славетного глadiatorа. 9 Зніщи голову величезної шанованої римлянами статуї, що зображувала Сонце, він установив на її місці свою, написавши на підніжжі не імператорські чи батьківські титули, як це заведено у римлян, а, замість Германіка, – "переможець тисячі глadiatorів".

[1,16] Та треба було колиться і йому припинити це божевілля, а Римській державі – звільнитися від влади тирана. Тоді-бо саме мав настати перший день нового року, коли римляни влаштовують свято, вшановуючи найдавнішого місцевого бога Італії. Отож, кажуть, що Кронос, позбавлений влади Зевсом, спустившись на землю, став його гостем; боячись могутності сина, він переховувався в нього; звідси походить назва Лацій, дана цьому італійському краю: вона була запозичена з грецької мови місцевою. 2 Так-от, через це й донині італійці спершу справляють Кронії на честь бога, що ховався, а вїдтак – початку року, яким вважають священний місяць на честь італійського бога. Ставиться його дволике зображення, бо ним починається і закінчується рік. Коли настає це свято, римляни щиро вітають і віншують один одного, обмінюючись гримихами, ділячись дарами землі та моря; призначені посадовці тоді вперше вдягають славетну річну порфиру; і ось, коли всі святкували, Комод вирішив вийти не з імператорського палацу, як велить звичай, а з глadiatorських казарм, замість облямованої пурпуром імператорської порфири несучи зброю, і так у супроводі решти глadiatorів з'явився перед римлянами. 3 Коли ж про такий намір він розповів Марції, яку шанував найбільше з-поміж наложниць, і яка нічим не відрізнялася від законної дружини й користувалася всім тим, що й Августа, крім вогню, що його несли перед тією, тоді вона, дізнавшись про таке його нерозумне і негідне бажання, спершу вмовляла його і, падаючи перед ним долі, зі слізьми благала, аби він не паплюжив Римську державу й не піддавав себе небезпеці, віддаючись на поталу глadiatorам і пропачим людям. 4 Так, проте, і не переконавши його, після довгих благань вона з плачем відступила, а Комод, пославши по Лета, префекта преторію, і Еклекта, наглядача імператорських покоїв, наказав приготувати собі все для того, аби, переночувавши в казармі глadiatorів, звідти вирушити до жертвоприношення на честь священного місяця й показати себе римлянам озброєним. Лет же й Еклект благали і намагалися переконати його не робити нічого негідного імператорської влади.

[1,17] Комод, розгніваний, відслав їх, а сам пішов до покоїв, щоб поспати (він-бо й зазвичай робив це опівніч); взявши одну з табличок (а вони виготовляються дуже тонкими з липи і складаються, згинаючись з обох боків), він написав, кого слід було тієї ночі убити. 2 Першою серед них була Марція, потім – Лет і Еклект, а після них – іще багато впливових сенаторів. А вже старших і навіть решту батькових друзів він хотів усіх позбутися, соромлячись того, що мав високих свідків ганебних учинків, а майно багатих хотів роздарувати і розділити між воїнами та глadiatorами: щоб одні захищали його, а інші – приносили насолоду. 3 Написавши список, він поклав його на ліжку, подумавши, що ніхто туди не заїде. Та було якесь дитя, зовсім маленьке, з тих, які ходять голими, прикрашені золотом і коштовним камінням, якими зазвичай втішаються заможні римляни. Комод дуже його любив і навіть часто спав із ним. Його звали Філокомод, і навіть це ймення вказувало на любов імператора до дитини. 4 Коли Комод пішов на звичні купання і пятику, це-ось дитя, яке просто гралось, забігли за звичкою до покоїв, взяло табличку, що лежала на ліжку, аби було чим гратися, і вибігло з дому. З волі якогось божества воно зустріло Марцію. А та (і вона-бо любила дитину), обнявши і приголубивши його, відняла табличку, боячись, аби, не розуміючи через дитячий вік, воно не знищило граючись щось важливе. Упізнавши ж руку Комода, Марція ще дужче забалаала пропитати написане. 5 Коли вона зрозуміла, що воно несе смерть, і передусім належить померти їй, а потім – Летові, Еклекті й решті вготована така розправа, вірko заволавши,

γραφήν. 5 ἔπει δὲ εὗρεν αὐτὸ θανατηφόρον καὶ πρὸ ἀπάντων αὐτῆν τε μέλλουσαν τεθνήξεσθαι, Λαίτων τε καὶ Ἐκλεκτον ἔπακολουθήσαντας, τῶν τε λοιπῶν τοσοῦτον φόνον, ἀνομιώζασα καθ' ἑαυτῆν τε εἰπούσα "εὗγε, ὦ Κόμοδε· ταῦτ' ἄρα χαριστήρια εὐνοίας τε καὶ στοργῆς <τῆς ἐμῆς> ὕβρεώς τε καὶ παροινίας τῆς σῆς, ἧς ἑτῶν τοσοῦτων ἠνεσχόμην. ἀλλ' οὐ καταπρόξην αὐτὸς μεθύων νηφούσης γυναικός", 6 ταῦτα εἰπούσα, τὸν Ἐκλεκτον μεταπέμπεται. ἕθος δ' εἶχεν αὐτῇ προσίειναι ἅτε τοῦ θαλάμου φύλαξ, ἔτι τε καὶ ἐπὶ συνουσίᾳ αὐτοῦ διεβάλλετο. δοῦσα δὲ τὸ γραμματεῖον "ὄρα – ἔφη – ποῖαν μέλλομεν παννυχίζειν ἐορτήν". ὁ δ' Ἐκλεκτος ἀναγνοῦς τε καὶ ἐκπλαγεῖς (ἦν δὲ τὸ γένος Αἰγύπτιος, τολμήσαί τε ἅμα καὶ δρᾶσαι θυμῶ τε δουλεῦσαι πεφυκώς) κατασημνηάμενος οὖν τὸ γραμματεῖον δια τινος τῶν ἑαυτῷ πιστῶν ἀναγνώσθησόμενος πέμπει τῷ Λαίτῳ. 7 ὁ δὲ καὶ αὐτὸς παραχθεὶς ἀφικνεῖται πρὸς Μαρκίαν ὡς δὴ συσκευόμενος αὐτοῖς περὶ ὧν ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς καὶ τοῦ τῶν μονομάχων καταγωγίου προσποισάμενος δὲ περὶ τῶν ἐκείνῳ διαφερόντων σκέπτεσθαι συνιέντης. ἔλθοντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ ἐμβαλοῦσα εἰς κύλικα τὸ φάρμακον οἶνω τε κεράσασα εὐώδει δίδωσι. ὁ δ' ὡς συνήθη φιλοτησίαν μετὰ πολλὰ λουτρά καὶ γυμνάσια τὰ πρὸς θηρία διψῶν ἔπιεν ἀναισθητῶς. 9 εὐθέως δὲ κάρως ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ εἰς ὕπνον καθελεσθόμενος πέμπει τὸ φάρμακον οἶνω τε κελεύσαντες εἰς τε τὰ οἰκεία ἀπιέναι, ἡσυχίαν δὲ παρεσκεύαζον αὐτῷ. εἰώθει δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλων <καιρῶν> τοῦτο πάσχειν ὁ Κόμοδος ὑπὸ κραিপάλης· πολλακίς γὰρ λουόμενος καὶ πολλακίς ἐσθίων οὐδένα καιρὸν εἶχεν εἰς ἀνάπαυσιν ὠρισμένον, ἀλλεπαλλήλοισ καὶ διαφόροις συνεχόμενος ἡδοναῖς, αἷς δὴ καταλαβούσῃ ὥρα καὶ ἄκων ἐδοῦλευν. 10 ἐπ' ὀλίγον μὲν οὖν ἡσύχασε, περὶ στόμαχον δὲ καὶ κοιλίαν τοῦ φαρμάκου γενομένου ἰλιγγός τε αὐτὸν καταλαμβάνει ἕμετός τε πολὺς ἐπιγίνεται, ἡ τῆς προεγκειμένης τροφῆς ἅμα πὸτῳ πολλῶ ἐξωθούσης τὸ φάρμακον, ἡ διὰ τὸ προκαταλαμβάνομενον, ὅπερ εἰώθασι βασιλεῖς ἐκάστοτε πρὸ πάσης τροφῆς λαμβάνειν, κώλυμα δηλητηρίων. 11 πλὴν ἀλλὰ πολλοῦ γε τοῦ ἐμέτου ὄντος, φωβηθέντες μὴ πᾶν ἐξεμέσας τὸ φάρμακον ἀνανήψῃ καὶ πάντες ἀπόλωνται, νέον τιᾶ ὄνομα Νάρκισσον, γενναῖόν τε καὶ ἀκμαστήν, πειθουσιν εἰσελθόντα τὸν Κόμοδον ἀποπνίξαι, μεγάλα δῶσειν ἔπαθλα ὑποσχόμενοι. ὁ δ' εἰσδραμῶν παρειμένον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ φαρμάκου καὶ μέθης ἀποσφιγέας τὸν τράχηλον φονεύει. 12 τοιοῦτῳ μὲν <δὴ> τέλει τοῦ βίου ὁ Κόμοδος ἐχρήσατο, βασιλεύσας ἔτη τρισκαίδεκα μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτήν, εὐγενέστατός τε τῶν πρὸ αὐτοῦ γενομένων βασιλέων, κάλλει τε τῶν καθ' αὐτὸν ἀνθρώπων εὐπρεπέστατος αὐταρκέστατός τε συμμετρία σώματος, εἰ δὲ τι δεῖ καὶ περὶ ἀνδρείας εἰπεῖν, οὐδενὸς ἦπταν εὐστοχία τε καὶ εὐχειρία, εἰ μὴ τὴν τούτων εὐμορίαν αἰσχροῖς ἐπιτηδεύμασι κατήσχυνεν, ὡς προείρηται.

вона сказала до себе: "Чудово, Комоде! Ось така дяка за мою вірність і любов поруч від твоєї пухи і пияцтва, яке я терпіла стільки років. Але не залишиться безкарним п'яниця при тверезій жінці". 6 Сказавши це, вона послала по Еклекта. Він зазвичай приходив до неї як наглядач царських покоев; її навіть огуджували за близькі стосунки з ним. Давши йому запуску, вона сказала: "Подивись, яке на нас чекає всенічне святкування". Еклект, прочитавши, був вражений (він був родом єгиптянином і звук бути рішучим і одразу діяти, але піддавався й гніву); тож, запечатавши листа, він послав його через когось із довірених Летою, щоб той теж його прочитав. 7 Лет, теж стурбований, прийшов до Марції, буцімто аби поради-тись з ними щодо розпоряджень імператора і того, що стосувалося казарм гладіаторів; вони ж удали, що розмірковують про важливі для нього справи, і постановили діяти на випередження або зазнати покарання; не пора була для затримки і зволікань. 8 Вони зішлись на тому, щоб дати Комодові отруту; Марція запевнила, що легко це зробити. Адже вона зазвичай наливала і подавала йому перше питво, щоб йому було приємно пити з рук коханої. Коли той повернувся з лазні, вона налила в чашу отрути, змішала з запашним вином і дала йому пити. Оскільки він звук приймати за здоровий кубок після довгих купань і вправлянь зі звірями, спраглий, випив, нічого не підозрюючи. 9 Його одразу охопило заціпеніння; впадаючи в сон і думаючи, що це через утому, він ліг поспати. А Еклект і Марція наказали всім піти і повернутися додому: вони буцімто дбали про спокій імператора. Комод відчував бувало таке через пияцтво: серед частого купання і вживання їжі він не мав часу, призначеного для спочинку, але був у полоні безперервних і різноманітних насолод; коли наставала пора, він віддавався їм навіть вимушено. 10 Так-от, недовго Комод відпочивав: коли отрута дісталася до шлунка та черевної порожнини, його охопило запаморочення і з'явилася рясна блювота, чи то тому, що попередні їжа та численні напої виштовхували отруту, чи то через завчасно прийнятую протиотруту, яку імператори мають звичку вживати перед кожною трапезою. 11 Не сподівавшись такої рясного блювання і злякавшись, що він протверезиться, виблювавши всю отруту, і вони всі загинуть, змовники намовили одного юнака на ім'я Нарцис, дебелого і дужого, аби той, увійшовши до Комода, задуси його, і пообіцяли щедро його винагородити. Той, увійшовши, схопив знесиленого отрутою та сп'янінням Комода за горло і вбив його. 12 Такий кінець життя спіткав Комода, який процарював тринадцять років після смерті батька, був найшляхетнішим за походженням з-поміж імператорів, які правили до нього, найславетнішим красою та найдосконалішим у співмірності тіла серед сучасників; якщо потрібно щось сказати про доблесть, – нітрохи не менш сла-вним влучністю та вправністю; якби ж він тільки не осоромив гожості цих якостей ганебним способом життя, як ми оповіли раніше.

Надійшла до редколегії 28.04.23

Fedir Dovbyshchenko, Dr. of Philosophy (Philol.)
 ORCID: 0009-0002-6820-1055
 e-mail: fedir.dovbyshchenko@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HERODIAN. THE HISTORY OF THE EMPIRE AFTER MARCUS AURELIUS. BOOK I (A TRANSLATION FROM ANCIENT GREEK)

A Ukrainian translation of the first work of the Greek-speaking historian's of the era of Roman rule Herodian (III century AD) "The History of the Empire after Marcus Aurelius" (Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ιστορίας βιβλία ὀκτώ), which describes the events in the political life of the Roman Empire from 180 to 238 AD, that is, from the death of Marcus Aurelius to the coming to power of Gordian III, is offered to the attention of scientists and the general public. Book I covers the reign of emperor Commodus (180–192 AD). The Ukrainian translation of the work is published for the first time in bilingual form. The scientific editor of the translation is Lesia Zvonska, Diitt., professor of the department of general linguistics, classical philology and neo-hellenistic studies of the Educational and scientific institute of philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Original text source: Lucarini, C. M. ed. (2005). Herodiani Regnum post Marcum. Munich: Saur.

Keywords: ancient Greek historiography, Herodian, Ukrainian translation.

УДК 821.14-96*06Ана:1(091)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.30>

Віталій Туренко, д-р філос. наук, ст. наук. співроб.

ORCID: 0000-0003-0572-9119

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕКЛАД "АПОФТЕГМ" АНАХАРСІСА СКІФСЬКОГО

Представлено вперше (з давньогрецької і латини) переклад українською весь наявний натепер корпус міркувань і фрагментів, які приписуються видатному ранньогрецькому філософу – Анахарсису Скіфському (VII–VI ст. до н. е.). Виявлено, що більшість апофтегм побудовано за принципом антитези: щоб виникла думка, мислителю потрібно відштовхнутися від думки опонента, а потім же і спростувати її. Встановлено, що цей досократик мало уваги приділяє класичній проблематиці філософських пошуків досокласичних давньогрецьких мислителів – онтології (космології), тоді як важливе значення для нього відігравала етико-антропологічна та суспільно-політична тематика.

Ключові слова: Анахарсис, рання грецька філософія, антропологія, досократика, давньогрецька філософія в Північному Причорномор'ї.

Постать раннього грецького філософа, одного із "семи мудреців", Анахарсиса Скіфського – унікальна й легендарна. Особливо якщо зважати на те, що він є одним із перших мислителів, які жили і творили на території сучасної України, тим самим засвідчуючи єдність вітчизняної філософії з античною, загалом європейською.

Уперше скіфського мислителя згадує Геродот у книзі IV "Історій", присвяченій здебільшого опису побуту і звичаїв скіфів, ходу їхньої війни з Дарієм, правителем Персії. За словами історика, філософ відвідав "багато країн", виявивши "багато мудрості", утім любив грецькі бенкети, пити вино, проводити час у дискусіях і слухати гру флейтистів. Імовірно, він певний час залишався в самій Спарті, і скоріше за все відвідав Піфійський оракул у Дельфах і Креза, царя Лідії.

Анахарсис написав поему (у 800 рядків) про закони скіфів і греків, скромне життя і військове мистецтво. Йому приписують авторство 10 листів, але вони були написані лише в першій половині III ст. до н. е. і є творінням філософів-кініків. Представники цієї сократичної школи бачили в напівлегендарному мислителі Півночі людину чистої природи, вільної від надмірної прихильності до тілесних насолод, які вони якраз і критикували.

Сам філософ походив з царської скіфської родини, яка правила одним зі скіфських племен. Якщо батьком його був Гнурос, а брат Савлій, то мати була гречанкою, ім'я якої ми не знаємо. Як зазначають давні джерела, мислитель вирушив зі Скіфії до Греції та прибув до Афин під час 47-ї Олімпіади (592–589 рр. до н. е.), коли Евкрат був епонімом архонта, тобто в 592 р. до н. е.

Опинившись у місті, він познайомився з Солоном, що нібито відбулося за досить кумедних обставин, і існує дві версії перебігу цієї зустрічі:

(рання) згідно з Гермиппом Смірнським, Анахарсис довірив одному зі слуг Солона сказати своєму господареві, що він хоче бачити його і, якщо можливо, бути його гостем. Господар попросив слугу відповісти, що в гості, зазвичай запрошують тільки земляків. Тоді Анахарсис увійшов у дім і сказав самому Солону, що він у своїй країні і має право бути прийнятим як гість. Імовірно, він посилався на свою матір-гречанку та добре знання грецької мови, якою оволодів ще вдома [Diog.Laert. I. 101–102].

(пізня) згідно з Плутархом Херонейським, Анахарсис постукав у двері його дому і вигукнув, що якийсь незнайомець хоче подружитися з ним і бути його гостем. Солон відповів, що найкраще заводити друзів вдома, але молодий скіф не дав себе обдурити й дотепно відповів, що оскільки Солон вдома, то може прийняти його як друга і гостя [Plut. Sol.5].

Здивований сміливістю та красномовством новоприбулого, Солон прийняв його у свій дім. Вони прожили разом кілька років саме у той період, коли цей великий законодавець вирішив у 594 р. до н. е. здійснити реформу афінської державності.

Повертаючись на Батьківщину, Анахарсис проплив через Геллеспонт і зупинився у м. Кізик (Мала Азія). Жителі міста святкували свято на честь Матері Богів, тобто близькосхідної богині Кібели, також відомої як Велика Матір. Юний скіф був захоплений цими святами, він охоче приєднався до обрядів і, як ми дізнаємося з Геродота, поклявся богині, "що якщо він повернеться додому живим і неушкодженим, то принесе їй жертви, як він це бачив у кізикенців і встановить всенічне святкування" [Hdt. IV 76]. Повернувшись у Скіфію, Анахарсис розповів своєму братові, царю Савлію, і скіфським сановникам про те, чого він дізнався, перебуваючи у греків. Відповідно до розповіді, почутої Геродотом від жителів Пелопоннесу, він мав сказати, що "елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти" [Hdt. IV 77]. Як бачимо, йому імпонувала типова спартанська стислість формулювання думок.

Імовірно, він розумів, що нескоро переконає своїх співвітчизників поклонятися Кібелі. Тож однієї ночі, невдовзі після повернення, він таємно від родини та двору пішов у гай, де почав проводити обряди, але його там побачили і вбили з лука [Hdt. IV 76]. Геродот пояснює обурення і нещадність царя поширеною серед скіфів огиною до чужоземних звичаїв, чим пояснюється і те, що "навіть зараз, коли хто запитує про Анахарсиса, скіфи кажуть, що не знають його, саме тому, що він відвідав Елладу і звершував чужі обряди" [ibid].

Інша версія подій, наведена Діогеном Лаерцієм, говорить, що Анахарсис загинув, оскільки був застрелений своїм братом-царем під час полювання. На думку цього автора, Савлій убив його, тому що Анахарсис мав намір провести реформи на своїй Батьківщині за грецьким прикладом.

Висловлювання, які належать Анахарсису, у стародавній традиції називалися $\gamma\upsilon\omega\mu\eta$, $\chi\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha$, або $\alpha\pi\acute{o}\phi\theta\epsilon\upsilon\mu\alpha$. Утім, сучасні вчені, погодилися на терміні саме "апофтегма" відносно до міркувань Анахарсиса. Стародавні автори риторики намагалися встановити чіткі критерії для розділення різних типів, і автори "Progymnasmata", зокрема, зосередилися на відмінностях між $\gamma\upsilon\omega\mu\eta$ і $\chi\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha$, унаслідок чого перше розглядається як загальне висловлювання, тоді як друге часто включає ситуацію, дію та певну частку міського характеру.

Апофтегма (від давньогрец. $\alpha\pi\acute{o}\phi\theta\epsilon\upsilon\mu\alpha$ / $\alpha\rho\acute{o}\phi\theta\epsilon\gamma\mu\alpha$: "припис, речення") – запам'ятовуване

© Туренко Віталій, 2023

слово, яке має значення сентенції. У своєму першорядному значенні апофтегма – це чітка та стисла думка, яка в кількох словах підсумовує далекосяжну думку щодо шляху, якого варто дотримуватися в зовнішньому чи внутрішньому житті людини. Отже, таку думку не лише легко запам'ятати, але й варто запам'ятати. Ось чому це своєрідне прислів'я, якому надають особливого авторитету, приписуючи його, прямо чи апокрифічно, видатній особистості давніх часів. Тому різниця між апофтегмою та приказкою полягає в тому, що перша приписується конкретному імені, тоді як друга є анонімною. Загалом, дотепні вислови Анахарсіса були широко поширені в грецькій і латинській літературі з часів Аристотеля, але більшість із них можна знайти і у стародавніх збірниках висловів.

Пропонований збірник апофтегм філософа був зібраний шведським філологом-класиком Д. Кіндстрандом, який за основу взяв видання І. Ореллі і Ф. Муллаха. Утім, вони обидва є неповними, оскільки їм бракувало оригінального тексту і класифікації. Тому збірка, яку запропонував зарубіжний дослідник скіфського мислителя має

на меті більшу повноту збережених сентенцій і міркувань філософа. Однак, можна зауважити, що подеколи нижчеазначені висловлювання є слабко пов'язані з Анахарсісом і здебільшого мають опосередковане значення з філософського погляду.

Утім, ми відійшли від пагінації Кіндстранда, оскільки, на наш погляд, вона є доволі заплутаною для користування й читачів, а тому – загальний список перекладених апофтегм склав 75 позицій. Водночас, для уніфікації і зручності сприйняття, ми об'єднали в два розділи такі підрозділи апофтегм:

"Про людську поведінку" і "Про використання язика" → "Про людську природу і поведінку";

"Про людські стосунки" і "Про заздрість" → "Про міжлюдські стосунки".

Загалом, майже кожна з цих сентенцій і міркувань скіфського мислителя й досі є актуальною та наштовхує читача на роздуми про буденне і вічне, земне та небесне, матеріальне і духовне.

№ з/п	"Самозахист Анахарсіса"
1.	<i>Galen. Protrept. VII.13–14</i> "ὄραξ ὡς οὐδὲν κωλύει τὸν Σκύθην Ἀναχάρσιν καὶ θαυμάζεσθαι δὴ καὶ σοφὸν ὀνομάζεσθαι; καίτοι βάρβαρος ἦν τὸ γένος, οὗτός ποτε πρὸς τινος ὀνειδιζόμενος ὅτι βάρβαρος εἶη καὶ Σκύθης 'ἔμοι μὲν, <εἶπεν>, ἢ πατρὶς ὄνειδος, σὺ δὲ τῇ πατρίδι', πάνυ καλῶς ἐπιπλήξας τῷ μηδενὸς ἀξίῳ λόγου, μόνον δ' ἐπὶ τῇ πατρίδι σεμνυνομένῳ". "Ви бачите, що ніщо не заважає захоплюватися й називати мудрецем Анахарсіса Скіфа, хоч він був варваром за походженням. Одного разу хтось докоряв йому, що він варвар, а до того ж ще і скіф, на що мислитель сказав: 'Образа для мене – Батьківщина, а ти – для батьківщини'. Він гідно критикував цього нікчому, який вихвалявся лише своєю Вітчизною". ¹
2.	<i>Diog. Laert. I.104</i> "ὀνειδιζόμενος ὑπὸ Ἀττικῶν ὅτι Σκύθης ἐστίν, ἔφη, 'ἀλλ' ἔμοι μὲν ὄνειδος ἢ πατρὶς, σὺ δὲ τῆς πατρίδος". "Ображений жителем Аттики за те, що він скіф, хтось сказав: 'Але для мене не країна є образою, а ти для країни".
3.	<i>Stob. Florileg. IV.29a.16</i> "Ἀναχάρσις ὀνειδιζόμενος ὑπὸ τινος ὅτι Σκύθης ἐστίν εἶπε τῷ γένει, ἀλλ' οὐ τῷ τρόπῳ". "Анахарсіс, у відповідь на звинувачення через його скіфське походження, відповідає: 'Я скіф родом, але не образом думок".
4.	<i>Gnom. Vatic. 22</i> "Ὁ αὐτὸς ὀνειδιζόμενος ὑπὸ τινος, ὅτι Σκύθης ἐστίν, εἶπεν· καὶ γὰρ τὰ ῥόδα ἐν ἀκάνθαις φύεται, ἀλλ' ἐν ἡδονῇ καὶ κάλλει διαφέρεῖ". "Мудрець, якому докоряли те, що він скіф, сказав: 'І троянди ж ростуть серед терну, але це не применшує задоволення їх красою".
5.	<i>Anach. Epist. I</i> "Ἀναχάρσις παρ' Ἀθηναίοις σολοικίζει, Ἀθηναῖοι δὲ παρὰ Σκύθαις". "Анахарсіс погано говорить по-грецьки, афіняни ж – по-скіфськи". ²
6.	<i>Gnom. Vatic. 16</i> "Ὁ αὐτὸς λοιδορούμενος ὑπὸ Ἀθηναίων ἐπὶ τῷ σολοικίζειν εἶπεν "Ἀναχάρσις Ἀθηναίοις σολοικίζει, Ἀθηναῖοι δὲ ἑλληνιστὶ μαθητὴς γένοίτο, ὅπισθ' ἂν Ἀναχάρσιδι". "Хтось з афінян дорікав йому, що він неграмотно говорить грецькою мовою, на що він відповідає: 'Для афінян мовні помилки робить Анахарсіс, а для Анахарсіса – афіняни".
7.	<i>Clem. Strom. I.16.77.3</i> "Εἰ δὲ τις τὴν φωνὴν διαβάλλει τὴν βάρβαρον, 'ἔμοι δὲ', φησὶν ὁ Ἀναχάρσις, πάντες Ἕλληνες σκυθίζουσιν". "Якщо хтось надумає зневажливо відгукуватися про мову варварів, то відповім словами Анахарсіса: 'Усі елліни говорять як скіфи".
8.	<i>Theodoret. Graec. Affect. cur. 5.69 = Anecd. Gr. Ox. 4 p. 252.12–13</i> "Καὶ οὐδὲ Ἀναχάρσιδος ἐπαίετε λέγοντος 'ἔμοι πάντες Ἕλληνες σκυθίζουσιν". "І не хвалить Анахарсіса, який каже: 'На мій погляд, усі греки говорять як скіфи".
9.	"Про людську природу і поведінку" <i>Gnom. Vatic. 134</i> "Ὁ αὐτὸς <ἔφασκε> μὴ ἐκ τῶν λόγων τὰ πράγματα ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους κρατεῖν· οὐ γὰρ ἔνεκεν τῶν λόγων τὰ πράγματα συντελεῖσθαι, ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους". "Хтось сказав, що про справи треба судити не за словами, а слова треба оцінювати справами, бо не справи відбуваються заради слів, а слова кажуть заради справ" ³ .
10.	<i>Hdt. 4.77</i> "Καίτοι τινὰ ἤδη ἤκουσα λόγον ἄλλον ὑπὸ Πελοποννησίων λεγόμενον, ὡς ὑπὸ τοῦ Σκυθέων βασιλέως Ἀναχάρσις ἀποπεμφθεὶς τῆς Ἑλλάδος μαθητὴς γένοίτο, ὅπισθ' ἂν ἀπονοστήσας φαίη πρὸς τὸν ἀποπέμψαντα Ἕλληνας πάντας "Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсіса в Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі

¹ Цей вислів також зустрічається у Stob. Flor. 3.39.29, де це приписується жителю незначного острова Серіф, коли його звинувачують у мікрополітеїа.

² Підґрунтям цього та наступних висловів (5-8) є тверде визнання чистої грецької мови, переважно в її аттичній формі, яке почалося ще з софістів, і, як наслідок, несхвалення інших грецьких діалектів, а тим паче "варварських" мов.

³ Цей вислів також приписують Місону Хіосському (Diog. Laert. 1.108 і Stob.Ecl. 2.15.30, який включає лише першу частину), або ж Сократу (Максим Сповідник Locī communes Sermo 15 = PG 91 col. 816 B).

- ἀσχόλους εἶναι ἐς πᾶσαν σοφίην πλὴν Λακεδαιμονίων, τοῦτοισι δὲ εἶναι μούνοισι σωφρόνως δοῦναι τε καὶ δέξασθαι λόγον".
11. Appendix Vaticana 1.4
"οὗτος ἐρωτηθεὶς, τίνοι διαφέρουσιν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδευτῶν, εἶπεν ὡςπερ οἱ δεδασμένοι ἵπποισι τῶν ἀδαμάστων".
12. Arist. *Ethica Nicomachea* 10.6 II 76b32–35
"σπουδάζειν δὲ καὶ πονεῖν παιδιᾶς χάριν ἡλίθιον φαίνεται καὶ λῖαν παιδικόν. παίζειν δ' ὅπως σπουδάζη, κατ' Ἀνάχαρσιν, ὁρθῶς ἔχειν δοκεῖ ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἢ παιδιᾶ, ἀδυνατούντες δὲ συνεχῶς πονεῖν ἀναπαύσεως δεόνται".
13. Gnom. Vatic. 17
"Ὁ αὐτὸς ἀστραγαλίζων καὶ ἐπιτιμηθεὶς, διότι παίζει, ἔφη ὡςπερ τὰ τόξα διὰ παντὸς τεταμένα ρήσεται, ἐπὶ δὲ ἀνεθῆ, εὐχρηστα γίνεται πρὸς τὰς ἐν τῷ βίῳ χρείας, οὕτω καὶ ὁ λογισμός ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένων κάμνει".
14. Athenaeus 14.613 D
"καίτοι γε οἶδα καὶ Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην ἐν συμποσίῳ γελωτοποιῶν εἰσαχθέντων ἀγέλαστον διαμείναντα, πιθήκου δ' ἐπεισαχθέντος γελάσαντα φάναι, ὡς οὗτος μὲν φύσει γελοῖός ἐστιν, ὁ δ' ἄνθρωπος ἐπιτηδεύσει".
15. Eustathius, ad Od. 18.35 p. 1836
"Ἀνάχαρσις δὲ ἦν ἐκεῖνος· ὃς ἐν συμποσίῳ, γελωτοποιῶν μὲν φασιν, εἰσαχθέντων, ἀγέλαστος διέμεινε, πιθήκου δὲ ἐπεισαχθέντος ἐγέλασεν, εἰπὼν ὅτι οὗτος μὲν φύσει γελοῖός ἐστιν, ὁ δ' ἄνθρωπος ἐπιτηδεύεται".
16. Diog. Laert. 1.105
"ἐρωτηθεὶς τί ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθόν τε καὶ φαῦλον, ἔφη, ἡ γλῶσσα".
17. Plut. *De garrulitate* 7.505
"ὄθεν Ἀνάχαρσις ἐστιαθεὶς παρὰ Σόλωνι καὶ κοιμώμενος, ὠφθη τὴν μὲν ἀριστερὰν χεῖρα τοῖς μορίοις τὴν δὲ δεξιὰν τῷ στόματι προσκειμένην ἔχων ἐγκρατεστέρου γὰρ ὤετο χαλινῷ δεῖσθαι τὴν γλῶτταν, ὁρθῶς οἰόμενος".
18. Clem. Strom. 5.8.44.5
"Ἀνάχαρσιν τε τὸν Σκύθην φασὶ καὶ αὐτὸν κοιμώμενον κατέχειν τῇ μὲν λαίᾳ τὰ αἰδοῖα, τῇ δεξιᾷ δὲ τὸ στόμα, αἰνιττόμενον δεῖν μὲν ἀμφοῖν, μείζον δὲ εἶναι γλώττης κρατεῖν ἢ ἡδονῆς".
19. Diog. Laert. 1.104
"ἐπιγράφεται δὲ αὐτοῦ ταῖς εἰκόσι· γλώσσης, γαστροῦ, αἰδοίων κρατεῖν".
20. Theodoret. *Graec. Affect. cur.* 12.45
"Καὶ Ἀνάχαρσιν δὲ τὸν Σκύθην φιλόσοφον... οὐ γὰρ μόνον ἐγρηγορῶς πρὸς τὰ τῆς ψυχῆς ἡγωνίζετο πάθη, ἀλλὰ καὶ καθεύδων τὰ τῆς ἐγκρατείας παραδήλου σημεῖα εἰώθει γὰρ τῇ μὲν λαίᾳ τὰ αἰδοῖα κατέχειν, τῇ δεξιᾷ δὲ τὰ χεῖλη ζυγνέχειν, ταύτη πη δηλῶν, ὡς πολλῶν μείζων ἐστὶν ἡ ἀγωνία τῆς γλώττης καὶ μείζονος ἐπικουρίας εἰς ἀσφάλειαν δεῖται".
21. Gnom. Vatic. 136
"Ὁ αὐτὸς ἐπὶ τὴν τὸν γλώσσης καὶ κοιλίας καὶ αἰδοίων κρατοῦντα καὶ μάλιστα γλώσσης ὅπερ δὴ καὶ ἐν τῷ ὑπνοῦν ἐδείκνυεν ἐστιαθεὶς γὰρ ποτε παρὰ Σόλωνι καὶ καθεύδων ὠφθη τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχων ἐπὶ τοῦ στόματος, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα ταύτη δηλῶν, ὡς πολλῶν μείζων ἐστὶ γλώσσης κρατεῖν ἢ τῶν ὑπὸ γαστέρα".
22. Libanius, *Epistula* 61.8
"τὴν δὲ τῶν ῥημάτων ὥραν παρέρχεται τῶν ἡθῶν τὸ κάλλος. νῦν μὲν γὰρ εἰς πολὺν ἤκει, πρὶν δὲ εἰς ἄνδρα ἐξελεῖν τὰ γερόντων ἐδείκνυε τῇ τε ἄλλῃ καὶ δὴ καὶ γλώττης, ὡςπερ ἐκέλευσεν Ἀνάχαρσις, ἐκράτει".
- знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти"¹.
- "На питання, чим відрізняються освічені люди від неосвічених, він відповів: "Тим самим, чим приборкані коні від неприборканих".
- "Наполегливі зусилля і праця задля розваг здаються безглуздими і дуже вже дитячими; зате розважатися при зайнятті серйозними справами, на думку Анахарсіса, вважається правильним, тому що розвага нагадує відпочинок, а, оскільки люди не в змозі трудитися безперервно, то потребують відпочинку"².
- "Коли хтось дорікнув в тому, що він проводить час за грою в астрагалі³, він сказав: "Якщо тятиеву лука тримати постійно натягнутою, вона ослабне і лук буде марним при стрільбі, так і міркування, що знову і знову стосуються одного й того ж, стають хибними".
- "Мені, наприклад, відомо, що скіф Анахарсіс, коли на бенкет⁴ привели блазнів, він залишався абсолютно незворушним, коли ж вивели мавпу, розсміявся, пояснивши, що ця тварина смішна за природою, людина ж смішить з примусу".
- "І Анахарсіс був тим, хто на бенкеті з представлених блазнів не посміхався, але коли була представлена мавпа, він засміявся, сказавши, ця тварина смішна за природою, людина ж смішить з примусу".
- "На запитання, що в людині добре і погано одночасно, він відповів: "Язык".
- "Коли Анахарсіс, обідаючи у Солона, заснув, всі побачили, що лівою рукою він прикрив сором'язливе місце, правою ж уста, бо як він потім пояснив, міцніша вуздечка потрібна мові".
- "Розповідають, що Анахарсіс Скіфський під час сну тримає свою ліву руку на статевому органі, а правою закриває рот, вказуючи тим самим, що обидва ці органи слід тримати під контролем, причому язик більш, ніж прагнення насолоди".
- "На його статуї висічено вислів: "Приборкуй мову, черево і статеві органи"⁵.
- "Також Анахарсіс Скіф був філософом [...] тому, що боровся з пристрастями душі не тільки пильнуючи, а й уві сні, виявляв ознаки панування. Бо він мав звичай прикривати лівою рукою статеві органи, а правою рукою прикривати рота, показуючи цим жестом, що з язиком ведеться велика боротьба, яка вимагає набагато більшої обережності для забезпечення його незворушності".
- "Те саме він рекомендує вам контролювати мову, жити і статеві органи, але особливо язик. Він навіть довів це уві сні. Бо це бачили один раз на бенкеті Солон: він (Анахарсіс – В.Т) заснувши, поклав праву руку на рот, а ліву нижче живота, показуючи цим жестом, що слід контролювати свою мову набагато більше, ніж те, що нижче живота".
- "Краса манер перевершує турботу про слова. Бо хоча [Пріскіан] був уже в похилому віці, але він виявляв звичай старих ще до повноліття, між іншим, тим, що володів язиком, як повчав про це Анахарсіс".

¹ Цей вислів, не можна розглядати як апофтегму у строгому сенсі цього слова, і говорить про ситуацію, коли Анахарсіс, посланий послом до Греції, звітує про це цареві Скіфії.

² Достеменно невідомо чи точно ця апофтегма скіфського філософа. Іноді приписують Арістиппу [Diog. Laert. 2.69, Gnom. Vat. 45]

³ Астрагал - давньогрецький варіант гри у кості.

⁴ 13 і 14 апофтегми свідчать, що Анахарсіс мав можливість брати участь у давньогрецьких ритуалізованих бенкетах – симпосіях. Тому, логічно, що Плутарх його включив у свою працю "Бенкет семи мудреців".

⁵ Це свідчення говорить про існування статуї Анахарсіса з цим написом. Хоча, скоріше цей надпис відноситься до категорії "γνώμη".

"Про міжлюдські стосунки"

23. "Ανάχαρισς ὁ Σκύθης ἐρωτηθεὶς 'διὰ τίνα αἰτίαν οὐ παιδοποιεῖ, ἐφη 'διὰ φιλοτεκνίαν". *Stob. Florilegium 4.26.20* "Анахарсис Скіф на запитання, чому він не заводить дітей, сказав: 'З любові до дітей"¹".
24. "Ανάχαρισς ὁ Σκύθης ἐρωτηθεὶς ὑπὸ πινος, τί ἐστί πολέμιον ἀνθρώποις, εἶπεν 'αὐτοὶ ἑαυτοῖς". *Stob. Florilegium 3.2.42* "Анахарсис Скіф на запитання, хто ворог людині, відповів: 'Вона сама"²".
25. "κρείττον ἔλεγεν ἓνα φίλον ἔχειν πολλοῦ ἄξιον ἢ πολλοῦς μηδενὸς ἀξίους". *Diog. Laert. 1.105* "Він казав, що краще мати одного гідного друга, аніж багатьох негідних".
26. "Ὁ αὐτὸς ἔλεγεν 'ὅταν ἐπαινῶσί με πολλοί, τότε νομιζῶ μηδενὸς ἀξίος εἶναι ὅταν δὲ ὀλίγοι, σπουδαῖος ἀνθρωπος". *Gnom. Vatic. 135* "Він сказав: 'Коли мене вихваляє багато хто, тоді я вважаю себе негідником, коли ж небагато – гідною людиною".
27. "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ πινος, διὰ τί οἱ φθονεροὶ ἀνθρωποὶ αἰεὶ λυποῦνται, ἐφη 'ὅτι οὐ μόνον τὰ ἑαυτῶν αὐτοὺς κακὰ δάκνει, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν πέλας ἀγαθὰ λυπεῖ". *Gnom. Vatic. 19* "Коли хтось його запитав, чому заздрісні люди завжди сумні, відповів: 'Бо їх мучать не лише власні турботи, а й засмучують успіхи їхніх ближніх"²".
28. "Ὁ αὐτὸς τὸν φθόνον εἶπεν ἔλκος εἶναι τῆς ἀληθείας. καὶ γὰρ ἡ τῶν ἀγαθῶν ἔρις ὠφελεῖ τὸν ζηλοῦντα, μὴ βλάπτουσα τὸν ζηλούμενον. ὥσπερ οὐκ ἂν ἐκώλυον οἱ νόμοι ζῆν ἕκαστον κατ' ἴδιαν ἐξουσίαν εἰ μὴ ἕτερος ἕτερον ἐλυμαίνετο. φθόνος γὰρ στάσεως ἀρχὴν ἀπεργάζεται". *Gnom. Basil. p. 147* "Він також казав, що заздрість полягає у втраті правди. Змагання між добрими корисно тому, хто захоплюється, не завдаючи шкоди об'єкту захоплення. Так само, як закони не можуть заборонити нікому жити згідно з власною волею, доки одна людина не завдає шкоди іншій. Бо заздрість є причиною розбрату"³".
29. "Ὁ αὐτὸς ἀγαθὸν εἶπεν εἰ οὐκ ἦν ἀνθρώποισιν ἐν βίῳ φθόνος. πάντες ἂν ἦμεν ἀξία πεφυκότες". *Gnom. Basil. Вр. 147* "Хтось сказав про благо: 'Якби у житті людей не було заздрощів, то природно, ми всі жили б гідно".
30. "εἰπὼν διὰ μὲν τὸν λόγον ἐκ τῆς Ἑλλάδος σωθῆναι, διὰ δὲ τὸν φθόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ ἀπολέσθαι". *Diog. Laert. 1.102* "Розум зберіг мене в Елладі, але заздрість занепастила на Батьківщині".
31. "Ἐτοξεύθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ ἀποπνέων ἐφη 'διὰ μὲν τὸν λόγον ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐσωθῆναι, διὰ δὲ τὸν φθόνον ἐν τῇ πατρίδι ἀνηρέθη". *Scholias Platonica ad R. 10.60 A* "Вражений з лука братом, віддаючи останній подих, він сказав: 'розум врятував мене в Елладі, а від заздрості я був убитий на Батьківщині"⁴".
- "Про вино(пиття)"⁴**
32. "τοῦτο δ' ἔστι τὸ πλέον ἀποστήσαντα τὸ μέσον εἰπεῖν, οἷον τὸ ἀμπελοῖ". *Arist. Analytica posteriora 1.13 78b29–31* "На запитання, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, Анахарсис тоῦ Анахарсис, ὅτι ἐν Σκύθαις οὐκ εἰσὶν αὐλητρίδες, οὐδὲ γὰρ ἀμπελοῖ". *Strabo, Geographica 15.1.22* "На запитання, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, Анахарсис відповів, що навіть виноградників немає".
33. "τῶν ἄλλων ἄσινον λεγόντων τὴν Ἰνδικὴν ὥστε μὴδ' αὐλὸν εἶναι κατὰ τὸν Ἀναχарσιν μὴδ' ἄλλο τῶν μουσικῶν ὀργάνων μὴδὲν πλὴν κυμβάλων καὶ τυμπάνων καὶ κροτάλων". *Plut. Sept. sapient. conv. 5.150 D* "В Індії немає вина, тому там, згідно з Анахарсисом, не зустрінеш ні авлоса, ні іншого музичного інструменту, крім кімвалів, бубнів та тріскачок".
34. "προσαγορεύσας τὸν Ἀναχарσιν ὁ Ἄρδαλος ἠρώτησεν εἰ παρὰ Σκύθαις αὐλητρίδας εἰσὶν ὁ δ' ἐκ τοῦ προστυχόντος 'οὐδ' ἀμπελοῖ" εἶπε". *Maximus Tyrius, Oratio 17.4e* "Ардал, звернувшись до Анахарсиса, запитав, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, і той без підготовки відповів: 'Виноградників теж нема".
35. "Τὸν Ἀναχарσис ἐκέῖνον ἤρετο 'Ἐλλην ἀνὴρ εἰ ἐστιν αὐλητικὴ ἐν Σκύθαις 'οὐδὲ ἀμπελοῖ' ἐφη". *Diog. Laert. 1.104* "Грек запитав Анахарсиса, чи є в Скіфії авлетки, і той відповів: 'Виноградних грон теж немає".
36. "ἐρωτηθεὶς εἰ εἰσὶν ἐν Σκύθαις αὐλοί, εἶπεν, 'ἀλλ' οὐδὲ ἀμπελοῖ". *Eustathius, ad Il. 1.9 p. 22* "На запитання, чи є у Скіфії авлоси, він відповів: 'А ось лози немає".
37. "ὣν ἐν καὶ τὸ τοῦ Ἀναχарσιδος, ὃς ἐρωτηθεὶς "διὰ τί παρὰ Σκύθαις οὐκ εἰσὶν αὐληταί;" εἶπε 'διότι οὐδὲ ἀμπελοῖ". *Athenaeus 10.428 D-E* "Серед них був один про Анахарсиса, який на запитання, чому в Скіфії немає авлеток, відповів: 'Бо виноградників немає".
38. "Ἀναχарσῖς τε ὁ σοφὸς ἐπιδεικνύμενος τὴν τῆς ἀμπέλου δύναμιν τῶ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς δεικνύς ἔλεγεν ὡς εἰ μὴ καθ' ἕκαστον ἔτος ἕτερον οἱ Ἕλληνας τὴν ἀμπελον, ἥδη κὰν ἐν Σκύθαις ἦν". *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.13–14* "Коли мудрий Анахарсис пояснював скіфському цареві, в чому сила вина, він показував йому грона і казав, що якби елліни не підрізали їх щороку, вони вже досягли б Скіфії".
39. "καὶ ὁ 'μανίας πόμα' λέγων τὸν οἶνον". *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.13–14* "Безумний і вино називає брагою"⁵".

¹ Цей вислів також приписується Піфагору в арабських джерелах (Див. Gutas, 1975, p. 65 і pp. 221–222), Солону (Gnom. Vat. 509) і Фалесу (Diog. Laert. 1.26; Plut. Sol. 6–7 і Gnom.Par. 63).

² Такий самий вислів приписується Арістотелю в арабських джерелах (Див. Gutas, 1975, pp. 172–175 і pp. 402–403).

³ Ця і наступна апофтегма Максимом Сповідником [PG, 91 col. 961 A, C] приписується християнському подвижнику преподобному Агафону (IV ст.).

⁴ Основою для добірки апофтегм за цією тематикою є грецький симпосій із поєднанням пиття вина та музичних розваг. Той факт, що обидві ці речі відсутні в Скіфії, дає Анахарсису можливість критикувати ці грецькі звичаї, що не чітко сформульовано, але, безперечно, мається на увазі.

⁵ Хоча Анахарсис не згадується по імені, але з контексту здається цілком певним, що про нього говорить Діонісій Галікарнаський [Див. також A37D].

40. *Diog. Laert. 1.103*
"Οὗτος τὴν ἄμπελον εἶπε τρεῖς φέρειν βότρυς· τὸν πρῶτον ἡδονῆς· τὸν δεῦτερον μέθης· τὸν τρίτον ἀφίδας".
"Виноградна лоза приносить три грона: грона насолоди, грона сп'яніння та грона огиди".
41. *Stob. Florilegium 3.18.25*
"Ἀνάχαρσις ἔφη, κίρναμένου κρατῆρος ἐφεστίου, τὸν μὲν πρῶτον ὑγείας πίνεσθαι, τὸν δὲ δεῦτερον ἡδονῆς, τὸν δὲ τρίτον ὕβρεως, τὸν δὲ τελευταῖον μανίας".
"Анахарсис, змішуючи чашу домашнього вина, сказав, що перша чаша зазвичай п'ється для здоров'я, друга для задоволення, третя для хоробрості, а остання для безумства".
42. *Diogenes Laertius 1.103*
"ἐρωτηθεὶς πῶς οὐκ ἂν γένοιτό τις φιλοπότης, εἶ πρὸ ὀφθαλμῶν, εἶπεν, ἔχοι τὰς τῶν μεθούτων ἀσχημοσύνας".
"На питання, як не стати п'яницею, він сказав: 'Мати перед очима п'яницю у всьому його неподобстві'".
43. *Stob. Florilegium 3.18.34*
"Ἀνάχαρσις ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν τις μὴ μεθύσκοιτο, εἶ, φησὶν, ὀρώη τοῦς μεθούοντας οἶα ποιοῦσιν".
"Анахарсис на запитання, як людині надміру не вивпавати, відповів: 'Бачити перед собою п'яницю, поки сам п'єш'".
44. *Diog. Laer. 1.105*
"ὑπὸ μεираκίου παρὰ πτότον ὕβρισθεις ἔφη, 'μειράκιον, ἐὰν νέος ὦν τὸν οἶνον οὐ φέρης, γέρων γενόμενος ὕδωρ οἶσεις".
"Хлопчику, який ображав його за вином, він сказав: 'Якщо ти, хлопче, змолоду не можеш винести вина, то в старості доведеться тобі носити воду'".
45. *Athenaeus 10.445 E-F*
"ὅτι δὲ τὸ μεθύειν καὶ τὰς ὄψεις ἡμῶν πλανᾶ σαφῶς ἔδειξεν Ἀνάχαρσις δι' ὧν εἶρηκε, δηλώσας ὅτι ψευδεῖς δόξαι τοῖς μεθύουσι γίνονται. συμπτώτης γὰρ τις ἰδὼν αὐτοῦ τὴν γυναῖκα ἐν τῷ συμποσίῳ ἔφη· ὡς Ἀνάχαρσι, γυναῖκα γεγάμηκας αἰσχράν'. καὶ ὃς ἔφη· 'πάνυ γε κάμοι δοκεῖ· ἀλλὰ μοι ἔγχεον, ὦ παῖ, ποτήριον ἀκρατέστερον, ὅπως αὐτὴν καλὴν ποιήσω".
"Сп'яніння спотворює у нас навіть сприйняття зовнішності, що показав Анахарсис, який помітив, що в п'яних бувають помилкові враження: коли один із співтрапезників на бенкеті глянув на його дружину і сказав: 'Анахарсис, ти одружився на потворі', він відповів: 'І мені так здається. Налий мені, малий, міцнішого вина, щоб вона стала красунею'".
46. *Eustathius, ad Od. 20.362 p. 1896*
"ἐπεὶ καὶ ἀληθῶς πλανᾶ ὁ πολὺς οἶνος τὰς τῶν μεθούτων ὄψεις, ὡς καὶ πρὸ τούτων γέγραπται. καὶ τοῦτο δηλῶν Ἀνάχαρσις ἠστεῖσато ἐν συμποσίῳ τὸ περιφερόμενον. ἀκούσας γὰρ ὑπὸ τοῦ τῶν συμπίνοντων, ὡς αἰσχράν γυναῖκα γεγάμηκεν, ἔφη· 'πάνυ γε κάμοι δοκεῖ· ἀλλὰ μοι ἔγχεον, ὦ παῖ, ποτήριον ἀκρατέστερον, ὅπως αὐτὴν καλὴν ποιήσω'· δεικνύς, φασιν, ὡς ψευδεῖς δόξαι τοῖς μεθύουσιν ἔπονται".
"Тому що насправді багато вина вводить в оману в очах тих, хто п'є, як уже писалося раніше. І Анахарсис довів це, дотепно висловившись під час прогулянки на бенкеті. Бо, почувши від одного з гостей, що він одружився з негарною дружиною, він сказав: 'Мені так здається. Я наллю мені, хлопчику, чашу найміцнішого вина, щоб я міг вважати її красивою'. Він показав, мовляв, що у п'яних людей помилкові переконання".
47. *Diog. Laert. 1.104*
"καὶ θαυμάζειν φησὶ πῶς Ἕλληνες ἀρχόμενοι μὲν ἐν μικροῖς πίνουσι, πλησθέντες δὲ ἐν μεγάλοις".
"Дивно, казав він, те, як елліни на початку бенкету п'ють із малих чаш, а з повними шлунками – з великих"².
- "Про плавання на кораблі"**
48. *Diog. Laert. 1.104*
"ἐρωτηθεὶς πότεροι πλείους εἰσὶν, οἱ ζῶντες ἢ οἱ νεκροί, ἔφη, 'τοὺς οὖν πλείοντας τοῦ τίητος'".
"На запитання, кого більше, живих чи мертвих, він перепитав: 'А ким вважати тих, що пливають?'"³
49. *Diog. Laert. 1.103*
"μαθὼν τέτταρας δακτύλους εἶναι τὸ πάχος τῆς νεῶς, τοσοῦτον ἔφη τοῦ θανάτου τοὺς πλείοντας ἀπέχειν".
"Дізнавшись, що корабельні дошки завтовшки чотири пальці, він сказав, що корабельники пливають на відстані чотирьох пальців від смерті".
50. *Eustathius, ad Il. 15.628 p. 1034*
"Ἀνάχαρσις δὲ καὶ δακτύλοις μετρεῖ τὸ διάστημα, ὃς ἐρωτήσας ἐν τῷ πλέειν, ὅπόσον ἐστὶ πάχος τῶν σανίδων τοῦ τῆς νηὸς ἐδάφους, καὶ μαθὼν ὡς τοσοῖδε δάκτυλοι, ἔφη ὅτι τόσον καὶ τοῦ θανάτου ἀπέχομεν".
"Анахарсис виміряв розмір пальцями, а коли під час морської подорожі спитає, яка товщина дощок, що утворюють дно корабля, і дізнався, що пальців стільки, то сказав, що ось як далеко ми від смерті".
51. *Scholia Graeca in Hom. Il. 15.628*
"Πρῶτος δὲ εἶπε τὸ Ἀνάχαρσις τοῦ Σκύθου, ὃς ἐρόμενός τινα τῶν ναυτῶν πόσον ἀπέχομεν τοῦ ὕδατος, καὶ μαθὼν ὡς τέσσαρας δακτύλους τοσοῦτον φησὶ καὶ τοῦ θανάτου".
"Спершу, розкажіть про Анахарсиса-скіфа, який, коли він запитає у одного моряка, чи далеко ми від води, і дізнався, що відстані чотирьох пальців, то сказав, що така відстань і до смерті".
52. *Diog. Laert. 1.104 =*
"ἐρωτηθεὶς τίνα τῶν πλοίων εἰσὶν ἀσφαλέστερα, ἔφη, 'τὰ νενεωκλημένα".
"На питання, які кораблі безпечніші, він відповів: 'Витягнуті на берег'".
- "Про атлетику"**
53. *Diog. Laert. 1.103*
"θαυμάζειν τε ἔλεγε πῶς οἱ Ἕλληνες νομοθετοῦντες κατὰ τῶν ὑβρίζοντων, τοὺς ἀθλητὰς τιμῶσιν ἐπὶ τῷ τύπτειν ἀλλήλους".
"Дивно, казав він, як це елліни видають закони проти жорстокості, а борців нагороджують за те, що вони б'ють один одного"⁴.
54. *Dio Prusaensis, Oratio 32.44*
"σκοπεῖτε δὲ μὴ περὶ ὑμῶν ἀληθέστερον οὔτοι λέγωνσιν ἢ περὶ τῶν Ἑλληνῶν Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην φησὶν εἰπεῖν· ἐδόκει μὲν γὰρ εἶναι τῶν σοφῶν· ἦκε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα θεασόμενος οἶμαι τὰ τε ἔθη καὶ τοὺς ἀνθρώπους· ἔλεγεν οὖν ὡς ἔστιν ἐν ἐκάστῃ
"І стережіться, щоб ці люди не виявилися правдивішими за вас, ніж Анахарсис Скіф. Адже, він так говорив про греків, бо вважався одним із мудреців, прийшовши до Греції, як вважають, щоб спостерігати за звичаями та людьми. Мислитель сказав,

¹ Дуже схожий вислів приписується Піфагору (Stob. Flor. 3.18.33, Gnom.Par. 198, Corp.Par. 484)

² Цей вислів передбачає критику не лише вживання вина, але й взагалі грецьких звичаїв. На підтвердження цьому ми можемо бачити у Олександра Афродісійського [Probl. 1.80 C. 25–26]

³ Ця апофтегма приписується Діону Хризостому [Gnom.Bas. p. 177 і cod. Pal. Gr. 122 f. 157r] і в дуже подібній формі висловлено Біантом Приєнським [Ps-Plato Axiochus 368 Band Stob. Flor. 4.34 .75].

⁴ Ця думка означає критику як грецької непослідовності в цілому, так і їхнього сприйняття легкої атлетики. Ми знаходимо, що Анахарсис висловлює таке ж здивування, що стосується загальної грецької поведінки, також і у Лукіана "Анахарсиса", де він вважає це дивним [3 11]

- πόλει τῶν Ἑλλήνων ἀποδεδειγμένον χωρίον, ἐν ᾧ μαίονται καθ' ἡμέραν, τὸ γυμνάσιον λέγων· ἐπειδὴν γὰρ ἐλθόντες ἀποδύσονται, χρίονται φαρμάκῳ. τοῦτο δὲ ἔφη κινεῖν αὐτοῖς τὴν μανίαν. εὐθύς γὰρ οἱ μὲν τρέχουσιν, οἱ δὲ καταβάλλουσιν ἀλλήλους, οἱ δὲ τῷ χεῖρε ἀνατείναντες μάχονται πρὸς οὐδένα ἀνθρώπων, οἱ δὲ παίονται. ταῦτα δὲ ποιήσαντες, ἀποξυσάμενοι τὸ φάρμακον αὐτίκα σωφρονοῦσι, καὶ φιλικῶς αὐτοῖς ἤδη ἔχοντες βαδίζουσι κάτω ὀρώντες, αἰσχυρόμενοι τοῖς πεπραγμένοις. ἐκεῖνος μὲν παίζων καὶ καταγελῶν οὐ φαύλου πράγματος, ὡς ἐγὼ δοκῶ, ταῦτα ἔλεγεν. περὶ δὲ ὑμῶν τί ἂν τις ἔχοι λέγειν;”
55. *Gnom. Paris. 343*
"Ἀνάχαρσις τὰ γυμνάσια τῶν Ἑλλήνων ὀρῶν ἔλεγεν, ὡς ἐστὶν ἐν ἐκάστῃ πόλει τῶν Ἑλλήνων ἀποδεδειγμένον χωρίον, ἐν ᾧ μαίονται καθ' ἡμέραν, καὶ φάρμακον, ᾧ χριόμενοι τὴν μανίαν κινοῦσιν".
"Анахарсис, побачивши грецькі гімнасії, сказав, що в кожному з грецьких полісів є певне місце, де вони щодня божеволіють, і що безумство викликається зіллям, яку вони змащують".
56. *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.10–13 U–R*
"ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς λέξεως βαρβαρικῶς καὶ ὁ λέγων χρῆμα ἔωρακεῖν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ᾧ χρώμενοι μαίονται, τὴν γυμνασίαν τῶν ἀθλοῦντων λέγων".
"У нього теж була варварська манера висловлюватися: говорячи про щось, що він бачив, як греки робили те, від чого вони одразу божеволіли, зокрема спортсмени в гімнастичній залі".
57. *Diog. Laertius 1.104*
"Τὸ ἔλαιον μανίας φάρμακον ἔλεγε διὰ τὸ ἀλειφομένους τοὺς ἀθλητὰς ἐπιμαίνεσθαι ἀλλήλοισι".
"Він сказав, що олія була засобом божевільня, тому що спортсмени, намастившись нею, у нестямі кидалися один на одного".
- "Про політику та суспільство"**
58. *Plut. Sept. sapient. conv.*
"Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἀνάχαρσις ἐν ἧ τῶν ἄλλων ἴσων νομιζομένων ἀρετῇ τὸ βέλτιον ὀρίζεται, καὶ κακία τὸ χεῖρον".
"У тій державі найкраще правління, де найкраще віддається чесноті, найгірше – ваді, а решта – порівню".
59. *Appendix Vaticana I.5*
"Οὗτος ἔφη τότε τὰς πόλεις ἀπόλλυσθαι, ὅταν μὴ δύνωνται τοὺς φαύλους ἀπὸ τῶν σπουδαίων διακρίνειν".
"Він сказав, що тоді міста руйнуються, коли не можуть відрізнити поганих людей від добрих".
60. *Plut. Sept. sapient. conv. 7.152 A=*
"Ἀνάχαρσις, 'εἰ μόνον εἶη φρόνιμος".
"[На думку Анахарсиса, щастя правителя полягає в тому, що] він не один в державі буде розумний".
61. *Plut. Solon 5.4*
"τὸν οὖν Ἀνάχαρσιν πυθόμενον, καταγελᾶν τῆς πραγματείας τοῦ Σόλωνος, οἰομένου γράμμασιν ἐφέξειν τὰς ἀδικίας καὶ πλεονεξίας τῶν πολιτῶν, ἃ μὴδὲν τῶν ἀραχνίων διαφέρειν, ἀλλ' ὡς ἐκεῖνα τοὺς μὲν ἀσθενεῖς καὶ λεπτοὺς τῶν ἀλίσκομένων καθέξειν, ὑπὸ δὲ τῶν δυνατῶν καὶ πλουσιῶν διαρραγῆσθαι".
"Дізнавшись про закони Солона, Анахарсис почав сміятися над його діяннями: 'Він мріє утримати громадян від злочинів і користолюбства писаними законами, які нічим не відрізняються від павутиння: як павутиння, так і закони, коли трапляються слабкі та бідні, їх утримають, а сильні та багаті вирвуться".
62. *Valer. Max. 7.2 ext. 14*
"Quam porro subtiliter Anacharsis leges araneorum telis comparabat! Nam ut illas infirmiora animalia retinere, valentiora transmittere, ita his humiles et pauperes constringi, divites et praepotentes non alligari".
"Як витончено Анахарсис знову порівнює закони з павутинням – бо як вона зупиняє слабких тварин і пропускає сильних, так вони пов'язують покірних та бідних, а багатих та сильних не зобов'язують".
63. *Plut. Solon 5.6*
"ἔφη δὲ κάκεῖνο θαυμάζειν ὁ Ἀνάχαρσις ἐκκλησίᾳ παραγενόμενος, ὅτι λέγουσι μὲν οἱ σοφοὶ παρ' Ἕλλησι, κρίνουσι δ' οἱ ἀμαθεῖς".
"Відвідавши афінські народні збори, Анахарсис сказав: 'У елліні говорять мудреці, а вирішують невігласи".
64. *Diog. Laert. 1.103*
"θαυμάζειν δὲ ἔφη πῶς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀγωνίζονται μὲν οἱ τεχνῖται, κρίνουσι δὲ οἱ μὴ τεχνῖται".
"У Греції у змаганнях беруть участь умільці, а судять і оцінюють їх неосвічені, – дивувався Анахарсис".
65. *Gnom. Vatic. 14*
"Ἀνάχαρσις ἔφη τοὺς Ἕλληνας ἀμαρτάνειν, ὅτι παρ' αὐτοῖς οἱ μὲν τεχνῖται ἀγωνίζονται, οἱ δ' ἀμαθεῖς κρίνουσιν".
"Анахарсис сказав, що греки помиляються, тому що у них митці змагаються за нагороди, а суддями є нефахівці".
66. *Tertul. Apologet. 1.8*
"Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus iudicantes quam inmusicos de musicis!"
"Наскільки більше Анахарсис засудив би цих не знаючих, які, однак, судять про знаючих, ніж тих неосвічених, які, однак, судили про освічених?".
67. *Diog. Laert. 1.104*
"πῶς", ἔλεγεν, ἀπαγορεύοντες τὸ ψεῦδεσθαι ἐν ταῖς κατηλείαις φανερώς ψεῦδονται;".
"Як можна, казав він, забороняти брехню, а в крамницях брехати всім у вічі".
68. *Diog. Laert. 1.105*
"τὴν ἀγορὰν ὠρισμένον ἔφη τόπον εἰς τὸ ἀλλήλους ἀπατᾶν καὶ πλεονεκτεῖν".
"Ринок – це місце навмисно призначене, щоб обманювати та обкрадати одне одного".

¹ Ці апофтегми (53–56) який містить критику грецької легкої атлетики, яка базується на контрасті між грецькими та скіфськими звичаями та нерозуміння варварами типово грецьких звичаїв. Тут ми знаходимо, що Анахарсис розглядає легку атлетику як своєрідне божевільня, спричинене олією, яка діє як отрута.

² Цей вислів, який у першоджерелі належить Анахарсису, у пізнішій гномологічній літературі надається Періандру як більш компетентному судді в політичних справах [Stob. Flor. 4.1.134 і Gnom.Par. 269].

³ Здебільшого ця апофтегма приписується Антісфену [Diog. Laert. 6.5, Maximus Confessor Loci communes Sermo 9 (=PG, 91 col. 781 D)].

⁴ Цей вислів також приписують Залевку (Stob, Flor. 4.4.25, Corp.Par. 495), Солону (Diog. Laert. 1.58), і використаний Фалесом проти Солона [Tzetzes Ghil. 5 Hist. 5 352–358].

69. *Plut. Quomodo quis suas 7.78 F*
 "ὥσπερ Ἀνάχαρσις ἔλεγε τῷ νομίματι πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἀριθμεῖν χρωμένους ὄρα ἂν τοὺς Ἕλληνας".
 "Анахарсис казав, що він ніколи не бачив, щоб греки отримували якусь користь від своїх грошей, за винятком того, що їх постійно перераховували"¹.
70. *Athenaeus 4.159 C*
 "τοιαύτη τις ἦν ἡ φιλοχρηματία παρὰ τοῖς τότε· περὶ ἧς Ἀνάχαρσις πυνθανομένου πινός πρὸς τί οἱ Ἕλληνες χρώνται τῷ ἀργυρίῳ εἶπεν 'πρὸς τὸ ἀριθμεῖν'".
 "Такою була пристрасть до грошей у людей того часу, що, коли Анахарсиса запитали, навіщо еллінам гроші, відповідь: 'Для перерахування'".
71. *Plut. Quaest. conviv. 6.7.2 693 A*
 "ὥσπερ οὖν ὁ σοφὸς Ἀνάχαρσις ἄλλ' ἄττα τῶν Ἑλλήνων μεμφόμενος ἐπήγει τὴν ἀνθρακείαν ὅτι τὸν καπνὸν ἔξω καταλιπόντες οἴκαδε πῦρ κομίζουσιν".
 "Мудрий Анахарсис, засуджуючи у еллінів багато чого, однак з похвалою відгукнувся про використання деревного вугілля, що дає можливість внести в будинок вогонь, залишивши дим за дверима".
72. *Diog. Laert. 1.104*
 "καὶ τοῦτο ἔφη 'καὶ τοῦτο ἔφη θαυμασιώτατον ἐωρακεῖν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι τὸν μὲν καπνὸν ἐν τοῖς ὄρεσι καταλείπουσι, τὰ δὲ ξύλα εἰς τὴν πόλιν κομίζουσι".
 "Він (Анахарсис – В.Т.) вимовив таку вислів-загадку: 'Найдивніше, що бачив я у еллінів – це що дим вони залишають у горах, а дрова тягнуть у місто'².
73. *Plut. Sept. sapient. conv. 5.150 D-E*
 "Τοῦ δ' Ἀρδάλου πάλιν εἰπόντος 'ἀλλὰ θεοὶ γε Σκύθαις εἰσὶ', 'πάνου μὲν οὖν', ἔφη, 'γλώσσης ἀνθρωπίνης συνιέντες, οὐχ ὥσπερ δ' οἱ Ἕλληνες οἴομενοι Σκυθῶν διαλέγεσθαι βέλτιον ὅμως τοὺς θεοὺς ὁστέων καὶ ξύλων ἥδιον ἀκροᾶσθαι νομίζουσιν".
 "На запитання Ардала: 'А чи є боги у скіфіях?' Анахарсис відповідь: 'Звичайно, є, і вони в нас розуміють навіть людську мову. Адже це елліни, хоч і вважають себе красномовніше за скіфія, чомусь думають, що богам приємніший звук кісток і дерев'янок'".
74. *Gnom. Vatic. 21*
 "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινοῦ, ποῖός ἐστι θάνατος χαλεπώτερος, εἶπεν' ὁ τῶν εὐτυχούντων".
 "Коли хтось його запитав: 'Яка смерть найважча', на що відповідь була: 'Смерть щасливих людей'³.
75. *Gnom. Vatic. 20*
 "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινοῦ, τί ἐθεάσατο ἐν τῇ Ἑλλάδι παράδοξον εἶπε, 'τὸ τοὺς νεκροὺς καίεσθαι μὲν ὡς ἀναίσθητους, ἀποκαίεσθαι δὲ αὐτοῖς ὡς αἰσθανομένοις".
 "Коли хтось його запитав, що він бачив незвичайного в Греції, то він відповідь: 'Те, що померлих спалюють як безчуттєвих, а волають до них ніби вони відчують'".

Список використаних джерел

- Gutas, D. (1975). Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia. American Oriental Series, 504 p.
- Kindstrand, J (1981). Anacharsis. The Legend and the Apophthegmata (Studia Graeca Upsaliensia 16). Uppsala, Almqvist & Wiksell, XXII, 176 p.

References

- Gutas, D. (1975). Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia. American Oriental Series, 504 p.
- Kindstrand, J (1981). Anacharsis. The Legend and the Apophthegmata (Studia Graeca Upsaliensia 16). Uppsala, Almqvist & Wiksell, XXII, 176 p.

Надійшла до редколегії 25.03.23

Vitalii Turenko, Dr. Sci. (Philos.), Senior Researcher
 ORCID: 0000-0003-0572-9119
 e-mail: vitali_turenko@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSLATION OF "APOPTHEGMS" OF ANACHARSIS OF SCYTHIA

For the first time, the translation (from ancient Greek and Latin) into Ukrainian of the entire body of reasoning and fragments available today, which are attributed to the outstanding early Greek philosopher Anacharsis of Scythia (VIII–VI centuries BC), is presented. It was found that the majority of apophthegms are built according to the principle of antithesis: in order for a thought to arise, the thinker needs to move away from the opponent's thought, and then refute it. It was established that this pre-Socratic paid little attention to the classical problem of the philosophical searches of pre-classical ancient Greek thinkers – ontology (cosmology), while ethical-anthropological and socio-political topics played an important role for him.

Keywords: Anacharsis, early Greek philosophy, anthropology, pre-Socratics, ancient Greek philosophy in the Northern Black Sea region.

¹ У цьому вислові Анахарсис критикує ставлення до грошей у давніх греків, тобто їх скупість і нездатність розумно використовувати гроші, оскільки підрахунок монет здається самоціллю.

² Ідеться про будника.

³ Цей вислів приписується також Езопу [Plutarch Pelop. 34.5 = Sent. 6 Perry].

Наукове видання



ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО МОВОЗНАВСТВО ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Випуск 2(34)



Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.



Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 19,41. Наклад 100. Зам. № 223-10675.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф2.
Підписано до друку 07.07.23

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02